

ERDÉLYI MÚZEUM

LXXXI. KÖTET

2019. 2. FÜZET

Európa második folklórja?

*

Afrikai „vad népek” költészete. Egy filológiai felfedezés és oknyomozás története.
Malgas énekek Döbrentei Gábor folyóiratában (Erdélyi Múzeum, 1815)

*

„Ismerem-e Tiboldit? Már ki ne ismerné itt Székelyországban a mi jó öreg bátyánkat, a mi kedves mesemondónkat!” A kiváló tanító, híres alkalmi költő és szorgalmas gyűjtő Tiboldi István

*

Hiedelemadatok Kóborról 1944-ből

*

A „virágospálca” rituális szerepe a moldvai magyarok lakodalmi szokásaiban

*

Szent György-nap a 20. században egy mezősi faluban, Botházán

*

Szerelmi varázslás Feketelakon

*

Az etnikus és szakrális tér kialakulása/kialakítása Andrásytelepen

*

A Cseh Tibor Emlékkönyvtár története. Állományépítés, dedikációk, kapcsolatháló

*

Vidéki villanyhasználat. Egy *villanyos* esete

*

A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvosi és gyógyszerészeti képzés
a kulturális örökség olvasatában

*

Szemle

*

Egyesületi közlemények

KOLOZSVÁR, 2019
AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

ERDÉLYI MÚZEUM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Elnökségének,
Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi,
valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi
Szakosztályainak közlönye
A folyóiratot a CNCSIS a B kategóriába sorolta.

Szerkeszti

Kovács Kiss Gyöngy (felelős szerkesztő), Feyné Vincze Mária, Ilyés Szilárd Zoltán,
Kerekes György (szerkesztőségi titkár), Kovács András (szerkesztőségi főtitkár),
Tánczos Vilmos, Varga P. Ildikó, Veress Károly

A szám szerkesztője
Tánczos Vilmos

Szerkesztőségi tanácsadók

Barta János, Gebei Sándor, Konrad Gündisch, Monok István, Velkey Ferenc

Szerkesztőség: Kolozsvár, str. Napoca nr. 2. I. em. Telefon/Fax: 0264–595 176

Postacím: 400750 Cluj–1. C.P. 191 România, e-mail: titkarsag@eme.ro

www.eme.ro/erdelyimuzeum

A lapszám megjelenését támogatta:

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Gróf Mikó Imre Alapítvány

Felelős kiadó Biró Annamária

ISSN 1453-0961

Készült a kolozsvári

IDEA nyomdában

Felelős vezető

Nagy Péter

Voigt Vilmos

Európa második folklórja?

Amikor a budapesti egyetemen néprajz szakos hallgató voltam, külön tantárgyként még nem tanították „Európa népeit”. Amikor később, tanárként ugyanitt tanítottam, 1965–2015 között az én feladatomban lett bevezetés adni Európa folklórába. Az idő tájt, az 1960-as évek végén három félév jutott Európára: egy az európai népek etnogenézisére, egy az anyagi kultúrára és egy a folklórra. Ebben a sorrendben. Az etnogenézist előbb Barabás Jenő adta le, de jegyzeteit nem tette közzé. Az anyagi kultúra Hoffmann Tamás szakterülete volt, már az 1960-as években újító szempontokat érzékeltetve. Ennek alapján évtizedes munkával elkészült egy nagyszabású műve: *Európai parasztlak. Életmódjuk története*. A 472 lap terjedelmű első kötet (*A munka*) 1998-ban jelent meg igen sok tanulságos illusztrációval, a 494 lap terjedelmű hasonló második kötet (*Az étel és az ital*) pedig 2001-ben.¹ Egy-egy témát mindkét kötetben gazdag illusztrációs anyag közvetít, de sajnos a forrásművekre való hivatkozás csak általában, azaz cím és lapszám nélkül történik. Az egyes fejezetek végén a nemzetközi és magyar szakirodalomra is általában hivatkozik a szerző, de csak a művek megjelenésének évszámaival. Úgyhogy ezek ellenőrzése az olvasóra marad. Hoffmann Tamás nyilván további témák bemutatására is gondolt (pl. építkezés, település stb.), és eleve mintegy három kötet megírására készült. Nem tudom, hol vannak a további, tervezett részek kéziratai, illetve az eddigi kötetek szakirodalmának pontos adatai.

Magam az európai folklórt – az „első” folklórt – a kezdeteitől szoktam előadni, az általam említett szakmunkákat lehetőleg az órán bemutatva. Voltaképpen többször is készültek magnetofon-felvételek az órámról, és több ízben elkezdtek ezek legépelését is. De ez a munka sosem fejeződött be. Nyugdíjba kerülésem után volt tanítványaim és kollégáim tovább erőltették, hogy a jegyzetek alapján foglaljam össze az európai folklórt. Anyagi és terjedelmi okokból azonban ennek a témakörnek csak az első felét tudtam közölni. *Az európai folklór a középkor végéig* című könyvem 2015-ben jelent meg 322 lapon.² A könyvben nincsenek illusztrációk, és a tárgyalt műveket inkább bemutatam, nem csupán felsorolom. Részletkérdések pedig inkább a jegyzetekben szerepelnek. A kötet végén néhány lapon a legfontosabb művek bibliográfiáját összesítettük. A név- és tárgymutató azért készült, hogy az egyes témák és szereplők könnyebben visszakereshetők legyenek. Sajnálattal kell megállapítanom: ez a könyv igazán kevés ember kezébe jutott el.

Ha a kötet folytatására gondolunk, abból kell kiindulnunk, miben különbözik a középkor végéig volt folklór a későbbitől. Vajon az újabb már egy „második” folklór lenne? Természetesen nem maga a folklór változik „másodikká”, hanem az egész társadalom. Már maga a középkor fogalma is ezt a változást érzékelteti, ami különböző jelenségekben nyilvánul meg. A reneszánsz

Voigt Vilmos (1940) – folklórkutató, nyugdíjas egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Folklore Tanszék, voigtbudapest@gmail.com

¹ Hoffmann Tamás: *Európai parasztlak I. A munka*. Osiris Kiadó, Bp. 1998; Uő: *Európai parasztlak II. Az étel és az ital*. Osiris Kiadó, Bp. 2001.

² Voigt Vilmos: *Az európai folklór a középkor végéig*. Loisir Könyvkiadó, Bp. 2015.

fogalma az aktuális társadalomhoz képest az újraszületést állítja előtérbe. Az „újra” születés az antikvitás visszatérését hirdeti, ám az építészeti stílusokon és esetleg a szobrászaton túlmenően voltaképpen nem ez következik be. Amerika felfedezésében mint csúcsteljesítményben egy már korábban elkezdődött világmegismerési folyamat folytatódik. És ehhez hozzájárul Bizánc eleste: a távoli, nem is mindig „vad” emberek és életmódjuk maguk is eljöhettek Európába. Amerika felfedezésével egyszerre pedig a világmindenség nemcsak tényszerűen, hanem elméletében is kitágul: a kopernikuszi fordulat és Kepler axiomatikus világképe folytatódik a fizika és a matematika gazdagodásában.

Amerika felfedezése során az európaiak más, „alternatív” kultúrákat találtak. Nemcsak az a mérhetetlen aranykincs, ami eljut Ibériába, másítja meg nem is annyira az európai termelést, hanem a kereskedelmet és a pénzgazdálkodást. Ami az ideológiát illeti, szintén sok előzmény után ekkor megfogalmazódik a reformáció. Elterjedésében nagy szerepet játszik az új kommunikációs eszköz: a nyomtatott betű és a sok-sok azonos példányban létrehozható alkotás. McLuhan totális kommunikációs fejlődésrajza ugyan csak a 20. század technikai közlésmódjának szétterjedése idején fogalmazódik meg, ám az eredeti Gutenberg-galaxis lehetőségeit már az akkori kortársak is felismerték. A nyomtatás kezdeti korában nemcsak imakönyveket, bibliafordításokat, zsoltárokat, hanem szépirodalmat, költés kiadványokat, szótárakat, nyelvtanokat, iskolai tankönyveket és kolportázsírodalmat is termelnek, sőt akár térképeket, jós- és játékkártyákat, ünnepi jókívánság-nyomtatványokat is.³

Ezt a sokféleséget számos konkrét példával tudjuk bemutatni. Közülük alább most csak egyetlen jelenségre utalunk: a világmindenség ábrázolásainak folytatódására, egyszersmind radikális változásaira.

A körülöttünk érzékelhető világ leképezése egyszerre praktikus és elméleti feladat. A távolba vezető utak majd ösvények az ismert tájból indulnak, és gyakran nincs is végük. A szárazföldön, a sűrű erdők között legegyszerűbben a folyók mentén közlekedhetünk, és már a régi térképek is ezt a megoldást tükrözik. A hajózás a partok mentén történik, a nyílt tengeren az égitestek szerint lehet navigálni. Azt, hogy az égbolt félgömb alakú, az ember jól látja, ám ezt nehéz ábrázolni. Az évszakok és a csillagok állásának összefüggése ugyancsak régi megfigyelés volt. Innen ered az az elképzelés is, miszerint a csillagok uralkodnak az ember életén és sorsán. Ez a magyarázat az emberek tudatában máig megmaradt. Az ókori csillagászat kidolgozta azt az elméletet, miszerint a Nap, a Hold és a bolygók egymáshoz kapcsolódó forgó gömbökben helyezhetők el. Ez a magyarázat a középkorban is tovább élt. Kr. u. 400 körül Macrobius Cicero és Platón nyomán rendezte el a szférákat, és a 9 múzsához kapcsolta, ilyen értelemben beszélve „a szférák harmonijáról”. A középkorban Martianus Capella már a „musica mundana” fogalmát használja: ez a világ harmoniája, egyszersmind az angyalok zenéje. Franchinus Gaffurius 1496-ban kiadott *Practica Musicae* könyvében a görög isten, Apolló a harmonia forrása, a világ négy eleme (*ignis, aqua, aer, stella*) az öt bolygó, a Nap és Hold ennek alárendelten mozog. A kozmosz

³ A kanadai filozófus és irodalomteoretikus, Marshall McLuhan (1911–1980) az 1960-as évekre fejlesztette ki világméretű kommunikációtörténeti elgondolásait: *Gutenberg-Galaxis* (1962), *Understanding Media* (1964), *The Medium is the Message* (1967). Ezekben nem csupán a mai tömegkommunikációt mutatja be, hanem az írás előtti korszaktól kezdve. Kultúratörténetileg fontos a *Global Village* (1968), amely jól jellemzi a kis közösségek sajátos közlési viszonyait is. McLuhan neve és legfontosabb terminusai sok társadalomtudományi területre jutottak el. A folklorisztika és néprajz azonban inkább csak jelszóként használta, önálló értékelést nem adtak. Magyarul hamar ismertté váltak elképzelései, főként a szociológiában és a tömegkommunikáció kutatásában.

ábrázolásának alapelveit már a Kr. e. 6. században élt görög filozófus, Anaximandrosz foglalta össze. Platón tanítványa, a csillagász Knidoszi Eudoxosz (Kr. e. 5. század) a kozmoszt szférák rendszerében tételezte fel. A világot (nem a Földet!) pedig eszerint gömbalakúnak tekintették.

A legnevezetesebb ránk maradt ilyen ábrázolás az a szobor, amelyet *Atlas Farnese* néven ismerünk. Ez egy, a 16. században Nápolyban megtalált antik szobor (Atlasz a vállán hordozza a 68 cm. átmérőjű éggömböt), amely a Kr. e. 2–1. századból való, és valószínűleg egy régebbi szobormintát követ. Az ókori Rómából nem sok ilyen ábrázolást ismerünk, ám Bizáncban és a középkori Európában népszerű volt. A párizsi *Bibliothèque Nationale*-ban őrzik azt a 18 cm átmérőjű éggömböt, amelyet 1080 körül egy név szerint nem ismert mester alkotott. A német filozófus Nicolaus Cusanus 1440-ben készített egy 17 cm-es éggömböt, amelyen 44 csillagot tüntetett fel. A térképeiről máig világhírű holland Gerardus Mercator 1551-ben készített egy nevezetes éggömböt, amely a csillagképek közötti eligazodást szolgálta. Minthogy a felfedezések során egyre távoli tájakra jutottak el a kartográfusok, megkezdődött a déli féltéke csillagképeinek rendszerezése. A teológus Petrus Plancius 1598-ban dolgozta ki ennek vázlatos rendszerét: nemcsak bibliai, hanem „déli” és mesés állatok ábrázolásával is. Az asztronómiai atlaszok legismertebb megoldása Wilhelmus Janssonius Blaeu (1571–1638) 1603-ban készített, 34 centiméter átmérőjű éggömbje. Jóval nagyobb, 68 centiméter átmérőjű glóbusza (1616) évszázadokra szóló minta volt. Készítésekor már ismerték az akkor előkerült *Atlas Farnese* éggömbjét. Az *Officina Blaviana* címmel ismert holland kartográfiai tradíció napjainkig töretlen. (A szovjet szputnyikok által közzétett képek is a gömb alakú világmindenség két síkban való megkonstruálásának ezt a megoldását követték.)

A nagyközönség számára készült ábrázolások között ma a legismertebb a holland matematikus és geográfus Andreas Cellarius munkássága (1656–1702 között). Atlaszszerű gyűjteményekben közli azokat a „égtérképeket”, amelyek bemutatják a világmindenség „képét”, mégpedig mind a ptolemaioszi, mind a kopernikuszi megoldásban.

Mindez elválaszthatatlan az akkor új és megszerveződő zeneelmélettől és ennek megjelenítő leírásától. A modern szolfézs megeremtője, Bartolomé Ramos de Pareja *De musica practica* művében (1472, megjelent 1482-ben) egy „világtérkép” alapján osztja be a hangnemeket. Nevezetes négyyszólamú „végtelen” kánonjának (amelyet 1472–1491 közöttre szokás datálni) firenzei kottájában a dallam egy lap közepén körbe van írva. E körön kívül egyenlő távolságban, a négy világtájából fúvó szelek (*oriens, meridion, occidens, septentrion*) láthatók.

A kor okkultizmusa csak továbbfejlesztette ezt a nem emberi (!) rendszert, hanem „világzenét”. A szó szoros értelmében pedig nem más, mint Johannes Kepler (1571–1630), a zseniális német fizikus, asztrológus és naptárkészítő. (Madách Imre *Az ember tragédiájában* csak a csalfa nej követelte pénzkeresés végett lesz belőle horoszkópszerkesztő.) Ő a *Mysterium Cosmographicum* művében (1596) azt a nézetet képviseli, miszerint Isten a bolygók teremtesekor a platóni „öt szabályos” testet (*oktaéder, ikozaéder, dodekaéder, tetraéder, kocka*) tartotta szem előtt. Ezek sorrendje a Naptól kezdődik. Mindez végül is geometriai misztika és költészet. Az 1609-es *Astronomia nova seu Physica coelestis* (amelyben az 1. és 2. Kepler-törvény megfogalmazása olvasható!), majd a 3. Kepler-törvényt megfogalmazó *Harmonices mundi libri* 5. része (1619) az egyik legnevezetesebb Kepler-olvasmány. Ezekben fejti ki, hogy a bolygók mozgásának egymáshoz viszonyított rendszere „harmóniának” is leírható. Kepler a bolygók keringésük során megjelenő pályagyorsaságának összevetését is bemutatja. A „világ harmóniája” e rendszerek összefüggése. (Nem térhetek itt ki arra, hogy szerinte a bolygóknak milyen

sajátos „harmóniája” fogalmazható meg. Fel is hívja olvasóit arra, komponáljanak hatszólamú motettát a bolygók harmóniájára.)

A 20. századi modern zene élt is e lehetőséggel, és az etnomuzikológia is különös melódiákat mutatott be. Számunkra most az a tanulságos, hogy a voltaképpeni asztronómia kezdeteitől napjainkig a világgép, a zene és a csillagképek folyamatosan kapcsolódnak egybe.

Mindez csak látszólag nem tükröződik vissza a folklórban, pontosabban a „második” európai folklórban. A nyíregyházi folklorista, Erdész Sándor nevezetes szamoszegyi (fél)cigány mesemondójától megkérdezte, milyen is a világ, a kozmosz felépítése.⁴ Ugyanezt kérdezte Dov Noy a maga izraeli mesélőjétől – hasonló eredménnyel. Természetesen egy évezredek óta a Közel-Keleten élő jámbor zsidó, akinek világgépe mindmáig mind a zsidó, mind az európai vallás legfontosabb alapkövét jelenti, meg egy fabuláló, kitűnő előadókészséggel rendelkező (többek között magát 1919-ben a Tanácsköztársaság hőséneke bemutató) 20. századi szamoszegyi mesélő „kozmosz”-elbeszélése nem azonos igazságértékkel rendelkezik. Minthogy Erdész Sándor megengedte, hogy én is „gyűjtsek” Ámitól, ott voltam, amikor az aspiránsi vizsgájára készülő Erdész olvasta a román filozófus, Ion Banu *Korai görög materialisták* népszerűsítő, magyar nyelven kivonatosan megjelentetett antológiáját.⁵ Még az ábrák is egyeztetethők! Ez bizony egy „második” világgép! Felső világ, alsó világ, feljövő és lenyugvó csillagok – talán nem is az antik világgép előzményei, inkább már a reneszánsz hatását tükröző „második” világgépé.

Azt, hogy a „régí” világgép továbbélését hogyan képzeljük el – változatos módon foglalhatjuk össze.

Ha kézbe vesszük a kiváló román néprajzkutató, Romulus Vulcănescu (1912–1999) kézikönyvét (*Mitologie română*, 1987⁶), ebben a néphit és népszokások adatai „mitológia” névvel vannak összefoglalva. A sors, a halál, az ősök kultusza után a voltaképpeni mitológia a „theogónia”, „kozmogónia”, „anthropogónia”, „ethnogónia” stb. fejezetekben kerül bemutatásra.⁷ A szerző, mint a román folkloristák és etnográfusok általában, amikor történeti távlatban tárgyalják az utóbbi évszázadokban összegyűjtött román folklórt, ezt minden külön bizonyítás nélkül az antikvitással, ezen belül kiváltképpen a dák és trák régészet adataival egyeztetik. Természetesen a román folklór is történeti képződmény, ám az (annak nevezett) „első” és „második” európai folklór között azért nagy a különbség. Tipikus példa, ahogy Vulcănescu több ízben idézi Martin Opitz német költő *Zlatna* című tájleíró versét, amely a Zalatna környéki román néppel és annak aranyászásával foglalkozik. A változatos életű, Európa sok országában működő sziléziai német evangélikus költő és irodalmár, Martin Opitz (1597–1639) 1622-ben Bethlen Gábor meghívására jött Erdélybe, amelynek régiessége megragadta figyelmét. Egy év alatt szerzett benyomásait összegzi *Zlatna Oder Gedichte von Ruhe des Gemüthes* című 568 soros költeményében. Vulcănescu azért idézi, mivel az itteni emberekben látja egy ősi életmód megmaradását. Opitz egyébként ugyanezt az antikizálást műveli. *Dacia Antiqua* c. tervezett művéhez sok anyagot gyűjtött, ám e mű végül is nem készült el.

⁴ Erdész Sándor: *Ámi Lajos mesemondó világgépe*. Ethnographia 72(1961). 311–324. A tanulmány nemzetközi sikert aratott, angolul is közölték az Acta Ethnographica hasábjain: 12(1963). 57–64. Ez ihlette meg a kor vezető izraeli folkloristáját, Dov Noy professzort, aki később ugyancsak az Acta Ethnographica hasábjain (14[1965]. 259–275) tette közzé Jemenből repatriáló kiváló izraeli mesélőjének (Yefet Shvili) a világgépre vonatkozó megfogalmazásait.

⁵ Ion Banu: *Korai görög materialisták*. Művelt Nép Könyvkiadó, Bp. 1952.

⁶ Romulus Vulcănescu: *Mitologie română*. Editura Academiei Republicii Socialiste România, Buc. 1987.

⁷ Nagyjából ugyanilyen jelenségek a magyar néprajzi kézikönyvben viszont nem kapnak ilyen „mitológiai” minősítést, hanem „népszokás, néphit, népi vallásosság” névvel szerepelnek. (Lásd Dömötör Tekla főszerk.: *Népszokás. Néphit. Népi vallásosság. Magyar néprajz nyolc kötetben. VII. Folklor 3*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1990.)

Ha bármely társadalomtörténeti „csomópontot” kívánunk meghatározni, ennek térbeli és időbeli koordinátáit kell először megadni. Szerencsére vannak ehhez jó és korabeli forrásműveink. A „legnevezetesebb” (pontosabban az egyetlen, jelentősebb és másolatban ránk is maradt) római „világtérkép”, az úgynevezett *tabula Puntingiana* a római birodalom hivatalos úthálózatát mutatja be Nyugat-Európától Indiáig, és a Kr. u. 4–5. századi állapotokat tükrözi. A hosszú (675 cm) és keskeny (34 cm) tekercsről készült másolatból a 13. században Colmarban készítettek egy középkori példányt, amelyet 1508-ban találtak meg, majd először 1598-ban a humanista Ortelius tette közzé. A legtöbbször a részletes „pannóniai” szakaszt szoktuk használni – amely tipikusan „vízparti térkép”, amely a Duna folyásához kapcsolja az említett településeket. Majdnem teljes, csak néhány délnyugat-európai szelvény tűnt el az idők során. Minthogy a térképen százzszámra találhatók olyan római kori elnevezések, amelyeket mind a 16., mind a 21. századi használók is azonosítani tudtak a maguk által ismert helynevekkel, a kontinuitás átível az ókori és reneszánsz kori földrajzi neveken.⁸

A felfedezések korában az ismert világ határai gyorsan változnak. A Karib-tenger, Mexikó, Peru, Brazília, a Kongó-medence, India, Kína, Japán gyorsan, Ausztrália és a „Déltenger” meg lassabban kerül a felfedezők szeme elé, akik aztán vagy pontos, vagy éppen a katonai, vallási, kereskedelmi konkurencia félrevezetésére szolgáló hamis információkat adagolnak. Dél-Amerikában a portugál és a spanyol katolikus egyház szakadatlan területi harca még a 18. században is igazán jelentős volt. A pontos adatok birtoklásáért folyó versengés kiterjed nemcsak a nemesfémekre, a kiváló fafajtákra, hanem az Amerikába hurcolt néger rabszolgákra is.

A felfedezésekről először hivatalos beszámolók készültek (már Kolumbusztól is), amelyek mindmáig a legfontosabb első forrásművek, noha nem mindenben pontosak, gyakran elfogultak, vagy elfedik a valóság jó részét, máskor pedig egyenesen téves adatokat említenek. Mexikóról és Peruról egész könyvtáryi krónikairódalom készült. (Ezzel a csodálatos anyaggal azonban nem tudunk foglalkozni. A leírások már csak nyelvi okokból is „európai” fogalmakat használnak, noha a felfedezettek nem európai értelemben vett jobbágyok, papok, orvosok, uralkodók. Hogy milyen hatalmas ez az európai utazásirodalom, elég megemlíteni, hogy a 19. század közepén megalakított londoni *Hakluyt Society* több könyvsorozatban eddig sok száz utazásleíró könyvet jelentetett meg, az egész világról és kiváló pontossággal.)⁹

Ekkor már évszázadok óta ismert volt Európában néhány mesés ország vagy társadalom híre: János pap országa, a Hegyek vénje (az *asszaszinok*), Afrikában a Monomotapa birodalma, a „Terra Australis”, legkivált pedig a színaranyból épített *Eldorado*. . . Ezeket utazók generációi csakugyan keresték (mindmáig keresik is!), és még a negatív tapasztalatok is csak erősítették a korabeli emberek elvárásait. Fenyegető történetek is szóltak – mára egyre kevésbé – az imaginárius szörnyetegekről és a vad, kegyetlen gyilkos népekről.¹⁰ (Elődeiket akár az ókorban is megtaláljuk.¹¹) A legismertebb ilyen

⁸ A térképtekercs felfedezése után a nem mindig gazdag humanisták méltó kiadás reményében kézről kézre adták a térképet, amely végül is Savoyai Jenő tulajdona lett. Didaktikus másolata megvan az Aquincumi Múzeumban is.

⁹ Áttekintésként lásd Daniel Carey – Claire Jowitt (eds.): *Richard Hakluyt and Travel Writing in Early Modern Europe*. Hakluyt Society, London 2012. (Extra Series V. 47.)

¹⁰ Nem tréfának szánom, hogy megemlítem: az európai népmesében közismert, hogy a gonosz (női) szereplő áldozatainak koponyáját kunyhója kerítésére teszi ki rettentő közszemlére. Mégpedig kilencvenkilencet, a hősnek szánván a következő karót. Ez a kép inkább a vademberekről szóló leírásokra emlékeztet, nem pedig a tejesköcsögök szokásos szárítására, noha a „koponyamustra”, amint ezt Niš városában a törökök által összeszedett *Csele Kula*, sőt akár a Vörös Khmer trófeagyűjteményei mutatják, a kegyetlen hadviselés és politika, nem pedig faluvégi boszorkány tevékenységének emblémája.

¹¹ Napjainkban a *yeti*, *big foot* és rokonaik leírásakor gyakran régiebb előképeket teljesítenek be, felhasználva a *Tarzan*- vagy akár a *King Kong*-szerű műveket, e tipikusan tömegkommunikációs termékeket.

régi és etnológiai „forrásmű” szerzője a hesseni német Hans Staden (1525–1576/1579), aki két ízben is járt a mai Délkelet-Braziliában, 1547–1555 között a tupinamba törzsek foglyaként. Európába menekülése után elég hamar, 1557-ben jelent meg leírása, sokatmondó címmel a *Wahrhaftige Historia und Beschreibung eyner Landschafft der Wilden Nackten, Grimmigen Menschfresser-Leuthen in der Newenwelt Amerika gelegen* (Igaz történet és leírás a vad, meztelen, borzasztó emberevőkről, akik az Újvilágban, Amerikában élnek). A könyv Európa-szerte páratlanul sikeres volt, fordításokban is megjelent. A kitűnő megfigyelő Staden csakugyan huzamosan látta a tupinambák életét, ünnepeit és háborúit meg a kannibalizmusát. Noha mások szerint ez az emberevés rikító színekkel lett bemutatva, megvolt azonban valódi alapja is, és az olcsó irodalom mindmáig emlegeti, sőt még a saját braziliai kultúrát dicséző (!) filmek is készültek a történetből.

Az európai folklórból jól ismert vad jelenetek mellett azonban megjelennek érzelmes vagy emancipáló jellegű történetek is a „vadak” világából. Ezek általában pontosan tükrözik az akkori európai sztereotípiákat.

Az egyik legrégebbi ilyen történet valódi szereplők életén alapul. A virginiai indián nagyfőnök lánya, Pokahontasz megmenti egy angol/amerikai elítélt életét, keresztényé is lesz, és férjhez megy. Férjével együtt Angliába utazik, a király is fogadja. A visszaút előtt halt meg. Nem egyetlen mű, hanem sokféle kiadvány foglalkozik e történettel.

Az első angol (kis)regény szerzője, Aphra Behn (1640–1689) *Oroonoko, or the Royal Slave. A True History* (London, 1688) Surinamban játszódik, és a nemes rabszolga (szintén egy néger főnök gyermeke) fordultatos életét mutatja be. Voltaképpen nincs közvetlen előzménye a történetnek, de az angol/amerikai közhangulatot tükrözi mind a rabszolgaság, mind az asszonyok társadalomban betöltött szerepét illetően. Nem maga a regény volt népszerű, hanem az abból készített színdarab, amely évszázadokig (!) megmaradt az angol színpadokon.

Mindkét téma esetében a sajátos társadalom bemutatása volt a cél, és számos további mű kísérelte meg ugyanazt. A „nemes vadember” egyébként a 18. században vált az európai gondolkodás sztereotípiává. Majd az „indiánregények” is ezt a nézőpontot képviselik. Nemcsak klasszikusai, mint Fenimore Cooper, hanem már a kezdeményezők, mint a radikális társadalomjobbító angol/amerikai Charles Brockden Brown (*Edgar Huntly: Egy alvajáró emlékiratai*. 1789), ezt az ekkorra már elmúlóban levő indián világot mutatják be. Minél távolibb és váratlanabb a helyszín vagy a történet, a szerzők annál inkább, gyakran már művük címében tudatják, hogy „igaz történetet”, pontos beszámolókat írnak.

Az ilyen elbeszélések között igazán különös szerzők és történetek találhatók. A korábbi hasonló művek ismeretében 1823-ban készült el Charles Sealsfield nevében a *Tokeah or the White Rose* c. kétkötetes regény, amely a texasi indiánok által felnevelt leány, Tokeah érzelmes történetét meséli el, nyíltan demokratikus elveket népszerűsítve. (Magyar fordításban 1923-ban jelent meg.) Az osztrák szerző valódi családi neve Karl Anton Postl (1793–1864) volt. A prágai egyetemen előbb bölcsészetet, majd teológiát tanult, majd szerzetes, sőt a rend főnökének titkára lett. 1823-ban egy karlsbadi kúra alatt nyomtalanul eltűnt. Az Egyesült Államokba került, és különböző álneveken, előbb Ch. Sidons, végül Sealsfield néven bejárta az országot, tulajdonképpen politikai újságíróként működött, és útleírásokat készített. 1826-tól ismét Európában (Párizsban és Londonban) élt, az 1848-as forradalom előtti Ausztriáról tüzetes áttekintést publikált. Legalább két ízben ismét Amerikában járt, készített egy útikönyvet az Egyesült Államokba kivándorló németek számára. Európai ismeretségei Sir Walter Scott-tól Börnőig és Heinéig terjednek. Egész társadalmi regénysorozatot tervezett, amelyben bemutatja az Egyesült Államok

és Mexikó társadalmi konfliktusait. Ebből 1846-ig 18 kötet jelent meg. Élete végén Svájcban élt. Írásaiban radikális nézeteket képviselt – mégsem ő az első „amerikai–marxista” író, ahogy egykor az NDK ünnepelte. Élettörténetében még ma is sok az ismeretlen elem, ám az bizonyos, hogy „indiánkönyvei” már egy új helyzetet, a 19. század közepének amerikai társadalmát, politikai eseményeit tükrözik – európai, pontosabban német szempontból.

Nem folytatjuk itt a primitív kultúrák európai megismerésének általános történetét.¹² Azonban egy szempontra felhívom a figyelmet – ami paradoxonnak tűnik.

Úgy látszik, amikor a reneszánsz korában lezajlik a világ óriási részének felfedezése – és a leírások érzékeltetik a világ népeinek sokrétű, önálló értékeit –, ugyanilyen figyelemmel nem követik a saját népek folklóráját. Előbb lepődnek meg a vadak csekély öltözékén, mint a saját (európai) népük színpompás népviseletén. Még a francia tudós és filozófus, Michel de Montaigne (1533–1592) is előbb „évek során át” a vadakat tanulmányozza, és csak ezután veszi észre az európai folklór szépségét. 1580-ban adta ki esszéinek első kötetét, amelyben a népköltészetet dicsérő mondatok olvashatók (*Essais* I. 54.). Ám még ez az esszé is azzal kezdődik, hogy a görögök (és nem a népi kultúra) testesítették meg az „eredeti” tisztaságot. Szerinte a költészet különböző fajtái közül az egyik a „poésie populaire”, amely tisztán természetes (*purement naturelle*). Vagyis a „népköltészet” itt is csupán mással összevetve értelmezhető. Montaigne esszéiben többször is ír a naiv és jó primitív emberről, ám a költői francia parasztot csak az idézett részben mutatja be.¹³ És még jóval később is, a komparatív vallástudomány és etnológia kezdetén (lásd Joseph-François Lafitau: *Moeurs des sauvages Américains comparées aux mœurs des premiers temps*. I–II. Paris, 1724) az amerikai indiánokat hasonlítják össze a kezdeti görög kultúrával, nem pedig – mondjuk – az akkor is közismerten színpompás görög folklórral.

Ez a lelkes nagyraértékelés szemben áll a felfedezések korának valódi tetteivel. Területhódítás, a kincsek elrablása, intézmények és épületek elpusztítása, a lakosság szolgává sőt rabszolgává tétele, rezervátumokba zárása – mindez nem adhatott példát Európában a saját népek „második” folklórájának megbecsülésére. Az európai hódítók civilizatorikus tevékenységének állandó hangoztatása azt is tartalmazza, hogy a primitív népeknek nincs is történelmük.

A reneszánsz történelemfelfogása egyszerű: a dicsó Ókor újrafoglalászása történik meg. Ezenkívül pedig nincs is történelem. Tudjuk, minden kultúra bemutatja eredetét és őseit. A rómaiak komplikált módon voltak egyszerre trójaiak, görögök, etruszkok, de főként rómaiak. A legkiválóbb elmék is e keretben adják elő, amit más népekről gondolnak. Caesar a gallokat, Tacitus a germánokat rajzolja ily módon, az *interpretatio Romana* keretében. Az utókor ezt a megoldást követi. Talán a legjellemzőbb példa a 12. századi óir történelmi kompiláció, a *Lebor Gabála Érenn*, az írek országába

¹² Szerencsére ennek a témának van magyarországi szakirodalma. A legérdekesebb köztük a szicíliai Giuseppe Cocchiara könyve: *Az örök vadember. A primitív világ jelenléte és hatása a modern kultúrára*. (Budapest, 1965). Az olasz eredeti már 1961-ben napvilágot látott. Sajnálattal állapíthatom meg, hogy *Az örök vadember* kötet nem volt hatással a magyar folklorisztikára. Viszont az is igaz, hogy mára fél évszázad múlt el azóta, és a világ érdemben változott meg. Annak idején Cocchiara azzal a gondolattal kezdi könyvét, hogy „most, amikor végleg eltűnnek a primitív kultúrák – meg kell őket ismerni”. Ez a premissza mára egyáltalán nem tűnik feltétlenül adekvátnak.

¹³ Megemlítem, hogy Cocchiara másik könyve, az európai folklorisztika történetével foglalkozik, de ott is kitér a „primitív kultúrák” jellemvonásaira is. A könyv bővített, második olasz kiadása 1954-ben jelent meg. Magyarul: *Az európai folklór története*. Budapest, 1962. Montaigne „a primitívekről” írott megjegyzéseinek értékelését lásd a 25–32. oldalon. *Az Esszék* három kötetének magyar kiadása: Michel Eyquem de Montaigne: *Esszék*. I–III. Pécs, Jelenkor Könyvkiadó, 2001–2003.

bejövő/betörő különféle népek leírása. A történet Krisztus előtt, 2900-ban, a világ teremtésekor kezdődik, és a kortársak ismereteiig tart.¹⁴

A középkorban az egyes dinasztiák legalább az ókorig vezetik vissza elődeiket. Az antikvitás és a korai kereszténység a legtöbbször említett ősök ideje. A magyar történetírók közül először Kézai Simon fejt ki részletesen, hogy a magyarok kétszer jöttek a Kárpát-medencébe, először mint Attila hunjai, majd másodszer Árpád vezérlete alatt. Az 1280-as évek elején Kézai által készített *Gesta Hungarorum* első harmada foglalkozik Attila birodalmával. Noha a hun–magyar azonosítás már korábban is megfogalmazódott (és a közvéleményben napjainkig uralkodik nemcsak a magyarok között, hanem egész Európában), ez nem a magyar folklórból származik, hanem tudós kompiláció. Amely aztán megszakítás nélkül, a „második folklór” részévé válik.

Magyar Zoltán most megjelent magyar történeti mondatkatalógusában 89 motívumot adhat, ezernyi változattal, amelyek a közelmúlt magyar folklórából Attilára, családjára, Csaba királyfira vonatkoznak.¹⁵ Noha az első említéseknel a középkori magyar krónikákra is történik utalás – nyilvánvaló, hogy ezek hivatalos és iskolai úton terjedtek el a nép körében, új meg új elemei még napjainkban is képződnek. Az „adatok csele”, hogy Árpádról és Álmosról jóval kevesebb történeti mondat sikerült összegyűjteni. Pedig ezt is tanították, legalábbis az utóbbi két és fél évszázadban.¹⁶

A hagyományozás másik módját képviseli a humanista érsek és politikus, a román politikai elittel közvetlen kapcsolatban levő Oláh Miklós (1493–1568) két traktátusa. 1536-ban a *Hungaria*, 1537-ben az *Athila*. Ezek a magyar történelem áttekintéséhez készült bevezető írások: topográfia és „őstörténet”. Ezek már humanista felfogást tükröznek, és nem etnikus–genetikus jellegűek. Noha e munkákat később is nagy becsben tartották, nem a „második” folklórt képviselik, inkább Magyarország presztízsét hivatottak kifejezni.

A reneszansz tér- és időszemléletet új „segédeszközök” is terjesztik. Noha világszerte és korábban is voltak évjegyzékek, ábécéskönyvek, lexikonszerű kézikönyvek, ezek most (a könyvnyomtatásnak is köszönhetően) egyre gyakoribbak, terjedelmesebbek. Nyelvkönyvek könnyítik meg a tanulást. Ezek helyesírása, beosztása kész mintákat kínál az alkotónak, a nyomdásznak és az olvasónak egyaránt. Amikor megjelenik a Gutenberg-biblia, ez a kontinensen követendő példává lesz. A reformáció megreformálja a vallásgyakorlatot, és ehhez új műfajokat hoz létre. A helyesírás és a tipográfia nemzetközi jellegűvé válik. A skandináv helyesírás a nyelvek különbsége ellenére is jól felismerhető. Ugyanezt vehetjük észre a Baltikumon, noha itt a nyelvek nem mindegyike rokon. Azonos nyelv (nemcsak a magyar, hanem például a cseh, sőt a lengyel) nyomtatványainak helyesírása megkülönböztethető egymástól. A könyvek illusztrációit minden skrupulus nélkül veszik át, vagy legalábbis utánozzák, olykor egyszerűen lemásolják vagy ellopják. Legfeljebb a szentek glóriáját vagy a túlzó papi ornátust és pompát lefaragják. Luther *Catechismus minor* (1529, magyarul 1550) didaktikus kézikönyvét (a szerző megnevezése nélkül) a katolikus olasz földön is huzamosan használják. Viszont Kempis Tamás latinból egybemásolt *De imitatione Christi* (1424, Krisztus követése) meditációs könyve felekezetihasználatban volt.

Az a tény, hogy a szent és egyházi iratokat köznyelven adják ki, új nyelvhasználatot is teremt: Luther esetében a déli és északi német dialektusok közötti egyensúlyozással. Ennek eredményeként

¹⁴ Minthogy 2015-ös könyvemben ezzel a forrásanyaggal bővebben foglalkoztam, ezt most nem részletezem. Voigt: *i. m.* (Lásd a könyv mutatóját.)

¹⁵ Magyar Zoltán: *A magyar történeti mondatkatalógusa. Típus- és motívumindex.* IIa. *Hősök, történelmi személyek.* I. *Nemzeti hősök.* Bp. 2018. 13–45.

¹⁶ Magyar: *i. m.* 47–53.

három „nyelv” is létezik: egy legfelsőbb, nyomtatott mintákat követő, fontos témájú és tekintélyes művekben megnyilvánuló „lutheri” német, a regionális hivatásos vagy egyházi, irodalmi és az írásbeliségben csak ritkán megjelenő „mindennapi”. Ez utóbbihoz tartozik a folklór nyelv szinte egészében.

Hogy a „második” folklór kialakulása szempontjából milyen fontosak a nyelvek kodifikálásai, sőt az ezt életre hívó filológiai művek is, egyszerűen igazolhatjuk. Évszázadokon át az európai műveltség egyik pillére volt Ambrosius Calepinus teljességre törekvő latin „nagyszótára” (első kiadása: 1502, Reggio nell’Emilia). Ez még egynyelvű latin szótár, amelynek későbbi kiadásai egyre több más nyelv hasonlóan nagy mennyiségű szóanyagát is bedolgozták. A 11. kiadástól (1585, Lyon) van magyar része is, a külföldön tanuló magyar peregrinusok közreműködésével. Ez nemcsak rögzítette a modern nyelvek szókincsét, hanem az egymás után hozott példák és magyarázatok segítették a fordításokat, példát adtak nyelvjújtásra, észrevétették a hiányokat. Minthogy a szótár egész Európában használatos volt, bizonyos terminológiai egységet is tükröz, még a folklór (hiedelmek, szokások, műfajok stb.) esetében is. Sajnos az európai folklorisztika nem ismerte fel e többnyelvű szótárban rejlő kutatási lehetőséget.

Amikor 1989-ben Budapesten megrendeztük a nemzetközi népmesekutató kongresszust, a programok, előadáskivonatok hátlapjain a Calepinus-féle szótár megfelelő szócikkeinek hasonmását adtuk. Többek között láthatók voltak a „mesélni” ige héber, latin, francia, olasz, német, spanyol, lengyel, magyar, angol adatai (itt rövidítve): /latin/ *fabulor derivatur et significat loqui. Gallic conter des fables, deuiser...* /Ital/ *ragionnare, fauollare, fauolegiare.* /German/ *Schwetzen reden. His. dezir o cantar nouellas.* /Pol/ *Rozprawiam, baie.* /Vng/ *Bezellök, meséllök.* /An/ *To babble, to prattle or chatter.* Ezután az antik szerzőktől idézett mondatpéldák következtek. A szócsalád többi részét terjedelmesebb szócikkek közzétek. Mindebben nem az egyes szavak konkrét (pontos vagy nem pontos) jelentése, hanem egymásmellettségük a tanulságos. Sok esetben tudnánk kommentárt adni az idézett szóalakokhoz. Számunkra főleg a kevesek által ismert tény a fontos, hogy a magyar „mese” (eredetileg: ’találós kérdés’) előtt a „beszéd” szó utalt a műfajra. Egész kis európai folklórutmutatót lehetne összeállítani Calepinus szótárából. És ez biztosan a „második” folklór keretébe tartozik, és nyilvánvalóan európai-összehasonlító lenne.

Minthogy a magyar szótáriródalom már a 16. század végétől a nemzetközi szótáriró megoldásokat követi, tanulságos időrendben megvizsgálni, milyen jelentésváltozás figyelhető meg mondjuk az „ördög”, „sárkány”, „lidérc”, „lélek” stb. fogalmak esetében. Ezt a módszert több más európai folklorisztika is követhetné.

A reneszánsz korában is folytatódnak a politikai szövetségek, a kisebb és nagyobb háborúk, készülnek új meg új gépek és ezek termékei, természetesen megtaláljuk a művészetek folytatódását is. Ám még ezekhez képest is kiemelt jelentősége van a vallásoknak. A közvélemény szerint a „sötét középkorban” a vallás dominál a filozófiában, a művészetekben, az ünnepekben. Ehhez képest a reneszánsz sokkal inkább evilági ideológiát képvisel. Az antik előzményekre is hivatkozva a „humanizmus” nem transzcendentális, hanem evilági, és a nem vallásos tudomány valóságos küzdelmet folytat a maga egyenrangúságának elismertetésére.

Maga a vallás (jelen esetben a római és bizánci kereszténység) a saját keretei között is változik, önálló változatokat javasol. A bogumilok, valdensek, katarok, albigenek után John Wycliffe (1320–1384), majd Husz János (Jan Hus, 1369–1415) reformátorok követői lépnek fel. Az egyház erőteljesen küzd az „eretnekek” ellen, és nemcsak Rómában, hanem Bizáncban is. Az „inkvizíció” évszázadokig valóban nagyhatalom, és a néphit jelenségei, legkivált a boszorkányok ellen

szakadatlan küzdelmet folytat. Néhány új vallásos mozgalom megmarad az egyházi keretek között. Köztük a legnevezetesebbek a ferencesek. Számunkra annál fontosabbak, mivel a szegények felé fordulnak, a népnyelvi ájtatosságot fejezik ki. Amikor megjelenik a lutheri reformáció, már egy sok évszázados folyamat új állomására érkezünk. A közhittel szemben például a Szentírás köznyelvi fordításai sem Lutherrel, még csak nem is a Wycliffe-fel és nem is a huszitákkal kezdődnek. A magyar vallástörténet és ideológiatörténet is elég bonyolult ahhoz, hogy ugyanazt a tényt többféle módon értelmezzük.

Tudtunkkal a lyoni kereskedő, Pierre Valdes (1217-ben hunyt el) volt az első, aki programmá tette a Szentírás (részeinek) a mindennapi nyelvre lefordítását. John Wycliffe teológiai indokokkal kezdeményezte az Újszövetség angolra lefordítását. Tudjuk, nézeteik ismertek voltak a cseh és a déli német egyházban is. Jan Hus tanításai társadalmi forradalmat eredményeztek, amelynek hatása Hus megégetése után is megmaradt. A cseh Biblia és más egyházi iratok a cseh irodalmi nyelvet eredményezték. Ebben a prágai környezetben készülnek az első jelentősebb német nyelvű bibliafordítások. Köztük a legnevezetesebb az ún. *Vencel-biblia* gyönyörűen díszített kézirata (1389–1400). 1466-tól már nyomtatásban is megjelennek német bibliafordítások, előbb egyes részek, majd a teljes német Szentírás. Ezzel párhuzamosan készülnek a cseh nyelvű Bibliák, mégpedig már 1360–1390 között. 1417-ig három teljes és több részletfordítás maradt ránk. Arról is tudunk, hogy 1411 körül több magyar diák is volt a prágai egyetemen, nem sokkal ezután pedig magyarországi istentiszteletekről is értesülünk. Az úgynevezett „magyar huszita biblia” három könyvében megtalálható magyar fordítások (*Bécsi kódex* 1450 körül, *Müncheni kódex* 1466, *Apor-kódex* a 15. század vége 16. század eleje) azonos szellemi háttérrel képviselnek, valószínűleg egy korábbi fordításkézirat alapján, ám nem egyszerűen egymás kiegészítései. Tudjuk, hogy előbb az ország déli részén, a Szerémségben használták, majd az itteni lakosok Moldvába menekültek. Lehet, hogy nemcsak a másolat, hanem a fordítás (vagy legalábbis annak egy része) már Moldvában készült. Ez lehet az oka annak, hogy a kódexek nem hatottak a későbbi magyar bibliafordításokra: az ország peremén, a keleti egyház környezetében keletkeztek, ahol voltaképpen nem sikerült egy önálló magyar ekléziát megteremtteni. Ám nyilvánvaló, hogy a kor európai vallástörténetének akkor legaktuálisabb közegehez tartoznak. A „huszita” egyház nemcsak kiváló műveltséget képviselt, hanem egyszersmind a néppel szoros kapcsolatban állt, és ez is a második folklór irányába mutat.¹⁷

A kereszténység vallástörténete szüntelen harcok története. A 16. századi Európában a katolicizmusból levált egyházak közül a nagyobbak mindmáig megmaradtak, de a kicsiny, zárt csoportok is tovább élhettek. Az akkor meglévő államok (sok itáliai vagy németföldi fejedelemség) határai ma is fennállnak. Spanyolország és a feltörekvő Moszkva tömbje is megmarad. Viszont a reformáció első nagy megszerveződése után nyelvi, táji különbségek is megjelennek. Európa déli fele, ide értve a német területek déli részét, megmarad katolikusnak. Az északi német területek (ide értve Skandináviát is) protestánsok lesznek. Megjelenik a holland és svájci protestantizmus, és mikor megindul Angliából Észak-Amerikába a tömeges kivándorlás, ők is szigorú protestánsnak számítanak. A vallon lakosság viszont megmarad katolikusnak. A Baltikum északi része lutheránus, déli része buzgó katolikus. A római és az akkor már moszkvai egyház határai nagyjában megmaradnak. A Balkán jó része török vazallussá válik, ám szinte mindenütt megmarad a kereszténység is.

¹⁷ Kiváló munka: Hadrovics László: *A magyar Huszita Biblia német és cseh rokonsága*. Bp. 1994. Azonban a vallástörténeti kérdéseket csak egy-egy szó vagy kifejezés értelmezésekor használja. A „magyar huszitizmus” valódi és nemzetközi vallástörténeti áttekintést érdemelne.

A vallási határok keresztbe szelik az albán népet is. Jellemző az albánok között a kriptokatolicizmus. Egyébként e korban évszázadokon át rejtve élhet tovább az ír vagy skót katolicizmus, sőt Cromwell puritanizmusa után ennek vannak angol hívei is. Az Ibériai-félszigeten évszázadokon át virul a mór és a szefárd zsidóság, még rejtőző formában is. Majd erőszakosan térítenek, a hitükben megmaradók pedig kiűzik az országból. Csodálatos, hogy gyakorlatilag napjainkig megmarad a szefárd, andalúz, mór folklór. Ez is vitathatlanul a „második” folklór produktuma.

Szerencsére a magnetofont és filmfelvevőgépet már feltalálták, és az ezekkel összegyűjtött folklórt nemcsak a hanglemeziacon, hanem szakarchívumokban is meg lehet találni. Az etnikus zene kedvelői pedig kiváló előadók és csoportok műveiben gyönyörködhetnek.

Ezernyiféle migráció járt és jár Európában. Mindennek eredményeként egymás mellé kerültek különböző népek és folklóruk, vallások, kultúrájuk, nyelvük. Ennek következtében sok-sok jelenség „hasonló de mégsem azonos”. Erre a jelenségre igazán egyszerű példát találni. 1830–1839-ben négy kötetben jelent meg a *Vollständige Völkergallerie* című képes album, amelynek harmadik kötete Európa népviseleteit mutatja be, 60 (17 × 25 centiméteres) litográfiával megrajzolt táblán, amelyeken együttesen több mint 200 ember látható.¹⁸ A kiadó pontosságra és tetszetőségre törekedett. A metszeteket később (nyilván kézzel) színezték. Ezek hitelessége csak korlátozott. Ám a tájképvázlatok és a ruhák a korban megszokott színvonalat képviselik. Sajnos a készítőről és rajzolórl/festőrl semmit sem tudunk, csak azt tudjuk, hogy a könyv a meissen F. W. Goedsche kiadónál 1830-ban látott napvilágot. Az az ötlet, hogy különböző népek, tájak ünnepi viseleteit összegyűjtve mutassák be, már a 16. században megszületett. Az 1830 körüli években pedig egész sorozata volt az ilyen litográfiáknak és könyveknek. Egy-egy ilyen öltözetben látható a könnyű körömcipőszerű vagy cipőszalaggal magasra tekert lábbeli, a hosszú ruha, a nő fején a csinos kis kalap, a díszes főkötő és olykor egész kalapköltemények. A férfiak is általában félcipőt viselnek, szűk pantallóban vagy térdnadrágban járnak. Díszes kalapot viselnek, vagy legalábbis a kezükben tartják azt. A rajzok a foglalkozást is érzékeltetik. Feltűnően sok a vándorárus, akik a hátukon viselt faállványokat hordanak. Több képen is a lakodalomba hívogató vőfély látható, ismert jelvényeivel. Mások páros táncot lejtenek. A kötet Ibériától a Balkánig, az oroszokig, sőt a lappokig terjed, legvégül az angol úri divatot is láthatjuk a könyvben. Teherhordó és háziállatok (őszvér, ló) is megjelennek, főként a katonák mellett igazán szép és gondosan rajzolt paripák. A legtöbb képen 3–4 ember látható. Úgy látjuk, mindegyik kép bizonyos életkort, tevékenységet is tükröz. A képaláírások szerint „parasztok”, „vidékiek”, de vannak „városiak” is. Nem kifejezetten népviseleteket láthatunk, mégis a „népek galériája” az európai köznép ünnepivé szepített ruhatárát mutatja meg.

Kíváncsi voltam, hány asszony nem visel kalapot. Néhány esetben találunk erre is példát. Európa legnagyobb részén a férfiak is könnyű szandálcipőt hordanak, mint egy Mozart-operában. Csupán Délkelet-Európában bukkan fel néhány férficsizma. A 39. képen éppen két magyar nemesemberen látunk ilyent. Még érdekesebb, milyen kevesen jelennek meg mezítláb. A 15. képen két nápolyi hajós, a 34. képen egy berlini főzőasszony, a 44. képen pedig egy Théba környéki görög vándorprédikátor, valamint egy hozzá forduló fiúcska látható. Ehhez képest a két francia gólyalábon járó fiatal még reprezentálőbb is.

E jelenséget csakugyan összekapcsolhatjuk „hasonló, de mégsem azonos” névvel, arra utalva, hogy a sztereotíp ábrázolás minden aprósága csak a hasonló képekkel együtt érthető.

¹⁸ Lásd a színes bibliofil kiadást: *Völkergallerie Europas. 60 Kostümtafeln. Nach der Buchausgabe von 1830.* Harenberg Kommunikation, Dortmund 1980.

Egy másik feltűnő vonása a „Völkergallerie” albumának, hogy „reciprok” jellegű kultúrafelfogást tükröz. A kiindulópont: a könyvben jellemző ruhák bemutatásával az ismeretek gyarapítása a cél. Az egymás melletti képek sorozatából a néző arra a következtetésre jut, hogy milyen sokszínű is Európa és mégis mennyire egyforma. Az ábrázolások biedermeier jellege ezt a közös világot képviseli. Sőt, ennél még egy lépéssel tovább is jutunk: immár nem az öltözetek Európáját látjuk, hanem a maguk jellemző öltözetében megjelenő európai embereket. Nem véletlen, hogy az európai folklór gyűjtésének fellendülése (a 18. század legvégén és a 19. század legelején) után készült az album, és ekkor már nem a pompás öltözet, hanem az azt viselő ember a fontos. Az egyes képek alatt rövid eligazító szövegek is találhatóak, amelyek jelzik a társadalmi hovatartozást: köznépi személy, paraszt, kereskedő feleségével és szolgálólánnyal, dáma gyaloghintóban, *fandango*-tánc, bikaviadal, polgárasszony, tejeskófa, pásztor, paraszt gólyalábon, hajótulajdonos stb. stb. Gyakorlatilag mindegyik képről megtudjuk, egy-egy ország melyik részét ábrázolja. Mint fentebb már említettük, végül is nem végtelen az ábrázolások száma. Csak néhány ország van, amelynek képviselői több képen is szerepelnek. Ezek azt hangsúlyozzák, hogy a nép/ország keretein belül további társadalmi és regionális csoportok vannak, de összetartozásuk a különbözőség dacára is nyilvánvaló.

És minthogy az utóbbi bő fél évezred európai folklóráját szeretném bemutatni, úgy gondolom, ezt a „második” folklórt bizonyos szempontból más keretek között is meg lehet mutatni, mint ahogy eddig szokták. Az előbbieken természetesen csupán egy-egy jelenségre utaltam, illetve megemlékeztem bizonyos nagy közös társadalomtörténeti változásokat. Mégis arra is törekedtem, hogy legalább egy-egy igazán konkrét és áttekinthető méretű jelenség általam javasolt megközelítését bemutassam, ezek által jelezve azt, hogy Európa társadalom- és művelődéstörténete „gömbjeiben” együtt forog. Mint az egymásban forgó szférák, amelyek több szinten és mégis mindig együttesen mozognak.

What is the „second” folklore of Europe?

Keywords: „first” European folklore, before the Renaissance, „second” European folklore from the 16th century until today, American Indians, European costumes

Summarizing the achievements of my teaching “European folklore” at the Eötvös Loránd University (Budapest, between about 1965 and 2015) I published a concise summary about the „first half” of European folklore: *Az európai folklór a középkor végéig* (Budapest, 2015. Loisir, 322 pp.). It covers phenomena from the very first times in European history until the end of Middle Ages.

Now I try to set out suggestions for its sequel, a volume regarding the period that extends from the 16th century until today. My major question is, can we speak about folklore in general when referring to the time before the end of the Renaissance? While using the term „first folklore in Europe”, how can we find similarities or dissimilarities between that and the „second folklore in Europe”?

In my paper besides broader statements of a more general character I also present some clear case studies.

Biernaczky Szilárd

Afrikai „vad népek” költészete

Egy filológiai felfedezés és oknyomozás története.

Malgas énekek Döbrentei Gábor folyóiratában

(Erdélyi Muzéum 1815)

A magyarországi Afrika iránti érdeklődés, ismeretterjesztés, kultúráközvetítés 19. századi történetéről mindössze apró mozaikdarabkákat ismerünk. Többnyire magyar vagy külföldi utazók könyveit. A szép számú folyóirat, periodika közleményeit mindmáig nem dolgozták fel elődeink, szakembereink. Halvány afrikai vonatkozású nyomokat találhatunk legfeljebb csak a mindössze 20 évre (1850–1870) kiterjedő *Néprajzi bibliográfia*¹ egyetlen megjelent 19. századi kötetének adatanyagában. A kisebb számban meglévő repertóriumok, illetve a sokkal nagyobb számban meglévő, feldolgozatlan folyóiratok azonban csak több munkatársat igénybe vevő és hosszas munkálatok után lennének tematikailag is hozzáférhetőek.

Ebben a helyzetben, ha mondjuk például az afrikai folklór első hazai megjelenését próbálnánk felderíteni, csak a véletlen siethet a segítségünkre. Staud Géza *Orientalizmus a magyar romantikában* 1931-ben megjelent, újabban ismét kiadott és népszerűvé vált könyvében a következő információt találhatjuk:

„Döbrentei Gábor Herder népdalgyűjteményéből is (1778) lefordít 4 madagaszkári éneket (Erd. Muz. III. 140–149.). Hogy e fordításban etnográfiai célok lebegtek szeme előtt, azt igazolja Herder szellemében írt bevezetése: »Vadák énekei«. Ehhez Döbrentei a bécsi kiadást használta, amelyben Lieder der Wilden felírással közzétett 10 ének közül négyet fordít le: 1. sz. Der König im Kriege – A király hadban. 3. sz. Todenklage um des Königs Sohn – Halotti beszéd a király fiáért. 6. sz. Ampanani – Ampanani. 9. sz. Die unmenschliche Mutter – cím nélkül. Mellettük Madagaszkár szigetének rövid, Herdertől majdnem szó szerint átvett fordítása. »E dalok, melyeknek franciából való fordítása valószínűleg Herder barátjának, Knebelnek munkája, s melyeket Herder neje férje olaszországi tartózkodása alatt írt le, azon anyaghoz tartoztak, melyet Herder antropológiai szempontból rendezendő gyűjteménye számára tartogatott.« ([43] Pukánszky Béla: Herder hazánkban. Budapest, 1918.)

Döbrentei fordítása pontos, de költőietlen. Érdeklődésével a »Vadák énekei« iránt nem állt egyedül. Saját fordítása után még egy ismeretlen fordító 3 darabját közli e bevezető megjegyzéssel: »Le voltak ezen dalok és még kettő fordítva s a bevezetés megírva, midőn ugyanezen dalokat egy nevetlen a Muzeum számára megküldötte. Itt következnek az ő fordításai adott

Biernaczky Szilárd (1944) – néprajzkutató, afrikanista, a néprajztudományok kandidátusa, ny. egy. docens (ELTE, Károli Gáspár Református Egyetem), bierszilard@gmail.com

¹ Sándor István szerk.: *A magyar néprajztudomány bibliográfiája 1850–1870*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1977.

engedelme szerint némely változtatásokkal (Erd. Muz. III. 149–152.). 1. Der König – a király (a bécsi kiadás sorrendjében). 4. Trauet den Weissen nicht – Ne higyjetek a fehéreknek. 8. Der Zorn des Königs – a király haragja.«

Néhány évvel Döbrentei előtt Kisfaludy Sándor is fordított prózában egy madagaszkári éneket (Angyal Dávid jegyzete, K. S. VII. 580.), de bár Herdert jól ismerte, nem az ő gyűjteményéből, hanem Evarist Parny *Chansons Madécasses* c. gyűjteményéből, amely a Herder-féle gyűjteménynek is alapjául szolgált.²²

Staud hivatkozásai alapján természetesen az következett, hogy Pukánszky Béla említett, 1918-ban megjelent munkáját³ is fellapoztam. Ő a következőket írja (természetesen a saját témája szemszögéből):

„Döbrentei, ki a tőle szerkesztett »Erdélyi Muzéum« útján a külföldi irodalomnak sok fontos irányát közvetítette a magyarság számára, ezt írja Kazinczynak 1814. jan. 14-én kelt levelében: Melyik darabjait fordította a Tekintetes Úr Herdernek? Én itt a Muzeum számára akarom fordíttatni: Ursachen das gesunkenen Oeschmacks bey den verschied. Völkern. ([1] Kaz. Lev. XI. k. 2574. sz.) Ez az érdeklődés Herder munkái iránt, melyet Kazinczy egy másik értekezés lefordításával nemsokára megerősíthetett, ([2] A fordítás, melyről részletesen most nem szölok, az »Erdélyi Museum« 1815. IV. füzetének 7–28. l.-ain jelent meg »A ‚szép tudományok‘ befolyásáról a felsőbb tudományokra« címen.) Döbrenteinél Herder gyűjteményéből való négy madagaszkári ének lefordításában nyilatkozik ekkor. Hogy azonban ezen »Vadak énekei c., folyóiratának III. füzetében (140–149. l.) megjelent fordításánál ethnographiai célok is lebegtek szeme előtt, azt mutatja ehhez irt bevezetése, mely teljesen Herder szellemében készült.

Az emberi értelem munkájának gyümölcseit – így kezdi fejtegetéseit – csak hosszú fejlődés után észlelhetjük; nem így az érzelmét: »Ez minden emberben, akár úgy nevezett vad legyen, akár kimivelt, hatalmasan kijelenti magát s a gyermek kortól fogva, a tárgyakhoz von vagy eltaszit. [...] S minthogy a poézis, az érzésnek nyelve, melly minden korú s állapotúakkal közös, a nélkül, hogy a lelkierők kivólnának fejtve, a Vadak között is az, a kit a természet többeknél érzékenyebbnek szült, s az ettől el nem válható képzelést is megadta neki, feltétele nélkül zeng.« ([3] Erd. Muz. id. h. 142. l.)

Ugyanazon eszmék ezek, melyeket Herder fent említett értekezésével rokon tárgyú pályairatában »Ueber die Wirkung der Dichtkunst auf die Sitten der Völker in alten und neuen Zeiten« fejtett ki. ([4] V. ö. Suphan, VIII. k. 334–436. l.) Ebben Herder a költészetéről szóló rövid, általános bevezetés után, ([5] Suphan, VIII. k. 338–343. l.), melynek gondolatait Döbrentei is átvette, annak hatását tárgyalja az emberiség művelődéstörténetében szereplő népekre. Könnyen érthető, hogy Döbrentei figyelmét erre a pályairatra fordította, mely a tőle használt bécsi kiadásban ([6] V. ö. Erd. Muz. id. h. 140. l.) a Kazinczyhoz irt levelében említett egy kötetben volt. ([7] V. ö. Herders sämtl. Werke. Bécsi kiad. IX. k. 373–491. l.) Madagaszkár szigetének rövid, Herdertől csaknem szó szerint átvett leírása, valamint lakóinak jellemzése után ([8] V. ö. Erd. Muz. id. h. 143–144. l. Suphan, XXV. k. 637. l.) következnek a fordítások. Az említettem bécsi kiadásban már »Lieder der Wilden« felírással közzétett tíz ének közül ([9] V. ö. Herders sämtl. Werke. bécsi kiad. VIII. k. 555–570. l.) Döbrentei a 2. »Der König im Kriege« – »A király a hadban«, 3. »Todtenklage um des Königs Sohn«, – »Halotti panasz a király fíjéért«, 6. »Ampanapi« – ugyanazon címmel és a 9. számút »Die unmenschliche Mutter« – cím nélkül, fordította le.

²² Staud Géza: *Orientalizmus a magyar romantikában*. Terebess Hungária Kft, Bp. 1999. 53–54.

³ Pukánszky Béla: *Herder hazánkban I. Herder és a népies irány. Irodalomtörténeti tanulmány*, Bp. 1918.

E dalok, melyeknek franciából való fordítása valószínűleg Herder barátjának, Knebelnek munkája, s melyeket Herder neje férje olaszországi tartózkodása alatt írt le, azon anyaghoz tartoztak, melyet Herder anthropologiai szempontból rendezendő gyűjteménye számára tartogatott. Csak a Miller Jánostól rendezett vulgata kiadásban kerültek nyilvánosságra, de mind itt, mind pedig a bécsi utányomatban hézagosan, címekkel ellátva s a kéziratától eltérő sorrendben. ([10] V. 6. Redlich jegyzetét Suphan, XXV. k. 689–690. 1. a 637. 1.-hoz; u. o. 637–644. 1. közzölve vannak a dalok pontosan a kézirat szerint.)

Döbrentei fordítása szigorúan, szószerint ragaszkodik az eredetihez, annyira, hogy itt-ott germanizmusok is belecsúsznak szövegébe, ami azonban az ő korában természetes. Fordítása hű, de lapos és költőietlen. Érdeklődésével a »Vadak énekei«, iránt nem állott egészen egyedül. Saját fordítása után még egy ismeretlen fordító 3 darabját közli ([11] Erd. Muz. 9d. h. 149–152. 1.) e bevezető megjegyzéssel: »Levoltak ezen dalok és még kettő fordítva s a bevezetés megírva, midőn ugyan ezen dalokat egy Nevetlen a Muzeum számára megküldötte... Itt következnek az ő fordításai, adott engedelmére szerint némely változtatásokkal.« ([12] Erd. Muz. id. h. 149. I.) E három dal a bécsi kiadás sorrendje szerint: 1. »Der König« – »A király«, 4. »Trauet den Weissen nicht« – »Ne higyjetek a fejéreknek«, 8. »Der Zorn des Königs« – »A király haragja«. E három darab, bár Döbrentei korrektúrája folytán az ő fordítási technikájának nyomait viseli, mégis bizonyos törekvést mutat önálló, erőteljes kifejezésre. Bizonyos formai sajátosságok iránt a fordítónak nincs érzéke. Így pl. a »Trauet den Weissen nicht« c. dalt mintegy keretképen fogja körül az intő szózat: »Trauet den Weissen nicht, ihr Bewohner des Ufers!« az ismeretlen fordító nem vette észre s nem is alkalmazza a német szöveg következetességével.

Döbrentei későbbi, Bowring számára folytatott gyűjtő munkásságára kétségtelenül ösztönzőleg hatottak e Herder gyűjteményéből való fordítások is.

Érdekes, hogy néhány évvel Döbrentei előtt Kisfaludy Sándor is fordított egy madagaszkári éneket, ([13] L. Kisfaludy Sándor minden munkái. Kiadja Angyal Dávid, Budapest, 1892. VII. k. 141–142. 1.) de bár, mint látni fogjuk, Herdert jól ismerte, nem az ő gyűjteményéből, hanem Evarist Parny »Chansons Madécasses« c. gyűjteményéből, mely a Herder-féle daloknak is alapul szolgált. ([14] V. ö. Angyal D. jegyzetét a »Madagaszkári ének«-hez: Kisfaludy Sándor, id. kiad. VII. k. 580 1.) Kisfaludy Sándort a francia költővel való foglalkozásra valószínűleg nagyban ösztönözte a »Wiener Musenalmanach« példája is, ([15] V. 6. Rommel. id. ért. 60–61. 1.) melynek munkatársaihoz különben szoros kapcsok fűzik (*fűzték*).⁴

Ami mindkét tudósunk esetében meglepő, nem teszik világossá, hogy a francia költő gyűjtéséből származó szövegek Herder nevezetes gyűjteményének már csak abban a második bővített kiadásában (*Stimmen der Völker in Libern*, 1807, Tübingen) láttak napvilágot, amelynek megjelenését maga Herder már nem érte meg (mellesleg az 1778-as, illetve 1779-es első kiadás két kötete jelent meg a világszerte jól ismert *Volkslieder* címmel).⁵ És ez az apró filológiai tény Pukánszkyknál sem világos, mert ő Herder későbbi bécsi kiadását (1815) emlegeti.

Ha elővesszük Herder nevezetes gyűjteményének első kiadását, bizony abban a szóban forgó madagaszkári vagy másként malgas dalszövegeket nem találjuk meg. Némi keresgélés után azonban

⁴ Pukánszky: *i. m.* 63–65. – Mivel Pukánszky hivatkozásait fontosnak tekintem, jobb megoldást nem találva – hogy a saját szövegemet ne zavarjam meg, mindenhol zárójelben hozva – a megfelelő jegyzeteket beleépítettem ebbe a hosszabb idézetbe.

⁵ Johann Gottfried von Herder: *Volkslieder*. 1–2. köt. Leipzig 1878–1879; Uő: *Stimmen der Völker in Liedern*. Szerk. Johann von Müller. Tübingen 1807.

kiderült, hogy a saját korában a népköltészet iránti érdeklődéséért számos helyről megtámadott Herder a *Volkslieder* bővített kiadását is előkészítette, de az csak halála (1803) után posztumuszként jelent meg 1807-ben, mégpedig megváltoztatott címmel. Ebben már megtalálhatjuk a nevezetes szövegeket, amelyek kapcsán (mint már Staudtól is tudottá vált a számunkra) világossá válik: forrásuk: Evariste Parny francia költő egy kiadványa (1787), amelyben a lovag saját versei elé egy madagaszkári útja eredményeként született kis dalgyűjteményt (összesen 12 szöveget) illeszt.⁶

Bizonyára nem véletlen, hogy Herder, aki szenvedélyesen keresi a mai szóval népköltészetnek, folklórnak minősíthető szövegeket, hiszen – amint kritikusai gyakorta említik, a német filozófus-teológus, egy személyben a modern folklorisztika jeles előfutára – egyfolytában érzekelte az 1700 évek utolsó harmadában összeállított szövegantológiája hiányosságait. Így a még életében előkészített dalgyűjtemény tervezett új kiadása bővítményeként – hiszen a francia költő-utazó kis dalfüzére a *Volkslieder* kiadásával (1787) szinte egy időben jelent csak meg – nyilván lelkesen illeszti be a kötetbe a malgas „vad népek” énekeit. Más kérdés, hogy a kiválasztott 12 dalszöveg franciából való fordítása – amint már Pukánszkytól előbb idéztük – „... valószínűleg Herder barátjának, Knebelnek munkája, s melyeket Herder neje férje olaszországi tartózkodása alatt írt le...”

Az afrikai szöveges folklór e korai, eddigi ismereteink szerint első magyarországi felbukkanásával nemrég már két helyen is bővebben foglalkoztam⁷. Összintén szólva a filológiai adatoláson túllépve mindkét alkalommal vizsgálódásom célja az volt, mennyiben voltak (vannak ma is) képesek e fordítások (és a hozzáfűzött kritikai megjegyzések, még ha sugalljuk maga Herder volt is) valamelyest ízelítőt adni ama másik földrész, pontosabban a nagy sziget (malgasul: *Antsa*) sajátos törzsi világából, hagyományos kultúrájából. Vajon a francia költő eme korai (és vélhetően jó-rossz tolmácsolás útján született) gyűjtése, illetve az azt követő német, majd a németből keletkező magyar fordítás képes-e valamit is elmondani magáról Afrikáról.

Ehhez persze vissza kellett menni az eredeti francia forrásig, amit két tudósunk nem tett meg (a 12 eredeti francia nyelvű szöveg egyébként már a Magyar Afrika Tudástárban megtalálható elektronikus formában⁸). Mindemellett annyit legalább célszerű említeni, hogy e népköltészeti darabok egy Evariste de Parny nevű francia költő (1753–1814) vegyes tartalmú könyvecskéjéből (1787) kerültek be Herder gyűjteményébe. (Parny lovag egy madagaszkári útja nyomán illesztett saját versei elé 12 éneket a sziget népeinek szóbeli költészetéből.)

Döbrentei Gábor (1784–1851, ő egyúttal a folyóirat szerkesztője) fordításai elé írt bevezetője (*Vadak énekei*)⁹ önmagában is figyelemre méltó magyarországi néprajzi, sőt folklorisztikai

⁶ P(arny, de Evariste de, Chevalier): *Chansons madécasses = Chansons madécasses, traduites en français, suivies de poésies fugitives*. Par M. le Chevalier P[arny, de Evariste de], London (a Londres, et se vend a Paris). Chez Haruouin et Gattey. 1787. 1–29. (lásd még AHU Magyar Afrika Tudástár, <http://afrikatudastar.hu>); Johann Gottfried von Herder: *Zu den Liedern der Madagascar = Stimmen der Völker in Liedern*. Tübingen. 1807. 537–553. old. (12 malgas ének német nyelven)

⁷ Biernaczky Szilárd: *Afrikai szájhagyományok Magyarországon. A több ezer nyelvi-kulturális csoportot magába foglaló földrész folklórkincsének megismerése hazánkban 1. – A kezdetektől az ötvenes évekig = Uő: Afrika Magyarországon – Magyarok Afrikáról.* (e-könyv) Erd 2017. Mundus Novus Könyvek. 309–358. (utánközlés: Ethnologia, 2018–2019. 2. évf. 1–8. szám. Megjelenés előtt; Uő: *Afrika az erdélyi művelődés történetében.* = *Krizsa János Társaság Évkönyve*, 2019. 1–27. Megjelenés előtt.)

⁸ Evariste de Parny (le Chevalier): *Chansons Madecasses traduites en français... / Malagasy Songs translated into French...* AHU MATT. 2015. 1–41. No. 000.001.283, <http://afrikatudastar.hu>

⁹ Döbrentei Gábor: *Vadak énekei*. Erdélyi Múzeum III. füzet. 1815. 140–149. (bevezető megjegyzések, dalok az eredeti francia számozás alapján: 4 malgas ének fordítása Herder gyűjteményéből: 3. A király hadban, 2. Halotti beszéd a király fiáért, 6. Ampanani, 9. cím nélkül, továbbá 3 fordítás egy névtelen fordítótól: 1. A király, 5. Ne higgyetek a

adalék, még ha Pukánszky szerint az Herder olvasatát mutatja is. Jellemző módon azonban Pukánszky nem idézi teljességében – Staud pedig egyáltalán nem – a nagy műveltségű, sokféle tekintő és a jeles erdélyi orgánium eme első füzetében több alkalommal is Európán kívüli világba kiránduló¹⁰ szerző-szerkesztő ugyancsak értékes sorait:

„...a’ Vadak között is az, a’ kit a’ természet többeknél érzékenyebbnek szült, ’s az el nem váltható képzelgést is megadta neki, feltétele nélkül éneket zeng... A’ természet ilyen fijának az önként jó... Daljaiban feltalálván vad-társai történetöket, szokásaikat, önnön érzéseiket, örömmel gyűlnek melléje a’ hallgatásra...”¹¹

„Madagaszkar szigete igen sok apróbb tartományokra van felhasogatva, mellyek közül mindeniken külön Fejedelem uralkodik. Ezek szünet nélkül hadat viselnek egymás ellen, ’s fő céljuk, hogy hadifoglyokat kapjanak, ’s azokat az Európaiaknak eladhassák. [...] A’ Madagasszok ügyesek, józan eszűek, becsületesek, az idegent szívesen látják. [...] Természetjek vig. A’ férfiak nálak henyék, az Asszonyok visznek véghez mindent, mint ez Tacitus szerint... megvan más bárdolatlan Nemzeteknél is. Verseik nincsenek, poézisok csak nemesebb próza. Muzsikájuk egyszerű, szelid, ’s mindég szomorkás...”¹²

Persze az nem kétséges, Pukánszkyknak kell igazat adnunk, miszerint más korabeli (vagy valamivel későbbi) hazai (Herder-énekgyűjtemény) fordítókkal ellentétben Döbrenteinél éppen e bevezetőből is világosan sugárzik az etnográfiai szándék. Ugyanakkor aligha kérhetjük rajta számon tévedését (az elmúlt 200 év folklorisztikai ismereteinek híján), amikor az afrikai költészet formai alapvonását nem ismeri fel (ugyanis az olyan, rögtönzéses jellege mellett a szóló és kórus folyamatos váltogatása alapján keletkező szóbeli forma, amelyet sajátos zenei struktúra is megtámogat), és csak *nemesebb* prózáról szól.

Szövegpéldák elemzésekkel

Előbb említett tanulmányunkban¹³ Döbrentei második fordításszövegét, Parny lovag gyűjteményének 4. darabját idéztük. Ezúttal a gyűjtemény 3. darabját (Döbrenteinél az 1. példa) idézzük, amely igen tanulságos lehet, ha kellő figyelmet szentelünk a benne rejlő gazdag originális afrikai vonatkozásoknak. Feltárul a költői megjelenítésben az afrikai hagyományos népeletre oly jellemző, legtöbbször rabszolgaszédéssel együtt járó törzsi háború (amire Döbrentei is utal), a törzsfő (első) fiának szerepe a harcokban vagy a csontheggyel ellátott (véltetően fából készített) lándzsa mint a háború fő fegyvere.

E szövegnek is, mint a korábban elemzetteknek a stílusában, költői képeiben, szerkezetében, jellegében jól érezhető az eredeti ének jelenléte. Különösen, hogy azt a műfajt állítja elének,

fehéreknek, 10. A király haragja). (lásd: <http://afrikatudastar.hu>)

¹⁰ Döbrentei Gábor messze tekintő műveltségének jelét adja, amikor terjedelmes német és francia irodalomtörténeti áttekintéseket közöl, vagy amikor helyet ad Molnos Dávidnak, aki egy alkalommal Polinéziába, majd a világ különféle tájaira, népei körébe vezető olvasóit. Nem is említve, hogy e kötetekben Kazinczy, Berzsenyi vagy Kőlcsey neve is minduntalan felbukkan.

¹¹ Döbrentei Gábor: *i. m.* 142.

¹² Döbrentei Gábor: *i. m.* 143–144.

¹³ Biernaczky: *i. m.* (2017).

amely ugyan térben és időben egyaránt a világ számos hagyományos kultúrájában jelen van, de amelynek Afrikában etnikai csoportok százainál egy sajátos és sok esetben a teljes énekelt folklórt átható típusa található meg.

A dicsérőénekekről van szó, amelynek a genezisében a névadási szokások rejtőzködnek, mivel a gyermekek már a születésükkor, csecsemőkori viselkedésüket jellemezve vagy első figyelemre méltó tetteiket elkövetve ún. beszélő neveket kapnak (lásd pl. *Bor-nem-issza*, *Shake(s)-spear(e)* vagyis *Lándzsa-rázó*), és ha jeles személyekké válnak, életük során akár 500 dicsérőnevet is összegyűjthetnek, majd e dicsérethalmazok az ismétlések sorában szép lassan egy egyszerre lírai és egyszerre narratív jellegű énekké „koptak össze” (lásd költeményünkben a főnök fia megnevezését: *iffú-pálma-fa-a-hegyen*). Tény viszont, hogy bár a francia szöveg kvázi verssorokba van tördelve, igazából a formai jegyei nem világosak a sok mondat-sortörés, illetve szóelválasztás következtében.

Még annyit, nem egészen értünk egyet két tudósunkkal, ugyanis mind a francia, mind a magyar szövegen átsugárzik egy bizonyos költőiség, persze nem az európai rímes, versmértékes költészet felől közelítve hozzá, talán inkább azt említve, hogy a mindenkor énekelt afrikai szóbeli költészet jóval kötetlenebb, rögtönzésszerű, amelyet a szóló és a kórus válaszolgatása foglal keretbe (ez éppen nem ennél a példánál, de a Parny-féle gyűjtemény más darabjainál tetten érhető, amint az említett tanulmányomban idézett másik szövegben, a király csatában elesett fiát sirató énekében is ez világosan kiderül):

CHANSON III

QUEL imprudent ose appeler aux
combats Ampanani? Il prend sa zagaye
armée d'un os pointu, et traverse
à grands pas la plaine. Son fils marche
à ses côtes; il s'élève comme un jeune
palmier sur la montagne. Vents orageux,
respectez le jeune palmier de la montagne.

Les ennemis sont nombreux.
Ampanani n'en cherche qu'un seul, et le
trouve. Brave ennemi, ta gloire est
brillante; le premier coup de ta zagaye
a versé le sang d'Ampanani. Mais ce
sang n'a jamais coulé sans vengeance.

Tu tombes, et ta chute esi pour tes
soldats le signal de l'épouvante. Ils re-
gagnent en fuyant leurs cabanes. La
mort les y poursuit encore. Les torches
enflammées ont déjà réduit en cendres
le village entier.

Le vainqueur s'en retourne paisible-
ment, et chasse devant lui les troupeaux
mugissants, les prisonniers enchaînés,
et les femmes éploées. Enfants innocens,
vous souriez, et vous avez un maître

I. A' KIRÁLY A' HADBAN

Mellyik vakmerő bátorkodik, Ampanánit csatára hívni?

Megragadja ő dsidáját, mellynek végire egy hegyesített csont van föltéve, 's nagy lépésekkel lépik keresztül a' téren. Oldala mellett lépik fia, úgy emeli ez fel magát, mint az ifjú pálma fa a' hegyen.

Zúgó szélvész, kiméjlétek meg a' pálma fát a' hegyen.

Számosak az ő ellenségei, Ampanáni csak egyet keres ki közülük, 's rátalál. Vitéz ellenség! ragyogó a' te híred. Dsidádnak első szurása, vérét ontotta Ampanáninak. De, vére nem foly megbosszúllás nélkül. Elese! 's elesésed hadakozóidat meg fogja ijeszteni. Szaladnak vissza kunyhóikba ,s még ott is üldözi őket a' halál. Lángoló szurok meggyújtotta az egész falut, már hamvába van.

Békével tér vissza a' győzödelmes, hajtja maga előtt az ordító sereget, a' megközött foglyokat, 's a' síró Asszonyokat. – Ártatlan gyermekek, mosolyogtok, pedig rabok vagytok.

De hadd idézzünk egy másik példát (francia eredetiben: 9. szöveg, Döbrenteinél 4. fordítás), amelyben a Madagaszkárt is egykor ugyancsak jelentősen érintő rabszolga-kereskedelem jól ismert jelenete tárul elénk: a vélhetően súlyos szegénységbe jutó anya eladja lányát rabszolgának. Mellesleg Parny lovag emberi érzékenységét, spontán humanizmusát dicsérhetjük azért, hogy ezt az éneket felvette gyűjteményébe. Hiszen ne feledjük, egy legutóbb feltárt dokumentumanyag alapján a rabszolga-kereskedelemben maga Benyovszky Móric főnemes utazó is érintve volt (lásd Rákóczi, 2017–2018¹⁴). Mi több, már jócskán az abolitionista mozgalom korszakában, vagyis 70-80 évvel később Magyar László Afrika-kutató felfedező is néhány éven át részese volt ennek az embertelen gazdasági tevékenységnek, még ha későbbi írásaiban azt súlyosan el is ítéli. De ez az ének ugyanakkor azt is megmutatja, hogy a Döbrentei-féle fordítások talán mégsem teljesen költőietlenek, hiszen ebben az esetben a lány panaszát igencsak költőiséggel telített sorokban képes visszaadni:

IX. CHANSON

UNE mère traînait sur le rivage sa fille
unique, pour la vendre aux blancs.

O ma mère! ton sein m'a porté,
je suis le premier fruit de tes amours;
qu'ai-je fait pour mériter l'esclavage?

¹⁴ Rákóczi István: *Benyovszky és a rabszolga-kereskedelem*. Ethnologia 2017–2018. 2–3. évf. 1–8. szám, 1–10. (rövidesen megjelentik).

J'ai soulagé ta vieillesse; pour toi j'ai
 cultivé la terre, pour toi j'ai cueilli
 des fruits, pour toi j'ai fait la guerre
 aux poissons du fleuve; je t'ai garanti de la
 froidure; je t'ai portée, durant la chaleur,
 sous des ombrages parfumés;
 je veillais sur ton sommeil, et j'écartois
 de ton visage les insectes importuns.
 O ma mère! que deviendras-tu sans moi?
 L'argent que tu vas recevoir ne te
 donnera pas une autre fille. Tu périras
 dans la misère, et ma plus grande
 douleur sera de ne pouvoir te secourir.
 O ma mère! ne vends point ta fille unique.

Prières infructueuses! Elle fut vendue,
 chargée de fers, conduite sur le vaisseau;
 et elle quitta pour jamais la chère
 et douce patrie.

4. CÍM NÉLKÜL

Egy anya a' partra hurczolta leányát, hogy a Fejéréknek eladja.

O, Anyám! kebeled hordozott, első gyümölcse vagyok szerelmednek, mivel érdemlettem meg a' rabszolgaságot? Enyhítettem korodat, mívelttem helyetted a' földet, gyümölcsöt szedtem neked, kergettem a' viznek halait számodra, őriztelek a' hidegtől, a' melegben balsamzó árnyékba vittelek, vigyáztam melletted mikor aluttál, elűztem a' bogarakat orzádról. O, anyám! Mi léssz nálam nélkül! A' pénz mellyet érettem kapsz, nem ád neked más leányt helyettem. Nyomorúságban halsz meg, 'a legnagyobb fájdalom az lessz, hogy rajtad nem segíthetek... O, Anyám! ne add el egyetlen egy leányodat.

Sikertelen könyörgések! Eladta az Anya, a' leányat, lánczon vitték szegényt a' hajóra, és elhagyta örökre a' kedves, az édes Hazát.

Sajnálatosnak tekintjük, hogy miközben más országokban (elsősorban persze Nyugaton), a 19. század elejétől – részben még a nagy gyarmatosítási hullám kezdete előtti időkben – az afrikai folklór mind gazdagabb kiadásának lehetünk tanúi,¹⁵ Magyarországon az *Erdélyi Múzeum* és szerkesztője Döbrentei Gábor eme gyönyörű kezdeményezésének lényegében nincs folytatása (a ritka, elszórt

¹⁵ Lásd például e korai közlések közül Henri Gregoire (1750–1831): *De la littérature des nègres, ou recherches sur leurs facultés intellectuelles, leurs qualités morales et leur littérature*. Maradan Libraire, Paris 1808. 288; baron Jacques-François Roger (1787–1849): *Fables sénégalaises, recueillies de l'Oulof, mises en vers français*, Nepveu Libraire Paris 1928. 288; Sigismund Wilhelm Koelle (1820–1902): *African Native Literature*. Church Missionary House. London 1854. 434.

megjelenéseket a tanulmány záró részében soroljuk majd fel). Miközben más európai országokban nemcsak megnövekszik a folyóiratközlések száma, de megjelennek az első kötetbe foglalt folklór-gyűjtések is (francia, német, angol, svéd, flamand, spanyol, portugál, lengyel stb. nyelven, sőt sok esetben eredeti afrikai nyelvű változatban európai nyelvű fordításokkal párhuzamosan).

Talán azonban még említsük meg, hogy a Parny lovag által gyűjtött malgas költemények hazai recepciójába beletartozik az egyébként Pukánszky és Staud által említett néhány további (újra)fordítás is.

Egymás mellé állítjuk itt most négy változatban azt a verset, amelyet egyébként akár a korai abolícionizmus jelentkezésének is tekinthetünk, mivel formai tanulságokkal is szolgál. Egyrészt egy sor háromszor jelenik meg benne, ami talán egy, a leírásban nem jelzett kórus refrénjére utalhat. Ugyanakkor az *1815-ös névtelen* fordításában éppen ez a lényeges utolsó sor hiányzik, mi igazítottuk ki a szövegét. Ami Greguss Ágost fordítását¹⁶ illeti, abban egyfajta régies, nehézkes, népdaltól távol álló műköltői stíl uralkodik el, ugyanakkor verses formát ölt, ami az eredeti lejegyzésből hiányzik, viszont a költemény végét kiigazítja a hiányzó sorral.

CHANSON V.

MÉFIEZ-VOUS des blancs, habitans
du rivage. Du tem[p]s de nos pères, des
blancs descendirent dans cette île. On
leur dit: Voilà des terres, que vos femmes
les cultivent; soyez justes, soyez
bons, et devenez nos frères.

*Les blancs promirent, et cependant
ils faisaient des retranchemens. Un fort
menaçant s'éleva; le tonnerre fut
renfermé dans des bouches d'airain; leurs
prêtres voulurent nous donner un Dieu
que nous ne connaissons pas; ils
parlèrent enfin d'obéissance et d'esclavage.*

*Plutôt la mort! Le carnage fut long et
terrible; mais malgré la foudre qu'ils
vomissoient, et qui écrasait des armées
entières, ils furent tous exterminés.*

Méfiez-vous des blancs.

*Nous avons vu de nouveaux tyrans,
plus forts et plus nombreux, planter
leur pavilion sur le rivage. Le ciel*

¹⁶ Greguss Ágost: (bevezetés) Madagasz dal = *Külföldi népdalok*. Pest 1881. Kisfaludy Társaság (Emich Gusztáv, Magyar Akadémiai Nyomdász), I–XVI. 103–104.

*a combattu pour nous. Il a fait tomber
sur eux les pluies, les tempêtes et les
vents empoisonnés. Ils ne sont plus,
et nous vivons, et nous vivons libres.
Méfiez-vous des blancs, habitans du rivage.*

TRAUET DEN WEISSEN NICHT

Trauet den Weißen nicht, ihr Bewohner des Ufers! In den Zeiten unsrer Väter landeten die Weißen auf dieser Insel. Man sagte zu ihnen: da ist das Land, eure Frauen mögen es bauen; seyd gerecht, seyd gut, und werdet unsre Brüder.

Die Weißen versprachen, und dennoch warfen sie Schanzen auf. Eine drohende Festung erhob sich; der Donner ward in eherne Schlünde gesperrt; ihre Priester wollten uns einen Gott geben, den wir nicht kennen; sie sprachen endlich von Gehorsam und Sklaverei.

Eher der Tod! – Lang und schrecklich war das Gemetzl; aber trotz den Donnern, die sie ausströmten, die ganze Heere zermalmten, wurden sie alle vernichtet. **Trauet den Weißen nicht.**

Neue, stärkere und zahlreichere Tyrannen haben wir ihre Fahne am Ufer pflanzen gesehen. Der Himmel hat für uns gefochten. Regengüsse, Ungewitter und vergiftete Winde sandt' er über sie, sie sind nicht mehr, und wir leben und leben frei.

Trauet den Weißen nicht, Ihr Bewohner des Ufers.

II. NE HIGYJETEK A' FEJÉREKNEK

Ne higyjetek a' fejéreknek, ti lakosai a' partoknak. Atyáink idejébe kikötöttek a' fejérek ezen szigetbe. Mondották ezek nekik: itt van ezen Ország, miveljék feleségeitek, legyetek igasságosak, legyetek rokonaink.

Megigérték, 's még is sánczokat hánytak-fel. Fenyegető várakat építettek, 's menydörgést ércz lyukakba zártak, egy Istent akartak adni, kit mi nem ismerünk, 's végre engedelmességről 's rabszolgaságról beszéltek.

Inkább halál. Rettenetes volt a vérontás, de menydörgéseiknek, mellyek egész seregeket izretagra zúztak ellenére is, semmivé tétettek. **Ne higyjetek a' fejéreknek.**

Új, erősebb, számosabb népü tyrannusok' zászlójit, láttuk a' parton lobogni. Az ég harczott mellettünk. Felhőszakadást, mennyköveket küldte rájuk, nincsenek többé, 's szabadon élünk.

[**Ne higyjetek a' fejéreknek**, ti lakosai a' partoknak.]

MADAGASZ DAL

Part lakói, ne higyetek fehérnek!

Rég, apáink idején, fehérnek

Jöttek a szigetre; és mi szólánk:

Íme föld, hogy nőitek miveljék,

Legyetek jók, igazak s testvérink.

Megígérték a fehérek – és ím!
 Sáncot hánytak, várat építettek,
 Menykövet rejtettek érctorokba,
 Papjaik új istennel kínáltak,
 Szótfogadni és szolgálni hagytak.

Inkább meghalunk! — És háború lőn.
 Hosszú, véres volt a harc; de bárhogy
 Szórogatták ránk a bösz villámot,
 Mind kiirtók mégis, együtt egyig.
 Part lakói, ne higyetek fehérnek!

Jöttek újak, többen és nagyobbak,
 S föltüzék a parton lobogóik'.
 De az ég miértünk vitt erősen,
 Zivatart, esőt bocsáta rájok,
 Körülszállá mérgező szelekkel.

Oda vesztek ők és halva vannak,
 Halva vannak, – mi pedig, mi élünk,
 Életünk van és van szabadságunk,
 A szabadság örömeiben élünk.
 Part lakói, ne higyetek fehérnek !

Mindezek után hadd fejezzük be áttekintésünket a Parny-gyűjtemény 12. versét idézve (ez-
 úttal a francia eredeti híján) Kisfaludy Károly kétségkívül az összes többi kísérletnél sokkal
 sikerültebb fordításával,¹⁷ amely finom költőiséget áraszt magából, s ez még akkor is megnyerő,
 ha haloványan érzékeljük, hogy e malgas népdalmagyarításban Gregusshoz hasonlóan itt is
 bizonyos műköltészetre valló hangütés kísért:

MADAGASCARI ÉNEK

*Nahandove, ó szép Nahandove! az éjjeli bagoly már huhog, a teli hold már világítja fejemet,
 és a hulló harmat már nedvezi hajamat. Itt a boldogságnak órája immár, Nahandove, ó szép
 Nahandove!*

*A levélágy már készen vár; meghintém én azt virágokkal, és illatos füvekkel méltó szépsé-
 gidnek elfogadására, Nahandove, ó szép Nahandove! –*

*Jön ő immár; megismérem őt szakadozó léleketéről, melyet a sebes futás okoz; hallom a
 levélkarincának suhogását, mely testét fedezi; ő az, Nahandove, a szép Nahandove!*

¹⁷ Kisfaludy Sándor: Madagascari ének = *Hátrahagyott munkái*. III. kötet. kiadta Toldy Ferenc. Pest 1871, Heckenast Gusztáv tulajdona. 209–210; Uő: Madagascari ének = *Minden művei*. VII. kötet, negyedik kiadás. Szerk. Angyal Dávid, Franklin-Társulat. Bp. 1892. 141–142., jegyzet: 580. old.

Vegyél lélekzetet, fiatal szépem, nyugodd ki magadat térdeimen. Be bájoló tekinteted! Mellyednek hullámja mely eleven, és édes a kéznek, mely azt nyomja! Te mosolyogsz Nahandove? ó szép Nahandove!

Csókjaid lelkemig hatnak; ölelgetéseid lángba hozzák minden érzésimet, szűnjél meg, vagy meg kell halnom; halált okoz tehát a gyönyörűség Nahandove, ó szép Nahandove!

Az örömek sebesen tűnnek el, mint a villám. Édes lehelleted gyengülni kezd, nedves szemeid hűynyi kezdenek, fejed csüggendez, és tüzed elalszik a lankadásban. Még soha se voltál ily szép Nahandove, ó szép Nahandove!

Be édes az álom a kedvesnek karjai közt! de még sem oly édes, mint az ébredés. – Te elmégy, és én majd elolvadok bánatomban, és kivánságomban – olvadozni fogok egész estvélig. Te eljősz ismét Nahandove, ó szép Nahandove.

Tanulmányosnak tűnik Angyal Dávid jegyzete a fordításszöveg 1892-es kiadásában¹⁸:

„Kiadta Toldy a *Hátrahagyott Munkák* harmadik kötetében. Mi a kézirat után adjuk, mely Margalics Ede gymnasiumi igazgató úr birtokában van.

A madagascari Ének fordítás Evariste Parny *Chansons Madécasses*-jaiból (Chanson XII.) (L. Oeuvres d’Évariste Parny, Tome Second, Paris, 1808, 73 l.).

Eltérés:

Parny: Voici l’heure: qui peut t’arrêter, Nahandove, o belle Nahandove?

Kisfaludy: Itt a boldogság órája immár Nahandove, o szép Nahandove! –”

Hadd említsük meg, hogy a Parny-gyűjtemény eme 12. darabjának fordítása a Döbrentei-féle közlésben nem szerepel. Vagyis így az eredeti 12 dalból immár 8-at ismerhetünk meg magyar nyelven a 19. század eleji irodalmi (folklorisztikai?) munkálkodás jóvoltából.

„Cicafarok”

Újabban dolgozataimhoz időnként az adott témához kapcsolódva, de azon (néha messze) túlvezetve, jegyzeteket illeszték, némileg szellemeskedve *Cicafarok* címen.

Ezúttal az afrikai folklór magyarországi recepciója a kezdetektől (1815?) a második világháborúig tartó időszakának vázlatát szeretném megadni, hivatkozott terjedelmes tanulmányom¹⁹ alapján, mintegy a Döbrentei-féle kísérlet jelentőségét is érzékeltetve. Illetve szeretném felhívni a figyelmet azokra a legfontosabb tényekre, adatokra, amelyek a magyar művelődéstörténet mélyre süllyedt raktáiraiban porosodnak.

Ami a 19. századot illeti, vélhetően még lesz lehetőség szórt afrikai folklórközléseket feltárni, azonban eddig lényegében érdemben mindösszesen Magyar László néhány közleményére²⁰ (ovimbundu dalok, közmondások, egy eredetmítosz), valamint Jankó János gyűjtésére²¹ (Mária-

¹⁸ Angyal Dávid: (jegyzet) = Kisfaludy Károly: *Minden művei*. VII. kötet. i. m., 580. old.

¹⁹ Biernaczky Szilárd: i. m. (2017)

²⁰ Magyar László: *Magyar László felhajózása a Kongo vagy Zaire délafrikai folyamon a fáró-szangói kataraktáig... = Délafrikai levelei és naplókivonatai*. Kiadta Hunfalvy János a magyar akadémia költségén. Pest 1857. Emich Gusztáv könyvnyomdája. 26–50; Uő: *Délafrikai utazásai 1849–57. években*. Szerk. Hunfalvy János. Pest 1859. Emich Gusztáv nyomtatása. (lásd <http://afrikatudastar.hu>)

²¹ Jankó János: *Kabil Mária-monda* (Ifj. Jankó Jánostól). Pesti Napló 1889. 40. évf. Vasárnap. Június 28. (lásd <http://afrikatudastar.hu>)

monda egy algériai berber moszlim férfitől) hivatkozhatunk. Mungo Park nevezetes könyve korai magyar fordításában (1816)²² találunk egy leírást, miképpen keletkezik az eposz egy nagy törzsi háború nyomán. És néhány énekszöveg még fellelhető Czirbusz Géza elsőnek számító etnomuzikológiai könyvében is (1885)²³.

A 20. század első feléből Torday Emil, Dénes Zsófia, Hevesy Iván, George Herzog (alias Herzog György Kodály-tanítvány), József Attila, Tiszay Andor²⁴ nevét említhetjük. Az ő közléseit teljesíti ki jeles művekkel Fónagy Iván (*Wawiri*, 1942²⁵), amely talán az egyetlen eredeti forrásokból filológiai igényességgel készített primitív költészeti szöveg-antológia magyar nyelven), valamint Radnóti Miklós könyve²⁶ (*Karunga, a holtak ura*, 1944), amely Vajda László korabeli kritikája (1945)²⁷ szerint inkább mítoszokat, eredettörténeteket, semmint meséket foglal magába féltucatnyi ének mellett. (Minden említett névhez a kapcsolódó közlemény adatai megtalálhatók említett dolgozatunkban is, 2017).

Hadd említsük meg itt – általában az afrikai folklór hazai recepciójának kérdéskörét felvetve –, hogy a magyar néprajzosok, afrikanisták vagy az Afrika iránt érdeklődők fejében leginkább az él, hogy a fekete földrész népköltészeti kincsét Radnóti Miklós hozta el közénk elsőként. Már kevésbé ismert Fónagy Iván filológiai magásra értékelhető kísérlete, amelyben azonban nemcsak afrikai szövegek találhatók. Még kevésbé köztudott néhány szórt adat: Dénes Zsófia már 1924-ben közreadott egy sajnós folytatás nélkül maradt kis füzetet²⁸ Cendrars nevezetes gyűjteményéből (1921)²⁹ választva szövegeket fordításra. Az afrikai hagyományos művészet iránti érdeklődés tekintetében akkoriban egyedüli szakértő személy, Hevesy Iván viszont egy kis elemzést³⁰ ír a vad népek költészetéről, zömmel Dénes fordításaira támaszkodva (1929). Ugyancsak sajnálattal kell említenünk, hogy József Attilának a halála előtti években (talán 1936-ban) készült fordításai sokáig kéziratban maradtak, és ma sem közismertek.³¹ Nem nagyon ismertek Tiszay Andor kísérletei³²

²² Mungo Park: *Park utazása Afrika belső tartományaiban* = Kiss János (szerk.): *Nevezetes utazások Tárháza* – I. köt. Park utazása Afrikába' belső tartományaiban, Bourbon', Frantzia, 's Javan' szigetéről és Dahom-Országáról szölvő némely tudósításokkal együtt. Pest 1816. (Az eposz keletkezéséről szóló részlet: 318–321.) (lásd <http://afrikatudastar.hu>)

²³ Czirbusz Géza: *A zene az ethnographiában*. Burger Gusztáv és Társa, Szeged 1885. (A részben afrikai példák főleg zenei átírások, néhány esetben a kottakép alatt szövegek is megjelennek.) (lásd <http://afrikatudastar.hu>)

²⁴ Torday Emil, Dénes Zsófia, Hevesy Iván, József Attila és Tiszay Andor hivatkozott műveinek adatait lásd Biernaczky Szilárd 2017, i. m.

²⁵ Fónagy Iván (szerk. és ford.): *Wawiri. Primitív népek költészete*. Bibliotheca. Bp. 1942. (37 afrikai példa: akan, baszoto, bergdama, bushman, dinka, eve, fang, fon, hausza, hottentotta – azaz: khoikhoi –, mande, pigmeus, wanyamvezi szöveg fordítása)

²⁶ Radnóti Miklós: *Karunga, a holtak ura*. Néger mesék. Pharos, Bp. 1944. (Új kiadás: 1957, 3. kiadás: 1970) (Megtalálható a Magyar Afrika Tudástárban is, <http://afrikatudastar.hu>)

²⁷ Vajda László: *Karunga: Néger mesék*. 1944 (ism.). Ethnographia. 1945. 56. 98–99.

²⁸ Dénes Zsófia: *Néger antológia*. Blaise Cendrars után fordította: –. Wien. é. n. (1924) „Elbemühl (G. B. Kunstbücher)”. 16 számozatlan oldal (3 moszi, 2 pigmeus, 1 jelzetlen ének, 1 színtanta, 1 moszi, 2 kvábó és 1 zulu mese) (lásd <http://afrikatudastar.hu>)

²⁹ Blaise Cendrars: *Anthologie nègre*. 1re éd. Éditions de la Sirène, Paris 1921.

³⁰ Hevesy Iván: *Vad népek költészete* = Harsányi Zsolt et al. szerk.: *A Műveltség útja*. IV. köt., Bp. 1929. 291–299. (lásd <http://afrikatudastar.hu>)

³¹ József Attila: *Primitív költészet = Összes művei*, IV. kötet. Szerk.: Fehér Erzsébet és Szabolcsi Miklós. Akadémiai Kiadó. Bp. 1967. 146–149. és 276–277. old. (lásd <http://afrikatudastar.hu>)

³² Tiszay Andor: *8 exotikus dal*. Indián, néger, hottentotta, pápua, szíami és eszkimó énekek. Budapest. 1958. *Magyar Zenészó*. 1–4. old. (közöttük: 1. Mnyamvezi – Teherhordók dala – Kelet-Afrika, 2. Hottentotta bölcsődal – Dél-Afrika); Uő: *Barbár bölcsességek*. Unitas Kiadás, Bp. 1941. 48 old. (Afrikai közmondások és mesék: 5–19, 31, 33. old., fordítások forrásai nincsenek megjelölve) (lásd <http://afrikatudastar.hu>)

sem (1938, 1941). Füst Milán egyetlen próbálkozásának (megjelenik 1947-ben, de egy Babits Mihálynénak írott levélből kiderül, hogy már 1928-ban létezett) a „Bantu néger ballada” címet adta, de eredeti forrásáról mit sem tudunk.³³

Valamiképpen az sem tudatosodott, hogy Torday Emil két népszerű formában közzétett magyar nyelvű kötete (1924, 1925) egyikében egy meseválogatás található³⁴, amelyből utóbb a Bodrogi és Karig-féle *A csillagok szíve* c. kötet³⁵ esetében (1962) is bőven merítettek a szerkesztők. Torday idegen nyelven megjelent könyvei gazdag folklorisztikai adatanyagának számbevétele viszont mindeddig sem itthon, sem külföldön nem történt meg (bár pl. még a Aare-Thompson katalógus is felveszi egy szövegét a típusok közé). Végképpen mit sem tud a hazai szakértők köre George Herzog (Herzog György), Kodály egykoron az USA-ba került és jeles etnomuzikológussá vált tanítványáról, aki nemcsak az afrikai hagyományos zene átírásában jeleskedett, de közreadott egy egész kötetnyi közmondást kétnyelvű átírásban a libériai *jabo* (zsabo) népcsoport köréből (1933) saját gyűjtés alapján.³⁶ Úgy tűnik, ezen a ponton érdemes talán felhívni arra is a figyelmet (némielg visszatekintve), hogy különféle vonatkozású folklór-adatokat (szöveges anyagon kívül zene-, tánc-, hangszer-, játékleírásokat, néphitelemek bemutatását stb.), amint már jeleztük, Magyar László írásai is tartalmazzanak, bár a szakma erre sem figyelt fel eddig (e tanulmány szerzőjének most készül el rövidesen egy áttekintése az *Irodalmi Jelen* c. lap számára a jeles Afrika-utazó folklórgyűjtéseiről).

Eme megjegyzéseinkhez még talán azt szeretnénk hozzáfűggeszteni, mit tud(hat)unk Madagaszkár hagyományairól ma Magyarországon. Mindenesetre elsőként az állapítható meg, hogy sem a további 19., sem a 20. század eleji magyar nyelvű közlések nem tartalmaznak folklórszöveget a nagy vörös sziget népei köréből.

Temesi Alfréd egykori diplomata és felesége, illetve Kun Tibor tollából származnak a Világirodalmi Lexikon szócikkei (1982),³⁷ melyeket folklorizmussal bőven telített irodalmi művek fordításaival tesz teljessé jeles antológiájában (2012)³⁸ és újabb kiadásra váró közleményeiben ugyancsak Kun Tibor. (Természetesen az elmúlt évtizedek 4-5 afrikai költészeti antológiájában szótan madagaszkári költők is helyet kaptak.) Gergely Ágnes ugyan elsősorban a nigériai költészet kapcsán alkotott jeles művet és fordításokat, egy alkalommal Madagaszkárra is kirándulást tett (1977).³⁹ Futólagosan említjük, hogy persze Benyovszky Móric kapcsán széles körű publikációs anyag áll rendelkezésre. Különös fontossággal bírnak ezek közül Lugosi

³³ Füst Milán: *Bantu néger ballada = Szellemelek utcája*. Dante Könyvkiadó, Bp. 1948. 151–152; Uő: 301. levél: Babits Mihálynénak (Budapest, 1929. május 24.) = *Füst Milán összegyűjtött levelei*. Fekete Sas Kiadó, Bp. 2002. 191–192. (lásd <http://afrikatudastar.hu>)

³⁴ Torday Emil: *Afrikai emlékek. Egy Afrika-kutató naplójából*. Bp. 1924. Világirodalom. (mesék: *Tábornitz mellől* címmel, 206–283.) (lásd <http://afrikatudastar.hu>)

³⁵ Bodrogi Tibor – Karig Sára szerk.: *A csillagok szíve. Afrikai mesék*. Móra, Bp. 1962.

³⁶ George Herzog (alias Herzog György): (Charles G. BLOOAH-al) *Jabo Proverbs from Liberia. Maxims in the Life of a Native Tribe*. Oxford University Press. Oxford 1936.

³⁷ Temesi Alfrédné – Temesi Alfréd – Kun Tibor: *Madagaszkár irodalma = Világirodalmi Lexikon*, VII. kötet, Lanf-Marg, Akadémiai Kiadó, Bp. 1982. 534–536; Temesi Alfrédné – Temesi Alfréd: *Malgas irodalmi formák*. Uo. 647–648.

³⁸ Kun Tibor: *Hazatérés a szülőföldre*. Frankofón afrikai és antillai irodalmi tanulmányok és antológia (Maghreb, Madagaszkár és az Antillák). Mundus Novus Könyvek. Bp. 2013.

³⁹ Gergely Ágnes: *A madagaszkári trubadúrköltészet hagyománya + versfordítások*. Nagyvilág 1977. 12. 1787–1792. (Jean-Joseph Rabearivelo, Régi Merina dalok, Flavien Ranaivo)

Győző igen erőteljes kritikát megfogalmazó tanulmányai,⁴⁰ és néhány régebbi és újabb útikönyv is rendelkezésünkre áll. Utóbbiak közül tartalmát és színvonalát tekintve is kiemelkedik Balázs Dénes utazási beszámolónak álcázott tanulmánykötete (1983).⁴¹

Zárásul

Örömmel üdvözlőnénk Voigt Vilmos jó néhány évvel ezelőtt, 2003-ban megfogalmazott javaslatát⁴², miszerint itthon és Európában is évente megünnepel(het)nénk a folklór napját (Herder műve keletkezésének dátumát figyelembe véve: szeptember 13.). Hiszen az a magyar és az európai (és bizony íme, az afrikai, ázsiai, amerikai stb.) hagyományok egyik legjelentősebb kincs-kamrájából, a szóművészetek köréből való folyamatos merítés lehetőségét tenné lehetővé, illetve figyelmeztetne arra, hogy abból folyamatosan merítenünk kell. És az évenkénti ünnepek jegyében (esetleg) visszatérhetne nálunk is a hatvanas évek *Aranykora*, amikor a *Népek meséi* sorozatban majd tucatnyi afrikai folklórszöveg-gyűjtemény látott napvilágot (pótlendő mindazt, amit Döbrentei Gábor figyelmetlen és tájékozatlan utódai elmulasztottak).

The Poetry of Africa's „Wild Peoples”. A History of a Philological Discovery and Investigation. Malgasy Songs in Döbrentei Gábor's Magazine (Erdélyi Muzéum, 1815)

Keywords: African folklore, folklore publications in the 19th century, Malgas folk songs, J. G. Herder, Gábor Döbrentei

To the best of our knowledge, the first African folklore publications in Hungarian can be found in the communication by Gábor Döbrentei („Songs of Wilds”, 1815). The source of these translations of poems is a mixed volume by French poet Evariste de Parly, which includes Malgas folk songs amidst other various contents (1787). These folk songs are recorded by J. G. Herder in the new edition of his famous folk song collection, *Volkslieder* (1807). From these German versions, Döbrentei selects four texts for translation, and three more from an anonymous translator. He also writes an introduction to the poems, which although echoes the findings of Herder, nevertheless it is of particularly importance because these are the first Hungarian folkloristic-related ethnological reflections about the cultures and verbal traditions of peoples living outside Europe at the early stages of social development. After reviewing contemporary sources, relevant specialized literature, and analyzing the translations of the Malgas poems, this study provides an overview of the humble corpus of African folklore texts that enter into the blood circulation of Hungarian culture between 1815 and 1945.

⁴⁰ Lugosi Győző: *Benyovszky Móric Madagaszkáron*. Autolegenda és valóság. Századok. 1984. 118. 2. 361–390; Uő: *Benyovszky Móric madagaszkári királysága az újabb kutatások tükrében*. Ethnographia 1988. 99. 1. 34–52. (lásd <http://afrikatudastar.hu>)

⁴¹ Balázs Dénes: *Bozóttaxival Madagaszkáron*. Az Indiai-óceán gyöngye geográfus szemmel. Gondolat, Bp. 1983. 435. (Világjárók sorozat 154.)

⁴² Voigt Vilmos: *Javaslat a „folklór napja” megünnepelésére*. Honismeret 2003. 31. 1. 101–103. (lásd <http://afrikatudastar.hu>)

Szakál Anna

„Ismerem-e Tiboldit?

Már ki ne ismerné itt Székelyországban a mi jó öreg bátyánkat, a mi kedves mesemondónkat!”¹ –

A kiváló tanító, a híres alkalmi költő
és a szorgalmas gyűjtő Tiboldi István

Dolgozatomban a rendelkezésre álló források alapján azt szeretném megvizsgálni, hogy mennyi tárható föl annak a Tiboldi Istvánnak az életéből, akit – annak ellenére, hogy sem a *Vadrózsák* gyűjtőhálózatában nem töltött be centrális szerepet, sem a hely, ahol élt és tanított, nem számított központinak, mégis – úgy tűnik, szinte mindenki ismert a Székelyföldön.

A következőkben azokon a szerepeken keresztül kívánom őt bemutatni, amelyeket a korabeli társadalomban betöltött. Mivel ezek soha nem különültek el élesen, hanem egymás mellett létezve erősítették egymást, a jelen elemzésben is megkísérlem éreztetni a szerepek közötti átjárhatóságot. Először azt a szerepét fogom tárgyalni, amely alapvetően meghatározta, amely a választott hivatása volt: a tanítás. Ehhez a továbbiakban újabb rétegeként teszem hozzá az alkalmi költő, valamint a gyűjtő Tiboldi-képet, illetve próbálom bemutatni, hogy hogyan telhettek a mindennapjai.

Tiboldi Istvánról – mint általában az unitárius lelkészekről és tanítókról – kevés forrás áll rendelkezésünkre. Iskolamesterként való megközelítéséhez elsősorban *Az unitárius püspök iratai*² elnevezésű korpuszt használtam fel, amelyben azonban mint kiváló tanító viszonylag kevés dokumentum maradt fenn róla (mindenképpen sokkal kevesebb, mint ha problémás belső ember

Szakál Anna (1982) – folklorista, PhD, posztdoktori ösztöndíjas, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, MTA-ELTE Lendület Történeti Folklorisztika Kutatócsoport, Budapest, pribislav@gmail.com.

A szerzőt a tanulmány elkészítésének munkájában ÚNKP (2017/2018) és MTA Prémium Posztdoktori (2018–2020) ösztöndíj segítette.

¹ Szabó Sámuel idézte fel saját szavait a Székely Közlöny hasábjain leírt történetben. L. -ó [Szabó Sámuel]: *Bolond Bandi története*. Székely Közlöny II(1868). 20. 161. (Érdemes nem megfeledkezni arról a tényről, hogy Szabó Sámuel tanárként maga is népköltészeti gyűjtést végzett diákjaival. L. Szabó Sámuel: *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*. Szabó Sámuel és gyűjtői korének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Bp.–Marosvásárhely 2009.)

² Az unitárius püspök iratai [a továbbiakban: UP Iratok, lelőhelye: Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtő-levéltára (a továbbiakban: MUEKvGyLt.)] elnevezésű korpusz a mindenkori püspökhöz beérkezett leveleket, jelentéseket, összeírásokat, kérvényeket tartalmazza. Ez többnyire azt jelenti, hogy egy-egy problémásabb személy esetében hosszas levelezések (a falu panaszlevelei, az esperes helyzetet tisztázni igyekvő levelei, kivizsgálás esetén más lelkészek jelentései, a bevádolt lelkész, tanító (panasz)levelei, stb.) maradhettek fenn vele kapcsolatosan ezen az iratanyagon belül. A problémátlan belső emberekről viszont sok esetben semmilyen anyag nincs. A korpusz évről-évre rendezett, hozzá semmilyen mutató, kutatási segédlet nincs. Az UP Iratok után az évet csupán akkor tüntetem fel, ha az irat véletlenül nem a dokumentum keletkezésének événél van elhelyezve.

lett volna). Kiegészítő forrásként egyházközségi és vizsgálószéki jegyzőkönyveket, iskolai matrikulákat, visszaemlékezéseket, kortárs vagy nem sokkal a halála után keletkezett megnyilatkozásokat és leveleket³ használtam.

„Szent-Gericzén egyetlen fiu és leány sem volt Tiboldi korában,
a ki írni, olvasni, számolni s énekelni nem tudott volna.

Pedig akkor az iskolabajárást rendelő törvény
csak a Tiboldi lelkiismeretében élt.”⁴ –

Tiboldi István életpályájának első szakasza (1792–1844)

Tiboldi István életének első szakaszában a tanítói és az ezzel szorosan összefüggő alkalmi költői szerep volt a legmeghatározóbb. Tanítóvá válásában feltehetően nagy szerepet játszott családi háttere. 1792. december 26-án született az udvarhelyszéki Tarcsafalván. Édesanyja, Ürmösi Mária papleány volt: anyai nagyapja Ürmösi János alsósímenfalvi lelkészként szolgált.⁵ Édesapjáról Tiboldi István annyit jegyzett fel önéletírásában, hogy „földész volt, József császár idejében földmérő, azután falusi assessor”.⁶ Ez az adat apja műveltségére vonatkozóan önmagában még bármit jelenthetett ekkor, hiszen ismert, hogy az assessorok⁷ egy része kollégiumot végzett írástudó,⁸

³ Ezek többsége megjelent 2012-ben (Szakál Anna: „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János gyűjtőtevékenységnek történetéhez*. Kvár 2012), azóta két új Tiboldi-levél került elő, ezek egyelőre publikálatlanok. Az egyiket Nagyajtai Kovács Istvánhoz 1860. március 28-án, a másikat Kriza Jánoshoz 1862. augusztus 25-én írta Tiboldi István. Mindkettő a MUEKvGyLt-ban található.

⁴ Jakab Elek: *Élet és neveléstörténeti rajz. Tiboldi István*. Néptanítók Lapja XI(1879). 19. 416.

⁵ Azt, hogy Ürmösi János (és így Tiboldi István) kapcsolódott-e az Ürmösi család muzsnai vagy abrudbányai ágához, források híján nem tudom megállapítani. Ürmösi János éppen egy generációval idősebb, mint ameddig a muzsnai ágat (ahonnan Ürmösi Sándor származik) vissza tudtam vezetni. (A szintén Kriza-gyűjtő Ürmösi Sándorral kapcsolatban vö. Szakál Anna: *A „lankadatlan fúrge szorgalmú” Ürmösi Sándortól a „szegény, szerencsétlen” Ürmösi Sándorig*. – *Kriza János legkorábbi ismert gyűjtőjének életpályája*. I–II. Egyháztörténeti Szemle XVIII(2017). 2. 41–66, 3. 42–96.) Ürmösi Jánosról még annyit tudunk, hogy 1740-ben szentelték fel a szentbenedeki zsinaton, 1743-ig korondi, 1743 és 1748 között csehétfalvi, majd 1748-tól 1792-ig alsósímenfalvi lelkészként szolgált. Utolsó állomáshelyén ő kezdte el az anyakönyveket vezetni, és az ő lelkészsége alatt épült fel egy zsúpfedeles papi lak. A nagy megbecsülésnek örvendő lelkész sírja ma is a templomban található. Geréb Zsigmondnál Ürmösi János neve Ürmösi B(oldizsár) Jánosként szerepel. Vö. MUEKvGyLt. *Unitárius egyház felszentelt lelkészek névkönyve*; MUEKvGyLt. Geréb Zsigmond: *Unitárius lelkészek 1568-tól*. Székelykeresztúr 1943. 145, 180; MUEKvGyLt. *Generális vizitációs jegyzőkönyv 1788–89*. 699.

⁶ Tiboldi István autobiográfiája. L. Szakál Anna: *i. m.* („Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”) 268.

⁷ assessor: lat. ülnök, táblabíró, esküdt; valamely hatósági testületnek, tanácsnak tagja, ülnök, ki a testület gyűlésében ülessel, szólási és rendszerint szavazati joggal is bír.

⁸ Vö. pl. MUEKvGyLt. *Büntetések jegyzőkönyve 1839–1864*. 158. sz. alatt Tibáld Sándort, akiről (a különböző, a kolozsvári unitárius kollégiumban elkövetett kisebb kihágások és azokért kapott büntetések felsorolása után) azt írták, hogy „1843-ban Bardoczszebbe Assessor”-nak ment el. Szintén Bardoczszekek assessorja volt (feltehetően az 1810-es évektől) Benedek Elek nagyapja, akiről önéletírásában úgy emlékszik meg, mint írni-olvasni tudó, hivatalát különös gonddal ellátó személyről. „Ludpennával rajzolt gömbölyű betűi mind egy-egy nevető gyöngyszem. Minden mondata, mit kontraktusokba, protokulumokba [!] vésett, kerek mondat, nincs egy henye szava. [...] Olyan táblabíró volt ökgyelme, ki hol az ekeszarvát fogta, hol a pennát, hol a faragó fejszét, de az ő hivatalában restancia mégsem találtatik.” Benedek Elek: *Édes anyaföldem!* Egy nép s egy ember története. I. Bp. 1920. 8.

másik (valószínűleg kisebb) fele viszont írástudatlan volt.⁹ Az önéletírásból azonban a későbbiekben az is kiderül, hogy édesapja az előbbi csoportnak is a (feltehetően kisebb számból álló és) ritkább felébe tartozott, – ugyanis Tiboldi leírása szerint apja nemcsak „szenvedélyesen olvasta a jó könyveket”, hanem mikor fiát „tavasz nyíltával mezőre küldötte a juhokkal őrizni azokat, könyvet adott kezébe s abból estvéként elő kellett mondania valamicskét”.¹⁰

Tiboldi István édesapja otthoni tanítása mellett a család lakóhelyén, Székelyszentmiklóson – állandó iskola nem lévén – a helyi lelkésznél, Márkos Mihálynál, illetve az alsósímenfalvi „félszemű, jó, de igen nagy mérgű tanítónál”,¹¹ Bodor Jánosnál tanult.¹² Utóbbiról több más mellett azt a saját, későbbi munkássága szempontjából nagyon fontos adatot jegyezte fel, hogy Bodor János közvetítette számára azt az iskolai hagyományt, ami szerint a gyermekek az ünnepekre verset kaptak, aminek ők – mint a leírásból egyértelműen kitűnik – mindennél jobban örültek. A későbbiekben Tiboldi tanítóként maga is ezt a hagyományt folytatta, adta tovább. Tiboldi rövid leírásából az is kiderül, hogy a verset az idős tanító nem maga írta, hanem egy régi könyvből feljegyzett versek közül másol(tat)ta ki. „Ez öreg adott vala verset nekem legelőször életemben s minthogy szeme gyengült volt, két nagyobb fiúval iratá a verseket egy nagy füstös könyvből nekem is, többeknek is. Mi aztán úgy örvendettünk a kikapott versnek, mint a kicsi gyermek a mézespogácsának.”¹³

1805–1813 között a Székelykeresztúri Unitárius Kollégium diákja lett. 1811-ben édesapja halála után – hogy magát eltartsa – egy ügyvédnél vállalt munkát. Keresztúri diákságáról az egyetlen ismert forrás¹⁴ Nagyajtai Kovács István, a későbbi jeles történész, jogász visszaemlékezése, aki emlékjegyzeteiben beszámolt arról, hogy praceptor¹⁵ neki „majd semmit sem tanított; azonban szerencsés voltam azzal, hogy ugyanazon lakszobában, melyben tanítóm gazda (hospes) vala, még két igen szorgalmatos deák lakott: egyik Inczeffi József, ki mint derzsi pap és esperes ez évben (1871) hala el és az ismeretes Tiboldi István,¹⁶ és ezek saját tanítványaitak nagy szorgalommal tanítván, én a gram-

⁹ L. pl. Ürmösi Sándor leírását, aki Oláhfalván a következőket konstataálta szomorúan: „égy az említett kirájbíró és 30 pp forint királyi fizetése van – Egy jegyző, királyi fizetése 20 pforint – tizenkét assessorok, ezeknek is égyen-égyen 10 pforintok jár ö felségétől évenként – de nevecséges fájdalom! mind ezen hivatalosok közül, csak az égy Jegyzőjök Irás-tudó.” (Krizsa János: *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin. Kvár 2013. 596.)

¹⁰ Tiboldi István autobiográfiája. L. Szakál Anna: *i. m.* („Égy nőtt fejemre a sok vadrózsá...”) 268.

¹¹ Ürmösi Kálmán: *Tiboldi István*. Keresztény Magvető XX(1881). 4. 228.

¹² Tiboldi 1797-re teszi tanításának kezdetét. Közben azt is írja, hogy „iskolába adatám hét éves koromban a közeli szomszéd faluba egy félszemű öreg mester keze alá”. (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára (a továbbiakban MTAKK) RUI 8-r. 41. *Tiboldi István népköltő eredeti versgűjteménye* 1862. [a továbbiakban TIEV] 3.) Tiboldi a 7 éves kort 1799 decemberének végén töltötte be. Márkos Mihály csupán 1800 márciusától volt lelkész Szentmiklóson, tehát leghamarabb 1800 őszén kezdhetette a gyermekek viszonylag rendszeres oktatását. (MUEKvGyLt. Geréb Zsigmond: *i. m.* 115.) Bodor János pedig 1801 és 1805 között volt Alsósímenfalván tanító. (Vö. Ürmösi Kálmán: *i. m.* 228.) A símenfalvi iskolalátogatási jegyzőkönyv megsemmisült vagy lappang, az egyházközségi, illetve a kolozsvári gyűjtőlevéltárban nem található. (Szén Sándor símenfalvi unitárius lelkész segítségével ezúton is köszönöm.) Mivel ezeknek az apró adatoknak jelenleg nincs különösebb jelentőségük, a bennük rejlő ellentmondást nem célok feloldani.

¹³ TIEV 3.

¹⁴ A Székelykeresztúri Unitárius Kollégium matrikulái, jegyzőkönyvei és érdemsorai is csupán 1813/1814-ben kezdődnek, Tiboldi István neve nem szerepel bennük.

¹⁵ praceptor: a protestáns kollégiumokban a grammatikai osztályokban tanító nagyobb diák megnevezése.

¹⁶ Szinnyei József tehát rosszul interpretálja a történetet, amikor azt írja: „nagy befolyással volt reá Tiboldi István, az ottani népköltő tanító is, ki később mint adomázó és népköltő lett ismeretes”. Szinnyei József: *Kovács István (nagyajtai)*. = Uő: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1899. VI. 1256.

matikai latin szabályokat enmagam ösztönzéséből megtanultam, magyarázataikat pedig azokból sajátítottam el, miket Inczeffi s Tiboldi tanítványainak elmondogattak, ismételtettek.”¹⁷

A Kolozsvári Unitárius Kollégiumba 1813-ban lépett, és 1817-ig volt az iskola diákja. Tiboldi maga azt írja tanulásáról, hogy „a tanulmányok több részéből éminentiat kapott.” Ezt a kijelentését támasztja alá az iskolai protocollum is, amiből az állapítható meg, hogy Tiboldi István a változó nagyságú (15–19 fős) évfolyamában általában a 7. helyen állt, és az érdemjegyei alapján többnyire a prima classisba (vagy annál magasabb osztályba) tartozott.¹⁸ Az előtte álló hat fiú általában minden tantárgyból éminentiat kapott – közöttük volt a fenti idézetben említett későbbi esperes, Inczeffi József is. Rajta kívül a hat legjobb diákból még ketten (Guidó János és László Ferenc) szolgáltak később lelkészként.¹⁹

Kollégiumi diákságának időszakára esett egy Erdélyt sújtó éhínség, amelyről Tiboldi is feljegyzést (vagy visszaemlékezést) készített: „El nem hallgathatom azt, hogy midőn az 1817.-dik szűk esztendőben a kolozsvári Nemes Collegiumban folytattam tanulásomat, beh számtalanszor keseredtem el, midőn láttam az éhhal halásra jutott szegénység csoportjait a kapukban. Könnyeket hullattam tanuló asztalom mellett az éjszakákon, midőn az éhhal halásban vonagló nyomorultaknak bús nyögéseitől echóztak házaink falai. Elkeseredtem, látván minden reggel újabb-újabb számos halottakat heverni az utcákon s tiz-tizenkét meghaltakat azon egy sirba minden tisztességgel nélkül temettetni.”²⁰ A szöveget Kanyaró Ferenc közölte 1905-ben, amikor azt – más kéziratokkal együtt – a Bartók család őrizte. Kanyaró Ferenc ezt „korfestő nyilatkozat”-nak nevezi, ami szerinte „egyik töredékesen fönmaradt prédikációjának” volt a része. Valamekkora esély arra is van, hogy ez esetleg egy naplórészlet volna.²¹

Tanulmányait befejezve 1817-ben a Tordai Unitárius Kollégiumba rendelték seniornak, majd 1819-ben első állomáshelyére, a szentgericei eklézsiához került iskolamesternek.

Szentgerice Ürmösi Kálmán (későbbi szentgericei lelkész) szerint az „elsőrangú eklézsiák egyike” volt, amit mérete nagyjából alátámaszt.²² Az 1766-os unitárius összeírás szerint 266 unitárius élt a településen (amivel a Marosszéken belül található 13²³ eklézsia közül az ötödik²⁴ volt).²⁵ Az

¹⁷ Nagyajtai Kovács István: *Emlékjegyzetek nemzetségeiről, tanulói s hivatalnoki életemből*. (Kovács István hátrahagyott kézírataiból). Keresztény Magvető VIII(1873). 1. 40.

¹⁸ MUEKvGyLt.: *Protocollum classificationis*. 1798–1832. 156, 159, 162, 165, 167, 170, 173, 176, 178.

Az osztályozás az első években négy csoportra osztotta csupán a diákokat: az *eminens*ekre (vagyis jeles tanulóokra), a *prima classis*ba (vagyis 1. rendbe), a *secunda classis*ba (2. rendbe) és a *classis tertiába* (3. rendbe) tartozókra. Később mindegyik renden belül is sorrendet állítottak fel és azt is jelezték az osztályzatban.

¹⁹ MUEKvGyLt.: *Unitárius egyház felszentelt lelkészek...* László Ferencet az 1821-i, Inczeffi Józsefet az 1824-i, míg Guidó Jánost az 1825-i bözödi zsinaton szentelték fel.

²⁰ K. F. [Kanyaró Ferenc]: *Inség 1817-ben*. Keresztény Magvető XLIV(1905). 2. 93.

²¹ Az egyetlen erre utaló adatunk, hogy Dankanits Ádám, amikor könyvében idézi Tiboldi ezen szövegét, akkor őt „naplóíró”-nak titulálja. (Dankanits Ádám: *A hagyományos világ alkonya Erdélyben*. Bp. 1983. 38.) Ez az eljárása azért elgondolkodtató, mivel ha ő is csupán a Keresztény Magvetőben olvasta volna Kanyaró Ferenc közlését, akkor aligha tér el a Kanyaró által megadott adatoktól. Erre biztos választ nem fogunk kapni, mivel Dankanits Ádám jegyzetei megsemmisültek az 1977-es bukaresti földrengésben.

²² Ugyanezt támasztja alá két adat az 1862. júliusi marosszéki egyházközségek adakozásáról. A szentgericei egyházközség mindkét esetben (a „magyarhoni vízkárosultak” számára és a „Moldva Oláhországi magyar protestáns misszió”-ra is) a legnagyobb összeget, 1-1 Ft-ot adakozott. L. MUEKvGyLt. UP Iratok Marosszéken a gyűjtés eredménye... 1862. júl. 14.

²³ Itt a leányegyházközségeket nem számítom külön, hanem egybeveszem azzal az eklézsiával, ahová ekkor tartoztak.

²⁴ Bár hozzá kell tenni, hogy a nagyságban öt megelőző négy egyházközség közül kettő nem önállóan, hanem filiáival érte el ezt az eredményt. (Ez azért lényeges, mert ezek a filiák többnyire a következő évtizedekben önállósodtak.)

²⁵ L. Matkó László: *Az erdélyi unitáriusok 1766-i összeírása*. Keresztény Magvető XLII(1997). 1. 46–47.

1850. évi népszámlálás adatai alapján az unitárius lakosság száma közel száz év alatt csaknem 300 lélekkel nőtt.²⁶ Orbán Balázs A *Székelyföld leírása* című munkájában a következőképpen foglalta össze a faluról és a benne élő népről általa ismert adatokat: az unitárius népnevelés eredménye „legszembeötlőbben feltűnik Sz.–Gericzén, hol általános jóllétben élő, vidor, munkás népet találunk. Itt a földművelés jobban foly mint csak a szomszéd falukban is, itt vannak a leghiresebb szarvasmarhák, itt terem a legjobb gyümölcs és bor, s főleg az utóbbi a mi viszonyainkhoz mérten roppant nagy mennyiségben, mert 226 hold szőlője van, mennyi 20 falunak sincs, s azt – bár a szőlőművelés sok dolgot igényel – mind maguk a lakosok művelik, hangyaszorgalommal, emyedetlen kitartással, mi aztán általános jóllétben fejti ki jutalmát. – E mellett az unitárius népesség testvéries, összetartó, egymást kölcsönösen segítő és támogató, kiválóan becsületes, vallásos és józan életű.”²⁷ Hogy ezt a kicsit egyoldalúan szépre színezett képet valamelyest visszazökkentsük a feltételezett valósághoz, idézzük Farkas György esperes véleményét a szentgericei emberekről. Farkas György annak kapcsán nyilatkozott róluk, hogy Lőrinczi Eleket, a Tiboldi Istvánt követő tanítót a falubeliek nem akarták tovább maguknál tartani, de ugyanakkor egy másik jelöltet is elutasítottak. „Sz Gerlicze²⁸ egy a legbajosabb természetű Eklésiaink közül valo, e nem tsak azért, mert piatzos helj, s az afféle félszeg embert nem szenvedné el, hanem tsúfondáros is a nép benne.”²⁹

Tiboldi István 25 évet töltött el e között a „tsúfondáros nép” között. Arról, hogy hogyan boldogult, hogy hogyan viszonyult a nép ehhez a nőtlen, a tanításnak, a közösségnek és más közügyeknek élő emberhez, aki jobbító szándékkal ironikus hangon folyamatosan bírálta is viselkedésüket, többen is megemlékeztek. Közülük a legmegbízhatóbb forrásnak Jakab Eleket, Kolozsvár híres történészét, a Magyar Tudományos Akadémia későbbi jeles levéltárosát tekinthetjük, aki Szentgericén született 1820-ban, egy évvel azután, hogy Tiboldi István a faluba került tanítónak. Jakab Elek 1825-től tanult Tiboldi István iskolájában, de még székelykeresztúri kollégistaként is kapott verset kedves tanítójától a karácsonyi szünetre hazaérkezve.³⁰ Ennek a versnek egy részletét (csaknem tökéletes pontossággal) fel tudta idézni több mint ötven év távlatából is.³¹ Mindez Jakab Elek magyarázatában a falusi tanító lehetséges szerepére, jelentőségére is rávilágít: „Ez sem annyiban maradt meg, hogy tán némi hizelgő van benne rám nézve; mint inkább azért, hogy boldogult édes anyám mindig elmondotta nekem kiskoromban, mikor szünidők után iskolába mentem, hogy tanuljak jól, hogy Tiboldi bácsi jövendölése teljesedjék be s neki legyen öröme.”³²

²⁶ Az unitáriusok száma ekkor 549 fő. Mellettük 420 reformátust és 2 római katolikust számláltak össze. A faluban ekkor (gazdasági erejét mutatandó) 45 ló és 340 szarvasmarha volt. Dávid Zoltán (óá.): *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás.* (a továbbiakban 1850 NSZ) Bp. 1994. 132–133. (57. tábla.)

²⁷ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népmeszei szempontból.* IV. Pest 1870. 57.

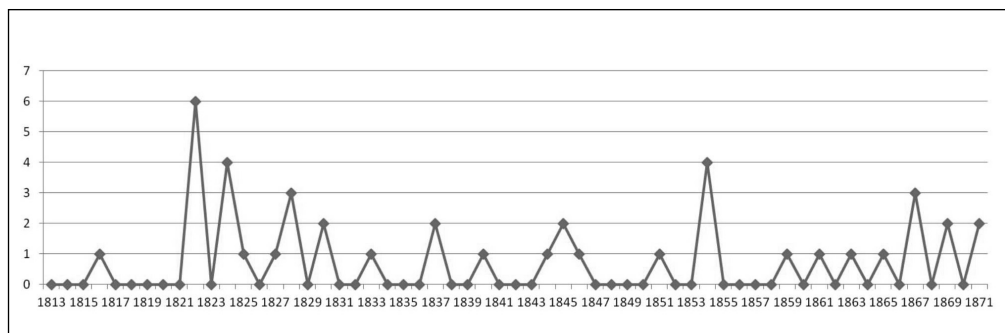
²⁸ A település korábbi megnevezése Szent-Gerlicze volt.

²⁹ MUEKvGyLt. UP Iratok Farkas György Székely Sándor püspöknek. Szentgerice, 1847. március 14.

³⁰ TIEV 71.: „Azért hát szüleim nem restelkedének / Hanem kollégyomba engemet vivének. / Csak alig hinnének hogy megörvendtem, / Mikór Kereszturra tanulni mehettem.” Jakab Eleket 1828-ban írták be a székelykeresztúri kollégyumba. Vö. Fekete János (szerk.): *A székelykeresztúri Orbán Balázs – volt unitárius – gimnázium 200 éves története.* Kvár 1993. 147.

³¹ Tiboldi István kötetében a vers a következőképpen szerepel: „Azt szokták mondani: könnyű észre venni, / Ha valamely tejből jó túró fog lenni, [...] / Így a gyermekből is kitetszik előre, / Hogy milyen tanuló lessz abból időre.” TIEV 71. Jakab Elek emlékei szerint a versrészlet így hangzott: „Azt szokták mondani, könnyű észre venni, / A mely édes tejből jó túró fog lenni, / Így a gyermekből is kitetszik előre, / Hogy mi fog belőle válni még időre...” Jakab Elek: *i. m.* 416.

³² Uo. 416.

Szentgericéről a Székelykeresztúri Unitárius Kollégiumba került tanulók száma

Kevés pontos adatunk van³³ arra nézve, hogy milyen volt Tiboldi iskolája Szentgericén, ezekből azonban néhány biztos következtetést mindenképp levonhatunk. Tudjuk, hogy „tanítványai évről évre szaporodtak más falvakból is, vallási különbség nélkül: a szülék elhozták hozzá fiaikat, nem csak közeli, hanem távoli helyekről is.”³⁴ Ez a korszakban egy jó hírű, megbízható tanító legfőbb ismérve. Az, hogy a gyermeklétszám folyamatosan nő és távolabbi településen élő, illetve más vallású gyermekek szülei is az ő iskoláját választják, biztosíthat bennünket arról, hogy a tanítás valóban sikerrel folyt. Tiboldi István maga úgy nyilatkozott, hogy Szentgericéről való távozásakor „95 szamból álló tanulók valának keze alatt fiuk s leányok együtt”.³⁵ Jakab Elek szerint Tiboldi tanította „szerető gonddal s önadaadól az egész falu 80-90 fiu, 25-30 leánynövendékét 5 éves koruktól 10-15-ig”.³⁶ A gyermekek létszámáról egy későbbi adat 1848-ból (négy évvel Tiboldi távozását követően) származik, amikor Lőrinczi Elek tanítósa alatt (akivel a szentgericeiek nem voltak megelégedve) 32 fiú és 10 leány járt fel az iskolába.³⁷

Egy másik irányból megközelítve Tiboldi tanítási sikerességének kérdését azt vizsgáltam, hogy hány gyermek került az ő tanítósa alatt a Székelykeresztúri Unitárius Kollégiumba. Bár ennek a kérdésnek a pontos megválaszolásához jóval több falu és tanító vizsgálatba való bevonása volna szükséges, az eddigi eredmények alapján úgy tűnik, hogy Tiboldi faluba kerülése előtt viszonylag kevesen (9 év alatt egyetlen gyermek) mentek Székelykeresztúrra tanulni. Ezzel szemben Tiboldi időszakában³⁸ 25 év alatt 25 fő ment a székelykeresztúri kollégiumba, utána pedig 1848 és 1871 közötti 24 évben 16 főt irattak be a székelykeresztúri középiskolába.³⁹

³³ A szentgericei iskolalátogatási jegyzőkönyv feltehetően megsemmisült vagy lappang. A szentgericei egyházközségi iratanyag bekerült a MUEKvGyLt-ba, de sok más mellett az iskolalátogatási jegyzőkönyv is hiányzik.

³⁴ Tiboldi István autobiográfiája. L. Szakál Anna: *i. m.* („Így nőtt fejemre a sok vadrózsza...”) 268.

³⁵ Uo. 268.

³⁶ Jakab Elek: *i. m.* 413.

³⁷ L. MUEKvGyLt. Egyházi Képviselőtanács Iratok (a továbbiakban EKT Iratok) 1848. év. Jegyzőkönyv a Maros Környéki Unitárius Egyházi Gyűlésnek... 1848. augusztus 8–9. Ezen a pusztá adaton is jól le lehet mérni azt a különbséget, amit egy kiváló és egy átlagos belső ember tanítósa jelenthetett.

³⁸ Ezt kiterjesztettem, mivel a tanító hatása, úgy vélem, elcsúsztatva érvényesülhet csak, így az 1822 és 1847 közötti időszakot vizsgáltam.

³⁹ Az általam felhasznált adatokhoz az 1813 és 1871 között beíratott diákokról vő. Fekete János (szerk.): *i. m.* 141–163. (1871 után a matrikulában már nem tüntették fel a gyermek lakóhelyét, ezért sem vizsgáltam tovább az adatokat.)

A Tiboldi keze alatt végzett 25 Székelykeresztúrra került diákból 14 + 3⁴⁰ diák iratkozott be utóbb a kolozsvári főtanodába is.

Mindezek a számadatok azonban bizonyosan nem fedik le teljesen tanítói működésének hatékonyságát, mivel ezekben például nincsenek benne azok a más vallású vagy más faluból jött diákok, akiknek a szüleiről már eleve feltételezhetjük, hogy tudatosabban fordítottak gondot a gyermekeik tanítására, s ezért akár messzebb fekvő vagy más felekezeti iskolába is elvitték őket, ha úgy tudták, hogy ott magasabb színvonalú az oktatás. E diákok közül csupán egyről tudunk név szerint: Filep Albertről,⁴¹ aki 1827-ben született református családban, honvédszázadosként részt vett a szabadságharcban, Marosvásárhelyen élt és dolgozott királyi tanácsosként és tanfelügyelőként.

Egy másik, név szerint ismert tanítványáról, Kozma Endre királyi ügyészről nem tudjuk bizonyosan, hogy unitárius volt-e.⁴² A később híressé vált unitárius Tiboldi-tanítványok közül Jakab Eleken kívül még az öccsét, Jakab Józsefet említhetjük, aki kiemelkedő, ígéretes diákként aktívan részt vett a székelykeresztúri olvasótársaság megalapításában, majd a kolozsvári olvasótársaság munkájában. Később mint jövendő kollégiumi tanárt külföldi tanulmányútra küldték. Azonban a göttingeni és londoni évek után hazatérve, alig foglalta el kolozsvári állomását, amikor honvédként csatlakozott a szabadságharchoz. Ennek bukása után emigrációba kényszerült, s ott hunyt el fiatalon.⁴³ Rajtuk kívül több, később kevésbé ismert tanítványa is töltött be a helyi közösségben fontos tisztséget: Gál Ábel és Kozma Ferenc, akiknek az első veszekedő verset írta Tiboldi, szintén a kolozsvári kollégiumba kerültek, előbbi kolozsvári kántor,⁴⁴ utóbbi homoródkarácsonyfalvi, majd csekefalvi lelkész lett.⁴⁵ Gál Benedek kancellista,⁴⁶ Sipos Gergely ügyvéd,⁴⁷ Jakab Gyula pedig aljegyző, majd alispán lett Udvarhelyszéken.⁴⁸

Hogy egészen pontosan milyen körülmények között tanított Tiboldi István 25 éven át folyamatosan nagyjából száz gyermeket, nem tudjuk, csupán az egyházközség leírásából értesülhetünk valamelyest az állapotokról. A kurátor és két egyházi⁴⁹ által aláírt levélből megtudjuk, hogy a szentgericei eklézsia „a közelebbi években tetemes építésekkel és épületekbeli Ujjításokat vala

⁴⁰ Ez a plusz 3 diák is arra figyelmeztet, hogy a források nem elegendőek, szükség lenne a szentgericei iskolalátogatási jegyzőkönyvre (s azokban lehetőleg diáknévsorokra) ahhoz, hogy bizonyosabban lehessen állítani. A három plusz diák ugyanis bár nem szerepel a székelykeresztúri matrikulában, de mint szentgericei diákok be vannak jegyezve a kolozsvári matrikulába. Így (mivel a legfiatalabbikuk esetében a kolozsvári matrikula a születése évét is rögzítette 1832-ben) biztosan ők is Tiboldi keze alatt végezték az alsóbb iskolájukat. Vö. MUEKvGyLt. *Matricula Studiosorum Scholae Unitariae Claudiopolitanae* ab anno 1721–1867. nro. 1. 1835. év: 1882. sz. alatt, 1835. év: 1885. sz. alatt és 1852. év: 2326. sz. alatt.

⁴¹ Róla és Kozma Endréről Jakab Elek tesz említést, amikor leírja, hogy a korondi fürdőn Tiboldi István „háza állandó vendége volt”, s ott voltak akkor a fürdőn más Tiboldi-tanítványok is, s őket kettejükét név szerint is felsorolja. Vö. Jakab Elek: *i. m.* 413.

⁴² A székelykeresztúri matrikulában csupán egy Kozma András szerepel, akit Jakab Elekkel azonos évben, 1828-ban írtak be a kollégiumba. A kolozsvári matrikulában neve nem szerepel, de lehetséges, hogy csupán az András-Endre névváltozatával van dolgunk, és Kozma a keresztúri kollégium után más helyen tanult tovább.

⁴³ Életéről vö. Nagy János: *Jakab József életrajza*. Keresztény Magvető VII(1872). 3. 209–236.

⁴⁴ Ld. MUEKvGyLt. *Matricula Studiosorum...* 1829. év: 1752. sz. alatt: „fit Cantor Claudiopolitanus”.

⁴⁵ Ld. MUEKvGyLt. *Matricula Studiosorum...* 1828. év: 1729. sz. alatt; MUEKvGyLt. *Unitárius egyház felszentelt...* 1838. ótordai zsinat; MUEKvGyLt. Geréb Zsigmond: *i. m.* 147, 209.

⁴⁶ Ld. MUEKvGyLt. *Matricula Studiosorum...* 1833. év: 1832. sz. alatt

⁴⁷ Ld. MUEKvGyLt. *Matricula Studiosorum...* 1835. év: 1882. sz. alatt

⁴⁸ Ld. MUEKvGyLt. *Matricula Studiosorum...* 1852. év: 2331. sz. alatt

⁴⁹ Érdekesképpen megjegyezhető, hogy közülük az egyiknek még évekkel korábban biztosan írt veszekedő verset Tiboldi. Vö. A tél és nyár. Elmondották Szabó Sinka és Iszlai Ferencz. TIEV 204–215v.

kénytelen tenni, jelesen a régi megavult Mesteri és oskola házat elrontotta s helyette egy két szobájú Oskola házat ugyan jót és alkalmast építtetett, de Mesterit mind eddig nem, mind azért mert költsége hiánzott, mind azért mert T. Tiboldi István Ur magános ember lévén az Oskola ház egyik részibe, mely a Leányok részire volt szánva, magát megvonta, ott a Léány-tanítványokkal elfért.⁵⁰ További részleteket beszél el Jakab Elek 1879-es írásában, amely egyrészt alátámasztja azt, hogy a tanító lakása egyúttal a tanítás színtere is volt, másrészt érzékeltesen írja le azt is, hogy hogyan zajlott az 1820-as években a tanítás egy unitárius faluban.

„[...] a téli hajnalokon 4 órakor a mesteri ház feletti csengetyű költötte fel a 900-1000-nyi lélekből álló falu fiu és lány ifjúságát, mely a mester ágya felett ugy volt alkalmazva, hogy ő maga huzhatta meg. [...] Nőtlen levén tanítónk, cselédet nem tartott; apróság dolgát a nagyobb fiuk és lányok végezték el, mert jártak iskolába 5-6 éven át 15-16 éves ugynevezett öreg tanulók is. A legelső mécs, a mi a faluban lobot vetett, az iskoláé volt. Minél szorgalmasabb volt a tanuló, annál korábban ment; némelyek már a kapu előtt várták a csengetést, addig nem volt szabad bemennünk. Mikor a kapun belépve mesterünk ablakai előtt végig elmentünk, e hangosan ejtett latin köszöntő szókat mondtunk kimért egyhangusággal: Bonum mane Domine Rector. (Jó reggelt tanító ur.) A lányok magyarul köszöntöttek: Szerencsés jó reggelt kívánok mesturam! [...] A mint beléptünk a szobába, a tanító mindenkinek felhagyta, hogy mivel foglalkozzék. Egy rész pala- és feketekötéblára, a más viaszszal bevont fatáblákra, meg más – a több évesek – papirosra írtak; sokan leckéjüket tanulták vagy az otthon megtanultat ismételték (repetálták). A tanító megkezdte a kikérdezést, mit leckze felmondásnak nevezünk, s az sokszor hajnali 4 órától reggelizés idejéig (6 óráig) tartott, a mikor egy rövid éneklés után a nagyobb rész hazament s csak a kis gyermekek, vagy a kik tarisznyájokban ételt vittek, sáros esős időben mások is fenmaradtak s ott költöttek el reggelijüket. [...] Minden reggel, mindenik szülő gyerekei egy darab fát vittek hónaljuk alatt. Ebből tüzel az iskola, hetenként szombaton egy cső törökbuzát (kukoriczát), a mit Sabbathariumnak (szombati ajándéknak) hivtunk; télen át a jobb módu szülők kolbászt, kalácsot, vajjas-pogácsát, sajtot, mézet is küldöttek. [...] Néha elvitt a templom melletti dombra, vagy ki a még magasabban fekvő köztemetőbe szánkázni, tavaszi időben, húsvét felé pedig zászlóval s énekelve a közeli szőlőhegyekre kőkörcsén- és ibolyaszedni, a hol labdázunk, czigliztünk, láncszemeztünk és kapócsonttal játszunk késő délőstig. Mikor a hajnali kikérdezésnek hamar vége volt, tanítónk ágyába ledőlt, s ott egy öles hosszuszáru pipából dohányzott, végig nyujtva azt ágya mellett, vagy keresztül a tanulók padján; de figyelme folyvást a gyermek népre volt szegezve: mindent látott, mindenre ügyelt, susogni, csintalankodni, verekedni nem volt szabad. A fegyelem szigorú volt. A ki hibázott, nevének megszólította s csendességre intette, oly hathatósan, hogy ritkán maradt foganat nélkül. [...] Rendesen latinul szólt, hogy a nyelvhez inkább szokják fülünk. [...] Magyarul beszélni nem volt szabad; a ki szólott, plagát (signum-ot) kapott. Ez egy fából kifaragott jel volt; a kinél reggelikor, délben és östve maradt kéznél, büntetése asztal alá ülés, tenyerébe csapás, korbácsütés, lányoknál feddés s nagy vétség esetében egy-két vesszőütés volt. Tanítónk legharagosabb szava: forgós adta! Ebanyád = Canis sit mater, N. N. ne aludj = non dormias, hallgass = taceas vagy gyermekek, csönd legyen! = Pueri, Silentium! E szó most is fülemben cseng, ennek valami félsz- és tiszteletköltő hatása volt ránk. Az olvasó képzelje magát ötven évvel régebbi időbe vissza, különben ítélete téves lesz. A francia második forradalom s

⁵⁰ MUEKvGyLt. UP Iratok: Gál Márton curátor, Boros György egyházi és Szabó Sinka egyházi levele az EKT-hoz. Ér. 1844. június 20.

1834 után ez lassanként kezdett változni: a latin nyelvet az anyanyelv, a korbácsot szelíd, humanus bánás, a szóval való éles dorgálást, atyai nyájas rábírás és édesgetés váltotta fel. S Tiboldi a mily szigorú volt a régi fegyelem fentartásában, az idők és erkölcsök szelidülésével oly készségesen hódolt a nevelési és oktatási új elveknek. A szent-gericzei népiskola a nemzeti irányú reformokban is első volt, mint elébb a latin humaniorákban. [...] Tanítónk fizetése terményben volt megszabva, a kepevel egyidejűleg fizettetett, az én falumban, hol sok s jó bor termett, musttal fizettek, t. i. minden birtokos szülő egy veder mustot fizetett, a kinek nem volt szőlője, zabot, kukoriczát, fát, a kinek az sem volt, egy-két kézi napszámot dolgozott évenként. Pénzt csak az ugynevezett urfiak adtak, a kiknek szülői előkelő tisztviselők voltak s nem laktak a községben. A vizsga husvétkor volt a köri esperest egyházi jegyző és helybeli presbyterium valamely tagja vagy több tagok s a gondnok jelenlétében a templomban vagy a mesteri háznál, nagy lakomával, néha tánczos mulattal végződött.⁵¹

Ezt követően Jakab Elek arról is szót ejt, hogy Tiboldinak a vizsgákat követően sem maradtak abba a tanítási feladatai. „A vizsgát szünidő követte, rendesen Szentgyörgynaptól Szentmártonig, míg a mezei munka tartott. De Tiboldi nem volt akkor is tanítványok nélkül. A vagyonosabb szülők gyermekei ekkor is feljártak s a vidéki nemesség egyike másika ilyenkor bizta az ő gondviselésére növendékeit. Az ő tanítási és nevelési foglalkozása állandó volt.”⁵² A visszaemlékezők leírásai alapján úgy tűnik, hogy Tiboldi örömmel tekintett valamennyi olyan lehetőségre, amikor taníthatta a népet, s szívesen vállalta az iskolamesteri szereppel járó feladatokat. Réthi Lajos tanfelügyelő összefoglalóan azt írta a Vasárnapi Ujságban róla: „Nem olyan iskolamester volt, a minő igen sok van: hogy robot gyanánt örölje le óráit és pályája örömét csupán a szünidőben találja. Ő beleélte magát teljesen egyszerű helyzetébe, és működése jutalmát nem keresé kívül azon.”⁵³ Összecseng ezzel Jakab Elek véleménye is: „Lelki tehetsége nem volt közönséges, mint már iskolai tanulásában kitűnt társai felett. S még is papságra vagy feljebbi állásba nem kívánczolt: pedig hívták s kiakarták nevezni nem egyszer. Tanítás volt uralkodó bélyegvonása. Az értelmesedés terjesztése öröme. Ő nem mondta, mint száz társa: Quem Dii odere, Paedagogum fecere – a kit gyűlölnék isteni, tanítóvá szokták tenni. Ő boldog volt iskolájában, büszke tanítványaira.”⁵⁴ Kiváló tanító voltát felsőbb helyről is elismerték: 1839-ben – miként azt a szentgericeai felsőbb rendeléses jegyzőkönyv is rögzítette – „huzamos ideig való jó Tanításáért tiszteletül Reverendus,”⁵⁵ azaz tiszteletes címet kapott.⁵⁶ Hogy ennek a megtisztelő címnek az adományozása mennyire volt gyakori, pontosan nem tudjuk, de közelítő adatot jelenthet a tény, hogy egy 1868-as összeírásban a felső-fehéri unitárius egyházkörben az öt település egyikén sincs tiszteletes címet viselő tanító, míg a sokkal nagyobb udvarhelyi egyházkörben működő 19 tanítóból hárman rendelkeztek ezzel a címmel.⁵⁷

⁵¹ Jakab Elek: *i. m.* 414–415.

⁵² Uo. 415.

⁵³ Réthi Lajos: *Tiboldi István*. Vasárnapi Ujság XV(1868). 23. 269.

⁵⁴ Jakab Elek: *Élet és neveléstörténeti rajz. Tiboldi István*. Néptanítók Lapja XI(1879). 20. 435.

⁵⁵ MUEKvGyLt. *A Szent Gericzei Unitária Szentegyház Felsőbb Rendeléses Jegyzőkönyve* II. kötet 214.

⁵⁶ Ezt az adatot a *Vadrózsák* leveleskönyvének készítésekor nem ismertem, ezért véltem úgy, hogy Mikó Imre téved, amikor tiszteletes úrnak szólítja Tiboldi Istvánt. A hibás megállapítást tartalmazó lábjegyzetet l. Szakál Anna: *i. m.* („Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”) 71. 127. lj.

⁵⁷ Jellemzően mindhárom nagy iskolát vittek – közülük ketten segédtanítóval. Boncza György 40 éves vargyasi tanító 65 unitárius és 20 más vallású fiút tanított (a lányokat, hasonló számban egy másik tanító oktatta). Varga Ferenc 66 esztendő homoródalmási tanító 70 fiúgyermeket tanított. Míg Tóth Ferenc 50 éves homoródszentpáli iskolamester 67 fiút és lányt tanított együttesen. Utóbbi tanító maga is küldött Kriza Jánosnak adatokat a *Vadrózsákba*. Vö. MUEKvGyLt. UP Iratok: Gálfalvi István Kriza Jánoshoz. Ürmös, 1868. január 20. és Inczeffi József Kriza Jánoshoz. Derzs, 1868. január 11.

Tiboldi István versíróvá válásáról, vershez való viszonyáról nem maradt fenn kellően sokatmondó forrás. Azt azonban viszonylag határozottan kijelenthetjük, hogy a korábban is verselő Tiboldinak a tanítóvá válás és egy faluközösségbe való bekerülés adott igazi lendületet a verskészítéshez. Verseinek az a része, amely a tanítással, iskolamesteri szerepével függött össze, szinte kivétel nélkül alkalomhoz kötött, egyszeri vagy többszöri használatra készült mű volt. Ezeknél pontosan érzékelhető a közönség, az elhangzás situációja, a versíró célja. Ebbe a csoportba tartoznak a karácsonyra készített versei, amelyekkel a diákok házról házra jártak; a veszekedő versek, amelyeket farsangkor lakodalomban vagy karácsonykor adott elő 2-3 ügyesebb diák; valamint a különböző helyzetekben (pl. templomba menetelkor) diákokkal csoportosan mondott versek. Egy másik csoportba tartoznak azok az alkalmi versei, amelyeket egy nagyobb lokális közösség tagjaként mondhatott-készíthetett: az utcán beszélgetve, lakodalmakon, vígasságokon, temetéseken, a köri gyűléseken, birtokosoknál vagy másoknál vendégeskedve. Ilyenek lehetnek az adomái, a névnap versei, versben mondott pohárköszöntői, lakodalmi és sírversei, halottbúcsúztatói, koporsófeliratai. Egy harmadik csoportot képeznek azok a versei, amelyeknek közösségi használatáról a legkevesebbet tudunk. Ide tartoznak a tanítómeséi, az epigrammái és a népdalai. Utóbbiak közül bizonyosan több folklorizálódott, nagy részük pedig meg is jelent,⁵⁸ közülük hat a *Vadrózsákban*.⁵⁹ Több művét közölte az 1840-es⁶⁰ és az 1841-es *Remény* is.⁶¹

Tiboldi István magát alkalmi költőként (alkalmi költészetet létrehozó verselőként) határozta meg – helyét soha nem kereste az irodalmon belül.⁶² Kötetbe rendezett verseiről a következőképpen beszélt: „Karácsonra irt verseimet több más irományaimmal együtt [írtam össze]”,⁶³ ahol a „több más iromány” alá epigrammák, népdalok, sír- és névnap versek, illetve tanulók számára írt egyéb alkalmi versek tartoztak. Ugyanez a szerep mutatkozik meg egy levelében tett megfogalmazásában is: „a tanulók számára Sz: Gericzén irt Karácsoni verseket több más pongyola s alkalmi verseimmel együtt, harminczkét íven s bekötve küldöm.”⁶⁴ Pálffy Márton (unitárius kollégiumi tanár) a régi unitárius költőkről írva Tiboldiról a következőket állapította meg 1930-as művében: „Parlagon maradt östehetség. Halhatatlan rigmusok szerzője. Középleány a költő a vándorlantas és a páskilusszerző között.”⁶⁵

Mivel ennek a dolgozatnak a fókuszában nem önmagukban Tiboldi István versei állnak, hanem sokkal inkább az ő személye, gondolkodásmódja, mindennapjai és az a közeg, amely körülvette őt, így az általa írt művekkel is csak ebből a szempontból fogok a későbbiekben foglalkozni.

A legkorábbi ismert verse *A Bolha*, egy 1817 augusztusában Kolozsvárott keletkezett költemény, amelynek érdekessége, hogy ez az egyetlen olyan Tiboldi-mű, amelyben a(z örök agglegény) költő kedvese, ha tréfás formában is, de megjelenik. 1818-ból, Tordáról halotti énekek

⁵⁸ Miként Tiboldi írja róluk: „azok néhány hijján itt ott kinyomattak” (TIEV 7).

⁵⁹ Kriza János: *Vadrózsák*. Kvár 1863. 275–280.

⁶⁰ Epigrammok: Fényűzőhöz; Házasulóhoz; Élődihez; Tamáshoz; Kosarat nyerthez; Fecsegő; Nem-válogató férj; Dadogó iszákos. Szentiváni Mihály (szerk.): *Remény*. Kvár 1840. 165–166; Népdalok I–III. Uo. 248–250.

⁶¹ Félénk vitéz. In: Szentiváni Mihály (szerk.): *Remény*. Kvár 1841. 264.

⁶² Miképpen azt pl. a Nagy Réka által vizsgált szilágybagosi Szabó Miklós tette. Vö. Nagy Réka: *Egy 20. századi „betolakodó író” életpályája és munkássága*. Egy kéziratok hagyaték vizsgálatán alapuló kutatás problémái, lehetséges megközelítései. Etnoszkóp I(2011). 1. 14–25.

⁶³ Tiboldi István levele Simén Domokosnak. Kiskede, 1876. június 6. L. Szakál Anna: *i. m.* („Így nőtt fejemre a sok vadrózsá...”) 267.

⁶⁴ MUEKvGyLt. UP Iratok: Tiboldi István levele Kriza Jánosnak. Kiskede, 1862. augusztus 25.

⁶⁵ Pálffy Márton: *Régi unitárius költők*. Keresztény Magvető LXII(1930). 6. 269.

maradtak fenn a versgyűjteményében. 1819-ből származik az a verse, amelyben egy kezelhetetlennek bizonyuló „vad” tanulóval, illetve annak „izgága” édesapjával való hadakozásáról számolt be (*A hamis vádakat szenvedő tanítónak jó barátjához írt levele Sapphó mértéke szerint Tórdán 1819ben*).⁶⁶ Ez az eset már előrevetíti mindazokat a helyzeteket, amikben később is része volt Tiboldinak, mind pedig a tanító alapvető (élet)stratégiáját, miszerint humorral és iróniával igyekeznek válaszolni az őt ért támadásokra.

„Félbolond bódult eszű gaz fiából
Én filozófust neki nem teremték
Mert bogos fából kifaragni Merkurt
Nem tud senki.
Ellenem lobbant eszelős dühében
Turva tajtékot fene czerberusként
Töbffelől próbált, de hamis tanúkat
Nem lele, nem, nem.”⁶⁷

A szentgericei tanítóskodása alatt keletkezett művei közül a karácsonyi és ellenkező versei képezik a törzsét az életében általa, három példányban⁶⁸ összeállított és lemásolt verseskötetnek. Feltehetően saját gyermekkori élménye – amikor az emlegetett nagy haragú tanító verset adott neki – és az általánosan elterjedt erdélyi unitárius szokás⁶⁹ készítette arra, hogy ünnepekre maga is sorozatban írja a verseket a keze alatt megforduló kisdíjakoknak. Tiboldi – verseihez írt előszavában – úgy nyilatkozott, hogy „már a legelső Karácsonra [1819 karácsonyára] mulhatlanul verset kell adnom a tanulóknak még pedig, mint akkór csak kezdő az ily versírásban minden tanúlonak ujat irék”.⁷⁰ Tiboldi nem csupán karácsonyra írt verseket, hanem farsang alkalmával is készített „ugynevezett veszekedő vagy is kettős verset, melyet két fiu szoval el lakadalmi ünnepen számos vendég előtt”.⁷¹ A versekkel házról házra jártak kántálni a gyermekek még a szomszédos falvakba is,⁷² akik így – mint Tiboldi leírásából kiderül – jelentős pénzüsszeget összegyűjthettek szavalásukkal.⁷³ Jakab Elek úgy emlékszik, hogy annyira nagy volt a szerepe a kántálásnak, hogy Szentgericén „Karácson első napja csaknem egészen versmondók kihallgatásával tölt el. [...] Tiboldinak valódi hivatása volt a költészetre, kivált a vigra és elmésre. Verseiben gondolat volt s szép eszmék, élcz és nemes humor, játszóság és megkapó fordulatok, verselése könnyű, szépen

⁶⁶ Kolozsvári Akadémiai Könyvtár (a továbbiakban KvAKt.; hivatalos román elnevezése: Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca) Ms.U. 591. Tiboldi István: *Versék* 151–164.

⁶⁷ Uo. 157.

⁶⁸ Ezek kis mértékben eltérnek egymástól, a bennük található művek tételes felsorolását I. Tiboldi István verseinek lajstromában e részfejezetet követően. A kötetek közül egyet Kriza Jánosnak küldött el, feltehetően ez került Réthi Lajoshoz, s onnan valahogy a MTAKK-ba. Egy másikban a Székelykeresztúri Unitárius Kollégium pecsétje található, és ma a Teleki–Bolyai Könyvtárban van. A harmadik példány (feltehetően) Jakab Eleké volt, aki azt a Székelykeresztúri Unitárius Kollégiumnak adta el, és ma szintén a Teleki–Bolyai Könyvtárban található. Jelteteik: MTAKK M. Irod. RUI 8-r. 41; Teleki–Bolyai Könyvtár (a továbbiakban TBK) Ms. 0663/1 és Ms. 0663/2.

⁶⁹ Összefoglalóan lásd Olosz Katalin: *Unitárius iskolások ünnepköszöntő veszekedő versei*. Keresztény Magvető CXIV(2008). 1. 77–116.

⁷⁰ TIEV 3–3v.

⁷¹ Uo. 3v.

⁷² Uo. 4.

⁷³ Uo. 6.

folyó, népies, nyelve és rythmusa magyaros. A nép rendkívül szerette őt ezért. A karácsonyi ünnep kettős ünnep volt épen e versekért, mik az egész falut vidám hangulatban tartották. Mindenki ez vagy amaz fiunak verséről beszélt. Némelyikből egész vers-szakokat tudtak. [...] Néha egy-egy gyakorlati igazságot vagy korholt hibát szájról szájra adott a nép.”⁷⁴ Marossy Márton kadácsi lelkes évzidekekkel később egyenesen úgy vélte, hogy Tiboldi István veszekedő versei, melyek ma is „közszájon forognak [...] rögzítették meg hosszasan a régi népszokásokat, lakodalmi szertartásokat, amelyek sajnós a Tiboldi verseinek elfelejtésével kezdik kivetkőzni régi szép formájukat”.⁷⁵

Tiboldi igyekezett a verseket a gyermekekhez, azok jelleméhez, életük valamely tréfás eseményéhez, iskolai modorukhoz illeszteni, de mindezek mögött felsejlenek a mindennapoknak azok az elemei is, amelyek a háttérben meghatározták az életüket: a tűzvészek, pestis-, kolera-járvány, jégverés, rossz termés, sáskajárás, nagy vihar, háborúk, rabság.

Tiboldi István nyitott személyiségének, haladó gondolkodásának számos példáját találhatjuk a gyermekek számára írt verseiben is. Fontosnak vélem ezeket kiemelni, mert így válhat valamelyest láthatóvá, hogy mely elveket, alap gondolatokat igyekezett a környezete számára is átadni, mi lehetett az a szellemiség, amit falusi értelmiségiként képviselhetett.

Egyik fontos alap gondolata, hogy nem a születéskor eleve adott társadalmi státusz az, ami számít, hanem hogy valaki „tisztá erkölcsű, [...] jó ember legyen”.⁷⁶

„A csekély születés nincsen szégyenére,
Ki érdemi által magas állást ére.
Kőfaragó vala a Szokratesz atya,
Demosthenes pedig egy kovács magzatja.
Euripides költő kertésztől nemzetett,
Leskus király apja földet mivelgetett.”⁷⁷

Visszatérő gondolat verseiben az is, hogy a tanulás által előre lehet jutni, annak feltétlenül haszna, értelme van. Az alábbi versében azt a kiszolgáltatottságot írta le pontosan, amivel azoknak kellett szembenézni, akik olyan faluba születtek, ahol nincs iskola, és mindenki analfabéta.

„Hol az embereknek nincsen iskolájok,
Világosság napja nem süt ő reájok. [...]]
Csak egy levelecske megíratására
S egy felsőbb rendelet megolvasására
Mindentig kéntelenek más faluba menni
Hát hiszen egyebet mit is tudnak tenni?”⁷⁸

Jellemző az is, hogy elsősorban olyan, kisebb hivatali posztok elérésével kecsegtette a szorgalmas tanulókat, amik feltehetően szorgalommal valóban megszerezhetők voltak.

⁷⁴ Jakab Elek: *i. m.* 19. 415–416.

⁷⁵ Marossy Márton: *Tiboldi István mint népköltő*. Unitárius Egyház XXIII(1928). okt. 15-i melléklet 93.

⁷⁶ TIEV 10. (A versekből minden esetben csak részletet közlök. Ha közben kihagyok sorokat, [...] -tal jelzem, de hogy előtte-utána folytatódik-e a szöveg, nem tartom lényegesnek megmutatni.)

⁷⁷ Uo. 106.

⁷⁸ Uo. 19.

„Ámbár nem sóvárgok királyi pálczára,
 Ámbár nem vágyom én fényes koronára,
 De ha jól tanúlok, jó hasznot vehetek,
 Még nótáriussá falunkban lehetek.”⁷⁹

„Már a tanulásban mendegelek elé,
 Bátyámnál is többet tudok tavasz felé.
 Ha nem több, assessor lehet még belőlem,
 Elég lessz, ha ennyi kitelhetik tőlem.”⁸⁰

A már egész kicsiként különösen tehetséges Jakab Elektől azonban ennél jóval többel remél:
 „A szent szónokszékbe várom hogy felálljak
 S nektek nem sokára egyet prédikálljak.”⁸¹

Tiboldi abban is haladónak tekinthető, hogy nem tett nagyobb különbséget a fiúk és a leányok iskolai tanulásában: utóbbiak tanulását éppolyan fontosnak ítélte, s a külön leánykáknek írt s leányok által szavalt verseiben az erkölcsös életvitel mellett arra is buzdította őket, hogy vegyék komolyan az iskolába járást.

„A leány gyermeket – sokan monodgatják,
 Hiba, ha olvasni és írni tanítják.
 Hoztak erre okot s példákat is ele,
 De úgy megezávolták [!], hogy pirultak belé.
 Mondották: a leány ha íróvá lenne,
 Hátha olyant írna, a mit nem kellene.
 De kik így ebegnek, még többet hibáznak,
 S a leányok ellen ok nélkül lármáznak.”⁸²

„Ugy illik a szép gyöngy a leány nyakába,
 Ha irni, olvasni tanult iskolába
 Szép a leálynak is ha effélét tanúl
 Ne maradjon leány is holtig tudatlanúl.
 Én az iskoláért kész volnék meghalni,
 Kalácsal sem tudnak attól messze csalni.
 Mikór kitalálok lépni az utszára
 Szép tanulásomért kigyülnek csodára.
 Ha még tanulásban tölthetek sok napot,
 Elöttem sok legény emelit kalapot.”⁸³

⁷⁹ Uo. 25.

⁸⁰ Uo. 27.

⁸¹ Uo. 71v.

⁸² Uo. 125.

⁸³ Uo. 42v.

Verseiben azt is propagálta – s mint azt korábban láthattuk, tette ezt eredményesen –, hogy az arra érett gyermekek a székelykeresztúri középtanodába menjenek továbbtanulni.

„Sokan megdicsérték már édes apámat,
Hogy a kollégyomba vitte jó bátyámat.
Oh bár még többen is példáját követnék!
És gyermekeiket eként neveltetnék.”⁸⁴

„Ki saját honjából soha ki nem megyen,
Lehetlen, hogy abból tudós ember legyen.
Ki mindig csak itthon ül a süttő mellett
Ahoz mindenektől kevés a tisztelet [...]
Hát idegen földre kell menni tanolni,
Idegen kenyeret jó néha kóstolni.
El kell messze földre hazúl szekerezni
Ki tudományt akar bővebben szerezni.”⁸⁵

„Csak alig hinnétek hogy megörvendettem,
Mikór Kereszturra tanulni mehettem.
Nincs is a világon szebb s gyönyörűbb élet,
Mint a kollégyomban, hol sok híressé lett.
A mely barátságot kollégyomban kötünk,
Az soha ki nem hül, haltig tart közöttünk.”⁸⁶

Tiboldi tanítósága során egyenlőségre törekedett abból a szempontból is, hogy nemcsak fiú és leány, de árva gyermek⁸⁷ és jó tanuló cigány fiú is verset kapott tőle. Azokat az árva gyermekeket sem ítélte el, akiknek szülei nem meghaltak, hanem elszöktek, és gyerekeiket magukra hagyták – versében együttérzésre és pénzzel való segélyezésre szólította fel a falubelieket.⁸⁸

A korban egészen egyedinek számított, hogy Tiboldi a kis Ponczi Jánosnak, az ekkor *új parasztnak* nevezett cigány kovács fiának is négy karácsonyon (1826–1829) keresztül adott verseket. Az utolsó kettőt a cigány nyelvet jól ismerő öccse segítségével írta meg félig cigányul a gyermek számára: „Kisebb testvér öcsém, ki folyvást beszélt a cigány nyelvet, de verset írni magyarul sem tudott, nálam időzvény egy hétig három téli estve működénk törve [!], mig kisüthetők nagy bajjal a verset.”⁸⁹ Nem csupán a nyelv⁹⁰ lehetett szokatlan a korban, hanem a

⁸⁴ Uo. 69.

⁸⁵ Uo. 105v.

⁸⁶ Uo. 71.

⁸⁷ Árva Boros Elek és Árva Boros József 1820-ban szavalták a róluk szóló karácsonyi verset, 1822-ben pedig már a székelykeresztúri középtanoda diákjaiként szerepelnek a matrikulában. Vö. Uo. 18–18v; Fekete János (szerk.): *i. m.* 145.

⁸⁸ TIEV 30.

⁸⁹ Uo. 7v.

⁹⁰ A cigány nyelvnek ekkor még nincs írásban rögzített, sztenderd változata, ezért különösen érdekes az a negyediknek (1829-ben) írt vers, amelynek már az egésze két nyelven szerepel. A két cigány sort (amely feltehetően oláh cigány nyelven, kaldaresh nyelvjárársban íródott) a tartalmilag azonos két magyar verssor követi. A cigány szöveg fordításában és értelmezésében nyújtott segítséget ezúton is köszönöm Balatonyi Juditnak.

tény, hogy könyvet forgató, írást kedvelő gyermekként mutatta be (nyilván a valósághoz hűen) a cigány kisfiút Tiboldi, aki – mint a tanító a versben ki is hangsúlyozta – tanult emberként még hasznosabb tagja lesz majd a társadalomnak. 1827-ben így nyilatkozott meg a gyermek Tiboldi szavaival:

„Könyvet, papirosat forgatván kezembe,
A szikra s a szénpór nem ugrik szemembe.
Már a kohó mellett csak ritkán forgódom,
De a könyvekkel örömet bajlódom.
A kalapács helyett írotollat veszek,
Igy hiszem hazámnak tán több hasznot teszek.”⁹¹

1828-ban már így folytatta:

„Hogy pappá lehessek, tán meg nem ejthetem,
Nem is vágyott erre soha is nemzetem,
Aztán eklézsiát nem oly könnyen kapok,
Nem is voltak soha nemzetemből papok.
De most ha magamért ki-akarnék tenni,
Tudnék Bálintfálván nótárius lenni.
Biztatom magamot, hogyha jól tanúlok,
Tanulásom után én még boldogúlok.”⁹²

1829-ben Tiboldi (még ha nem is ez volt a fő célja versével, de) már egészen konkrétan rámutatott arra a társadalomban mélyen gyökerező előítéletre, amely akkor is útját állná egy cigány gyermek bizonyos státusokba jutásának, ha arra ő tökéletesen alkalmas volna.⁹³

„Bőrömet veletek ha elcserélhetném,
Azt a papságot is tán csak megnyerhetném.”⁹⁴

A versre meglepve reagált nem csupán a tágabb közönsége, hanem a gyermek édesapja is – miként arról Tiboldi is megemlékezett: „Múltság vala nekem, mikor a fiunak apja egy iszákos kovács koromfekete létére engemet feketének szidalmazott ittassonn [!] azért, hogy cigányúl irtam a fiának. De mikor aztán a fia jó csomó-pénzt kapott a versmondással, elhallgatott, a csomópénze bedugta a száját, ha a torkát nem is. Még szebb multság volt nekem, mikor meghallottam, hogy a fiu édes anyja azt mondotta a gondnok házánál: Nem a mester irta a fiának a verset, hanem van neki egy testvér öcscse Udvarhelyszéken, a ki éppen született cigány, a val ketten csinálták.”⁹⁵

⁹¹ Uo. 148v.

⁹² Uo. 149.

⁹³ A cigányság láttatását Tiboldi más műveiben is érdemes volna vizsgálni, mivel pl. az adomái között rengeteg cigány történet szerepel. Erre azonban ebben a dolgozatban nincs lehetőségem kitérni.

⁹⁴ Uo. 150.

⁹⁵ Uo. 7v.

Olyannyira ismert és kedvelt lehetett a vers, hogy például Jakab Elek – aki úgy nyilatkozott, hogy míg a Székelyföldön élt, Ponczi Jánossal az „iskolapajtási viszonyunkat [...] folyvást”⁹⁶ fenntartotta – ennek a versnek is több sorát fel tudta idézni közel ötven év távlatából. Emellett Tiboldi verseinek írásban való terjedésére,⁹⁷ illetve a korban jellemző versben való kommunikációra is jellemző példa az a válaszvers, amelyet Pál János háromszéki unitárius esperes írt Tiboldi Istvánnak. Ebben nagyon plasztikusan kifejeződik az is, hogy a korban a cigányok mennyire be voltak zárva abba a helyzetbe, amibe beleszülettek, elképzelhetetlennek tűnt, hogy egy cigány származású gyermek bármi másra, mint a megszokott cigány szakmák (mint például kosárfonás, szénégetés, sártapasztás) művelésére alkalmas lehetne.

„Diktál! – mit olvasék nyolcszázhuszonnyolczra?
 Ponczinak adatott versét Karácsonra.
 A feketék nyelvén, drága jó barátom!
 Sokra mentél, a mint verseidből látom. [...]
 Ha Mózes volt régen vezére a zsidó nemzetnek,
 Te léssz a vezére a cigányseregnek
 Mert kipallérozván nemzeti nyelvöket,
 Assessori székbe ültetheted őket:
 Könyvíró tudossá lessz a kosárkötő,
 Az üstös, a rostás és a téglavető.
 A tapasztó dadé a nagy sárgyúrással
 Felhagyván, keresi kenyerét írással.
 Czigányokból válik mán túl prókátor is
 Lessz még udvarbíró, mester is, kántor is.
 Látunk jövendőben cigányból is papot.
 Kinek egész megye emelit kalapot.
 Dullót is ezután cigányokból tesznek,
 Tán királybirák is mind azokból lesznek.
 Drága jó barátom! ez mind a te munkád.
 A szép barna sereg áldást mond azért rád.
 [...] Megeshetik, Jankó nem lessz pap Nyomáton,⁹⁸
 De egy más hivatalt kaphat a lóháton.”⁹⁹

Fontos témája volt Tiboldinak az alkoholizmus.¹⁰⁰ Számos alkalommal figyelmeztetett az iszákosság veszélyeire, s kiemelten beszélt a kicsi gyermekek számára adott bor ártalmasságáról.

⁹⁶ Jakab Elek: *i. m.* 416.

⁹⁷ Tiboldi István műveinek vándorlásáról vö. Szakál Anna: *A folklórgyűjtő Tiboldi kéziratok anyaga és folklórisztikai értékelése. = Voigtloristica. Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére (ATU 503)*. Bp. 2010. 38–61.

⁹⁸ Ponczi Jánost érti a vers szerzője Jankó alatt. Nyomát kicsi unitárius település Marosszéken, ahová az alacsony jövedelem miatt nem szívesen mentek lelkésznek (hosszú távra).

⁹⁹ TIEV 151.

¹⁰⁰ Nem elhanyagolandó tény, hogy vele azonos időben a szentgericei lelkész az a Farkas György, akiről ismert, hogy szintén erőteljesen igyekezett fellépni az alkoholizmussal szemben, támogatta a mértékletességi egyletek létrehozását.

„Szép erény emberben a mértékletesség,
 Ennek útitársa a vidám egészség.
 Kivált a jó borral mérsékelve élünk,
 Mindennap örömmel örömet cserélünk. [...]
 Mondják: A bor teje a vén embereknek.
 De megölő méreg a kis gyermekeknek. [...]
 Gyermekek bór helyett jobb keresni kútat,
 Mert ez bús veszélyre csak egyet sem juttat.
 Én mikór szomjazom, csak frís vizre térek,
 S minden más gyermeket szeretettel kérek
 Hogy iszonyodjanak a boros kancsótól,
 Úgy fussanak attól, mint gonosz kigyótól.”¹⁰¹

Egyként problémaként mutatta be mindkét nem iszákosságát, s több versében rámutatott arra, hogy a mértéktelen borfogyasztásnak milyen hatásai lehetnek egy-egy család életére. Szintén haladó Tiboldinak az a gondolata, hogy nemcsak a férfiakat, de a nőket sem ítéli el, ha jobbíthatatlan részeges házastársukat elhagyják.

„A ki oly nőt talált magának elvenni,
 Kinek torka miat koldussá kezd lenni,
 Jol teszi – az eget hívom bizonyságúl
 Ha útad nekik hadd menjen világúl.
 A férfi is magát ha ivásnak adja,
 Jol teszi a neje, ha végkép ott hagyja.
 Ezzel meg nem sérti nagy nevét Istennek,
 Ki józan életet parancsól mindenek”¹⁰²

Ugyancsak elítélendőnek tartotta Tiboldi a nők férjük általi verését: „A ki a nőket ócsárolja, mely férfi a nejét meg nem becsüli, sőt sértegeti, rongálja, keserűséggel illeti, az olyan férfit – felteszem, ha volna e hazában ezer kőből mák, abban az ezer kőből mákban a hány mákszem van, éppen annyi ördög szaggassa el.”¹⁰³

Tiboldi István nem elégedett meg azzal, hogy az emberek egymás közötti viszonyaiban utat mutasson, hanem megkísérelte a tágabb környezettel, például az állatokkal való kapcsolatukat is alakítani, az állatkínzás elleni fellépés fontosságát hangsúlyozni.

„Irták volt egy tanács hajdan Göröghonban
 Mely az állatkínzót megbünteté nyomban [...]
 Egy gyenge madárkát, bár kártekonny légyen,
 Rongálva kinezni, nagy hiba, nagy szégyen.

¹⁰¹ Uo. 77.

¹⁰² Uo. 98v. Ebben a versében Tiboldi egy olyan esetet versel meg, ahol az asszony volt részeges, akit a férje megölt, majd maga is öngyilkos lett.

¹⁰³ Uo. 4v.

Van híre sok régi nép durvaságának,
 Mi ne legyünk vadak, mint azok valának.
 Be kell bizonyítnunk, hogy már művelődtünk
 Nem csak úgy, mint a kik elhunytak előttünk.¹⁰⁴

„Mégis sok jó ebnek ostoba gazdája
 Enni sem ad illón s botozva rongálja.
 Hány ember van aztán oly durva, lelketlen,
 Ki igás barmához mostoha kegyetlen.
 Utánna oly terhet teszen fel vaktában,
 Hogy a barom szinte megszakad kinyájában.
 Aztán, ha nem bírja, veri mint a hóhér,
 Míg a szegény pára gyászos véget nem ér.
 Ki barmát így veri s eként bánik vele,
 Az elvan kárhozva, rossz lélek bujt bele. [...]
 S kár, hogy eddig elé a magyar hazának
 Az állatkinzásról törvényt nem hozának.¹⁰⁵

Verseiből arról is tájékozódhatunk, hogy milyen volt ekkor az iskola helyzete, milyen lehetett benne tanítónak vagy kisdiaáknak lenni. Egyik versében az apákon kérte finoman számon az iskolaház állapotát.

„Ki fázékonyságom okait vizsgálja,
 Okulár nélkül is könnyen kitalálja,
 Az iskolaházunk – ha nem réparálja,
 Így csak sanyargató bár ki nézzen rája.
 Sok apa úgy látom jó gazda magának;
 De nem eszközlője közönség jóvának,
 Jobb téli hajlékot készít marhájának,
 Mint az iskolában tanuló fiának.¹⁰⁶

Egy későbbi versében az iskolaház állapotában (és így az iskolába járó gyermekek számában) bekövetkezett pozitív változást egy királyi rendelethez kötötte.

„Egy körlevél közlebb mindenütt eljára
 Országunk fejének parancsolatjára:
 Hogy a neveléssel többet gondoljanak,
 Mánn túl az iskolák jobb karban álljanak.
 Hogy az édes apa a maga fiának
 Jobb nevelést adjon, mint a csitkójának.

¹⁰⁴ Uo. 140v.

¹⁰⁵ Uo. 144v.

¹⁰⁶ Uo. 32v.

Azolta több gyerek jött az iskolába,
Egy kettő nem nagyobb, csak mint a szék lába.¹⁰⁷

Verseiben nem csak az ő nézőpontjából látjuk az iskolát, hanem belehelyezkedve a gyermekek perspektívájába, értő humorral mutatta meg azt is, hogyan is élhették meg a kisdíákok az iskolába járást:

„A gyermek sokáig ha egy helyben ülne,
Megromolna vére s tán megpenészülne,¹⁰⁸

„Ott tanultam türni mint régi Mártirok,
Bár kicsinke vagyok, már tanulok, irok¹⁰⁹

„Mikór a más [ti. a Tiboldit megelőző tanító – Sz.A.] elment, kezdettem vigadni,
Hitem hogy a Klasszis pusztán fog maradni [...]
Oh de bánatomban alig tudtam enni
Hogy új mestert tudtak iskolánkba tenni,
Igy mi mester nélkül akkór fogunk lenni,
Mikór minden folyó felfelé kezd menni.
A nagy boszonzkodás szivemet eltelé,
Elébb megnémultam s csak elhültem belé [...]
»Pap s mester nem hal meg« most betelék rajtunk
Klasszist mester nélkül hijában ohajtunk.¹¹⁰

Amellett, hogy – mint az egyik fentebbi versben olvashattuk – az új tanító (azaz saját maga) érkezését is láttatja egy tanuló nézőpontjából, több versének volt témája az iskolamesterek falubeli helyzete, munkájuk esetenkénti nehézsége.

„Midőn barázdáit a földész forgatja
Bizik munkájának csak lessz foganatja;
Más helyzeten all iskolák mestere,
Az ő munkájának gyakron nincs sikere. [...]
A mely tanúlónak tompa az elméje,
A tanító eszet nem verhet beléje,
Ki azt a tudományt nem képes bevenni,
Nem lehet töltsérrel fejébe tölni
Azért sok tanító elkedvetlenedik,
Sorsát is megunja ugy elkénszeredik
Panaszra is fakad maga sorsa ellen.

¹⁰⁷ Uo. 113v.

¹⁰⁸ Uo. 54v.

¹⁰⁹ Uo. 15v.

¹¹⁰ Uo. 12.

Hogy boszuságot kell szenvedni szüntelen.
Mert sok apa s anya, ha tompa magzatja
A tanítóra vet és azt hibáztatja.”¹¹¹

Nem mindenki örült egyformán Tiboldi versíró szenvedélyének. „Ég föld bizonyosságom – írta Tiboldi verseihez kapcsolt előszavában –, hogy e lakadalmi versekben senkire sem volt célzásom, mégis találkozott vala egy valaki, ki magára értvén több sort e versekből, megdühödve kezdé összeverni két első lábán lévő sikláját, az az boszuson veré össze két öklét s fenyegetőzve mondá többek előtt rólam: »Megmútatom hogy itt nem ül három esztendeig.« Csakugyan ott ültem még azután nyolczszór három évig. Igaz, hogy sokat törte az eszét, tiz évig sem szünve meg megbuktatásomra s mind hijába: fortélyos koholmányai által több izben is annyi kedvetlen órát szerzett vala nekem, hogy még ma is, ha eszembe jut, ki nem állhatom kaczagás nélkül. Szántam szívemből, hogy a sok elmetörése mind kárba ment s nem érhetette célját. [...] Azon íróttollam, melyel e versezetet irtam vala, hihetően valamely ludnak a bal szárnyából való lehetett, hogy éppen olyan balul véteték, a mi azon tolluból sült.”¹¹²

A versírásnak végül nem a néhány ellene munkáló falubeli egyén, hanem egy zsinati határozat vetett véget, ahol megtiltották a verssel való házalást. Ennek híret Tiboldi is belenyugvással fogadta, mivel – mint megjegyezte – „ha e tilalom ne legyen, nem tudom mi lett volna belőlem, ha huszonöt év beteltéig azon egy ekklézsiában verset kellett volna minden Karácsonra írnom, mikör később egyszerre kilenczven gyermek is vala iskolámban”.¹¹³

A karácsonyi és a veszekedő versek¹¹⁴ mellett tudomásunk van még néhány rövidebb versről, amelyet szintén a szentgericei diákoknak készített. Ezek közül egy 1827-ben keletkezett mű (a *Tanulók számára templomba beérkezéskorra*) utóbb meg is jelent nyomtatásban.¹¹⁵ A vershez nótajelzést is kapcsolt. Ezt – azaz hogy a gyermekek „párosával sorba állva a tanító vezetése alatt énekszóval mentek a templomba” – 1881-es írásában Ürmösi Kálmán¹¹⁶ olyan szokásként írta le, amely az egész „gyülekezet lelki gyönyörűségére szolgált”.¹¹⁷ Készített a diákok számára olyan verset, amelyet játszani menve, vizsga előtt vagy ima és prédikáció közben mondhattak, pontosabban (a nótajelzésből következően) énekelhettek.

Mindezek mellett írt – feltehetően felkérésre – sirverseket is, amelyekről szintén Ürmösi Kálmán jegyzi meg, hogy azok „különösen feltűnők tömör rövidegök s egyszerű és találó szépségöknél fogva, ma is e nemben mintául szolgálhatnának, mert vajmi botránkoztatók a

¹¹¹ Uo. 102v.

¹¹² Uo. 3v.

¹¹³ Uo. 8. A zsinat feltehetően az 1820-as évek végén lehetett.

¹¹⁴ A veszekedő versekben két diák érvelt tréfásan, az egyik például az iskola, a borívás, a tanító megházasodása mellett, a másik ellene. Az általa összeállított kötetekben (a 265 karácsonyi vers mellett) tíz veszekedő vers található, amelyeknél az is szerepel, hogy mely két gyermeknek írta azokat eredetileg. A verskötetben összesen 25 gyermek neve bukkan fel, közülük kilencről tudható, hogy a székelykeresztúri kollégiumban folytatta a tanulmányait.

¹¹⁵ L. Tiboldi István: *Ima templomba menéskor*. Unitárius Közlöny XIII(1900). 4. 112. A verset Bartók Endre közölte a nótajelzés elhagyásával.

¹¹⁶ Ürmösi Kálmán 1882-től 1913-ig volt Szentgericén lelkész, korábban Tiboldi lakóhelye közelében szolgált, így információi bizonyosan nem csupán utólagos konstrukcióknak, kitalációknak tekinthetők. Ürmösi Kálmán egyéves kolozsvári segédlelkézséget követően került Tiboldi szülőfalujába, Tarcsafalvára, ahol 1872–1878-ig szolgált. Innen a közeli Siménfalvára ment, ahol 1882-ig működött lelkésként.

¹¹⁷ Ürmösi Kálmán: *i. m.* 232.

sirköveken látható poétai sületlenségek”.¹¹⁸ A kötetében található sírversek közül huszonnégyet helyi személyeknek készített, míg egyet Rettegre „felszollítás nyomán kőbányai, ajtómagasságu sirkőre”,¹¹⁹ egy másikat pedig Kiskadácsba, feltehetően valamely rokonának (Tiboldi Eleknek).

Megőrzött továbbá versgyűjteményében különös felkéréseket is. Ilyen például, amikor egy Suba Siga nevű fazekas kérésére az általa „készítendő tálakba mázzali beírás véget” kellett rigmust készítenie.¹²⁰ Egy különös névnap vers is előkerült egyik – nem általa egybeszerkesztett – kötetéből. Ebben valaki névnap vers formájában vádolja őt a legkülönbözőbb dolgokkal, amikre egy következő versben felel meg.¹²¹

Még ennél is szokatlanabb az a két alkalmi költemény, amelyeket Tiboldi megjegyzése szerint a saját almafájára függesztett ki 1819-ben, illetve 1820-ban, miután egy éjjel alatt lelopták róla a gyümölcsöt.

„Almafára jöve mult éjjel egy lopó,
Én üzöbe vettem mint nyulat a kopó,
Ő mint bátor vitéz furcsán elszalada
S elejtett kalapja kezembe marada.
Te éjjeli kertész! tiéd ez a kalap?
Vidd el, mert e nélkül szemedbe süt a nap!”¹²²

Ebből az időszakból két olyan műve maradt fenn, amelyek létrejötte nem alkalomhoz vagy felkéréshez kapcsolódhatott, inkább szórakoztató olvasmánynak készíthette el őket Tiboldi. Az 1822-ben keletkezett *Jupiter és Hékuba tulajdon értelemben pedig: Egy 86 évü özvegy férfinak egy 50 évü kicsapongó özvegy asszonnyal lett összepárosodása* című művével éppen ennyit biztosan el is ért – feltehetően a szöveg kedveltségére utal, hogy jelenleg hat másolatát ismerjük.¹²³ Másik munkája, az 1834-ben *Bachus Szent Gerliczéi útazása* címen írt és Marosvásárhelyen 1841-ben 600 példányban megjelent szöveg azonban hatásában túlmutatott egy átlagos szórakoztató olvasmányon, és egyes, későbbi interpretációk szerint nagyban hozzájárult Tiboldi Istvánnak a faluból való távozásához is.

Mielőtt azonban Tiboldi István Szentgericéről való távozásának körülményeire térnénk, röviden vizsgáljuk meg, hogy milyen nyomai vannak a tanító gyűjtés iránti korai érdeklődésének. Mivel ebből az időszakból levelek nem maradtak fenn, így nagyon kevés forrás áll a rendelkezésünkre e kérdés vizsgálatához. Az egyetlen nyom a karácsonyi versei között bukkan fel: a 209. számú versében határrészek neveit sorolja fel, összesen 39-et.¹²⁴ A vers egyértelműen arra épül, hogy minél több helynevet be tudjon építeni, s erre a tudatos gesztusra utal az is, hogy maga Tiboldi húzta alá valamennyi helynevet, kiemelve azokat a szövegből. Ebből az egyetlen apró nyomból egyelőre arra

¹¹⁸ Uo. 232.

¹¹⁹ TIEV 231.

¹²⁰ Uo. 247.

¹²¹ A vers szövege autográf, csupán a füzeteket kötötte valaki utólag be egy könyvbe (más Tiboldi-versekkel együtt). A versek: *Pálfordulása 1829-ben; Válasz és felelet* 1830. KvAKt. Ms. U. 591. i. m. 1–26.

¹²² TIEV 247.

¹²³ A másolatok az Ms. U. 1766-os jelzetű kivételével autográfok. Vö. KvAKt. Ms. U. 588. Tiboldi István: *Versek*. KvAKt. Ms. U. 591. Tiboldi István: *i. m.*; KvAKt. Ms. U. 1766; Tiboldi István: *Jupiter és Hékuba vagyis egy 86 esztendő férfi és egy 50 esztendő asszony özvegyeknek egyben párosodások*. TBK Ms. 0663/1. Tiboldi István: *Versei*. TBK Ms. 0663/2; Tiboldi István: *Versei*. TIEV.

¹²⁴ Uo. 110–111.

kell következtetnünk, hogy Tiboldit feltehetően Szentgericén még nem foglalkoztatta a népköltészet, népnyelv összegyűjtésének és lejegyzésének gondolata, esetlegesen meglévő érdeklődésének határozottabb irányt majd csupán Kriza János fellépése és Jakab Elek felszólításai adtak.

Miért döntött Tiboldi István, ez a láthatóan közkedveltségben élő, magát a közösségben jól feltaláló iskolamester a faluból való távozás mellett?

Maga autobiográfiájában a következőképpen mondja el a történetet: „1842ben sulyos csapás érte:¹²⁵ Egy meghülesből következett sulyos köszvény iszonyu lábdaganattal egy egész évre ágyba tevő s az allatt fel nem tudá kelni saját erején, ekkor egy végzett diakot fogada a tanítást folytatni ellátva azt fogadott kosztal s illő pénzfizetéssel. Év teltével[!] felgyogyulva tanítani kezdte, de hideget kinem állhatva templomba járásal s elgyengülve kevés meghülestől is iskolaházba zarkozve[!] folytatá a tanítást egy két iskolai év alatt, így elgyengülten 1844 ben Szent Miklósi kis ösi birtokába költözék s ott házat épite saját költségén egy testvér öcse segéd lévén némileg az építésben.”¹²⁶ Egy másik helyen, Nagyajtai Kovács Istvánhoz írt, a közelmúltban előkerült levelében nagyjából ugyanezt mondja el: „Történt azonban: hogy 1842^{ben} meghüles következében egy kinos köszvény-nyavalya egész évre ágyba teve engemet, abbol némileg felocsudván még taníték ottan még két télen, de ujjabban gyengülni kezdte egészségem, azért elcsüggedve kis honomba Sz: Miklosra vonám magamot s néhány nyári borvizi kúra után visszanyervén egészségemet.”¹²⁷ Réthi Lajos szintén a betegeskedést hozza fel Tiboldi távozása okának.¹²⁸ Árkosi Dénes, esperes 1868-ban egy hivatalos nyilatkozatban hasonlóan interpretálja a távozást: „Tiboldi [!] István úr egy szelid erkölcsű, tiszta jellemű, és közhasznu szolgálatokban megöszült egyéniség, ki az 1844k évben Szentgerliczei¹²⁹ népiskolatanitói állomásáról nagyszerű hülés okozta köszvény betegsége miatt Szentmiklosi csekély lakába hazavonulni kényszerült.”¹³⁰

A Tiboldihoz közel álló, kortárs Jakab Elek már árnyaltabban fogalmaz és a „nagyszerű hülés okozta köszvény” csupán az egyik, de nem a legfontosabb okként említi. Tiboldi Istvánról szóló, két részletben megjelent írásának első felében még így ír: „Elbetegesedvén Tiboldi bácsi [...] ekkor (1844) 25 évi pár száz forintnyi szerzeményére támaszkodva [...] szülőföldre ment haza.”¹³¹ A második közlemény végén, ahol műveiről beszél, a távozását már egyértelműen mással magyarázza. „Van egy nevezetes műve: *Bacchus Utazása a szentgericzei szőlőhegyekben* [...] Humoristikai-satyrikus költemény, melynek tárgya a szentgericzei társaséletben eléfordult fonák-ságok, csinek és történetek, különböző családok vitái, férfiak s nők közötti ismeretségek, bortól megittasultak botlásainak nevetető előadása stb. [...] A költői cél a mulattatás s a szentgericzei bor dicsőítése, hirneve emelése: ügyesen is ki volt vive: azóta Szentgericzére nagyobb meszeseségből, a kis ország több vidékeiről eljöttek borvásárra [...] Tudva volt, hogy Tiboldi nem kívánt vele bántani senkit, ő kedves és szelid véralkatu s geniusu ember volt: nem volt művében személyeskedő célzatosság, s mégis sokan vették zokon, sokan találták magukat sértve, a mi az utolsó években meg is zavarta kedélye addigi philosophiai nyugalmát s első ok volt arra, hogy ké-

¹²⁵ Tiboldi István az önéletírásában E/3. személyben beszél önmagáról.

¹²⁶ Tiboldi István autobiográfiája, I. Szakál Anna: *i. m.* („Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”) 268.

¹²⁷ MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István-hagyaték, 72.: Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánnak. Nagykede, 1860. március 28.

¹²⁸ Réthi Lajos: *i. m.* 270.

¹²⁹ Szentgerice korábbi neve volt Szentgerlice.

¹³⁰ MUEKvGyLt. UP Iratok: Árkosi Dénes nyilatkozata Kriza Jánosnak. Rava, 1868. november 15.

¹³¹ Jakab Elek: *i. m.* 413.

sőbb nyugalomba vágyják.¹³² Ürmösi Kálmán ugyancsak mindkét okot felhossa az iskolamester távozására: „Tiboldinak Szentgericéről való idő előtti eljövetelére, köztudomás szerint, betegeskedésén kívül, e műnek is nagy befolyása volt. Miért? mert az emberek az igaz-mondást nem tűrhetik.”¹³³ Mivel ezek a megverselt esetek akár a valóságban megtörtént események is lehetnek, elképzelhető, hogy az emberek magukra és egymásra ismertek, s az lehetett az oka egyesek sértegettségének, hogy váratlanul írásban látták viszont az akár közzsájon ismert falubeli történeteket:

„Nyárban szánnal indult a sokadalomba,
Búza helyett lisztet vitt volt a malomba.
Egy más, ki sokáig ült a kancsók mellett,
Járomba fogta volt lovát ökör helyett. [...]
Elfizette borért ősi birtokát is,
Elvették e miatt hamvas fazakát is.”¹³⁴

A későbbi visszaemlékezők megállapításait azonban már fenntartásokkal kell kezelnünk, mivel a történet az idő előrehaladtával látványosan színesedik, és egyre újabb elemekkel gazdagodik. Marossy Márton 1928-as írásában – mindamellett, hogy kiemelte, Tiboldi mennyire közkedvelt alakja volt a falu társadalmának – már úgy fogalmazott, hogy a tanítónak „menekülnie kellett Szentgericéről”, s „ma már megállapíthatjuk, hogy nem egészségi állapota, hanem ellenségeinek felgyűlt száma kényszerítették arra, hogy állásáról lemondjon és hazaköltözzék szülőfalujába”.¹³⁵ Műveinek sorsáról pedig azt írta, hogy „halála után zsákszámra fennmaradt írói munkái ellen valóságos irtó háborút rendeztek az érzéseikben megbántott emberek. Elpusztították, megsemmisítették. Nehogy a késői utókor is kacagon ő rajtuk.”¹³⁶ Ugyanezt erősítette meg Kanyaró Ferenc is, aki hasonlóképpen a kéziratok pusztulásáról számolt be: „Amit ládjában holta után találtak, mind elpusztították, akik hozzáfértek, mert székelyeink néhány gúnyos költeménye, kivált a szentgericzei szőlők tréfás megéneklése miatt Tiboldi szatirájától nem kevésbé tartottak.”¹³⁷ Báró József, városfalvi unitárius lelkész 1943-ban egy alkalmi költeményben emlékezett meg Tiboldi Istvánról (az alkalmi költőről). Ebben már kissé túl plasztikusan és színesen jelenik meg a Szentgericéről való távozás mozzanata.

„[...] Hajdan, virágszál korában, tanított az oskolában,
Mest'Uram volt Szentgericén, múltattak sok jeles viccén.
Krizától kapott levelet, hogy írjon s gyűjtsön verseket.
Nem teltek napjai lustán, költő volt Tiboldi István.
Szentgericén alkony tájban, tántorog szembe komája.

¹³² Jakab Elek: *i. m.* 20. 434.

¹³³ Ürmösi Kálmán: *i. m.* 235.

¹³⁴ Idézi uo. 234–235.

¹³⁵ Marossy Márton: *i. m.* 92.

¹³⁶ Uo. 94.

¹³⁷ Kanyaró Ferenc Tiboldira vonatkozó iratait lásd KvAKt. Ms. U. 2330. Kanyaró Ferenc: *Tiboldi István élete és költői művei*, 32–34. Annak ellenére, hogy Kanyaró Ferencre nem jellemző a kitaláció, meglehetősen valószínűtlenül hangzik, hogy Tiboldi ellenségei csaknem 40 év várakozás után időben értesülve haláláról, nagyjából 80 km-t utaztak azért, hogy feldőlják a ládáit (amiket feltehetően szintén nem hagytak őrizetlenül a családtagok vagy a falu belső emberei).

Vigyázz, komám, ha elterülsz, rögtön a pennámra kerülsz.
 Vágd haptákba, húzd ki magad, igényös vonalba haladj!
 [...] Nagy lump volt Gericén a pap,¹³⁸ mindennap ivott, mint a csap.
 Egyszercsak elhaláloza, Tiboldi így búcsúztatta:
 »Eljött immár a gyásznapunk, nyújtópádon a nagy papunk.
 Csendes álmát alussza már, óbórnak ez mekkora kár!
 [...] Mindenkit kifigurázott, az esze pompásan váltott.
 De a jó ivó-barátok, cseber-rúdat ragadának,
 Jó Tiboldit fölkeresték, s a faluból kikergették.
 Kiüldözték lakásából, a faluból, s a határból.
 De ő úgyse jött zavarba, mert Nagykede befogadta.»¹³⁹

A következőkben még arra a kérdésre szeretnék a konfliktus kapcsán választ keresni, hogy milyen volt a falu és a tanító viszonya, mennyire írta felül a jó tanítóról létrejött képet az, hogy belső történeteiket írásba emelte és mindenki számára hozzáférhetővé tette.

Tiboldi István távozásakor búcsúlevelet¹⁴⁰ hagyott az unitárius egyházközség megyegyűlésének, amelyben felsorolta, hogy milyen költségei voltak, amiket az egyházközség nem térített meg neki, s hogy most, „kiskörü jószágába” menve „igen csekélyen fog megélhetni”,¹⁴¹ emiatt kéri, hogy az elmaradt kifizetéseket tegyék meg. Azt írta, hogy ha a két betegsége (az „1830-ben sujtola irgalmatlan forró nyavalya” és az „1841-ben meghülés következtében engem talált szörnyű fájdalommal kinzó lábdaganat”¹⁴²) nem következett volna be, és ezek miatt nem kellett volna 400 forintot költenie a tanítófogadásra és a patikára, akkor „örök feledékenységben hagyná” a neki járó pénzüsszeget, de így, mivel „igen sietve építenem kellett, az hátra maradtó árrára rögtön

¹³⁸ A vers lelkészre vonatkozó részének valószínűleg nem volt semmilyen valóságalapja – és így a többi résznél is feltehető, hogy azok csupán a költői fantázia termékei. A *Bacchus utazása...* című mű születésekor Szentgericén egy Sipos Miklós nevű lelkész szolgált. Róla Ürmösi Kálmán (későbbi szentgericei lelkész, az egyházközség történetének elkészítései) a következőket írta: „Volt egyházköri jegyző s később esperes Kozma Gergely 1833-ban Kövendre ment papnak, s helyébe jött Sipos Miklós, ki szintén előbb köri jegyző volt; szentgericei papságával egyidejűleg esperessé is megválasztott 1833-ban. Igen jeles pap volt, csak hogy beteges ember lévén, idő előtt, alig három évi itteni szolgálata után meghalt nagy számú család hátrahagyásával. Sirja a templom főbejáratától alig egy ölnyire van napkelet felé.” (Ürmösi Kálmán: *A szentgericei unitárius eklézsiája*. Keresztény Magvető XXXIII(1894). 2. 86.) Szentgerice viszonylag jó állomáshelynek számíthatott a korszakban, Ürmösi Kálmán kimutatása szerint 1697 és 1893 között csupán 9 lelkész szolgált az egyházközségben, akik közül mindössze egyetlen személy ment más eklézsiába, a többiek évtizedeken keresztül, halálukig ott szolgáltak, közülük többeket esperessé is választottak. Geréb Zsigmond kézíratos lelkésznévsora valamelyest ellentmond Ürmösi Kálmán adatainak (nála 1697-től 1913-ig 15 lelkész neve fordul elő), de az tény, hogy a lelkészek többsége 30–40 évet szolgált az egyházközségben. (L. MUEKvGyLt. Geréb Zsigmond: *i. m.* 119–120.) Csikfalvi Sipos Mikós 1807-től 17-ig Székelykeresztúron, 1817-től 33-ig Csokfalván és 1833-tól 36-ig Szentgericén szolgált. (L. uo. 98) Nagyajtai Kovács István, történész ekként jellemezte a székelykeresztúri lelkész Sipost: „igénytelen külsejű, mindennapias előadása, de szellemes, tanult, s mint érdemelte, közönségesen becsült, kedvelt férfiú s pap”. (Nagyajtai Kovács István: *A székely-keresztúri unitárius hitközség történeti rajza a kezdetétől mostanáig*. I. Keresztény Magvető XIV(1879). 2. 87.)

¹³⁹ Báró József: *Ének Tiboldi Istvánról*. Unitárius Közlöny LI(1939). 11. 215.

¹⁴⁰ *Tiboldi búcsú-levele Szentgericén* címmel a szövegét Kanyaró Ferenc közölte 1903-ban. Ekkor ezt az autográf levelet is, mint Tiboldi sok más iratát, Bartók Endre lelkész őrizte. Róla annyit tudunk, hogy Kis- és Nagykedén volt lelkész 1885 és 1915 között, ott is hunyt el. Özvegye Székelykeresztúron élt néhány évvel később. (Vö. MUEKvGyLt. Geréb Zsigmond: *i. m.* 171.; az Unitárius Közlöny 1918. márciusi számának 46. oldalán fel van sorolva az özvegy, mint aki az egyet pénztárába befizet)

¹⁴¹ Kanyaró Ferenc: *Tiboldi búcsú-levele Szentgericén*. Keresztény Magvető XLII(1903). 3. 158.

¹⁴² Uo. 158.

szükségem van”.¹⁴³ Azok az adatok, amik azt mutatják, hogy mennyit költött maga az iskolára, a mesteri lakra, illetve az a tény, hogy ezeket az évek során nem kérte vissza, azért tanulságos(ak), mert ez is jelzi a tanítás iránti önzetlen elkötelezettségét. A búcsúlevele szerint Tiboldi a következőket adta összesen: „a régibb Mesteri lak megdeszkázására” sajátjából „négy nagy száldeszkat, fél fél M: forintosokat, a pádimentum¹⁴⁴ összes deszkái meggyalultatásakor, s a pádimentumozó mester emberekre 1 M: forintot s felet [...] egy számvetésre elkerülhetlen szükséges fekete táblát [...] 2 M: forinton saját pénzemen [...] két táblát régebben, egyet közlebről megfestetvén [...] lako-Mesteri-ház ajtója [...] megcsináltatására 1 M: Forintot.”¹⁴⁵ Emellett öntetett 10 évvel azelőtt (azaz 1834 körül) egy 20 fontos csengettyút, amelybe mindaddig csupán 14 M: forint 28 pénzt fizetett az eklézsia, így az még tartozik (amennyiben meg szeretné tartani azt) 28 pénz híján 52 M: forinttal. Felhossa még továbbá, hogy „sok szülőknek házi szükségek miatt nem lévén módjok tanuló gyermekeik számára olvasó könyveket szerezni, én 25 év alatt több darab saját könyveimet adtam ki az oskola számára, nyomtatványokat és kéziratokat, melyek annyi idő alatt mind elviselődtenek”.¹⁴⁶ Hozzáteszi még Tiboldi azt is, hogy betegségei, „ha nem egészben is, a tanításbani magam megerőltetése miánt” következtek be, s emiatt kéri a „Nemes Megyét”, hogy „építésbeli költséгим némi fedezésül bár mi kevéssel is megsegíteni szives leendne”.¹⁴⁷

Ahogy tehát az a fenti búcsúlevélből kiderült, 1841–42-ben meghülés következtében létrejövő erős lábfájdalma miatt nem tudott tanítani, s ekkor kénytelen volt egy diákot felfogadni és fizetni, aki helyette a tanítást ellátta. Ezt erősíti, hogy az 1842-es iskolai vizsgálat idején tanítóként nem őt, hanem Küsgyörgy Béniamint nevezték meg.¹⁴⁸ 1842. május 24-én egyévi tisztesleges nyugalomba helyezését felterjesztették az esperesnek, aki felszólította a szentgericeieket, hogy nyilatkozzanak, kit, milyen tanítót szeretnének. Június 20-án érkezett meg a válasz Szentgericéről, amiben nyoma sincs annak, hogy Tiboldi István távozását maguk óhajtották volna: „nem tehetyük hogy előre ki ne fejezzük azt hogy érzékenyen válunk meg olyan Tanítótól, ki huzamos évektől fogva oly lankadatlan buzgalommal tanította nevendékeinket, s kívántukis annak további folytatására meg-is nyerni, de mi után a K. E. Tanátsnak is feladott okaiból azt nekünk meg nem ígérte”.¹⁴⁹ Ekkor került a kollégiumban frissen végzett Lőrinczi Elek (későbbi *Vadrózsák*-gyűjtő) Szentgericére, aki azonban nem tudott kijönni az emberekkel, így négy év után Árkosra ment. Tiboldi István önéletírása szerint, amikor még Lőrinczi „el nem költözött volna onnan, három ember jött vala hozza Szent Gericéről Szent Miklósrá, kik ugy értesíték, hogy hallván hirtől egészségének láthatólag helyreállását készséggel elfogadnák itt tanítónak, ha vállalkoznék, kántort és orgonistát fogadnának a tanítónak jarni szokott bér hamadrészével s két harmadrészt kapna a tanításért”.¹⁵⁰ Tiboldi azonban nem kívánt Szentgericére visszatérni.

Ugyanekkor Farkas György esperes a következőket írta a szentgericei iskolával kapcsolatban a püspöknek: azt „az egész szék rendei figyelem alatt tartják, arrol mindenek tudakozodnak, s ennek jól vagy rosszul állása, egész közönségünk betsületére beföljo – én valoban a leg kinosbb helyzetben

¹⁴³ Uo. 159.

¹⁴⁴ pádimentum: padló

¹⁴⁵ Uo. 159.

¹⁴⁶ Uo. 159.

¹⁴⁷ Uo. 159.

¹⁴⁸ MUEKvGyLt. UP Iratok: Farkas György Kriza Jánosnak. Szentgerice, 1842. április 11.

¹⁴⁹ MUEKvGyLt. UP Iratok: Gál Márton, kurátor, Boros György, egyházi és Szabó Sinka egyházi levele az EKT-hoz. Ér. 1844. június 20.

¹⁵⁰ Tiboldi István autobiográfiája. L. Szakál Anna: *i. m.* („Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”) 268.

érzem magam, ha itten a tanítás nem folj úgy, a mint kellene, a népis a jó Iskolához hozzá szokván, erőssen feltűnő és rá nézve érzékenyítő, ha látja azt rossz lábon lenni”.¹⁵¹ Több mint két évtizeddel később, 1868-ban a szentgericei iskola helyzete még mindig nem sokat változott, s Farkas György Kriza Jánoshoz intézett panaszja szerint a faluban továbbra is Tiboldi István az a múltbeli viszonyítási pont, akihez a későbbi iskolatanítókat mérik. „Miolta szegény Tiboldi elment SzGerliczéről, ez az ötödik mester, s mindenikkel elég bajom volt azért, hogy az iskolát mindég jó karban kívántam látni, néha dorgálódtam, anyailag kértem őket, hol volt sikere, hol nem. Az a rendetlen és excentris Török, kinek sok korhelységeit nem álhattam, tekergéseiért felszollitattam [...] Az a hitvány Fodor [...] Ez a Pető valami hal vérű, égy forma lassu [...] kit semmi sem tud lágy melegségéből kimozdítani, szüntelen kértem a mult télenis, hogy szorgalmatosan lásson az iskolához [...] A nép zug, mert Tiboldihoz szokott volt, hozzá hasonlot pedig fél országban sem lehet kapni.”¹⁵²

Mindezekből a dokumentumokból láthatóvá vált, hogy Tiboldi István tanítói kiválósága nem csupán néhány kortársának a megszüpített emlékezetében élő történet volt. Ez pedig afelé mutat, hogy a faluban, ha versei miatt lettek is ellenségei, azok nem lehettek jelentős számban, illetve nem voltak hangadók, és nem tudtak maguk mellé embereket gyűjteni. Ezt erősíti az is, hogy nincsenek panaszos levelek (még ha csupán a falu kis részének aláírásával is), amelyek bármivel is megpróbálnák vádolni őt és ezzel kikényszeríteni az elmozdítását. A legvalószínűbb magyarázatnak – számomra – az tűnik, hogy bár valóban lehettek, akiket sértett a szóbeliségben élő történetek írásba emelése, kinyomtatása és ezzel véglegesen kitörölhetetlenné tétele, Tiboldi mozdulásához szükség volt még arra is, hogy beteg legyen, és közben beleunjon némelyek folyamatos ellenségeskedésébe, s ezért egyszerűbbnek lássa hazaköltözni és többé nem tartozni senki alá – feltehetően ezért sem vállalt el a későbbiekben sem lelkészi, sem tanítói hivatalt.¹⁵³

„Tudomásom szerint Ön évek óta a székely nép beléletét, szokásait, nyelvét és költészetét tanulmányozván [...] Bizodalommal kérem fel, méltoztassék [...] nyomozódásai közepette [...] becses figyelmét kiterjeszteni [...]” – Tiboldi István életpályájának második szakasza (1844–1880)

Tiboldi Istvánt iskolamesteri életpályájának második szakasza három udvarhelyszéki településhez kapcsolja: Székelyszentmiklóshoz, illetve Kis- és Nagykedéhez. Ezek mindegyike jelentősen kisebb település volt, mint a marosszéki Szentgerice.¹⁵⁴

¹⁵¹ MUEKvGyLt. UP Iratok: Farkas György Székely Miklós püspöknek. Szentgerice, 1844. március 14.

¹⁵² MUEKvGyLt. UP Iratok: Farkas György Kriza Jánosnak, 1868. (pontos évszám nélkül).

¹⁵³ Korábban, a Tiboldi Istvánra vonatkozó püspöki iratokat nem ismerve, más következtetéseket vontam le Tiboldi Szentgericéről való távozása kapcsán (vö. Szakál Anna: *A népköltő Tiboldi István és konfliktusai a helyi társadalomban*. Keresztény Magvető CXXII(2016). 3. 171–185.). Az ott leírtakat ezzel az írással igyekszem pontosítani.

¹⁵⁴ Míg az 1850-es népszámlálás adatai alapján Szentgericén 549 unitárius élt, addig Székelyszentmiklóson 133, Kiskedén 126, Nagykedén pedig csupán 74. Dávid Zoltán (s.a.r.): *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*. Bp. 1994. 133, 141. A vagyonságukra lehet példa, hogy míg Szentgericén 45 ló volt a teljes faluban (aminek ugyan kisebb, de jelentős része református volt), addig Szentmiklóson összesen egy, Kiskedén (ahol szintén a lakosság harmada református volt) négy, a

Tiboldi István Székelyszentmiklósról érkezéséről és későbbi tanítói működéséről a következőket írta 1860-ban, 68 éves korában Nagyajtai Kovács Istvánnak: „nehány nyári borvizi kúra után visszanyervén egészségemet, mint már koros, mivel különben is sem nőm, sem gyermekem, untam újabb hivatalt vállalni, ámbár mind papi, mind tanítói hivatallal nehányszor meg valék kínálva. Hazaszálltom után önkéntesen taníték tíz télen, nem lévén iskolatanító lakfalvamban. Később két Kedének két valláson egyenlő számu gyermekek szüloik lelkes kérésökre, felvállalam a kicsinek [!] tanítását ez előtt négy évvel s folytatám azt K. Kedében egy közeli rokonom kis külön szobájában, de a mely szoba mivel igen szük vala itt N: Kedében hól ma is még vagyok, gondoskodának a szüloök egy kényelmes tágas szobáról, 20 számból álló fiut s leányt jelentének a két faluból mint tanulhatókat, többhez nem is vala nagy kedvem. De midön November 12^{én} tanítani kezdék, csak hamar hozának még más néhány faluból annyi gyermeket, hogy 38na mene ki azok számuk. Ennyi tanulóval töltém a sáros telet folytonosan azon egy szobában velök, míg folyó hó 22^{én} exáment adván ma holnap visszatérék említett rokonom kis szobájába k. Kedébe folytatandó múlt őszén félbe maradt csekély irkáimat. Itt a szüloök újból kérnek, ígérkezém ide jövő télre is tanítóul. Igaz, hogy illően méltánylák csekély fáradoimot, jól találtam köztök magamot, de hogy mit érek ezután, az a jövendő sötét fátyola alatt rejlik.”¹⁵⁵

Két évvel későbbi, Kriza Jánoshoz írt leveléből kitűnik, hogy életkörülményei nem sokat változtak az elmúlt években: „Mint másszor, úgy ismét gyermektanítással foglalkozám a közlebbi télen is itten Kis Kedében, hól egy közeli rokonomnál van lakásom 6 évtől fogva. Mint már koros, hagyom vala az ily foglalkozást. Mikör jelentém az őszön, hogy már nem biztathatom ma[gamot], hogy tovább is tanítsak, a gyermekes szüloök mind a két Kedében megszorodának [”]¹⁵⁶ szives kérésökre, minthogy eddig is méltányolni tudták csekély fáradoimot, újból [”] adám a tanítást Sz:Márton napjától kezdve Mártius végeig. A tanítási idő alatt semmit sem tehetek egyebet: Azon egy szobában lakva a tanulókkal, nappal a velök való foglalkozás, éstve pedig szemeim gyengülése miatt sem nem olvasok, sem nem irok, így tavaszi s nyári időn ha tehetek valamit, igen kicsin részben.”¹⁵⁷

Utolsó adatunk Tiboldi tanítási körülményeire vonatkozóan 1868-ból való, amikor a Sina Simon-alapra¹⁵⁸ pályázott – sikerrel. Ezt követően (hála az esperesek és a püspök hathatós

nagykedeiük pedig egyáltalán nem rendelkeztek lóval. Ezek az adatok mindössze abból a szempontból érdemelnek említést, hogy a kisebb lélekszámú, rosszabb vagyoni helyzetű településen a szüloök is kevesebbet tudtak általában fizetni a tanítóknak, így ebből is következtetni lehet Tiboldi István utolsó évtizedeinek vagyoni helyzetére, megélhetésének nehézségeire.

¹⁵⁵ MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István-hagyaték, 72.: Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánhoz. Nagykede, 1860. márc. 28.

¹⁵⁶ [”] jelentése: a dokumentumból hiányzó darab miatt néhány szó nem olvasható.

¹⁵⁷ Tiboldi István levele Kriza Jánosnak. Kiskede, 1862. május 24. L. Szakál Anna: *i. m.* („Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”) 107.

¹⁵⁸ A báró Sina Simon néptanítói segélyezési alap „célja magyar és erdélyországi kiérdemült néptanítóknak vallás és nemzetiségrei tekintet nélkül segélyezése. [...] Ez alpból segélyezésre igényt tarthatnak azon néptanítók: 1.º kik akkor avagy más oknál fogva, de ön hibájukon kívül néptanítói tisztük teljesítésére alkalmatlanokká váltak, s keresetképtelenek; 2.º kik annyi vagyonnal nem bírnak, hogy abból megélhetnének, sem más segélyt nem élveznek, vagy legalább nem oly mérvben, hogy abból, vagyonuk jövedelmét is hozzávéve, megélhetnének. 3.º kik igazolják, hogy míg hivatalukat viselni képesek valának, azt híven s buzgón betölték, s feddhetlen életet éltek s élnek. 4.º kik több folyamodó közül a szegényebben s azok fognak első sorban figyelembe vétetni, kik multjok és jellemükről kitünőbb bizonyítékokat bírnak felmutatni. 5.º végre a fentebbi kellekekkel bírt tanítók szegény árvái, a mennyiben keresetképtelen néptanítók elegendő számmal nem jelentkezének. 6.º Az alapítványi segélyt, mely évente egyszáz (100) osztrák értékű forintnál kevesebb, de ... forintnál több sem lehet, a tanítók életfogytiglan élvezik.” L. MUEKvGyLt. UP Iratok: Báró Sina Simon néptanítói segélyezési alap általános leírása, Buda, 1868. október 11.

közbenjárásának is) élete végéig évi 100 forint segélyt kapott. Ekkor a jelöléshez számos adatot meg kellett adniuk Tiboldi életkörülményeire, jövedelmére, tanítói kiválóságára, erkölcsi állapotára vonatkozóan. Innen tudjuk, hogy birtokában mindössze „egy kicsin székely telek egy szobából álló házzal” van, „a melyben a feljáró gyermekeket is tanítja. Semmi külső fekvő birtoka nincs. Egyedül a mit a szegény gyermekek szülőitől pénzben vagy terményben kap, s mely mind össze sem tehető többre 40 frínál¹⁵⁹ egy évre.”¹⁶⁰

Úgy tűnik tehát, hogy Tiboldi felváltva tanított szentmiklósi kicsi házában, a nagykedei bérelt nagyobb szobában és a kiskedei rokonának házában. Ez minden esetben ugyanazt jelentette, hogy – miként írja is – a téli hónapokban semmi másra nem jutott ideje, csupán a gyermekek tanítására. S bár a gyermekek száma ezekben a falvakban nem volt túl magas – a jegyzőkönyvek tanúsága szerint 8-25 főnél sosem ment magasabbra,¹⁶¹ de ugyanez a jegyzőkönyv azt is feljegyzi, hogy „az ismert, és kitartó szorgalommal bíró férfi T. Tiboldi István ur maga köré gyűjté e vidék növendékeit, mint az Irás szerint a kotló az ő fiait”,¹⁶² s így számuk tovább növekedhetett, s ezekkel a gyermekekkel a tanítási idő alatt meg kellett osztania egyetlen szobából álló lakhelyét.

1868 után feltehetően még folytathatta a tanítást azon „szenvedélyesen”,¹⁶³ miként azt a kortársak látták, de életének utolsó éveiben már „a gyengeség szobájába szorította”.¹⁶⁴ Ekkor korábban is kedvelt foglalkozását üzte: „művei rendezését, tisztázását, s – miként Ürmösi Kálmán írja – ezzel soha sem akart készen lenni, hogy halálát annál tovább halaszt-hassa; mert ő soha sem várta halálát, mi magános élete mellett is szép jele a sorsával való megelégedésnek”.¹⁶⁵

Bár alkalmi verseinek többsége a szentgericei évekhez kapcsolódik, életének ebben a szakaszában is írt egy munkát a nála tanuló gyermekeknek: ez az *Erkölcsei Ábécé írva kis tanulóknak számára*. Az egyetlen szórványadatunk annak bizonyítására, hogy ezek a versek mennyire fontosak lehettek a gyermekek számára, az, hogy e munka egy autográf példányáról mint jelentős családi ereklyéről számolt be 1936-os írásában Jósa János középiskolai tanár. A tulajdonában lévő példányt még a Tiboldi iskolájába járt édesapja kapta 1859-ben a tanítótól.¹⁶⁶

Tiboldi István verbermése alapján az látszik valószínűnek, hogy ez volt az az időszak, amikor nagyobb szabadsága és több lehetősége volt a tanítás mellett más kedvelt időtöltéseire is. Ezek közé tartozhatott, hogy még intenzívebben vett részt közösségi eseményeken – amelynek eredménye lehetett névnapi verseinek megnövekedett száma. Névnapi versei közül kettőt őrzött meg a legutolsónak másolt kötetében: az egyiket egy tanulóleányka nevében írta annak édesapja és nagyapja részére 1862-ben, a másikat pedig a saját nevében küldte

¹⁵⁹ Ez az éves fizetés – bár nem kivétel nélküli, de – nagyon alacsonynak számít. A felső-fehéri és az udvarhelyi unitárius egyházkörben ugyanebben az évben a fizetések 50 és 300 ft között voltak, a legtöbben 100 és 200 ft közötti összeget kaptak munkájukért. Vö. MUEKvGyLt. UP Iratok: Gálfalvi István levele Kriza Jánoshoz. Ürmös, 1868. január 20.; Inczeffi József levele Kriza Jánoshoz. Derzs, 1868. január 11.

¹⁶⁰ MUEKvGyLt. UP Iratok: Kriza János összefoglaló táblázata Tiboldi Istvánról a Sina Simon-alaphoz, 1868.

¹⁶¹ Vö. MUEKvGyLt. *Vizsgálószerkesztési jegyzőkönyv*, Kiskede, 1844–67; Hargita megyei Állami Levéltár (a továbbiakban: HmÁLT.) Fond 684. *A Székelykeresztúri Unitárius Egyház kör egyházvizsgálati jegyzőkönyvei 1840–62*. 34v, 36, 37, 50, 70, 109v, 151v, 154v.

¹⁶² MUEKvGyLt. *Vizsgálószerkesztési jegyzőkönyv*, Kiskede, 1867.

¹⁶³ MUEKvGyLt. UP Iratok: Árkosi Dénes nyilatkozata Tiboldi Istvánról. Rava, 1868. november 15.

¹⁶⁴ Ürmösi Kálmán: *Tiboldi István*. Keresztény Magvető XX(1881). 4. 235.

¹⁶⁵ Uo. 235.

¹⁶⁶ Jósa J. 1936. 7

1865-ben pártfogójának, Jakabházi Zsigmondnak.¹⁶⁷ Egy további névnap verse is fennmaradt szintén 1865-ből, ebben bizonyos Pakot Istvánnak köszöni meg a pártfogását.¹⁶⁸

Adomáinak közkedveltségére utal, hogy 1858-ban Jakab Elekhez írt levelében jelzi, hogy nemcsak igény mutatkozna azok írásban való megjelentetésére, de valaki (feltehetően Pálffi Dénes, akihez máskor is kerültek az adomái,¹⁶⁹ vagy ugyanaz a Jakabházi Zsigmond, aki más alkalmakkor is támogatta őt) a kiadási költségek kifizetését is vállalta. Ahogy az említett levélben írja: „Ha szerencsés lennék elindulásom idejeig a Tekintetes úr vehető szíves közbenjárása által Tisztelendő Kriza János úrtól értesítést vehetni arról, hogy mennyi összeg kívántatnék a kiküldött adomákra nézti vállalat netalám útba indíthatására – én azon T. úrtól – kihez menendő vagyok s aki meg sem vonja, mint újból nyilatkoznék, tett ígérését az adomákra, csak tudni vágy, hogy mennyi összeg kívántatnék – én elhoznék annyit, amennyiről Kolozsvárról értesülést vehetnék. Tudom mind a Tekintetes úrnak, mind Tisztelendő Kriza úrnak – kihez még írtam róla ez ügyben – ezer bajjal van terhök, azért az effélékről engedelmet könyörgök, annyit is azért levék bátor tenne, mivel az Adomákat többen várva emlegetik vidékünkön.”¹⁷⁰ Úgy tűnik azonban, hogy hiába volt meg a nyomtatáshoz szükséges anyagi fedezet és a várakozó olvasóközönség, a közel 1200 adoma megjelenése mégis elmaradt. 1862. május 24-én Kriza Jánosnak a következőket írta ezzel kapcsolatban: „A tán már igen is untig emlegetett Adomák iránt irni akarék valamit, hogy méltoztat kéznél tartani, míg gondolhatok itteni többekkel azok irányában valami útát, de csak hamar megértém a Tisztelendő Püspök úr becses leveléből, hogy a Gróf Mikó úr ő excellentiája kezénél vannak, s azt valóban örvendem. Itt ott kinyomva láték azok közül néhányat, de se baj, több számu van a tömegben, mik saját ötleteim valának, de azok nem, melyek itt ott kirep-pentek. Nekem mint 70 dik évbelinek baj lenne előfizetés utján is mozdítani e részben, ambár néhányan sürgettek, hogy ezt tegyem. e vidéken már eddig sokan megszollítának kérdezve, hogy várhatják e már hogy azon Adomákat kiadva láthassák. Én, ha kinyomathatnának, nem várnék azokból egyebet néhány példánynál.”¹⁷¹ A kiadás megghiúsulásának okáról semmit sem tudunk. 1867–68-ban néhány darab megjelent a *Székely Közlöny* hasábjain.¹⁷² A kéziratok másolatokban való terjedés, ami a Tiboldi-művek közkedveltségének másik egyértelmű jele, az adomák esetében is megfigyelhető, bár az adomáknak más kéz által írt másolati példányai nem maradt fenn.¹⁷³ Tiboldi kézírásában két teljes és három töredékes példányban találhatók

¹⁶⁷ L. TBK Ms. 0663/2. Tiboldi István Versei sz.n.

¹⁶⁸ L. MTAKK Irod. 8-r. 178/I. Tiboldi István: *Gyűjteménytöredékek* I. 148–149v.

¹⁶⁹ Marosi Gergely Kriza Jánoshoz írt levelében számol be arról, hogy Tiboldi „meséinek és anekdotáinak 10ik kötetétis elkészítette, a mi jelenleg Pálffi Dénes uraknál van”. Ld. MUEKvGyLt. UP Iratok: Marosi Gergely levele Kriza Jánosnak. 1867. [nincs pontos időpont-megjelölés, de a püspöki iktatószáma: 38–1867, ezért feltehető, hogy az év elején keletkezett a levél]

¹⁷⁰ Tiboldi István levele Jakab Elekhez. Székelyszentmiklós, 1858. június 26. L. Szakál Anna: *i. m.* („Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”) 72–73.

¹⁷¹ Tiboldi István levele Kriza Jánosnak. Kiskede, 1862. május 24. Uo. 106–107.

¹⁷² *Tiboldi bátyánk adomáiból* I. Székely Közlöny I(1867). 40. 318; *Tiboldi bátyánk adomáiból*. Székely Közlöny II(1868). 1. 5.

¹⁷³ Számos más munkája megvan, láthatólag sokat használt, gyakran olvasott példányban a különböző könyvtárakban. Vö. pl. KvAKt. Ms. U. 2331. Tiboldi István: *Bacchus szentgericzei utazása*; KvAKt. Ms. U. 2332. Tiboldi István: *Verseik*; HmÁLt. Fond 683. Gimnaziu Unitarian Cristuru Secuiesc II. Seria manuscise Nr. 52. A másolás ténye ebben az esetben feltehetően a későbbi iskolai használatra is utal.

meg különböző könyvtárakban.¹⁷⁴ Ezek közül a legteljesebbnek tűnő példányról majdnem bizonyosan feltehetjük, hogy az Kriza János tulajdonában volt, s feltehetően Kriza halála után veje, Kovács János kötetbe a különálló füzeteket egy kötetbe.¹⁷⁵

Két további közkedvelt műve maradt fenn ebből az időszakból. A *Bolond Bandi történetét* négy autográf példányban őrizték meg közgyűjtemények.¹⁷⁶ A vers keletkezéséről Marosi Gergely számolt be először Kriza Jánosnak egy 1867 elején keletkezett levelében. „Irt továbbá a mult hetekben egy igazán eredeti és mulattató költői elbeszélést – ha jól emlékszem – Barna[!] Bandiról, a ki álmában dohányt ültetett s ezt a fogadóban elbeszélvén a finánczok meghallották s vakmerő álmaért példásan megbüntették etetet[?], az eleje comicum, a vége pedig nagyon is komoly valóságba vagyis a finánczok elleni kemény és megérdemelt kifakadásokba megyen át, az öreg urnak könnyű és csattanó fordulatokkal teljes módorában. Megígérte nekem hogy nem sokára leírja párban és béhozza hozzám a főtisztelendő urnak léendő kiküldés végett.”¹⁷⁷ A vers megismerésének és megjelentetésének történetét – a versszöveggel együtt – a marosvásárhelyi tanár és folklórgyűjtő Szabó Sámuel osztotta meg a Székely Közlöny olvasóival. „[...] egy őszhaju, derék falusi barátom fölkeresett. Leültünk az árnyékba a padra; egy-két szóval elemlegettük a világ sorját: mi az ujság? mennyi baja van a szegény embernek: ide-oda húzza az ág; sok a nyomoruság, sok a szomorúság, – 20 esztendei bajból nem is oly könnyű dolog kigázolni!... Egyszer csak kivesz az én vendégem oldalsebéből egy árkus írást s azt kérdi: »ismerem-e Tiboldit? Már ki ne ismerné itt a Székelyországban a mi jó öreg bátyánkat, a mi kedves mesemondónkat, kit az Isten tartson meg ott Kis-Kedében sokáig, erőben, egészségben!« »Na hát ezt az írást Tiboldi hagyta nálam a mult szüretkor: elhozta, hogyha érdemes, tegyük belé a székely ujságba.« Rápillantottam a papirosra s jóízűt mosolyodtam már csak a címre is, melyet béketűrő olvasóm odafenn láthatsz: »Bolond Bandi dohányt ültet álmában / S azért furcsán meglakol a csárdában.« [...] A versek ugyan meg-megdöccennek s nem gördülnek oly szépen, mint – teszem – Arany Jánoséi, de kedélyes vidámság sugárzik belőlük, miként Tiboldi bátyánk minden munkájából. – Bizony kiadjuk ezt – mondám – jó az eféle pipaszó mellett, búkergetőnek.”¹⁷⁸

1870-ben írt *A K. Kedei új szőlőhegy leírása* című munkája nagy hasonlóságot mutat a *Bacchus utazása Szentgericzen* című művével – éppen csak a hatástörténetük különböző. Ez utóbbi művében a kiskedei szőlőhegyet és az ottani bornak az emberekre gyakorolt káros hatását vizsgálta meg humorral és megértéssel. S bár itt is könnyen megtörténhetett, hogy a nem éppen hízelgő történetekben valakik magukra ismertek, nem tudunk olyan esetről, hogy valaki Tiboldi ellenségévé lett volna e (kéziratban maradt) mű miatt.

„Egykór a bór nagy ereje
Egy nagyorkot csuffá tett:
Megzápult az agyveleje
Míután jól köppintett:

¹⁷⁴ OSZK Kt. Oct. Hung. 1198. *Tiboldi István adomái*; MUEKvGyLt., Mészáros József hagyatéka; MUEKvGyLt. Kriza János hagyatéka; MTAKK Irod. 8-r 178/III. Tiboldi István: *Gyűjteménytörédek* III.

¹⁷⁵ A kötet ma az OSZK Kézirattárában található (jelzete: Oct. Hung. 1198.). Leírását I. Tiboldi István kéziratának lajstromában.

¹⁷⁶ L. KvAKt. Ms. U. 588. i. m.; KvAKt. Ms. U. 591. i. m.; KvAKt. Ms. U. 1406. Tiboldi István: *Bolond Bandi története*; MTAKK Irod. 8-r. 178/I. i. m. 174–183v.

¹⁷⁷ L. MUEKvGyLt. UP Iratok: Marosi Gergely levele Kriza Jánosnak. 1867.

¹⁷⁸ Szabó Sámuel: *i. m.* 161.

Eszét a bór ugy elvette,
 Hogy magát asszonynak hitte
 S felesége szoknyájában
 Utra indult bódultában.¹⁷⁹

[...] Templom ajtónál ha volna
 Hordóbór sok vasárnap,
 Ugy a pap nem panaszolna
 Hogy halgatót gyéren kap,
 Vonszó erő van a borban,
 Azért a nép sűrű sorban
 Rohanna a templom felé,
 Gyakrabban mint addigelé.¹⁸⁰

Életének ebben a szakaszakában a versírással nagyjából azonos jelentőségű volt a gyűjtésekben, régiségek, kéziratok és népköltészeti szövegek felkutatásában való részvétele. Tiboldi István által írt vagy hozzá küldött levelekből, különböző munkáihoz írt előszavaiból nagy vonalakban regisztrálható, hogy mely műfajokban mikor, kinek a biztatására és milyen eredménnyel gyűjtött.

1855-ben gróf Mikó Imre intézett hozzá levelet, amelyben olyan előzetes tudás és prekoncepció fejeződik ki, amely biztossá teszi, hogy Tiboldi István a gyűjtési tevékenységét már az 1840-es években is aktívan folytatta. „Tudomásom szerint Ön évek óta a székely nép beléletét, szokásait, nyelvét és költészetét tanulmányozván s a lakása vidékényi székely nemességgel több-félekép érintkezvén” – írja Mikó Imre Tiboldinak, és a tanító két fontos, a köztudatban élő tulajdonságát (a hazafiságát és a tudományszeretetét) emeli ki, melyre alapozva levélbeli kérése teljesítésében reménykedik. „Bizodalommal kérem fel, méltóztassék az érintett gyakorlati irányu tudománytárgyak körüli nyomozódásai közepette hazai történeteinkre is becses figyelmét kiterjeszteni s ha itt vagy amott olyas régi kéziratokat, naplókat, krónikákat, történeti följegyzésekkel beírt régi kalendariumokat stb. látna, mik erdélyi magyar s főleg specialis székely történeteinkre vonatkozhatnak, különösen ha azok az *Elválás* előtt és után egy-egy század alatt és magyar nyelven szerkesztvék, azokat nekem akár hibátlan másolatban, akár eredetiben, az én költségemem megkeríteni ne terheltessék; én fáradozásaiért háládatos lenni kedves kötelességemnek sőt örömemnek tartanám.”¹⁸¹ Tiboldi István Nagyajtai Kovács Istvánhoz küldött leveléből azt is megtudjuk, hogy Mikó Imre gróf a régi könyvek, történeti dokumentumok kutatására a felkérést 1857-ben is megismételte, s Tiboldi fontosnak tartván azt, meg is próbált eleget tenni a kérésnek. Mint írja: „több helyen barangolék azolta ez ügyben, midőn N. Ajtán ájtjövék b: Háromszékről, azon útamat is egy részről ez okból tevém, de siker nélkül, mivel az afféle levelek már az előtt mások által felszedettek vala. [...] közlebb mult nyáron találék Segesváron egy oly egyennél, ki Sz: Kereszturon tanítványom vala, – tiz darab rövid levelet. Rákócziét, Bethlen Gáborét, Catharináét. [...] Én ezeket lemásolva elküldém ő excellentiájának, ugy az

¹⁷⁹ MTAKK Irod. 8-r. 178/1. i. m. 165v.

¹⁸⁰ MTAKK Irod. 8-r. 178/1. i. m. 167.

¹⁸¹ Gróf Mikó Imre levele Tiboldi Istvánhoz, Kolozsvár, 1855. november 24. L. Szakál Anna: i. m. („Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”) 71.

Udvarhelyszék ugyanevezett »Lustrakönyvét« is 1626^{ből} s még holmit.¹⁸² Mint írja, Mikó Imre elégedett volt az eredménnyel, és 10 új forinttal díjazta a fáradozását.

Más jellegű megbízásokat kapott Tiboldi István volt tanítványától, Jakab Elektől. Jakab Elekről tudjuk, hogy 1854-ben költözhetett vissza Kolozsvárra szentgericei internálásából, illetve hogy Kriza János 1855. májusi levelében már arról ír Péterfi Sándornak, hogy a népköltészeti gyűjteményt Jakab Elekkel ketten tervezik megjelentetni. Jakab Elek és Kriza János együttgondolkodásának, közös tervezésének kezdetét ennek megfelelően e két dátum közé tehetjük. Így az 1850-es években Jakab Elek Tiboldihoz irányuló felkérései mögött minden esetben Kriza Jánost kell sejtenuünk: Jakab Elek mintegy Kriza meghosszabbított kezeként működhetett közre, saját kapcsolatait mozgósítva a közös ügy érdekében.

Jakab Elek 1854 körül szólította fel volt tanítóját „népmondák, példabeszédek, tájszók, népregék s más affélek gyűjtésére vidékünkön”.¹⁸³ 1856-ban szintén Jakab Elek kérte fel őt „több egyéb, de főképp afféle népmondák gyűjtésére”, amelyből küldött 1860-as levelének tanúsága szerint „mintegy három ezerig valót” küldött Jakab Eleknek.¹⁸⁴ Nem teljesen érthető, hogy 1876-ban készített autobiográfiájában miért fogalmaz olyan szerényen, amikor azt írja: „Gyűjtött ezernél több közmondát[!].”¹⁸⁵ 2013-ban Olosz Katalin 3109 közmondást közölt Tiboldi Istvántól.¹⁸⁶

1859 januárjában ismételte meg Jakab Elek az első felszólítását¹⁸⁷ „több egyébre is figyelemzetőleg, még arra is, hogy szedném össze vidékünkön a tánczvigalmokban az ifuság által tanczolás közben mondatni szokott rimes, versforma rövid »tánczmondókák«-at is. ilyesmiket is küldék hát mult évi September elején mintegy kétezerháromszázat, még bizom, hogy kaphatok, de már nem sokat, miután annyit felszedtem vala, s elküldék egy előzménnyel a tánczi szokásokról mintegy húsz kiseded íven: nehezen hiszem, hogy az efféle mondókák oly bőven teremjenek valahól, mint e mi vidékünkön. E későbbi küldeményért dijoztatám 10 uj forinttal.”¹⁸⁸ 1876-os önéletírásában csupán „többrendbeli Tanczmondoka” gyűjtését említi.¹⁸⁹ Olosz Katalin 2013-ban 726 táncmondókát közölt Tiboldi Istvántól.¹⁹⁰ Ezeknek a szövegeknek az élén azonban a következő cím szerepel: *Ujabban gyűjtött Tánczmondókák mult éven küldöttek mellé útasítva*. A levélben említett „mintegy kétezerháromszáz” táncmondókaról tudjuk, hogy ez elé bevezető szöveget is készített Tiboldi, amely fennmaradt,¹⁹¹ így keletkezésének dátuma is megállapítható: 1859. május 20-án zárhatta le Tiboldi a kéziratát. S – amint az idézett leveléből

¹⁸² MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István-hagyaték, 72.: Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánnak. Nagykede, 1860. március 28.

¹⁸³ Tiboldi István: Előzmény a Táncz-Mondókákra. Kiskede, 1859. május 20. L. Kriza János: *i. m. (Vadrózsák. Második kötet)* 274.

¹⁸⁴ MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István-hagyaték, 72.: Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánnak. Nagykede, 1860. március 28.

¹⁸⁵ Tiboldi István autobiográfiája. L. Szakál Anna: *i. m. („Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”) 269.*

¹⁸⁶ L. Kriza János: *i. m. (Vadrózsák. Második kötet)* 380–466. Ehhez még hozzájárul 32 oldalnyi közmondás, ami a közelmúltban került elő (MTAKK Ms. 352/8. *Közmondások. Népmondák. Pélábeszédek*).

¹⁸⁷ Az ismételt sürgetés ténye itt hangzik el: Tiboldi István: Előzmény a Táncz-Mondókákra. Kiskede, 1859. május 20. L. Kriza János: *i. m.* 274.

¹⁸⁸ MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István-hagyaték, 72.: Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánnak. Nagykede, 1860. március 28.

¹⁸⁹ Tiboldi István autobiográfiája. L. Szakál Anna: *i. m. („Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”) 269.*

¹⁹⁰ Kriza János: *i. m.* 280–359.

¹⁹¹ L. Uo. 274–279.

kiderül – szeptemberben küldte el Krizának. Így a 726 táncmondókát tartalmazó gyűjtemény darabjait 1860-ban, e levél elküldését követően kezdte Tiboldi gyűjteni és még abban az évben el is juttatta a szövegeket Krizához. A 2300 elsőnek küldött közmondás és a másodiknak továbbított gyűjtemény egy része is lappang.¹⁹²

Valamikor 1856 körül kezdhetett hozzá, szintén Jakab Elek felszólítására „aféle »népmesék« vagy is tündéregék”¹⁹³ gyűjtéséhez. 1858 júniusában Jakab Eleknek levelébe zárva „36 számból álló népregét K. Kedei Pál János becsületes székel ember”¹⁹⁴ segítségével küldött el. Ugyanebből a Krizához írott 1861-es leveléből az derül ki, hogy „a közelebbi télen” is küldött már néhány népregét és „közelebb következő júliusi hó 10^{ke} táján Háromszékre szándékom bemenni, jövő-menő utamban is valamit célunkra kutatandó”.¹⁹⁵ 1860-ban ezen általa gyűjtött „ügy-nevezet Nép, vagy Tündéregék”¹⁹⁶ számát 74-re teszi, 1862 májusában „84 ily mese” küldéséről beszél, amelyet ebben a levelében „ujjon küldött kilencz”-cel egészített ki.¹⁹⁷ 1862 augusztusában írt levele szerint három „olyas népmesét vagyis tündéregét” szándékozott küldeni, de végül csupán „egyetlen rövidkét” küldött.¹⁹⁸ 1876-os önéletrírásában pedig úgy nyilatkozik, hogy „irt, s gyűjtögetvett Tündér regéket, vagy-is úgynevezett Beszédet 94 rendbelit”.¹⁹⁹ Ezek közül jelenleg 25 letisztázott²⁰⁰ és 13 piszkozati meseszöveg²⁰¹ hollétéről van tudomásunk. A *Székely Népköltési Gyűjteményben* három (*Pávátoll, A kicsi dió, A vitéz csizmadialegény*), míg *Az álomlátó fiúban* hét mesét publikált Kovács Ágnes Tibolditól (*Királyfiú Kis Miklós, Aranyhajú Kálmán, A király húszéves leánya és a három ifjú, Pávátoll, A kicsi dió s a Hazugmesék* közül kettő), valamelyest átírva azokat.

Jakab Elek felsorolásában a Tibolditól neki küldött szövegek műfaj szerint a következő képet mutatták: „én 3-4-5 forintonként mindannyiért elküldöttem a díjt. Emlékszem, hogy 4-5 nagy vaskos csomóra növekedett tőle kapott gyűjteményem. Volt közöttük 1, több száz mese, (ha nem csalódom 400) a Fáy meséi alakjában, mit ő maga írt 2, Karácsoni versek szintén egy nagy csomag, 3, tömérdek számu adoma, 4, népies- és tündér-mesék, 5, Székely szólamok és tájszók, 6, tánczközötti versmondatok.”²⁰² Ezek a művek azután bizonyíthatóan továbbkerültek Mikó Imre grófhhoz: „Már szinte megszűnt volt a gyűjtés, a források kiszáradtak, midőn nekem egy véletlen házi szükségem fedezésére 100 forint kellvén: ez összegért minden Tibolditól való gyűjteményemet gróf Mikónak adtam át azon kikötéssel, hogy a mikor bár ki azokat bármily alakban értékesíti, kiadja, vagy feldolgozza, Tiboldit, mint azok gyűjtőjét s részben szerzőjét az előszóban megemlíteni legyen köteles. Én magamra nézve nem kívánom, ámbár a gyűjtés

¹⁹² Néhány darabját (összesen 8 oldalon) sikerült megtalálni a közelmúltban (l. MTAKK Ms. 370/1. *Népdalok Sütő Nagy László gyűjteményéből*).

¹⁹³ Tiboldi István levele Kriza Jánoshoz. Kiskede, 1862. május 24. L. Szakál Anna: *i. m.* („Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”) 104.

¹⁹⁴ Tiboldi István levele Jakab Elekhez. Székelyszentmiklós, 1858. június 26. L. uo. 72.

¹⁹⁵ Uo. 72.

¹⁹⁶ MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István-hagyaték, 72.: Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánnak. Nagykede, 1860. március 28.

¹⁹⁷ Tiboldi István levele Kriza Jánoshoz. Kiskede, 1862. május 24. L. Szakál Anna: *i. m.* („Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”) 104.

¹⁹⁸ MUEKvGyLt. UP Iratok: Tiboldi István levele Kriza Jánoshoz. Kiskede, 1862. augusztus 25.

¹⁹⁹ Tiboldi István autobiográfiája. L. Szakál Anna: *i. m.* („Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”) 269.

²⁰⁰ L. MTAKK Irod. 8-r. 178/II–III. Tiboldi István: *Gyűjteménytöredékek* II–III.

²⁰¹ L. MUEKvGyLt. Kriza János hagyatéka, 13. pallium.

²⁰² Jakab Elek: *i. m.* 20. 434.

rendszeressége s a gyűjtési igyekezet ápolása az én érdemem; de Tiboldi bácsinak az erkölcsi elégtételt kikötöttem. Ha nem csalódom a gróf e gyűjteményét Gyulai Pálnak engedte át. Utána néztem Arany Lászlóval szerkesztett Népdalgyűjteményök két kötetében, de a Tiboldi-féle gyűjteményből valót nem találtam.”²⁰³ Ez utóbbi feltételezés (hogy a művek Gyulai Pálhoz jutottak volna) kevésbé tűnik valószínűnek, annyi azonban bizonyos, hogy Kriza János Mikó Imrétől táncszókat és népmeséket vett át valamikor az 1860-as években, amelyek majdnem biztosan megegyeznek a Tiboldi által küldöttekkel.

Csupán egy utalásunk van arra nézve, hogy Tiboldi István népballadákat is gyűjtött. A baladagyűjtő (és -hamisító) Sebesi Jób 1880-ban tette szóvá azt, hogy hová tűnhetett *A nagy hegyi tolvaj*nak az a variánsa, amit „nem régebbe »a jó székely bárdus« Tiboldi Istvánnál” látott, „melynek költői becse – véleményem szerint – dacára, hogy sokkal rövidebb, az addig megjelenteket fölülmúlja”.²⁰⁴ A variáns mellett Tiboldi gyűjteményének eltűnését is számon kéri, amely – mint fogalmaz – „Tiboldi ernyedetlen szorgalmának gyümölcseit tartalmazá”.²⁰⁵

Feltehetően Jakab Elek első ismert felszólításának eredményeképpen kezdett Tiboldi István a tájszavak gyűjtésébe is. Erről önéletírásában azt mondja, hogy „nehány száz Tajszót” gyűjtött „felső helyről lett megbízás után”.²⁰⁶ Ezek közül egy 41 szóból álló rövid gyűjtemény lelőhelye ismert, amelyet 2013-ban közölt Olosz Katalin.²⁰⁷

Valamikor 1862 körül Kriza János kérésére egy nagyobb térség népnyelvéről kellett volna elgondolkoznia és arról adatokat szolgáltatnia. Erre a kérésre azonban csupán a következő választ tudta adni: „Méltoztatott az iránt is értesíteni engem, mikép jó lenne, ha a Hargita körüli népbeszédről jelenthetnék valamit. Mint távol lakó az erintett helytől, most keveset tehetek e részben. Ma már ott a felvidéken sem olyan szövejegetéssel beszélnék, mint ezelőtt mintegy ötven évvel, kevesek, kik nyujtják a szó végét, több erintkezés után az alvidékiekkel, majd oly formán beszélnék, mint itteni vidékünkön.”²⁰⁸ De hogy Tiboldi nem csupán kitérni akart a feladat elől, mutatja, hogy minden idevágó emlékét és gyűjtési kísérletét leírta: „Közlebről is beszéllek Sz:Keresztúron néhány oroszhegyi s Zetelaki szekeressel egy vendéglőben, de beszédmodjok nem különböze az ittenitől. Ide hátrább többet akarok e részről is. Még tanuló koromban, ez előtt 56 évvel, Keresztur között nyár középben menvén néhány Oláfalvi szekeres deszkával, jól emlékszem, hogy az utolsó ezt kiáltá az előlmenőnek: Andariás hó! ne mőny ojan erőst, mer majt pihőgni kezdenek az ökrök. Itt e faluban szolgált Korondi legénytől is hallatott régen: Jöjjon gazduram! mett ezök az embörök mögakarnak ingömöt verni. Ugyan Korondról lakfalumba települt nőtől hallók kis koromban: E márhák e kicsi törökbúzánkot mind megétték, hogy e kutyák e szájokot étték vóna még (itt 3 közép è).”²⁰⁹

Tiboldi István és Nagyajtai Kovács István érdeklődésében feltehetően a közös pont a történelmi régiségek iránti vonzalom volt. Tiboldi hosszú levelekben számolt be neki különböző várak történetéről, felfedezett, majd elpusztult feliratos kőről, települések eredetéről, földben

²⁰³ Uo. 434.

²⁰⁴ Sebesi Jób: *A hegyi tolvaj*. (B.E. és S.J. gyűjtéséből) Erdélyi Figyelő II(1880). 172. A rövid írásra Olosz Katalin hívta fel a figyelmemet, amit ezúton is köszönök neki.

²⁰⁵ Uo. 172.

²⁰⁶ Tiboldi István autobiográfiája. L. Szakál Anna: *i. m.* („*Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...*”) 269.

²⁰⁷ Kriza János: *i. m.* (*Vadrózsák*. Második kötet) 572–574.

²⁰⁸ Tiboldi István levele Kriza Jánoshoz. Kiskede, 1862. május 24. L. Szakál Anna: *i. m.* („*Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...*”) 106.

²⁰⁹ Tiboldi István levele Kriza Jánoshoz. Kiskede, 1862. május 24. L. uo. 106.

talált aranypénzekről. Ezekből a beszámolókból kétségkívül kitetszik, hogy milyen gonddal próbált utánajárni egy-egy öt érdeklő adatnak, mekkora részletességgel írta le útját, hogy kikkel találkozott, kiktől kért segítséget, és azok miket mondtak neki. 1860. szeptember 20-i levelének zárásában is azt ígéri Nagyajtának, hogy „ha még itt ott olyas várhelyekről tudomást vehetek, megvizsgálni s tudósításomat megtenni el nem mulatom”.²¹⁰ A három neki küldött fennmaradt levele közül az utolsó, 1862. április 2-iban a kissolymosi határban egykor állt (állhatott) vár felkutatására tett kísérletéről a következőképpen számolt be: „Én mult évi September első hete végén elmenék Kis Solymosba több felvilágosítást nyerhetés reménye alatt az érintett várhelyről. A helybeli lelkész, ki akkor éppen indulandó vala más faluba, hivata egy 13 éves fiut, más egyén nem találta hamarjában, e fiuval kimenék az érintett magas hegyre, de valamely nevezetést nem láték ottan. A hól mondatik, hogy a vár lett volna, az egy különös magas hegy, délről szekérrel is feljárhatni rája nagy bajjal, északról is hosszas kerüléssel. A hegy oldala nyúgotról nagyon meredek, kelet felől még meredekebb, messze láthatni róla dél s nyugot felé, az északi s északkeleti oldala cziherrel benöve, a teteje sima pázsitos ettől, hól állítatik, hogy a vár létezett, nem messze északfelé egy alantabbi helyen vagyon egy másfélölni széles, egy ölni méjj gödör, még ott jártomban is, ambár száraz idő volt, vala egy kevés poshadt viz a fenekén, erről mondják, h: a vár ott léteztekor egy méjj ivókút lett volna, de beomlott idővel. E gödör oldalában egy Nyáguj Sándor nevű oláh legény juhokot örizvén, egy érczsákant talált vala nem régen, melyet nem láthaték, mivel a talaló messze távozva van e helyről. A hegy észak-keleti oldalában vagyon egy földalatti üreg, melybe legugganva belehetett menni aztán bennebb fennállva is 15 től husz ölig, sokan jártak benne az ezelőtti években, a fiu, mikor kiindulánk, állítá, hogy rá tud vinni engem ezen üregre, de a sűrű cziherbeni bujkálás után is nem tud engem rávezethetni. Közlebről hallám, hogy az üregszáj beomlott s ma lehetlen a bejárás.”²¹¹

Feltehetően nem csupán a várak nyomait gyűjtötte ilyen lelkesedéssel és ügygonddal, hanem a folklóralkotásokat is. Gyűjtési módszerére legfőképpen a mesék és a táncszók esetében ismerünk néhány szörványadatot. A táncszók gyűjtéséhez Tiboldi segítségül hívta a környék „írni-tudó ifuít”,²¹² akiket felszólított a közlésre, majd valószínűleg ezek alapján maga tisztázta le és rendezte a gyűjteményt, amelynek élére magáról a szókásról is hosszú (utóbb Kriza által a *Vadrózsákban* is közölt) leírást készített. A táncszók elé írt bevezetőjéből az is kiderül, hogy Tiboldi úgy vélhette, amennyiben a táncmondókák megérdemlik az összegyűjtést, akkor más rövid rigmusokat is fontos lehet összegyűjteni. Ezért írja előszavában, hogy „én többre terjeszkedém mint megbizátásom vala: Nem csak a táncvígalmokban; hanem itt ott a nép között, fonók közt megjelent ifiak között, arattató s másnemű kalákákban, apró ifu társaságok, poharazás, játék közben s egyebütt is mondatni szokott rimes kiejtéseket, versecskéket, miket felkarolhaték, melyek gyermekségemtől fogva több helyen hallottakból eszembe jutának – ide öszszehalmozva ha rendetlenül is, küldöm a következő íveken”.²¹³ Ugyanitt arra is találunk egy apró adatot, hogy az emberek véleményt nyilvánítottak, s feltehetően némelyek furcsállották, hogy egy tanító miért gyűjti össze ezeket a szövegeket: „Volt egyén, ki látván,

²¹⁰ Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánhoz. Kiskede, 1860. szeptember 20. L. uo. 84.

²¹¹ MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István-hagyaték, 72.: Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánnak. Kiskede, 1862. április 2.

²¹² Tiboldi István: Előzmény a Tánc-Mondókákra. Kiskede, 1859. május 20. L. Szakál Anna: *i. m.* („Így nőtt fejemre a sok vadrózsza...”) 74.

²¹³ Tiboldi István: Előzmény a Tánc-Mondókákra. Kiskede, 1859. május 20. L. uo. 77.

hogy effélék gyűjtésében foglalkozom, csodálkozását jelenté, hogy miért bibelődöm én efféle apróságokkal.”²¹⁴

A szokásleírásnál felhasználta saját gyermekkori emlékeit is, de éppígy közölte azt is, hogy a táncszavaknak milyen forrásai ismertek. Kerülhettek táncszavak a használatba – mint írja – ponyvanyomtatványokból („pongyola népdalos könyvecské”-ből, amit vásárfiának hoznak gyermekeiknek),²¹⁵ készülhettek olyan személy által, „ki soha ábécét sem tanolt”, s mondja „mi az ő fejéből sült”.²¹⁶ Vagy olyan által, ki „deáki pályája közepén félbehagyva tanolását a főiskolában, hazament gazdának, az ifiak az ily egyént, kinek tudták már hajlamát verselésre, felszollították hogy írjon számokra valami tanczban mondandot, a ki irt néhány ívet vagy rögtönözve vagy nem rögtönözve [...] Én az ily iratról hallottam hírül, de kutatás után is, mint régen irtat kézre nem kaphatám.”²¹⁷

A gyűjtött táncszavak között – miként Tiboldi levelében Krizával tudatta – „több számu van, miket mint öteleimet irám e későbbiek közé, de kiismerhető, mik nem a mondókákhoz tartozók, nem választám el a többtől, ott nem taszigáldnak egymással”.²¹⁸ Nem tudni, hogy Kriza János valóban meg tudta-e különböztetni a Tiboldi által írt táncszókat a feljegyzettektől, azonban ez a közlés fontosabb abból a szempontból, hogy sokat elárul Tiboldi István gyűjtésről alkotott felfogásáról. Mert bár valamelyest elkülönítette (például az autobiográfiájában felsorolt műveiben) a maga által írtakat a gyűjtött szövegektől, feltehetően bizonyos műfajokban mégis úgy érezhette, hogy megvan az a kompetenciája, hogy maga is alakítson a szövegeken, vagy akár maga is létrehozassa azokat. A mesék esetében különösen érdekes annak az egymásmellettsége, hogy míg azt állította, hogy az elve az, hogy „felszollítás után úgy írva le a mint Beszédmondótól hallatott”,²¹⁹ addig a valóságban ez egy árnyalatnyit másképp nézett ki. „Néhányat egy szegény ifjú csizmadia a szomszéd faluban írta s ada nekem, ő azokba olyan szókat is ejte, írta be, melyek a mástól hallott ily szerű regékben nem hallatanak: p. o. erény, év, nő, szoba, rögtön, s én az efféléket mind népregékből kihagyám. A többiket mind a nép ajkáról vettem, úgy írtam le; hanem néhányon itt ott mégis némi kis változtatást csak tennem kellett. – Az ily népies, mind más költemények is az Imaganatio[!] szüleményei ugyan, de a Ratio a bíráló fölötték, azért változtatnom kelle itt-ott keveset: p. o: »egy fiúcska s lányka eltévedtökben 7 évig lakoztak egy havasban, ruházatjok úgy elszakadtott anyyi idő alatt, hogy meztelen maradtak mindketten s később egy farkas egy sipot ad a fiúnak s a fiú a zsebébe dugja a sipot.« Hol az úgynevezett beszédmondók efféléket²²⁰ ejtettek több helyeken, csak az olyanokban tettem változtatást, s egyéb aránt úgy írtam le mind, mily szókkal a nép mondja – megbízatásom szerént”²²¹ – írta Jakab Eleknek 1858-ban.

Tiboldi szemléletére is jellemző az, ami a korszakban általánosan benne volt: a különböző szüzséket kereste, és úgy vélte, hogy a variánsok nem érdeklik Krizát. Lehetséges, hogy

²¹⁴ Tiboldi István: Előzmény a Táncz-Mondókákra. Kiskede, 1859. május 20. L. uo. 77.

²¹⁵ Tiboldi István: Előzmény a Táncz-Mondókákra. Kiskede, 1859. május 20. L. uo. 74.

²¹⁶ Tiboldi István: Előzmény a Táncz-Mondókákra. Kiskede, 1859. május 20. L. uo. 74.

²¹⁷ Tiboldi István: Előzmény a Táncz-Mondókákra. Kiskede, 1859. május 20. L. uo. 75.

²¹⁸ MUEKvGyLt. UP Iratok: Tiboldi István levele Kriza Jánoshoz. Kiskede, 1862. augusztus 25.

²¹⁹ MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István-hagyaték, 72.: Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánnak. Nagykeede, 1860. március 28.

²²⁰ Tiboldi feltehetően arra a képtelenségre utal, hogy ha a fiú meztelen volt, akkor nem tehetett zsebre a sipot.

²²¹ Tiboldi István levele Jakab Elekhez. Székelyszentmiklós, 1858. június 26. L. Szakál Anna: *i. m.* („Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”) 72.

a mesék esetében ez így is volt – legalábbis az ellenkezőjére nincs adatunk. Jakab Elekhez írt levelében arról tájékoztatta őt, hogy felfedezett Gaal György mesegyűjteményében egyet, „mely az általam közelebbi télen küldött regék egyikével s amellelt ugyan közel sűrűlődek el”, s felvetette annak lehetőségét is, hogy „a most küldöttek közt is lehet olyan, mely a Pesten netalán azidő után még kinyomottak vagy kinyomandók valamelyikével összehangzand”.²²² Ez a mondat azonban még egy fontos dologról beszél a számunkra: úgy tűnik, hogy Tiboldi István igyekezett nyomon követni a megjelent meséket annak érdekében, hogy eleget tehessen azon elvnek, hogy ne már valahol publikált szövegeket, mesét küldjön el Krizának. Emellett arra is van egy kurta adatunk, hogy a mesegyűjtéssel kapcsolatosan Kriza barátjával, Gálffy Sándorral is beszélt erről. Erre utal az, hogy az 1862. májusi, Krizához intézett levelében arról számolt be, hogy „a Pesti Akadémia kiküldötte Merényi ur, kivel félnap együt valék levél által meghívatta – Tekintetes Pálfi Dénes úrnál – a bé s vissza küldött mesék közül mint értesültem – egyet: »Élet királynéja« címűt, a nyikó mellett elmondatra, rapiált magának terjedelmesebben”.²²³ Azonban már az augusztusi levelében pontosítja korábbi állítását Gálffy Sándorra hivatkozva: „Irtam vala, hogy az általam régebben küldött ilyes népmesék közül Tks Merényi László ur egyet rapiált volna a Nyikó mellett »Élet királynéja« címűt, de közlebről ugy értém Tks Gálffy Sándor úrtól, hogy nem rapiáltatott csak akarat volt akkor.”²²⁴ Nyilván nem tudhatjuk, hogy az eszmecsere érintette-e ennél mélyebben is a mesegyűjtés kérdéseit, de – hangsúlyozva, hogy mindez csupán egy források nélküli logikai következtetés – Tiboldi István eddig megismert jelleméből és Gálffy Sándor mesegyűjtés iránti érdeklődéséből²²⁵ kiindulva, úgy vélem, hogy ez könnyen elképzelhető.

Egyetlen utalásból arra következtethetünk, hogy Tiboldi a gyűjtött szövegek kiadásra való előkészítésének munkálatainál természetesnek tekintette, hogy a publikálást megelőzően a sajtó alá rendező személy (jelen esetben Kriza) még valamelyest stilizálni fogja a szövegeket. „A leírásban orthographiára kevés figyelmet fordíték, úgy is, ha kinyomtatási célból gyűjtetődének is az effélék [...] – szerkesztői mív kívántatnék a kiadhatókra.”²²⁶

Tiboldi István adatközlőit mindössze három levelében említette. Ezekből nem lehet messzemenő következtetéseket levonni,²²⁷ így csupán feltételezhető, hogy nem találhatott rá egyetlen olyan kiemelkedő mesemondóra, mint az árkosí Kóta Gyurka vagy Marosi Gergely mesemondója Puczok Geczi és Fa Miksa voltak. Szintén csak feltételezhetjük, hogy Tiboldi Istvántól – bár igyekezett a lehető legkülönbözőbben elvégezni ezt a feladatot is – alkatilag távolabb állt a mesegyűjtés, mint sok más feladat, amit elvállalt és elvégzett. Emiatt tűnik valószínűnek, hogy fel sem merült benne, hogy számon tartsa az adatközlőit, vagy hogy figyelmet fordítson arra, hogy kiktől gyűjt. Ez magyarázhatja, hogy ebben a három levélben is csupán három ember van megnevezve a foglalkozása, néhány pedig az etnikuma vagy a kora alapján. Az első, Jakab Elekhez írt 1858-as levelében a következő adatközlőket említi: „néhány” mesét „egy szegény

²²² Tiboldi István levele Jakab Elekhez. Székelyszentmiklós, 1858. június 26. L. uo. 72.

²²³ Tiboldi István levele Kriza Jánoshoz. Kiskede, 1862. május 24. L. uo. 105–106.

²²⁴ MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István-hagyaték, 72.: Tiboldi István levele Nagyajtai Kovács Istvánnak. Nagykede, 1860. március 28.

²²⁵ Vö. „a leginkább szeretnék Nép meséket gyűjteni, de nem vagyok biztos a gyűjtésben, míg a Gál, Merényi, s masok Népmesés gyűjteményeiket meg nem kerithetem.” Gálffy Sándor levele Kriza Jánosnak. Demeterfalva, 1865. január 12. L. Szakál Anna: *i. m.* („Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...”) 166.

²²⁶ Tiboldi István levele Jakab Elekhez. Székelyszentmiklós, 1858. június 26. L. uo. 72.

²²⁷ Azért sem lehet messzemenő következtetéseket levonni, mert az örömmel író (már-már grafomán) Tiboldi István levelezéséből csupán 9 darab levél maradt fenn.

ifju csizmadia” mondott a szomszéd faluból; „cigány” mondott „nehány regét”; „különösen két cigány olyant monda vagy kettőt ugyan hosszant, mintha ők Tassót s Milont mind összevissza olvasták volna”; „nehány efféle”²²⁸ még mondott meseszövegeket, „de azok nagyobb részben összezavartan mondatának”.²²⁹ Kriza Jánosnak 1862 májusában a következő mesemondóiról számolt be: „70 éves assessori egyén tizet mondott vala nekem”; „egy más egyén tizenkettőt ira számomra kérésemre”; „többtöbb egyén mondott”; egy Kiskedére 1862. április 24-én érkezett sertéspásztorral „mondaték többrendbelit”; „más nehány egyénnel is több rendbelit”.²³⁰ Az utolsó, 1862 augusztusában írt levelében már csak annyit írt, hogy „nehány egyénnel több számu eféléit mondaték”.²³¹

Mindezekből az is látszik, hogy miként a táncszavak gyűjtésénél, úgy itt sem volt meg Tiboldi István gyűjtési elvei között az, hogy írástudó személytől nem gyűjthet, magától értetődőnek tűnhetett a számára, hogy ha írástudó személlyel találkozik, akkor azzal írhatja le a szövegeket. Nem tudhatjuk bizonyosan, hogy Tiboldi gyűjtési módszerére ez minden esetben igaz volt-e, nem tudjuk, mennyire volt ez jellemző Kriza többi gyűjtőjére, miként azt sem tudjuk, mit gondolt erről maga Kriza. Mindezzel arra is utalni szerettem volna, hogy lehetséges, hogy vagy csupán bizonyos személyekhez köthető ekkor is, vagy egy 20. századi, utólagos konstrukció az, ami kizárja annak lehetőségét, hogy írástudó személyekre jó adatközlőként tekinthessenek. Úgy vélem, mind Tiboldi Istvánról, mind a *Vadrózsák* gyűjtőhálózatáról és általában a 19. századi gyűjtésekről is túl kevés a mélységében és kontextusában is feltárt adat ahhoz, hogy ezeket a gyűjtőket – jelen esetben Tiboldi Istvánt – és a róluk kideríthető információkat el lehessen helyezni egy biztos ponton.

Összegzés

Az eddigiekben Tiboldi István három szerepkörébe nyerhettünk bepillantást a források engedte mélységig. A következőkben azt kísérem meg összefoglalva megmutatni, hogy e három szerep együttesen hogyan tette lehetővé, hogy ennyire ismert és népszerű személy lehetett a Székelyföldön.

Ha valamennyi, Tiboldi Istvánról fennmaradt forrást egymás mellé helyezük, szembeütöhet, hogy mennyire változatos neveken nevezték meg őt. A forrásokban szerepelt úgy mint: „Tiboldi bátyám”,²³² „Tiboldi bácsi”,²³³ „a mi jó öreg bátyánk”,²³⁴ „a jó öreg Tiboldi”,²³⁵ „a mi öreg székely költőnk”,²³⁶ a „jó székely bárdus”,²³⁷ „a vén Tiboldi mester”,²³⁸ „a mi kedves

²²⁸ Talán ugyanúgy cigány mesemondóra gondolt itt Tiboldi.

²²⁹ Tiboldi István levele Jakab Elekhez. Székelyszentmiklós, 1858. június 26. L. uo. 72.

²³⁰ Tiboldi István levele Kriza Jánoshoz. Kiskede, 1862. május 24. L. uo. 106.

²³¹ MUEKvGyLt. UP Iratok: Tiboldi István levele Kriza Jánoshoz. Kiskede, 1862. augusztus 25.

²³² Réthi Lajos: *Tiboldi bátyám, Székelyország Ezopusa*. Székely Közlöny I(1867). 4. 27.

²³³ Jakab Elek: *i. m.* 413.

²³⁴ Szabó Sámuel: *i. m.* 161.

²³⁵ Ūrmösi Kálmán: *i. m.* 228.

²³⁶ Kriza János: *Vadrózsák*. Kvár 1863. 519.

²³⁷ Sebesi Jób: *i. m.* 172.

²³⁸ Martossy Béla: *A Mőzsi életje*. Unitárius Közlöny XXV(1912). 2. 44.

mesemondónk”,²³⁹ „a jó öreg lantos”,²⁴⁰ a „jó öreg Tiboldi István”,²⁴¹ „Tiboldink”,²⁴² „a híres székely néptanító Tiboldi bácsi”,²⁴³ de körülírva is mint „Székelyország Ezopusa”,²⁴⁴ „a magyar epigrammák nagymestere”,²⁴⁵ „a székely Pastalozzi”,²⁴⁶ „Nyikóvidék vándor apostola”,²⁴⁷ vagy „a költői lelkű mester”.²⁴⁸ Ezek a megnevezések is széles körű ismertségét támasztják alá.

Miként ismertségét jelzi az az 1872. augusztusi újsághírbe rejtett üzenet is, amely Bartalus István számára gyűjtőútján segítségül Tiboldi Istvánt ajánlja. „Bartalus István hazánkfia, ki a zenészet és zeneirodalom terén kitűnő érdemeket szerzett magának, székely népdalok és dallamok gyűjtése végett közelebről városunkba érkezett. Értesülésünk szerint rövid idei fáradozását már is siker koronázta” – írja az Udvarhely újságírója. A következőkben pedig az Erdélybe érkezett gyűjtő figyelmébe ajánlotta gyűjtési terepnek a Nyikómentét, „Gálfi Sándor elhunyt népköltőnk szülőföldjét, és ott Tiboldi Istvánt az öreg népdal- és adomaforrást Szent-Miklóson.”²⁴⁹

Láthatuk korábban azt is, hogy a tanításáról híres Tiboldit a szentgericeiek több mint húsz évvel távozása után is viszonyítási pontként kezelték, őt magát vagy egy épp olyan jó tanítót óhajtottak falujukba. Ugyanakkor Nagykedében annak hírére, hogy Tiboldi megkezdte a tanítását, az eredeti gyermeklétszám más faluból való, más valláson lévő gyermekekkel csaknem megduplázódott. Mindezek arra mutatnak, hogy tágabb lokális közegében is maximálisan ismerték és elismerték tanítói érdemeit.

Ez azonban feltehetően nem csupán annak volt köszönhető, hogy jó iskolát tartott, hanem annak is, hogy alkalmi költészetét is elsősorban a tanítás szolgálatába állította. Fontos itt kiemelni azt a tényt, hogy karácsonyi és veszekedő verseivel elérte, hogy a faluban a versmondás, vershallgatás ünnepi eseményként legyen jelen. Karácsony és farsang alkalmával a versmondás a szokásrendszer központi elemévé vált Tiboldi hatására – miközben csupán a versek utolsó 2/4 sora kapcsolódott lazán az ünnephez.

Fontos szerepe volt ekkor a versről való beszédnek is. Nem lehetett túlzás, hogy – miként a visszaemlékezésekben szerepel – Tiboldi verseiről beszélt az egész falu karácsony idején. Emellett érdemes kiemelni azt is, hogy ugyanezen versek némelyike például Jakab Elek emlékezetéből öt évtized távlatából is előhívható volt.

A verssel való kommunikáció kiemelt fontosságú volt Tiboldi életében – amely a legváltozatosabb módon erősítette a különböző társadalmi rétegekből származó emberekkel való kapcsolatait. A gyermekek által előadott versekben, de számos más alkalmi művében is a vers a véleményformálás eszközeként jelenik meg. Tiboldi versben mondott véleményt a különböző emberi hibákról, és úgy tűnik (versei közkedveltségéből), hogy ebben a formában szívesebben fogadták a falubeliek a jobbító szándékot. Mintha a versben való véleménynyilvánítás más

²³⁹ Szabó Sámuel: *i. m.* 161.

²⁴⁰ [N. N.]: *c. n.* [Gyász hírek rovatban] Keresztény Magvető XIX(1880). 1. 157.

²⁴¹ Bartók Endre: *A kedei unitárius egyház rövid története*. Unitárius Közlöny XII(1900). 12. 363.

²⁴² Kanyaró Ferenc: *Jakab Elek és Gál Ábel karácsonyi köszöntője*. Keresztény Magvető XL(1905) 6. 345.

²⁴³ Nagy János: *i. m.* 210.

²⁴⁴ Réthi Lajos: *i. m.* 27.

²⁴⁵ Kanyaró Ferenc: *Tiboldi István mint a magyar epigrammák nagymestere*. Keresztény Magvető XLII(1907). 3. 139.

²⁴⁶ Josa János: *i. m.* 4.

²⁴⁷ Magyar Unitárius Egyház Levéltára (a továbbiakban: MUE Lt.) V/c. 1. doboz 1. tétel 17. Gyallay Domokos: *Tiboldi István, a Nyikóvidék érdemes szülője*. (1953. febr. 25.) 9.

²⁴⁸ K. F. [Kanyaró Ferenc]: *Inség 1817-ben*. Keresztény Magvető XLIV(1905). 2. 92.

²⁴⁹ [N. N.]: *c. n.* [Vegyes rovatban] Udvarhely I(1872). 42. 188

regiszterbe és így más megítélés alá esett volna számukra, mint a hagyományos kommunikáció. (Bár ez utóbbiról nincsenek adataink.)

Alkalmi költészetének másik nagyobb csoportjával Tiboldi már nem a gyermekeket, hanem általában a közt szolgálta. Ezek a megrendelésre, felkérésre készített versei, amelyek segítségével sokkal szélesebb ismertséget sikerült elérnie.

A versben, verssel való kommunikáció másik jellegzetes módja a korszakban, hogy egy versre verssel válaszoltak. Ezt vagy az illető maga készítette el, vagy specialista segítségét vette hozzá igénybe. Tiboldinak az ilyen jellegű versek készítésében is jó híre lehetett, ami azt is lehetővé tette számára, hogy így közelebbi kapcsolatba kerülhessen magasabb státusú személyekkel is. Miként Jakab Elek írja Tiboldit „a vidéki urak kérvékérték magukhoz névnapjokon, a kiket ilyenkor igen mulattató, elmés versekkel lepett meg; versben mondott csinos pohárköszöntőket s élceivel és kifogyhatatlan adomáival mulattatni képes volt a leguribb társaságokat is. Oly kész volt adomázásra, hogy bár mi tárgyról tudott egyet vagy többet mondani. Például: mondjon mesturam adomát a pokolról, a kigyóról, az angyalról – kértük s rögtön kész volt szebbnél-szebb adomával mindenikről. Gyalakuti gróf Lázár Jánossal történt egy alkalommal, hogy egyik poesis kedvelő barátja versben köszöntötte nevenapját, itt-ott a tréfa közé élceket is vegyítve füszerül. A gróf kedvesen vette, de elhatározta, hogy visszafelel rá s tréfát és élcezt viszonz. Magához hívatta Tiboldit, átadta a köszöntő verset, akaratát megmondta s az egy hét alatt oly választ irt rá vissza, melyet a gróf nem tudott eléggé bámolni; megajándékozta őt uriasan. Mikor egy nagy ebéd alkalmával a grófi asztalnál elolvasták, az egész közönség lelkes vidámságban tört ki, éltették a szerencsés verselőt s megtapsolták szép elmejárását. E vers évtizedekig járt ajakról ajakra Marosszéken s némely helyen maig fenmaradt aristocrat körökben.”²⁵⁰

Összegezve tehát azt mondhatjuk, hogy Tiboldi a korban egyedülállóan fontos kommunikációs formát uralt, és mozgott benne könnyedén, amivel egyszerre vált közkedveltté az emberek között, elégített ki bizonyos funkciókat, és lett bejáratos és ismert magasabb társadalmi körökben is.

Utoljára azt próbálom meg áttekinteni, hogy milyen tipikus(nak tűnő) helyzetekben ábrázolják Tiboldit a kortárs beszámolók és visszaemlékezések, és ezek alapján (a szűk forrásadottságok ellenére is) mit tudunk elmondani a mindennapjairól.

Réthy Lajos a következő életképben meséli el Tiboldi Istvánnal való első találkozását: „A mult nyáron a korondi fürdön egyszer figyelmeztetet valaki, hogy »Tiboldi itt van!« Mindjárt siettem felkeresni, és találják ki, hol találtam meg! A kút körül egy padon; körülötte egy csoport egyszerű székely atyafi; azoknak magyarázta »a világ dolgát.« Egész alakja tiszteletre méltó; a helyzet, melyben találtam, még inkább azzá tevő elöttem.”²⁵¹ Réthy ugyanitt kissé zsurnalista fordulattal és egy elképzelt kép felskiccelésével zárja írását: „Lehet, hogy ön, t. szerkesztő ur, megkérdi tőlem ezek után, hol van az öreg Tiboldi, hogy fölkérje munkatársnak. Én bizony kérem, nem tudom. Valahol a nép közt. Enyhíti fájaldalmát, ünnepli örömét. Hanem ha kegyed okvetlen rá akar találni, álljon szóba az udvarhelyszéki székelyekkel, kik fát visznek a piacra; azok majd megtudják mondani. Vagy menjen el kegyed egy-egy tiszteltebb székely ember nevenapjára: ott üljön csendesesen, míg fölemelkedik helyéből az a határozott arcu magas ősz ember, kinek

²⁵⁰ Jakab Elek: *i. m.* 433.

²⁵¹ Réthy Lajos: *i. m.* 27.

fölemelkedése jel az általános csendre, és kinek ajkáról üdvözlő versek gördülnek le tiszta magyarsággal, cifra nélküli csinnal: az bizonyosan Tiboldi bátyám lesz.”²⁵²

Jakab Elek úgy emlékszik vissza Tiboldira, mint aki „nyári iskolát nem tartott, hanem bejárta gyalog, egy pálczával, kék zsebkendőjébe pár fehérneművel a szomszédos Korond és Homoród fürdőhelyeket, sőt sorban az egész Székelyföldet, a nép egyszerű hajléka s a nemesség palotái nyitva voltak a tisztelt s országszerte ismert híres néptanító előtt”.²⁵³

Ehhez nagyon hasonló leírás maradt fenn Gyallay Domokostól:²⁵⁴ „Tiboldi legvégső öregségében is szombatoként begyalogolt a keresztúri heti vásárra. Nagy kék parapléja²⁵⁵ télen, nyáron ott volt a kezében. Soha sem ment egyedül, hanem addig sietett vagy addig várákozott, amíg utitársakra akadt. Azoknak aztán mesélt, magyarázott, tudományos és erkölcsi oktatásokat adott, buzdította őket, hogy legyenek igaz, becsületes, életrevaló, okos székelyek és lelkes hű unitáriusok. Örömmel találkozott mindenki a Nyikóvidék vándor apostolával!”²⁵⁶

Hogy nem lehet egészen túlzásnak tartani Gyallay Domokos szavait, mutatja Kiss Mihály 1864-es beszámolója is, amit a Kolozsvári Közlönybe írt Kriza János püspöki vizitációjáról. E szerint „Nagy élvezetét találá a főpásztor a nép nyelvet és szokásokat szenvedélyesen kutató nyugalmazott Tiboldi [!] István urali többrendbeli találkozásában, ki az öreg testben még élénk léleknek örvend, ki a vidék költői sava; kit a főpásztor sz-miklósi lakházában vizsgálószéki kíséretével együtt meglátogatott.”²⁵⁷

Marossy Márton a következő történetet idézte fel Tiboldi kritikus és ironikus megnyilatkozásainak érzékeltetésére: „Bíróválasztás volt a faluban, s az új bíró feszesen lépeget végig az utcán, ahol szembe találkozik Tiboldival. Tiboldi hozzácsatlakozik és beszélni kezd arról, hogy mennyi okosságot, bölcsességet kíván a bírói állás és hogy bölcsen választott a falu népe. Az új bírót hizlalják e szavak, majd áradozni kezd, dicséri saját eszét, tudását, rátermettségét stb. Közben egy targoncás kis szekérbe fogott számmal feléjük közeledik egy ember. Tiboldi meghajtja magát a számar felé és nagyot köszön. Kérdést nem vár, hanem így magyaráz tovább. »Most már mindenkinek köszönni kell ezután, mert ki tudja, nem-e ezt fogják jövőben megválasztani bírónak.« Tiboldi továbbment, de a bíró esküdt ellenségként hordozta humorának e nyilatá beklében.”²⁵⁸ Ugyanő úgy írja le Tiboldit, mint közkedvelt alakját a falu társadalmának, aki nélkül névnapok, disznótorok, lakodalmi vigasságok nem voltak elképzelhetőek, „s ő, mint nőtlen ember, kit nem kötöttek le a családi élet gondjai, mindenütt megjelent, mint hangadó, vidámság keltő, nélkülözhetetlenné vált”.²⁵⁹ Ürmösi Kálmán leírása szerint örömmel látogatta a köri közgyűléseket s mindennemű társas összejöveteleket, amelyeknek kedves vendége volt „soha el nem hagyó vidám kedélyhangulata s kifogyhatatlan humoru adomái miatt”.²⁶⁰

Ha összegezzük az eddig megismert leírásokat, akkor azt mondhatjuk, hogy a források Tiboldit jellemzően valamilyen interakcióban: beszélgetve, mesélve, adomázva, tréfálkozva,

²⁵² Uo. 28.

²⁵³ Jakab Elek: *i. m.* 19. 413.

²⁵⁴ Nem tudom, valóban Gyallay Domokos visszaemlékezése-e ez, mivel ha ő Gyallay Pap Domokos, akkor csupán 1880-ban, Tiboldi halálának évében született.

²⁵⁵ paraplé: régies kifejezés, esernyő, napernyő.

²⁵⁶ MUE Lt. V/c. 1/1. 17. 9.

²⁵⁷ Kiss Mihály: *Kriza, unitárius püspök körútja*. Kolozsvári Közlöny IX(1864). 87. 364.

²⁵⁸ Marossy Márton: *i. m.* 92.

²⁵⁹ Uo. 92.

²⁶⁰ Ürmösi Kálmán: *i. m.* 230.

tanítva ábrázolják. Olyan emberként mutatják be, mint aki örömmel mozdul ki lakóhelyéről, indul el akár fürdőre, akár vásárba, akár valamilyen nyomozási megbízatás teljesítésére. Bármerre megy, törekszik arra, hogy úti- és beszélgetőtársat találjon magának. Mind falujában, mind más településen, szegényebbek és vagyonosabbak között is örülnek jelenlétének, nem csupán közvetlen természete, de versifikátor tehetsége és adomázó kedve miatt is. Minden rá bízott vagy önként vállalt feladatát maximális precizitással végzi. Ha mégis a szobájába zárkózik, akkor verseit rendezzi, írásos beszámolóit, tisztázatait készíti.

Ha pedig innen nézzük, már egyértelmű, hogy miért volt egyértelmű Jakab Eleknek, hogy Tiboldit meg kell nyernie a folklórgyűjtés ügyének, miként az is, hogy miért volt szinte biztos, hogy Tiboldi nem fogja visszautasítani a megbízatást, mindenben igyekszik az utasításoknak megfelelően eljárni, és a végeredmény, ha nem is lesz olyan, mint ha maga Kriza készítette volna, de nagy mennyiségű, használható anyag fog összegyűlni. Tiboldi István tehát Jakab Elek közvetítésével Kriza János meghosszabbított kezeként működött közre a gyűjtés munkálataiban, hozzátevé a saját habitusát és folklórról alkotott koncepcióját.

Tiboldi István kéziratának lajstroma

HMÁLT. [= HARGITA MEGYEI ÁLLAMI LEVÉLTÁR, CSÍKSZEREDA; DIRECTIA JUDETEANĂ HARGHITA A ARHIVELOR NATIONALE] GIMNAZIUL UNITARIAN CRISTURU SECUIESC II. SERIA MANUSCRISE NR. 52.

Tiboldi István különböző kéziratok művei összefűzött füzetekben. A füzetek nincsenek egymáshoz fűzve. A kéziratgyűjtes hivatalos megnevezése: Kriza János gyűjtőinek folklóranyaga.

Epigrammok (1–210. számozva, 1–16v.)

Veszekedő versek és Többféle alkalmi versek, Sírversek (másolat, nem autográf szövegek; 17–64v.)

A keresztúri vendéglő (65–75.)

Karácsonyi versek (másolat, nem autográf; 75v–209.)

MUEKvGyLT. [= MAGYAR UNITÁRIUS EGYHÁZ KOLOZSVÁRI GYŰJTŐLEVÉLTÁRA] MÉSZÁROS JÓZSEF HAGYATÉKA

Mészáros József állítása szerint a székelykeresztúri unitárius kollégium költöztetésekor a szemetesládában találta ezeket a kéziratokat, amelyek ezután hozzá, majd hagyatékával a MUEKvGyLt-ba kerültek.

Adomák (négy darab, nyolcadrét, cérnával összefűzött füzet, 307 + 303 + 300 + 322 szöveg)

Eredeti mesék (325 tanítómese, összefűzve)

Tanuló gyermekek Karácsoni versei (18 ív, kéziratban, 1–262-ig számozva)

Ellenkező Vers (töredék)

Adomák (piszkozati töredék, 26 oldal)

MUEKvGyLT. KRIZA JÁNOS HAGYATÉKA

13. szám alatt: Tiboldi kéziratának piszkozati példánya.

Valamennyi cérnával összefűzött nyolcadrét alakú. Bekerülésük módja ismeretlen, csak az elmúlt években kerültek bele a Jakab Elek által létrehozott (valójában szintén nem létező) „Kriza

János-hagyatékba”. Feltehetően Tiboldi halálát követően vagy valamelyik olyan személy bízta a levéltárra, aki közel állt ahhoz (pl. a kollégium tanára volt), vagy valamelyik egyházközség vagy személy hagyatékával kerülhetett be, s még az anyag rendezése előtt szétszóródott. Ezek azonban csak nagyon elnagyolt hipotézisek, ami bizonyos, hogy Tiboldi ezeket a pizskozati műveit senkinek el nem küldhette, s a levéltárba is úgy került be, hogy állományba nem vették, azaz a kollégium pecsétje nincs rajtuk.

Adomák (töredékes, pizskozat, 12 oldal, 129–157-ig számozva; a Mészáros-hagyaték vegyes anyagában [8. jelzetű pallium] fellelhető adomatöredékek egy más darabja)

Előzmény a versezetre (töredék, pizskozat, 8 oldal)

Népregék (Valamikor összefűzött lapok, most négy füzetre esve, pizskozati példányok sok áthúzással, összesen 74 oldalon 11 teljes és 2 töredékes szöveg.)

KVAKT. [= KOLOZSVÁRI AKADÉMIAI KÖNYVTÁR; BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÁNE, FILIALA CLUJ-NAPOCA] Ms.U. 588.

Tiboldi 5 műve egyesével füzetekbe írva és egy leltári szám alá besorolva. A füzeteken nincs rajta a Kolozsvári Unitárius Kollégium pecsétje

A Keresztúri Vendéglő

A' Kis Kedei új szőlőhegy leírása 1870-n

Jupiter és Hékuba

Erkölcsei Abéce tanulók számára. K. Kede 1864.

Bolond Bandi története

KVAKT. Ms.U. 591.

A Tiboldi István. Költeményei címmel található bekötött kötetben benne van a Kolozsvári Unitárius Főiskola Könyvtárának pecsétje. Az első oldalon bejegyzés: „E gyűjtemény az író Tiboldi István saját kézírása. Magam ismertem Tiboldit, birtam kézírását s azután is állithatom, azonban ebben többek megerősítettek. Klvr. 1885 oct. 16. Boros Gy”. A könyv első 164 oldalán vannak az egybekötött Tiboldi-munkák (amelyek emiatt eltérő nagyságúak), a kötet másik fele üres.

Pálfordulása 1829-ben. (1–3.)

Válasz és felelet 1830. (5–26. eredetileg e kettő egybe volt fűzve)

Erkölcsei Abéce (31–34.)

Bolond Bandi története 1867. (35–54.)

Jupiter és Hékuba. tulajdon értelemben pedig: Egy alanti helyen állott, de magáról nagyot képzelt nyolczvanhat éves özvegy férfinak egy ötven éves kicsapongó özvegy asszonnyal történt összepárosodása 1822ben. (55–76.)

A' Kis Kedei új szőlőhegy leírása 1870-ben. (79–126.)

A' Keresztúri Vendéglő (127–149.)

Vádak. A hamis vádakat szenvedő tanítónak jó barátjához irt levele Sapphó mérteke szerint Tordán 1859ben (151–164.)

KVAKT. Ms. U. 1406.

Tiboldi István: Bolond Bandi története

Egy nagyon koszos, összefirkált példány; 20 oldalas cérnával összevarrt füzet. Hátoldalán felírás: „Imre Dénes VII. o. t. ajánd. 1909.I. 29.” A 16. oldalon beírás: „Márkus Zsigmond Vajdakuta MDCCCXCVII VII/VI”

KvAKT. Ms.U. 1766.

Jupiter és Hekuba.

14 oldalas, eléggé elkoszolódott példány, pecsét, jelzés nélkül.

TBK [= TELEKI-BOLYAI KÖNYVTÁR] Ms. 0663/1.

Tiboldi István versei 1862.

Feltehetően ez az a kötet, amelyet Tiboldi István még életében a Székelykeresztúri Unitárius Kollégiumba beadott. Benne a pecsét azt tanúsítja, hogy ez a Székelykeresztúri Unitárius Kollégium Olvasóegyletének volt a tulajdona. Az olvasóegylet könyvlajstromában (TBK Ms. 0715. 410. sz. alatt) szintén szerepel a kötet. A kollégium könyvtárában felszámolásakor ez a kötet is Marosvásárhelyre, a Teleki Tékába került.

A kötet címlapján a *Tiboldi István versei* felirat más kéz írása. Az előszó Tiboldi kézírása, de látszik, hogy kihagyott helyre utólag írta azt be, s utóbb a hely kicsinek bizonyult, így az utolsó oldalon a szöveg betűméretét meg kellett változtatnia. A kötés 19. századnak tűnik (számomra).

Előzmény a 'versezetre (Kis Kede 1862. Julius kezdetén; 14 oldal)

Tanuló gyermekek Karácsoni versei (1–262-ig számozva; itt kezdődik a (könyvtári) számozása a könyvnek: 1–290.)

Ellenkező versek

Elmondották lakodalmi ünnepélyen 1820-ban. Gál Ábel és Kozma Ferencz tanulók (291–304.)

Lakodalmi ünnepélyen farsáng utolsó estvéjén 1820-n. (305–306.)

A koczkodó új házások és a jóra intő Öreg. Egy játékforma, mely lakodalmi ünnepélyen előadatott három tanuló által 1821-n. (307–330.)

Egy özvegy apa másodszeri házasságakor az alábbi verset mondotta kis leánya (331–332.)

Elmondották Gál Benedek és Szabó Tamás Karácson ünnepén 1822-ben. (333–340.)

A pipa és a portubák Elmondották: Iszlai Márton és Cseh Mózes (341–352.)

Az iskolaházról Elmondották: Kúti József és Kúti Mihály (353–358.)

A férfiak ellen és mellettök Mondották Gál Klára és Boros Anna (359–370.)

Jobb lesz e megházasodni, vagy még tovább is nőtlenkedni a tanítónak? Elmondották Szócs Imre és Szabó Farkas 1826ban (371–384.)

A víz és a bór Elmondották Kozma András és Iszlai József (385–396.)

A tél és a nyár Elmondották: Szabó Sinka és Iszlai Ferencz (397–420.)

Hivatalfölötti perlekedés. Elmondották: Gál Elek és Jakab Ágnes (421–436.)

Többféle alkalmi versek. Tanulók számára templomba bemenetelkorra. 1827. Nota: szűkölködünk nagy mértékben 's a't'. (437–438.)

Halotti énekek. Nóta: Jövel éltem' dicsősége 's a't' (Tordán 1818b:1–4. számozva; 439–441.)

Sírversek (1–27. számozva; 441–451.)

Gyászdal. Vászoly fölött. (452.)

Erkölcsei Ábécé tanulók számára írva 1859.-n K. Kedében (453–456.)

Népdalok (1–21. számozva; 452–474.)

Két szomorú ének. Iratott egy ifju' untig ismételt kérésére, ki egy lányba bolondult (de nem okosan bolondult volt belé), s nem nyerhette el. (1–2. sz.; 475–478.)

Másnemük. Elegyek.

A Bolha. Kolozsváron 1817ben Augustusban. (479–482.)

Útmelletti almafára, melyről az alma egy éjjel ellopatott ezen sorok függesztettek 1819ben. (483.)

Ugyan ilyforma esetre. 1820. (483.)

Egy fazekas kívánatára készítendő tálaiba mázzali beírás véget (Suba Sigának) (483.)

Kis fu születésekor a' szülékhez. 1820ban. (484.)

Valamicske (484.)

Halálozás (1–3.: Egy hallgató az iszákos pap' elhunytakor; Egy férj iszákos neje halálakor; Egy férj pazar, kicsapongó neje halálakor; Valamicske; 485–486.)

Az iszákos férj (vers; 487–488.)

Ifju özvegy. (489–490.)

Tébolyodás. Órulás (491–492.)

Nejétől elvált férj (493.)

Szörnyű bánat (megjegyzés: „kijött a Kiskövetben”; 494.)

Öregen nőülthez (1861 Jun. 2-án; 495.)

A halál (1861 Jun. 13-án; 496.)

Semmi gazda (497–500.)

Epigrammok. (1–430. számozva; 501–564.)

Jupiter és Hékuba. Tulajdon értelemben pedig: Egy 86 évü özvegy férfinak egy 50 évü kicsapongó özvegy asszonnyal lett összepárosodása Szent Gerliczén 1822ben. (565–583.)

TBK Ms. 0663/2.

Feltehetően ez az a kötet, amelyet Tiboldi István még életében Jakab Eleknek adott át. Egy Tiboldi István *Versei* című kötet bizonyosan szerepelt a Jakab Elektől megvásárolt könyvek jegyzékében (ld. TBK Ms. 0352.). Ebben a kötetben a pecsétét azt tanúsítja, hogy az az Unitárius gymnasiumi Könyvtára Székely-Keresztúron tulajdona volt.

A kötése (számomra) későbbinek, inkább 20. század elejinek tűnik. Ebben a kötetben is ki volt hagyva a hely a címnek és az előszónak, de azt végül nem Tiboldi, hanem egy más (feltehetően 20. századi) kéz másolta be és alakította minimálisan át az eredeti szöveget. Ugyanő írta le a *Jupiter és Hékuba* című művet, amelyet a kötet végére kötöttek be.

A kötetben található 1865-ös vers miatt ez a másolat bizonyosan az egyik legkésőbb keletkezett lehetett.

Karácsoni versek kezdve 1819b:

Iskolában tanuló új paraszt kis Poncz Jánosnak négy Karácsonra adott versei (1ső 1826; 2dik 1827ben; 3dik 1828ban; 4dik 1829ben)

Néhai Tiszt. Pál János úr Háromszéki Unitár. Köri Esperes a fennebbi cigányverseket olvasván, azok írójához ez alábbi sorokat küldötte:

Más Karácsoni ismét

Erkölcsei Abéce irva tanúlok számára 1859n

Többféle alkalmi versek

Tanúlok számára templomba bemenéskorra (Nota: Szükölködünk nagy mértékben sat. 1827.)

Ima s prédikáció közben mondandó (Nóta: Légyen kedves az áldozat sat.)

Tanulók számára játékra menéskór.

Ekszámen előtt

Halloti [!] énekek (Nóta: Jövel éltem dicsősége, Édes Jézusom! Torda 819.; 4 vers)

Sirversek (826.; 27 vers)

Gyászdal Vászoly fölött

Népdalok

Másnemű versezetek

A bolha (Kolozsvárra, 1817ben)

Ütmelletti almafára, melyről az alma egy éjjel lelepatott, e sorok függesztettek 1819ben

Ugyan ilyforma esetre

Egy fazakas kérésére készítendő tálaiba mázzal beírás véget (Suba Sigának)

Kis fiu születésekor, annak szüleihez (1820)

Valamicske

Iszákos pap halálára egy hallgatója

Egy férj iszákos neje halálakor

Egy férj kicsapongó életet élt neje halálakor

Valamicske

Az iszákos

Ellenkező vagyis Veszekedő versek

(1) *A koczkodó új házások és a jóra intő öreg.* (Lakodalmi ünnepélyen szovalta három tanuló: egyik férjnek, másik nőnek, a harmadik készített fejér hajjal öregnek öltözve – 1821ben)

(2) *Az ifiúnak jobb e nősülni, vagy nem.* (Szovalták Gál Abel és Kozma Ferencz lakadalmi ünnepélyen 1820ban Fársáng vég-napján)

Lakadalomban fársáng utolsó estvéjén

Egy apa másodszori nősülésekor elmondotta kis leánya

(3) *Karácsoni ellenkező kettős versek.* (Szovalták Gál Benedék és Szabó Tamás 1822ben)

(4) *A pipa és portubák.* (Szovalták Iszlai Márton és Cseh Mózes 1823ban)

(5) *Az iskola-házról* (Szovalták: Kúti Mihály s Kúti József. 1824)

(6) *A férfiak ellen és mellettök.* (Szovalták Gál Klára és Boros Anna)

(7) *A tanító fölött veszekedő.* (Szovalták Szöcs Imre és Szabó Farkas)

(8) *A víz és bór.* (Szovalták Kozma András és Iszlai József)

(9) *A Tél és nyár.* (Szovalták Szabó Sinka és Iszlai Ferencz)

(10) *Hivatalviselés fölötti ellenkező* (Szovalták: Gál Elek és Jakab Ágnes)

Epigrammok (429 költemény)

Idősb és ifjabb Szöcs Jánosnak, mint nagy és édes apák nevök napjára küldötte tanuló kis Szöcs Juliánna Kis Kedéből Ujszékelre 1862ben

A Halál (1861n)

Névnapi rövid 1865-n (Jakabházi Zsigmondnak)

Végül

Jupiter és Hékuba (ezt utólag kötötték be, ugyanannak a kézírása, aki az *Előzmény a versezetre* című előszót is beírta)

MTAKK [= MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT KÉZIRATTÁRA, BUDAPEST] IROD. 8-R 178/I.

Tiboldi István: Gyűjteménytöredékek I.

Különböző méretű füzetek, amelyeket valaki utóbb kötött egybe. A kötésről nem tudom eldönteni, hogy mikori, lehetséges, hogy a kéziratárba való bekerüléskor kötötték csak egybe az ívfüzeteket. Erre utal az is, hogy néhol nem jó sorrendben következnek a füzetek. Bekerüléséről egyelőre szintén semmit sem tudunk.

Másolat Ovum Paschale az az: magyar Óda A Kikeletről. (Pater Stephanus Bíró Soc: Jesu:Cassoviensis. 17 Apr. 1767.; 1–2.)

Válasz, vagy Felelet. A kedvetlen tavasz. (Joannes Comes Lázár. Brassó. 16 Májji 1767.; 2–4.)

Népmondák. Szóejtések, s egyéb mondatok. (proverbiumok, némelyik magyarzó történettel; 5–81v.)

Közlő néhány év alatt többszámú népmondát s tájszót küldvén a felszollító urhoz, most az úrral az okból csak e keveset leve szerencsés az illető helyre küldhetni (közmondások, tájszavak, 83–88v.)

Néhány Tájszó s még valami olyanforma (89–90v.)

Előzmény a Táncz=Mondókákra. (Kiskede, 1859. május 20.; 91–98v.; maguk a táncmondókák nem következnek közvetlenül utána)

táncmondókák (99–145v.; más anyagú papír, mint amire az Előzmény íródott)

Idősb és ifjabb Szöcs Jánosnak mint nagy és édes apák nevök napjára ez alábbi sorokat küldte tanuló kis Szöcs Juliánna kis Kedéből Ujszékelre 1862ben. (névnapi köszöntő; 146–147v.)

István napjára 1865 ben (148–149v.)

A K. Kedei új szőlőhegy leírása 1870.ⁿ (150–173v.)

Bolond Bandi (174–183v.)

MTAKK IROD. 8-R 178/II.

Tiboldi István: Gyűjteménytöredékek II.

Eredetileg különböző nagyságú füzetek, amelyeket utóbb, feltehetően a kéziratár munkatársai egybekötöttek. A füzetek bekerülési módja ismeretlen. A lapokon grafit-, kék és piros ceruzás javítások és bejegyzések. A megállapítások a mesék minőségére utalnak (pl. „fércz”, „rosz”). A lapokon kétféle számozás fut végig, mindkettő jóval későbbinek tűnik, mint a szövegek. A lap tetején minden oldal meg van számozva grafitceruzával. A lap alján csak minden második oldal, szintén grafitceruzával (ez a kéziratári, jelenlegi hivatalos számozás, ezt követem én is).

Népregék

Első rege (1–4v.; grafittal: Hófehérke (semmi új))

Második rege (5–8v.; kék ceruzával: Gagyi gazda (rosz))

Harmadik Rege (9–19v.)

Negyedik Rege (20–32v.; grafittal: fércz)

Hatodik Rege (33–48v.; Zöldszemű Péter; ennek a végén a hívószó: Nyolczadik, tehát nem maradt ki egy mese sem)

Nyolczadik Rege (49–56v.; grafittal: használható, Aranyhajú K.)

Kilenczedik Rege (57–63v.; grafittal: vmi tanirányú; itt befejeződik ez a közlés, nincs több hívószó)

*Nép=regék**Első* (64–76v.; kék ceruzával: zavart fércz; graffittal: Viola János)*Második* (77–82v.; kék ceruzával: Ráadó féle fércz)*Harmadik* (83–87v.; kék ceruzával: Toldás (ismeretlen részek is); graffittal: jó. (Kun B. Orsz. [?]))*Népregék**I^{ső} ív 1. A megjobbult fiu* (88–95v.; kék ceruzával: jó részletek vannak de az egész ros; A befejezés után a hívószó: Második)

[Második] (96–103v.; töredékes, az eleje, nagyjából egy ívfüzetnyi hiányzik, a vége megvan, a hívószó: Harmadik)

MTAKK IROD. 8-R 178/III.

Tiboldi István: Gyűjteménytöredékek III.

Az Irod. 8-r. 178/II. folytatása, tehát mindaz igaz rá, ami az előző kötetnél megfogalmazódott, azzal a kiegészítéssel, hogy a lap teteji számozás itt folyamatosan folytatódik (míg a lap alji újrakezdődik). Ez arra mutat, hogy a lap teteji számozás készítésekor mindez egy bekötés nélküli teljes korpuszt alkotott.

Harmadik Rege. A király 20 éves leánya s három ifju (1–5v.; 4ik ív; ez a folytatása az Irod. 8-r. 178/II. 103v. lapján abbamaradt gyűjtésnek)*Negyedik Rege. Az ördög és a szegény ember.* (6–8v.; a hívószó: Ötödik)

[Ötödik] (9–16v.; töredékes meseszöveg, az elejéről egy ív (az 5.) hiányzik belőle)

Hetedik Rege. Egy király leányát elkapja a nagy hal (17–28v.; kék ceruzával: sok új)*Nyolczadik Rege. A hazug.* (29–32v.; kék ceruzával: jó; hívószó: Kilencz, de utána már más következik)*21dik Rege. Az ördög s a szolgája* (33–38v.; 23^k ív; kék ceruzával: az eleje ismeretlen)*22dik Rege A kis kakas.* (csonka; 39–39v.)*36-dik Rege. Királyfiu Kis Miklós* (40–47; 36^k ív; a vége után nincs hívószó)*Népregék**Iső Bujdosó Pál* (48–71v.)*2dik Űszöges Péter s fiai: Gáspár és Izsák* (72–75v.)*3dik A tolvajok közé vetődött szegény ifju* (76–79v.)*4dik Egy királyfi elragadja a tündér király fiától a szép leányt* (80–83v.)*5dik Egy földész két leánya: Szép Linka s Iluska* (84–87v.)

[Adomák] (töredék; 88–95v.; 82–111. számúak)

MTAKK K 380/9Töredék, cérnával összefűzött lapok: *Ujabban gyűjtött Tánczmondókák mult éven küldöttek mellé útasitva.* (16 oldal)

Ez a töredék része lehetne a kötetnek, annak rigmusai közt volna a helye. A 2. töredékes részben (130–145v.) úgy állna helyesen össze:

1. a különálló töredék 1–8v. lapja (hívószó: A vén)
2. 138–145v. (hívószó: Húgom)
3. 130–137v. (hívószó: Jó gazda)
4. 99–129v. (hívószó: A kis leányt)

a rákövetkező rész már hiányzik

Az *Előzmény a Tánczmondókákhoz* című rész nem ezekhez illeszkedik, hanem ez a következő gyűjtés lehet.

MTAKK M. Irod. R.U.I. 8-r. 41. sz.

Tiboldi István népköltő eredeti verses gyűjteménye 1862.

Tiboldi István által összeírt versgyűjtemény, amelyet Jakab Elektől vásárolt meg a könyvtár. (Vö. MTAKK K888 Kézirattári szaporodások 1870-től fogva. 12.) A három nagyjából azonos tartalmú kötet közül ez lehetett a legelső, a legrendezettebb. Feltehetően ezt küldte el Kriza Jánosnak, akitől Réthi Lajoshoz Pestre került a kötet. (Vö. Szakál Anna: *A folklórgyűjtő Tiboldi kéziratosa anyaga és folklóriztikai értékelése. = Voigtloristica. Tanulmányok a 70 éves Voigt Vilmos tiszteletére (ATU 503)*. Bp. 2010. 38–61.)

A kötet címe nem Tiboldi István kézírásával szerepel, minden más benne található szöveg autográf.

Előzmény a versezetre. (2–8)

Karácsoni versezetek tanulók számára (9–150v.; 265 szöveg)

Néhai Tiszt. Pál János úr Háromszéki Unitár köri Esperes a fennebbi cigányverseket olvasván, azok írójához ez alábbi sorokat küldötte (151–151v.)

Ellenkező versek

Elmondották lakadalmi ünnepélyen 1820^{ban} Gál Ábel és Kozma Ferencz tanulók (152–158v.)

Lakadalmi ünnepélyen fársáng utolsó estvéjén 1820ⁿ (159–159v.)

A koczkodó új házások és a jóra intő Öreg. Egy játékforma, mely lakadalmi ünnepélyen előadatott három tanuló által: egyik férjnek, más nőnek, harmadik készített fejér hajjal öregnek lévén öltöztetve 1821ben (160–170v.)

Egy özvegy apa másodszeri házasságakor ez alábbi verset mondotta kis leánya (171–171v.)

Karácsonra irt Ellenkező versek. Elmondották: Gál Benedek és Szabó Tamás 1822ben. (172–175v.)

A pipa és a portubák. Elmondották: Iszlai Márton és Cseh Mózes (176–181v.)

Az iskoláról. Elmondották: Kúti József és Kúti Mihály (182–184v.)

A férfiak mellett és ellenök mondották Gál Klára és Boros Anna. (185–190v.)

A tanítónak jobb lessz e nősülni vagy tovább is nőtlenkedni. Elmondották: Szócs Imre és Szabó Farkas (191–197v.)

A víz és a bór. Elmondották Kozma András és Iszlai József (198–203v.)

A tél és nyár. Elmondották: Szabó Sinka és Iszlai Ferencz (204–215v.)

Hivatalviselés fölötti perlekedés. Elmondották: Gál Elek és Jakab Ágnes – tanulók. (216–223v.)

Többféle alkalmi versek

Tanulók számára templomba beérkezéskorra. 1827. Nóta: Szűkölködünk nagy mértékben 's a 't'. (224.)

Ima és prédikáció közben mondandó. Nóta: Legyen kedves az áldozat sat. (224v.)

Tanulók Számára játékra meneskorra. (224v.)

Ekszámén előtt. (224v.)

Halotti énekek. Nóta: Jövel éltém' dicsősége 's a 't' (1–4. sz.; a 4. nótája: Én Istenem! sok nagy bűnöm sat.; Torda 1818; 225–226)

Sírversek (1–27. számozva; 226–231)

Gyászdal. Vászoly fölött. (231v.)

Erkölcsi Abece irva kis tanulók számára K. Kedében 1859^{en} (232–233v.)

Népdalok (1–21. számozva; 234–242v.)

Két szomorú ének. Iratott egy ifju kérésére, ki nem elég okoson egy leányba bolondult, s a leányt szüléi nem engedék, hogy elvehesse. (1–2. sz.; 243–244v.)

Másnemük. Elegyek.

A Bolha. Kolozsváron 1817ben Augustusban. (245–246v.)

Útmelletti almafára, melyről az alma egy éjjel ellopatott, e sorok függesztettek 1819ben. (247.)

Ugyan ily-forma esetre. 1820. (247.)

Egy fazekas kérésére készítendő tálakba mázzali beírás véget (Suba Sigának) (247.)

Kis fiu születésekor a szülékhez. 1820 (247v.)

Valamicske (247v.)

Halálozás (1–3. sz.: *Egy hallgató az iszákos pap' elhunytakor; Egy férj iszákos neje halálakor; Egy férj pazar, kicsapongó neje halálakor; Valamicske; 248–248v.*)

Az iszákos férj (249–249v.)

Iffju özvegy. (250–250v.)

Tébolyodás. Őrülés (251–251v.)

Nejétől elvált férj (252.)

Szörnyű bánat (megjegyzés: „kijött a Kiskövetben”; 252v.)

Öregségében nősülthez (253.)

A halál (1861 Jun: 13-án; 253v.)

Semmi gazda (254–255v.)

Epigrammok. (1–431. számozva; 256–287v.)

Jupiter és Hékuba. Tulajdon értelemben pedig: Egy 86 évü özvegy férfinak egy 50 évü kicsapongó özvegy asszonnyal lett összepárosodása Szent Gerliczén 1822ben. (288–297.)

MTAKK Ms. 352/8.

Közmondások. Népmondák. Példabeszédek.

S. Nagy Lászlótól, 1956-ban megvásárolt anyag. Két, cérnával egybefűzött ívnyi (2×16 oldal), letisztázott szöveg, nincs számozás, csak az 1. ívfüzetben van felírva a cím, a 2. ívfüzetben pedig egy 4-es szám – tehát hiányos és akár folytatása is lehetett.

MTKK Ms. 370/1.

Népdalok Sütő Nagy László gyűjteményéből a hivatalos címe az anyagnak, azonban az 5–12. folion Tiboldi István kézírásában táncmondások találhatók. A kézirat ebben a formájában töredékes. Az 5–10. egybetartozik, egy összefűzött ívfüzet, cím nélkül, befejezés nélkül. A 11–12. egy töredékes kitépelt oldal, nem az előző közvetlen folytatása. A 10v-n a hívószó: Tudod; a 11v-n a hívószó: A kéne.

Az anyag 1957-ben került be a kéziratárba, amikor megvásárolták Sütő Nagy Lászlótól.

OSZK Kt. [= ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KÉZIRATTÁRA] OCT. HUNG. 1198.

A kötet gerincén arany betűkkel a felirat: *Adomák*. A kötés feltehetően 19. század végi – 20. század eleji, pecsét nincs benne. Tiboldi István nevét ceruzával jegyezte a kötet elejére egy 20.

századi kéz (aki akár a könyvtár munkatársa is lehetett). Bár nincs arra adatunk, hogy Tiboldi István (Jánosfalvi Sándor Istvánhoz hasonlóan) saját köteteit bekötötte volna, gyanússá teszi a kötést az, hogy a kötéshez használt előzéklapra az első füzet címlapjának betűi átütöttek.

A kötetet (más kéziratokkal együtt) Kovács Kálmántól (Kriza János unokájától) vásárolta meg a könyvtár 1951-ben (mint Kriza-féle hagyatékot – lásd Kézirattári Növedéknapló 1951. év 65. sz.), tehát a Tiboldi-adomáknak ez a 4 füzete eredetileg Kriza János tulajdonában lehetett, s feltehetően utóbb Kovács János köttette egybe azokat.

Bár bizonyos adomák kimaradtak, de alapvetően azonos az első 3 füzet anyaga a jelenleg a MUEKvGyLt-ban található kéziratot példányokkal. A *Néhány Adoma még* szövegei is bekeleltek a kolozsvári (nyilván utóbb keletkezett) kézirati példányba.

Az *Adomák* mindhárom füzetének címlapján Tiboldi István kézírásával eredetileg *Anekdotok* szerepel. Ezt Tiboldi áthúzta és más tollal (később) fölé / mellé írta, hogy *Adomák*.

Adomák Első Füzet (300 szöveg; 1–44v.)

Adomák Második Füzet (300 szöveg; 46–92v.)

Adomák Harmadik Füzet (300 szöveg; 94–140v.)

Néhány Adoma még (67 szöveg; 141–148.)

OSZK K.T. OCT. HUNG. 1675.

A kilenc, egymáshoz varrt ívfüzet eredeti címlapján más (19. századi) kéz írásával a felirat: *Eredeti Mesék. Irta Tiboldi István*. A címlap író kézírás ismerős, valószínűleg Kriza Jánosé.

A kötet 325 Tiboldi által számozott tanítómesét tartalmaz, lapszámozása könyvtári (71 lapból áll). A benne található eredeti mesék megegyeznek a MUEKvGyLt-ban találhatóval. Szép, tisztázott kézirat. Néhol tintás, másutt ceruzás javítások találhatók a szövegben. Ezek alapján majdnem biztosra vehető, hogy ez az a példány, amit Tiboldi István Kriza Jánosnak adott át a korondi fürdőn (vö. Szakál Anna: *i. m.* [„Így nőtt fejemre...”] 267.), amit utóbb Kriza továbbadott Réthi Lajosnak (vö. Réthi Lajos: *i. m.* 27.), aki Pestre vitte azt. A Vasárnapi Ujságban 1868-ban közölt *Kháron és az utasok* című tanítómesé szövege (Réthi Lajos: *Tiboldi István*. Vasárnapi Ujság XV(1868). 23. 270.) mindenben követi jelen kézirat 1. meséjének (2–2v.) ceruzás javításait – ez alapján következtetek arra, hogy ezt a kéziratot használta Réthi Lajos Pesten.

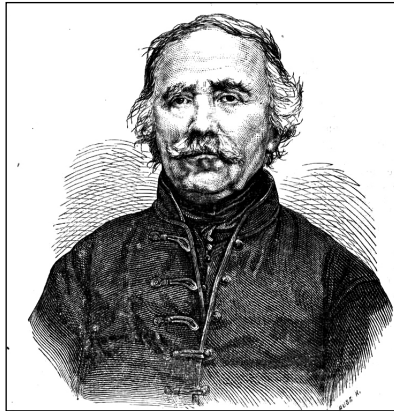
A könyvtár 1959-ben vette meg Szalay József könyvgyűjtő hagyatékának részeként annak özvegyétől. Arról nincs tudásunk, hogy Szalay Józsefhez hogyan került, de a fentiek alapján feltételezhető, hogy Réthi Lajos utódaitól vásárolhatta meg.

„Do I Know Tiboldi? Who Doesn't Know Here in Szeklerland Our Good Old Uncle, Our Dear Storyteller!” The Excellent Teacher, the Famous Occasional Poet and Diligent Collector Tiboldi István

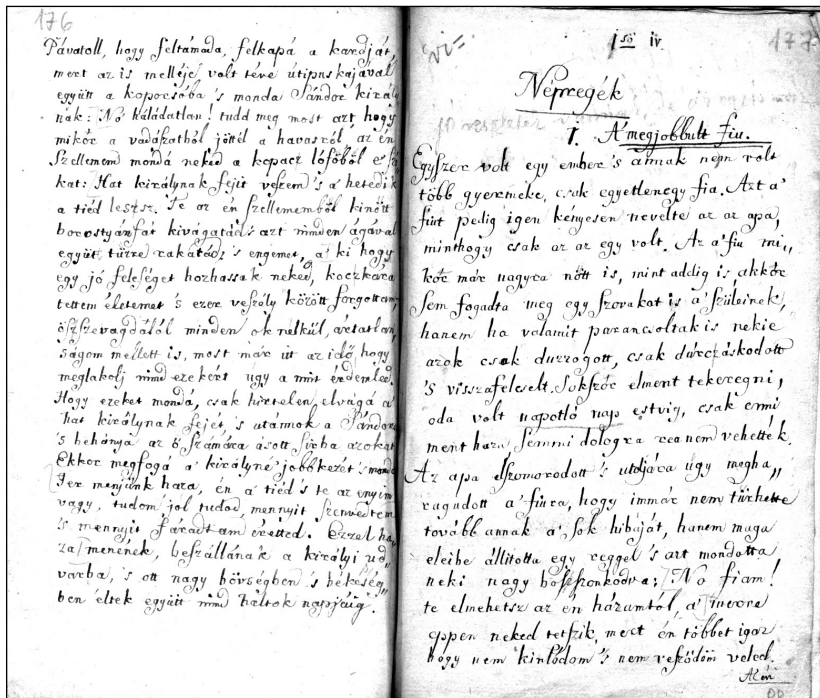
Keywords: Transylvania, 19th century, Unitarian, occasional poet, lower clergy

In my essay I attempt to unfold the everyday life of István Tiboldi (1792–1880), the Transylvanian Unitarian teacher, occasional poet and collector of folk poetry, based on the available sources. I show that despite the scarce sources we can still draw a complex picture of him along the lines of his assumed roles, examining him in the light of these interacting roles. I am attempting to show how he became well-known throughout Transylvania despite the fact that he was only a teacher first in a middle-sized, later a small village, primarily wrote his occasional poems for his students, and participated in collecting only in his spare time.

Képmelléletek

1. Tiboldi István arcképe
(Vasárnapi Ujság XV(1868). 23. 269.)

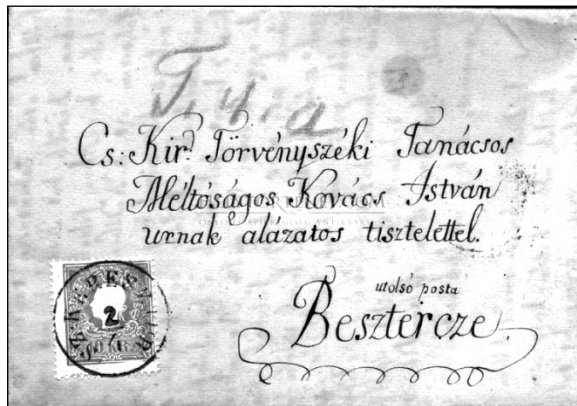
2. Tiboldi István mesegyűjteményének két oldala
(MTAKK Irod. 8-r. 178/II. 176v–177.)

következtében egy kínos köszvény nyavalya egész évre gyöbörve engem
 abból némileg felcsodván még tanítok ottan két telen, de újabbban gyengülai
 kezdé egészen, azért elűggedve léis homomba Szi Miklótra vonam ma,
 gamot, néhány nyári házi kúra után visszanyerém egészenem, mint
 már kocor, mivel különben is sem nőm, sem gyermekeim, untam újabb hi-
 vatala vállalni, amhac mind papi, mind tanítói hivattalal néhányra
 valem kialsó. - Hazafalltam után önkéntesen tanítok tíz telen, nem én
 vón iskolatanító lakfalomban. Később két Kedencek két valláson egyenlő
 számú gyermekek szülők lettek, kéreőkre felvállalom a kecsinok tanítását
 ez előt négy évvel, s folytatam azt K. Kedében egy közeli rokonom kis
 kúrtól Szabójában, de a mely szoba mivel igen szűk vala itt N. Kedébe,
 hol ma is meg vagyok gondoskodának a fiúk egy kényelmes, magas szobá-
 ból, 20 számból álló fiú, s leányt jelentenek a két falból mit tanulha-
 totok, többet nem is vala nagy kedvem. De midőn November 12-én tanítási
 kezdék, csak hamar hozának még más néhány faluból annyi gyermeke-
 k, hogy 38-ra nőtt a számuk. Egy tanulóval töltöm a' azot telen
 folytatáson azon, egy szobában velök, míg folle hó 22-én erőment adtam
 ma holnap visszaterek onkora rokonom kis szobájába K. Kedébe folytatandó
 mált évben felbe maradt csekély irkaimat. Itt a' szülők újól kének igézők
 nem ide jövő téceis tanítóit. Igaz, hogy illően méltánylak csekély juttatás,
 monam, jeltalltam körtök magamot, de hogy mit érek ezután, az a' jövődől sőt
 sárgala alá rejtek.

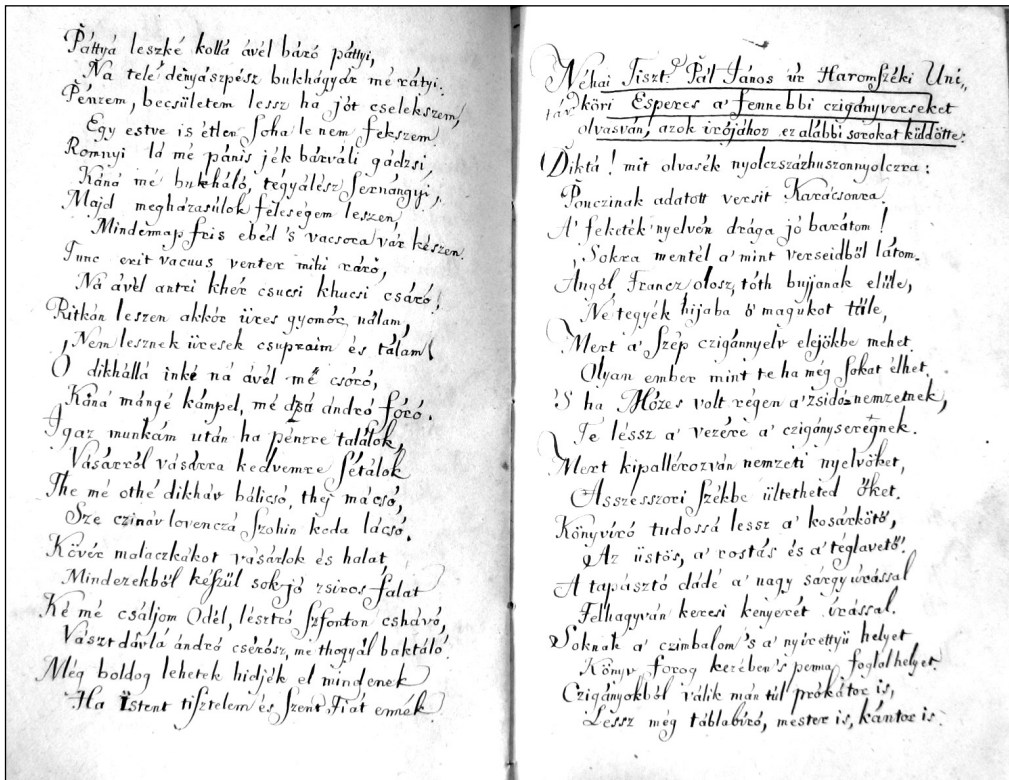
Miköz 1858-ban Mátyásról ajkörték Sz. Pálra az iskolarectornál hálván egy éjszaka,
 miköz onnan má' nap reggel elindülék, akkoré hálván, hogy azon faluban egy
 gáza pinczet ávathán olyan kőművesek vastag cserépeket találtak a' földben
 mik legkisebbben Romai régiségek, valahely vierevéri nív lehet, talá hogy
 az közél több affelék rejtek a' földben a' közel. En vagyva vagytam
 megnézni a' találatot, de bizonykodám, miköz megértem, hogy a' pincze gáza,
 dája azon cserépeket beakatta a' pincze köfalába s még nem láthatni.
 A' külön könyvet, mivel többen kívának olvasni, keményre bekötöttem, s mely
 becses küldeményérti köszönetemet rajban imetelve állandóul vagyok
 a' illetőségos urnak

Nagy Lede. 1860. 28. Márc.
 aláíratos szolgálója
 Tiboldi István SK.

3. Tiboldi István Nagyajtai Kovács Istvánhoz írt levelének 3. oldala. Nagykeede, 1860. március 28. (MUEKvGyLt. Nagyajtai Kovács István-hagyaték)

4. A levélhez tartozó boríték

5. Tiboldi István Pónczi Jánosnak adott 4. karácsonyi versének vége

és a rá válaszként érkező vers eleje (sz. n.)

(TBK Ms. 0663/2.)

Hiedelemadatok Kóborról 1944-ből¹

Kóborról, szülőfalujáról ezeket a sorokat Egyed János vetette papírra 1944 nyarán.

Egyed Jánost falujának református lelképásztora, Kadácsi Zoltán irányította Nagyenyedre a Bethlen Kollégiumba első gimnazistaként. A Bethlen Kollégium diákja volt egész addig, amíg az Antonescu-rendszer nem zárta be a dél-erdélyi magyar középiskolákat. Akkor, 1942-ben a határon átszökve jött át Kolozsvárra, és beiratkozott a Kolozsvári Református Kollégiumba, ahol aztán 1944 márciusában, amikor a németek bevonultak Magyarországra s így Kolozsvárra is, a Kollégium régi épületét is elfoglalta a német hadsereg. Egyed Jánost a kollégiumi tanár Nagy Géza vette magához. Feltehetőleg akkor, tanára biztatására vetette papírra szülőfalujáról ismereteit és emlékeit. A kézirat Nagy Gézánál maradt, aki azt közlés céljából átadta Szabó T. Attilának, az Erdélyi Múzeum akkori szerkesztőjének.

A kéziratot, amit én Szabó T. Attila özvegyétől kaptam meg, és őriztem mostanig, kinyomtatása céljából az Erdélyi Múzeum szerkesztőségébe, az eredetileg eltervezett helyére adom le.

Benkő Samu

Kóbor Fogarastól mintegy 25, Kóhalomtól mintegy 30 km-re fekszik. Jelenleg Fogaras vármegyéhez, régen Nagyküküllő vármegyéhez tartozott. Kóhalom járáshoz volt osztva, s a szász Királyföldnek is szerves része volt, ami annak tulajdonítható, hogy eredetileg szász falu volt, Kovurn néven alapították. Azokat a kiváltságokat élvezte, mint a szász falvak.

Hogy lakói miként veszttek ki, s kerültek helyükbe magyarok, tudni nem lehet. Azt tartják, hogy a Báthory–Básta-féle harcok alatt pusztultak ki. Ez azonban egyáltalán nem hiteles, mert a falunak 1570 körül protestáns magyar papja van. Lehet, hogy előbb pusztultak ki a szászok, mert Fogarasért a fejedelemség megszállásakor kemény harcok folytak, s e várostól csak 25 km-re fekvő falut könnyen feldúlhatták és kirabolhatták. Sajnos mindaz, ami erre az esetre világot deríthetne, mármint az egyház okiratai a templomban voltak elhelyezve egy ládában, s ez a láda 1802-ben, amikor a templom leégett, megmenthetetlenül bent égett el.

Kóbor ma teljesen magyar falu. Félig hegyen, félig völgyben fekszik. Körös-körül erdővel borított hegyek határolják, csak az Olt felé vezet egy völgy. Amint a nyomok mutatják, az erdők vastagabb gyűrűben vették körül a falut, úgyhogy könnyen az erdőbe lehetett menekülni. Ha kisebb csapat jött, akkor a templom körüli erődítésbe, mely teljesen szász építkezésre vall, húzódtak be.

¹ Kóbor (román: Cobor) elnéptelenedő református szórványfalu Dél-Erdélyben, Fogarastól északra. 1941-ben 854 lakosa volt (719 magyar, 57 román, 4 német, 74 egyéb nemzetiségű), de az 1992-es népszámlálás már csak 200 lakost mutatott itt ki, akik közül 157 személy vallotta magát magyarnak. (Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*. V. Teleki László Alapítvány – Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda 2002. 150.)

Az itt közölt hiedelemadatokat a Egyed János, a Kolozsvári Református Kollégium kóbori származású diákja jegyezte le 1944-ben. A Benkő Samutól kapott szöveget változtatás nélkül közöljük. (A szerkesztőség.)

Kóbor magyarsága teljesen különbözik a közeli falvak magyarságától. A beszéd egészen elüt a székelyek beszédétől. Ruházatuk is más volt régente, s csak a háború előtt vették fel az asszonyok a székely viseletet. Számos régi ruha korhadt el a padlásokon. Jellemük is teljesen más, mint a székelyeké. Nem olyan harciasak, azt lehet mondani, hogy inkább megalkuvóbbak, de azért magyarok.

Máskülönben becsületesek, vendégszeretők. A legnagyobb hibájuk, hogy csak azt az újítást szeretik, aminek ők jöttek rá a javára. Így aztán meglehetősen maradiak. Pap, tanító vagy akárki mondhat nekik, amit akar, meghallgatják ugyan, de nem mennek a tanács után.

Különösen az öregek ragaszkodnak minden régiséghez. Nekik megvan a saját világszemléletük. Másokra nem akarják ráerőszakolni, de nekik is hagyjanak békét.

Ilyen öregektől hallottam egy s más babonás történetet. A babonában talán jobban hisznek, mint a Szentírásban. Mert hiába, a vasárnap vallása nem hatotta át őket. Az ígét ugyanis csak vasárnap magyarázta a pap, de jó példával nem járt elől. A babona azonban mindennapi volt. Ha valamilyen dolog megragadta az emberek figyelmét, nem igyekeztek azt megmagyarázni, [hanem úgy vélték], egyszerűen a rosszfélék csinálták. Ha valakinek baja lett, nem az orvoshoz, hanem a javasasszonyhoz mentek segítségért.

Kóboron régen nagy jelentősége volt [a babonának]. Ma már kezd jelentéktelen lenni, de nem kipusztulni. Ma is azt lehet mondani, hogy ha egy élmény akad, az egész faluban csak ezt beszélik. De azért tudományban, mert a babona is tudomány, meg sem közelítik az öregeket, akik valóságos lexikonjai voltak a babonás történeteknek. Ma is vannak ugyan olyan emberek, akik komolyan hisznek ezekben a dolgokban. Ilyenektől hallottam én is ezeket a dolgokat.

A faluban hallott babonák személyei a következők: a boszorkány, a fehéraszony, a lüderc, a pereszlen s általában a rosszfélék. Jellemző vonásaikat, rontásukat s azoknak gyógyítását a következőkből ismerjük meg a legjobban.

Mivel a babonás történetekben legtöbbit a boszorkány szerepel, annak van a [legnagyobb jelentősége], legtöbb hatalma. A boszorkány hatalmát, illetve a ceremónia hatalmát a következő történet jellemzi.

Egy sötét nyári estén az utcán három fiúval találkoztam. Egy olyan ház előtt álltunk, amelyben éppen halott volt felravatalozva, s így terelődött a halálesetre, majd a szellemekre a dolog.

– Én nem hiszek a babonákban – mondta egyik fiú –, de szellemekben igen. Egyszer a faluban meghalt egy ember, aki előzőleg a pénzét a falba rejtette el. Halála után éjfélkor mindig megjelent abban a szobában, ahol a pénz el volt rejtve. Ilyenkor a lámpa kialudt, s a szekrény elfordult a fal mellől, mert a szekrény mögötti falban volt elrejtve a pénz. Az örökös megsokallta a dolgokat, s csendőröket állított oda. Éjfélkor, mikor megjelent a halott, a csendőr azonnal odalőtt, ahol a pénz volt elrejtve. De abban a pillanatban meg is halt.

Jó ideig beszélgettünk. Végre két fiú elment, csak a harmadik maradt ott. A beszélgetésben ő is részt vett, de amikor az egyik azt mondta, hogy boszorkányokban hinni nem lehet, elhallgatott. Amikor ezek elmentek, ő is megkezdte a mondókáját.

– Boszorkányok vannak – mondta, mint aki egy titokba fog bele. – Egy fiúval elmentünk egyszer a faluba. Sötét este volt. Hát ahogy egy ház előtt elhaladunk, az udvaron erős láncsörgést hallunk. A házban halvány világosság volt. Átmentünk az utca túlsó oldalára, s felálltunk egy kőre. Hát a ház (szoba) közepén egy asztal volt, a közepén egy nyitott könyv, s a négy sarkában négy gyertya égett. Az asszony, már a boszorkány, az asztal lábai között bujkált, majd felállt, s a könyvből kezdett olvasni. Mikor olvasni kezdett, a zaj megszűnt, mert azok, amik

a láncikat csörgették, az ördögök voltak. Amikor bujkálni kezdett az asztal lábai között, a zaj megint megkezdődött. Amint így álltunk, a boszorkány észrevette, hogy figyeljük, a könyvet becsukta, a gyertyát elfújta, s az ablakhoz jött. A zajnak azonnal vége lett. Mi elkezdtünk szaladni hazafelé. Szerencsére mire az ablakhoz ért, mi már elszaladtunk. Mikor hazaértem, lefeküdtem, de alig tudtam aludni, mert ha megtudja, hogy mi voltunk, akkor végünk lesz. Hogy meg ne tudjon rontani, az inget vagy két hétig fordítva vettem fel, s a kabát gombjait is fordítva varrták fel. S hogy meg ne tudja, hogy mi voltunk, a történetet sem mondtam el senkinek.

(Nekem, ahogy mondta, vagy 2 évre rá mondta el a történetet. Amikor kérdeztem, hogy ki volt az asszony, nem mondta meg, nehogy valamit tudjon csinálni a boszorkány. Annyit mondott, hogy a boszorkánynak egy lánya van, aki már férjhez ment.)

Amint látjuk, ebből a történetből a boszorkány hatalma s az egyéni védekezés tűnik ki. Ma már ismeretes, hogy a finnugor népek a halott dolgait fordítva rakták a sírba, tehát amit a jobb keze felől kellett volna tegyenek, azt a bal kezéhez tették, és fordítva. Íme itt is megtaláljuk ezt, de már elferdülve. Ezzel is ki lehet mutatni, hogy a babona (már a magyarság babonája) a régi magyar vallás maradványa, természetesen a tanok elferdültek, mert nem volt, ki ezzel foglalkozzék, ápolja.

A boszorkányok a rontást nem saját maguk, hanem valamilyen dologgal idézik elő.

Egyszer egy asszony gyermeket szült. A gyermek meghalt, s az asszony is sokáig betegségben szenvedett. Az asszony hallotta, hogy éjszakánként a tálas (edényeket tartó szekrényféle) recsegni kezd. Szólt az urának, aki tudta, hogy itt csakis rontás áll fenn, s elment a javasasszonyhoz. Ez azt mondta, hogy annak az embernek az anyja rontotta meg a feleségét, aki másnap vasat fog tőle kérni. Csakugyan másnap egy ember ment hozzájuk reszelőt kérni. Ennek az anyja hírhedt boszorkány volt.

A javasasszony aztán azt mondta, hogy a párnában van az a dolog, ami az asszonyt megrontja. Ezért a párnában levő dolgokat pontosan éjjélkor el kell égetni a kertben. Az ember éjjélre tüzet gyújtott a kertben, s kivitte a párnát, hogy égesse el. Amikor kibontotta a párnát, a tolluk között csontokat talált. Ahogy bedobálta a tűzbe, a boszorkányok mindjárt ott termettek, s szét akarták szaggatni, de addigra már a csontok elégték.

Falumban nagyon gyakran előfordul, hogy valakit megrontanak. Ilyenkor tudják, hogy a rontást valamelyik boszorkány okozta. Javasasszonyt hozatnak, aki aztán bizonyos keresgélés után megtalál a ház körül egy csomagfélélet, melyben halott csontja és haja van. A haját aztán természetesen felismerik, hogy kié volt. Ez, ahogy én hallottam, olyan emberé, aki nem hitt a babonában. Mintegy ezzel is azt akarják mutatni, hogy aki nem hisz a babonában, elkárhozik.

Amint mondtuk, a boszorkányoknak nagy a hatalmuk. A fiatalság életébe is beavatkoznak. Különböző állat vagy élettelen dolog képében kísérik a legényeket.

Egyszer egy legény faluba ment, egy sima helyen sok répát látott gurulni. Tudta mindjárt, hogy boszorkányok. Amikor ott ment el, a lába elé gurultak, nagyon kellett vigyázzon, nehogy vagy egyet is megérintsen. (Így akarnak akadályt gördíteni az eljövendő párok közé.)

Máskor a legényeket fekete macska képében követi. Egyszer egy legény megdobta, s amint mondták, valami hóbertosságra esett. Természetesen ebből valami ceremóniákkal gyógyították ki.

Egy legény egy leányhoz járt. Egyszer, amint egy hídon ment keresztül, megdobta a híd karján ülő baglyot. Más este, amikor hamarébb ment a leányhoz, leült a kapu előtti padra. Amikor a lány kijött, a fiúnak le voltak szaggatva a kabátgombjai, s a szeme fel volt akadva. Természetesen a bagoly, illetve a bagoly képében rejtőzködő boszorkány büntette meg a legényt. S amikor ment

haza, az utcát elállták valami lányfélék (kisasszonyoknak mondták), akik nem akarták továbbengedni. Éjszaka is mindig a csűrön és az istállón sétáltak. Úgyhogy még kimenni sem tudott. (A betegség gyógyítására sajnos nem emlékszem.)

Különösen nagyon gyakori volt régen a rontás a fiatal lányoknál. Általában azt mondják, hogy „*hozzaestek a rosszfélék*”. Ilyenkor természetesen a javasasszonyokhoz mennek, akik aztán tanácsokat adnak. A fiatal lányokat különösen azok rontják meg, akiknek ugyancsak lányaik vannak. Egyszer egy lányt megrontottak. A javasasszony azt mondta, hogy este tegyenek ki az udvarra két cseber vizet, s reggelre, aki megrontotta, annak a libái oda fognak menni inni. Hát valóban reggel ott voltak a libák.

A gyermekekkel kapcsolatban is érdekes történetek járnak, illetve jártak. Egy régi anyakönyvben lapozgatva azt vettem észre, hogy a gyermekeket mind megkeresztelték két- három napos korukban. A keresztelés azért történt ilyen hamar, hogy a boszorkány ki ne cserélhesse.

Egy ilyen kicserélést egy asszony mondott el. Egy este a fonóba ment a kisgyermekkel a karján. Amint a tornácra ment végig, egyszer csak érezte, hogy megkönnyebbül a karja, mintha valaki kiemelné belőle a gyermeket, de megint ránehezedett a gyermek súlya. Amikor bemegy a szobába, akkor látja, hogy a karján egy csúf, síró gyermek van, ugyanis a boszorkányok kicserélték az övét. Ennek a gyermeknek nagy [volt a] feje, ellenben a teste vézna volt. Beszélni nem tanult meg, csak egyszer-egyszer idétlenül kacagott.

A kicserélt gyermekről még a következő mesét hallottam. Volt egyszer egy házaspár, s született egy szép gyermekük. Ezt azonban megtudta egy boszorkány, s kicserélte a sajátjával. A kicserélt gyerme rettentő csúf volt, beszélni sem tanult meg. Ha valamivel kedveskedni akartak neki, nem vette el. A házaspár nem tudta, hogy mit csináljon a gyermekkel. Egyszer aztán egy híres orvos jött a faluba, akinek megmutatták a gyermeket. Az orvos azt mondta, főzzenek meg egy záptojást, s tegyék a hamuba úgy, hogy a gyermek is lássa. Úgy is tettek. Amikor kimentek a szobából, a gyermek kimászott a bölcsőből, ámbár addig nem járt soha, elment s kivette a hamuból a tojást, megkapargatta, s kacagva mondta: „Csak ilyent főztek nekem.” Mikor az orvos meghallotta ezeket, azt mondta a házaspárnak, hogy hevítsék meg a kemencét, s amikor jó forró, a gyermeket tegyék fel a lapátra, mintha be akarnák dobni a kemencébe. A házaspár úgy tett, ahogy az orvos követelte. Amikor feltették a lapátra a gyermeket, egyszer csak jött a boszorkány a csűr felől a házaspár gyermekét a karján hozva. Ahogy a kemencéhez ért, letette a gyermeket, s a sajátját felkapva úgy elment, hogy senki sem látta többé.

Amint láttuk, a védekezés a rontás ellen különbözőképpen történik. Van eset, amikor javasasszony segítségével, de van úgy, hogy annak a segítségére nélkül. Az egyéni védekezésre mutatnak a következő történetek.

1. Egy ember a szomszéd faluban szolgált. Egy este, amint megy az utcán, valami fehéresség közeledett feléje. Ez a fehéresség boszorkány volt. Amikor a közelébe ért, hirtelen lekapta az ember kalapját, s eltűnt.

Az ember elmondta ismerőseinek a történetet. Azok felvilágosították, hogy ez a fehéresség boszorkány volt, [és] ha még egyszer közeledik hozzá, rántsa ki bal kézzel a bicskáját, mert akkor a boszorkány nem tud onnan elmozdulni, s reggel aztán fel lehet ismerni. Másnap aztán a boszorkány megint megjelent. Az ember azonban nem volt rest, hirtelen kirántotta a bicskáját bal kézzel, s leszúrta a földre. A boszorkány még moccanni sem tudott. Aztán elkezdett könyörögni, hogy engedje el, mert megmondja, hogy hol a kalap. Miután megmondta, az ember el is engedte.

2. Egy ember a vásárra vitte az ökreit eladni. A pénzzel csak késő este ment haza. Amint ment az utcán, elejébe állt egy nagy fehér kutya. Ez tulajdonképpen boszorkány volt. Azt mondta az embernek, hogy adja át a pénzt. Miután az ember ezt nem tette meg, kikutatta a jobb oldalon levő zsebeket, de nem találta meg. Amikor látta, hogy hiába kutat a pénz után, azt mondta az embernek, szerencséje van, hogy a bal zsebébe tette a pénzt, s elment.

3. Egy asszonynak nagyon sok kárt okozott egy boszorkány. Az asszony elment az oláh paphoz, s előadta a dolgot. Az oláh pap megmondta neki, hogy mit főzzön egy üstben, s a lelkére kötötte, hogy vigyázzon, nehogy jobb kézzel kavargassa.

Az asszony megcsinálta azt, amit az oláh pap mondott, de nem bal kézzel kavargatta az üstben fővő keveréket. Egyszer csak érezte, hogy úgy fáj mindene, mintha ütnék, s hát a boszorkány is előkeveredik, s kezdi kacagni őt.

Az asszony elment az oláh paphoz, s elmondta panaszát. Az oláh pap megkérdezte, hogy bal kézzel keverte-e a dolgokat. Az asszony megmondta a valót. Erre a pap még egyszer megmondta, hogy csakis bal kézzel kevergesse.

Amikor hazament, újból kezdte a főzést, de most csakis bal kézzel kavargatta. Nemsokára megjelent a boszorkány, s könyörögni kezdett, hogy hagyja őt békén.

Ezekből a történetekből az tűnik ki, hogy általában hogyan lehet védekezni. Tehát a védekezés egyszerűbb módjait ismerjük meg, melyeket a jósoktól sajátítottak el. Ide tartozik számos válfaja a védekezésnek, többek között a ruhanemük fordítva való felvevése.

A boszorkány minden tettét lehet orvosolni tulajdonképpen kellő tudással.

A boszorkányok egymással természetesen szoros összeköttetésben állnak. Egymással érintkeznek, gyűléseket tartanak. Egy ember mesélte, hogy ő reggelenként nagyon fáradt, ugyanis éjszaka egy hírhedt boszorkány megnyergeli és felkantározza. Akkor aztán felül rája, s ő a szomszéd falu határában levő dombra kell hogy vigye a boszorkányt. A hegy aljában leszáll róla a boszorkány, s felmegy a hegyre tanácskozni. A hegy aljában még sok ilyen felkantározott ember van, akiken mind boszorkányok lovagoltak oda.

A boszorkányos tudomány elsajátítható. Így sokan megtanulhatnak kisebb rontást. Emberek mondták, hogy elmentek kőművesmunkába a szomszéd faluba. Ahogy ott dolgoztak, amikor arra tartott egy szekér, azt mondta az egyik munkás, hogy ő meg tudja állítani a szekeret. Alig tett valamit, hát megállott a szekér. Erre az ember leszállt a szekérről, fogott egy baltát, s jót vágott a rúd elejére. Az állásról úgy leesett az ember, mintha őt ütötték volna meg a baltával. A szekér aztán ment tovább útjára.

A rontást rendszerint a boszorkányok végzik. Dolgaikról nem sokat lehet tudni. Az emberek előtt mindez titok. Azonban sok minden kiszivárog. Egyszer egy legény egy lányhoz járt. Az egész dolog aztán valamiért felbomlott. A lány szerette volna a legényt, s ezért elment egy boszorkányféléhez, hogy a legényt a hálójába kerítse, vagy ahogy Kóboron mondják, „megcsináltassa”. Miután kifizette ezt a boszorkányfélét, az azt mondta, hogy kerítsen egy inget s egy lábravalót, s aztán ő elintézi a többit. Mikor mind a kettő megvolt, betette egy üstbe, s kezdte főzni. A rontás azonban nem sikerült.

A boszorkányokhoz hasonlóan rosszfélék a fehérasszonyok is. Adatokat róluk igazán keveset tudok, mert általában ma már kezd összébb szorulni és nem kiveszni a babona. Ezeket a dolgokat is részint öregektől hallottam, s ha összegyűlnek, különösen az öregasszonyok, nagyon jól föl tudják újítani gyermekkorukat, s olyan különös tudományossággal mesélik el gyermekkoruk babonás történeteit.

Annyit hallottam a fehérasszonyokról, hogy a keresztutaknál gyűlnek össze. Az öregebbek még ma is figyelmeztetik a fiatalabb legényeket, hogy ha künn alusznak, ügyeljenek, nehogy megtipodják őket a fehérasszonyok.

Egy öregasszony mesélte, hogy egyszer, ahogy az ura ment haza este, a fehérasszonyok egy utcára kihajló fán ültek, s a szalmazsákjaikat varrták.

Ugyancsak jelentős lehetett valaha a lüderc és a pereszlen. Jelentős történeteket ezekre vonatkozólag Kóboron nem hallottam. Ha valaki gyorsan megfordul, még most is rámondják, hogy úgy megfordult, mint a pereszlen.

Falum babonájában előforduló személyiség még a csoma. Úgy szerepel mint egy hatalmas asszony, aki éjjel jár rabolni. Ilyenkor benyit mindenkihez, ahol világ van, s általában a szövet-féléket viszi el. Ezért úgy védekeztek, hogy egy éjszakát választottak, s azon az éjjelen csak a csomának szóttek s fontak. Amit megszóttek, azt kiakasztották a falu végére.

Számtalan történet szól a csomáról, amint éjjelenként végigtapogatózott a falun. Egyszer bement egy szövő asszonyhoz. Mikor az asszony azt mondta, hogy tanuljon meg köszönni, a csoma illetudóan kiment, hogy amikor jön vissza, köszönjön. Az asszony bezárta az ajtót, mire a csoma ki akarta emelni a sarkából, azonban virradni kezdett, s tovább kellett mennie. Hogy hol lakott, tudni nem lehet, csak éjjelenként jelent meg a faluban. De talán nagyon ügyetlen volt. Ugyanis egyszer egy ember faluba ment. Amikor jött haza, látja, hogy a csoma nem messze előtte megy. Vissza már nem térhetett, mert a kaput bezárták. A csoma lassan tapogatózott végig az utcán. Az ember utolérte, s ügyesen átbujt a csoma lábai között.

Mindezeket összefoglaló néven *rosszféléknek* nevezik. Ha valakit rontás ér, azt mondják, hogy „hozzáestek a rosszfélék”.

Természetesen a babonához szorosan hozzátartoznak a jósok, ahogyan ott mondják, a javasszonyok, papok, kártyavető s kávéasszonyok, mert amikor bonyolultabb az ügy, a nép hozzájuk megy tanácsot kérni. Itt világosan látszik, hogy a magyar babona a régi magyar vallás töredéke. Úgy tűnik, az egész babona, illetve a babona alakjai, boszorkányai, fehérasszonyai, lüdercei s a többi rossz személyiségek egy isten körül vagy jobban mondva egy istenszerű lény körül csoportosultak. Ha feltételezzük is, hogy a régi magyaroknak csak egy istenük volt, annyi bizonyos, hogy a rosszat is képviselte egy szellem, ha isten nem is. Minden bizonnyal e körül a rossz szellem körül csoportosultak a babona összes alakjai. Egyszer egy gyermektől egy fejtegetést hallottam. Azt mondta, hogy az éjszaka a mezőn jött a lüderc, amely tulajdonképpen valami előfutár, s talán utána jön a király. Természetesen ezekre még nem lehet alapozni, de valószínű.

Annál is inkább valószínű, mert a keresztény vallás átvétele tulajdonképpen a régi vallás kihelyettesítése volt. A főisten helyett kapták az Istent, Földanya helyett Szűz Máriát, a kisebb szellemek helyett a szenteket. Csupán a rossznak nem akadt istene. Ezt természetesen megtartották a régít, a különböző rossz szellemekkel, boszorkányokkal. És sajnos ez az utóbbi része a régi magyar vallásnak sokkal jobban győzedelmeskedett, mint a keresztény vallás. A keresztény vallásból csak a ceremónia győzedelmeskedett. A nép tudatában ott él a boszorkány ereje, hatalma s minden emberfölötti tulajdonsága. A fehérasszonyok éppen a győzedelmes keresztet jelképező keresztútnál gyűlnek össze, megszenteltetik a keresztet. A nép hiszi, mert ennek van hatalma.

Valószínű, hogy régi magyar papjaink, akik még az egy magyar istennek áldoztak, általában nemcsak papok, hanem orvosok is voltak. Ha valaki beteg lett, a betegségét rontás okozta, talán a rossz isten szolgálja, a boszorkány rontotta meg. Ezt csakis a jó isten szolgálja, a táltos

gyógyíthatja meg. Ő különböző ceremóniák segítségével felismeri a betegség okát, s tanácsot ad annak gyógyítására. S valószínű, hogy a táltosnak nagy hatalma volt a különböző betegségek gyógyításában és azoknak felismerésében. Ez a hatalom aztán átszállt a keresztény papokra, kártyavetőkre és kávésasszonyokra.

Az a falu, amelyből én ezeket az adatokat vettem, teljesen református. (Mint általában, a műveletlen embert nem az igaz hit vonzza a templomhoz, hanem a szertartás fénye, a pompa szuggesztív hatása. Már sokszor hallottam falusi embert a vallásról vélekedni. El nem hagynák vallásukat. Megfontolni megtudják a dolgot. Azonban a gyakorlati életben mégsem a józan ész hanem az ösztönök után mennek. Tudják, hogy a református pap igazat mond, hiszen Isten szolgálja, éppen olyan hívő, mint a katolikus vagy az ortodox pap. Mégis ez utóbbiakat valami isteni erővel ruházza fel, mely semmi esetre sem keresztényi, hanem inkább a sámánok hatalmának egy része. Talán nem is lehet összeegyeztetni a papi foglalkozással.)

Ezt a hatalmat jellemzi a következő történet.

Egyszer két asszony a városba akart menni. Megbeszélték, hogy együtt mennek. Reggel bement az egyik a másikhoz, hogy induljanak. Mivel annak még valami dolga volt, elment hazulról. Ez addig, amit tudott, ruhaneműt összeszedett, s elment a városba. Amikor a másik asszony hazament, hogy induljanak, látta, hogy az útítársa már elment a városba. De persze észrevette, hogy valaki meglopta. Mivel nem tudta, hogy ki tette, megcsináltatta a katolikus papokkal, hogy az, aki őt meglopta, sohase tudjon dolgozni. Az átok fogott az előbbi asszonyon, már azon, aki őt meglopta, elmebetegség vett erőt rajta. Dolgozni nem tudott, járása hasonlított a holdkórosokéhoz.

A megcsináltatás tulajdonképpen megrontást jelent, azonban terjedelmesebb jelentésben. Például ha valamely lány azt akarja, hogy a legény az ura legyen, megcsináltatja. Természetesen az az asszony gyenge idegzetű volt, egyszer nagyon megijedt (ezt az ura mondta), s ez annyira megviselte, hogy azután olyan volt, mint egy álomban járó, ha kérdezték, felelt, ha nem kérdezték, hallgatott.

Különben itt nem a betegség a fontos, hanem a hiedelem, mely a betegség okát magyarázza, mely rámutat a katolikus papoknak a nép által rájuk ruházott különös hatalmára. Nyilván ezzel a hatalommal tulajdonképpen a ceremóniáért és a latin vagy idegen nyelvű szertartásért – amit varázsjelnek és varázsigének vettek – ruházták fel [a katolikus papokat].

A sámáni hatalom nagyobb része a kártyavetőkre, jósnőkre s kávésasszonyokra szállt át. Ha ügyes-bajos dolgaik vannak, a kártyavető nőkhez fordulnak, akik semmi esetre sem cigányasszonyok, jósnőkhöz mennek. Ezek még étellel és halállal is rendelkeznek.

Egy asszony egyszer elment egy jósnőhöz, mert a pénzét ellopták. A jósnő azt mondta, ha biztosan tudja, hogy ellopták, akkor hagyjon ott egy gombot a ruhájáról. De ha ő adta oda valakinek a pénzt, akkor ne hagyjon, mert azt, aki ellopta, vagy azt a valakit, akinek odaadta a pénzt, úgy meg fogja rontani, hogy még abban az évben meg fog halni. Az asszony odaadta a gombot, s még azon a nyáron meg is halt, mert a pénzt ő maga pocsékolta el.

Egyszer egy legény beteg volt. Az anyja elment a kártyavetőhöz, hogy segítsen rajta. A kártyavető adott valami orvosságot. A legény bevette, s egész éjjel harcolt az ördögökkel, de meg is gyógyult.

Egy embernek ellopták a szalonnáját. Elment a kártyavetőnőhöz. Ez azt mondta, hogy töltsön egy cseberbe vizet, s állítson két gyertyát a cseber oldalára (természetesen éjjel folyhat ez a művelet), s akkor a cseberben meg fogja látni annak a képét, aki ellopta a szalonnát.

Amint ezekben a történetekben és más idézett történetben látjuk, a tulajdonképpeni sámáni hatalom a jósokra szállt át. A nép különbözőképpen hívja őket. Sokszor javasasszonynak, máskor kártyavetőnek vagy kávéasszonynak is mondják. Tulajdonképpen az eredeti a javasasszony. Ő van a legtöbb hatalommal felruházva. A kártyavetőnek már nincs annyi hatalma. A kávéasszony csak az utolsó időkben jött forgalomba.

Mindezek egyszerű falusi asszonyok a kávéasszony kivételével. Éppen úgy dolgoznak, mint mások. Azonban az ilyen tudományban, mert ez falun tudománynak számít, járatosok. Tudományukat titokzatosan tanulják, akárcsak a boszorkányok. Nem is tud róluk senki semmit, s egyszer csak kiemelkednek a mindennapi élet szürke kódéből. Először a faluban, majd a vidéken tesznek szert hírnévre. S bizony elég nagy tiszteletnek örvendenek, s a tudományukat becsmérlők is bizonyos tisztelettel beszélnek róluk. Megcsodálják egyszerűségüket és ugyanakkor nagyságukat. Általában az igazság győzelmén fáradoznak. Mesterségük nem esik a vallás útjába. Templomba is eljárnak, sőt adakoznak is. Talán úgy gondolják, hogy tudományuk szorosan összefügg a vallással.

Vannak viszont kontárok is. Ezek mindent saját maguknak akarnak. Ha az ember útjukba kerül, elteszik láb alól. Ha megsértik őket, rettenetesen büntetnek.

Egyszer egy ilyen asszony elment egy emberhez búzát kérni. Az ember nemhogy adott volna, de meg is bántotta. Ezért aztán rettenetes bosszút állt rajta, ugyanis egy tövisszúrással megölte az embert. (Természetesen az embernek valamilyen dolog közben ment a tövis a kezébe, vérmérgezést kapott, elvitték a kórházba, s meghalt. Azonban azt mondják, hogy az asszony ölte meg, mielőtt még elment volna, fenyegette ilyesmivel az embert.) Amikor ez az asszony (mármint a kontár) meghalt, mindjárt utána még két asszony halt meg. Ezt azzal magyarázták, hogy nagyon bűnös volt, s még két lelket kellett vigyen, hogy idvezüljön. (Ez az asszony román volt. Az előbbi történet magyaroktól eredt, az utóbbi nem bizonyos, ámbar én magyaroktól hallottam.)

Szorosan a babonákhoz tartozik az álom. Ezt mintegy isteni kijelentésnek tekintik, amely mindig biztos, s mindig van jelentősége. Megvannak a sajátságos jelek, tehát a jelek értelmében kell teljesedjen minden. Ez nagyon káros hatással van. Például ha az ember méhrajt lát, vagy valakit a méhek közt látott, halált jelent. Ez különösen az egyes lelki betegségekben szenvedőknél rettenetes szorongást jelent.

Vannak viszont olyan álmok, amelyeket nem bontanak jelekre, jobban mondva nem analizálják ily módon. Ez a kivétel csakis a halottakról szóló álmokkal történik. Ezeket szó szerint igaznak tartják.

Egyszer meghalt egy asszonynak a gyermeke. Nagyon sokat bánkódott miatta, mert nem tudta, hogy hogy van. Egy éjszaka megjelent az ágyánál (annyira hitt az álomban, hogy nem tudta, hogy álmában vagy valóban) egy fehér alak, és azt mondta: „A te fiad jól van.” Ettől a pillanattól fogva megnyugodott. Egy asszonynak meghalt az ura. Egyszer álmában megjelent az anyja (az is halott volt), s azt mondta, hogy az uráért ne búsuljon. Az álom még tovább is tartott, de a gyermekek zajongtak – így mondta az asszony –, s nem tudta az anyjától megkérdezni, hogy hol van az ura, pedig amint mondta, nagyon szerette volna. A halottakról való dolgokban vagy halottal való beszélgetésben, álomban annyira hisznek, mint valami isteni kijelentésben. Az asszony is úgy mesélte el a történetet (az álmot), mint aki az urának a foglalkozását meg hollétét szeretné tudni. S általában bennük nem a krisztusi mennyország él, hanem egy más ország, mint ahogy mondják, más világ. S valóban a másvilág szó nagyon sokat jelent. Ha

valaki elmegy valahová, elkergetik a háztól, azt mondják, hogy elment a világra. Tehát ha elhagyta örökre a hajlékot, ahol addig lakott, azt mondják, hogy elment világra. Tehát a másvilág ugyanolyan, mint ez.

A másvilágról csak egyszer lehet egy évben visszatérni. Szilveszter éjjelén. Ilyenkor mindenki fánkot süt, hogy a hazajövő szellemeknek legyen mit enniük. Miután tizenkét órára harangoztak, a kályhába jó tüzet tesznek, hogy a hazatérők ne fázzanak, egy jó nagy tál fánkot kitesznek az asztalra, kinyitják az ablakot, de csak a felső táblákat, a lámpát lecsavarják egy kicsit, s aztán lefeküsznek. Az asztalra még egy pohár vizet is tesznek. A lámpát meg azért nem fűjják el, hogy az elköltözött családtagok felismerjék övéiket, hogy tudják, hogy az ittvalók jól vannak.

A hiedelem szerint a szellemek el is jönnek, jól lakmároznak, s ismét visszatérnek a temetőbe. Ha valaki nem nyitotta ki az ablakát, s nem készült a fogadásukra, megjelennek az ablak előtt, s várják, hogy kinyissák. Ha ez nem történik meg, szomorúan visszatérnek, de bosszút nem állnak.

Még van ugyancsak egy ilyen történet. Az, hogy Szilveszter éjjelén, mikor jönnek haza az ősztendő búcsúztatásáról, annak, aki istennek tetsző életet élt, megnyílik az ég, és meghallja az angyalok énekét. Ezt azonban nem szabad senkinek elmondani, mert akkor soha többé nem fogja az illető hallani az énekét. Egy asszony egyszer meghallotta az angyalok énekét, s elmondta a többieknek is. A következő esztendőben azonban már sohasem hallotta ezt.

Szilveszter éjjeléről még az a monda járja, hogy tizenkettő és egy között a marhák is megszólalnak. Elmondják a panaszaikat gazdájukról.

Halász Péter

A „virágospálca” rituális szerepe a moldvai magyarok lakodalmi szokásaiban

„A zerdőbe cigánka, hazaviszik, nyírásza. Mi az?
Rúd, mert az erdőben csak leveles fa; levágják, hazaviszik, rúdnak
teszik benn a házban, s feldíszítik katrincával, kendővel, ingvel,
zsebkendővel, s nyírásának mondják.”

(Klézsei találós kérdés)¹

A *virágospálca* vagy *virágosbot* a hagyományos moldvai csángó magyar lakodalom egyik legfontosabb rítuseszköze, amit nagy valószínűséggel a Kárpát-medencéből hoztak magukkal az elmúlt évszázadok során Moldvába települt, bujdosott vagy menekült magyarok. S bár a nyelvetterület középső és nyugati részén a *vőfélybot*nak nevezett pálca emléke a 20. század második felére ott már halványulóban van, a valamikori ország keleti részében, különösen pedig Moldvában szinte napjainkig megmaradt.

Sajnos a magyar népszokásokkal foglalkozó szakirodalom meglehetősen mostohán bánik a hagyományos paraszti lakodalommal ezzel a jelenségével, nem lehet tudni, hogy a téma hiánya vagy elhalványultsága miatt. A Viski Károly által szerkesztett *A magyarság néprajza* (1942) Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos által jegyzett fejezetében mindössze arra találunk utalást, hogy amikor a vőlegény elindul a menyasszonyért, „az első vőfély rúdra erősített selyemkendőkkel, az úgynevezett ’zászló’-val vonul” a vőlegény nászújságra előtt². A *Magyar Néprajz* VII. kötetének (1990) házasságkötéssel foglalkozó fejezete³ pedig egy 1901-ből való adatot idéz, mely szerint a vőfélyek „a dísz kedvéért páczával a kezökben” megjelennek a menyasszonyos háznál, ahol „megbízást” vagy „felhatalmazást” kapnak a lakodalomra való hívogatásra, mégpedig egy „tenyérenyi széles, bokáig érő kék-, vagy rózsaszín selyem pántlikával díszített rozsmaring-ág” formájában; tehát ez a Szegedről való adat egyértelműen a *hívogatópálcára*, és nem a *virágospálcára* vonatkozik.⁴

A *Néprajzi Lexikon*ban Tátrai Zsuzsanna az ’életfa’ szócikkben igyekszik összefoglalni a lakodalmak alkalmával az életet és a termékenységet jelképező, a palócoknál *tebének*, Baranya megyében *termőágnak*, Erdélyben *prémesnek*, *nyoszolyóágnak*, a bukovinai székelyeknél

Halász Péter (1939) – agrármérnök, néprajzkutató, ny. főtanácsos, Gyimesközéplak, tatrosmente@gmail.com

¹ Pozsony Ferenc: *Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet*. A klézsei Lőrinc Györgyné Hodorog Lucától gyűjtötte, bevezetővel ellátta Pozsony Ferenc. A dallamokat hangszalagról lejegyezte és sajtó alá rendezte Török Csorja Viola. Kvár 1994. (Krizsa János Társaság Könyvtára 2.) 156.

² Szendrey Zsigmond – Szendrey Ákos: *Házasság*. = *A magyarság néprajza*. Bp. [1942]. 168.

³ Györgyi Erzsébet: *A házasságkötés szokásai*. = *Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Főszerk: Dömötör Tekla. Bp. 1990. 59–60.

⁴ Kovács János: *Szeged és népe. Szeged ethnographiája*. Szeged 1901. 282.

*násznagykalács*nak nevezett tárgyra vonatkozó ismeretanyagot, ami térségenként eltérően, számos különböző formában jelenik meg, de az emberi életet jelképező „*virágospálca*” jelenséggel konkrétan nem is foglalkozik a Lexikon.⁵ Dömötör Tekla is „lakodalmi életfának” nevezi ezt a tárgyat, de nem sokat ír a szerepéről, mert a magyar népszokások számbavétele során funkciójukból kiragadva mint a „falusi lakodalmak tárgyi anyagának” egyik darabját mutatja be, vagy inkább sorolja fel.⁶

Az erősen hagyományörző palócoknál meglehetősen sokáig élő volt a *vőfélybot*, *nádpálca*, *fokos* vagy *buzogány* használata, ami ugyan „ma” – írja Bakó Ferenc a 20. század utolsó harmadában – csak dísz, de fegyver vagy hatalmi jelvény is lehetett egy időben, s akárcsak a neve, formája és anyaga is változó. A bot díszítése is igen változatos, több helyen *ötöztették* is, ami felfogható a tárgy megszemélyesítésének. Használatát a vőlegénytől – mint sok más szerepet, például a búcsúzóik szövegének elmondását –, már a vőfély vette át. Néhol, főleg Nógrád megyében a bot helyett *fokost* használtak, máshol *buzogánynak* nevezték a tárgyat, ismét máshol *borókaágot*, vagy *rozmaringszálat* alkalmaztak. A szerző szerint „a buzogány látszik a legregebbi és a védelmi, rendtartási célra leginkább megfelelő formának”.⁷ Úgy tűnik, hogy a '*vőfélybot*' eredeti szerepe a 20. század elejére már a többi tájegységünkben is halványodóban volt, vagy használatát és formáját illetően keveredett a lakodalomra történő meghívásra szolgáló *hívogatópálcával*.

Ezért számos néprajzi munkában nem különül el a menyasszonyt megszemélyesítő és a vőlegény – vagy helyette a vőfély – által hordozott „*virágospálca*”. Így Erdély nyugati részén, közelebről a Kalotaszegen is keveredik egymással a kétféle „pálca” használata. A források szerint Mérában a vőfélyek „*díszes vőfélypálcával*” hívogatnak, de már Zsobokon és Farnason a násznagyok „*frissen vágott és cifrázott héjú násznagybottal*” invitálták a vendégeket. Alszeg néhány falujában és Felszegen a pálcák szalagosak, és szimbolikájukról, de használatukról nem tudunk meg egyebet, mint hogy a házba belépő vőfélyek illedelmesen *meqlengetik* a pálcájukat. Kiüresedett tehát a vőfélypálcák és násznagybotok rituális tartalma, ez is hozzájárulhatott a kétféle funkció keveréséhez, keveredéséhez, s használatukról az 1970-es években már le is mondtak.⁸

Figyelemre méltó a témánkra vonatkozóan a magyarózdi toronyaljáról való adat. Eszerint „színes, virágos pántlikákat gyűjtöttek a lányoktól a vőfélyek, s gombfogantyús vőfélypálcájukat keménypapír alátéttel is pótolva a furat fölött, farosra rakták pántlikázva”. Noha itt határozottan 'vőfélypálcáról' van szó, gyanúsan nagy a rituális szerepe, megbecsültsége, s fontos, hogy a vőfély nem szívesen adja ki a kezéből, mert ha a vendégek kezébe jut, gyorsan elrejtik, s „csak nehezen tudja visszaszerezni”. Úgy tűnik, hogy itt a vőfélypálca részben a máshol vőlegény által kézben tartott *virágospálca* megkülönböztetett szerepét vette át. Ezt a feltevésemet még meg is erősíti a szerző, Horváth István, amikor az amatőr néprajzgyűjtő illő óvatosságával megkockáztatja a feltevést: „talán nem valószínű, hogy valamikor leány-jelképek voltak, hiszen vőfélypálcáknak gömbfejükkel, farosan rakott szoknyaszerű pántlikájukkal antropomorf női formájuk van”.⁹

⁵ Tátrai Zsuzsanna: '*életfa*'. = *Magyar Néprajzi Lexikon I.* Főszerk. Ortutay Gyula. Bp. 1977. 666–667.

⁶ Dömötör Tekla: *Magyar népszokások*. Bp. 1972. 57.

⁷ Bakó Ferenc: *Palócföldi lakodalom*. Bp. 1987. 33–34.

⁸ Vasas Samu – Salamon Anikó: *Kalotaszegi ünnepek*. Bp. 1986. 196–197.

⁹ Horváth István: *Magyarózdi toronyaljja. Írói falurajz*. Kvár 1971. 124, 126.

Kelet felé haladva a nyelvterületen már egyre több nyomát találjuk a virágospálca önálló rituális jellegének, kultikus használatának. A Maros megyei Havadon a hívogatás leírása során a közölt szövegben keveredik a pálca kétféle nevének használata. A vőfélyek jelvénye – olvashatjuk – a múltban a *pántlikás pálca*, újabban *vőfélypálca*, amit a *nyuszolyólányok* készítettek a falubeli lányoktól kölcsönzött színes pántlikákból. Ez az 1920-as években úgy készült, hogy a vásárolt nádpálcára kötötték a fodrosra húzott pántlikákat. A hívogatópálcát a hívogatás előtti este készítették el. A különböző színű szalagok egyik vége szabadon libegett, de a vőfélyek tisztét a lábujjukra tűzött virágcsokor jelezte. Az egyébként igen alapos és lelkiismeretes szerző ebben az esetben nem tér ki arra, hogy eme ’hívogatópálca’-n kívül használatos volt-e olyan vőfélypálca, amivel – mint a karmester a zenekart – vezényelték, irányították volna a ceremóniát.¹⁰ A *Székelyföld leírásában* pedig azt olvashatjuk Orbán Balázstól, hogy a lakodalom előestéjén tartott „vidám-sírató”-ra meghívók eljárják a falut, s két fiatal „felvirágozva, felszalagozva, felcizcomázott pálcákkal... teljesíti ezen tisztséget”. Bár a közlés már a Székelyföldről való, úgy érzem, hogy a szóban forgó pálca „felcizcomázása” elsősorban a hívogatást szolgálta és nem egyebet.¹¹

Valamivel teljesebb képet kapunk a vőfélypálca rituális szerepéről a Székelyföldről, különösen a madéfalvi vérontás után Moldvába csángált csíki székelyek eredeti lakóhelyéről, melynek Csíkszentdomokos nevű településén ritka mélységű és következetességű szellemi ásatást végzett a 20. század utolsó évtizedeiben Balázs Lajos néprajzkutató. Tőle tudhatjuk, hogy itt a násznagy és a vőfély „használatában” lévő *gazda-* és a *felkérőlegény-pálca* formájára azonos, faragott vagy esztergált nyelű, piros szalaggal és aszparágusszöldből, piros muskátliból fonott koszorúval díszített fokos volt. Ez a pálca azonban nemcsak díszül szolgált, hanem az illető személyek megkülönböztető jele is volt, *hatalmuk és tekintélyük jelképe*, amivel a közösség felruházta őket. Ezért egy lépést sem tettek nélküle, egy pillanatra, még tánc közben sem adták ki a kezükből, s megbecsültségüket mi sem bizonyítja jobban, mint hogy „használaton kívül” az otthoni tisztaszoba falába vert szögre akasztva tartották. Itt azonban már megkülönböztethetjük ettől a *felkérőlegény-pálcától* az eltérő készítésű és rendeltetésű *ruhagyertyát*, ami azonban „már csak a közép- és idős nemzedék emlékezetéből rekonstruálható lakodalmi dísz és jelvény”. A formájáról, rendeltetéséről és használatáról – amint maga az anyagot gyűjtő szerző is megállapítja – kapott „kép csak hozzávetőlegesen egységes”, s minél több ismeretanyag jött össze, annál nagyobb lett a zavar körülötte. Csak újra és újra megismételt gyűjtésekkel sikerült tisztáznia, hogy a *ruhagyertya* nem más, mint egy fejrevaló, Csíkbán – akárcsak Moldvában – *ruhának* nevezett kendővel díszített, kérgétől letakarított mogyorópálca vagy símára gyalult és megfaragott fenyőléc, amibe a felső végén egy gyertyát erősítettek. A 2-8 darab kendőt az egyik sarkuknál kötötték a rúdra, miáltal szép csokorba rendeződtek. Ennek a *ruhagyertyának* a lány kelengyéje – amit itt *perefernumnak* neveznek – kikérése (megszerzése) során volt szerepe. A legény az égő *ruhagyertyával* ment be a házba, ahol a felvetett ágyban lévő stafirungot egy idős asszony (*tirihazai*) a lányt *jelképező ruhagyertyát* fogva „örizte”. Ezt a perefernumot a vőlegény csak akkor vihetette el, ha megszerezte a lány ruhagyertyáját – felkendőzött életgyertyáját –, de ehhez próbát kellett kiállnia, meg kellett csókolnia az öreg *tirihazait*. Ha ez sok bolondozás után

¹⁰ Nagy Ödön: *Az élet fordulói. = Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon*. Szerk. Nagy Olga. Kvár 2000. 276.

¹¹ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi, s népismereti szempontból I*. Pest 1868. 99.

sikerült, akkor a legény ruhagyertyájával *lángra lobbantották a leányét*, s a két égő gyertyával kiállt az ajtóba. Ez jelentette, hogy vihetik a parafernumot. Mennyi fontos, jelképes cselekedet sűrűsödött itt ebbe a néhány tárgyban és műveletben, mennyi rituális cselekedetet indított a nemrég még élő kulturális örökség virágzásának korszakában! Aztán még számos „feladata” volt ennek a *ruhagyertyának*, utoljára a lakodalom végén ismét meggyújtották, majd kioltották, jelezve, hogy többé már nem lehet leánynak tekinteni a menyasszonyt. A kontyolás után pedig szétbontották a ruhagyertyákat is, mert betöltötték rendeltetésüket. Mint ahogyan az 1960-as évektől már lakodalmi szerepük is véget ért, szó szerint „kimentek a divatból”.¹²

Nagyon tanulságos a hagyomány továbbélésének szempontjából, ha végigkísérjük, hogy a Csíkban a 20. század közepéig használatos *ruhagyertyát* mint a lakodalom rituális kellékét és használatának rendjét miként vitték magukkal a 18. század második felében, a madéfalvi vérengzést követően Moldvába, majd onnan részben Bukovinába települt székelyek. Hogy ez a néptöredék milyen erőteljesen ragaszkodott lakodalmas hagyományaihoz – is, azt a *ruhagyertya*, a *ruháspálca* és a *virágospálca* sorsán keresztül tudjuk fölismerni. Hiszen ebben a Csíkból elmenekült, majd Moldvából részben Bukovinába s onnan 150 esztendő (öt emberöltő!) múltán Bácskába, végül Tolna, valamint Baranya megyébe került székely közösségben annyi szenvedés, menekülés, hányattatás után, csaknem kétszáz esztendő múltán még szinte épségben vagy legalábbis fontosabb vonásaiban megtalálhatták a néprajzi hagyományok kutatói a lakodalmas szokások Székelyföldről magukkal vitt elemeit. A Bukovinából a 20. század derekán hazakerült, immár Tolna és Baranya megyében élő székelyek kétféleképpen nevezték ezt a rituális lakodalmi jelképet, amelyek megjelenésüket és funkciójukat tekintve nagyon hasonlóak voltak. Andrásfalván *ruháspalcának*, Hadikfalván *zászlónak* mondták. Az előbbi helyen kétméteres guzsalyra kötött, nagyméretű, 5–6 darab selyem és kasmír kendősorral díszítették, s olyannyira beburkolták, hogy a farész nem is látszott, teljesen eltakarták a kendők. A hadikfalvi fele ekkora volt, Istenségit sen pedig nagyobb, és a neve *szallagos pálca*. Ez a lakodalmi gazdának volt a jelvénye, ami a tisztét teljessé tette. Akárcsak Csíkban, itt is mindig magánál hordta, elsősorban a házon kívül, amikor vonult a násznép. Ezzel verte az ajtót vagy a padot, ha szólni akart. A ruháspalcát a menyasszony készítette a nyoszolyóival, amit pedig a vőlegénynek szántak, az egyik nyoszolyó tartotta a szekér faránál. Legénynek kétkkel, leánynak pirossal díszítették. A menyasszony zászlóját a házban, egy sarokban, eldugva tartották, ha aztán a vőlegény násznépe megszerezte, *igényt tarthatott a menyasszonyra*. A zászló tehát itt is a menyasszonyt jelképezte, bár funkciójának néhány eleme már keveredett a hívogató vőfély pálcájával. A bukovinai székelyek a ruhás- vagy szalagos pálca „táncoltatására” nem emlékeztek.¹³

A Kárpát-medencéből Moldvába került – a keleti magyar nyelvjárás szerint *csángált* – magyar népcsoportról általában tudjuk, hogy történelmi, földrajzi, vallási, nyelvi elszakíttóságukban és többé-kevésbé elszigeteltségükben, mint általában a „peremlétben” élő etnikumok, erősen ragaszkodnak a hagyományaikhoz, szokásaikat gyakran régiesebb, esetünkben a Kárpátokon belül maradtakhoz képest „eredetibb” formában őrizték, néhány elemében akár napjainkig. Ezt láthatjuk a *virágospálca* esetében is. Természetesen nem a moldvai magyarság jelenlegi, kollektívizálás dúlta, szocializmus rombolta, kivándorlás tépázta állapotáról beszélek, hanem az szájhagyományban élő műveltséggel rendelkező közösségek emberi emlékezettel még elérhető

¹² Balázs Lajos: *Az én első tisztességes napom. Párválasztás és lakodalom Csíkszentdomokoson*. Buk. 1994. 254–257.

¹³ Györgyi Erzsébet: *Házasságkötés a bukovinai székelyeknél*. Néprajzi Közlemények VII(1963). 3–4. 63.

állapotáról. Ha ezeket a Moldvában gyűjtött és felmutatható adatokat összevetjük, szükség esetén kiegészítjük az erdélyi részéről, különösen pedig a korábban Bukovinában konzerválódott székelyektől gyűjtött anyagokkal, a lehetőségekhez képest teljes képet kaphatunk a lakodalmi virágospálca készítéséről, értelméről és jelentőségéről.

A moldvai magyarok többnyire megkülönböztetik a rituális jelképekben gazdag, tulajdonképpen a menyasszonyt, vagyis a *nyírászat* jelképező *virágospálcát* a *hívogatópálcától*, bár esetenként itt is találkozunk a két fogalom keveredésével, amiről azonban nem mindig lehet egyértelműen eldönteni, hogy az „adatközlők” vagy az „adatrögzítők” tévesztéséről van-e szó. A moldvai magyar tájnyelv szótára mindenesetre egyértelműen megkülönbözteti a *hívogatás* segédeszközékként használt *botot* („tesznek hívogatókot, legényeket, mejikek mennek botval e falun háztól házig”) és a *virágospálcát*, ami „a lakodalom rítuseszköze”. A szótár szócikke szerint Klézsén az volt a szokás, hogy mikor indult a lakodalom, „akkor a lányokot eszehívták s a lányok csináltak egy szép botot, úgy hívták *virágosbot*, s azt s lányok megkötték szép virágokból. [...] aztán vót a bot megtáncoltatása... A virágbotokon égnek a gyertyák. Van egy négyes gyertya megfonva viaszból, és van egy nagy gyertya odakötve. Aztán történik, hogy ha meggyúl az az árpa[kalász], ki a tetején van, amelyiknek leég az árpa a tetejéről, a völegény és a menyasszony közül az meghal előbb, annak rövidebb az élő napja. S a virágosbotokat bontották el. Akkor az azt jelentette, s kötték bé két zsebkendőbe azt a virágot, s tették bé a ládába. S azt arra tartották, hogy vaj egyszer egy beteg, akkor avval a virággal füstölték meg.”¹⁴ Péntek János szócikke nagyjából el is mondja, amit a moldvai magyarok virágpálcájáról tudni kell és lehet, a lényegről mindenesetre tájékoztat. Néhány további részlettel azonban még érdemes gazdagítani az ezzel kapcsolatos tudásunkat, hiszen láthatjuk, hogy különleges, hogy úgy mondjam, „földöntúli” képességekkel felruházott, rituális tárgyról van szó.

Szentimrei Judit, akinek az 1950-es évek elején még módja volt szorosabb összefüggéseiben tanulmányozni a moldvai magyarok hagyományvilágát, megállapította – vagy talán inkább megsejtette –, hogy „a *virágospálca az életfa kicsinyített mása*”, aminek komoly szerepe van a lakodalomban. Rendszerint a lakodalmat megelőző napon, újabban a szombati *síratón*, ahol az összegyűlt fiatalok nagyon is vidáman „elsíratják” a legénységüket és a leányságukat, „a *küsnyszolyók* összegyűlnek, és kötnék egy virágospálcát [...], amelyre fölfonnak, négybefonva, négy gyertyát...” „A két ember életének fonala – hangsúlyozza a néprajzkutató – itt fonódik egybe. Ezután már közös utat világít meg a gyertya...”¹⁵ Hogy aztán ezt a jelképes összefüggést a kutató érezte-e meg a jelenségben, vagy a „küsnyszolyóktól” hallotta, ma már aligha lehet eldönteni.

A virágospálca anyagáról el kell mondanunk, hogy készítéséhez Klézsén régen – Duma András leírása szerint – többször nyírfaágat használtak, és kétféleképpen formázták: *nyírve*, vagyis forgácsolva a kézvonóval, hogy a végén a forgácsból egy virág *benderedett* körbe-körbe, ebből lett a *nyirely* pálcája, avagy késsel bevájva, amiből a *nyírásza* pálcája lett. „A virágospálcákat – írja – Klézsén a három búcsúztatásig vitték”.¹⁶ János-Szatmári Ildikó pedig Klézsén, Külsőrekecsinben és Somoskán gyűjtött anyaga alapján a lakodalom jelképének tekinti

¹⁴ Péntek János: *A moldvai magyar tájnyelv szótára II*. Kvár 2017.

¹⁵ Szentimrei Judit: *Szöttesek, varrások-himzések*. = Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet*. Buk. 1981. 259.

¹⁶ Duma-István András: *A csángók világa – hegyek, vizek, táltosok*. Kézdivásárhely 2015. 57.

1. kép. Gyertyákkal egybefont virágospálcá.
Külsőrekecsin, 2000. Gazda Klára felvétele.

a *virágospálcát*, amit csak leányok köthettek a *sirató* vagy *fülke* alkalmával.¹⁷ Ilyet készítettek a fiatal halott számára is, amivel később még foglalkozom.

Érdekes adattal szolgál az 1920-as évekből Csűry Bálint, amikor megállapítja, hogy a „Bákó vidéki falvakban” az *esküvés* után – amire a *menekező* előtt „a templomban, a páter előtt” este került sor – a vőlegény és a menyasszony házánál volt a *fülke* vagy *védre*. Erre az alkalomra a vőlegényhez eljönnek az *onokák* – unokatestvérek –, feldíszítik a kalapját búzafejekkel, virágokkal, pávatollukkal, pénzfűzérrel, s elkészítik a *nyiré-pálcát*, kötnek rá *szervetet*. Ezt aztán a lakodalom alatt a vőlegény örökké a kezében hordozza.¹⁸ Itt kell megjegyezni, hogy a lakodalom – vagyis a *menyeko* – előtti napon tartott templomi esketés így módon csaknem olyan „mellékes” eseményé válik, mint amilyen másodrangú a Romániában 1904-ben bevezetett polgári esküvő. Mindenesetre a hagyományos paraszti lakodalmak elemzése során észre kell vennünk, hogy az egyházi ceremóniának mennyire – hogy is mondjam? – alárendelt helye van a rituális elemekben bővelkedő, nem is olyan régen még 2-3 napig vagy annál is tovább tartó lakodalmakon belül. Vagyis az utóbbi évszázadnyi idő kevés volt arra, hogy a több évszázada – vagy talán évezrede? – formálódó és beivódó hagyomány rendjébe egyenrangú tényezőként épüljön be. Úgy tudom, hogy Klézsén – és bizonyára más falvakban is – régen szerdán tartották

¹⁷ János-Szatmári Ildikó: *A moldvai csángó lakodalom szokásvariánsai. = Életutak és életmódok.* Szerk. Szabó Á. Tőhötöm. Kvár 2002. (Krizsa Könyvek 15.) 113.

¹⁸ Csűry Bálint: *Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról.* Cluj-Kolozsvár 1930. (Erdélyi Tudományos Füzetek 27.) 4.

2. kép. Nyírásza és az ifjú pár számára készített virágospálcák.
Külsőrekecsin, 2012. Ádám Gyula felvétele.

a *menyekezőt*, s előtte kedden rendezték a leánybúcsút, a *fülkét*. Ekkor köszönt el a nyírásza a leánybaráitól, s ezen az estén készítették el a „vőfénypálcát”, ami ez esetben valószínűleg a *virágos pálcát* jelenti. „Egy nagy bot tetejibe *gyortyát* kötnek” – írja Péterbenze Anikó.¹⁹ Ezt az alkalmat a Tázló mentén, Frumószában és Pusztinában – lehet, hogy máshol is – *nuntatáncnak* vagy idegen szóval *vedrának* nevezik, amiről csak azt tudom, hogy ebben a formában nincs benne a román szótárakban.

Valószínűleg Klézsén és a környékén gyűjtött anyaga alapján írja a tragikusan és viszonylag fiatalon elhunyt Seres András, hogy a *menyekező* előtti nap délutánján kezdődik a *sirató* vagy *fülke*, *filke* és a *nuntatánc*. Ennek előestéjén a menyasszony meghívott leányrokonai, kereszt-szülei korábban megjelennek a vőlegény házánál, hogy megkössék a *virágospálcát*. Ehhez a vőlegény hosszának megfelelő méretű, kérgétől megtakarított nyír- vagy fűzbotra madarat ábrázoló szikrás *ruvacsát* kötöttek, és mű- vagy élővirágokkal (gyapár, szekfü, veresbuszujok, szászviráglevél) díszítették.²⁰ Én magam Diószénben úgy hallottam, hogy szombat este kezdődik a *sirató*, vagy amint még mondják, a *fülke*, mind a vőlegénynél, mind a menyasszonynál. A lányok, vagyis a *küsnyoszolyók* összegyűlnek, és kötnek egy *virágos pálcát* a vőlegénynél és a menyasszonynál is, „*amire fölfontak négybe, négy gyertyát, s mikor készen van, megtáncoltassák*”.

A virágospálcákat nagyra becsülik a lakodalom végéig – írja Szabó Ferenc trunki parasztagazda Domokos Pál Péter kérésére készített, menyegzőről szóló leírásában: „nagy becsűje van a lakodalom tartama alatt”.²¹ Maga a virágospálca úgy készül a Szeret és a Beszterce

¹⁹ Péterbenze Anikó: *Táncok és táncos szokások a Bákó környéki falvakban*. = „Moldovának szíp tájaind születem...” *Magyarországi Csángó Fesztivál és Konferencia*. Szerk. Uő. Jászberény 1993. 74.

²⁰ Seres András: *Moldvai lakodalmi szokások*. Néprajzi Látóhatár III(1994). 1–2. 95.

²¹ Szabó Ferenc: *Lakodalom Trunkon*. = Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Bp. 1987. 503.

3. kép. Keresztbe tett hívogatópálcák és virágospálca.
Klézse, 2014. Duma Dániel felvétele.

Forrás: Duma-István András: *A csángók világa – hegyek, vizek, táltosok*. Kézdivásárhely 2015. 58.

összefolyásánál fekvő, Bogdánfalvából települt Trunkban, hogy „virágot tesznek egy botra, a level meg van kondorítva, aztán jön a virág lefelé, egészen végig. Amíg ez készül, addig a keresztanyák *siritik* a gyertyát *viászból* a virágos pácához. Oda jön négy gyertya összefonva. Amilyen hosszú a virágos pálca, olyan hosszúak a gyertyák. Mikor kész van a pálca és a gyertyák, akkor a nagyobb keresztapa ad egy nagy gyertyát a négy gyertya mellé. S este, mikor esznek, meggyújsák az egészet és *meztáncótassák a virágos pácát*.”²²

A virágospálca rituális szerepének valószínűleg a legkiemelkedőbb eseménye. Ekkorra, már meglehetősen emelkedett a *fűlyke*, *vedra*, vagy *nuntatánc* résztvevőinek hangulata, ilyenkor a *nyírásza* megáll egy sarokban, s a keresztanyja, vagy egy nagynénje táncoltatja a botot, sétál vele a házban elé, s vissza. Klézsen ilyenkor ezt éneklük a Baranya megyei Mekényesen végzett gyűjtés szerint.

*„El az ajtóig, s még vissza,
a gyűrűmet add vissza.
Vége lett a leányságnak,
mint a nyári virágszálnak,
hujujujuju-jujujujuju!*

Ezt mondták háromszor. A legényeknek meg így:

²² Nagy Olga: *Népi változatok a szerelemre és a házasságra*. Székelyudvarhely 1994. 119.

*El az ajtóig, s még vissza,
a gyűrűmet add vissza.
Vége lett a legénységnek,
mint az őszi fűzlevélnek.
Hujujuju-juhuhuhu!... ”²³*

A pálcá táncoltatásán a vőlegény is részt vesz, mégpedig szép varrott jegykendővel „felkészített” *baltájával*. Ilyenkor a *hívogató* egy lánnyal közreveszi a *virágospálcát*, a legény a bal kezével a leány a jobb kezével fogja, és úgy táncolnak vele körbe. a pálcára alkalmazott viaszgyertyákat pedig minden táncoltatáskor, menyasszonyhozáskor újra és újra meggyújtják.²⁴ Lángra lobbantják továbbá a templomba menetelkor és a menyasszonyhozáskor is. Vajon e gyertyák az ifjú pár evilági útját – mint a haldoklónak a másvilágit – hivatottak beragyogni, megmutatni? – teszi fel a kérdést Szentimrei Judit.²⁵ A sok gyertyagyújtogatástól aztán időnként meggyulladt a nyirásza vagy a nyirel *virágospálcáján* lévő árpakalász is, ami a hiedelem szerint azt jelenti, hogy kettőjük közül neki lesz „rövidebb az élnapja”, vagyis hamarabb hal meg.²⁶

Kiemelt megbecsülésben részesült a virágospálca a templomi szertartás idején is. Bosnyák Sándor még az 1970-es években írta, hogy amikor vasárnap reggel mentek a misére, a *virágos botot* egy legény vitte a nászmenet előtt, s odaérve eléeresztették a nyirászat, aki letérdelt az oltár lépcsőjére. „s azt a virágos botot tartották a hátánál, amíg megesküdték”. Tehát a virágospálca is részt vett az esketésen, képletesen „őt” is megeskették. A miséről hazatérve fontos eseményre került sor. Szó szerint idézem Bosnyák Sándort annak rögzítésére, hogy a menyasszonyt jelképező *virágospálca* nem tévesztendő és nem téveszthető össze a lakodalmásokat *hívogató pálcával*. „Megállott a hívogató a ház közepén, egyik kezében fogta a hívogató botját, a másikban azt a virágos botot. S akkor megkerülték az asztalokat, szépen leült a menyasszony, s a virágos botot letették a sarokba, s aztán tették az ételeket, s kezdtek enni.” De nem szakadt el az immár összeeskettett ifjú pár a lakodalom további részében sem a virágospálcáktól. Mikor vitték a nyirászatát a kocsikkal, hozták a legény *virágospálcáját* is, azt tartották a hátánál az udvar közepén, a menyasszonysírató idején, s mikor feltették a lányt a szekérbe, a virágospálcája is vele ment. Azzal együtt vették le a szekérből, s a nyirellel közösen mentek be e házba. Ott a virágosbotokat a *hátikhoz* tették, ettek, s „vitték a virágos botot s a menyasszonyt és *vetkeztették le*”. A menyasszonyra más kendőt tettek, a virágos botot pedig elbontották. A virágját egy kendőbe kötötték, s eltették a ládába, hogy ha valaki megbetegszik, azzal füstölődjék.²⁷

A virágospálcát meg kellett takarítani, és szokás szerint gondosan őrizni kellett az esküvő után, de vannak, akik a szárát guzsalynak használták, s újabbban egyre többen elvetik. A klézsei Duma András írja, hogy gyermekkorában a szülei nuntájában használt virágospálcát a hiuban találta, rákötve a *kakasülöre*. „Ott találtam azt a gyertyát is, amit a mi menyegzőnk idején hordoztak a testvérek és *onokák* a házasulóknál a már elfelejtett virágos pálcá helyett.”²⁸

²³ Bosnyák Sándor: *A moldvai magyarok hitvilága*. Folklor Archívum 12. Szerk. Hoppál Mihály. Bp. 1980. 200.

²⁴ Domokos Pál Péter: *Csángó lakodalom*. = „Moldovának szíp tájaind születtem...” *Magyarországi Csángó Fesztivál és Konferencia*. Szerk. Péterbenze Anikó. Jászberény 1993. 92.

²⁵ Szentimrei Judit: *i. m.* 259.

²⁶ Bosnyák Sándor: *i. m.* 201.

²⁷ Uo. 201.

²⁸ Duma-István András: *Csángó mitológia*. Kézdivásárhely 2005. 67.

Itt kell megemlítenem a virágospálca másik, bár az eddigivel is szorosan összetartozó szerepét, amikor fiatal, házasuló korban lévő halott temetésekor jelképezi, mintegy „képviseli” az elhunytat, s ez a szokás talán túlélheti a *nuntában* betöltött szerepét is, mert eladósorban lévő halott temetésekor több helyen még napjainkban is kötnek, mégpedig hasonló, mint a lakodalmokra. Ez a pálca is „meg van virágozva, tetejében gyertya, árpafejet is tesznek, zódet, amelyik nincsen még megszemezve – vagyis jelképezi a halott ártatlanságát. A halott lakodalmára készített virágospalcát a temetői kereszt mellett hagyják jelként, hogy oda fiatal van eltemetve.” A szerző a klézsei temetőben 52 virágpalcát számolt össze a 20. század utolsó évtizedében.²⁹

A mai, főleg városi éttermekben tartott nuntákon a sok csillogó evőeszköz, egyenruhás pincér és hangos gépzene között jórészt már elveszett, de olykor-olykor még föl-fölsimerhető a hagyományos csángó magyar menyegzők egy-egy, partra vetett halként vergődő, sínylődő eleme, de a gondosan és szeretettel készített és előírásosan használt virágospálca, a virágként tündöklő menyasszony szépséges jelképe ma már mutatóban sincs közöttük.

The Ritual Role of the “Flower Stick” in the Wedding Traditions of the Moldavian Hungarians

Keywords: traditional peasant weddings, archetypal symbolism in folklore, Moldavian Hungarians (Csángós)

During the traditional peasant weddings, at the beginning of the 20th century, the Hungarians still made rods, sticks, which were decorated with flowers, scarfs and others, which were used to symbolize the bride or the groom in different forms during the wedding ceremony. In the middle of the 20th century its use has almost disappeared in the western and central parts of the Hungarian language area of the Carpathian Basin, but in the eastern parts, especially in the Székely Land and Moldavia, it has remained in various forms until today. The Moldavian Csángó Hungarians in their geographic, ethnic, religious and linguistic isolation used this folk tradition until the last decades of the 20th century. On the occasion of the bachelorette party before the wedding, they made the *flowerstick* decorated with ornate woven fabrics, candles, rags and flowers, on top of which a candle was fixed, and subsequently on many occasions this symbolized the bride, so it was sometimes danced. If a girl of marriageable age died, she was buried as a bride, and the *flower stick* was placed next to her cross.

²⁹ János-Szatmári Ildikó: *i. m.* 113.

Zsigmond Győző

Szent György-nap a 20. században egy mezőségi faluban, Botházán

Az 1980-as években és az 1990-es évek elején az Erdélyi Mezőség több falujában, mindenekelőtt Magyarországon (Suatu) és Botházán (Boteni) végeztem néprajzi gyűjtést a Szent György-napi szokásokkal kapcsolatosan. Az előbbi falu túlnyomóan magyarul lakta település, az utóbbi ma már szinte teljesen román. Mindkét falu – például a rossz útviszonyok miatt – viszonylag elszigetelt. 36-40 km-re vannak Kolozsvártól. Magyar részről általános a kétnyelvűség, ami román részről csak elvétve fordul elő.

A magyar és a román népi kultúra egymás mellett élése természetesen mindkét irányban eredményezett átvételeket, módosulásokat a népszokások, a hiedelmek terén is. Jól tükröződik ez például a Szent György-naphoz kapcsolódó néphagyományban. A továbbiakban bemutatom Szent György napjának a Botházán az 1950 és 1970 közötti években bizonyosan meglévő néprajzi jellegzetességeit, melyek közül többet ma már csak az emlékezet őriz.

Nem sátoros ünnepről van szó, és mégis számos szokás, hiedelem kapcsolódik e naphoz a Mezőségen, mégpedig a helybeliek életviteléhez, ünnep- és mindennapjaihoz szervesen kapcsolódó elemek. Mindez lehetővé teszi, hogy a közösségre, annak életére jellemző vonásokról szóljunk: egy jellegzetes mezőségi falu egyetlen napja kapcsán bemutatathatóvá válik a mezőségi szokásvilág és annak hiedelemháttere a maga összetettségében, színességében, régivel és újjal, kifejezve a földműves és állattartó vegyes nemzetiségű lakosság gondjait, örömeit egyaránt.

Karácsonyt és az újévet juttatja eszünkbe a kiabálás a hegybe, a *kikiáltás*:¹ ez a magyar viszonylatban alig ismert, alig ismertetett Szent György-napi közösségi megnyilvánulás. Nem csupán azért, mert több jellemzője kapcsolja a karácsonyi ünnepkörhöz, de azért is, mert Magyarországon újévi szokásként is gyakorolták. Szervesen és sajátos módon illeszkedik bele az új évet köszöntő gonoszúzó zajongások, bőséget kívánó rigmusok, versikék, jóslások (*verzserálódás*) sorába. Jóllehet ezúttal elsősorban a gazdasági év ünnepléséről van szó, de utalnak évszakkezdő jellegére is. Mondják, hogy „*Szent György-naptó lehet mezítláb járni, künn alunni*”.

Leginkább rokon a kiabálással a mindkét faluban gyakorolt következő újévi szokás: „*Elvették egyik kaput, elvitték a másik házhoz. A legények csinálták ezt, leányos háznál. Ahol volt öregebb rendű leány, ott bérakták a kaput kórival.*” (Székely Andrásné, szül. 1928, Magyarországon) Rokon, mert ez is, a bemutatandó hegybe kiabálással együtt, egy erkölcsi norma nevében megtett véleménynyilvánítás; az egészségesnek hitt, elfogadott életmód szokással való szentesítése. (Az öreglányt kinézik a falubeliek, gúny illeti meg, ha tréfás is a gúnyolódás.) A kiabálás a hegybe a kapuállítás, -cserélés szokásától eltérően, a közösségi erkölcs általánosabb

Zsigmond Győző (1959) – néprajzkutató, egyetemi tanár, Bukaresti Tudományegyetem, Idegen Nyelvek és Irodalmak Kar, gvozo.zsigmond@iis.unibuc.ro

¹ Kós Károly: *A Mezőség néprajza*. 1–2. Mentor, Marosvásárhely 2000. II. 248.

érvényű mércéjének bizonyult; az együttélés adta helyzet egész sor problémájában képviseli az éppen elfogadott normát.

Botházán, ahol a román hatás erőteljesebb, kizárólag a szerelmi élettel kapcsolatban kiabáltak. A helyesnek vélt rend nevében ítélkezik ilyenkor tréfás módon vagy (és) durván a falu népe. Ilyenkor, amikor tulajdonképpen főként a falu fiataljainak ügyes-bajos dolgai kerülnek terítékre, a falu nyilvánossága elé.

„Sok szép szokás vót itt régebb. A kiabálás inkább a románoké vót itt. Szent György-napkor több helyt kiabáltak erre. Mócson és Kamaráson is, Keszüben is. Keszübe még többet tudnak mondani, az magyar falu, ott nincsenek románok, csak öt román család. Ott magyarul kiátottak. Nálunk nem kiátottak magyarul. Má románul kiátottak. A kiátók, legények, kétfelé váltak. Fele vót a túlsó felin, verőfénybe, fele vót északra. Kiátottak egyik a másiknak a leányakra. Kiátottak: – Tuláj mááá’ (Tulai măăă) Akko a másíkáak kiátottak onnét, hogy: – Cse ci cié máj? (Ce-ți ție măi?) Ezek innén: – Fátá kutáre kum szo drágostit? (Fata cutare cum s-o drágostit?) Akko újra feleltek: – Nuj nics un báj, máj! Brávo máj! (Nu-i nici un bai măi! Bravo măi!) S aztán ezze vége vót. Szent György-nap előtt, Szent György estéjin szoktak kiabálni nálunk. Este 8-9-től nem éppeg tizenegy óráig. Legínyek kiabáltak. Úgy 16-17 éves, egészen 22-ig, 23-ig. A leányakat kiátották ki, akik ott vótak, hogy menjenek férjhez. Hogy melyik hogy szerelmeskedett a másík fíuva, s úgy. S aztán hiába ott vót, ő nem kiátott, de kiátottak a másíkáak. A vénleányakat is csúfolták. S a fíúk is egyik a másíkat kiátotta ki, csúfolták, na te anná vótá, úgy szerelmeskedté, úgy vótá ottan, úgy álltá a szobábo, na eszet kiátották.

A magyarok is csinálták, mind románul, me román barátjai vótak. Nem jut eszembe a románok hogy is mondták ennek. Má régen vót. Ez a rendszer erontott mindent, jött a kommunizmus, aztán erontott minden dógot. Má Ceaușescu idejin nem vót ez a szokás, úgy 30 éve. ’55-bül, ’56-bul má eltűnt ez a dolog. A fiatalok elmentek mind városra, mind az egészen.” (Nagy Sándor, szül. 1924.)

A szórakoztató, tréfás, sőt olykor sértő módon előadott történetek egyben kiemelt, meghány-ní-vetni való eseményei a falu életének. Nemegyszer komoly összetűzésekre adtak alkalmat. Úgy tűnik, megnyilatkozik a köz azon akarata, hogy még az évben rendezze az arra az évre tartozó ügyeket.

S ha csak a tudatalatti szintjén is, de megérezték talán a szokás rokonságát a kapuvívással, -cseréléssel, mert a szomszédos Szováton a kettő egymást követi. Íme, mit mond a hegybe kiabálásról 1982 decemberében az 1928-ban született Székely Andrásné: „Régen volt a kiabálás a hegybe. Az őrmester tiltotta bé, úgy hét-tíz éve... Amit tudtak a fiatalok maguk közt, mindent kikiabáltak. Mindenki kiállt hallgatózni; hogy hallják, mit kiabáltak a hegybe.”

E szokásnak, mely valószínű román eredetű,² a hosszas együttélés következményeként kialakult, eddig még fel nem sorolt vonásait is számba vehetjük, ha más adatközlőket is idézek,³ akik vagy passzívan, mint hallgatók (nők), vagy aktívan, mint a szokást gyakorlók (férfiak) ugyancsak részt vettek egykor a hegybe kiabáláson. Tudják, hogy a románok kiabáltak hamarabb. Aztán a magyarok.

² Dr. Kós Károly még azt írta 2000-ben megjelent, de jóval korábbi gyűjtés alapján megírt Mezőség-monográfiájában, hogy csak románul kiabáltak. Lásd Kós Károly: *A Mezőség néprajza*. 1-2. Mentor, Marosvásárhely 2000. II. 248.

³ Nagy Károly, szül. 1939-ben; Bodor Erzsébet, 1941; Maneszes Sára, 1931; Balázs Ferenc, 1930; Nagy Károlyné, 1942; Nagy Sándor, 1924; Nagyné Kiss Ilona, 1936.

A környéken csak Szováton volt ez újévkor. Botházán, Pusztakamaráson, Sármáson, Mezőkeszűben és általában a Mezőségen Szent György-napkor kiabáltak a hegybe. Illetve – ahogy ez Botházán volt – Szent György-nap előtti este. A legnagyobb ünnepekhez abban is hasonlított tehát Szent György napja, hogy tulajdonképpen két napig is tartott.

A társadalmi rendszer, a politikai helyzet, az etnikumközi kapcsolatok alakulása – általános vélemény – nagyon befolyásolja a szokás életét, de főleg megszűnését. Se Botházán, se Szováton nem éledt újra, csak egyszer nemrég, külföldi filmezők kérésére. „*Ez a rendszer elrontott mindent, jött a kommunizmus, aztán elrontott minden dögöt. Má Ceauseuscu idején nem vót ez a szokás, úgy 30 éve. 1955-bül, 56-bul má eltűnt ez a dolog. A fiatalok elmentek mind városra, mind az egészen.*” (Nagy Sándor, Botháza, 1995)

Az egykori pellengér szerepéből jócskán magára vett a kiabálás a hegybe. Igaz, hatékonysága, normatív volta jóval kisebb a néhai pellengérénél.

S olyanokat is kiabáltak a hegybe, hogy azt nem mindenki értette, csak a helybeli emberek. Ez egyaránt szolgálta a titokzatosságot és a tréfás színezetet is. Így például a *szalonna* leányt jelentett: „*Te, ez nem volt mit lopjan, szalonnát lopatt!*” Vagy: „*Ellopták a zsírját, nincs mive pergeljen!*”

Ezek az utóbbi kiáltások tréfás többértelműségükkel már a szokás magyarrá alakulását is jelzik Magyarorszáton, nemcsak a mértéktartás normájának kihatását a hegybe kiabálókra. Kétségtelen, hogy magyar képződmények. A román nyelv használata ez esetben nem zárja ki az átvett szokás magyar népszokásként való létezését, tekintve a hegybe kiabálás azon sajátosságát, hogy megvan benne a titokzatosságra, a résztvevők kilétének a titkolására való törekvés. És a gátlástalan kifejezőmódot is elősegíti az itt általánosan ismert román nyelv használata; tudott dolog, hogy idegen nyelven könnyebb szerelmet vallani és káromkodni is.

A román nyelv (mint egy másik nyelv) tehát kellékként, eszközként szerepelve, sajátos szint kölcsönöz a magyar hegybe kiabálásnak. Botházán így szólt egy – románok és magyarok által egyaránt előadott – kiabálási szöveg: „– *Tuláj mőőő! (Tulai măăă) Akko a másikak kiáltották onnét, hoky: – Csé ci cijé mőj? (Ce-ți ție măi?) Ezek innén: – Fata kutaré kum szo drăgosztiit! (Fata cutare cum s-o drăgositiit!) Akko újra feleltek: – Nuj nics un báj, mőj! Bravo mőj! (Nu-i nici un bai, măi! Bravo măi!) S aztán ezze vége vót. ('Jaj, hé! – Mi bajod, hé? – Ez és ez a leány mennyire szerelmes lett! – Nem baj, hé, jól van, hé!')*”

A tárgyalt, ősi eredetűnek tartott szokás a románoknál Olténiában, a Bánságban, Erdélyben, Máramarosban, Munténiában honos (Olaszországban és Franciaországban szintén előfordul). Első említése román vidékről, a múlt század első éveiből való.⁴

A román szokás jellegzetességeit felsorolva a botházi kiabálás eltérő vonásaira is felhívom a figyelmet.

1. Falubeliékből (általában fiatalokból) csoportok verődnek össze, és felmennek egy dombra vagy dombokra valamelyik tavaszi ünnep előestéjén, és ott tüzet raknak késő éjfélig. Egyetlen olténiai kivételtől tudnak, ott is újévkor kiabálnak, akárcsak Szováton. A tűz a megtisztulás, megtisztítás jele, csak esetlegesen fordult elő Szováton, felfedhetné a kiabálók személyét, ez pedig itt nem kívánatos. A kiabálás időtartama pedig rövidebb, 1-2 óra, este 9-10 órától éjjel 11-ig, fél 12-ig tart, Botházán este 8-tól 10-ig.

⁴ Lásd még Gabriel Manolescu: *Despre originea, semnificațiile și tipologia unui obicei străvechi: strigarea peste sat*. Folclor literar, Timișoara 1967. 111–150.

2. A hangulat ilyenkor vidám, gyakori a zenekíséret, az éneklés, játék, ideértve a tűzijátékot is. Nagy a zaj, lárma, amelynek előállítására különféle eszközöket használnak. Az egész falu figyeli az eseményt.

3. A szokás központjában maga a kiabálás áll, amit tehetnek egyénileg vagy csoportosan, átadva egymásnak a szót. Legtöbbször párbeszéd alakul ki, mely a későn házasodók, a boszorkányok, különféle vétkezők ellen irányul, kigúnyolják őket. A tűz fokozatos elhagyásának oka lehet az is, hogy (általában a Mezőségen is) csak csoportosan – egyszerre többen – kiabálnak.

Aszerint, hogy mi a kiabálás tárgya, Gabriel Manolescu három típust különböztet meg: 1. a házasságra, házasodásra vonatkozó hagyományos normának szerez érvényt; 2. a tejet elvevő, a tehenet megbabonázó boszorkányokat leplezi le; 3. általában egy egészséges életvitel, a falu közössége által jónak elfogadott erkölcsi normák szócsöve.⁵

Botházán – ahogy Katonán s általában a Mezőségen – az első és a második típus érvényesül.⁶ A kiabálás a hegybe itt elsősorban a házasságra, házasodásra vonatkozó hagyományos normáknak szerzett érvényt, a tejet elvivő, a tehenet megbabonázó boszorkányokat, *sztrigojokat* leplezte le. Román és magyar legényekből összeverődött csoportok kiabáltak elváltoztatott hangon este nyolc és tizenegy óra között két szemközti dombról, *hegyről*, szinte csak román nyelven.

A *kiabálás a hegybe* tárgya, kipécéztette nem jelenik meg, gyakran csak utalnak kilétére. Az, hogy egyre többen merészeltek közvetlenek, sőt sértegetők lenni, valószínűleg azzal magyarázható, hogy a szokás egyre inkább csakis a fiataloké lett, és bizony nem egyszer visszaéltek vele.

Érdemes felfigyelni arra, hogy a kiabálás a hegybe nagy vonalakban tehát a *strigare peste sat* megfelelője. De nem idegen a magyar faluközösségektől sem, tudunk ugyanis rokon jellegű gúnyolódó, tréfálkozó magyar népszokásokról. Ezek a kapuállítás, -cserélés, valamint a Homoród-vidéki falvakban honos újévi köszöntés a toronyból, illetve hídról,⁷ a farsangtemetés,⁸ a tuskóhúzás és szűzgulyahajtás⁹ és az Erzsébet-napi szertartásos vénlánycsúfolás.¹⁰

Tárkány Szücs Ernő is említi,¹¹ hogy több faluban szokás volt más bűneinek a nyilvános kikiáltása: „A Jászságban vagy a palócoknál néhány helyen Szent György-napján a falu szélén kukoricaszárból máglyát raktak, és ott mindenkit szabad volt nyíltan megszólítani” („kilövés” volt a neve). A tárgyalt népszokás legközelebbi rokona a Garam mentén ismert Szent György-napi kilövés.¹²

A szokás az idők folyamán sajátos vonásokkal is gazdagodott: fokozott titokzatosság, egybekapcsolása a kapuállítással, -cseréléssel, érdekes magyar nyelvi lelemények, fokozottan kompenzatív jelleg.

⁵ Manolescu: *i. m.*

⁶ Lásd még Kós Károly: *Tavaszi jeles napok*. Művelődés XLVI(1994). évf. 4.sz. 31.

⁷ Hála József: *Óévbúcsúztató és újévköszöntő népszokások a Nagy-Homoród menti falvakban.* = *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl*. Szerk. Fejős Zoltán –Küllös Imola. Bp. 1990. 146–151; Pozsony Ferenc: *Szól a kakas már*. Krónika Könyvek, Pro-Print, Csíkszereda 1998. 198.

⁸ Barabás László: *Forog az esztendő kereke*. Sóvidéki népszokások. Mentor és Custos, Marosvásárhely 1998. 50–60.

⁹ Lásd például Ujváry Zoltán: *Farsang*. Néprajz egyetemi hallgatóknak 5. Debrecen 1990. 116–121; Lukács László: *Farsangi fahúzás a burgenlandi magyaroknál.* = *Kultúrák találkozása – Kultúrák konfliktusai*. Békéscsaba–Bp., 1995. 154–156.

¹⁰ Zsigmond Győző: *Erkölcsi normák érvényesítése Szent György-napi szokásokban.* = *Szokás és erkölcs. Obiceiri și moravuri*. Kiadta a Magyar Köztársaság Bukaresti Kulturális Központja, București/Buk. 1999. 107.

¹¹ Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Gondolat, Bp. 1981. 788.

¹² Magyar Néprajzi Lexikon. Bp. IV. 656.

Botházán más Szent György-napi szokás (Szováton épp a hegybe kiabálás) szűnt meg részben magyarsága miatt: az *innepi táncról* van szó, mely a szabadban, kint tartott, magyarok és románok által egyaránt felváltva járt magyar és román tánc volt.

Nem csupán húsvétkor szokás a leányok megöntözése. Botházán régebb inkább Szent György napján is öntöztek, illetve *áztattak*, amikor a tánc szintén szokásban volt.¹³ A kútról hozott vizet vederszám öntötték a gyakran menekülni, elbújni hiába próbáló leányokra. Húsvétkor a kislányok öntöztek, a nagyleányok már nem. Ezt a csak leányos házaknál és legények általi áztatást aztán átvették a falubeli románok is. E szokás révén egészséget, termékenységet kívánva olykor betegséget, hülést idéztek elő; ámde ez csak az utóbbi húsz-huszonöt évben vezetett oda, hogy a kíméletesebb, de éppoly jelképes húsvéti szagos vízzel öntözés vegye át a régi, sokszor kellemetlenséget okozó Szent György-napi vederrel öntözés helyét:

„*Szent György-nap öntözték a leányokat. Nappa. Délbe miko gyüültünk össze, a fiúk, mondtuk na hol kapjuk meg a leányokat. Aztat és aztat ott. Me bújtak. A pajta hijjába, a padlásra. Na mentünk, fogtuk meg. Kettő tartatta és vagy kettő dobt a veder vizet reája. Ugy megáztattuk mind a macskát.*” (Nagy Sándor, szül. 1924.)

„*Olyan vót mind egy vicc, jába ott vót a szülője vagy az edesanya. A kútná öntöztük meg és aztán mondtuk na most menj és vetkezz le, jól vagy. Kacagtak, még a szülők is. Románokat és magyarokat is öntöztünk, nem számított. Együtt is mentünk. Régebb is csinálták ezt, régi szokás vót, szép vót. [...] Ezt a dolgot se csinálják már rég. Huszonöt éve se nem csinálják. Látam az én fiam se nem mejen sehova. Kiment ez a divat. Tudja Szent György-napko régebb szebb idők vótak, melegebb vót, hamarabb jött a tavasz. Az erdő ződ vót, me ugye szoktak szaladni a leányok az erdőbe is, fogtuk meg és a kútig hoztuk őket, mostuk őket, aztán mondtuk, most mehetsz haza, meg vagy áztatva.*” (Uő)

A mezőségi Botházán a közelmúltban – 1993 májusában végeztem itt terepmunkát – még a helybeli románok és magyarok által együttesen gyakorolt tejbemérés és az ún. *papălugăr csinálás* egy időben zajlott. Ez utóbbi esetében kétségtelen a románoktól kölcsönzés ténye. Feltételezhetően a csak magyar lakosságú Széken is román hatásra alakult ki az a Szent György-napi szokás, hogy amikor a *pakulár behajtja a turmát*, leöntözik, hogy a juhok sok tejet adjanak.¹⁴

A gyűjtés idején már sem a románok, sem a magyarok nem éltek e szokással. A *papălugăr* többnyire zöld ágakkal teleaggatott derék, a szerepet vállaló gazdaleány volt (rákötözték a sok leveles ágat), aki megpróbálta elkapni a rá vederből szokás szerint vizet öntők vedrét. Amennyiben sikerült neki, a veder gazdája fél liter pálinkát tartozott adni neki. Az öntözés, a víz és az asszonyokkal való elvárt kézfogás is elő kívánta segíteni, hogy több teje, nagyobb szaporulata legyen a juhoknak. A *papălugăr* általában ugyancsak bekapcsolódott a – versenyszerűen és választott főnök által irányított – juhfejsébe. A legjobb fejő ünneplése a szorgalom, az ügyesség, az eredményes gazdálkodás elvárásaként való elismerését, elismertetését is jelenti.

Botházán úgy tartották, Szent György-napkor zöld ágat, tövist kell a kapura tenni, hogy a sztrigojok (inkább a prikulics, kevésbé a boszorkány a szó magyar megfelelője ez esetben) ne vegyék el a tejet a marháktól. Arról is tudnak, hogy a *keréknek vagy kutyának megcsinálódó sztrigoj* nem mindig rontás oka, a 69 éves Nagy Sándor szerint egyszer valakinek

¹³ Lásd még Kós Károly: *A Mezőség néprajza*. 1–2. Mentor, Marosvásárhely 2000. II. 248.

¹⁴ Kós Károly: *A Mezőség néprajza*. 1–2. Mentor, Marosvásárhely 2000. II. 248.

megszaporították a lisztjét, mert nem zavarta a sztrigojokat, akik épp Szent György-nap estéjén táncoltak egy hídon:

„Régebb mondták, hogy Szent György-napkor ke hozni zöd ágat, tövist a kapuhaz, mert ekko jön – úgy mondták románul – a sztrigojok s akko evszik a tejet a marháktó, de még bémennek, nem tudom hová, igaz is vót, azt mondják. Még édesanyám mondta megcsinálodatt egy ember keréknek, megcsinálodatt kutyának.

Szent György-nap estéjén, miko kiátották, éjfél után, vót olyan, hogy csinálodatt keréknek, s ment az utcán lefelé. Ha véletlenül találták s bédugtak egy pálcát a kerékbe, benne van reggelig, amíg kieresztették.

Csinálódik kutyának is a sztrigoj. Édesapám magyarázta, hogy nagyapám eljött és lekaparta nem tudom kinek a fersingit, és nagyapám elment és megszurta villával, a csürbe a szekér alatt vót, és aztán reggel kicsinálodatt. És úgy vette észre, hogy reggel a foga között vót a rongy. A fersingiből. Akkor jutatt eszékbe, hop ez az, amelyik az éjjel vót nálunk.

Mondta egy asszony nekünk, hogy ezek a sztrigojok gyűlnek össze és táncolnak a hídon. Volt egy ember, ment a malomba. Nem mondat nekik semmit, csak azt mondta, na táncoljatak csak tovább, azt mondta csak nekijek. Azt mondták: – Szaparodjon meg a liszted! Azt mondják nem fogyatt egész nyáron e a lisztje. A felesége mind mondta: – Te, olyan rég öröltem, annyi liszt van; Hogy van mind annyi lisztem, hiába mind sütek vele? Addig, hogy megmondta a férje neki. Amiko megmondta, reggelre nem még vót lisztje neki.”

A jelennel szembeállított, megszüpített múlt az, amelyről az adatközlők szólnak: általában az egykor meglévő s ma hiányzó jót emelik ki belőle. A múlt ideje jelenti a jelen által kétségbe vont értéklehetőségek idejét.¹⁵ *„Sok szép szokás vót itt régebb. [...] Tudja, Szent György-napko régebb szebb idők vótak, melegebb vót, hamarább jött a tavasz. [...] Szép vót, amiko én vótam legény. Iskola? Vót magyar iskola is akko, de má rég nincs az se...”* (Nagy Sándor, szül. 1924.)

Szent György-nap a kincskeresés napja is.¹⁶ Ez nem arra utal, hogy a meggazdagodásnak ezt a módját ajánlják ezen a napon. Inkább arra, hogy a szerencsét is meg kell becsülni, a gazdaember jó néhányszor rászorul. A munkával megszerzett javakat, a munka általi boldogulást szorgalmazza a Szent György-naphoz fűződő kincsmondák azzal, hogy szinte mindig hangsúlyozzák: átok van a kincsen, a könnyen szerzett vagyon nem hoz boldogságot, könnyen el is úszik. Botházán a már idézett Nagy Sándor testvérének az esetét említik, akire ráfogták, hogy Szent György napján ott, ahol a kék láng égett, aranyat „kapott”. A valóság az, hogy kincset nem talált, de feljelentették, verést és börtönt is el kellett szenvednie. (*„Szent György napján, ahol ég kék lánggal, azt mondják, hogy ott van arany. Ahol ég a kék láng, mondták az öregek, a földbe ott van arany. Aztán melyik hogy van téve. Ha oda van, ahogy mondjuk »cu scros« aztán nem tud járni nála, me vénen marad. Nem lehet olyasmi dolgokat csinálni. Tesvérem nem kapott aranyat, s csinált 4 évet s hónapát börtönt, s e is vették, me nem adta be az államnak. Szendedett is verést azé a szép 28 karátos aranyé.”*) (Nagy Sándor, szül. 1924)

Általában számos gonoszúzó szokás, hiedelem, idő- és termésjóslás lett velejárója Szent György napjának, érdekes, hogy ezek majd mindegyikére egyetlen falu esetében is van példa.

¹⁵ Zsigmond Gyözö: *Égitest és néphagyomány*. Pallas-Akadémia, Csikszereda 1999. 143.

¹⁶ Keszeg Vilmos: *A kincs hiedelmköre a Mezőségen*. = *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 1. Kvár 1992. 201, 210, 212–215; Magyar Néprajz VII. Bp. 1990. 146; Zsigmond Gyözö: *Erkölcsei normák érvényesítése Szent György-napi szokásokban*. = *Szokás és erkölcs. Obiceiuri și moravuri*. Kiadta a Magyar Köztársaság Bukaresti Kulturális Központja, București/Buk. 1999. 107.

Összefügg ez a nap tavaszi évkezdő jellegével, azzal, hogy évszázadok óta a hivatali és gazdasági év kezdőnapja, alkalmas a megtisztulás és a jobb jövő keresésére, jóslására, a leszámolásra a múltbeli vétkekkel. Hogy ilyen gazdag hagyomány jegyezhető le egyetlen faluban, még ha jórészt ez már a múlté is, arra elsősorban a Mezőség archaikus hagyományörző jellege a magyarázat.

St. George's Day in Boteni, a Village on the Transylvanian Plains, in the Twentieth Century

Keywords: folklore, ethnographic region of Mezőség/ Câmpia Transilvaniei, Hungarian folk customs, beliefs, St. George's Day.

The author presents some elements of St. George's Day which surely existed between 1950 and 1970 in Botháza/Boteni, but many of which are preserved only in memory today.

The customs presented are: 1. The "shouting on the mountain" proved to be a more generally valid statement of opinion based on community morals; In Boteni they shouted exclusively in connection with love life. 2. the *innepi tánc* 'festive dance', which was an open-air, Hungarian and Romanian dance, Hungarians and Romanians took turns dancing it. 3. Sprinkling the girls was not only an Easter habit. In Boteni they used to sprinkle, to "soak" on St. George's Day instead. 4. In the recent past, in Boteni on the Transylvanian Plains the milk measuring practised together by the local Romanians and Hungarians as well as the so-called "papălugăr making" took place at the same time.

Some beliefs are also presented: 1. "strigois" (which is the Hungarian equivalent of the "priculici" rather than that of the witch in this case) should not take the milk away from the cows, it is also known that the *strigoii appearing in form of a wheel or of a dog* was not always the cause of the witchcraft, 2. St. George's Day is also the day of treasure hunting.

In general, several customs of banishing the evil, beliefs, forecast of weather and crops accompany St. George's Day, and it is interesting that almost each of them can be found in one single village. It is primarily the archaic character of Transylvanian Plains, preserving traditions, that explains the fact that such rich tradition characterizes one single village, even if it mostly belongs to the past.

Székely Melinda

Szerelmi varázslás Feketelakon

Feketelak (román: Lacu) Szamosújvártól 27 km-re fekvő falu, közigazgatásilag Gyeke községhez tartozik. Lakossága fogyóban van, az itt élő lakosok száma ma már mindössze 300 lélek körül van. A falu magyar lakossága református vallású. Az egyház nyilvántartásában 141 lélek szerepel, de csak 130-an lagnak ténylegesen itt. A románok száma 50 fő, a cigányoké 90 fő körüli. Feketelak magyar és román lakossága elöregedett, az átlagéletkor 60 év fölötti.

A jelen tanulmány alapjául szolgáló gyűjtés során elsősorban nőnemű adatközlőknél érdeklődtem, és az általuk vagy ismerőseik által gyakorolt szerelmi varázslásokra kérdeztem rá, pontosabban ezeknek a praktikáknak a fajtáira, illetve azokra az élethelyzetekre, amelyekben a falu lakosai ezekhez a mágikus cselekvésekhez folyamodnak. Az adatközlők narrációs technikáját vizsgálva arra a következtetésre jutottam, hogy ezeket a cselekvéseket ritkán tekintik sajátjuknak, önmaguktól eltávolítva másokról mesélik történeteiket. A gyűjtés során a férfiak témától való elhatárolódása is feltűnő vonás volt.

A jelen munka célja elsősorban a szerelmi praktikák változatos cselekvéseinek a feltárása, illetve kontextualizálása, hiszen a hiedelmek nem szakíthatók ki annak a közösségnek a gondolkodásmódjából, struktúrájából, amelyben létrejöttek. Igyekeztem vizsgálni az adatközlők narratívái által a varázslás szükségessé válásának a helyzetét is. Keszeg Vilmos szerint „az ember hiedelmei felől érthető és értelmezhető”,¹ hiszen az álmái, reményei, érzelmei, félelmei, tévedései, kudarcai, bűnei és bűnhődése a hiedelmek által nyilvánulnak meg. A hiedelem tehát „a mitikus lények és a személytelen varázserő létezését tételező tudatforma és gyakorlat és az ezekkel összefüggő tárgyak, szövegek, cselekvések és attitűdök rendszere”.² Keszeg Vilmos azt is hangsúlyozza, hogy „a hiedelem nem az emberi butaság kultúrtörténete, annyira fontos, hogy nem lehet nem beszélni róla, illetve nélküle nem lehet megérteni sem az embert, sem a humán kultúrát”.³ A korábban megfogalmazott célok mellett, a fentiek értelmében, szimbólumelemzésre is kitértem, annak a kontextusnak, gondolkodásmódnak, kultúrának a megértése végett, amelyekben ezek a praktikák létrejöttek. A szimbólumelemzés során alapmunkaként használtam Tánzos Vilmos *Folklórszimbólumok*⁴ című könyvét, amely a magyar folklórban megjelenő jelképek archetipikus jellegét vizsgálja.

Székely Melinda (1977) – PhD, középiskolai tanár, Kemény Zsigmond Elméleti Liceum, Szamosújvár, szekelymelinda@yahoo.com

¹ Keszeg Vilmos: *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák*. Egyetemi jegyzet. BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet. Kriza János Néprajzi Társaság. Kvár. 2013. 12–13.

² Uo. 14.

³ Uo. 13–14.

⁴ Tánzos Vilmos: *Folklórszimbólumok. Egyetemi jegyzetek*. Kriza János Néprajzi Társaság – Babes–Bolyai Tudományegyetem. Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék. Kvár. 2006

A varázslások alkalom szerinti szerveződése

Az élet eseményeinek rendje szabályozhatatlan és ismeretlen, ezért a befolyásolás lehetősége örök időktől fogva foglalkoztatta az emberiséget, amely igyekezett kiismerni ennek a mechanizmusnak a mozgatóit. Ennek a kiismerésnek egyik eszköze a varázslás lehet, mely kísérletet tesz a sors mögötti titok felfedésére.

A racionalitás ugyanis, miközben mindent „ésszerűen” megmagyaráz, beszorít a világba, elzár a csodától, kizárja a transzcendenst. Márpedig a csodára való vágy emberi szükséglet, mely szent borzongást szül bennünk, és elhitei velünk, hogy nem vagyunk egyedül a világon, rajtunk kívül is létezik valami, és ezáltal kitágítja létét: a világmindenségben helyezi el az embert. A csoda által a transzcendenssel szembesülünk: a titokkal. A varázslás tehát a csodára alapoz és a titokkal való kapcsolatot célozza.

Szerelmi varázsláson azokat a praktikákat értjük, amelyeket azért végeznek el, hogy két ember szerelmi kapcsolatot létesíthessen, vagy azért, hogy két együtt élő ember szerelmi/szexuális élete megszűnjön, megromoljon. A „szerelmi varázslás mágikus eljárás a szeretőként kívánt leány vagy legény megszerzése céljából. Ma már kevésbé gyakorolt, mint a szerelmi jóslás. Alapgondolata az a hit, hogy ha valaki birtokába jut egy olyan tárgynak vagy anyagnak, amely a másikkal testi kapcsolatban állt, akkor ezzel varázserőt nyer az illető személye felett. Az érintkezésen és analógián (*mágia*) alapuló eljárások között leggyakrabban a vérrel, hajszállal, vizelettel, felvett lábnyommal, ruhadarabokkal végzett szerelmi varázslás szerepelt.”⁵

Keszeg Vilmos több fajtáját határozza meg a hiedelemcselekvéseknek, eszerint ezek lehetnek: serkentő, rontó, preventív, elhárító és jósló jellegűek. Ha itt keressük a szerelmi varázslások helyét, elmondhatjuk, hogy ezek elsősorban rontó jellegűek, hiszen együtt járnak a kiszemelt ember életébe való beavatkozással. A hiedelemcselekvések alkalmazása⁶ kapcsolódhat:

1. az egyéni életvezetéshez (egészség, szexualitás, táplálkozás, a lélek túlvilági sorsa, divináció),
2. a társadalommal, a transzcendenciával és a természettel való kapcsolattartáshoz,
3. a test és a háztartáshoz,
4. a gazdaság integritásához,
5. a szerencséhez,
6. a munkavégzés (földművelés, állattartás, munkafolyamatok) eredményességének és hasznának biztosításához,
7. a vallásos élethez,
8. a mindennapokhoz,
9. az ünnepekhez
10. az emberélet fordulóinak rítusaihoz.

Varázsolni általában határhelyzetekben szoktak, azokban az esetekben, amikor az embernek a vitális funkciói kerülnek veszélybe: betegség esetén, de lopás, hűtlenség bosszú esetén is. Két irányba lehet a varázslásnak: oldó vagy kötő, rontó varázslat. Az oldó varázslást akkor használják, amikor váratlanul nagy bajba kerül valaki, és nyomorúságának okát nem tudják

⁵ Hoppál Mihály – Németh Imre: *Szerelmi varázslás*. = Ortutay Gyula (szerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. Akadémiai Kiadó. Bp. 1977–1982 <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-28.html>

⁶ Keszeg Vilmos: *i.m.* 14.

megállapítani. Ezért feltételezi, hogy megrontották (a Mezőségen: „megesinálták”), azaz valaki varázslat alá ejtette. Ebben az esetben ő maga is varázslóhoz fordul, hogy az illető feloldozza őt a gonosz varázslás alól, bár ez nem mindig lehetséges. Ugyanakkor ez az oldó eljárás feltételezi az ártó személy megbüntetését is, tehát „kötését” is. Ezt a folyamatot André Julliard „varázslási krízis”⁷-nek nevezi.

A szerelmi varázslás, Keszeg Vimos szempontjait követve, elsősorban az egyéni életvezetéshez, a szexualitás kérdéseire kapcsolódik. A szerelmi varázslásra vonatkozóan az alkalmak redukálódnak, itt elsődlegesen a sorssal, a fatalizmussal, tehát a váratlanul ért bajjal való szembenézés gesztusa érvényesül. Ezek a varázslások lehetnek házasság előtti vagy utáni esetek.

A házasság előtti varázslások irányulhatnak egy kapcsolat megbontására vagy létrehozására, de nagyon gyakori a kettő együttes jelenléte is, hiszen általában azért választanak el két fiatalt, hogy az egyiket másvalakivel házasítsák össze. „Akár jogos viszonyok visszaállításáról, akár közönséges lopásról van szó, a szerelmi varázslások célja a rivális eltávolítása a vágyott férfi eléréseért.”⁸ A házasság utáni varázslás célozhatja egy kapcsolat megbontását, de általában egy megromlott viszony helyreállítását is (házastársi hűtlenség esetén). A kezdeményező lehet egy külső személy (pl. valamelyik fél szülője), de lehet egy a felek közül is.

Társadalomnéprajzi szempontból ezeknek a varázslatoknak a létrejöttében nagy szerepet játszik az érdekházasság intézménye is, hiszen a fiatalok nem mindig a szülők óhaja szerint választhattak párt maguknak. A Mezőségen sok volt például a szökés,⁹ amikor is a felek a szülők akaratával szembeszegülve léptek házasságra úgy, hogy kiszakították magukat a faluközösség normarendszeréből. A szülők beleszóltak a kapcsolatukba, sőt, ha kellett, ha a fiatalok nem vetették alá magukat a szülői akaratnak, varázslatokhoz is folyamodtak a fiatalok elválasztása vagy éppen összeházasítása végett.

A varázslás módjai

A varázslás módszerei változnak aszerint, hogy otthon, házi praktikák alkalmazásával varázsolnak-e, vagy pedig specialistához fordulnak. Az első kategória változatosabb módszereket kínál, ám ezeket a módszereket ma már egyre kevésbé használják, nem is igen hisznek a hatékonyságukban. A második kategória esetében a bajba jutottak Feketelakon két irányt követnek: fordulhatnak a nézőnőhöz („vrăjitoare”) vagy a román paphoz. E két lehetőség közül a román papnak van nagyobb szerepe. A környéken híres a boncnívesi román pap, hozzá az egész országból érkeznek bajba jutottak, de sokan fordulnak a füzesmikolai kolostor szerzeteseihez is. Ennek a tényállásnak az okai változatosak: a néző/látó emberek a környéken eltűntek vagy meghaltak, tudásukban ma már nem bíznak, és szerepkörük átkerült a hitelesebbnek tűnő román pap hiedelemkörébe.

⁷ André Julliard: *Urgia sorților. Vrăjitoria zilelor noastre în Franța*. = Robert Muchembled: *Magia și vrăjitoria în Europa. Din Evul Mediu pînă astăzi*. Buc. 1997. 303.

⁸ Antoaneta Olteanu: *Farmece de ursita. Alungarea rivalei in moarte*. Orma. Revista de studii etnologice și istorico-religioase. Nr. 4. 2005. 37–74. Online:

<https://oceanopotamos.files.wordpress.com/2011/11/farmece-de-ursita483-alungarea-rivalei-c3aen-moarte.pdf>

⁹ Székely Melinda: *A deviancia egyik példája az ördögösfüzesi lakodalomban*. Korunk XVIII(2017). 1. 42–49.

Az otthon végrehajtott praktikák

Ilyen varázslásokra több esetet találtam a ma élő feketelaki szokások körében, az adatközlők viszont vagy másról/másokkal megesett varázslásokat mesélnek, vagy pedig régi emlékeket idéznek föl.¹⁰ Az elhangzott narratívákban a szerelmi varázslás kétféle módja fordul elő: vannak technikák, amelyek a szexuális vágy felkeltését célozzák, mások a szerelem előidézésére törekednek. Adatközlőim szerint a szexuális vágykeltésre irányuló praktikák nem hoztak létre tartós kapcsolatokat,¹¹ és gyakori volt az is, hogy az ilyen varázslások az egyik fél halálával végződtek. Egyetlen olyan elbeszélést rögzítettem, amely arról szólt, hogy a varázslás után eredményes kapcsolat jött létre, és egyik fél sem halt meg. Egy itatás által történő varázslatról van szó. Feltételezem, hogy női adatközlőim a férfiak jelenléte miatt szégyelltek elmondani az általuk ismert történeteiket: „*Há vót valami. Most se tudom, hogy mi. Mit mondtak? Mivel etette meg, mivel itatta meg? Hogy legyen, ez égy kicsit olyan parasztabb, hogy ne jussan az eszibe hogy elhagyja, akkor...*” (68 éves nő)

A ma élő feketelaki hiedelemrendszerben a menstruációs vér borba, pálinkába keverése gyakori eljárás volt. Feketelaki román adatközlőtől származik a következő szöveg, ám a jelen lévő magyar adatközlők is megerősítették ennek a praktikának a magyarok körében való használatát: „*Ha azt akartad, Szent Istenem, hogy engem szeressen a fiú, úgy hallottam, hogy tudod, amikor beteg vagy, aztán adott neki inni véres pálinkát.*” (románból fordított szöveg) Ezt lányok/asszonyok végezték akkor, ha valamelyik udvarlójukhoz férjhez akartak menni, vagy asszonyok férjük hűtlensége esetén. Ez a praktika nem a szerelem érzésének az előidézését szolgálta, hanem rendszerint a szexuális vágykeltést. A vér az életerő, a szenvedély szimbóluma: „Aki a vért megizleli [...] életet, erőt nyer, és szent kötelék fűzi az áldozathoz vagy a rítus többi résztvevőihöz.”¹² Közismert, hogy a nők havi tisztulását számos tilalom és babonás hiedelem övezi: az Erdélyi Mezőségeen is él az a hiedelem, hogy a menstruáló nőnek tilos úrvacsorát venni, mert tisztátalan állapotban van. Vízet meríteni vagy savanyúságot elrakni ilyenkor tilos, ugyanis a vizet megszenyeezi, a savanyúság tartósságát megakadályozza, sőt ha betegasszonyhoz megy látogatóba, a gyereke is veszélyt jelent.

Miért éppen ezt a vért kell megítani a férfakkal? A kérdést a szexualitással hozhatjuk kapcsolatba: annak ellenére, hogy a menstruációs vér a többi vérrel ellentétben „rossz vér”, azáltal, hogy a termékenységgel függ össze, a szexualitás kifejezője is lehet (analógiás viszonyba állítható a férfiondóval). Tánzos Vilmos *Folklórszimbólumok* című munkájában Gilbert Durand francia kutató szimbólumelemző módszerét a magyar folklór jelképeire is alkalmazza. A szóban forgó jelképről szólva (tisztátalan, rontó vér) így foglalja össze a neves francia kutató álláspontját: „a szerencsétlen, halált hozó vízi elemnek az emberi testben van egy fiziológiai megfelelője: a vér. [...] G. Durand ezeket a jelképeket – víz, vér, nő, Hold – szorosan egybetartozóknak tartja. Hangsúlyozza, hogy a Hold a vízi szimbolizmus révén felbonthatatlanul közödi a halálhoz, a menstruációs vér ciklikussága

¹⁰ „A hiedelem [...] mindig egy másik mikrouniverzumhoz tartozik, egy aszimmetrikus viszonyt jelenít meg. Továbbá a hiedelem mindig a múlt, a volt, a letűnt, amiről a jelen magas bástyái mögül immár fölényesen lehet nyilatkozni.” Keszeg Vilmos: *i.m.* 11.

¹¹ Lásd még Richard Kieckhefer: *Magia și vrăjitoria în Europa medievală.* = R. Muchembled: *Magia și vrăjitoria în Europa. Din evul mediu până astăzi.* Buc. 1997.

¹² Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: *Jelképtár.* Bp. 2004. 315.

folytán pedig a nöiséghez.”¹³ A vér rontó erejét más magyar tájegységekről származó példák is igazolják. Egy északi csángó, szabófalvi adat szerint vörös borban csikóvért itattak a legénnyel.¹⁴

Egy másik otthoni praktika a felek elválasztására irányul. Erre biztos módszer az, ha valaki átvágja az esküvős menet útját egy láncsal vagy egy kötéllel a vállán: „*T.A.: Mikor férjhez ment Mányi néni, az a Mányi, akkor Klári néne, ez a Klári, el, a kötéllel a vállán átment előttek az útan. Ahogy jüttek az esküvörül. Na, akko mondták, hogy... S.A.: Össze vannak kötve. T.A.: Nem lesz jó üetek, me... Gy: S ez is valamilyen varázslás volt? Megkötötte? S.A.: Igen, igen, igen. Úgy mondták, hogy az. Az vót. Azér nem tudtak élni, me Klári néni ment a kötéllel a vállán, mikor jüttek az esküvörül. S.A.: S nem is vót... el is vállottak.*” (T. A. 68 éves nő, S. A. 62 éves nő) A kötéllel történő „kötés” (más szókapcsolatokban: „*megkötöti a szerencsésjét*”, „*megkötöti a sorsát*” stb.) egyértelműen varázslást jelent: akit megkötöznek, ettől a pillanattól kezdve a sorsát is irányítják. Tánczos Vilmos szerint a magyar folklórban „mind a kötözés, mind az eloldozás egy felsőbb hatalmasságot feltételez”.¹⁵ Feketelakon a halottnak mindenét eloldozzák, mielőtt a koporsóba teszik: a pendely/gatya madzagját, a nők esetében pedig a keszkenőt azért, hogy semmi se kösse többé a lelket ehhez a világhoz. A *Jelképtár* is hasonlóan magyarázza a kötél szimbolikáját: „A görög mitológia három fonóistennője [...] sodorja, méri és vágja el a halandó életek fonálát, s szabja meg az egyes naptári időszakok hosszát. Ugyanezért a kötél Fortuna [...] attribútuma is lehet.”¹⁶ A kötéllel varázsló tehát a varázslat tárgyának a sorsába szól bele, azt irányítja a maga javára, másrészt pedig a kötél elválasztja a világokat egymástól.

Feketelakon a *motroska* is a rontást szolgálja. Ez a név egy rongydarabba becsavart tisztátalan dolgok fedőneve, amelybe beletehetnek döglött egeret, emberi haját, állati szőrt, menstruációs vért, emberi és/vagy állati ürüléket. *Motroskával* nemcsak szerelmi rontást lehet véghezvinni, hanem bármilyen irányú rontást azáltal, hogy ezt bedobják a rontani kívánt fél telkére. Szerelmi varázslás esetén a házaspár ágya alá vagy a küszöb alá rejtik. Nézzük sorra ezeket a jelképeket. „*T. A.: Ideházosadatt. Elvette a Válcean leányát, Mariat. Na. Akkor Anikó néne nem akrtá vóna semmi képpen, hogy, na. Má nemcsak ú nem akarta, me vótak, akik nem akrták vóna, hogy épp így legyen. Na akkor aszonták, hogy csak elhozza Petrică. Jól vótak! De hogy mit csinált véle Anikó néne, mit nem, eljütt takarítani, me má beteg lett, hat hétre má beteg lett. Akkor eljütt takarítani ide. [...] Akkor, akkor csinálták meg a földet, a ház földjét. Aszongyák, hogy akkor beásott valamit az ágy lábo alá. [...] mondták, hogy tetek haját. Há hogy mondták, hogy meg vót csonálvo, me a küszeb alá bé vót téve az a motroska. S. A.: Haj, mi még vót oda téve? T. A.: Hász tán még szar is vót.*” (T. A. 68 éves nő, S. A. 62 éves nő)

A döglött egér az éhínséggel, a járványos betegségekkel hozható kapcsolatba. Így negatív jelentéssel bír. A földhöz kötődik, a földben lakik, üregekben bújjik el, így az alvilági lényekkel is kapcsolatot tarthat. Alkalmazásában a fraseri analógiás mágia érvényesül: azt kívánják a varázslat tárgyának, amit a döglött egér jelképez: halált, dögvészt, éhínséget stb.¹⁷

A szerelmi varázslásokban a haj kiemelt jelentőségű. A haj „az egész embert képviselte, ezért, ha valaki hozzájutott a másik ember hajához, akkor hatalmat szerzett fölötte”.¹⁸ Eredetileg valószínű, hogy a varázslat tárgyának a haját kellett megszerezni ahhoz, hogy a praktika hatékony legyen.

¹³ Tánczos Vilmos: *i. m.* 74.

¹⁴ Uo. 220.

¹⁵ Uo. 162.

¹⁶ Hoppál Mihály: *i. m.* 176.

¹⁷ Uo: 74.

¹⁸ Uo: 110.

„Mivel a hajban az életerő lakozik, a levágott haj megszerzése révén az ember megrontható, ezért a levágott haját nem szabad eldobni, szétszórni stb.”¹⁹

A vérnek menstruációs vérnek kellett lennie, amely ebben az esetben rontó hatású, tehát úgy látszik, jelentése kontextusfüggő. Itt a vér nem a szexualitás jelképe, hanem a menstruáló nő tisztátalanságáé, aki ebben a periódusban (hasonlóan a „hathetes” szülés utáni periódushoz) a „másik”, tisztátalan világgal tart kapcsolatot.

Az emberi vagy állati ürülék használata kétségeket ébreszt a jelkép helyes használatát illetően. Az ürülék Gilbert Durand, de Carl Gustav Jung és James G. Frazer szerint is pozitív szimbólum, és archetipusnak tekinthető: az értéket mindig az „utolsó” anyag jelképezi, hasonlóan a „kicsi” szimbolikájához. „Az excrementum ugyanakkor az első termék is, amit az ember magából létrehoz. Az első mindenképp értékes, amint ezt már láttuk, az aranykor, a szent kezdet erejét hordozza. Az excrementum tehát az emberi minőség első megnyilvánulása, és ugyanakkor a legkoncentráltabb kifejeződése.”²⁰ Valószínű, hogy a szimbólum devalválódása történik ez esetben: „Amikor ez a kép már nem vág egybe az ember által felfedezett új Mindenséggel, vagy emléke más okból elhalványul, a valaha szent tárgy megőrzi ugyan értékét, csak az egy másik szinten jut kifejezésre.”²¹

A *motroskát* a hely is szimbolikusan határozza meg: a küszöb vagy az ágy alatti hely a legmegfelelőbb számára. Az ágy szimbolikája egyértelmű, hiszen a szexuális életteret jelképezi, s itt is az analógias mágia érvényesül: az, ami az ágygal kapcsolatba kerül, az ott történő dolgokra is hatásos lehet.

A küszöb esetében komplexebb a helyzet. A küszöb két térbeli vagy időbeli állapot közötti átmenet jelképe.²² Ha ennek a jeletésnek az időbeli aspektusát vesszük figyelembe: a küszöb lehet a friss házások állapotának a jelképe: már házások, de még csak új házások, így nem lehet tudni, hogy a házasság sikeres lesz-e vagy sem. Ha a házások ebben a limináris periódusban rontással szembe-sülnek, a házasság sikertelen lehet.

A varázsló személy: a „vrazsitaréa”

A szerelmi varázslást végző személy képességei szerint oldani is kötni is tud, ám amit ő maga egyszer megkötött, azt többé nem tudja feloldani. „*De azt mondta az anyjának: nem tudom kicsinálni, me én csináltam. Úgyhogy menjél máshoz, aki ki tudja csinálni, én nem tudom kicsinálni. S úgy van megcsinálva [...] hogy nehezen tudjátok tük ezt kibontani.*” (68 éves nő) Módszerei általában a megrontandó személy valamilyen személyes tárgyához kötődnek: házások megrontására lepedőre olvasott, ezt a lepedőt pedig a házások alá téve meg lehet rontani szexuális életüket és így kapcsolatukat is. A szerelmesek összehozásáért ingre olvasott: „*Valaki járt például egy fiú egy leányhoz, s nem akarták engedni, akko vitték az ingit. A fiúnak, hogy ne tudja a fiú, valami gúnyját, és egy fekete tyúkot, mit tudom én mit, s aztán az olvasott. Ott csak olvasott, s aztán azt az inget feladták a fiúra.*” (68 éves nő)

Mindkét praktika az érintkezéssel mágian alapszik. Az, ami érintkezésbe kerül a varázslat tárgyával, megronthatja azt, ha előzetesen „olvastak rá”. A *vrazsitaréának* fekete tyúkot vagy fekete

¹⁹ Tánzos Vilmos: *i. m.* 69

²⁰ Tánzos Vilmos: *i. m.* 228.

²¹ Mircea Eliade: *Képek és jelképek.* Bp. 1997. 188.

²² Hoppál Mihály: *i. m.* 145.

disznó szalonóját kellett vinni, mindkettő jelképes értelmű: a disznó a tudatlanság, a sötét indulatok, a testiség megjelenítője, de alvilági állatként is számon tartják.²³ A fekete tyúk erős (rontó jellegű) mágikus hatása Feketelakon abban is megvilvánul, hogy vannak olyan asszonyok, akik a fekete tyúkot inkább elajándékozzák, de nem főznek belőle levest vagy más ételt. A tyúk a tollazata miatt válhatott a magyar néphitben jelképes értelművé, ugyanis a madártoll „a hídon való átkelést jelzi, mely az emberek világából a szellemek világába vezet”.²⁴ Ugyanakkor gyakori eleme a különféle rontásoknak is. Keszeg Vilmos egyik rontással kapcsolatos esetelemzésében²⁵ jegyez le és értelmez egy olyan esetet, amikor a párnákban elrejtett eszközzel rontottak meg egy családot: ez egy madártollakból összefont tárgy volt.

A nézőnő varázsa, csinálmánya az esetek teljességében végzetes kimenetelű: kapcsolatot létesítenek a felek a varázslat folytán, de általában egyiknek meg kell halnia: „*Vót egy másik faluba egy léány. Na, az is férjhez akart menni egy fiúhaz, gazdák vótak a fiúék. A fiú nem akarta, szóval a fiúnak a szülei nem engedték. S akkor, elment egy nézőnőhöz. Na, az aszonta neki, hogy én megcsinálom, hogy menj férjhez utáno, de aszongya, nem éltek sokat együtt, me nem vagytak egymásnok rendelve. Na, aszongya, hogy ő nem bánjo, ő nem bánjo, csak egyszer ott lássó magát annál a háznál. Aztán nem bánjo, ha csak két hétig él. De legyen ott. Na, s úgy is vót. Elment, nem tudom, csak három hétig élt.*” (62 éves nő)

Ugyanez történik az elvlasztó varázslat esetében is: a kapcsolat csak a halál által bontható meg. Ez a végkimenetel bizonyítja, hogy a varázslatok nem szerelmet, hanem csak szexuális vágyat tudnak előidézni, így ez rövid tartamú és eredménytelen kapcsolatot szül.

A román pap

A pap szentségében és isteni kapcsolataiban való hitből ered a hiedelemkör elterjedtsége. Ő nem az alvilággal, a rosszakkal, a tisztátalannal van kapcsolatban, hanem az isteni világgal. Alakját Keszeg Vilmos az erdélyi mezőségi hiedelemrendszer egyik fontos alakjának tartja.²⁶ „Valójában a pap alakja ambivalens. Közvetítő Isten és ember között, de ugyanakkor hatalma van a gonosz felett is. Tudásával megfékezni is, aktivizálni is tudja ez utóbbit. Segíteni és ártani tehát egyaránt tud.”²⁷ A pap isteni szentsége rendkívül fontos, ő az, aki a *vraszitaréa* szerepét veszi át. Speciális tudását egy *Pravilă* nevű könyvből szerzi, és ebben tulajdonképpen megtalálható minden ember élettörténete. Ezért a magyar pap nem rendelkezik azzal a tudással, amivel a román, mert nem birtokolja ezt a könyvet „*Csak a román paphaz, me a magyar paphaz nem mennek, me nincs semmi értelme, szóval nem tudja aztat az imádságot se, amit a pap megcsinál.*” (62 éves nő)

A pap szentsége rendkívül fontos tehát, de az is fontos, hogy ne magyar pap legyen, hiszen a vidék református, és a reformáció minden külsőségtől megfosztotta a vallást, a belső, szellemi-lelki vallásos életet szorgalmazta, amely nem hisz már a tárgyak szent voltában (mint a Mária-szobor, a szenteltvíz, a falfestmények stb.) Erre a bekövetkezett váltásra a parasztember nem volt felkészülve,

²³ Uo. 67.

²⁴ Uo. 301.

²⁵ Keszeg Vilmos: *i. m.* 341–358.

²⁶ Uo. 69–101.

²⁷ Uo. 73.

nem voltak meg a megfelelő elvonatkoztatási képességei, szüksége lett volna továbbra is a konkrétumokra, a megfogható, tárgyi valóságként megjeleníthető isteni erőre. Így, ha a saját papjához a problémáival nem fordulhatott, olyan papot keresett, aki nemcsak bűnbánatra és imára intett, hanem az ő konkrétumokhoz, tárgyasított formákhoz ragaszkodó fantáziáját is kielégítette: böjtöltetett, ő maga is misét tartott a probléma felszámolása végett, gyertya melletti imádkozásra szólított fel, szenteltvizet adott stb. A közelmúltban tulajdonképpen a román pap vette át a néző/látó ember szerepkörét, és így a nép fantáziájában természetfölötti képességekkel ruházódott föl: „*Azt mondták, me tudom, hogy mondta anyósam, hogy azt mondta a pap, hogyha égy fa alá áll s imádkozik, a fa elszárad.*” (68 éves nő) Amikor az ember belép hozzá, a pap oda nyitja ki a könyvet, ahova az illető élettörténete van megírva, és olyan dolgokat olvas, amiket a hozzá látogatók szerint senki sem tudhat. Ezután a pap elolvassa vagy megnevezi az aktuális problémát is, és a hozzá látogató beleegyezése után megfogalmazza az utasításokat is: ezek általában böjtben, imában álló teendők.

Akárcsak a varázslónő, ő is a sors szálainak az ismerője, és befolyásolni tudója, ám az ő praktikái veszélyesek, hiszen az adatközlők állítása szerint a beavatkozása következtében általában valaki meghal. A közvélemény szerint, ha valaki sokat járt életében a román paphoz, azért halt meg, ugyanis a legszigorúbb böjtöt, a Szent Antal böjtjét is be kell vetni akkor, amikor többszöri varázslás és mise után sem oldódik meg a probléma. Ez a legkomolyabb böjt, és csak az alkalmazhatja, aki ő maga nem hibás. Ha a pap által előírt böjtöt és „kiadási tilalmat” valaki megszegi, a varázslat nem lesz foganatos, vagy visszafordul. A baj rendszerint addig nem oldódik meg, amíg az előírt böjt le nem jár. A böjt kényszerítő erejű áldozati cselekmény: „Az áldozat által a kozmosz befolyásolható: a tiszta ember lemondás jellegű áldozata kényszerítő erejű, a bizonytalansággal teli idő irányítható.”²⁸

Az életeseményekkel való szembesülésnek két lehetséges módozata van: az ember lehet passzív, azaz elfogadhatja a neki rendelt sorsot, de lehet aktív is, azaz megpróbálhat szembeszállni a sorssal és hinni abban, hogy magunk vagyunk a sorsunk alakítói. A varázslás a sorssal való szembeszegülés, az előre megírt életút megváltoztatására tett kísérlet, amely azonban a feketelakiak szerint ritkán eredményes: a falubeliek szerint lehetséges ugyan a sorsba való beavatkozás, és szoktak is beavatkozni, de mindenki tudatában van annak, hogy ez a játszma veszélyes, amelynek a végkimenetele tragikus is lehet, hiszen a mágikus varázslás révén voltaképpen az isteni akarattal szállunk szembe.

Love Magic in Feketelak/Lacu

Keywords: fate, charm, enchantment, sorcerer, folk religiosity

My dissertation contains a presentation and an interpretation of enchantment practices. These enchantments are carried out in order to establish love relationships between different people. The author presents several methods of enchantment, on one hand practices done at home, on the other hand practices carried out by specialists in enchantments. Among these practices are some common elements in the whole culture of the Transylvanian Plain. The witch is the person who can bind together young people through certain practices. If these practices are not effective, those who so desire can choose to pay for certain ceremonies which aim to engender love relationships. The dissertation presents those moments of crisis in a someone's life where decisions are made regarding the need for witchcraft. At the same time, it interprets those symbolic elements, which somehow explain the archaic thought patterns found today in the traditional villages.

²⁸ Táncoz Vilmos: *i. m.* 258.

Tóth Mária Orsolya

Az etnikus és szakrális tér kialakulása/kialakítása Andrássytelepen

A Marosludas szomszédságában, a várostól mintegy 7 kilométerre fekvő Andrássytelep alig több mint 100 éves múltra tekint vissza. Az első világháború előtt, állami hatósági intézkedések nyomán létrejött település ma is többségében magyarok által lakott. A kisebbségben lévő román lakosság az 1921-es földreformtörvény életbe léptetését követően jelent meg a településen.¹

A ma megfigyelhető etnikus és szakrális térszerkezet bemutatásához szükségesnek tartom ennek a viszonylag rövid történelmi múltnak a vázlatos felidézését.

A telepítésről

Andrássytelep említése az 1902–1905-ös marosludasi telepítéssel kezdődik.² Marosludas nevének első írásos említése 1333-ból való, Ludas völgye néven.³ A város fejlődése a 19. században indul meg. 1852-ben postaállomással bővül, 1862-ben vásárjogot és hetipiacot kap, 1867-től járásszékhely, 1871-től vasútvonal köti össze Marosvásárhellyel és Földvárral, 1887-től pedig Beszterccével.

A népesség és a földbirtokok nem voltak egyenes arányban a 19. század végén. Éppen ezért a területi terjeszkedéshez hozzájárult a magyar állam telepítési politikája.⁴ „Az 1894-es telepítési törvény V. törvénycikkelye értelmében a magyar királyi kincstár 1901-ben Eczken Sándortól 1408 katasztrális holdat, 1046 négyyszöglet 316 000 koronáért, illetve 100 000

Tóth Mária Orsolya (1984) – doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár; magyartanár, Európa Általános Iskola, Marosvásárhely, tmolya@yahoo.com

¹ Cigányok soha nem laktak a telepeken. A Mezőszengyel és Andrássytelep között lévő volt állami gazdaság épületeiben élnek nagy számban. Kapcsolatuk az andrássytelepiekkel minimális. Inkább az ekeni határban élőkhöz járnak ezt-azt kéregetni, illetve az autóbusz-végállomáson felszállnak a Marosludasra induló mikrobuszra. Napjainkban már napszámba sem járnak, mivel közülük többen az ún. „6-os firmánál” találtak munkát, ahol horgászashoz szükséges csalikat állítanak elő.

² A telepítésre vonatkozó adatok Lovas Sándor könyvéből származnak: Lovas Sándor: *A legújabb állami telepítések Magyarországon*. Darányi Ignác M. Kir. Földművelésügyi miniszter megbízásából írta ~. Bp. 1908.

³ Szekeres Adél: *A marosludasi telepítés (1902–1905)* = Pál-Antal Sándor (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből*. Tanulmányok I–II. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely 2001. II. 257–258. A szerző megemlíti azt is, hogy a település neve egyszerű helynévként van megemlítve Mezőszengyel és Marosbogát között. Lakott településként viszont 1377-ből származnak adatok mint a Bogáthi testvérek birtoka.

⁴ Lásd bővebben: Keszeg Vilmos: *XX. századi betelepítések (Detrehemtelep)*. Kisebbségkutatás 15(2). 2006. 260–294. és Keszeg Vilmos: *XX. századi erdélyi betelepítések* (tematikus szócikk). = Bárdi Nándor (koord.): *Romániai Magyar Lexikon*. Művelődéstörténet. Transindex – Jakabffy Elemér Alapítvány.

korona életjáradék ellenében magvásárolt Marosludason; Marosludas és Marosbogát községekben ifj. Andrassy Gyulától, katasztrális holdanként 240 koronáért, 2314 katasztrális holdat és 398 négyszögölet vásárolt.”⁵

A cél az volt, hogy a felvásárolt területekre magyarokat telepítsenek⁶, ezzel is megnagyobbitva Ludas községet. Így alakult ki a négy telep: Andrassy-, Ecken-, Albis- és Belsőtelep. Az első hármat Eczken Sándor és gróf Andrassy Gyula birtokain alakították ki. Ezek Ludas területén feküdtek, míg a negyedik, Belsőtelep, amely részben Marosbogát közigazgatása alatt volt, ugyancsak gróf Andrassy Gyula birtokaként szerepelt.

A telepeket a földet szolgáltatók kérése alapján nevezték el. Így lett az Albistelep, Mezőalbis Eczken Sándor kérésére (románul: Fundătura), amely Detrehemtelep határáig nyúlik. A Belsőtelep pedig szervesen beleolvadt Marosludasba, ezért nincs is külön román megfelelője. Az Eckentelep román neve Avrămești, Andrassytelepé pedig Roșiori. Ma is ezen a néven emlegetik őket.⁷

A telepítési hullámról többen is írtak. Elsőként Lovas Sándor *A legújabb állami telepítések Magyarországon című 1908-as munkáját* emelném ki, amelyben átfogó képet kaphatunk az egyes telepítésekről, a vidékekről, ahová épültek ezek a telepek, az odakerülő telepesek életviteléről, gazdálkodási technikáiról stb. Az ehhez hasonló munkák közül továbbá azokat említeném meg, amelyek a Marosludas közelében kialakult telepekről szólnak, ilyen például Soós Sándor *Telepítés Nagysármáson, Keszeg Vilmos XX. századi betelepítések (Detrehemtelep)* című munkája.

A betelepítés jól meghatározott és szigorú körülmények, feltételek között zajlott.⁸ A telepeseknek megfelelő vagyonnal kellett rendelkezniük ahhoz, hogy megvehessék a rájuk mért földterületet. Azért, hogy minden jelentkezőnek egyenlő esélyt adjanak, a választás sorhúzással történt. Csupán olyan magyar állampolgárok vehettek részt ebben a sorhúzásban, akik fel tudtak mutatni legalább 2000 korona készpénzt, amiből majd kifizethetik a 750 korona biztosítékot.⁹ A sorhúzáskor kiválasztott gazdák két tanú jelenlétében szerződést írtak alá, arra vállalkozva, hogy 50 év alatt törlesztik a telephelyek értékét kamattal együtt, amit körülbelül 15 év alatt meg is tettek. Ugyanakkor azt is vállalniuk kellett, hogy a magyar állam által előírt normák szerint építkeznek, az elfoglalásuktól számított két éven belül, illetve a háztáji területet ezen előírások

⁵ Szekeres Adél: *A marosludasi telepítés (1902–1905)*, = Pál-Antal Sándor (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből*. Tanulmányok I–II. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 2001. II. 256.

⁶ Ugyanezt a tendenciát láthatjuk a nagysármási és felsődetrehelemi hozzátelepítések esetében is. Keszeg Vilmos: *Történetek és történetmondás Detrehemtelepen*. (Emberek és kontextusok, 6.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár. 2012; Soós László: *Telepítés Nagysármáson (1893–1901)*. = Pál-Antal Sándor (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből*. Tanulmányok I–II. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely 2001. II. 238–255.

⁷ Vannak viszont olyan térképek, amelyek helytelenül adják meg a magyar nevek román megfelelőit, vagy fordítva. Példa erre a Google-on található térkép, amelyen (online: <http://www.hhrf.org/folkc/terkep/map/marosmegye.jpg>) Eckentelepet magyarul Nyergestanyának fordítják a román Avrămești-ből, Belsőtelepet, mely Ludas szerves része, a térképen Eckentelep és Andrassytelep közé szúrják be Fundătura néven, holott ez a név Albistelep román megfelelője. A korrigálásra már többször is felhívták az illetékesek figyelmét, de eddig még nem történt meg a helyreigazítás.

⁸ A telepítésre vonatkozó adatok Lovas Sándor könyvéből származnak: Lovas Sándor: *A legújabb állami telepítések Magyarországon*. Darányi Ignác M. Kir. Földművelésügyi miniszter megbízásából írta ~. Bp. 1908. Továbbá Szekeres Adél et alii (szerk.): *Monografia orașului Luduș*. Nico Kiadó, Marosvásárhely, 2005. 95–98. Szekeres Adél: *A marosludasi telepítés (1902–1905)*, = Pál-Antal Sándor (szerk.): *A Maros megyei magyarság történetéből*. Tanulmányok I–II. Mentor Könyvkiadó, Marosvásárhely, 2001. II. 257–258.

⁹ Többsége ennél jóval nagyobb összeget is fel tudott mutatni. Lásd Szekeres: *i. m.* 2001. 265.

szerint rendezik be. A földjeik felosztásakor is követniük kellett az előírásokat, így alakították ki a veteményeseket, szőlősöket, szántóterületeket, legelőket, gyümölcsösöket, erdőket.

Egy telepes csak egy telephelyet kaphatott, kivételt képeztek azok, akik megfelelő vagyonnal rendelkeztek ahhoz, hogy felnőtt fiaik, illetve vejeik részére is tudjanak vásárolni. Ezt a telephelyet a kincstár beleegyezése nélkül a tulajdonos nem adhatta bérbe, de használatra sem. A szabályozás a telkek bővíthetőségére és feldarabolhatóságára is kiterjedt. Mindezt csak a kincstár beleegyezésével teheték.

A kincstár visszavásárolhatta a telephelyeket, ha a tulajdonos nem teljesítette a szerződésben előírt feltételeket, ha egy hónapnál hosszabb ideig igazolatlanul távol maradt, ha zavarta a telep békés fejlődését, ha elítélték, ha elveszítette magyar állampolgárságát, vagy ha valamilyen okból kifolyólag telke árverezés alá került. Akkor is joga volt visszavásárolni, ha a telephelynek több tulajdonosa volt. Az állam ezekkel a feltételekkel biztosította a hozzátelepítési folyamat sikerét.¹⁰

A terület nem volt alkalmas házhelyekre, így tanyarendszerben oldották meg az építkezéseket. Az állam azt is megszabta, hogy gyümölcsfákat ültessenek a házak elé, megadott távolságra.¹¹ Belsőtelepen ezek eperfák voltak, mivel akkoriban szorgalmazták a selyemhernyó-tenyésztést. Innen származik az Epres utca neve is. A domboldalba a magyar állam rendelete szerint szőlőt telepítettek. Maguk a telepesek saját telkeikre is telepítettek szőlőt. Az utcát pedig Szőlő utcának nevezték el.¹²

Földrajzilag és néprajzilag is a négy telep a Mezőséghez tartozik, dombos vidék, földművelésre és állattenyésztésre kiválóan alkalmas. Az andrássytelepi földekről azt tarják, hogy az eckentelepiekhez viszonyítva, jóval gyengébb minőségűek. Ezt a hátrányt a gazdák rendszeres trágyázással próbálják ellensúlyozni.

A telepek között mezei úthálózatokat építettek ki, ezzel könnyítve a tanyák közötti közlekedést. Az egyes telepeken tereprendezési munkálatokat végeztek, mivel bizonyos helyeken, főként Albistelepen a vízmosságok, földcsúszamlások megrongálták a földeket.

A telepek benépesítése 1903 ősze és 1905 tavasza között zajlott. A magyar állami kincstár a telepéseknek 121 házat épített fel, egy tagban kiosztott szántóföldeken. Így nem kellett messze menniük, helyben gazdálkodhattak, mivel a telepítési folyamat csak akkor érhetett el kitűzött célját, ha az odatelepített gazdák meg tudnak élni abból, amit megtermelnek.¹³

Egy tanya értéke a rajta lévő lakóházzal együtt 7500 korona volt. Minden évben meg volt szabva a kifizetendő összeg, melyet a *Befizetési könyvecskében* rögzítettek. Az adminisztratív információk mellett fel volt tüntetve a föld beosztása is.

A telepéseket különböző helyekről telepítették be: 17 bukovinai székely család,¹⁴ 62 család a Király-hágón túlról, 65 család pedig Erdély többi vármegyéből érkezett. A telepések elhelyezése felekezeti szempontokat követtek azért, hogy az egyes telepeken azonos vallásúak lakjanak. Ez a kritérium nem vonatkozott Belsőtelep lakóira.

¹⁰ Eddigi ismereteim azt mutatják, hogy ehhez hasonló okok nem voltak jellemzőek erre a telepre. Inkább a föld gyenge minősége miatt költöztek vissza a Magyarországról telepített gazdák.

¹¹ Kásler Ágota adatközlőm mutatta háza előtt azokat a körtefákat, amelyeket még a telepítéskor ültettek a telepések.

¹² Ezek az utcák a mai napig ezt a nevet viselik, magyarul, de románul is.

¹³ Többen is tiltakoztak a tanyai megoldás ellen, azzal érvelve, hogy ily módon védtelenné válnak a gazdaságok.

¹⁴ A bukovinai székelyeket főleg Andrásfalváról és Istensegítsről telepítették ide. Erről bővebben Fazekas István: *Hetediziglen, bukovinai székely családi krónika*, Polis Könyvkiadó, Kvár. 2005.

Andrásytelepen gróf Andrassy Gyula kérésére csak katolikusok laktak. Ők 1909-ig bejártak a mezőszengyeli templomba, ebben az évben ugyanis elkészült a marosludasi templom. Százéves álmuk vált valóra 2009-ban, amikor templomot építettek Andrásytelepre is. Albis- és Eckentelek felekezeti szempontból reformátusok, Eczken Sándor kérésére. Mindhárom helyen volt temető és iskola, templom csak az utóbbi két telepen. Az 1976-os kollektivizálással az albisiak lassan leköltöztek Andrásytelepre és Marosludasra, úgyhogy ez a telep 1984-re majdnem teljesen elnéptelenedett.

A tanyarendszer idővel megszűnt, a tanyákról ugyanis sokan leköltöztek a főút mentére. Általában elődeik telephelyeire költöztek, vagy megvásárolták ezeket a telkeket. Ez a tendencia főleg a földek elkobzása után történt, illetve a gáz- és vízhálózat kiépítésekor a '89-es változásokat követően.

Etnikai viszonyok

Amint már a bevezetőben is utaltam rá, a településen kisebbségben élő román lakosság elődei az 1921-es román földbirtokreform után érkeztek ide. Ekkor többen is kaptak földeket, főleg Eckentelepen. Ezeket a román családokat, *mokányokat*, ahogy a telepiek¹⁵ nevezik őket, a Mócvidékről hozták ide.

Az 1921-es földtörvény nyomán a román állam elkobozta a magyar telepesek földjeinek nagy részét. Egy-egy család a 20-27 holdas jogos birtokából alig maradt 2-4 holddal. Sok utánajárással sem sikerült visszaszerezniük az egyszer már megvásárolt földjeiket, csupán szemszúrásból szolgáltatott vissza olykor számukra egy-egy holdat. A telepesek tehát arra kényszerültek, hogy saját földjeiket újra megvásárolják, ugyanis a birtokukban lévő kevés földből nem tudták volna fenntartani családjaikat, gazdaságaikat. Az elkobzott földek egy részét a román állam román háborús veteránoknak adta. Így kezdődik el a románok beköltözése a telepekre, Belsőtelepet leszámítva, mivel itt hamarabb és nagyobb mértékben történt az elrománosítási törekvés.

A továbbiakban nézzük meg közelebbről, milyen interetnikus viszonyok uralkodtak/uralkodnak a két etnikum között. Az eckeni *mokányság* egy része rövid időn belül elköltözött, ugyanis nem bírták az itteni életfeltételeket, hiába volt meg mindenük. Akik itt maradtak, azok alkalmazkodtak, sőt megtanultak magyarul is. Katona Sándor nyugdíjas tiszteletes úrra, aki 30 évet szolgált a ludastelepi¹⁶ közösségben, beszélgetéseink során rákérdeztem, hogy milyennek látta a román-magyar együttélést, amióta itt van: „Itt nem volt olyan nagy gond. Nem volt kivel. Tehát én, mikor idekerültem, így megszámláltam (mutatja a két kezét), hogy hány család van. Akkor, '76-ban nem volt több, mint tíz. Így

¹⁵ Érdekes, hogy idővel, és a gyakori használattal az előtagok leváltak. Természetesen, ha az emberek ki szeretnék hangsúlyozni, hogy éppenséggel melyik telepről beszélnek, akkor az előtagokat is használják. Ez viszont a Belsőtelepre nem érvényes. Csak az elit és a hozzáértő szakemberek nyelvhasználatában hallottam ezt a formát, ezt is csak akkor, amikor a telepítésről vagy a hozzá kapcsolódó témákról beszélgetnek. Tehát ha valaki csak egyszerűen Telepnek nevezi a települést, mind a három telepre gondol. Viszont, ha egy eckentelepi egy andrásytelepiről beszél, csak annyit mond, az andrásyak, illetve fordítva, az eckeniek.

¹⁶ A református egyház területi felosztásában a három telep gyűjtőneve Ludastelep, románul Colonia Luduş. Beszélgetéseink során mindig külön rá kellett kérdezzek arra, hogy éppen melyik telepről beszél.

van. Utána szivárogtak be. Ugye ott van az eckeni tető, ahol a Mokánságból jöttek a földtörvénykor, ,20-ba, ,21-be ide. Aki nem bírta, elment, aki ittmaradt, az megtanult magyarul.”¹⁷

Az is kiderült, hogy volt olyan család, ahol a román gyerek magyar osztályba akart menni, mert a barátai is oda jártak, tudniillik azok magyarok voltak. Az ügy tetlegességbe torkollt, az apa ugyanis nem nézte jó szemmel ezt a dolgot.¹⁸ A végeredményről a tiszteletes úr nem tudott beszámolni. Itt magát a tényt tartotta említésre méltónak, mind a gyerek, mind pedig az apa szemszögéből. „Tehát volt ott egy ilyen nevetséges sztori, hogy az egyik család gyereke nem akart román iskolába menni, úgy kellett verjék, hogy menjen, mert ő csak a magyarokkal barátkozott, s oda akart menni. Az én időmben, tehát ,70-es években.”¹⁹

Több adatközlőm is beszámolt arról, hogy a II. világháború után román tanító kerül Andrásytelepre. Mivel Albis- és Eckentelep félreeső területek voltak, ott magyar tanítók éltek. Az andrásytelepi szigorú, és ami még ennél is súlyosabb, magyarellenes tanító volt. A ludasi közvélemény szerint, ez a tanító javasolta, hogy Andrásytelep román neve Roşiori legyen, mivel ő az olténiai Roşiorii de Vederől származott. Erről az adatközlőim nem tudnak. Azt viszont tudják, hogy senki sem szerette, illetve azt is, hogy egy Gocsa János nevű román ember volt az, aki agyonütötte. A gyilkost 8 évre börtönbe zárták. A telepiek emlékezetében úgy maradt meg, mint az az ember, aki megszabadította őket a zsarnoktól, a román hatalom képviselőjétől, attól az embertől, aki sokszor sokakat megveretett a csendőrökkel.²⁰

Adatközlőim is megerősítették azt, amit a tiszteletes úr is mondott: nem volt, aki és amiért konfliktusban legyen, főleg a Telepen. Marosludasra ez a békés etnikai együttélés már nem volt jellemző. A két világháború közötti román világban nem volt szabad magyarul megszólalni, mert rögtön megverték az embert. A Telepen csak a tanító hatalmaskodott és önkényeskedett, a szomszédok békésen éltek és élnek egymás mellett ma is. A békés együttélés a vegyes házasságok egyre nagyobb számában is tetten érhető. Kezdetben csak a katolikusok és a reformátusok között volt vegyes házasság, napjainkban már magyar–román vegyes házasságokról is beszélhetünk. Ma a telepi román lakosság körülbelül egyharmada él vegyes etnikumú családokban.

A tér szakralizálása és etnicizálása

Andrásytelepen kevés román család él, de az 1989-es utáni időszakban észlelhetünk olyan változásokat, amelyek a szakrális tér etnicizálását érintik.

A román családok a 20. században szétszórtan telepedtek le a településen, úgy, hogy egyik utcában sem alakítottak ki számottevő többséget. Ha sorra vesszük a település utcáit a következő képet kaphatjuk. Andrásytelepen áthalad a 151-es út, mely Nagysármás felé vezet. Ez a Főút. Ezenkívül összesen 7 utcája van, egyet kivéve mindegyik a bal oldalon húzódik, és felvezet a dombok közé. Ezek közül három jelentősebb – a családok száma szerint – utcáját emelném ki.

¹⁷ Részlet a tiszteletes úrral folytatott beszélgetésből, 2012. dec. 28.

¹⁸ Ez az eset a hetvenes években történt Eckentelepen.

¹⁹ Részlet a tiszteletes úrral folytatott beszélgetésből, 2012. dec. 28.

²⁰ A falu emlékezete őrzi például azt a tény, hogy egy Csobot Sándorné nevű asszony felakasztotta magát miatta. Adatközlőim nem tudták megmondani, hogy mi is történt valójában, csupán annyit említenek, hogy valami pletykáságba keveredhetett az asszony.

Az első a Fundătura²¹ utca, melyet az idősebbek Făcai útnak neveznek, itt 49 család él, ebből 11 család román nemzetiségű. Két vagy maximum három román család él egymás mellett, a többiek elszórtan laknak a magyar családok között a majdnem 1,5 kilométer hosszú utcában. Itt található az Adventista Imaház.²² Ebben az utcában 2-3 adventista család él, a többiek a Főúton, illetve más kisebb utcákban. Ez az utca Albistelepre vezet, illetve innen át lehet menni az eckentelepi határba is.

A következő nagyobb utca a Dahu, régi nevén Hegyi utca.²³ A 42 itt élő család közül 6 román, ezekből 3 vegyes házasságú. Ebben az utcában is található egy kis mezei út, amely ugyancsak Eckentelepre vezet.

A harmadik jelentősnek nevezhető út maga az Eckentelep,²⁴ Eckenai út. Itt összesen 67 család lakik, melyből 15 román etnikumú, és többségük ortodox vallású.

A fennmaradt 4 utcában 3-20 család lakik.

A Kistanyai út és az Iskola utca családjaik számát tekintve azonosak, 20-20 család lakik mindegyikben. A másodikban található a kultúrház, mellette az óvoda, szemben a református parókia és templom, 20 méterrel följebb a Petőfi Sándor Általános Iskola.²⁵ Azonkívül, hogy itt található az egyházi és állami intézmények, az Iskola utca abban is eltér a többitől, hogy csak magyarok lakják, 12 református család, 5 katolikus és 3 vegyes, katolikus és református.

A Főút 3,5 kilométer hosszú. Ezen a szakaszon összesen 136 család lakik, helyenként az út mindkét oldalán, máshol csak az egyikén. Ebből a 136 családból 14 román családot számoltam össze. Itt is ugyanolyan tendenciát ismerhetünk fel, mint a Fundătura utca esetén, maximum 3-4 román család lakik egymás mellett.

A felsorolt utcákon és családokon kívül vannak olyanok is, akik kint laknak a határban, ezen családok száma nem haladja meg a 10-et.

A tér etnicizálását illetően nagy jelentőségű eseményt jelentett, hogy az ezredforduló után beköltözött a Telepre, a Főútra egy volt „nagy-romániás”²⁶ városi tanácsos. Ez a tehetős román család itt földet vásárolt, házat épített. Az újonnan jött politikai személyes ambíciója az volt, hogy ha már vannak románok a településen, akkor épüljön román templom is. Mivel a Főúton nem volt erre alkalmas telek, a család úgy döntött, hogy a saját földjéből odaajándékozik egy részt az ortodox egyháznak azzal a kéréssel, hogy az építsen rá templomot. Elkezdődött az építkezési engedélyek megszerzése, maguk a munkálatok is beindultak, de ekkor a telket adományozó személy, nem tudni milyen okból, visszalépett. De az, amit eredetileg tervezett, már elindult, nem volt visszaút: a

²¹ Ez az utca vezet az egykori Mezőalbistelepre. Innen származik az utca román neve is.

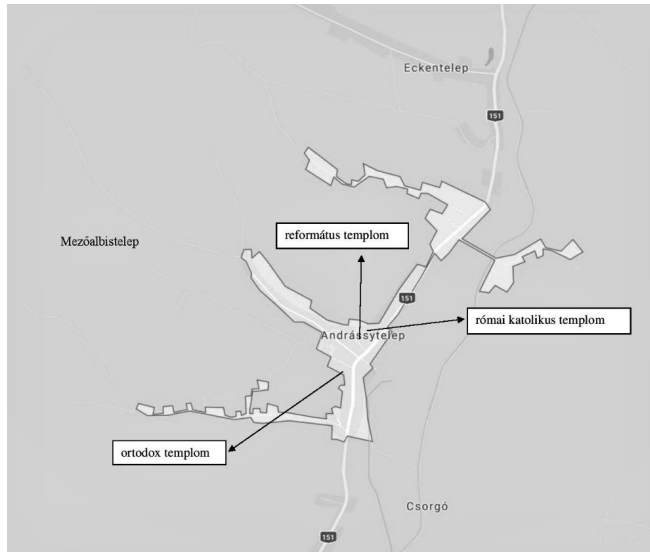
²² Az épület Virágos Tóth Sámuel siketnéma adventista lakos és édesanyja tulajdona volt. Az adventista közösség 1988-tól használja az épületet.

²³ Az öregek a mai napig így emlegetik. Érdekes viszont az, hogy nagymamám is ebben az utcában él, de én soha nem hallottam a családban ezt a megnevezést. Az itt élők is Dahunak nevezik. Akik lent laknak a Főúton, a központ környékén – ahol a templomok, iskola, kultúrház található –, Hegyi útnak nevezik.

²⁴ Ez a Telep lineáris szerkezetű. A házak melletti telkeket, földeket a határban lévőek egészítik ki. Két mellékutca közül az egyik a Dahu utcával, és egyben az Andrássteleppel való összeköttetést biztosítja. Másik aprócska utcája a Tyúkszar utca nevet viseli, és három család lakja.

²⁵ Az iskola elnevezése körül is viták folytak, mivel az egyik párt azt mondta, hogy az andrásstelepieknek több köze van gróf Andrásy Gyulához, mint Petőfi Sándorhoz, és ezt a nevet kéne viselje az iskola. A többség döntött. Az iskolát 2013 óta bezárták, a gyerekek Marosludasra járnak iskolába. 2011-ben Kali Tünde, helyi református lelkes műzeumot nyitott az iskola egyik tantermében. Lásd bővebben Tóth Mária Orsolya: *Falumúzeum. Andrásstelepek kettős próbálkozásáról.* = Művelődés LXV. 2012. dec. 13–14, 19–22.

²⁶ A Nagy-Románia Párt (Partidul România Mare) román nacionalista párt.

1. ábra. A telepek elhelyezkedése, utcahálózata, templomai

Telepen felépült az ortodox templom. A telekadományozó a templomfeljáróhoz ortodox keresztet állíttatott, ugyanitt üzletet is nyitott, és az itt álló, újonnan épült házára 2012. december 1-jén, a román nemzeti ünnepen kitétte a román nemzeti lobogót, amit azóta se vett le.

Kezdetben az épülő új román ortodox templommal kapcsolatos falubeli közvélemény nem volt pozitív, ugyanis mindenki tudatában volt annak, hogy itt a Telep egyik központi terének vallási mezbe bújtatott etnicizálása zajlik. Ma azonban már nem szívesen nyilatkoznak ezzel kapcsolatban az emberek. Vannak, akik eltekintenek az etnicizálás jelenségétől, és úgy vélekednek, hogy ha már van református, katolikus templom, adventista imaház, miért nem lenne a Telepen román templom is.

Andrásstelep szakrális térszerkezetének alakítása a magyar közösséget is megosztotta.²⁷ Az alábbi táblázatok a telepeselek felekezeti megoszlásának történeti alakulását követik nyomon.²⁸

Andrásstelep (Roşiori)

Év	össz.	református	róm. kat.	ortodox	görög kat.	adventista	evangélikus	unitárius	egyéb
1910	563	240	311	2	4	-	2	4	-
1992	849	466	209	115	13	43	-	-	46
2002	795	423	237	104	-	28	-	1	30

²⁷ Túros Endre egy ehhez hasonló esetet mutat be Kisbács példáján keresztül Túros Endre: *Magyarok, románok, cigányok: ki van a központban?* = Gagy József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról.* Csíkszereda 1996.

²⁸ Forrás: <http://nepszamlalas.adatbank.transindex.ro/?pg=telepuleslista&megye=3>

Mezőalbistelep (Fundătura)

Év	össz.	református	róm. kat.	ortodox	görög kat.	adventista	evangélikus	unitárius	egyéb
1910	233	199	17	4	10	-	2	1	-
1992	5	4	-	-	-	-	-	-	1
2002	183	89	20	69	-	5	-	-	5

Eckentelep (Avrămești)

Év	össz.	református	róm. kat.	ortodox	görög kat.	adventista	evangélikus	unitárius	egyéb
1910	226	208	4	-	13	-	1	-	-
1992	208	145	6	56	-	-	-	-	1
2002	197	116	16	58	-	-	-	-	9

A 2011-es népszámlálási adatokból a telepek etnikai lakosságának etnikai megoszlásáról tájékozódhatunk, de ezek nem tartalmazzák a felekezeti megoszlás számadatait:

Telep	összesen	magyar	román	egyéb, nem nyilatkozott
Andrăssytelep	760	611	126	22
Fundătura ²⁵	171	103	54	14
Eckentelep	204	118	74	12

Ha a telepek felekezeti összetételét nézzük, akkor Andrăssytelepen elsőként a katolikus templomnak kellett volna felépülnie, de nem így történt. Az andrăssytelepi katolikusok 1909-ig a mezőszengyeli templomba jártak, majd 2009-ig a marosludasiba, amelynek felépítéséhez anyagi támogatásukkal ők is hozzájárultak. Interjúalanyaim, noha nyíltan nem panaszkodtak, a templomba járás kapcsán, mindig ennek nehézségeit emelték ki, főleg a téli utazásokról számoltak be. A telep létrejötte óta a katolikusoknak mindvégig fájt, hogy nincs templomuk, annál is inkább, mert a közösségi emlékezet úgy tudta, hogy ott, ahonnan ők valamikor idejtek, volt saját papjuk és templomuk is. Helyzetük méltánytalanságát még inkább tudatosította az a tény, hogy a 20. század közepén Eckentelepen és Albistelepen az ottani református közösségeknek sikerült egy-egy kisebb fatemplomot építeni, az 1970-es években ideérkezett református pap, Katona Sándor kezdeményezésére és kitarásának köszönhetően, Andrăssytelepen 1984–1986 között református templom és parókia épült: „Szóval, tudom a magyarázatát, mer az Úristen így akarta, így lett, de emberileg nem tudom, hogy mi, mert egyedüli, mondhatnám, egyedüli templom úgy ,60-tól erre, ami engedély nélkül, ilyen nagyon és ekkorán templom lett, torony-nyal. Tehát mindenkinek volt egy kicsi engedélye, amit épített. Ennek nem volt. Hogy hogy

²⁹ Ma Andrăssytelep része.

nem kötöttek bele, nem tudom.”³⁰ A templomépítés előtt az itteni reformátusok is, 208 lélek, a marosludasi református templomba jártak istentiszteletekre.

A református templom a katolikus Andrásstelep központjában áll. Helye központi térnek számít, mivel ebben az utcában található az iskola és a kultúrház is. Katona Sándor tiszteletes kezdetben megpróbált egyezséget kötni az akkori marosludasi plébánossal, hogy közösen építsen templomot a két magyar egyházközösség számára. De a katolikus egyháztanácsosok nem adták ehhez a beleegyezésüket, a reformátusok pedig elkezdtek többet fizetni, hogy megmutassák, hogy ők igenis saját erejükből felépítik a templomukat. 2012-ben megemelték a református templom tetőszerkezetét és a tornyát is, mivel az eredeti templom alig látszott ki a parókia mögül. Az engedély hiánya miatt úgymond „rejtegetni” kellett magát a templomot is.

A 2000-es évek elején megterveztek az új eckentelepi református templomot és elkezdték az építkezést is, mivel a régi templom már nem volt használható állapotban. Az új templomot a régi mellé építették, az iskola közelében. 2005 májusában szentelték fel.

Katona Sándor református tiszteletes a 2009-ben felszentelt új katolikus templom épülését egyféle dacként magyarázza („ha a reformátusoknak van, a katolikusoknak miért ne legyen?”), és ugyanezzel indokolja az adventista, majd a román templom felépítését is. A katolikusok viszont a régi álmuk beteljesülésének tekintik ezt az eseményt, és tudatában vannak annak, hogy egy templom építése a helyi vallásos élet fontos vállalkozása, összetartó/megtartó ereje.³¹

Az andrásstelepi katolikus közösség már 1906-ban kápolnát szeretett volna építeni. Mivel a megíusulás konkrét okait nem sikerült tisztáznom, a telepések elbeszélésére, emlékeire alapozva azt feltételezem, hogy az egyik ok a szárazság miatt bekövetkezett szegénység lehetett. Többen is említették, hogy a telepések ideköltözése utáni esztendőik gyengének bizonyultak. Azt sem kell szem elől téveszteni, hogy ebben az időben adósságaikat is törleszteniük kellett a magyar állam felé. Később egyik háború követte a másikat, nem is szólva arról, hogy a megélhetésüket biztosító földeiket a román állam 1921-ben elvette.³²

A százéves álom, melyről mindenki beszél, idővel igényné és valós tervvé alakult. Nyilvánvalóvá vált, hogy ennek a közösségnek templomra van szüksége: a korábban tanyasi emberek helyhez kötöttek lettek, a vasárnapi ingázás egyre nehezebb számukra, az andrásstelepi katolikus közösség számbelileg is növekedett. Mindezeket megfontolva 1992-ben a marosludasi egyháztanács döntött: ideje tenni ebben az ügyben. Az egyházközösség megvásárolta a felszámolt téesz egyik gabonarakárát. Ezt több éven át a külföldről érkező segély lerakataként használta. Majd a 2000-es évek elején egy üzlethelyiséget vásárolt a település központjában, azzal a céllal, hogy majd templommá alakítja. Két évig heti rendszerességgel szentmiséket tartottak, általában csütörtökön. Az épület lebontása előtt az egyik egyháztanácsos egy lehetséges opcióként felajánlotta az épülettől 20 méterre fekvő, ideálisabb környezetben lévő telket. Ez ugyanis alkalmasabb templomépítésre, hiszen magasabban és távolabb fekszik a Főút zajától. Az egyháztanács elfogadta az ajánlatot. Ekkor megegyeztek Székely Sándorral, a telek jelenlegi, illetve az épület korábbi tulajdonosával a cseréről. A telek (15 ár) olcsóbb volt, mint az üzlethelyiség és a hozzá tartozó 10 ár terület. A különbség fejében Székely Sándor

³⁰ Részlet a tiszteletes úrral folytatott beszélgetésből, 2012. dec. 28.

³¹ Erről bővebben Bartha Elek: *Vallási terek szellemi öröksége*. HEFOP tananyagfejlesztési program, Debrecen 2006, 27.

³² Székely Zoltán adatközlöm azt állítja, hogy ez azért volt lehetséges, mert a telepések többsége nem fizette meg ki a vételár teljes összegét. Állítását azzal bizonyítja, hogy volt olyan telepés, aki egyszerre kifizette a magyar állam által kért összeget, és ezért az ő földjeit a román állam 1921-ben nem vette el, csak később a kollektivizálás idején.

testvére, Székely Ferenc felvállalta az építkezés ideje alatt a kő és egyéb anyagok szállítását. Az andrassytelepi római katolikus templomot 2009. május 7-én Boldog Gizella tiszteletére szenteltek fel.

Andrassytelepen mindig érezhető volt egyfajta rivalizálás a különböző helyekről érkezett lakosság, de a két egyház között is. Mindenki ragaszkodott hitéhez, elveihez, makacsul kiállt identitása mellett. Egyik sem engedett a magáéból, és ez nemritkán összetűzésekhez vezetett. De ezek nem voltak annyira látványosak, mint a román tanítóval szembeni eset.

Az andrassytelepi református templom építésekor, a tiszteletes úr elmondása szerint, a terület megválasztása nem volt tudatos, a döntő tényező az volt, hogy azon a központi helyen éppen eladó egy telek. Az sem számított, hogy azt a környéket zömmel katolikusok lakják. Mindezek ellenére a református egyház szimbolikusan teret hódított, kijelölte határait, megszabta az egész telep szakrális terének alakulását.

A két felekezet közötti rivalizálás napjainkban is nyilvánvaló. Ez a versengés a 2015-ben felépült és átadott ravatalozó helyének meghatározása/megválasztása fölötti nem hivatalos vitákban is tetten érhető volt. Habár a városi önkormányzat jelentős anyagi támogatást biztosított, mindkét fél a maga szempontjait, érveit sorolta fel.

Annak idején a magyar állam a felekezeti felosztást figyelembe véve mindhárom telepen temetkezési helyet biztosított a telepeseeknek. Ezek alapján Andrassytelepen katolikus temető volt, de az egyház temetkezési helyet biztosított az itt élő reformátusok számára is. A kilencvenes években kicsinek bizonyult ez a reformátusoknak fenntartott rész, ezért a református templom mögötti domboldalon új temetőt nyitottak. A ravatalozó építése kapcsán most felvetődött a probléma, hogy abban az esetben, ha a katolikus egyház biztosítja a telket, református temetések alkalmával a holttest új temetőbe való szállítása körülményes lenne. Ezért azt javasolták, hogy a református egyház földet vásárol az új temetője mellett, ahová fel lehetne építeni a ravatalozót is. Javaslatukat azzal is alátámasztották, hogy szerintük ez a hely azért is jó lenne, mert pontosan a katolikus templom mögött helyezkedne el, viszont azt elismerték, hogy ebben az esetben is ugyanazzal a gonddal állnának szemben, mint az első javaslat esetében. A helybéli románok a vitába nem szóltak bele, mivel ők a katolikus temetőben kaptak temetkezési helyet, illetve nem is volt képviselőjük, aki közvetíteni tudta volna az álláspontjukat. A ravatalozót végül 2015-ben a katolikus egyház telkén építették fel.

Összegzés

Andrassytelep közösségi térhasználatát elsősorban a felekezeti szempontok határozzák meg. Mivel magyar többségű településről van szó, voltaképpen a két „magyar egyháznak”, a római katolikus és a református felekezetnek kell a a szimbolikus és tényleges térhasználat kérdésében közös nevezőre jutnia. A térhasználat különböző kérdéseiben meg-megújuló konfliktushelyzetek főleg a két magyar felekezetek között jönnek létre. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan megfigyelhető a kisebbségben lévő román ortodox egyház szimbolikus térfoglalása, amely egyértelműen etnikus jelleget kap.

The Formation of Ethnic and Sacral Spaces in Luduş-Roşiori/Andrássytelep

Keywords: ethnic space, sacral space, Romanian-Hungarian relationships, Protestant-Catholic coexistence.

This paper examines the formation of ethnic and sacral space in a recently established village (Andrássytelep) near Luduş, focusing on the following problems: the ethnic structure of the colony, the formation of the ethnic space, Romanian-Hungarian relationships, Protestant-Catholic coexistence. Luduş-Roşiori is a colony established in the beginning of the 20th century. Its inhabitants were mostly Catholics nevertheless the first church built in the colony was Protestant. Throughout the centuries the proportions of these denominations in the village's population changed often and that led to different conflicts, which manifested particularly on the sacral level.

Dimény-Haszmann Orsolya

A Cseh Tibor Emlékkönyvtár története. Állományépítés, dedikációk, kapcsolatháló

A csernátони Haszmann Pál Múzeum gyűjteménye mellett a könyvtára is hozzáférhető, használható, erősítve intézmény és közönség/közösség kapcsolatát. A Cseh Tibor Emlékkönyvtár egyik jelentős és markánsan meghatározható része az intézményi könyvtárnak, állománya ugyanakkor túlmutat a múzeum keretein, felfedi egy 20. századi értelmiségi izgalmas élettörténetét is. Erre világítunk rá az alábbiakban, kitekintve vonatkozó aspektusokra is, amelyek lényegesek a fő téma minél teljesebb megértéséhez.

A vizsgált állomány 2013 decemberében került a múzeum tulajdonába. A csernátони születésű, néhai Cseh Tibor¹ könyvtárának egy része, túlnyomórészt magyar nyelvű könyveket tartalmaz, amelyet az elhunyt végakarata szerint felesége, Cseh Gábor Anna küldött haza Amerikából.

„Szi-Esz-I-Écs” – Cseh Tibor élettörténete

Cseh Tibor életpályája szemléletes, mérvadó példája a 20. században elvesztett háborúkat, levert forradalmakat átélő értelmiségiek sorsának, akiknek számos esetben üldöztetés, kivándorlás lett az osztályrészük. Életének főbb mozzanataiból kirajzolódik egy kivételes gondolkodó, író ember sorsa, aki cselekvő részese volt az emigrációban élő magyarság megmaradásért való küzdelmének.

1925. február 27-én Alsócsernátonban született, 1931-ben, hatévesen Budapestre kerül dr. vitéz Cseh Endre gyámsága alá. 1996-ban megjelent, önéletrajzi ihletésű könyvében² így emlékezik erre: „Ebből a faluból indultam el gyermekkoromban a világ útjára. Helyesebben nem indultam, hanem vittek. Hatodik évemet töltöttem be akkor. Családom csernátони ága, a Csehek, megőrizték a réges-régmúlt matriarchátusának emlékét. Az egész családot érintő ügyekben a család legidősebb nőtagjának a szava volt a döntő. Amikor Anghelescu kulturális miniszter kiadta a rendeletet a magyar felekezeti iskolák bezárására, a halállal már tegezésben levő nagymamám sürgető kérésére a szüleim úgy döntöttek, hogy örökbe adnak gyermektelen nagybátyáméknak Budapestre, hogy magyarul tanulhassak. Maradandó emlékként őrök egy belém égett

Dimény-Haszmann Orsolya (1979) – doktorandus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Kolozsvár; részlegvezető muzeológus, Haszmann Pál Múzeum, Csernátон, haszmannorsi@yahoo.com

A dolgozat a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskolájának 2018. április 21-i diákkonferenciáján elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ Édesapja Cseh Andor (1895–1972), édesanyja, Cseh Matild (1907–1999) a család egy távoli ágából származott, Zágónban született. Apai nagyapja Cseh Ignác (1853–1927) zágoni jegyző, anyai nagyanyja Baló Matild (1861–1931).

² Cseh Tibor: *Csernátontól a Reménység taváig*. Válogatott írások. Bp. 2014.

érzelmet gyermekkoromból: a magyar nyelv rajongó szeretetét. Nagy árat fizettem érte. Ott kellett hagyjam a szülői házat, édesanyámat, apámat, öcsémet, a Buksi kutyát és a lovainkat: Titát, meg a Lizát.”³ Testvére, Cseh Jenő 2005-ben így mesélt ezekről az évekről: „Tibor öt éves korában már iskolába járt. A legjobb tanuló lett, másfél évvel előzte meg a vele egykorúakat. Akkor határozott úgy Cseh Ignácné született Nagybaconi Baló Tilda (Matild) nagyanyánk, hogy Tibor Budapesten fog tovább tanulni, részben azért is, mert akkor tiltották be a magyar iskolákat.”⁴ 1942-ben a budapesti Szent István Gimnáziumban érettségizik. 1942–1944 között a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem vegyész-mérnöki szakán tanul. A második világháborúban behívják katonának, a Dunántúlon szolgál, a légierőnél, amikor szovjet hadifogságba esik. Sikerül megszöknie a fogolyszállító vonatról, és kalandos úton hazakerül szülőfaluja, Csernátomba. Felesége, Cseh Gábor Anna visszaemlékezéséből⁵ megtudjuk azt is, hogy Várnában, a Fekete-tenger partján pincérkedett egy ideig, terve az volt, hogy Törökországba megy felkeresni elődei sírhelyét. Ezt azonban nem sikerült megvalósítania, így indult el hazafelé. 1945. augusztus 12-én felszólal Kézdivásárhelyen, Petru Groza kortesgyűlésén, ennek nyomán kénytelen átszökni a határon. Testvére, Jenő erre így emlékezik: „Később a háború választott el bennünket: zászlós rangom miatt orosz fogságba kerültem, Tibor hazatért Csernátomba. A családból senki más nem jött haza, a szüleink Németországba menekültek. Itthon politizálni kezdett, később ez emigrációra kényszerítette. 1945 nyarán a kézdivásárhelyi sportpályán székely nagygyűlést hirdettek. Groza Péter beszédét kifütyülte a tömeg, és Tibort kérték fel, hogy mondjon beszédet az ott összegyűlt 40-50 ezres tömeg előtt. Háromtagú küldöttséget alakítottak, amelynek ő lett a vezetője. Azt tervezték, Sztálin elvtárhoz mennek, és megkérlik, hogy Erdélyt tegye önálló országgá, s ha ezt nem lehet, csatolják a Szovjetunióhoz mint tagköztársaságot. Bátyám kálváriája már aznap éjszaka elkezdődött, menekülnie kellett, sokáig Bulgáriában bujdosott, majd Magyarországon telepedett meg.”⁶

Azokban a napokban elterjedt a hír, hogy a történetek nyomán fellelkesült fiatalok éjszaka Kézdivásárhely főterén felrobbantottak egy román zászlót, emiatt többeket letartóztatott a Securitate. Cseh Tibor akkor már Budapest felé tart. Levelet ír útközben, amelyben magára vállalja a robbantást. A fiatalokat felmentik, őt távollétében elítélik. Ez volt az oka annak, hogy egészen az 1980-as évekig nem térhetett haza Erdélybe.

1946-ban visszamegy az egyetemre, ahol 1948-ban szerez vegyész-mérnöki diplomát, és utolsó egyetemi évében már Bay Zoltán atomfizikus tanársegédjeként dolgozik. Önéletrajzi munkájában így ír ezekről az évekről: „’45 után én is a naivak közé tartoztam, reménykedtem abban, hogy – annyi szenvedés és veszteség után – végre létrejöhet demokratikus államforma Magyarországon, melyet minden magyar hazájának vallhat. Reményeim hamar szertefoszlottak.”⁷ Diákmozgalmi tevékenysége miatt üldözte az ÁVO, ezért 1948 októberében, ahogyan ő maga leírja, és felesége visszaemlékezésében is olvashatjuk, egy Ady-kötettel a hóna alatt és egy tábla csokoládéval az esőkabátja zsebében átszökik Ausztriába. Kiderül azonban, hogy az oroszok által megszállt Magyarországról az oroszok által megszállt Ausztriába került. „Néhány kalandos és éhező bécsi hónap után, amikor

³ Cseh Tibor: *i.m.* 20–21.

⁴ Dimény Árpád: „*Azt tervezték, Sztálin elvtárhoz mennek autonómiáért*”. Alsócsernátoni Cseh Tibor emlékére. Csernátoni Füzetek – A csernátoni Bod Péter Közművelődési Egyesület kiadványa, 36. szám. július (2005). 12.

⁵ Cseh Tibor: *i.m.* 36.

⁶ Dimény Árpád: *i.m.* 12.

⁷ Cseh Tibor: *i.m.* 21.

együtt laktunk egy orosz kapitánnyal, aki keféket csempészett Magyarországból Ausztriába s odafelé meg tűzkövet, átvergődünk az amerikai övezetbe.”⁸ A salzburgi menekülttáborról így ír: „A kicsi Ausztriában akkor majdnem több menekült zsúfolódott össze, mint az ország osztrák lakossága: a háborúvég itt rekedt menekültjei és Közép- és Kelet-Európa népeinek a vörös áradat miatt partra vetett milliói. [...] Délben sorban álltunk a Salzach partján egy apácakolostor előtt, a nővérek ingyen ebédet osztottak a városi koldusoknak és a közjük sodródott menekülteknek: egy koldus, egy ezredes, egy csavargó, egy diák... »Dipi«-k voltunk (»displaced persons«), otthonunkkal együtt emberi méltóságunkat is elvesztettük.”⁹ Élelemhez gyakran csak lopással jutottak, munkát nem találtak, hiszen, ahogyan önéletírásában olvashatjuk, az osztrák kormány az ország dolgozóinak védelmében megtiltotta, hogy menekültek bármilyen munkát vállalhassanak. Ott, a menekülttáborban találkozik a Bánáthy Béla vezette cserkészmozgalommal, illetve kapcsolódik be abba. A 23 éves fiatalembernek ez jelentette a kapaszkodót, hogy a zűrzavarban megmaradhasson magyarnak, hiszen, ahogyan megállapítja, a magyar cserkészmozgalom harmonikusan egyeztette az emberi, vallási és nemzeti eszményeket. Önéletírásából azt is megtudjuk, hogy a menekülttáborba került, családi kötelékből kiszakadt fiatalok jelentős része a könyörtelen korszak áldozata lett, behálózta őket a francia idegenlégió. A szerződés aláírása után átcsempészték őket a francia övezetbe, majd Franciaországba, onnan Oránba. Három hónapos kemény kiképzés után Indokínába kerültek. A korabeli feljegyzések szerint több légiós századnak magyar volt a vezénylési nyelve. Cseh Tibor könyvében eltöpreng azon, hogy került-e vajon kopjafa őserdei sírjukra. Ő szerencsésen megússza a légiót, figyeli a lehetőségeket, hogy nyelvtudásával, képzettségével becsületes életet kezdhessen. Amikor megtudja, hogy Brazília konzuli irodát nyitott Salzburgban, és fiatal mérnököket keresnek, azonnal jelentkezik, és olyan hirtelen megkapja a beutazási engedélyt, hogy barátaitól is alig tud elbúcsúzni. Így emlékezik erre: „Mikor a kivándorló hajó fedélzetéről megláttam a brazil partokat, elszorult a szívem. Ebből az iradatlan messzeségből meglátom-e még a hazámat? Mintha a hullámok örökre eltemették volna Csernátont mögöttem.”¹⁰ Azt is megfogalmazza azonban, hogy hálás a sorsnak, amiért néhány év leforgása alatt megismerhette a világ három legszebb városát, Budapestet, Salzburgot és Rio de Janeirót. 1949 júliusában érkezik meg Rio de Janeiróba, ahol Bánáthy Bélától kapott megbízatásával felkeresi Gábor Annát, aki akkor már szervezte a dél-amerikai cserkészrészleget. Végül közösen, illetve még két cserkészársukkal augusztus 20-án létrehozzák Brazília első magyar cserkészcsapatát. 1950. december 23-án házasságot köt Gábor Annával, aki hűséges, gondoskodó társa lesz továbbra sem kalandmentes életének. 1951 januárjában Sao Paulo lesz a lakhelyük, ahol Cseh Tibor egy magyar talajkutató laboratóriumnak dolgozik, majd saját talajkutató vállalatot alapít. Felesége így emlékszik vissza erre: „1951 januárjában Sao Paulóba költöztünk. Tibor egy magyar talajkutató laboratóriumban dolgozott. Kifogásolta ott a munkaviszonyokat és az alkalmazottak alulfizettségét, és mivel nem tudott változtatni rajta, pár hónap után kilépett. Megalapította az »Agroquin« talajkutató és talajtrékepező vállalatot 1951 novemberében egy brazil ügyvéddel, a tőkéstárs pedig a brazil uralkodó család egy fiatal tagja volt, Don Joao de Orléans e Braganca, kinek a kapcsolatai is hasznosnak bizonyultak.”¹¹ 1954-ben az amerikai Cynamid céggel köt egyezséget mint dél-amerikai projektmenedzser. 1956. április 13-án és 1959. október 2-án jeles események történnek életükben, megszületnek lányaik, Gyöngyvér Enikő és Tünde Zsuzsanna. Ezek utazásokkal, vándorlással teli

⁸ Uo. 22.

⁹ Uo. 22.

¹⁰ Cseh Tibor: *i.m.* 23.

¹¹ Uo. 37.

évek számukra, 1963 februárjában átköltöznek az Egyesült Államokba, New Jersey-be, majd 1964 nyarán hat hónapra kiküldetésbe mennek Mexikóba, az ottani gyógyszergyár beindítása céljából; 1965-ben másfél éves kiküldetés Buenos Airesbe, látogatások Chilébe, Uruguayba, Paraguayba. 1967-ben ismét braziliai kiküldetés következik. 1968 januárjában költöznek vissza véglegesen New Jersey-be, Midland Parkban telepednek le. 1969-től Cseh Tibor bekapcsolódik az Itt-Ott Mozgalomba,¹² évekig szerkesztője a szervezet folyóiratának. Az Itt-Ott Mozgalomról így fogalmaz önéletrajzi írásában: Az Itt-Ott határozottan elfordult az emigrációs csoportoskák marakodásától. Meghirdettük a tizenöt milliő magyar szellemi integrációjának eszméjét. . . . levedlettük az emigrációs jelzőt, öntudatosan nyugati magyaroknak vallottuk magunkat, olyan természetesen, mint ahogy a körösfi ember kalotaszegi magyar.”¹³ Mindezeket úgy, olyan tudatossággal fogalmazta meg és élte a mindennapjaiban, hogy közben a napi realitástól nem rugaszkodott el, tudatában volt amerikai magyarságuknak. Az Itt-Ott közössége oly módon szerveződött, hogy tagjai közt egyaránt voltak ’45-ös, ’48-as és ’56-os emigránsok. Ahogyan Cseh Tibor jelzi, az emigráns magyarok politizáló csoportjai szembefordultak velük, képtelenek voltak ideológiáktól mentesen, jelzötlen magyarságban gondolkodni, oly módon, ami ennek a csoportosulásnak éppen az erejét jelentette. 1972 szeptemberében neki is kulcsszerepe van a herefordi találkozó megszervezésében, mely az Itt-Ott közösség első nyilvános szárnybontása: „Sűrű levelezés, stenciles/könyvnyomat kiadvány előzte meg az 1971-es Itt-Ott-találkozót, amely aztán a közösségalapítás alapkövetelményének számított a Hereford tanyán. Az 1972-es Szent István-napi együttlétnek már jól átgondolt programja volt. Olyan gondolatok hangzottak el, olyan tervek fogalmazódtak meg ott, amelyek később „felvetői” voltak az MBK (Magyar Baráti Közösség) eszmei szövetének. Éltes Lajos, Ludányi András, Cseh Tibor előadásai, azok egyes megállapításai axiomatikus erővel bírtak, és vissza-visszatértek, megerősítést és alkalmazást nyertek. Akik nem voltak ott, azok is felkarolták, magukévá tették azokat – így hallottam vissza sokaktól. . . . Hereford nemcsak az elméleti tisztázás fóruma volt, legalább ennyire a gyakorlati közösségépítés és fejlesztés műhelye is. Mert: 1) A jelentések és előadások/felmérések kiterjedtek az amerikai magyar élet minden területére – egyházi, ifjúsági, cserkészeti, oktatásügyi, szervezeti, politikai, emigrációs, kulturális aspektusokra is, ezek pedig egy tágabb résztvevői társaságban visszahangzottak, és hozzászólások, viták követték az aktív résztvevők jelenléte folytán. 2) Hangsúlyos volt a gyakorlati közösségfejlesztés, beleértve a közösség szervezeti keretének a fejlesztését, az amerikai magyar világban való terjeszkedését, a kommunikáció lehetőségeinek bővítését és az ehhez szükséges anyagi alapok megteremtését (Éltes Lajos, Cseh Tibor, Sass Márton, Nagy Károly és Madarász Géza előadásai). 3) A következő fontos állomás az 1973-as találkozás Adában. Ez lényegében műszaki megbeszélés volt a Bójtös házaspár részvételével. Folytatódott a közösségszervezés, az augusztusi találkozó előkészítése, majd Csatakva (1974) – ugyancsak a közösségteremtés jegyében. Lényegében 1975-ben alakult át az Itt-Ott Magyar Baráti Közösséggé.”¹⁴

1974 és 1979 között újabb kiküldetésen van, Resendében, Brazíliában. Aktív roverként dolgozik ekkor az ottani cserkészletben. 1984-ben nyugdíjazják a Cyanamidnál, attól kezdve

¹² Az Itt-Ott az Amerikai Egyesült Államokban megjelenő, jórészt magyar, kisebb részben angol nyelvű folyóirat, amelyet 1967-ben alapított Éltes Lajos és Ludányi András. Kezdetben kézzel sokszorosított példányait küldték ki Amerika-szerte, később nyomtatott formában évente kétszer jelent meg a folyóirat. Az Itt-Ott olvasóköréből jött létre a Magyar Baráti Közösség nevű szervezet. (vö. Wikipédia – <https://hu.wikipedia.org/wiki/ITT-OTT>, 2019. 02. 19.).

¹³ Cseh Tibor: *i.m.* 29.

¹⁴ Kovalszki Péter: *Herefordi Örökség – Az amerikai Magyar Baráti Közösség születéséről és alakulásáról*. Korunk XXVIII (2016). 5. szám. 97.

tevékeny szerkesztői szerepet vállal több lapnál (Magyar Cserkész, Vezetők Lapja, Itt-Ott, 1989 után: Transsylvania). Felesége így emlékezik erre: „Nyugdíjba vonulásakor boldogan vethette bele magát teljes energiával a szerkesztésbe, írásba. Egymás után vállalta el a gazdátlanul maradt folyóiratok szerkesztését, hogy megmentse őket a pusztulástól.”¹⁵

1989-ben elismerő oklevelet kap a Sao Pauló-i Könyves Kálmán Szabadegyetemtől, melynek dékánjaként számtalan előadást tartott addig is a magyar irodalomról és kedvenc, féltve őrzött kincséről, az erdélyi irodalomról. 1990-ben hathetes erdélyi útjára kerül sor. 1996-ban testvérével, Jenővel közösen kezdeményezik, megszervezik a Csehek első világtalálkozó-ját Alsócsernátonban. Ugyanebben az évben a Magyar Cserkészszövetség kítetteti az Árpád vezér- és a Teleki Pál- emlékéremmel. 1999-ben agyvérzés éri, de az írást és a szerkesztést kerekesszékekben is folytatja. Cseh Gábor Anna erről így mesélt 2005-ben: „Bal kézzel pötyög-tette a számítógép billentyűit, és a három folyóirat, a Transsylvania¹⁶, az Itt-Ott és a Magyar Cserkész ugyanolyan pontossággal jelent meg, mint azelőtt. Miután testi ereje lassan elhagyta, szellemi erejét használta fel, hogy munkatársait irányítsa tervekkel, ötletekkel, bátorítással. Az új évezred elején megvalósult régi nagy kezdeményezése, a Collegium Hungaricum Juventutis Occidentalis, melynek révén húsz nyugati diák kezdhette meg tanulmányait Magyarországon.”¹⁷

2000 novemberében a Bethlen Gábor Alapítvány Márton Áron-emlékéremmel tünteti ki. 2004. szeptember 1-jén hunyt el. Végakarátának eleget téve, özvegye, családja 2005. május 27-én hazahozta hamvait az alsócsernátoni temetőbe.¹⁸ Az alkalom egyúttal az 1996-ban megtartott Csehek világtalálkozójának második kiadása is lett.¹⁹

A fejezet címébe emelt, idézőjeles szókapcsolatot („Szi-Esz-I-Écs”) Cseh Tibornak egy 1975-ös írásából kölcsönöztem, ahol arról ír, hogyan tudta megértetni az „amerikaival”, ki ő, honnan jött, hogyan kell egyáltalán kiejteni a nevét, amelyet semmilyen körülmények között, a könnyebb boldogulás reményében sem változtatott volna meg „amerikaira”. Ebben az írásában líraian fogalmazza meg hitvallásnak is tekinthető gondolatát a családnévről, amit mindannyian viselünk. Ez a gondolat szemlélteti életfilozófiáját is, amitől sosem tántorodott el, ugyanakkor tükrözi nagyon erős hitét, a magyarságába, a népébe vetettet is, amelyből mindig újabb és újabb erőt merített. „De az ember neve szimbólum és misztérium – írja. – Ha nevemet kimondtam, nem csak magamat jölköltem meg, kimondtam apámat és anyámat, nagyapámat és nagyanyámat, megidéztem minden őszám szellemét, olyan hitelességgel, minthogy hívó ember az úrvacsorában Krisztus választásos testét veszi magához. A név magában hordja nem csak az apai ágat, hanem betűinek minden hajlatához odasimulnak a

¹⁵ Dimény Árpád: *i.m.* 12.

¹⁶ Kisebbségi kérdésekkel, főleg az erdélyi kisebbségekkel foglalkozik. Megjelenik negyedévenként. A New Yorkban székelő Amerikai Erdélyi Szövetség és annak elnöke, Teleki Béla gr. kezdeményezésére alapították. Főszerkesztői: Teleki Béla, 1990: Cseh Tibor mérnök, író, 2004: a Kolozsvártól élő Horváth Arany újságíró. (vö. Magyar Katolikus Lexikon – <http://lexikon.katolikus.hu/T/Transsylvania.html>, 2019. 02. 21.)

¹⁷ Dimény Árpád: *i.m.* 12.

¹⁸ Ugyanebben az évben Cseh Tiborra emlékező írások jelentek meg az Amerikai Egyesült Államokban kiadott Itt-Ott Kalendáriumban: *Cseh Tibor (1925–2004). = Itt-Ott Kalendárium. Kis ország – nagy nemzet. Magyar Baráti Közösség 2005-ös Évkönyve*. Szerk. Ludányi András és Anna Mária. Ada, OH. 2005. 9–26. (https://www.itt-ott.org/article_userfiles/files_8202/document.pdf?fbclid=IwAR1JourUrII7YhYcv5Tgy7zYJGD9mjAjh_Lr04tksE-e114RcNcS3FvJLv8, 2019. 09. 24.)

¹⁹ Sylvester Lajos: *A Csehek csernátoni világtalálkozója* (<https://www.itt-ott.org/hu/mbk/a-csehek-csernatonivilagtalalkozja> – https://gondola.hu/cikkek/42201-A_Csehek_csernatonivilagtalalkozoja.html, 2019. 02. 21.); Uő: *Cseh Tibor hamvainak hazahozatalára. A tábortűz bennünk szunnyad*. Csernátoni Füzetek, a csernátoni Bod Péter Közművelődési Egyesület kiadványa. 36. szám, július(2005) 10–11.

nőágak, a Baló, Sylvester, Farkas, Vitályos, Bod, Vajda, Domokos familiák, s elvegyülnek benne, miképpen folyó magában hordja a beömlő patakok minden cseppjét.”²⁰

A Cseh Tibor Emlékkönyvtár létrejötte

Cseh Tibor felesége pontosan betartotta elhunyt férje kérését, miszerint halála után hamvait, majd könyvtárát is hozzák haza Csernátonba. 2013. február 12-én érkezett Cseh Gábor Annától, Nusi nénitől az első levél, amelyben leírja, hogy a múzeumnak adományozza a könyvtár túlnyomórészt magyar, valamint német nyelvű könyveit, mintegy 1500 kötetet: „Drága Pali és Orsi! Múlik az idő nagyon gyorsan. Elkezdtem komolyan dolgozni a könyvtárunk hazaszállításán, remélve azt, hogy a Múzeum sorsa nem változott és el tudjátok fogadni azt. Elkészítettem a válogatást. A magyar és német nyelvű könyveket küldeném, kb. 1500 könyvet. Az angolt, portugált és spanyolt nem, ami még kb. 500 könyv, de gondolom, ezekre nem volna ott érdeklődés. Háztól házig szállítanám, ha ez lehetséges. Három szállító vállalatnál kértem árajánlatot, várom a válaszukat. Mi annak idején a 60-as években többször költöztettük a háztartást, bútorokat és a könyvtárat is tengeren túlra, mikor Tibort kihelyezte a cég hosszabb időre. Tudom, hogy ez hogy megy, de akkor a cég fizette a költségeket. Most ez másképp van, rám hárul a nyugdíjamból. Remélem, nem csillagászati összegeket kapok. De igaza volt Tibornak, szép gyűjtemény ez, inkább múzeumba való, mint magánkönyvtárba, és szebb helyet el sem lehet ennek képzelni, mint azt a kincsestárat, amit ti ott létrehoztatok. A szállítás hosszú időt vesz igénybe, rendszerint 3-4 hónap. Hajóval megy valamelyik kikötőbe, aztán szárazföldön szállítják tovább. A leltárat mellékelem.” Fontosnak tartom ezt az első, e-mailen érkezett levelet majdnem teljes egészében idézni, hiszen pontos leírást kapunk belőle arról, hány darab könyv, várhatóan mennyi idő alatt érkezhetsz meg az Amerikai Egyesült Államokból Csernátonba. A teljes levelezés, amely végül a könyvek nem kevés viszontagságot követő megérkezésével zárul, 18 oldalt tesz ki, 12-es betűmérettel. Megállapítható, hogy ez egy „utazó” könyvtár, amely az évtizedek alatt, egy család életét végigkísérve bejárta az Államok különböző vidékeit, majd végül több ezer kilométert tett meg, hogy elérkezzen végső állomáshelyére, Alsócsernátonba. Februártól májusig zajlott a szállítótársalattal az egyezkedés, míg végül május 11-én kaptuk a levelet, hogy a könyveket átadta, útnak indulnak: „A héten átvettek tőlem 45 dobozt, 1500 könyvvel, a súly 668 kiló. A New York-i kikötőből két hét múlva indul egy teherhajó-szállítmányuk. Az útirány át az Atlanti-óceánon, a Földközi-tengeren, először Izraelben kötnek ki, ahová autót és motorbiciklit és egyebeket visznek, onnan mennek a Fekete-tengerre, Constancába. Onnan Bukarestbe már teherautón megy és tovább Csernátonba. Kb. 8 hét múlva érkezik meg hozzátok.” Ehhez képest az év utolsó hónapjában futott be a küldemény, ezt december 5-én kelt e-mailben jeleztem a feladónak: „Drága Nusi néni! Csatolva három fotó, ma délelőtt érkeztek az udvarba. A harmadik fotón már a könyvtárba bepakolt dobozokat tetszik látni. Szinte el sem hiszem, hogy itt vannak...” A könyvtár megérkezése így valójában egyfajta Mikulás-ajándék lett, pontot téve a több mint féléves hercehurcára.²¹

²⁰ Cseh Tibor: *i.m.* 42.

²¹ Dolgozatomban, természetesen, nem célja elemezni a szállítótársalatok megbízhatóságát, mégis érintőlegesen, de tán történeti adalékként is, fontosnak tartom vázolni azt a viszontagságos utat, amelyet a könyvszállítmány megtett, míg végül, az előrelátott júliusi kézbesítés helyett, több mint fél év kóborlás után megérkezett Csernátonba. Mindez úgy, hogy adott ponton azt sem lehetett tudni, nem semmisült-e meg az egész szállítmány (a csomagok feladása után a román

A Cseh Gábor Anna által írt adományozó levélben ez áll: „... néhai Cseh Tibor kívánsága szerint a külföldi tartózkodásunk alatt összegyűjtött könyvtárunknak magyar és német nyelvű részét a Csernátoni Haszmann Pál Néprajzi Múzeumnak adományozom azzal a céllal, hogy egy Cseh Tibor Emlékkönyvtár alapításával legyen annak része, és hozzáférhető legyen a Székelyföldön tanulni vágyó fiatalság számára.” A vonatkozó állomány rendezése és elhelyezése után, 2014. július 19-én került sor a könyvbemutatóval egybekötött emlékkönyvtár-avatóra, amelyen Ludányi András, a bemutatott könyv²² szerkesztője, valamint Cseke Péter irodalomtörténész, a kolozsvári Korunk folyóirat szerkesztőségi tagja volt jelen meghívottként. A könyvtáravatóra Cseh Gábor Anna e-mailen küldött üzenetet: „Két jelentős eseménynek vagytok ma tanúi. Az egyik egy könyv bemutatója, »Csernátontól a Reménység taváig«. Cseh Tibor írásaiból válogatta és szerkesztette kiadásra dr. Ludányi András. A másik a »Cseh Tibor Emlékkönyvtár« alapítása és megnyitása. Fájó szívvel gondolok arra, hogy nem lehetek köztetek ezen a jeles napon, de 9 évvel ezelőtt már jártam nálatok. Megsodáltam ezt a családi Haszmann Pál Múzeumot, a sok összegyűjtött kincset, amit magában rejt, a rengeteg munkát, amivel most már harmadik generáción át gyarapítjátok, gondozjátok. Megsodáltam ezt a gyönyörű székely világot is, amit Tibor oly rajongásig szeretett.” A levél érdekes adalékokkal egészíti ki a könyvtár történetét, annak létrejöttéről, fontosságáról életükben. Leírja azt is, hogyan került sok értékes, Magyarországon kiadott könyv Amerikába. Az emigrációra, menekülésre kényszerült családok, mielőtt útra keltek, értékesítették ingó és ingatlan javaikat, így gyakran nagyon becses könyvtárak kerültek antikváriumokba, szóródtak szét. Amerikában a második világháború után sok magyar könyvesbolt létesült, amelyek tulajdonosai hazajártak Magyarországra, felvásárolva az antikváriumokba beadott könyvtárakat. Így szembesülünk jelen esetben is olyan könyvekkel, amelyekben kettős beírás található, egyrészt Cseh Tibor aláírása, keltezés, hely, ahol éppen akkor éltek, másrészt gyakran találunk elsődleges dedikálást, akár az 1920-as, 1930-as vagy még korábbi évekből, amelyből kiolvasható, ki lehetett az adott könyv eredeti tulajdonosa. A beírások mellett gyakran szerepelnek családi pecsétek is egy-egy régebbi kötetben.

Az emlékkönyvtár állományáról

Az 1513 kötetből álló állomány összetétele egyrészt azt jelzi, hogy tudatos gyűjteményépítés eredménye, másrészt, hogy tulajdonosának meglehetősen tág személyes és kulturális köre volt, ezt tanúsítják a számos különböző helyről és szerzőtől érkezett, nagyrészt szoros szellemi és baráti kapcsolatokat tükröző, dedikált kötetek.

Az állománynak alapvetően két nagy pillére van: a szépirodalmi műveket, valamint a kultúrtörténeti munkákat sorjázó vonulat (a teljes gyűjtemény 35, illetve 61 százalékát teszik ki

partnerrel rendelkező amerikai cégben belső nézeteltérés keletkezett, aminek következtében a küldemény sokáig egy raktárban várt jobb sorsára, miközben senki nem tudott pontosat hollétéről), illetve úgy, hogy majdnem kifizették duplán a szállítást a címmel is. A zsarolás mellett, hogy megsemmisítik a küldeményt, voltak a szállító részéről elbizonytalanító, hosszabb elhallgatások, mígnem aztán, a dolgozat alcímében is jelzett, emberi kapcsolatháló hozott megoldást: barátunk jó ismerőse, egy bukaresti román ügyvéd vállalta, hogy a szállító cég ottani raktárában ellenőrzi, megvan-e a küldemény épségben, és letárgyalja, hogy azt az előzetes szerződés alapján szállítsák le Csernátonba, az eredeti összeghez mérten „csekély” raktározási díj befizetése ellenében. Szerencsére, a kalandos úton a könyvállomány nem sérült egyáltalán.

²² Cseh Tibor: *i.m.*

ezek). Előbbiben hangsúlyos helyet foglalnak el, arányukban is, egyrészt az erdélyi, másrészt a nyugati és dél-amerikai emigrációban alkotott-alkotó szerzők művei (műfajilag: vers, elbeszélés és regény, memoár, irodalmi riport és szociográfia). A kultúrtörténeti állományvonulatban dominánsak számbelileg a történelmi (ezen belül is számos régészeti), irodalomtörténeti jellegű, illetve a folklór (néprajz, népköltészet, népzene, népművészet) tárgykörébe illeszkedő művek (405 – 167 – 173 kötet). Ugyanebben a vonulatban találunk ezek mellett zeneművészeti, vallás- és művészettörténeti (utóbbi részállományban több képzőművészeti tárgyú munkával, például művészportré-kötettel), filozófiai, tudománytörténeti, nyelvészeti, építészet- és színháztörténeti, sporttörténelmi, jog- és filmtörténeti témájú könyveket. A teljes vonulatra – mind a művek áttekintése, mind annak tükrében, hogy ezek milyen mélységben tárnak az olvasó elé szakmai ismeretet – jellemző az igényes ismeretszerzés és -népszerűsítés szándéka.

A fentiek mellett kézikönyvek (lexikonok, enciklopédiák), útikönyvek (ezek részben turisztakalauz-jellegűek, részben útleírások) és természettudományos (botanikai, zoológiai témájú), valamint pszichológiai tárgyú munkák szerepelnek.

Az állomány érdekessége ugyanakkor a régebbi, zömmel a 19. század végén (1880-as és 1890-es évek), illetve a 20. század első felében (1920-as és 1930-as évek) kiadott könyvek jelenléte (kb. 130 ilyent találni a gyűjteményben). Ezek nagyrészt magyarországi kiadók és nyomdák kiadványai, de van köztük néhány németországi megjelenésű is, hangsúlyosan magyar nyelvű könyvekről beszélünk, a nem magyarul írottak túlnyomórészt német nyelvűek. A benne jelen lévő tematikus területekről az alábbi áttekintés tartalmaz információt (ebben, az egyszerűség kedvéért, a vonatkozó tárgyú esszéket, tanulmányokat az Irodalomtörténet, a népköltészetet, népzene stb. a Folklór, az emlékiratokat, riportköteteket a Szépirodalom, a botanikai, zoológiai tárgyú könyveket a Természettudomány, a képzőművészeti köteteket a Művészettörténet kategóriába soroltuk):

Szépirodalom	529
Történelem	405
Irodalomtörténet	167
Néprajz	91
Folklór	82
Zeneművészet	58
Művészettörténet	46
Vallástörténet	40
Lexikon	26
Filozófia	17
Útikönyv	15
Természettudomány	11
Tudománytörténet	7
Nyelvészet	6
Építésztörténet	4
Színháztörténet	3
Enciklopédia	2
Sporttörténelem	1
Jogtörténet	1
Filmtörténet	1
Pszichológia	1

A Cseh Tibornak írt dedikációkból kirajzolódó kapcsolatháló

A dedikáció olyan gesztus, amellyel az ajánló kifejezi viszonyát a címzett iránt. Ez lehet barátság, szeretet vagy szakmai tisztelet, politikai igazodás stb. megfogalmazása is. A lényeg, hogy manifeszt módon kifejezi az összetartozást, következésképpen az ajánlóssorozat egy manifeszt kapcsolathálózatot tükröz.²³ Esetünkben azt a kapcsolathálót tudjuk feltérképezni – jelen dolgozatban csak sommásan, lényegi vetületeiben –, amely a könyvekbe írt dedikációkból kirajzolódik.

A teljes könyvállományban 291 beírás szerepel, ezek közé számítjuk mindazokat a bejegyzéseket, amelyekben, a Cseh Tibor aláíráson túlmenően (ez minden egyes könyvben megtalálható), más jelzés, akár dátum, helynév vagy éppen ajándékozásra, hasonló gesztusra utaló szöveg van. Az összes beírás közül 102 írói/alkotói dedikáció, ezek az 1960–2003 időszakot ölelik fel, azaz több mint négy évtizedet, úgy, hogy nem minden évből találunk az állományban dedikált kötetet. 1960-ban 2, 1969-ben 1, 1970-ben 3, 1971-ben 2, 1972-ben 2, 1973-ban 2, 1974-ben 5, 1975-ben 2, 1976-ban 1, 1977-ben 3, 1978-ban 1, 1979-ben 1, 1980-ban 4, 1981-ben 6, 1982-ben 4, 1983-ban 1, 1984-ben 3, 1985-ben 5, 1987-ben 2, 1988-ban 1, 1989-ben 1, 1991-ben 1, 1992-ben 2, 1993-ban 1, 1994-ben 4, 1995-ben 2, 1996-ban 5, 1997-ben 3, 1998-ban 3, 1999-ben 2, 2000-ben 1, 2001-ben 1, 2002-ben 2, 2003-ban 4 ajánlás került be a könyvekbe.²⁴ 18 esetben az ajánlás mellé nem írtak dátumot. A legtöbb ajánlás (6) 1981-ből szerepel az állományban, négy különböző személytől (Erdélyi Lajos, Kányádi Sándor, Kutasi Kovács Lajos, Szöcs Géza – a két utóbbitől 2-2).

Ha az állományban található 102 dedikációt aszerint csoportosítjuk, hogy hány szerző/alkotó hány alkalommal írta, a következő számokat kapjuk: 1-1 ajánlást 52 személy, 2-2-t 12, 3-3-at 5, 5-5-öt pedig két személy. A 102 írói/alkotói dedikálás tehát összesen 72 szerzőtől származik.

5-5 – Fekete Gyula, Horváth Arany*.

3-3 – Beke György*, Kutasi Kovács Lajos, Sütő András, Tófalvi Zoltán, Tollas Tibor.

2-2 – Czine Mihály, Csoóri Sándor, Farkas Árpád, Ferdinandy György, Gábor Áron, Gombos Gyula, Kabdebó Tamás, Kányádi Sándor, Mészöly Miklós, Szöcs Géza, Szügyi Zoltán, Weöres Sándor.

1-1 – Baricz Lajos, Beke Imre, Cseh Gusztáv, Cseh Katalin*, Csengery Dénes, Csurka István, Erdélyi Lajos, Érdy Miklós, Fáy Ferenc, Fodor Sándor, Gál Sándor, Harrington Szánthó Anikó, Illés Lajos, Iochom István, Juhász Ferenc, Kálnoky Ernő, Kántor Lajos, Kasza Lajos, Kosztarab Mihály, Körmendi Ferenc, Kecskés András, Király Károly, Kisgyörgy Zoltán, Koréh Ferenc*, Kossányi József, Kolumbán Miklós, Krompecher Bertalan, Kubassek János, Kúr

²³ Lengyel András: *Gáspár Zoltán irodalmi kapcsolathálózata. Könyvtára dedikált köteteinek történeti-szociológiai elemzése.* = *Uő: Studia Historiae Litterarum et Artium, Szeged.* 1(1997). 26.

²⁴ A dedikációk szövegvilágának szemléltetésére közlünk néhány beírást a kerek évekből: 1960. június 4. Tóth Veremund: *A magyar irodalom története – Cseh Tiboréknak baráti szeretettel, Sao Paolo, Tóth Veremund*; 1970. Pogány András: *Város a homályban – Cseh Tibornak barátsággal, mielőtt hajba kapnánk Thanksgiving ünnepén Pogány András*; 1980. Mészöly Miklós: *Szárnyas lovak – Cseh Tibornak nagy szeretettel Mészöly Miklós*; 1991. július 9. Tökés László: *Temesvár ostroma 1989 – Cseh Tibor bátyámnak „ostromlott állapotunk” tanúságaként tisztelettel és szeretettel. Csernátón. Tökés László*; 2000. február 1. Kosztarab Mihály: *Erdélyi gyökerek – Cseh Tibornak szeretettel és hálás köszönettel a sok önkéntes munkáért, Erdélyért, Kosztarab Mihály. Új a 14 és 23-as fejezet.*

Géza, L. Kovács Klára, Mattioni Eszter, Mózsi Ferenc, Murádin Jenő, Nagy Károly, Némethy Kessler Judit, Pogány András, Püski Sándor, Sinka István*, Sisa István, Sohár Pál, Szentkirályi Elemér, Szépfalusi István, Szücs Árpád, Tarján Gábor, Tokay János, Tóth-Kurucz Mária, Tóth Veremund, Tökés László, Várdy-Huszár Ágnes, Végvári Vazul, Zalán Tibor.

A csillaggal jelölt nevek esetében olyan ajánlásokról van szó (összesen 4-ről), amelyeket nem Cseh Tibornak írtak, de valamilyen okból a vonatkozó könyvek hozzá kerültek (pl. Beke György: *A Haynal-ház kapuja* – Nagy Karcsinak, hogy lássa, honnan is indultunk Baráti szeretettel Beke). Találni olyan esetet is, amikor a szerző szoros hozzátartozója, édesapja, felesége, lánya ajánlja a könyvet (pl. Cseh Katalin: *Szófogyatkozás* – Tibornak Kati lányom nevében édesapja, Zsolt Alsócsernáton 1996 július 26-án – címünk 3400 Cluj Napoca Str. Kogălniceanu 23.; Horváth István: *Ütközők között* – Drága Tibor! Minden napos ütközők között bízom abban, hogy Édesapám után titeket is köthetlek... Szeretettel Horváth Arany, 1985. 2. 12.; Sinka István: *Mesterek uccája* – Karácsonyi emlékként szeretettel Sinka Istvánné Budapest, 1970. november).

Amikor Cseh Tibornak a neki dedikált könyvekből kirajzolódó kapcsolathálójáról beszélünk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a szervező jellegű, a cserkészeten, az amerikai magyar közösségekben kifejtett munkáját (többek közt, rögtön a Braziliában való letelepedése után cselekvő szerepet vállalt a cserkészeten, megszervezte a Könyves Kálmán Szabadegyetemet), amely révén baráti, alkotói csoportosulások alakultak, és ezekben ő maga is tevékeny résztvevő volt.

Az ajánlások változó száma csoportosítja a kapcsolatháló szereplőit. Más erősségű az a kötés, amelyik 5 ajánlást eredményezett, feltételezhetően hosszabb időn át tartó, mint az, amelyik csak egyet. Két nagyobb csoportba oszthatók a dedikálók: az erősebb kötéssel kapcsolódókéba sorolom az 5, 3, 2 ajánlást író szerzőket, a másik csoportba azokat, akik egyetlen alkalommal írtak ajánlást, ők erős, de valószínűleg csupán alkalmi kapcsolatnak tekinthetők.

Öt dedikálással az író, szociológus, újságíró Fekete Gyula²⁵ szerepel: *A falu szépe – Cseh Tiboréknak szeretettel, emlékül azt a regényemet, amelynek a világa a mi szülőfalunkban fogant. 82 május, Midland Park, Fekete Gyula és Juli*; *Hiányzik egy férfi – Nusinak, Tibornak a Cseh családnak szeretettel, jó barátsággal. 82 május, Fekete Gyula és Joli*; *Levelek a magányról – Cseh Tibornak, kedves szaktársamnak szeretettel és köszönettel a kedves besegítéséért, 82 május*; *Magyarország felfedezése – Nusinak, Tibornak – az egész Cseh családnak – különös szeretettel ajánlom éppen ezt a ritkán látott könyvemet, és éppen Anyák napján igaz szeretettel. Fekete Gyula, 1982. május 9. Midland Park. Az öt ajánlás közül négy ugyanabban az évben keletkezett, az ötödik már 1985-ben: Sarkcsillag – Cseh Tiboréknak, kedves barátainak sok-sok szeretettel és mindenféle jókívánsággal. Budapest, 1985. febr. 6. Fekete Gyula. Ennek érdekessége, hogy nem Fekete amerikai, hanem Cseh Tibor magyarországi hazalátogatása alkalmával íródott. Azt is tudjuk, hogy 1985 februárjában Cseh Tibor nemcsak Budapestre látogatott haza, hanem – ahogyan erre önéletrajzi írásában emlékezik – testvére, Jenő, piros Skodájával, ajánlékként Tibor hatvanadik születésnapjára, hazavitte őt Csernátonba.²⁶ Akkor szembesült közvetlenül is a Ceaușescu-diktatúrával, az erdélyi szomorú állapotokkal, a pszichológiai terrortal, amely a közhangulatra ránehezedett.*

²⁵ Fekete Gyula Cseh Tibor kortársa volt, 1922-ben született, Magyarországon élt, 1988-tól a Hítel szerkesztőségének munkatársa volt. Könyveibe írt ajánlásaiból az derül ki, hogy jó baráti viszonyban volt Cseh Tiborral és annak családjával.

²⁶ Cseh Tibor: *i.m.* 31–32.

Három-három alkalommal írt ajánlást Kutasi Kovács Lajos és Tollas Tibor, valamint Beke György, Sütő András és Tófalvi Zoltán: 1960. március, Kutasi Kovács Lajos: *Holtvágány – Cseh Tibornak, kedves székelly fegyvertársamnak és barátomnak őszinte szeretettel, Sao Paolo*; 1981., Tükörben – *Cseh Tibornak baráti szeretettel Kutasi Kovács*; 1981., Törzsasztal – *Cseh Tibornak őszinte baráti szeretettel Kutasi*; 1994. augusztus 2., Kövek egy siratófalhoz – *Cseh Tibornak nagy-nagy szeretettel ajánlom ezt a szomorú – mert tragédiákkal terhes – kötetet. Tófalvi Zoltán, Marosvásárhely*; 1997. július 27., Forradalom és szabadságharc Magyarországon. Hatások a Kárpát-medencében – *Cseh Tibornak abban a reményben ajánlom ezt a kötetet, hogy az Ófantasztikus tudásához nyújt valami újabb fogódzót! Tófalvi Zoltán, Sepsiszentgyörgy – Csernáton*; 1997. július 27., A sövidéki népi fazekasság – *Cseh Tibornak, az én drága tejttestvéremnek nagy-nagy szeretettel, s abban a reményben, hogy többször fogunk találkozni, az életem egyik fő műve ez a szerény kötet. Tófalvi Zoltán, Sepsiszentgyörgy*; Beke György: *A Haynal-ház kapuja – Nagy Karcsinak²⁷, hogy lássa, honnan is indultunk. Baráti szeretettel Beke*; 1985. február 13., „Itt egymásra találhatnak emberek” – *Cseh Tibornak közös háromszéki szülőföldünk jegyében, egy uzoni székelly a csernátони székellynek.*; 1987. április, Szigetlakók – *Cseh Tibornak erdélyi barátsággal Beke György*; 1974. május 20., Rigó és apostol – *Cseh Tibornak nagyrabecsüléssel és abban a reményben, hogy újabb Abeleket ismertek meg Amerikában. Sütő András*; 1974. május. 30., Anyám könnyű álmot ígér – *Cseh Tibornak barátsággal, Sütő András*; 1992., Színművek – *Cseh Tibornak szeretettel, Sütő András*; 1970. február 24., Tollas Tibor: *Eszterlanc – Tibornak szeretettel, Tollas*; 1974. március, Szabadságharcunk a világirodalomban 1848–49 – *Tibornak őszinte barátsággal 7 év munkáját küldöm. Tollas. Cleveland*; 1992. december 5., Hazafelé – *Tibornak a régi barátsággal, öleléssel és erdélyi szolidaritással. NY.*

Négyen közülük (Kutasi, Tófalvi, Beke, Sütő) Cseh Tiborral nagyjából egyidősek, Tollas Tibor fiatalabb, 1944-ben született. A fenti beírások mind több évet, évtizedet átfogó időszakban születtek, és nemcsak szakmai, hanem baráti viszonyt is jeleznek, a hasonló gondolkodásmód is tetten érhető bennük.

Cseh Tibor, társulva a Püski házaspárral, már az 1970-es évek elején részt vett több előadóművész amerikai, kanadai körútjának megszervezésében,²⁸ és tevékeny része volt erdélyi írók, Sütő András, Farkas Árpád, Kányádi Sándor, Domokos Géza ottani vendégszereplésében. A könyvekben szereplő dedikációk között több ízben találjuk Sütő, Farkas és Kányádi ajánlását,²⁹ amelyekben nem csak a szakmai tisztelet, de a szoros barátság is tükröződik.

Érdekes időszaka az életútnak az 1978-as év is, amikor feleségével hazalátogatott Magyarországra. Ezt az útjukat 12 könyv „igazolja”: *Egy kis madárka ül vala* (Kányádi Sándor), *Este a fonóban* (Lajos Árpád), *Balladák földjén* (Faragó József), *Hallották-e hírét? Pásztoralok, rabénekek, balladák* (szerk. dr. Burány Béla), *Az idő körvonalai* (Képes Géza), *A rozgonyi csata* (Kristó Gyula), *Művészetről, művészekről* (László Gyula), *Mongol mitológia* (Lőrincz László),

²⁷ Nagy Károly Cseh Tibor rokona, valószínűleg erdélyi látogatása során kaphatta tőle ezt a könyvet.

²⁸ Többek között Jancsó Adrienne előadóművész, Béres Ferenc szolista és Kecskés András lantművész ottani vendégszereplésének létrejöttét segítette elő.

²⁹ Kányádi Sándor: *Fától fáig – Cseh Tibornak találkozásunk emlékéül s további találkozások reményében meleg szeretettel, Kányádi Sándor, New York, 1973. 5. 30.*; *Fekete-piros versek – Nusikának, Tibornak és kedves házuk népének további s otthoni jó találkozások reményében jó barátsággal és igazi szeretettel: Sándor és Magdi Midland Park, 1981 szept. 7.*; *Kapuállító antológia – Cseh Tibornak háromszéki üdvözléssel alulírott barátaim nevében is ajánlom, Farkas Árpád. New York, 1973. május 29.* Sütő András dedikációját lásd fent a törzsszövegben.

Népdalcsokor. Bukovinai, andrásfalvi népdalok (Sebestyén Ádám). Mindegyik könyvbe beírta az 1978-as évszámot, emellett a *Cseh Tibor és Nusi magyarországi út* bejegyzést olvashatjuk. Érdeklődési körére utal az, hogy a barátoktól, családtagoktól ajándékba kapott könyvek leggyakrabban néprajzi, népművészeti tematikájúak vagy a magyarság történelmével foglalkoznak. Ezt igazolják az 1978-as magyarországi úton vásárolt könyvek is.

A dedikálók között az alábbi szakmák képviselőit találjuk: állatorvos, ferences szerzetes, fogorvos, fotóművész, geológus, grafikusművész, irodalomtörténész, író, képzőművész, költő, kritikus, lelkész, műfordító, néprajzkutató, őstörténész, politikus, régész, riporter, szerkesztő, szociográfus, talajbiológus, újságíró, vegyész-mérnök. A paletta nagyon színes, túlnyomórészt az irodalom és a történelem területén alkotó/dolgozó személyekről van szó, az a közös vonás bennük, hogy, szakmájuk művelése mellett, olykor attól teljesen eltérő területen alkotnak (például a vegyész-mérnök éppen verseket ír, vagy régészkedik).

Ha nemek szerinti megoszlásukat vizsgáljuk, a férfiak felé billen el a mérleg nyelve, a 72 dedikáló közül 9 nő és 63 férfi; ez korszpecifikus jelenségnek tekinthető. A publikáló írók száma lényegesen alacsonyabb volt akkor, mint napjainkban. A 9, ajánlást író nő szakmai tekintetben széles körben helyezkedik el, van köztük lelkész, történész, képzőművész, néprajzkutató, költő.

Mint jeleztük, Cseh Tibor 1925-ben született. Áttekintve, hogy a neki ajánlást író személyek és közte milyen életkori eltérések vannak, szintén nagyon tág időintervallumot kapunk. Jelzi ez, hogy figyelt mind az elődök, mind a fiatalabb nemzedék munkásságára. A legidősebb személy, akitől dedikálást kapott, 1893-ban született, a legfiatalabb 1961-ben, így 68 évet, majdnem három emberöltőt fog át az így kialakult kapcsolathálója.

Ha a neki ajánlást író szerzőket származási helyük szerint csoportosítjuk, azt láthatjuk, hogy majdnem egyenlő arányban oszlanak meg a három kiemelt „pont” között: egyrészt az Amerikában élő, 1945-ös, 1948-as és 1956-os emigránsok, egy másik jelentős csoport a Magyarországon élő alkotókat jelenti, de legalább ugyanakkora hangsúllyal rajzolódik ki az erdélyi írókkal, költőkkel, szerkesztőkkel, történészekkel stb. való jó baráti, szakmai kapcsolata.

Összegzés

„Cseh Tibor életműve három pilléren nyugszik: az otthonkeresés, az otthoneremtés és az otthon megőrzésének rendíthetetlen igyekezete.³⁰ – állapítja meg az előszó szerzőjeként Németh Zsolt,³¹ majd hozzáteszi: – A kiépülőben lévő vasfüggönnyt átszelve egy ausztriai menekülttáborban »dipiként« (displaced person) kényszerült újrakezdeni életét, hogy közel négy évtized eltelte után, egy más értelemben vett »dipiként« (ezúttal értsd: diplomatic person), azaz saját szóhasználatát idézve: »a magyar kultúra és a magyar nemzeti kisebbségek önkéntes diplomatajaként« fejezze be életét.”³² Részt vett a cserkészlet újjászervezésében, a Magyar Baráti Közösség szellemi mozgalmának kiszélesítésében, újság- és folyóirat-szerkesztésben. Pályájának ezek a stációi követhetően kirajzolódnak a könyveiben szereplő dedikációkból is.

³⁰ Cseh Tibor: *i.m.* 9.

³¹ Az előszóból megtudhatjuk, hogy maga Németh Zsolt is a Magyar Baráti Közösség egyik, Lake Hope-i nyári táborában ismerkedett meg Cseh Tiborral 1987-ben, ahol a moldvai csángó magyarokról tartott vetített képes előadást.

³² Cseh Tibor: *i.m.* 9–10.

A jelen dolgozatba foglalt dedikációvizsgálatból egy lehetséges kapcsolatháló-modell is kirajzolódik. Szerkezete körkörös, egymással érintkező, kölcsönös átjárással rendelkező, de elkülöníthető körökből épül fel, szellemi origójában pedig Cseh Tibornak a szülőföldjéhez, a magyar kultúrához és közösséghez való viszonyulása áll. Ez egyben kapcsolathálójának a szervezőelve is, személyes interakcióinak fokmérője, eszerint lehet elhelyezni a különböző körökben a dedikációkat megfogalmazó személyeket, az ajánlások megfogalmazása, stílusa, az ebben megnyilvánuló személyesség, bensőségesség változó mértéke függvényében.

A belső, kisebb körben található a szoros vérségi köteléket képviselők, a szűkebb-tágabb család tagjai, a rokonok. Egy második, még mindig nem túl tág körben vannak a közeli ismerősök, barátok, köztük író, alkotó emberek is, akik a könyvek tulajdonosával, a művelt, értő olvasóval és szintén jó íráskészséggel rendelkező emberrel szorosabb kapcsolatot tartanak fenn. Végül van egy harmadik, szélesebb, néhol esetlegesen alakuló kör, amely az akár véletlenszerű könyvajándékozással, kötetbirtoklással összefüggésbe hozható személyeket is felvonultatja.³³ Mint jeleztük, ezek nem zárt körök, kialakulásukat, működésüket nem csupán Cseh Tibor tudatosan létesített vagy a körülmények folytán létrejövő személyes kapcsolatai befolyásolták, hanem a gyakori helyváltoztatás, az új életterek nyomán is módosulhattak, valamint nem kizárólagos összetételűek (például barát vagy ismerős, a dedikációkban megnyilvánuló személyesség szerint, kerülhetett olyan nexusba a könyvek tulajdonosával, mintha családtag lenne).

A History of the Cseh Tibor Memorial Library. Building its Repository, Dedications, Network of Connections

Keywords: the book collection of The Cseh Tibor Memorial Library, Haszmann Pál Museum from Csernátton, immigration

The history of the Haszmann Pál Museum from Csernátton cannot be examined without its vast archive that includes historical documents, books, maps, and photographic collections, and its library – both regarded as essential parts of the museum. This thesis analyses not the whole library, but only the book collection of The Cseh Tibor Memorial Library, which was shipped from America to Csernátton. The essay analyzes how the life of a Hungarian intellectual changed during the immigration, how he kept his connections with his homeland and hometown, Csernátton.

³³Mark Granovetter: *A gyenge kötések ereje: A hálózatelmélet felülvizsgálata.* = *Társadalmak rejtett hálózata.* Szerk. Angelusz Róbert – Tardos Róbert. Bp. 1991. 371–400.

Gagyai József

Vidéki villanyhasználat. Egy *villanyos* esete

Lenin sokat idézett jelszava: a kommunizmus egyenlő szovjethatalom, plusz az egész ország villamosítása – mögötti igazi szándék és az okozott változások csak akkor érthetőek meg, ha a valóban hatalmas politikai-gazdasági erőfeszítést, ami a villamosság kiterjesztése, „az ország villamosítása” a társadalmi használat felől is szemügyre vesszük. Erre tesztek kísérletet ebben az írásban.

Természetesen fontos ismerni a villamosság elterjedését kezdeményező, megszervező politikai döntéseket, nem kevésbé az effektív elterjedés technikai részleteit: milyen tervezés nyomán, milyen tudományos alapokra épülve, milyen szakismeretet kialakítva, felhasználva jut el, milyen ütemben válik használhatóvá a villanyáram a társadalom falusi tagjai számára. De azt is érdemes vizsgálni, hogy mikor lehet azt mondani, hogy túl a propagandisztikus megközelítéseken, mikor lesz társadalmi szükségletté már a vidéki otthonokban, gazdaságokban is a villanyáram, vagyis az ezzel működtetett, időközben elterjedő eszközök használata, mikor terveznek, építkeznek, élnek már úgy a falusiak, hogy megszokott vagy éppen nélkülözhetetlen számukra a villanyáram.

A generációs-szociális, mentális-kulturális különbségek a 20. századi hatvanas-hetvenes évek romániai, székelyföldi falvaiban nyilvánvalóak, az áram bevezetése, a fogyasztás rendszeres fizetése nélkülözhetőként, tehertételként is megjelenhet. Nem lehet eltekinteni attól, hogy a villamosítás falusi környezetben közvetlenül a kollektivizálás befejezése utáni, újabb, államilag vezényelt tevékenység. A villamosított település, a villamosított otthon fizikailag is, szimbolikusan is rákapcsolódik egy állami szervezetre. Az, amikor annyi áldozat meghozatala, a működésbe való sikeres bekapcsolódás után azt tapasztalják, hogy számukra átláthatatlan maga a működtetés, és előre nem látható módon, mintegy önkényesen változtatják a nyilvántartási, számlázási módszereket, hogy egyszer csak „elveszik az áramot”, majd „megadják az áramot” (ki, miért, mennyi időre, miért éppen tőlünk?), nem beszélve a napi „megszokott” áramkorlátozásokról – egy láthatatlan, de nyilvánvaló hatalomnak való kiszolgáltatottság egyszerre reális és szimbolikus megnyilvánulásai. A hatvanas-hetvenes, és különösen a nyolcvanas évek Romániájában, a villamosítás nyomán az államtól való függés, az állami ellenőrzés, felügyelet újabb szférája alakul ki a lokalitásokban, a családok, egyének fölött. Létrejön egy új, eddig nem létező technikai szerkezet, amelynek működtetését egy intézményi háttér valósítja meg. Ebben az intézményi szerkezetben új társadalmi szereplők jelennek meg (például a *villanyos*), és a szerkezet működésének eredményeképpen pedig megjelenik egy új napi tevékenységrend és új időbeosztás is, amit szocialista életmódnak is nevezhetünk. Létrejön a villamosított ország, vagyis a villamosított települések, otthonok összegződése: létrejön egy visszafordíthatatlan történelmi folyamatban egy modern, a falvakat is integráló technikai-társadalmi környezet.

Ebbe a folyamatba enged bepillantást mindaz, amit egy jobbágyfalvi beszélgetőtársam, nyomán indulva vázolni tudok. Sztrátya Domokos villanydíj-beszédővel négy éven keresztül hetente-kéthetente rögzített beszélgetéseket folytattam. A „villanyos” 1931. február 12-én született a Nyárád-menti Jobbágyfalván (Maros megye), a négy elemi után öt gimnáziumi osztályt végzett el a marosvásárhelyi II. Rákóczi Ferenc katolikus gimnáziumban, majd családja birtokán gazdálkodott. 1962. január 15-én írta alá a helyi kollektívbe való belépési nyilatkozatot, 1962–1966 között hol „gyalogmunkás” kollektivista, hol könyvelő, majd áruszakértő a nyárádszentmártoni Láng Kollektív Gazdaságban, 1966–1969 között pénztáros a Csikfalva községi Fogyasztási Szövetkezetben. 1969 júniusa és 1993 márciusa között, nyugdíjazásáig a Megyei Villamossági Vállalat alkalmazottja, egy falusi körzet villanydíj-beszédője, azaz ahogy őt ismerték: a körzet *villanyosa*. 1989 után a visszakapott 2,41 hektáros földbirtokát is művelte. 2018. március 19-én hunyt el 87 éves korában.

Kié az áram? Erkölcsi viszonyok

A vidéki települések legnagyobb részének villamosítása Romániában a harvas-hetvenes években történt. Sztrátya Domokos körzetében Deményháza volt az utolsó település, amely 1971-ben állt be a villamosított falvak sorába. Persze ez nem azt jelentette, hogy minden település minden házában villannyal világítottak, Sztrátya Domokos, a *villanyos* 1976-ig, amíg új házát felépítette, petróleumlámpával világított.

A társadalom-állam viszony leginkább látható, megragadható részéről, a mérési, számlázási rendszerről így beszél Sztrátya Domokos: „*[Maga hogy tapasztalta, az amit pausálban¹ mértek, az több vagy kevesebb volt, mint a reális?] Hát az biztos, hogy soha nem talált. Mert a központban volt örökké egy óra a transzformátornál, contor general,² mutatta, hogy mennyi ment bé a faluba. Mondjuk, ha volt kétszáz fogyasztó egy faluban, akkor elmentem száz fogyasztóhoz, s akkor utána el kellett menni a transzformátorhoz, s le kellett írni a központi órának az állását, s a másik felit azután beinkasszálni, mert idő közben, három nap, az öt napi munka volt, mert 40 fogyasztó elszámolása volt egy napi munkanormának megállapítva, s ha én azt betartottam, akkor a kétszáz öt napra ment, s az első, akit elszámoltam, az belefogyasztott közben abba, amit az utolsó, s az utolsó megint, úgyhogy azért ki volt jól kalkulálva, szerintem. Eleinte ők (ti. a központi kiküldöttek – GJ) csinálták a helyszínen a mérleget. Mert amikor elvégeztük, összegeltük, mikor a pénzt adtam le, a faluban hány kilowatt fogyott el összesen, mennyi ment harminc banival, mennyi volt ötven banival, mert csak ez a két ár volt. A világításra, ahol a kétszobás lakásra szobánként huszonöt kilowatt volt ötven banival, két szoba ötven kilowatt, s azon felül kedvezményesen harminc banival, hogy fogyassanak minél többet, mert volt villanyáram elég, ha valaki az ötven kilowattot fejjül fogyasztott, akártmennyit, az csak harminc banival volt, konyha, kamra, előszoba, istálló... Aztán meg volt örökké, hogy összesen hány kilowatt került meg, havi elszámolás, falvanként, hány kilowatt ment ki a faluba, s akkor nálam*

¹ Általányban, havi átlagot számolva. Ez volt a villanyfogyasztás első időszakában, a villanyórák felszerelése előtt a fizetés módja.

² Általános számláló.

megkerült, mikor összesítettem, hogy mennyit kaptam én meg, s akkor azzal a transzformátor órával egy időben leolvastam a sector socialistot,³ kollektív, kultúrház, iskola, üzletek, templom, intézmények, s akkor csináltak mérleget, ennyi ment bé, ennyit fizettek ki, s differencia, volt olyan, hogy 25-30% is volt a differencia, mert lopták is az áramot, lopták. Ha 5-6 % volt, akkor az technikai veszteség, műszerhiba, vagy veszteség volt a vezetékben is, mert nem ez a burkolt vezeték volt, hanem az a kezdetleges. Ha tízen alul volt, meg voltak elégedve, de húszon fejjel is volt sokszor. Jobbágyfalván is volt, 24%, s a főnök azt mondta nekem: Domi bácsi, ha maga lopja az áramot, mondja meg, nem keresünk semmit, nincsen semmi baj érte. Mert általában a villanyosok szokták, haha!”

Mindebből kiderülnek a számlázási rendszernek, vagyis a lakossági villanyfogyasztás utáni pénzbevételnek a mechanizmusai. Az árak megállapítása, az ezzel kapcsolatos törvénykezés, szabályozás a szocialista állam monopóliuma. A társadalom, mivel nincs választási lehetősége: alárendelődik, alkalmazkodik, kibúvókat keres. Mindazoknak a falusiaknak, akiknek semmiféle előzetes ismeretük nem volt az áram tulajdonságairól, a szakemberek a beszereléskor a lelkükre kötötték hogy nehogyan hozzájúljanak a vezetékekhez, mert „előzőleg kell meggondolni, az áram életveszélyes, amikor hozzáért a vezetékhez, az már késő, utána nem lehet gondolkozni, hanem sirathatják s vihetik a temetőbe”. Ez volt egyébként Sztrátya Domokos munkába állásakor is az első lecke, ez jutott mindig eszébe, amikor egy-egy falu transzformátorblokkjának az ajtaját kellett kinyitnia, hogy az órát leolvassa, és a villanszerelő kollegák tanácsa szerint ráállt egy nejlonra (általában az esőköpenyére), hogy ha zárlatos a transzformátor, és megüti az áram, akkor életben maradjon. Szerencséje volt, mert a huszonhárom év alatt nem volt balesete. A falusiak számára azonban nagy volt a kísértés: ugyanis megjelent a villanyos a lakásukban, megnézte az órát, de megnézhetette, ellenőrizhetette a vezetéket is, meg azt, hogy milyen gépeket vettek, használnak. A pausálfogyasztás esetében minden fogyasztónál megvolt a bejelentett gépek listája, hiszen ennek függvényében kellett kiszámítani a fizetendő árammennyiséget. A villanyos mindenkinek számlát adott, amikor fizetett – és a számla hátlapjára rá volt nyomtatva, hogy a következő fizetés 3 hónap múlva történik. Vagyis a falusiak tudták, mikor számíthatnak legközelebb a villamosági vállalat velük kapcsolatba levő alkalmazottjának újabb, az otthonukban történő látogatására, és addig azt tehették, amit jónak láttak. Vagyis annyit használhatták az eszközöket, amennyit akarták, és újabb eszközöket vásárolhattak és használhattak bejelentés nélkül.

Tulajdonképpen úgy is fölfogható az áramfogyasztáshoz és az ellenérték kifizetéséhez való viszony mint az állam minden más megnyilvánulásához való, az állami vagyon mindenfajta kezelését szabályozó, a lokális közösségekben érvényes, kulturálisan alapozott morális viszony. Társadalom és szocialista állam állt szemben ez alkalommal, ebben a viszonyrendszerben is. Nyilvánvaló volt, ki a tulajdonos, ki hozza a törvényeket, ki rendelkezik a jogokkal, ki tud büntetni, ki az erősebb, de ugyanakkor erkölcsi alapon meg lehetett kérdőjelezni az erősebb jogait és igazát. Annál is inkább, mert ezekben a zártabb közösségekben nem voltak titkok, tudták egymásról, hogy ki az, aki valamilyen formában próbálkozik, lopja az áramot, és adott esetben meg is indokolja, hogy miért teszi ezt, miért van neki ebben igaza. Közismert volt mind-ebben a villamosművek alkalmazottainak szerepe, erre utal az, amit a főnöke mondott Sztrátya Domokosnak, amikor Jobbágyfalván 24 százalékos hiányt találtak: „Domi bácsi, ha maga lopja az áramot, mondja meg, nem keresünk semmit, nincsen semmi baj érte. Mert általában a

³ Szocialista szektor – vidéken az állam által működtetett adminisztratív, gazdasági, kulturális intézmények.

villanyosok szokták.” A vállalat vezetői között közismert volt ez a magatartás, az ezzel kapcsolatos viselkedés. Amikor Sztrátya Domokost alkalmazták, akkor saját fülével hallhatta, miért nem kell neki mint villanyosnak a villanszereléshez értenie: „Amikor vettek volna fel, bé kellett menni Vásárhelyre vizsgázni, s vártam az igazgatót, de egyáltalán nem ismertem, a folyósón várjam meg, mert kell jöjjön, nekiálltam az ablaknak, nagykabátban, hát március volt amikor legelőbb jelentkeztem, s néztem kifelé. Hát a hátam megett egyszer jó, s én nem ismertem hogy az az igazgató, hát Kerekes János, szőke hajú, nem magas ember, s Szeredában volt egy Orbán József, akinek volt a malma, s az is villanszerelő lett, s az mondta, a hátam mögött hangosan beszélgettek, hogy mérnök úr, hát olyant kellene felvegyünk, hogy a villanszereléshez értsen, hát az ne legyen kenyér nélkül, erre a posztra! S nem, azt mondta az igazgató, olyant kell felvegyünk, akinek fogalma se legyen a vezetéshez, mert az nekifog feketézni, szerelni, dolgozni, s az elszámolást elhanyagolja! Nekünk olyan kell, aki elszámol, csak pénzzel dolgozik, ne tudjon feketézni s meskurálni. A fülem hallatára, a hátam megett beszélgettek!”

Sztrátya Domokos, a kezdő villanyos első tapasztalatai közé tartozott, hogy az emberek, megtagadva a lokális közösségben kötelező szolidaritást, egymásra árulkodhatnak. Választania kellett, és ezeket a helyzeteket neki mint a vállalat lojális alkalmazottjának, de ugyanakkor mint a fogyasztókkal való emberi viszony alakítójának kellett kezelnie: „Nekünk ki volt adva, hogy figyeljünk meg s ellenőrizzük, mert aszerint fizetik, ahogy be van jelentve. De hát ki nézte azt. Hát persze hogy nagyon sokan feketéztek, eresztették a dolgokat, s még árulkodtak is egymásra a népek. Még volt úgy, hogy megfenyegetett Magyaróson egy bácsi, hogy maga tudja, hogy Kovács Jóska bácsi hogy lopja az áramot? Hát tudja a fene, én nem láttam, mondom, nincsen ott semmi, nem láttam semmit. Az első ház ki van üresítve, s két rezsó oda be van téve, s este felteszik reggelig megfő a nagy fazék krumpli a disznóknak. Mondom, én nem láttam, s én nincs amiért bemenjek az első szobába... Azok kisebbfajta, hatszáz wattos rezsók voltak, azután kezdődött ez a dupla karikás, s aztán használták, s aztán azt be kellett jelenteni. Aztán nem jelentették be, mert félték, hogy sokat fogyaszt. [...] S azt mondta, hogy maga nyissa ki a szemit, ha ott jár, mert én tudom, hogy hol kell kopogtatni, s kinyitom én magának a szemit. De olyan rámenősen! Hát nekünk volt büntetési jegyzőkönyv a táskában, hogy ha kapunk olyant, az a büntetésnek a húsz százaléka prémiumként a miénk lett volna. Szép összeg, de amikor kiszámítottuk, kevés lett volna belőle, a büntetés 250 lej volt, s akkor visszamenőleg 3 évre megrótták pausálra azokat a műszereket, amit kapott az ember adott esetben, azt is ki kellett fizetni, az nem büntetés volt, s akkor ha 24 órán belül kifizeti, az csak a fele, s akkor mi jutott volna... volt nekem 4-5 ilyen jegyzőkönyv, három példányú, indigo benne, s a végén elvástak, addig hordoztam, soha nem csináltam egyet se. Azt mondtam, kérem, én nem láttam, mert az a bácsi, aki arra adja magát, hogy lopjon, az figyel, s mindent elrejt, s nekem nincs jogom házkutatásra. [Maguk kiképezték?] Az csak magyarázat volt, s aztán aláírtuk a munkaszerződést, hogy mi a feladatunk. Adtak egy delegációt, amit lepecsételtünk, s aztán a jegyet, ezt azt, el kellett számolni. S akkor én mondtam annak a bácsinak, ha maga tudja, hogy van a másiknál, akkor megbüntessük, elő is vettem a jegyzőkönyvet, s né itt az indigo, akkor aláíratjuk itt a bácsival, s itt én, s kell két tanu, s az egyik maga lesz, öltözzön, s vegye a kalapját, közben kapunk még valakit útközben. Ő már nem jó! Dehogynem jó! S akkor kezdtünk veszekedni, akkor elvitetem milíciával, hát maga tudja, hogy lopják az áramot, s nem akar jönni, hogy segítsen. S akkor kezdett kérlelni, hogy hagyjam békít, csinálnak akármit. S akkor mondtam: hát maga mit gondol, hogy én kutya vagyok, hogy fussak neki s harapjam meg akkor is, ha nincs miért, ha nem láttam miért? S akkor vette elő a

borát, hogy kínáljon meg, köszönöm szépen, nem kérek belőle! Aztán azután olyan jó barátok lettünk, többet nem árulkodott.”

Szép kis kerek helyzetrajz ez, jól körvonazott szereplőkkel; egy kulturális viselkedés leírása sűrű jelentésekkel. Sztrátya Domokosnak a legnagyobb gondja minden ilyen helyzetben a saját identitása („hát kutya vagyok én?”). Amikor ember kell legyen, emberként kell viselkednie, vagyis a közösségével kell szolidaritásban és harmóniában élnie. Meglennének a feltételek arra, hogy kutassa, leleplezze, megbüntesse azokat, akik áramot lopnak, azaz konfliktusokat gerjessen, kiszolgáltatottságot éreztesen, az állam érdekeinek védőjeként lépjen fel. A kérdésre (*Magukat kiképezték?*) a válasz: *„Az csak magyarázat volt, s aztán aláírtuk a munkaszerződést, hogy mi a feladatunk.”* Valójában első pillanattól nyilvánvaló volt, hogy egy *villanyos*, aki a saját kultúrájában *villanydíjat szedő ember*; állami alkalmazott ugyan, aki az államtól megbízást, alkalmazható eszközöket, „delegációt” kap, de nincs képezve, kondicionálva, motiválva arra, hogy az állam érdekeinek védelmében a helyi közösségben konfliktusokat gerjessen, és megbontsa a szolidaritást. A húsz százaléka a büntetésnek, ami számára jutalmul kilátásba van helyezve, erre nem alkalmas. Éppen ezért úgy oldja meg a helyzetet, hogy megleckézteti az árulkodót, rádöbbenti arra, hogy irigységének mi is a következménye, majd mint aki jól végezte dolgát, a továbbiakban „jó barátként” találkozik az illetővel. Arról nem szól a történet, hogy egy nyárádmagyarósi családhoz beállítva barátságosan elbeszélgetett-e velük az éjjeli rezsóhasználatukról.

Kinek az oldalán áll a *villanyos*?

Hogy sok ilyen esete lehetett, az feltételezhető. Természetesen voltak olyan *villanyosok*, akik nem törődtek azzal, hogy milyen a környezetük, akiknek nem volt kérdéses, problémás, hogy kik is ők: állami alkalmazottak, és semmi más. Sztrátya Domokos nem ezek közé tartozott – tudta, érezte feladatának erkölcsi súlyát is, számot vetett a helyzetével: *„Hát maga az elszámolás, hát az a legkisebb műveletnek számítható, az a legkisebb dolog, hát azt megcsinálná egy iskolás gyerek is, akárki, csak a jövés-menés, s az, hogy az embert fogadják el a fogyasztók, ez volt a súlyos. [...] Igen, s a másik dolog az volt, mert ezen gondolkoztam, s még rágódtam, mint a kabarába mondták, hogy lényegében a régebbi időkben, s abba az időben, a nép nagyon de nagyon bizalmatlan volt avval szemben, aki az állami gépezetbe tartozott, s az állam számára pénzt szedett fel, vagy valamit rendezett, bizalmatlan volt a nép. S én ezt tudtam, s éreztem, mert én is az voltam annak idején, s akkor az ilyeneken áttettem magam, kicsi többlet magyarázkodással, de biza volt olyan inkasszator, hogy azt mondta, menjen a fenébe, menjen s tanulja meg, ha nem tudja, hogy miről van szó, s akkor továbbment. S akkor haragudtak rea.”*

Nagyon hamar kiderült róla, hogy nyitott, érdeklődő, segítőkész ember. Először is: ismerkedni, tanulni akar, másodszor: nem marad közömbös, pozitív érzelmi viszonyt alakít ki: *„A csoda ölt meg, amikor oda kezdtem járni, na én ezeket a falvakat meg kell ismerjem, hát hogy tudok annyi falut megismerni, s annyi népet, de mindegyikkel meg kellett állni beszélgetni egy kicsit, mert akkor még írtam a számlát, s addig még kérdeztek, s számoltam, s néztük az órát s a könyv előttem volt, s megragadt, mind a leckét a gyermek ha tanulja, s ha kétszer-háromszor elolvassa, az már megragad az emberben, s akivel többet beszélgettem, az már annyira megragadott, hogy a következő alkalommal már tudtam, kivel állok szóba. S szerettem.”*

Harmadszor: mindezek folytán jól érezte magát a bőrében, úgy érezte, megtalálta a helyét a lokális társadalomban: „*Saját maga is kellett, persze hogy kellett alkalmazkodjon, tanuljon. Mert akihez mentem, az otthon volt, s az otthon a szent mindenkinek, s a személyisége is szent, s azt nem lehet bántani s ledarabolni, mert én mentem oda, nem ő jött hozzám. Mert tudják, az ember hovavaló, hát nem kérdezte meg ejsze három se a nevemet, de a nevemre szólítottak, tudta mindenki, hogy Domi bácsi, Domi bácsi! Úgyhogy sok minden van egy kicsi semminek látszó munkahelyen is, aminek fontossága van, kicsi dolgok. Mert könnyen oda lehetne szólni egy öregnek, hogy menjen a vén fenébe, ahogy szokták mondani, de az úgy megsértve érezné magát, lelki sértés lenne, s én hogy érzem azután magam, hogy miattam, az nem lehet. Úgyhogy én elviseltem az effélet így anélkül, hogy valaki haragudna ream, senki sem haragszik a 25 faluban, egyáltalán...*”

A fent felsoroltak bizony egyértelműen a „*saját kultúrájában villanydíjat szedő villanyos*” szempontjai. A kapcsolatalakításhoz ugyanis tudni kell, hogy:

1. Alapvető és erős a bizalmatlanság az állami alkalmazottal (villanyossal) szemben.
2. Első és legsúlyosabb feladata, gondja a kapcsolatalakításnak, hogy ezen túllépve a villanyos személyét megismerjék és elfogadják.
3. Ez azért is fontos, mert a villanyos: olyan idegen, aki nem szomszéd, rokon vagy falustárs, és behatol az emberek otthonába, „az otthon pedig szent”, tehát ezt tiszteletbe kell tartan, nem szabad megsérteni. Ugyanúgy tiszteletbe kell tartan az emberek személyiségét is. Ez úgy érhető el, hogy mindenre figyel, ami „kicsi dolog, de fontossága van”.
4. A villanyosnak nagyon gyorsan kell megtanulnia azt, hogy kivel is beszél: kit hogy hívnak, ki kicsoda, kit hogyan kell szólítani (mint a mesében: „szerencséd, hogy a nevemen szólítottál”) – ő is belehelyezkedik a vidék narratív valóságába, szereplője lesz ezeknek a történeteknek.
5. El kell fogadnia, hogy viselkedését a háta mögött megbeszélik, értékelik, kialakítják a társadalomban érvényes képét, begyakorolják a kezelésére alkalmas módszereket – ezek következtében lesz azzá, aki: ahol nem mutatkozik be, ott is, mégis, mindenki tudja róla, hogy „*Domi bácsi, a villanyos*”.

Lokális társadalom – villanyos viszony

Mindaz, amit a helyiek-villanyos viszony alakulásáról írhatok Sztrátya Domokos beszámoló alapján, csak egy összetevője a lokális társadalom-villanyos általános rendszernek. Kevés, de mélyre hatoló ismeret. Hogy ez az ismeret benne kialakuljon, kellett született derű, humor, a megszólalás és tréfálkozás, a „sablonos munka” színösszeállításának könnyedsége, a kapcsolatteremtési helyzetek kulturális kezelésének a kitűnő képessége: „*Január elseje-másodika ünnep volt, de harmadnap már számla volt! S szokták mondani, na jól kezdődik az esztendő, jól kezdjük kiadással, s szoktam mondani, hogy nem baj, egyik helyt kiadás, de nekem jobban kezdődik, mert bevétel! Eltréfáltuk. Hát meg kellett kezdeni az esztendőt. Hát otthon voltak a népek, s akkor többen beszélgettünk, mert amíg az asszony fizette ki, az emberrel beszélgettünk, s ha az ember fizette ki, akkor az asszony vette elő a poharakat. Haha, ilyesmi s ilyesmi. Beszélgethettünk volt, mert érkeztek az emberek beszélgetni, mert aztán úgy mindenfélét beszélgettünk. Mert a beszélgetéseknek a legtöbb része mind a kollektívról, s a politikáról, hogy milyen rosszul megyen, s hogy így s hogy úgy, ez volt a hánykolódás, zúgolódás, s afféle.*”

Az ismeretek kialakításának kiinduló eleme: Sztrátya Domokos szerint a helyi értékeknek van prioritása az általános, az állam által felállított és követelt értékekkel szemben. Erkölcös az, aki a helyi erkölcsi megítélést tekinti mérvadónak. Illeszkedik, segít, nem akar konfliktust. Ismeri, elismeri a tevékenységéhez való sokféle viszonyulást, többek között azt, hogy bizalmatlanok, vagy be akarják csapni, de elve, hogy „rendesen kell eljárni”: *„Mikor én kezdtem járni, például az egyik helyen, Barta Péter bácsi volt, hát nagyon szerény helyen, még tíz lejt se kellett fizessen, s akkoriban mi irtuk a számlát, s ő látta az indigót, s odaütött, hát maga mi a fenéért teszi oda azt a fekete papírt, olyan durva beszédű volt, hát azért, mert kell, mert kell! Hát aki maga előtt volt, az nem tett fekete papírt! Hát azért volt maga Segesvárra⁴ az öt lejért, hogy az nem tette oda a fekete papírt! Na ne féljen, ezért nem megy maga öt lejért a törvényszékre. Azért volt olyan bizalmatlan az öreg, azért vallatott, mert odavolt, s bizalmatlan volt.”*

Különböző stádiumai vannak a beilleszkedésnek, a bizalom megerősítésének. Be szabad-e menni a házba akkor is, amikor nincsenek otthon, megtudhatja-e azt, amit egyébként idegen előtt titkolnak (pl. az annyira elterjedt, hogy már alig titkos, de mindenesetre tiltott pálinkafőzést), és mi lehet ennek a következménye? Mennyire lehet ismerős a villanyos? Sztrátya Domokos egyik története arról, hogy miképpen közlekedhetett az otthonokban: *„[Már a kerteken is keresztül járt, annyira ismerte a falvakat?] Hát a házak végében volt a szomszédoknak az átjárói, de hányszor, például Kendőben volt, hogy két Csont Jóska lakott egymás mellett, traktorista volt mind a kettő, az egyiket Fekete Csontnak hívták, mert ilyen barna-fekete ember volt, s a másik Nagy Csont, mert nagy ember volt, aztán bémentem, s nem volt senki otthon, s béméztem hátul is, ott volt bójárat hátul, pálinkafőzde volt, s a tűz le volt hanyatkozva, s még dobtam rea vagy két fát, s mentem ott át a ház végénél, s ott volt a háziasszony túlfelől, s mondom: menjen, hozza a pénzt, s a tűzre ügyeljen, mert megraktam a tüzet, becsület szavamra, megraktam a tüzet, s nehogy elfusson a tűz! Ó, basszam meg, azt a... menjen csak, hozza a pénzt, mert megnéztem az órát is, bent jártam a házban! Aztán ment, hozta a pénzt, amíg a háziakat elintéztem. Aztán így elintéztem én egyiket a másik után, úgy, hogy hiba nem volt. S megbíztak, hittek, nem haragudtak ezért.”*

Mindez azért alakult így, mert úgy viselkedett, hogy ő is többet adott egy-egy falu társadalmának abból, amivel ő rendelkezett, mint ami hivatalosan elvárható lett volna: az idejéből, egyesek iránti törődéséből, gondoskodásából. Alapvetően a „saját kultúrájában díjszedő villanyos” értékesnek tartotta azokat a beszélgetéseket, emberi kapcsolatokat, amelyek segítették az emberi természet – a saját környezete embereinek természete – megértését: *„Volt Szentimrén egy jó magas, derék fiatal pap, jó magas, szőke, fiatalember volt az is, Nagyvárad vidékéről származott, s beszélgettük így a közönséges falusi viszonyokat, amiben van a nép, s mondom, sok ügyes ember van még itt, sok régi típusú ember van még itt Szentimrén, fehér harisnyások, s van köztük nagy bajszú öreg típusú ember, s olyan beszédjük van, hogy az ember össze kell szedje magát, hogy tisztelje meg, olyan oszlopszerű emberek voltak, oszlopszerűek, hát igen, ilyenek voltak a régiek, s édesapám is ilyen típusú volt. Nem tudom, mit láttam bennük, de olyan kemény embereknek néztem őket. Hát igen, mondta a pap, mert azok az emberek reprezentáltak, reprezentáltak. Hát gondolkoztam, hogy is értsem ezt, hogy ezek reprezentáltak, ezek képviseltek? Hát igen, képviseltek, de mit képviseltek. S ő meg tudta magyarázni: az ő családjukat, kicsi gazdaságukat s a falujukat, ahol megjelentek, ott tudták, ez egy szentimrei ember, nem bíjt el,*

⁴ Segesváron, a körzeti bíróságon, hogy ott bírság fizetésére ítéljék.

képviseelte azt, ahova ő tartozik, úgy a családját, mint az egyházát, a faluját, a gazdaságát, ha kicsi gazdasága volt, akkor azt, s ha a nagy gazdaság, akkor azt. Olyan jól megmagyarázta az a pap! Sokszor eszembe jut, amikor látok egy egy ilyen embert, hogy ez is reprezentál. Jó volt velük beszélgetni, szerettem velük beszélgetni, mert valami mindig ragadott rám!”⁵

A villanyos hatalma

A villanyos leolvasta az óra állását, és kiszámította a fogyasztást, vagy kiszámította a pausál-fogyasztás értékét, és kérte a számla ellenében a pénzt. Mindezt abban az esetben, ha valakit otthon talált – mert falun, napközben, dologidőben inkább az volt az általános, hogy nem voltak otthon. Ez adta, alapozta a villanyos hatalmát: megtehetette, hogy ha nincsenek otthon a házigazdák, akkor nem olvassa le az óra állását, vagy nem számol fogyasztást, hanem a tényállást rögzítve felszólítást hagy: tessék menni és kifizetni Szovátán a kasszánál azt az összeget, ami általában alig volt több, mint a Szovátára utazás költsége, nem beszélve az elvesztegetett értékes munkaidőről: *„Hát nagyon sok [óra – GJ] künn volt, de volt bent is, s aztán jött egy időben, hogy bészerezték, fogták s bészerezték, mert bántották egyik a másikat, mert jöttek a viták, hogy a komám megütötte, s a másik elrontotta, hogy büntessék meg, s akkor jött a rendelkezés, hogy szereljék be. [De így csak akkor lehetett leolvasni, ha ők is otthon voltak.] Természetes, csak akkor, ha az óra bent volt a szobába. De az előszobába is tették, s akkor az előszoba váltig üveges volt, ablakos, s tudtam, hol volt a villanyóra, s akkor az ablakon keresztül le tudtam olvasni, olyan jó meredt szemű számok voltak rajta, s akkor a szomszéd kifizette. Ha nem lehetett leolvasni, úgy is lehetett fizetni, s akkor oda egy N betűt kellett tenni eléje, hogy necitit.⁶ [...] S ha óra volt is, az elmúlt évnek ugyanazon az időszakába amennyit fogyasztott, annyit elő kellett jegyezni neki. Ez megtörténhetett kétszer, hogy necitit, de harmadszorra nem volt szabad, egy kicsi nyomtatványt kellett tenni az ajtója, hogy legyenek otthon, hogy olvassam le. S akkor azért, hogy menjenek Szovátára kifizetni, volt egy ilyen tömb, hogy Aviz de plata,⁷ olyan volt, mint a kicsi villanyzámla, csak ejsze fél olyan hosszú, egy zsebbe elfért, s indigóval csinálva, s kellett tenni az ajtóra, hogy menjen s fizessen.”*

Éppen ezért az a villanyos, aki nem élt vissza ezzel az adminisztrátori hatalommal, erkölcsi nyereségre váltotta a fáradságot. Sztrátya Domokos többször is, másnap is visszatért egy egy családhoz, hogy otthon találja őket, vagy a szomszédot kérte meg, hogy fizessen helyettük, vagy, utolsó esetben, ő fizette ki a fogyasztás értékét: *„S volt egy másik, aki helyett, Búzaházán, közönséges bácsi volt, Fülöp Sándor bácsi, egyedül maradt, aki nem fizetett, nem volt, aki kifizesse, leánya, veje a mezőn volt, s cédulát tettem a kapura, hogy itt voltam, s a villanyt kifizettem, hogy nyugtassam meg, ne menjenek sehova, mikor erre járok, bójövök s megkapom. Aztán mikor mentem fel Deményházára vagy hova, benéztem, Sándor bácsi ott volt az udvaron, na megkapták a cédulát, jaj, jöjjön be, kifizetem, jöjjön be egy pohár borra, de nem mentem bé, mert kellett menni tovább, hát elismerték a jóindulatot. Mert könnyítés volt annak az embernek,*

⁵ Ebből a kis történetből én is tanultam (rám is ragadott valami): azóta is keresem a jeleket, amik arra utalnak, hogy egy jobbágyfalvi falusi ember reprezentál.

⁶ Leolvasatlan.

⁷ Fizetési felszólítás.

mert ha egyszer elmentem a faluból, hát kinek fizeti ki, s merre s hova, mert ki kell fizetni, azt tudta mindenki.”

Ezzel alapozta a bizalmat, hírnevet, és egyre ismertebb, megbecsültebb lett. Már nem az állam szigorú képviselője, hanem elsősorban várt és szívesen látott vendég – számtalan történetben előfordul a megbecsülés szimbolikus kifejezése, a leültetés, borral való kínálás, elmélyült beszélgetés. Személyes kapcsolattá alakult az intézményileg szabályozott, kötelező találkozás éppen azért, mert a helyi kulturális szokások szerint lett átszabályozva és étellel megtöltve: „*S volt úgy, az is Májában, két férfiú lakott egy helyen, s az egyik egy kicsit olyan, több volt benne a nyolcas, mind amennyi kellett volna, s kimaradtak komplekt, s vasárnap is elmentem, hogy fejezzem be, de akkor se kaptam elé, mert oda voltak dolgozni, nyár volt, s akkor Szovátára kell menni, mert többet nem jövök. S írtam egy kicsi mesét is, s odatettem az ajtóra. Hát hazajöttem, s vasárnap délután volt a templomozás, s felmentem a kórusba, s folyik a mise, s hallgatunk mindenki, s valaki hátul húzza a ruhámat, s az amelyik mondom, egy kicsit olyan volt, hát mutatja a százaszt, hoztam a villanypénzt! Béjött a templomba, fel a kórusba, hozta a villanypénzt! Ha nem, akármilyen legyen! Új le, volt üres hely, mindjárt mejünk ki! S aztán amikor kimentünk, akkor elhittam s elvettem a pénzt, hogy hétfőn tudjam leadni, s töltöttem egy pohár bort, s töltsön még egyet, mert még haza kell menjek a hegyen keresztül, s még egyet töltöttem s isten segítse. Ment haza.*”

Mennyire távol van egy intézményes kapcsolattól az, hogy a fogyasztó vasárnap délután átjön a szomszéd faluból, hogy fizessen, és közben kéri a második pohár bort is!

Sztrátya Domokos sok olyan helyzetről számolt be, amelyet tapintatosan, vagy amelyet humorral kellett kezelni, de ha kellett, akkor „szúrós” is tudott lenni: „*S volt olyan tudományos ember, nem közönséges paraszt, nem tudom, boltos, ki volt, azt mondja: miért nem lehet a másik faluból evvel a faluval együtt leadni [a gyűjtött pénzt – GJ]? S mondom: hallja, a laskaleves is finom külön, a szós is finom külön, de ha összetöltjük, akkor moslék lesz belőle, s nem eszi meg! Ezt is ha összetöltjük, moslék lesz belőle, az Csíkfalva, ez Jobbágyfalva, s testvér testvér, de a túrót pénzért adják. Ez régi közmondás. Volt olyan, nem tudom melyik faluban, hogy menyüink szerdán Szeredába,⁸ s akkor kifizetjük! S menjenek s fizessék. Jó, jó, de kinek adjuk a pénzt? Hát adják a vámosnak, mondom, van a piacon két vámos! Hát mért, hogy? Hát kérdezzék meg, elveszi? Adják, akinek akarják. Így, muszáj volt kicsit szúrósan is beszélni, mert ha nem, nem értette meg, hogy.*”

Külön kategóriát képeztek a gyakorlatában azok az idősebbek, akikről jól tudta, hogy igen nehezen fogják fel, fogadják el az új helyzeteket. Velük sem vitakozott, hanem az idejéből áldozott rájuk: próbálta bemutatni, mi a magyarázata az általuk tapasztalt jelenségeknek, és adott esetben miért nincs igazuk: „*Egyszer volt Magyaróson, egy helyt, pont a 200-as házszámánál, Tőkés Dénesnél, idősebben voltak, mint én. Na, jöjjön, mert ez az óra nem jó semminek. Hát mért nem jó? Hát megyen állandóan, állandóan megyen, erősen sokat megyen. Hát honnan tudják? S hát széjjelnéztem, s láttam a gyufát az asztalon, s veszem a gyufát, hogy gyújtsam oda, s hogy lássam meg. Mondom: valahol ég a villany. Itt nem ég sehol. Valahol kell égjen, mert az óra mutatja. S széjjelnéztem, még felálltam a székre, s láttam, a kamara kapcsolója fel van nyomva, s mondom: azt a kapcsolót nyomják le, s jaj, hogy a fene egye meg, nézze meg, ez ittmaradt, mondta a háziasszony. Leoltja. Megállt! Aztán ott volt a másik kapcsoló az óra alatt, s akkor azt felkapcsoltam, hogy a korongnak az a jele, az a fekete vonal jöjjön előre, s*

⁸ Nyáradszeredába, a szerdai hetivására.

akkor felgyújtom lekapcsolom, s az óra megáll, s ennek az órának nincs semmi baja. Néztem, a szidzsilek⁹ épek voltak, az üvegjit, azt meg kellett törölni, hogy nem kotyog-e, ez utasítás volt, mert szoktak mesterkedni, megfűrni, s valami nincs-e bédugva, s mondom ennek az órának nincs semmi baja. De volt itt egy villanyszerelő, aki vizsgálta az órákat, s azt mondta, hogy ez az óra állandóan megy! Milyen villanyszerelő, hát ők nem tudják, nem ismerik. Hát miért nem mondták neki, hogy akkor cserélje le, mert aki megvizsgálja s ellenőrzi, annak van joga lecserélni, én nem cserélhetem le, s ha az óra jó és tökéletes, akkor nem is jelenthetem, hogy jöjjenek, s cseréljék ki, mert kijönnek, s az óra jó, s akkor engem vonnak felelősségre, mert nem lehet ingyen szaladgálni. Ennek az órának nincs semmi baja, s én azt számolom el, ami rajta van. De az igen sok nekik! Hát valahol valami, maguk tudják, én nem voltam itt. Volt ilyen beszélgetés, de nem veszekedés formájában.”

A befektetési megtérültek: megismerte az embereket, és egyre könnyebb volt kategorizálni, meg érdemeik és értékeik szerint kezelni őket. A felhalmozódó tapasztalataira, kialakuló útvonalaira, módszereire alapozva egyre gazdaságosabb, azaz könnyebb és nyereségesebb lett a munkája – ez utóbbit szó szerint kell érteni, hiszen egyre kevesebb idő alatt egyre több fogyasztót tudott meglátogatni, de ha papíron mindig csak a napi kötelező normát teljesítette, akkor így szabadnapokat nyert: „[Gondolja, hogy maga szerzett egyfajta tudást ezekben a falvakban, olyat, ami azelőtt nem volt meg magának, egyéb tapasztalatot?] Aztán ki tudja mit nem szereztem, csak párbeszéd, emberismeret, hogy nevezem, efféle. Politikának nevezem, beszédes viszonyt tartottam... Hát különösen nem volt mit, itt is ugyanazt éltük, az egyik itt s a másik ott, ugyanazt éltük itt, mint ott, ugyanez volt az életfeltétel, csak az embereknek nem ugyanaz volt a szorgalma, nem ugyanaz volt az ereje vagy a tehetsége, s az egyik jobban halad, jobban igyekszik, a másik lemarad. [De a faluk között is van különbség...] Van különbség, de el lehetett igazodni. Mindenütt valahol azt a hullámhosszot kellett elkapni, ami ott megfelel, s akkor nem volt semmi baj. [Nem kellett veszekedni...] Nem kellett veszekedni, hát nem veszekedtem sehol se, hál' Istennek, senki nem haragudt. Hát volt olyan, hogy megriasztottam, hogy na, nem voltak otthon, s kell menni Szovátára, s ha ott se veszik el, akkor Vásárhelyré s ide-oda. Jaj, már velünk ne toljon így ki, s így s úgy, s hát baj van, mert a túrót pénzért adják. S aztán én kifizettem, s visszaadták, s akkor megköszönték. Hát nem haragból vitatkoztunk, csak beszélgettünk, lényegiben.”

Fontos kérdés, hogy mindezekkel a kapcsolattartási mechanizmusokkal, a mögöttük levő értékrendszerrel hogyan formálja a helyi közösségek véleményét, gyakorlatát mindarról, hogy miképpen kell viszonyulniuk a villanyhasználathoz. Mert mindez „politika” is: a kötelezettségek, hatalmi viszonyok egyfajta közelítése, megjelenítése ezekben a falvakban. A villanyos egy modern technikai-adminisztratív szerkezet egyik csavarja, ha fentről, kívülről nézzük – de ha belülről, lentről, akkor egy gördölékeny elfogadást, szemléletalakítást végző sikeres pedagógus, aki demonstrál, megriaszt, esetleg fenyeget, de valójában sugárzik belőle a segítőkészség és jóindulat.

Vagyis olyan, mint Sztrátya Domokos: szerencsés esetben a „hullámhosszok igazítója”, a modernitás egy, vidéki környezetben jelentős változásokat okozó helyzethez való társadalmi alkalmazkodás sikeres (mert tisztelt és megbecsült, morálisan elfogadható) moderátora.

⁹ pecsétek

Use of Electricity on the Countryside. The Case of an Electricity Bill Collector

Keywords: social reception of electricity in a rural area, rural communities, local society

This article was born from a series of discussions with Domokos Sztrátya, who worked for 24 years (1968-1993) as an electricity bill collector on Upper Nyárárdmente. These discussions cast light on the spread and social reception of electricity in a rural area in Transylvania. We see how social connections and the value systems behind them shape rural communities' opinions and practices related to the use of electricity. Viewed from above, the bill collector is but an element of a modern technical-administrative mechanism – but viewed from within the local society, he is a successful pedagogue who shapes local opinions and guides the reception of a new technology. He demonstrates, causes concerns, or even threatens people at some points, but in fact radiates helpfulness and goodwill. That is – in the optimal case – he is the successful (respected and morally accepted) moderator of social adaptation to a new type of infrastructure that causes significant changes in the rural environment.

Tatai Orsolya

A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvosi és gyógyszerészeti képzés a kulturális örökség olvasatában

A marosvásárhelyi orvosi egyetem 1945-től 1949-ig a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Orvosi Karaként működött, majd szovjet mintára önálló Orvosi és Gyógyszerészeti Intézetté alakították át, az általános orvosi kar mellett kibővítették gyermekgyógyászati, közegészségügyi, fogorvosi és gyógyszerészeti karral (1949–1991). 1991-ben az intézmény nevét Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemre (MOGYE) módosították. 2019-ben egyesülve a Petru Maior egyetemmel a Marosvásárhelyi Orvosi, Gyógyszerészeti, Tudomány- és Technológiai Egyetem (MOGYTTE) nevet kapta. 1962-ben megszűnt az önálló magyar nyelvű felsőoktatási intézmény, ekkor vezették be a kétnyelvű oktatást. Jelenleg a hallgatók 19 százaléka tanul magyar nyelven.¹

A tanulmányban a marosvásárhelyi magyar nyelvű orvosi és gyógyszerészeti képzést a kulturális örökség kontextusában tárgyalom. Számos olyan kérést érintek, melyek vitát váltanak ki mind tudományos, mind más fórumokon. A továbbiakban az *identitás, emlék, örökség, identitásformálás, emlékezés és örökségesítés* fogalmait tárgyalom az általam vizsgált téma kapcsán. Szándékom nem ezen fogalmak definiálása, hanem az, hogy rámutassak működésükre különböző az adott kulturális kontextusban és intézményi környezetben. Ezt az eljárást nevezhetjük akár konceptualizálásnak is, abban az értelemben, ahogyan ezt Rogers Brubaker² elméleti művében az etnicitás vizsgálata során teszi: hozzá hasonlóan ugyan csak a konceptuális eszközeink újrarendelésére törekszünk egy kulturális jelenség kapcsán.

Egy külön tanulmányban részletes történeti kitekintéssel vázoltam, hogy az egyetem miképpen vált az interetnikus konfliktusok színhelyévé, és hogyan vált a kisebbségi sors megélése az orvosi élettörténetek egyik központi elemévé.³ A továbbiakban magát a folyamatot hangsúlyozom, azt, ahogyan a múltra reflektálunk. Egy olyan közegben értelmezem, melyben létrejön az érték birtoklásának igénye. Választ keresve arra, hogy egyáltalán értelmezhető-e az elitképzés az örökség fogalmának használatában. Az elitképzés magába foglalja mindazt, amit kulturális örökségnek nevezünk, nevezhetünk. Fontos, jelentéssel bíró, érték- és hagyományteremtő. A magyar nyelvű orvosképzés körüli viták a kulturális tulajdonhoz kapcsolhatók, így felmerül-

Tatai Orsolya (1986) – doktorandus, BBTE, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Kolozsvár, muzeológus Maros Megyei Múzeum, tataiorsi05@gmail.com

¹ MOGYTTE – Rektori jelentés 2018, megtalálható az egyetem honlapján: https://www.umfst.ro/fileadmin/documente_oficiale/Raport_Rektor_UMFST_2018.pdf

² Rogers Brubaker: *Ethnicity without Groups*. Harvard University Press, 2004.

³ Tatai Orsolya: *Adalékok a 20. századi orvostörténethez. Orvosképzés Marosvásárhelyen. = Néprajzkutatók, kutatások, reprezentációk*. Szerk. Bakos Áron – Keszeg Vilmos. Kvár 2015. 149–169.

het az örökségpolitika szerepe a kulturális tulajdonok elhatárolásában, az etnicitás újratermelésében. Ebben a politikai közegben kialakult kisebbségi identitást értelmezem. A változások nyomon követhetők az egyetem oktatóinak, diákjainak és végzettjeinek karrierjében is, akik önreflexív és rendszert bíráló törekvéssel próbálják kiegyenlíteni az őket ért sérelmeket.

A magyar nyelvű orvos – és gyógyszerészképzés értéke. A kultúra és örökség összefüggése

Korunk egyik legismertebb örökségszakértője és egyben kritikus, David Lowenthal szerint az „örökségesítés” valójában nem más, mint a múltunk részét képező kultúra egy darabjának kiemelése. Úgy véli az örökséggé válás szabályozott, nyilvános formában teszi hozzáférhetővé az örökséget, és ezzel párhuzamosan az adott kulturális kifejezésformák hivatalos szerepeit is kijelöli.⁴ A magyar nyelvű orvosképzés hivatalos szerepe az ország számára nincs kijelölve, nem képezi egy közös múlt részét. A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvosképzés múltjával kapcsolatos kulturális kifejezésformákat a „Hogyan és miként emlékeznek a tanári kar és diákság az egyetem múltjára?” című fejezetben tárgyalom, ahol két fél nézőpontja körvonalazódik. Ki hogyan értelmezi értékét, egyáltalán értéknek tekinthető?

A kultúra fogalmát hajlamosak vagyunk tulajdonosokhoz társítani. A múzeumok erre remek példák, itt a kultúrát a műtárgyak, kézzel fogható javak által értelmezzük. A kultúra, mondhatjuk, „tárgyasított” formájában jelenik meg. Fejős Zoltán Richard Handler kifejezésével élve megnevez *közhelyes*, más szóval *közkeletű* kultúrakoncepciót. Szerinte e koncepciót – napjainkban egyre hangsúlyozottabban – a nacionalista retorika uralja, amely kiterjed a szélesebb nyilvánosságra, így a múzeumokra is, különösen a néprajzi múzeumokra. A magántulajdon eszménye a kultúra szférájába is kezdett beszivárogni. A nemzet ideológusai nyomában a hagyományos néprajz képviselői is az emberi csoportokat egyre inkább egy közös kultúra birtoklásával határozzák meg.⁵ A kulturális tulajdont a jogi szabályozás törekvései, igényei alkotják, ezt nevezzük *örökségpolitikának*. A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvosképzés kultúránk részét képezi, viszont olyan részét, amely a saját és nem a közös múlté. Fontos jelentőségű, érték a romániai magyar közösség számára, míg a román állam szemszögéből egy tisztázatlan, le nem zárt ügy, amely vitát és gondot okoz.

Fejős Zoltán előbb idézett elméleti munkájában az *örökségkoncepcióval* kapcsolatos antropológiai, kritikai szemléletmódot tárgyalja. Azt, ahogyan ez hozzájárult ahhoz, hogy az UNESCO 2003-ban a szellemi örökség fogalmával bővítette védelmi normáinak kidolgozását. Hat tényezőt vizsgál, melyek az antropológián belül érvényesíthetők: az antropológia normál tudományos tevékenységét; a kulturális relativizmust; a kritikai szemléletmódot; a francia néprajzi örökség fogalmát; a nem nyugati hagyományt; az ettől eltérő időkezelési módokat s az ebből fakadó örökségfogalmak hatását, valamint az antropológia önreflexív tulajdonságát.⁶

⁴ David Lowenthal: *The Heritage Crusade and the Spoils of History*. Cambridge University Press, 1998.

⁵ Fejős Zoltán: *Néprajz, antropológia – a kulturális örökség és az emlékezet kategóriái*. Iskolakultúra III(2005). 44–45.

⁶ Uo.

A MOGYE esetében a fenti összefüggésben a román állam nemzeti politikájának meghatározó szerepe központi jelentőségű kérdés. Ez határozza meg azt, ahogyan az orvosi egyetem kezeli a változásokat, és ahogyan fenntartja legitimitációját. Az egyetem jogfolytonosságáról az itt végzett és itt tanító orvosok gyakran beszélnek és írnak. Mindezt továbbviszik, emlékező írásaik által beépítik a köztudatba.

Az örökséggel kapcsolatos viták és az ezt érintő kritikák az állandóságot kérdőjelezzik meg, miszerint érdemes a változásokra figyelni. Nemcsak a múlt megismerése a cél, hanem annak a jelenben való létezése. A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvostudományt értelmezhetjük a szellemi örökség fogalomrendszerében, és talán szükséges is értelmezni ebben. Példája annak, amikor a múlt aktuális problémává válik.

Husz Mária az *örökségre* úgy tekint mint egy közösség számára fontos jelentéssel bíró tárgyak, illetve azokkal kifejezett immateriális létezők összességére, és az örökséget direkt módon kapcsolja az *identitásformáláshoz*, vagyis ahhoz a folyamathoz, amely az örökség birtokba vételét, elsajátítását és a birtokba vevés értelmezését jelenti.⁷ Ennek a felfogásnak megfelelően a marosvásárhelyi orvostudomány az orvosok identitásának egyik alapkövét jelenti. Keszeg Vilmos a 20. századi életpályák differencializálódásáról és individualizálódásáról beszél. Arról a folyamatról, ahogyan a Romániában zajló események befolyásolták az egyének pályaválasztási stratégiáit. Kitér arra, hogy az egyén története összekapcsolódik egy politikai-ideológiai helyzettel, egy intézmény történetével.⁸ Az orvos helyzete összekapcsolódik az intézmény, vagyis az egyetem történetével, identitásának egyik fontos alkotója.

Etnicitás és identitás

A hatalomváltással számos, az előző rendszerre utaló értéket próbálnak átalakítani, akár eltüntetni, valamilyen módon beolvasztani. A Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemen zajló magyar orvostudomány is ennek az áldozatává vált, így hűen tükrözi a hatalmi viszonyok változását, ezeknek leképeződését. Az ekörül zajló intézményi csatározások tekinthetők Marosvásárhelyen a legfontosabb etnicitástermelőknek.

Rogers Brubaker az etnicitás újragondolása mellett érvel.⁹ Az etnikumra, fajra és nemzetre nem szilárd csoportként vagy entitásként gondol, hanem gyakorlati kategóriákat, kulturális idiómákat, kognitív sémákat, diszkurzív kereteket, kollektív reprezentációkat, intézményi formákat, politikai cselekvéseket és esetleges eseményeket kifejező terminusokat különít el. Az egyetemmel kapcsolatos emlékezés formáit ilyen kollektív reprezentációknak tekintem. Ezekben a helyzetekben határolódik el egymástól a román és a magyar tagozat. Ez esetben merülhet fel a kérdés, melyet David Lowenthal fogalmazott meg, hogy kié az örökség.¹⁰ Ha az identitás a birtokba vétel során formálódik, akkor a marosvásárhelyi orvostudomány kié? Ezek a kérdések egyáltalán felmerülhetnek-e?

⁷ Husz Mária: *A kulturális örökség társadalmi dimenziói. = Andragógia és közművelődés.* Szerk. Juhász Erika Debrecen 2008. 313–316.

⁸ Keszeg Vilmos: *20. századi életpályák és élettörténetek. = Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és kulturális antropológiáig.* Szerk. Vargyas Gábor. Bp. 2009. 95–133.

⁹ Rogers Brubaker: *Csoportok nélküli etnicitás.* Beszélő VI(2001). 60–66.

¹⁰ David Lowenthal: *The Heritage Crusade and the Spoils of History.* Cambridge University Press, 1998. 22

Amikor a kulturális tulajdonról beszélünk, összekapcsoljuk azt valamilyen *identitással*, mert a szellemi (és nem csak) örökség fenntartásában játszik fontos szerepet. David Lowenthal szerint az örökség szerepe az, hogy élteni, táplálja a közösség, az identitás, a folytonosság és történelem eszméit.¹¹ Hatalomváltáskor mindig érvénybe lép a kulturális tulajdonok birtokbavétele. A diktatúra éveinek demográfiai vonatkozású, asszimilációt elősegítő szándéka volt az egyetem magyar orvosainak végzés utáni kihelyezése. A kényszerpályák egy egész generáció etnikai identitásjegyeit határozták meg.

Husz Mária a történelem objektivitását állítja szembe az örökség válogatásának szempontjával. Bizonyos célok szerint közvetíti a tudást a kiválasztottak számára, néha pedig újraalkotja, majd annak önálló létében hinni kezdenek. Amikor az örökségalkotó birtokba veszi a meglévő kulturális hagyományt, a múlt egészére igényt tart. Identitásának táplálása érdekében a múlt eseményeit sajátos céljainak megfelelően interpretálja.¹² Az egyetem története körüli viták során történtek ilyen válogatások. A történelem egy bizonyos részét emelik ki, néha az előtte és az utána következő szakaszt is mellőzik, önállóan és tényként értelmezik. Az egyetem közösségének emlékezési formáinál, leírok olyan történéseket, ahol ezek a válogatási szempontok érvényesülnek.

Az emlékezés mint a kulturális kifejezés formája

Rogers Brubaker „csoportizmusról” szóló elmélete különválasztja egymástól az etnicitás és a csoportként létezés fogalmait, és az emlékezés különböző helyzetekben való megalkotását hangsúlyozza. A marosvásárhelyi magyar orvosképzésről szóló emlékezések ünnepi alkalmakkor, intézményi formákban történnek, és kollektív reprezentációkat alkotnak. Az egyetem magyar tagozata megemlékezik a marosvásárhelyi oktatás kezdeteiről, professzorairól, az eseményen részt vesznek az egyetem végzettjei, diákjai, tanárai, a sajtó képviselői és nem utolsósorban a politikai érdekvédelők.

A. Gergely András úgy véli, hogy az emlékezet során a másságfogalmat terjesztjük ki mindazon előképekre, amelyek funkciója a jövőkép stabilizálása, a legitimitás újrakonstruálása.¹³ A magyar tagozat az emlékezés során a másság fogalmát annak negatív töltetével, a kirekesztettséggel egyaránt a jövőre vetíti. A különböző eseményeken elkülönül a román és a magyar etnikai közösség.

A bizonytalan jövő egyre inkább meghatározza az emlékezési formák tartalmát. Az elmúlt néhány év történései ismét a köztudatba emelik az egyetem 1945-ben Kolozsvárról Marosvásárhelyre való költözésének körülményeit.

A történeti elbeszélésekben – mint Arthur Danto bizonyította – „a befejezés határozza meg”, hogy mit választunk elbeszélésünk kezdetének.¹⁴ Weselly Anna ezzel kapcsolatosan pedig úgy véli, amíg az emberi történelem le nem zárul, egyetlen dokumentumról, tárgyi emlékről vagy

¹¹ Uo. 143–147

¹² Husz Mária: *i. m.* 316–318.

¹³ A. Gergely András: *Politikai antropológiai megközelítések a kulturális emlékezet kutatásában. Hangulatfestés. = Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet.* Szerk. Papp Richárd–Szarka László. Zenta 2008. 47–61.

¹⁴ Arthur C. Danto: *A narratívák szerepe a történelmi magyarázatban. = Tudomány és művészet között.* Szerk. Kisantal Tamás. Bp. 2003. 75.

bármely más forrásról sem mondható ki bizonyossággal, hogy a még be sem következett „végkifejek” magyarázatában már nem lesz rá szükség.¹⁵

Hogyan és miként emlékezik a tanári kar és diákság az egyetem múltjára?

A megemlékező ünnepségek, ballagások, évvárók és egyéb fontos eseményekhez kötött rendezvények a város műemlék-épületeiben kapnak helyet, az egyetem falain kívül.

„Marosvásárhely szellemi elitje igyekezett magához emelni a várost” – írja Bodolai Gyöngyi a *Hány ember Ön, professzor úr?* című kötetének¹⁶ előszavában. Az egyetem közössége a város értékei felé fordult. Próbálta a főbb helyszíneit kitölteni, illetve tartalommal feltölteni. Néhány (rangjához méltónak tekintett) emblematikus épület az orvosi egyetem fontos színterévé vált. Az ünnepi hangulat áttevődött azokra a terekre, amelyek konfliktusmentességet, biztonságot jelentettek számukra, és ahol többségé válhatott a kisebbség.

„A történelmi hitelességhez hűen a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem magyar tagozata 2015. május 29-én a Kultúrpalotában ünnepelte a marosvásárhelyi magyar orvostudomány kezdetének 70. évfordulóját” – olvashatjuk a Népújság napilap hasábjain a megemlékezésről írt összefoglaló cikkben.¹⁷ Ugyanekkor emlékkötettel tisztelgnek a múlt iránt. A könyv hátlapján az a királyi rendelet szerepel, melyben Mihály király az 1945. május 29-i Hivatalos Közlönyben a kolozsvári magyar tannyelvű Állami Tudományegyetem létrehozását hirdette ki, mely magába foglalta az orvosi kart is, annak ellenére, hogy ez tulajdonképpen a Szegedre menekült, majd Kolozsvárra visszatérő, magyar tannyelvű egyetem jogutódja volt. A kormány 1945. július 6-i gyűlésén határozatot hoz, hogy a magyar tannyelvű Tudományegyetem három kara (Jog- és Államtudomány, Bölcsészeti és Természettudomány, Közgazdaságtudomány) Kolozsváron, míg az Orvosi Kar Marosvásárhelyen kezdje meg működését. Míg a magyar tagozat kötetten emlékezik meg az egyetem 70. évfordulójára, a román tagozat, illetve az egyetem vezetősége emléktáblát helyez el Mihály király domborművével az épület előcsarnokában. A táblán pedig a következő olvasható: „I. Mihály, Románia királya 1945-ben írta alá a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem létrehozásáról szóló törvényerejű rendeletet.” Az emlékezés ezen formájával rendezik át az egyetem épületét. Az emlékezethez mint társadalmi cselekvéshez különféle ideológiák, politikai töltetek társulnak. Újraértelmezhetővé válik a történelem általa. A táblán megörökített esemény az erdélyi magyar orvostudomány létjogosultságát ismét megkérdőjelezi. A jelen igazolásáért, otthonossá tételéért kiválogatják a számukra legmegfelelőbb emlékeket.

Az egyetemre úgy is tekinthetünk mint az etnikai konfliktusok szimbolikus terére. A két emléknap két különböző helyszínen zajlik. Az egyetemről való emlékezés helye Marosvásárhely legimpozánsabb és legismertebb emblematikus épülete, a Kultúrpalota. A konfliktusok helyéről

¹⁵ Weselly Anna: *A kulturális örökség fogalmának változásai. = Kulturális örökség – társadalmi képzelet.* Szerk. György Péter–Kiss Barbara–Monok István. Bp. 2005. 19–25.

¹⁶ Később, a média által láttatott orvostörténetek kapcsán kitérek a kötet részletesebb bemutatására.

¹⁷ Népújság. 2015. LXVII. évf. 121. [19012.] sz.

a békés megemlékezést egy olyan közegben és olyan térben tartják, amely a magyarság, a lokális történelem egy biztos pontját jelenti. Jan Assmann úgy fogalmazta meg, hogy az emlékezetnek „helyszínekre van szüksége és térbeliesítésre hajlik,” az emlékezés tereket alakít ki és rendez át.¹⁸ A főépületben elhelyezett emléktábla betölti az emlékezés azon formáját, amely átalakítja és átrendezi a marosvásárhelyi orvosoktatás helyszínét.

Mivel a múltból alkotott kép egyéni és közös emlékekből is áll, az élettörténet egyik szerkesztési stratégiája a múlt, a jelent megelőző személyes tapasztalatok kifejtése vagy ennek elhallgatása. A múlt elhallgatását a hatalom által felállított cenzúra kényszerítette ki. Adaptációs narratív stratégiákat eredményezett a múlttól való elszakadás.¹⁹ Amikor a konfliktusokról beszélnek az orvosok, nem minden esetben fejtik ki azoknak okát, a hallgatás által utalnak arra, hogy ezeket szintén a rendszer szülte. Az élettörténetek által megtudhatjuk, hogy az egyén hogyan éli meg a történelmi eseményeket. Konkrét példán keresztül vizsgálhatunk egy társadalmi-kulturális jelenséget.

Az antropológusok, a kultúrakutatók az identitás felépítésének folyamatát tartják szem előtt, szimbolikus jelentését hangsúlyozzák. A kollektív identitás vagy önelképzelés és megjelenítés alatt értendő az a kép, amelyet a közösség önmagáról fest. A társadalmi önelképzelés összekapcsolódik a társadalmi emlékezéssel, vagyis a történelmi tudattal.²⁰ A Marosvásárhelyen végzett orvosok, illetve az orvosi egyetem tanárai kollektív identitása a kollektív múltba való emlékezés által érvényesül.

A jelen megkonstruálását az orvosprofesszorok felvállalták az erről való szóbeli és írásbeli vitákban. A professzorok a történelem mögé láttak, a korszaknak a diagnózisát fel tudták és tudják állítani. A jelen kitöltését felvállalták mind az erről való szóbeli, mind az írásbeli vitákban. Az egyetem jogfolytonosságáról gyakran beszélnek és írnak, mindezt továbbviszik és beépítik a jelenbe írásaik által.

Az orvostudomány hagyománya Marosvásárhelyen

Néhány kiemelkedő jelentőségű esemény Marosvásárhelyen, amely az orvosoktatás és a különféle orvostudományi tevékenységek szempontjából mérföldkönek tekinthető:

1864-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók²¹ X. Nagygyűlését Marosvásárhelyen tartották.²² Erdély területén a 11 vándorgyűlés közül a harmadik volt. A Péter házaspár tanulmányában Marosvásárhely értékeit felsorolva világít rá azon döntés lehetséges okára, hogy Marosvásárhelyen szervezték meg e nagyméretű és rangos eseményt. A gyűlésen marosvásárhelyi szakemberek is jelentős számban vettek részt, összesen 113-an. A résztvevők teljes száma 491, ebből 319-en erdélyiek voltak.²³ A gyűlés több helyszínen zajlott, Marosvásárhely jelen-

¹⁸ Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Bp. 1999. 130–131

¹⁹ Keszeg Vilmos: *20. századi életpályák és élettörténetek. = Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és kulturális antropológiáig*. Szerk. Vargyas Gábor. Bp. 2009. 123.

²⁰ Uo.

²¹ A továbbiakban MOTV.

²² Péter Mihály – Péter Mária: *A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók X. nagygyűlését 150 évvel ezelőtt Marosvásárhelyen tartották*. Orvostudományi Értesítő LXXXVII(2014). 139–143.

²³ Uo. 140

tős épületeiben: a Bánfi-házban, az Apolló-palotában, a Református Kollégiumban, a Teleki Tékában, a Vártemplomban. A MOTV nagygyűlése pedig nyomot hagyott maga után, az akkori tanácsház emeletén (ma Rózsák tere 58. szám) emléktáblát helyeztek el, melyen a következő felirat áll: „*A magyar orvosok és természetvizsgálók / 1864 aug.24-sept.2ig / Maros-Vásárhelytt tartott X. nagygyűlése/ emlékéül. / Elnök: idősb. Teleky Domokos. / Alelnök: Szabó József kolozsvári orvostanár. / Titkárok: Knöppfer Vilmos, Szabó József pesti egyetemi tanár. / A tagok összes száma: 491.*”

A magyar orvosi egyetem Kolozsvárról 1945-ben költözött át, és ezáltal az akkor kisvárosnak számító Marosvásárhely egyetemi város rangjára emelkedett. A klinikák elhelyezése nehézségekbe ütközött. Kisváros lévén, két kórház és egy szanatórium állt rendelkezésükre, összesen 250 ágyas férőhellyel. Dr. Puskás György, az egyetem volt rektora erről így vélekedik: „Kétségtelen kompromisszum, viszont egyetlen cél vezetett, az, hogy megmaradhassunk.”²⁴ 1946. február 1-jén Csögör Lajos rektor jelenti, hogy a kadétiskola épületei közül csupán egy készült el a tanárok és diákok fogadására; a kilenc klinika két kórházépületben működik. A Bolyai Tudományegyetem Marosvásárhelyen minden különösebb ünnepség nélkül 1946. február 9-én nyitotta meg kapuit a magyar nyelvű oktatás számára.

1965. szeptember 24-én Nicolae Ceaușescu először látogat Marosvásárhelyre. Megtekinti az ipari átalakítás legfontosabb egységét, a műtrágyakombinátot, majd az 1962-ben román tagozattal bővített oktatási-értelmiségi központot, az Orvosi és Gyógyyszerészeti Intézetet.²⁵ Gagyi József úgy véli, Marosvásárhely 1960–1968 között válik hallhatóan és tapasztalhatóan „vegyessé”.²⁶

Románia 1967 októberében szakított a korábban orosz mintára bevezetett tartományi szerkezettel, és megyerendszert vezetett be. Ez az intézkedés részben a termelőerők egyenletesebb területi eloszlását szolgálta, ugyanakkor jó ürügyként szolgált a tömbmagyarság egységének felszámolásához: ekkor szűnik meg a Maros–Magyar Autonóm Tartomány.

A média által konstruált orvostörténetek

Az egyetemről való emlékezés fenntartásában fontos szerep jut a médianak. Ennek alátámasztására megemlíthetjük Rostás Zoltán *Visszajátszás. Interjúk*, valamint Bodolai Gyöngyi *Hány ember Ön, professzor úr?* című kötetét.²⁷ Mindkettő tudositásként funkcionál, riportterek felvételeinek rögzítéséből született. Érdemes a kötetek előszavában a szerzők indíttatására odafigyelnünk. Rostás Zoltán kifejti nézetét kultúránk egyoldalú bemutatásával kapcsolatban. Szerkesztői tevékenysége alatt a Román Televízió bukaresti magyar adásánál (1970–1974 kö-

²⁴ Puskás György: *Előzmények és adatok a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyyszerészeti Egyetem történetéhez. = A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerész-képzés 50 éve. Adatok, emlékezősek.* Szerk. Barabás Béla– Péter Mihály – Péter H. Mária. Bp. 2005. 27–38.

²⁵ Szovjet mintára a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyyszerészeti Egyetemet 1964-ben Orvosi és Gyógyyszerészeti Intézetnek nevezik át.

²⁶ Gagyi József: *Nagyvárosépítés. A nagyvárossá válás tervezése, első lépései Marosvásárhelyen az ötvenes-hatvanas években.* (Megjelenés előtt) Online: <http://gagyi.adatbank.transindex.ro/belso.php?k=13&p=5281>

²⁷ Rostás Zoltán: *Visszajátszás. Interjúk.* Buk. 1984; Bodolai Gyöngyi: *Hány ember Ön, professzor úr? Beszélgetések.* Marosvásárhely 2013.

zött), az egyoldalúan irodalomcentrikussá vált tömegkommunikációs rendszerben felvállalta a tudományos kutatás terén dolgozó értelmiségiek bemutatását. Próbálkozása sikertelennek bizonyult, viszont ambícióját továbbvitte, míg a rádiónál, majd *A Hét* kulturális hetilap szerkesztőségében sikerült elkészítenie interjút. Szerkesztette a hetilap *TETT* című tudományos mellékletét, itt közölt is néhányat közülük. 1983-ban újra leült beszélgetni a kutatókkal, hét évvel később, remélve, hogy a szembesítés által a munkájuk környezetét is megvilágítják. A szerző úgy véli, ezzel a gyűjteménnyel „második kultúránkról” tudósít, célja az ország legjelesebb tudományos alkotóinak bemutatása. Az Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet (OGYI) professzorai közül Szabó Istvánnal, Száva János Zoltánnal, illetve Zeno Barbu professzorokkal készített interjút közli, melyben karrierjükről és az elért eredményeikről kérdezi őket.²⁸

Bodolai Gyöngyi *Hány ember Ön, professzor úr?*²⁹ című munkája az egészségügy terén tevékenykedő neves szakemberekkel készült beszélgetéseket tartalmazza. Az interjúkötetben a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem professzoraival, a városban dolgozó orvosokkal, a vendégtanárokkal, előadókkal készült interjúk olvashatók. Bodolai Gyöngyi szerkesztő-riporterként rendszeresen foglalkozik egészségügyi témákkal. Mivel legfőképp az orvosok értéket teremtő munkájától értekeznek, a sikeres orvoskarrieréből válogat. A kötetnek célja az egyetem körülményeiről tájékoztatni, és bár nem kizárólagosan a marosvásárhelyi egyetem tanáraival, alapító tagjaival készült interjúkat tartalmazza, mégis ezekre fekteti a hangsúlyt, illetve arra, hogy a város idevonzza az orvostudomány nagyjait.³⁰ Mindkét kötetben a sikeres karrier és az áldozatos munka bemutatása a cél. Munkája olvasmányos és hozzáférhető, néhány interjúrészt egymás mellé helyez, tematikusan csoportosítja ezeket. Az életutak bemutatása során kiemelten foglalkozik a kezdeti nehéz körülményekkel, ezeket később sikerekkel és ellentétekkel ellensúlyozza. A kötetet 2012-ben dr. Ábrám Zoltán, az egyetem tanára mutatta be, és örömet fejezte ki, amiért a politikai küzdelmek árnyékából kilépve végre pozitívan szólnak a MOGYE-ről. A professzorokkal készült interjúkban az oktató- és kutatómunka kerül előtérbe, amely az egyetem alapításától kezdve hozzájárult ahhoz, hogy megerősödjön az orvostudomány Marosvásárhelyen.

A média bár operációs logikájából adódóan a jelenre koncentrál, működése révén mégis a közösségi emlékeket fenntartásához járul hozzá. A szenzációk által hordozott erőteljes érzelmi töltet az érintett témát egyrészt élővé, jelenlevőként átélhető milióvé teheti, másrészt a szenzáció elmúltával metaforikus referenciaponttá, az emlékezés helyévé változtatja.³¹

Az emlékköteteken, önéletrajzi írásokon, interjúköteteken át az emlékezés eljut a napisajtóig, ezzel is utalva arra, hogy a múlt még mindig aktuális problémákat generál.

A kulturális örökség mai konstrukcióit és használatát elemző könyvében David Lowenthal idézi egy őshonos ausztráliai megjegyzését arról, hogy „a fehér emberek nem tudják, mit felejtsenek el és mire emlékezzenek, hogy mit engedjenek el és mit tartsanak meg”.³² Ez a kérdés esetünkben is aktuális: vajon tényleg tudunk válogatni? Hogyan emlékezünk? Kényszerítenek a felejtésre?

²⁸ Rostás Zoltán: *i. m.*

²⁹ Bodolai Gyöngyi: *Hány ember Ön, professzor úr?. Beszélgetések.* Marosvásárhely 2013.

³⁰ Uo. 7.

³¹ Fokasz Nikosz–Kopper Ákos: *Média, emlékezés, identitás. = Emlékezés, identitás, diskurzus.* Szerk. Bodor Péter. Bp. 2015. 307–329.

³² David Lowenthal: *The Heritage Crusade and the Spoils of History.* Cambridge University Press, 1998. 29.

Záró gondolatok

Ha az örökség kulturális viselkedésünk egy formája, ilyen megközelítésben kérdés az, hogy örökségnek számít-e a marosvásárhelyi magyar nyelvű orvoscépzés. Megemlékezünk róla, áthagyományozzuk, féltve őrizzuk, mégis folyamatosan változik és hanyatlik. Egy olyan társadalmi gyakorlatról, kifejezési formáról, tudásról és készségről van szó, melyhez színhelyek kapcsolódnak, melyeket a közösség elfogad, sajátjának tekint. Megnyilvánul szóbeli és írásbeli kifejezési formákban, célja, hogy a tudás és tapasztalat kifejezésének keretét, lehetőséget és hagyományt teremtsen.

Továbbá ugyancsak kérdéses marad, hogy hogyan válik egy kulturális gyakorlat örökséggé. Ennek megválaszolásában a válogatás folyamatának áttekintése segít választ adni. Az általam ismertetett példa két fél álláspontját veszi szemügyre. Melyik közösség tekinti magáénak a marosvásárhelyi orvosképzést? A válogatás joga ezennel azé, aki a birtokba vevő szerepébe kerül.

Megpróbáltam áttekinteni a magyar nyelvű orvosképzésről szóló események mindazon részeit, melyek táplálják a folytonosság eszméit. Egyik oldalról egy új kezdetnek tekintik, míg a másik oldalról a folytonosságot hangsúlyozzák. A magyar nyelvű oktatás folyamatosan változik, a végkifejlete még nem ismert, nem állíthatjuk róla, hogy többé nem lesz rá szükség. A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvosi és gyógyszerészeti képzés kétségtelenül működik a szellemi kulturális örökség fogalmi rendszerében, a magyar közösség olvasatában. A román közösség számára viszont, a Marosvásárhelyen létrehozott orvosi egyetem fizikai léte jelent új kezdetet.

Az egyetem szakmai szintér, ideológiai szempontból semleges hely kellene hogy legyen, de a MOGYE-t a hatalomtól való félelem politikai viszályok színterévé alakította át. A múlt megalkotásának folyamata magába foglalja mindazt, ami meghatároz bennünket.

The Hungarian Medical Education in Târgu Mureş as Cultural Heritage

Keywords: the politics of heritage, continuity, cultural memory, identity of a national minority

In the present study I discuss the Hungarian medical education in Târgu Mureş as a possible topic to be approached in the context of intellectual heritage. Through the example of a social practice I interpret the changes of the scientific terms. I analyze the events about the Hungarian medical education that sustain the principles of continuity. I search for correlations in the phenomena that accumulate in the cultural recollection and constitute the identity of a national minority.

SZEMLE

A történeti mondakutatás mérföldköve

Magyar Zoltán: A magyar történeti mondák katalógusa. Kairosz Kiadó, Bp. 2018. I–XI. – I. Alapítási mondák. Bp. 2018. 347 old. II/A. B. Hősök, történelmi személyek. Nemzeti hősök. Bp. 2018. 519 old. és 457 old. III. Hősök, történeti személyek. Tematikus csoportok. Bp. 2018. 354 old. IV. Háborúk, harcok, szabadságharcok. Bp. 2018. 547 old. V. Legendák. Vallásos témájú mondák. Bp. 2018. 618 old. VI. Bűn és bűnhődés. Bp. 2018. 308 old. VII. Betyármondák. Betyárok és más törvényen kívüliek. Bp. 2018. 846 old. VIII. Kincsmondák. Bp. 2018. 460. old. IX. Egyéb földrajzi és történeti jellegű mondák. Bp. 2018. 519 old. X. Motívumindex és bibliográfia. Bp. 2018. 892 old. XI. A magyar történeti mondák rendszere és tagolódása. Bp. 2018. 480 old. + 133 kép

A magyar mondakutatás mérföldkövének tekinthető Magyar Zoltán 12 kötetben megjelent típus- és motívummutatója.

Az évtizedeken át tartó kitaró gyűjtőmunkával, a feltáratlan régiókban végzett terepmunkával, a meglévő gyűjtemények rendszeres számbavételével, a szakszerű és népszerűsítő kiadványok anyagának áttekintésével, a történeti források figyelembevételével, a magányos kutatók publikálatlan kéziratainak bevonásával a szerző hatalmas archívumot hozott létre. Az így keletkezett gyűjtemény anyagának rendszerezése áll most itt előttünk. A tudományterület számára hosszú évtizedeken át – idestova egy évszázada – állandó, visszatérő feladatként jelentkezett a szóbeli költészet műfajainak katalogizálása és mindezek részeként a mondahagyomány áttekintése. E jelentős feladatnak, sokrétű munkakörnek egyik részterülete jutott el a publikálásig, és most a magyar történeti mondahagyomány rendszerezését üdvözülhetjük. Jelentős kézikönyv készült el egyetlen szakember évtizedeken át kitaró tevékenysége nyomán.

A monda a kisepikai folklórműfajok legjelentősebbike, amelynek jellegzetessége a variálhatóság, változatosság, a lokális kötöttség és ezzel összhangban a típusba tömörülés, vagyis a monda egyszerre

jellegzetesen egyedi, mégis tipikus. Van olyan típus, amelyik csak egyetlen tájegységhez kapcsolódik, míg a másik országszerte ismert, sőt nemzetközi párhuzamokkal is bír. Az 1960–70-es években a folkloristák nemzetközi közössége célul tűzte ki a mondák rendszerezését egy közös szempont szerint. Az elvi, módszertani tanácsok, katalogizálási javaslatok megvitatásakor a nemzeti anyagban jártas kutatók az ellenvetések sokaságát mutatták be, vitatva a tervezetet. A tanácskozások kétségtelen eredménye, hogy megindult a katalogizálási munka, és több országban eljutott a publikálásig, míg másutt kézirat formában áll az anyag az érdeklődők rendelkezésére. Az elkészült mondakatalógusok mindegyike a nemzeti sajátosságokat vette alapul, ezért igen sokfélék. A rendszerezés problémáinak tudatosításával az egyes országok néphagyományának kutatói egymástól eltérő szisztémát dolgoztak ki, noha mindannyian szívesen tekintették példaképnek a német mondakincs rendszerezését, a feltételezett történeti kronológiát és a helytörténetet. A megjelent kiadványok jól bizonyítják, hogy a szakemberek az adott nép folklórájának jellegzetességei alapján tudják legadekvátábban kialakítani az anyagközlés rendszerét. Így tett Magyar Zoltán is, aki az európai mondakutatás eredményeit

áttekintette, megismerte a belső ellentmondásoktól sem mentes hazai és nemzetközi rendszerezési elveket és gyakorlatokat, majd kialakította saját módszerét. Úgy tűnik, különösen Szendrey Zsigmond és Ferenczi Imre tevékenységét vette leginkább figyelembe, míg a sokféle nemzetközi előzmény közül Bengt Klintberg és Pirkko-Liisa Rausmaa módszerének tanulságait hasznosította, míg a szó és névmutatónál Stith Thompson mindmáig nélkülözhetetlen motívumindexére volt tekintettel. Minden esetben a történeti monda műfaji adottságából indult ki, ügyelve arra, hogy meddig tekinthető egy narratívamondának, történeti mondának vagy hiedelemmondának, esetleg más műfajnak. A rendszerezés során döntenie kellett, mikor, mennyiben nézhető az adott szöveg történeti aspektusból, mikor indokolt máshová, például a hiedelemmondák körébe sorolni. A katalógizálás nyitott kérdéseihöz tartozott a mitikus hősökről, természetfölötti jelenségekről szóló, helyhez kötött narratívák történeti mondaként kezelése. Minden mondakatalógust készítő szakember megküzdött a határesetekkel, és tapasztalniuk kellett az ellentmondásokat. Esetenként szembesültek azzal a ténnyel, hogy a népköltészet nem típusokba, esztétikai kategóriákba zsúfolja az epikus mondanivalót – ezt a szakember teszi –, így az adatok csoportosításánál a merev kereteket át kell törni. Tényként áll a kutatók előtt a valóság és a történelmi emlékezet közti távolság. A megtörtént vagy annak vélt események tradíciója esetleg erkölcsi, hitbeli elemekkel bővül, és az ezekről szóló történetek a katalógizálásnál akár kétféle tematikus csoportba kerülhetnek. A mondák a szóhasználatban a terminus technikusoktól függetlenül maradtak fenn, és a helyi mondák közös elemei történeti és földrajzi szempontból elemezve többféle kategóriába kerülhetnek. Például a szabadságharc mondaköréből a csodás menekülést lehet a hiedelemmondák közé sorolni vagy a történetiek közé. A rendszerezési módszerben található ellentmondásokat a motívumindex kiküszöböli. A katalógus az egyes típusok variánsait földrajzi-táji tagolódáshoz igazodva sorolja fel, a tájegységek alapján nyugatról keletre haladva Dunántúlról indulva Moldváig

követte. A X. kötetben a tematikusan csoportosított típusokat, motívumokat betűrendben közli, könnyen áttekinthető módon. Így alkot szerves egységet a kilenc-kötetnyi típus- és motívumjegyzék.

Magyar Zoltán 112 000 narratívát tartalmazó gyűjtemény alapján vállalkozott a típus- és motívummutató elkészítésére. A típusok megalkotásánál, a nagyobb tematikus egységek kialakításánál felhasználta a korábbi kutatási eredményeket, megőrizte a meggyökerezett szóhasználatot. A kutatás alapvető kérdéséről, hogy mi a monda, a történeti monda, hol van a műfaji határ, és más teoretikus kérdésekről nem a kézikönyv elején, hanem az eredmények bemutatását összegző XI. kötetben olvashatunk. Az első kilenc kötetből álló anyaga alapján látható, hogy a szerző nem a monda meghatározásából indult ki, hanem az archívumot rendezte. Ezt tükrözi az elkészült katalógus egész felépítése. Ismétlem, Magyar Zoltán adatokból indul ki, nem elméleti definíciókból, és a sok ezer szöveg rendjét úgy dolgozta ki, hogy különböző szempontok, szóhasználatok, típuscímek, fogalmak, motívumok az utalások segítségével a történeti mondák sokféle egymáshoz kapcsolódása, a szájhagyomány lényege bárki számára megismerhető legyen. A magyar történeti mondahagyományban való tájékozódást a X. kötet mutatói és a bibliográfia segítik. Ha egy monda sok elemből áll – pl. a honfoglalásról szól –, a motívumokat és azok párhuzamait, a személyek neveit, lokális vonatkozásait az indexben megtaláljuk, de a teljes szöveget nem. A 112 000 monda az MZ jelzetű archívumban van. Ha készült a témáról összefoglaló bármilyen írás, tanulmány, úgy arról a bibliográfia ad tájékoztatást. A teoretikus eredmények a záró kötetben olvashatók. Ott esik szó az elméleti kérdésekkel foglalkozó szakemberek kutatásaira támaszkodva, a történeti mondák összefüggéseiről, a természetfeletti elemek és az egyes történelmi események folklórvetületeiről, a történetiség és a lokalitás összefüggéséről.

Miben gazdagította Magyar Zoltán mostani munkája a magyar folklorisztikát? A történeti szemlélyhez, eseményhez, illetve egy-egy adott helyhez köthető folklór a közösség történeti tudatának

vetületét egy rendszerbe zsúfolta. A megjelent nemzeti katalógusok anyagának összevetésével a szerző bemutatta a folklór szinten regisztrálható történeti tudatot az eredetmondáktól a közelmúltban megtörtént eseményekre való emlékezésig. A mondák bonyolult kapcsolata mindjárt az első kötetnél, az alapítási mondák rendszerezése kapcsán szembeötlő. A földrajzi nevek tömkelege őrzi a történeti eseményekre vonatkozó emlékeket, várak keletkezését, templomok létesítését, táji csoportok elkülönülését, melyekről esetenként csak az utóbbi századokban születtek mondák, máskor az írásbeliség előtti, régimúlt időkben gyökerező képzetet, különleges eredetbe vetett hitet őriznek. A legelső kötet a krónikás eredetű, honfoglalásra utaló hagyomány adataival kezdődik. Zömmel egy-egy település eredetére, vár építésére, templom alapítására, a község sorsával kapcsolatos helyi ismeretre, történelemtudatra utalnak az eredetmondák, egyúttal az etnikai, táji, kisközösségi csoportok elkülönülését őrzi a szájhagyomány. A mondák feljegyzési helye általában a lokális történeti tudatot tükrözi, de bizonyítja azt is, hogy nemcsak az adott földrajzi térségben lakók között szűkebb körben ismerték ugyanazt a motívumot, hanem esetenként egymástól távol eső települések lakói is megőrizték, mint például a matyók, palócok esetében. A táji csoportok elkülönülését jelző viseleti darabok eredete szintén a mondák tárgyává lett, miként akár a fálucsfüfölk. Lehet, hogy az *Alapítási mondák* című kötet nem minden adata tekinthető szűkebb szóhasználat szerint „alapítási” mondának, eredetmondának, mint pl. a nemzetiségekre, etnikai csoportok megítélésére vagy a helységek létesítésére utaló elbeszélések. Esetenként a hiedelemelemek színesítik a eredetmondákat, mint pl. a matyók rózsás kötényének eredetéről szóló. Az alapítási mondakörhöz kapcsolódik a híres családok, címerek eredetéről szóló szóhagyomány. Különösen gazdag témakör foglalkozik a templomépítéssel, amelyekre az alapítási mondákat tartalmazó I. kötetben túl még a kincsmondák típuskörében további példákat találunk.

A történeti nevekhez kötött mondák száma igen nagy, és ezek logikusan szerves egységet alkotnak.

A kettéosztott II. kötetben lényegében a személyek életének időrendjében – Atillától a 20. századi hírességekig – sorolja a nevekhez köthető narratívák adatait. A híres történeti személyekről szóló mondák népszerűségi jegyzékét a Mátyás-hagyomány vezeti, de ha a típuszámokat nézzük, a Habsburgokhoz köthető szóhagyomány változatosabb, mint a Kossuth- és a Rákóczi-mondakör. Ha a variánsok számát figyeljük, láthatjuk, hogy a Kossuth-mondák népszerűsége felülmúlja a Habsburg-mondakört, emellett viszont tájékoztat a magyar folklór nemzetközi párhuzamairól, vagyis egy-egy motívum nemzetközi ismertségéről. Abban az esetben, ha a történeti személy neve, tevékenysége nagyobb tematikus csoporthoz köthető, úgy a róla szóló mondák a III. kötet rendjébe kerültek, ahol a sárkányölő hősoktól, bátor női harcosoktól, negatív és ambivalens hősoktól egészen Hitlerig tíz tematikai egységben változatos csoportokat találunk. Ebbe a témakörbe kerültek a Szent Koronáról szóló mondák, amelyek talán közelebb állnak a szent helyek, tárgyak tiszteletéről szóló témakörhöz a legendák mellett. A fentiekől elkülönített újabb nagy egység a háborúk, szabadságharcok, csaták, társadalmi konfliktusok, katalizmák, forradalom és ellenforradalom emlékeit őrző folklór, amely a IV. kötetben 13 nagyobb csoportba van sorolva. A 20. század történeti eseményeinek folklórvetületének gazdag példatára ez a kötet, noha a rendelkezésre álló kiadványok, gyűjtések száma véges. Magyar Zoltán elsőként vállalkozott az élményelbeszélésekből ismert, de tipizálható narratívák folklórszemponitú rendszerezésére. Ezek között találjuk a 19. és 20. századi katalizmák emlékeit, többek között a megbecstelenített nőkről, papokról, de a börtöntörténetek, lincselések folklórvetületei, a vasfüggöny körüli mondák, a városi folklórban fennmaradt tipikus szövegek hiányzanak.

A történeti személyektől elválasztott vallásos témájú mondák és legendák az V. kötetbe kerültek. Kegyhelyek, csodás jelenések, természetfeletti tulajdonsággal rendelkező személyek, angyalok, látomások és egyéb vallási vonatkozású mondák 17 különböző témakörben szerepelnek. A népi vallásosság gazdag anyagának egy része kapott helyet a történeti aspektusból rendezett katalógusban, így

a helyi események között a látomások, kegyhelyekhez köthető csodák és Mária jelenései. A természetfeletti jelenségek a lokális mondakincs szerves része, ezért pl. Mária megjelenése nem hiedelemmondaként, hanem történeti összefüggésben került a katalógusba. A VI. kötet öleli föl a bűn és bűnhődés témakört, zömmel hiedelemmondákat. A kővé válás, ünneprontás, hamis tanúzás, istenkáromlás, a keresztény erkölcs és elvárás megsértései egyéb témakör közel 900 típusba rendezhető 12 nagyobb tematikai egységben. Amennyiben elkészül a teljes magyar mondakatalógus, a természetfeletti vonatkozású narratívák bizonyára a hiedelemmondák között is helyet kapnak. Jelenleg azt méltányolhatjuk, hogy a helységekhez kötött népköltészeti anyagot ebben a rendszerben is megjelölhetjük.

A következő vastag kötet a VII., amely a betyárköltészet prózahagyományát öleli föl. A magyar történeti mondaköltészet egészét tekintve a betyármondák alkotják a legváltozatosabb, legszínesebb, legterjedelmesebb tematikus egységet. Sok betyárt név szerint ismerhetünk, életéről jegyzőkönyvek, vallomások, történelmi adatok, anyakönyvek, egyéb dokumentumok tanúskodnak, de vannak, akik fantáziánévvél élnek a szájhagyományban. A betyárköltészet szép bizonyítéka a népköltészet folyamatos változásának. Ráadásul a szomszéd népek körében népszerű betyárok bővítették a magyar hagyományt, így tovább színezik az amúgy is gazdag mondakört. A nevezetes betyárok név szerinti regisztrálásán túl a velük kapcsolatos események tipizálására is sor került. Így a származásukról, betyárrá válásról, szokéseikről, virtuskodásról, rablásról, jótéteményekről, szeretőkről, ellenségeikről, segítő készségeikről, börtönéletükről és sok más egyébről szóló mondák a betyárok életét sokszínűen mutatja be a katalógus hetedik kötete, kiváló tárházként egy újabb monográfiához.

A VIII. kötetbe került a kincsmondák katalógusa tíz kisebb csoportba rendezve legfőbb jellegzetes motívumaik alapján. A kincsmondák részben kapcsolódnak történeti szereplőkhöz, eseményekhez, helyi nevezetességekhez, bár zömmel hiedelemmondák. A kincs elrejtése és megtalálása, a rejték hely őrzése, illetve a mitikus állatok, természetfeletti személyek segítsége

nemcsak a mondákban, hanem a mesékben is karakterisztikus motívumokként jelennek meg. A folklór ezen részében a mesei-mondai motívumok kapcsolatát a konkordancialista jól mutatja. Itt is, mint a fentebbi kötetnél, szintén el kellett tekinteni a műfaji határoktól.

A vegyes témaköröket átfogó IX. kötet az egyéb földrajzi jelenségekhez, folyók, vizek, barlangok, alagutak eredét őrző mondákat, óriásokról, tündérekéről vagy a való világ gondjairól, jobbagysorsról, földosztásról szóló mondákat, nehezen kategorizálható témákat öleli fel a mitikus régi időről, történeti társadalmi folyamatokig, a dzsentrivilág, a kommunizmus, a katasztrófák, a járványok, a törvénykezés emlékeire figyelve. A vizek, folyók stb. eredetmondái már az első kötetben, az alapítási mondák között is helyet kaptak. A katalóguskészítés nehézségeit, problémáit jól mutatja ez az összeállítás. Tematikus egység, típus, altípus, toposz, motívum, történetiség heterogén szempontjai nehezen egyeztetethetők.

A szűkre fogott bemutatással érzékeltetni szeretném a történeti mondák sokféleségét és a csoportosítás nehézségeit. Valóban a történeti személyek a honfoglalás korától a 20. századig nagy számban, különböző jelentőséggel és gyakorisággal maradtak meg az emlékezetben. Ezt jól tükrözi a katalógus. A rendszer összeállításakor a történeti egymásutánosság igénye az elsődleges, de emellett az időrendet mellőzve a tematikus csoportosítás is indokolt, amit a betyármondák különállása mutat. A katalógusból kiviláglik, hogy a földrajzi helynevekhez köthető folklór lényegesen kisebb, mint a történeti mondakör, bár a kincsmondák, legendák is a lokális hagyomány részei. A típusmutatók, a névmutatók és a motívumindex segítségével a X. kötet összesítéséből tájékozódhatunk a mondák gazdagságáról, szerteágazó témaköréről, előfordulási gyakoriságukról.

Az elkészült katalógus zárókötetete a tanulmányok gyűjteménye, ami a mondakatalógus előzményeiről, bázisáról, a munka során felvetődött műfaji kérdésekről, a különböző alműfajok elkülönítéséről, a hagyományozódás megannyi kérdéséről tájékoztat. Mint fentebb említettem, a XI. kötet alapján ismerjük meg az elvégzett munka előzményeit, a felvetődött

problémákat, a hőstípusokról alkotott vélekedést, a történeti és regionális tagolódást.

Magyar Zoltán évtizedes, kitartó, következetes munkájával alakította ki szájhagyomány rendszerezési lehetőségét. A hazai és nemzetközi szakirodalomból, elődök munkájából merítve jött létre az a sajátos módszer, amelynek eredményeként megszületett a mondakatalógus. Bárkinek lehet ellenvetése akár módszertani, elméleti vagy gyakorlati kérdésekben, de vitathatatlan elismeréssel állhatunk az elvégzett munka mellett. A katalógus nagy érdeme a magyar történeti mondahagyomány világos áttekintése és az a tény, hogy az adatok sokaságával reprezentálni tudta a szájhagyományban őrzött történeti tudatot. Mindezt olvasmányos stílusban teszi, nem száraz bikkfanyelven. A katalógusban felsorolt típusok angol fordítása a nemzetközi kutatás előtt nyitotta meg a kaput, az összehasonlító folklorisztikának kínálja a mondakincset. Jó olvasni, hogy készül egy angol nyelvű rövidebb terjedelmű összefoglalás az FFC számára. A magyar és nemzetközi motívumok összefüggését tartalmazó konkordanciajegyzék már ebben az egyszerű formában is megmutatja a hazai folklor távolabbi kapcsolatait. A türelmetlen kutató egyetlen katalógusban sem találja meg könnyen azt az egy típust vagy motívumot, amit az adott pillanatban éppen keres. A tájékozódási nehézségeket jól

bizonyítják a Thompson-féle motívummutatóról írt bírálatok. Reméljük, a Magyar Zoltán által összeállított mondakatalógus a többféle hivatkozásával mindenki számára könnyen használható és a folkloristák, valamint a folklór iránt érdeklődők körében jól forgatható kézikönyv lesz.

A megjelent katalógust a rangos nyomdai, szerkesztői kivitelezés könyvészetileg is érdemes munkává tette, jó kézbe venni, rácsodálkozni, forgatni. Az egyhangú betűk megtekintése előtt a mívesen tervezett könyvkötés kedvező élményt kínál. Koszta Mónika alkotta meg a borítót a magyarközlösi református templom 1778-ban készített díszai alapján. A karzatkép tizenkét részletével vizuális impressziót kapunk a néphagyomány összetett létezéséről a mondákon kívüli dimenziók felidézésével. A zárókötet végén megtekinthető 133 fotó pedig a néprajzi gyűjtés egy-egy pillanatának rögzítésén túl dokumentálja a történeti mondákhoz kapcsolódó emlékeket, többek között Szent László lovának megkövesedett nyomát, az angyal megjelenését, Jákob létráját. Túlzás nélkül mondhatom, hogy Magyar Zoltán a néprajzkutatást, az összehasonlító folklorisztikát, történelemismeretet művelődéskutatást alapvető kézikönyvvel gazdagította.

Kríza Ildikó

A magyar történeti mondák szintézise

Magyar Zoltán: A magyar történeti mondák katalógusa. Kairosz Kiadó, Bp. 2018. I–XI. – I. Alapítási mondák. Bp. 2018. 347 old. II/A. B. Hősök, történelmi személyek. Nemzeti hősök. Bp. 2018. 519 old. és 457 old. III. Hősök, történeti személyek. Tematikus csoportok. Bp. 2018. 354 old. IV. Háborúk, harcok, szabadságharcok. Bp. 2018. 547 old. V. Legendák. Vallásos témájú mondák. Bp. 2018. 618 old. VI. Bűn és bűnhődés. Bp. 2018. 308 old. VII. Betyármondák. Betyárok és más törvényen kívüliek. Bp. 2018. 846 old. VIII. Kincsmondák. Bp. 2018. 460 old. IX. Egyéb földrajzi és történeti jellegű mondák. Bp. 2018. 519 old. X. Motívumindex és bibliográfia. Bp. 2018. 892 old. XI. A magyar történeti mondák rendszere és tagolódása. Bp. 2018. 480 old. + 133 kép

A magyar értelmiségiek elsősorban a nemzetépítés hőskorában, tehát a hosszú 19. században,

a mesékkel együtt fedezték fel a falusi földművesek által szóban megőrzött mondákat, régi korok

Pozsony Ferenc (1955) – néprajzkutató, az MTA külső tagja, egyetemi tanár, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, pozsonyferenc@yahoo.com

eseményeivel kapcsolatos történeteket. A magyar népköltészet kutatói az utóbbi két évszázadban hatalmas szöveganyagot rögzítettek és publikáltak. Közben számos történeti monda, például Orbán Balázs és Benedek Elek kötetei révén, nyomtatott formában újra elterjedt szélesebb körben, visszajutott a szájnyelvről írottakba, folklorizálódott. A 20. század második felében népköltészetünk több csoportjának rendre elkészült összesítése, szakszerű rendszerezése és tipologizálása, valamint nemzetközi párhuzamokkal való összehasonlítása és elemzése.

A budapesti Kairosz Könyvkiadónál nemrég jelent meg Magyar Zoltán tizenkét kötetes katalógusa a magyar történeti mondákról. A szerző az utóbbi három évtizedben szisztematikusan összegyűjtötte a különböző archívumokban, nyomtatott forrásokban és az élő szájnyelvről megőrzött mondaszövegeket.

Magyar Zoltán 1967-ben született az alföldi Kiskőrösön, ahol 1985-ben érettségizett. A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen 1993-ban szerzett történész-etnográfus-irodalmár diplomát. Szakdolgozatát a moldvai csángók búcsújárásairól írta. 1994-től előbb a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetemen, majd a Magyar Nemzeti Múzeumban dolgozott. 1997-től egészen napjainkig az MTA Néprajzi Kutatóintézetében a Folklor Osztály kutatója, főmunkatársa. Közben 2003–2004 között a Habsburg Történeti Intézet ösztöndíjas munkatársa volt. Hosszabb tanulmányút keretében alapkutatókat végzett és dokumentálódott kolozsvári és londoni tudományos intézetekben. Közel 70 önálló kötete, gyűjteménye, több mint száz tudományos közleménye jelent meg magyar és különböző idegen nyelveken.

Magyar Zoltán diákként kezdte el a Kárpát-medencében élő mondák összegyűjtését. Előbb a Szent Lászlóval kapcsolatos hagyománykör szövegeit és ábrázolásait, majd az Árpád-házi szentekkel és a magyar történelem kiemelkedő alakjaival kapcsolatos mondákkal foglalkozott. Még az 1990-es évek elején határozta el, hogy a terepen kiegészíti az eddigi, térben hiányzó gyűjtéseket, majd tudatosan felépített és megszerkesztett adatbázisban, archívumban összesíti a magyar nyelvterületen eddig rögzített történeti

mondákat. Megfeszített terepmunkája során hatalmas szöveganyagot regisztrált, azokból pedig már számos tematikus és táji gyűjteményt publikált.

Terveinek megvalósítását, szöveganyagának tárolását, rendszerezését és feldolgozását, tehát mondakatalógusának finalizálását messzemenően elősegítette az egyre okosabb számítógépek megjelenése. Egyszemélyes műhelyében kialakított archívuma összesen 112 000 történeti mondatot tartalmaz, melynek egyharmada saját gyűjtőmunkájának eredményeként került lejegyzésre. Magyar Zoltán azt is tervezi, hogy ezt a hatalmas szövegtömeget digitális formában adja a közeljövőben.

Az európai folkloristák közvetlenül a második világháború után kezdtek foglalkozni az addig összegyűjtött mondák tudományos meghatározásával, definiálásával és csoportosításával. Egy Budapesten 1964-ben megszervezett találkozójukon a mondákat négy nagyobb csoportba (eredetmagyarzó, történeti, mitikus és vallásos) sorolták. A magyar mondaanyag alapvető műfaji, formai és tartalmi jellegzetességeit Dömötör Tekla foglalta össze még 1979-ben.

Az újabb magyar néprajzi szintézis ötödik, 1988-ban megjelent kötetében Nagy Ilona foglalta össze az eredetmagyarzó mondák kutatástörténetét, mesékhöz fűződő viszonyát, történeti alakulását, alapvető tartalmi és formai sajátosságát. *Az Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához* 6., 1980-ban megjelent kötetében Bihari Anna publikálta a magyar hiedelemmondák katalógusát, majd az újabb magyar néprajzi szintézisben szintén ugyanő mutatta be e szövegcsoport alapvető sajátosságait. A magyar történeti mondákról ugyanott Lengyel Dénes közölt magvas összefoglalást.

Magyar Zoltán most megjelent katalógusa hatalmas szövegtömeget épít fel, melynek szakszerű rendszerezését, csoportosítását és tipologizálását a szerző elsősorban a nemzetközi és a magyar szakirodalom segítségével, valamint szerteágazó terep- és levéltári munkája során szerzett ismeretei, tapasztalata alapján végezte el.

Az érdeklődők Magyar Zoltán tizenkét kötetes katalógusában megtalálják a történeti mondák pontos típusszámát, típuscímét, magvas tartalmi leírását,

valamint az eddig összegyűjtött és publikált változatok lelőhelyét és forrását. Minden egyes típus esetében a szerző régióként (Dunántúl, Felvidék, Alföld, Erdély, Székelyföld és Moldva) és kronológiai sorrendben közli az oda besorolt szövegváltozatok pontos lelőhelyét, forrását, bibliográfiai adatait.

A szerző az első kötetben az alapítási mondák típusait közli. Rendre csoportosítja és tipologizálja a honfoglalással, államalapítással, etnikai csoportok és nemzetiségek, családok, kultúrjavak, halmok, árkok, ünnepek és szokások eredetével, különböző helységek, birtokok alapításával, valamint nevezetesebb várak és templomok építésével kapcsolatos hatalmas szöveganyag legfontosabb típusait.

A kiemelkedőbb hősökkel, történelmi személyekkel, nemzeti hősökkel kapcsolatos mondaszövegek típusait három (Ia, IIb, III.) kötetben sorakoztatja fel. Azokban rendre bemutatja az Attilával, Budával, Álmoossal, Árpáddal, Koppánnal, Géza fejedelemmel, Szent Istvánnal, Szent Lászlóval, az Árpád-kor szentjeivel, IV. Bélával, Toldival, Hunyadi Jánossal, Lászlóval és Mátyással, valamint Kinizsivel kapcsolatos mondák típusait. A nemzeti hősök sorában a IIb. kötetben ismerteti a Dózsával, Báthoriakkal, Bocskaival, Bethlen Gáborral, Rákóczi Ferencsel, Thököly Imrével, Kossuth Lajossal, Petőfi Sándorral, valamint különböző 18–19–20. századi hősökkel és árukkal kapcsolatos mondák tematikus csoportjait.

A harmadik kötetben a hősök, történelmi személyek tematikus csoportjait, a hősmondák fontosabb típusait és témakörét ismerhetjük meg: származásukat, születésüket, hőssé válásukat, valamint harcokban kitűnő, üldözött, igazságos, bölcs és szerelmes hősöket. Áryaltan kategorizálja és tipologizálja a sárkányölő, a nagy erejű és női hősökkel, valamint a veres baráttal, különböző negatív hősökkel és árukkal kapcsolatos narratívákat.

A negyedikben a hódító, honvédő, függetlenségi és világháborúk szöveganyagát, osztályozza és sorakoztatja fel. Olyan témákat különít el, mint ellenség, menekülés, hódítók, majd honvédő, függetlenségi, világ-, polgár- és vallásháborúk, továbbá helyi konfliktusok, parasztlázadások, forradalmak és velük kapcsolatos próféciák és előjelek.

Az ötödik kötetben a vallásos témákat (pl. kegyhelyek, képek, szobrok, oltáriszentség, kereszt, harang, forrás, gyógyulások, csodás jelek, sors, jelenések, látomások, angyalok, szentek, szent életű emberek, mágikus erejű papok) megőrkítő szövegek típusait mutatja be.

A bűn és bűnhődés témában a kővé válás, elsüllyedés, ünneprontók, mennykő, titokban nem maradó bűn, megátkozott bűnös, hamis eskü, istenkáromlás, bűnös ember temetése, valamint a holtában való bűnhődés köré szerveződő szövegek csoportjait ismerhetjük meg.

A hetedik kötetben a betyárokkal és törvényen kívüliekkel kapcsolatos szövegek típusait ismerhetjük meg. Azok sorában származásukkal, betyárrá válásuk okaival, egyedi jellemzőikkel, bosszújukkal, rablásiakkal, nevezetesebb cselekedeteikkel, természetfeletti képességeikkel, társaikkal, szeretőikkel, ellenségeikkel, meneküléseikkel, elfogásukkal, szökéseikkel, börtöneikkel, halálukkal kapcsolatos szövegtípusokat találjuk. E csoportban a legváltozatosabb és a leggazdagabb mondaanyag elsősorban nemzeti betyárunkhoz, Rózsa Sándorhoz kapcsolódik. Továbbá Angyal Bandi, Bogár Imre, Jáger Jóska, Patkó Pista, Pintye, Sobri Jóska, Vidróczki Marci és más rablók nevezetes történeteit megőrkítő szövegek típusait különítette el a szerző.

A következő kötetben Magyar Zoltán a magyar kincsmondák altípusait sorakoztatja fel. Azok sorában megismerhetjük az elásott kincs helyével, a megtalálás speciális idejével, elrejtésének körülményeivel, őrzőivel, a kincsásással és kereséssel, annak előjeleivel, fajtáival, az elátkozott kincs ártaival, valamint a sikertelen ásással kapcsolatos történetek csoportjait.

A kilencedik kötetben az egyéb földrajzi és történelmi jellegű mondák belső csoportjaival ismerkedhetünk. Magyar Zoltán külön altípusba sorolja a folyókkal, tavakkal, barlangokkal, sziklák eredetével, mitikus előidézőkkel, történelmi emlékekkel, alagutakkal, nevezetes fákkal, földrajzi helyekkel kapcsolatos vagy helynevek eredetét magyarázó történetek, szövegek típusait.

A tizedik kötetben találjuk a magyar történelmi mondák legjellegzetesebb, igencsak gazdag

motívumainak indexét és bibliográfiáját. A motívum-indexet olyan konkordanciajegyzék követi, mely voltaképp azt tükrözi, hogy a magyar történelmi mondák hogyan illeszkednek bele a nemzetközi regiszterbe, mondaanyagba. Továbbá itt találjuk a felkeresett, történelmi mondaszövegeket őrző kéziratárak, középkori források, rövidítések, források jegyzékét, valamint a kérdéskör alapvető bibliográfiáját.

Az utolsó kötetben a szerző rendre magvasan összefoglalja a magyar történelmi mondaszövegek összeállítását, archiválását, rendszerezését, tagolását, tipologizálását során szerzett tapasztalatait, alapvető tudományos eredményeit és következtetéseit. Bemutatja a kérdéskörrel kapcsolatos nemzetközi, tudományos eredményeket, a magyar mondák kutatástörténetét, az általa összeállított mondakatalógus adatbázisát, a mondarendszerezés műfajelméleti kérdéseit, a mondaszövegek műfaji kérdéseit, kapcsolódásait, átmeneteit és határsívjait, a mondaszövegek szájhagyományozódásának kérdéseit, kronológiai, területi és tematikai tagolódását.

Utána egy-egy konkrét elemzést szentel a birtokalapításokkal, Mátyás király, sárkányölő hősök tetteivel, csodás képmásokkal, kegyképekkel, titokban nem maradó bűnökkel, Pintye vitézzel, kincsszerzőkkel kapcsolatos mondáknak. A kötet elemzései és értelmezései nagyon gazdag magyar és nemzetközi szakirodalomra épülnek. Az utolsó kötetet gondosan összeválogatott, 133 forrásértékű, legjelentősebb történelmi mondáink helyszínével, tárgyi emlékeivel, szereplőivel, régi vizuális ábrázolásaival kapcsolatos képmelléklet zárja. Kiemeljük, hogy minden kötet belső borítóján a Magyar Királyság 1900 körül készített, korabeli megerendszerét tartalmazó térkép segíti a tájékozódást.

A szerző egyértelműen megfogalmazza, hogy az etnográfus, folklorista alapvető feladata elsősorban a kulturális elemek szakszerű megőrkítése, adatolása, rendszerezése, elemzése és közreadása. Magyar Zoltán történelmi mondakatalógusát elsősorban szakértőknek, folkloristáknak, irodalmároknak, művelődéstörténészeknek, tanároknak és a téma iránt reálisan érdeklődőknek szánta.

A Kovács Ágnes nevével fémjelzett, 1987–2001 között megjelentetett tízkötetes magyar népmese-, valamint a Bihari Anna által 1980-ban közreadott hiedelemmonda-katalógus után Magyar Zoltán kitaró és rendszeres kutatómunkával elkészítette a történelmi mondák alapvető típusait tartalmazó, szakszerű, tudományos igényű összefoglalását.

A történelmi mondákat összesítő adatbázis megszerkesztése, elemzése és értelmezése során Magyar Zoltán pontosan érzékelte és regisztrálta, hogy a polgárosodás és a modernizáció milyen gyökeresen átrendezte a falusi közösségek belső és külső kommunikációját. Lokális közösségeikben a polgári népoktatás hatására egyre szélesebb körben elterjedt az írás és olvasás gyakorlata. Már nemcsak a szóbeliség, hanem az írásbeliség is, sőt a posztmodern kommunikációs csatornák (rádió, tévé, internet) is jelentős szerepet játszanak történeteik folyamatos forgalmazásában, alakításában és átadásában. A szerző arra is rámutatott, hogy a korábban nyomtatásban megjelentetett mondaszövegek később hogyan folklorizálódtak, hogyan kerültek vissza a szóbeliségbe, az élő szöveg- és történetmondásba.

Magyar Zoltán megfeszített, három évtizedes egyéni terepmunkával a Kárpát-medence sok-sok vidékén feltárta, hogy az élő szóbeli hagyományok milyen történelmi mondákat öríttek meg egészen az 1962-es erőszakos kolhozosításig vagy napjainkig. Magyar Zoltán nagy érdeme, hogy hatalmas írott, kéziratot és nyomtatott forrásanyagot, különböző szövegeket, kiadványokat tekintett át, használt fel, amikor adatbázisát korszerű tudományos módszerekkel és koncepciók alapján megszerkesztette, szövegtörzset pedig tartalmi szempontból csoportosította és tipologizálta.

Kihangsúlyozzuk, hogy a 112 000 szövegből álló magyar történelmi mondaadatbázis egész Európában imponáns eredmény, tudományos alkotás, mely ugyanakkor azt is tükrözi, hogy a magyar anyag változatokban, mennyiségében milyen gazdag, tehát sokszorosa az európai átlagnak. Magyar Zoltán szintézisében kiemeli, hogy a magyar mondaszövegek számos közkedvelt európai vándormotívumot tartalmaznak. Továbbá azt is kihangsúlyozza, hogy a sajátos magyar történelem, a magyarság változatos természeti, etnikai, felekezeti,

kulturális környezete nagyon sokszínű szellemi kultúrát, nagyon gazdag történeti mondaanyagot eredményezett. Ugyanakkor ez a szövegváltozatokban, egyedi és vándormotívumokban gazdag mondaanyag sajátos formában és eszközökkel a magyarság jellegzetes történeti tudatát, a múlt felé gyakran forduló mentalitását is tükrözi.

Magyar Zoltán történeti mondakatalógusa nemcsak a magyar, hanem az európai folklorisztikának is jelentős, kiemelkedő szakmai, tudományos eredménye. Elemző és értelmező kötetét rövid angol nyelvű összefoglalás is zárja. Azonban elgondolkozhatunk

azon is, hogy egy idegen nyelvű érdeklődő, szakember hogy fogja ezt a magyar nyelvű szintézist mélységében megismerni és felhasználni. El tudtuk volna azt is képzelni, hogy a szerző megadja angol nyelven is a típusok és altípusok magyar címét, s idegen nyelven is közli a motívumindex és a konkordiajegyzék kulcsszavait. Úgy vélem, mindez megvalósítható egy olyan újabb, 13. kötetben, mely közölné a magyar történeti mondák típuscímeinek és legfontosabb kulcsszavainak, valamint alapvető motívumainak angol nyelvű változatát.

Pozsony Ferenc

Három tavaszi játék szimbolikus üzenetei

*Gazda Klára: Nyiss kaput, új bíró! Népi játékok szimbolikus üzenete.
Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár 2017. 312 old. (Kriza Könyvek 42.)*

Gazda Klára *Nyiss kaput, új bíró! Népi játékok szimbolikus üzenete* című kötete 2017-ben jelent meg a Kriza János Néprajzi Társaság gondozásában, Jakab Albert Zsolt szerkesztésében. Ebben a tanulmánykötetében a szerző három tavaszi népi játékot mutat be, illetve azok képeit, hiedelmképzeteit, szimbolikus üzeneteit, a játékok szellemi háttérét igyekszik felderíteni.

A kutatás színvonalasságáról tanúskodik, hogy Gazda Klára – korábbi munkáihoz hasonlóan és rá jellemző módon – következtetései megfogalmazásához rendkívül gazdag forrásadatbázisra épít. A bemutatott játéktípusok elemzése során felhasznált adatok egyrészt saját gyűjtéseiből származnak – főleg a *Gyermekvilág Esztelneken* (1980) című monográfiájában megjelent szövegek, szokásleírások, hiedelmképzetek stb. –, másrészt pedig igényes szöveggyűjtemények és adatbázisok forrásanyagából közölt rítusszövegek, gyakran kottákkal és játékleíró részekkel.

Gazda Klára főleg Ivan Evseev román kutató módszertani javaslatait követve elemzi a népi játékokat, figyelve azok összetettségére: a játék

megnevezésére, a játékosok számára, életkorára, nemére, a játék tárgyi tartozékaira, időszakára, helyszínére, szövegére, dallamára, térformájára, cselekményére, minden apró részletére. Emellett érintőlegesen figyel a játékok átalakulásának gazdasági-társadalmi-ideológiai kontextusaira is. A három tavaszi játékot magyar vonatkozásban elemzi, de ahol felfedezni vél más népektől kölcsönzött elemeket, hasonlóságokat, ott azokat is bemutatja, elemzi, tágabb képet nyújtva ezáltal egy-egy jelenség kapcsán.

A kötet három nagy egységre tagolható, mind-egyikben egy-egy tavaszi játéktípus elemzésére kerül sor, majd a szerző további kisebb részekre tagolja a három nagy egységet a játéktípus sajátosságaitól függően. A kötet 16 rajzot és 8 képillesztést is tartalmaz, melyek szemléltetik az egyes játékok típusait, térformáit, valamint 12 összefoglaló táblázatot, melyek segítik az egyes motívumok könnyebb értelmezhetőségét, a szövegösszefüggések összevetését, egy-egy elem számosságának megállapítását.

Mindhárom játék több csatornán – mozgáson, szövegen, dallamon, helyszínen, időponton, gesztusokon,

tárgyakon, játékeszközökön keresztül – az embert foglalkoztató létkérdéseket jeleníti meg szimbolikusan, köztük hangsúlyosan a halál-feltámadás képzetkörét.

Mivel a játék összetett struktúrájú, sokrétű jelenség, ezért a maga összetettségében kell vizsgálni, figyelve minden alkotórészére, elemezve ezek kapcsolatát, egymáshoz fűződő viszonyát, figyelve társadalmi funkciójukra és a játék egyéb kontextuális körülményeire is. Szembetűnő jelenség, hogy a játékok tipologizálása, csoportosítása nehéz feladat, a játékok ugyanis gyakran nem önmagukban állóak, hanem összeolvadtak, kontaminálódtak más játékokkal, előfordul, hogy népdalokat és más folklórszövegeket toldanak hozzájuk a játékosok, ezzel kibővítve őket. Gazda Klára a játékok elemzése során ezeket a tényezőket mind figyelembe vette, és együttesen értelmezte.

Az első játéktípus, egyben a kötet első nagyobb szerkezeti egysége a *hinta és hintázás* témakörét mutatja be a maga összetettségében. A második, rövidebb rész a *Fehér liliomszál* tavaszi leányjátékot vizsgálja, mely a körjátékokhoz sorolható be. Végül pedig a kötet legterjedelmesebb része a *bújő-vonuló kapus-hidas* játékok rendszerét tárgyalja.

A szerző az első nagy fejezetben, mely a *hintáról és a hintázásról* szól, áttekinti a hintázás magyar szakirodalmát. Az összefoglalóból kitűnik, hogy a folkloristák között nincs konszenzus a játék besorolását illetően, vannak szerzők, akik a mozgásos ügyességi játékoknál tárgyalják, mások életkorhoz rendelve és használati módjukat bemutatva vagy a szövegek műfaji sajátosságaira figyelve osztályozzák a hintázás összetevőit. Gazda Klára megállapítja, hogy az eddigi kutatásokban a játékeszköz típusaival és a hozzájuk kapcsolódó szövegekkel a maguk összetettségében még nem foglalkoztak, így tehát célként tűzi ki a hintaeszközök, a mozgásformák és a hozzájuk fűződő kapcsolatok bemutatását, szerepkörüket és szimbolikus üzeneteik kimutatását.

A *hinta és hintázás* játéktípuson belül nem csupán a játékok kísérő szövegei hordozzák a szimbolikus jelentéseket, hanem hangsúlyos a hintázás főleg előre-hátra, körkörösén történő mozgásiránya és ezen mozgás keltette szédülés élménye, amely a rajta ülőket egyféle „utazás-élménnyel” ajándékozza meg,

elragadva a képzelőerőt az idő és térbeli korlátokon túlra, megteremtve így az élet-halál és túlvilággal való kapcsolatot. A szabályosság, az ismétlődés, ritmus a ciklikusság, az örökkévalóság kifejezői. A hintázás kísérő szövegei: mondókák, dalok, inkább szabályozó funkcióval bírnak, megszabják a hintázás időbeli hosszát, menetét.

A hintaeszközök formájuknál, térbeli elhelyezésüknél, rendeltetésüknél, időbeli használatuknál fogva is jelentésbíró szereppel rendelkeznek. A könyv háromféle hintaeszközt nevez meg: a függesztett lengő-hinta-féléket, alátámasztott mérleg- és körhintákat és a kettő ötvözeteit. A hintaeszközökhöz, mozgásformájukhoz, népies megnevezésükhöz gyakran fűződnek mágikus-mitikus képzetek, melyek a tudatból már kikoptak, de még élnek a hiedelemvilágban, fellelhetők a hintázás költészetében, vagy pedig a tudatalattiból váratlanul előjönnek (pl. égbe repülés, Istennel, angyalokkal, ördögökkel való találkozás, termés- és termékenységvarázslás, egészség, bőséghozó hintázatok). A szerző a hintázás időpontjában is vallásos-mágikus jelentést vél felfedezni, kimutatva azt, hogy a hintázás ünnepi alkalomnak számított, és kora tavaszi, főleg a feltámadás ünnepkörére eső időszakra tehető játékként volt, a természet újjászületése és Krisztus halálának és feltámadásának ideje.

A *Fehér liliomszál* játéktípust a könyv második egységéből ismerhetjük meg. A könyv másik két játéktípusához képest ez a játéktípus szerkezetileg egyszerűbb, szövegét tekintve pedig legtöbb változata csak az alapszövegből áll, néhány kivétellel, amelyeket népdalokkal gazdagítottak, illetve ritkábban előfordul az ún. *Lázáros* változat, mely szimbolikájában eltér a többitől.

A *Fehér liliomszál* tavaszi leányjáték, kora tavasztól játszották, témáiknál, formáiknál és jelentésüknél fogva túlmutattak önmagukon, a népszokások határán helyezkedtek el. Mivel tavasz kezdete a böjt kezdetét és egyben a táncmulatságok tiltását is jelentette, ezért a tavaszi játékok pótolták ezek hiányát, tökéletes lehetőséget biztosítva az együttlét és a szórakozás alkalmaira. A tavaszi játékokat a fiatalok általában füzérekbe szervezve játszották, gyakran csúfolódó és szerelmi dalokkal kiegészítve, melyek a természet

átmeneti állapotát érzékeltetve az emberi élet átmeneti állapotait is megjelenítették gazdag szimbolikájukkal. A körjátékok jelentős része a leánykérés vagy párválasztás kérdését jelenítette meg, ennek egyik jó példája a *Fehér liliomszál* játéktípus. A játék menete az alap-típus szerint a következő: a játékosok kört alkotnak, a közepében, körön kívül vagy a két koncentrikus kör belső körén álló játékos(ok) végrehajtja(ák) a játék szövege által megadott utasításokat, melyek a megtisztulás parancsáról, annak jelképes mozdulatokkal való végrehajtásáról és az azt követő párra találásról szólnak. Gazda Klára az alapváltozattól eltérő motívumváltozatokat és a játékhoz lazábban kapcsolódó szövegváltozatokat egy-egy táblázatban gyűjti össze, mely megkönnyíti a játékmotívumok változatainak áttekintését és az alapváltozathoz képest eltérő változatok számbavételét.

A következő alfejezetben a szerző a táblázatokban kirajzolódó motívumok jelentése nyomába ered, sorba véve minden egyes elemet: a szimbolikus neveket (virág-, madár- és személynevek) és szimbolikus cselekvéseket (vízbe ugrás, megtámaszkodás, megfésülködés, megtörölközés). A játék főszereplője legtöbb esetben valamilyen virág (liliom, ibolya, árvácska, tulipán), egy esetben csóka, néhányszor személy (Lázár, Giza). A virágnevek szimbólumainak értelmezéséhez a szerző a magyar népdalok szövegeit használja fel forrásnak, áttekintve a Román Tudományos Akadémia kolozsvári Folklór Archívumában őrzött nagy volumenű anyagot. Kiderül, hogy a virágnevek megjelenésükkel és színükkel mindig valamilyen jellembe li tulajdonságra utalnak, melyeket jelképesen lányokra vonatkoztathatunk. A Lázár név megjelenése a bibliai Lázár-történettel kapcsolódik össze, egy változata szerint feltámasztásra szólítja fel a főszereplőt a játék szövege, míg minden más szöveg a megtisztulásra utal, addig ez kivételnek számít a többi változathoz képest.

A játékban megjelenített szimbolikus cselekvések Gazda Klára értelmezésében – egyetértve más kutatók véleményével – az ősi hiedelemvilág mágikus világlátását őrzik, illetve a keresztény hagyományban tovább élő erkölcsnemesítő üzeneteket: pl. a víz csodatevő ereje által a megtisztulás, megszépülés, meggyógyulás szimbóluma vagy az átmeneti rítusok fontos

tartozékeként számon tartott kendő a játékban szerelemvarázslásra, párválasztásra szolgál. A játékban megjelenített piszkosság, borzosság, vizesség erkölcsi természetű bűnösségre utal, melytől megtisztulva pár-ra találhatnak a játékosok.

Az utolsó rész, mely mintegy a könyv felét tölti ki, a *bújó-vonuló kapus-hidas* játékokat elemzi, melyek bonyolult, sokrétű játékok. Két alapvető formájuk van: a megszakítás nélkül haladó bújó-vonuló, illetve a kapulecsapásos kapus-hidas játékok. A játék menete szerint két vagy több játékos kaput-hidat tart, a többiek láncot formálva átbújnak alatta. A kapus-hidas típusúknál a bújást-vonulást megelőzheti a kapu előtti párbeszéd vagy ének, majd a kapunak az átvonulás folyamatát megszakító lecsapódása, ahol várnak a következő, vagy foglyul esik egy „lélek”. Ezt a foglyul ejtést a kaputartók közti választás követi, amelyek valójában az ördög vagy angyal szerepét töltik be. A végén a két csapat megküzd egymással.

Ezek a játékok különböző változatokban, változatos motívumokkal, változatos kombinációkban, más játékokkal vagy folklóralkotásokkal összefonódva találhatók meg, ezért nagyon összetett elemzést igényelnek, mind szövegszinten, mind a játék külső és belső kontextusainak vizsgálata szintjén.

A szerző a játékok elemzése kapcsán arra kéri a választ, hogy ezek milyen sejtelmes üzeneteket hordoznak a különböző korokból származó emberek problémáiról, világnézetéről, és mit a népi művészi gondolkodás szimbolikus hátteréről. A kérdést elsősorban a szakirodalom eddigi eredményeiből kiindulva közelíti meg, majd a játszás körülményeit megfigyelve és a szövegösszefüggésbe ágyazott főbb témaegységeket áttekintve próbál választ adni ezekre.

Gazda Klára a hidasjátékok rendszerét Kiss Áron 1891-ben kiadott *Magyar gyermekjáték gyűjteménye* alapján mutatja be, melyben a szerző csaknem 80 magyar hidasjátékot közölt 8+1 változatba beosztva. Ezt a csoportosítást a játékok kulcsszavai alapján végezte el, és a következő játékváltozatokat állapítja meg: *Aranykapu-játék, Újhold-játék, Hidépítés, Hidasmester, Szent Erzsébet-játék, Faluhossza-játék, Hideresztés, Révész-játék és Lengyel László-játék*.

A játékok rövid bemutatása után a szerző számba veszi azokat a fontos szakirodalmi munkákat, amelyek ezeket a játékokat vizsgálták. A kutatások alapján szláv, szlovák, horvát, ukrán játékokkal való hasonlóságokat állapítottak meg, valamint azt, hogy a játékok mitikus részei a lakodalmi szokásokban is megjelentek. A Lengyel László-játékhoz fűződő érdekes megállapítás, hogy ez egy valós történelmi személyt, I. Ulászlót jeleníti meg.

Hasonlóan az előző két játékhoz, tartalmilag ezek az alkotások is a tavasz kezdetéhez és pünkösöd tájkán véget érő időszakhoz fűződnek. Témájuk változatos: a párválasztáshoz, a ciklikus megújulás képzetéhez, a vágyak beteljesüléséhez: egészséghez, szépséghez, férjhez menéshez kapcsolódnak.

A játékokban főleg a fiatalok vettek részt, de rövid időre az idősebbek is beállhattak, és sokszor végigvonultak az egész falun. A nagy létszám és a hangos éneklés mágikus funkcióval bírt: egészségvarázslás és a jégeső elhárítása.

A szerző könyvében sorra veszi a szövegből kirajzolódó motívumokat és ezek szimbolikus jelentéseit. A játékok többsége valamilyen áthatolhatatlan vagy nehezen áthatolható helyeken való átkelésről szól, amely legtöbbször valamilyen víz (Jordán, Duna, Tisza), mélység vagy barlang. Ahol nincs a közeg meghatározva, ott ráértéssel a Hold és a Föld közötti átjáróról van szó. Az átjutást segítő létesítmények a gát, híd, kapu, rév. A konkrét dolgokhoz, létesítményekhez, elvontabb egzisztenciális jelentéseket társíthatunk, melyeket az ellentétek irányába tágíthatunk ki: élet-halál, nappal-éjszaka, világosság-sötétség, fentlent, Hold-Nap, evilág-túlvilág, múlt-jelen-jövő, tél-tavasz-nyár-ősz.

A kapuk és hidak őrzői lélekvezetőkként értelmezhetők, a hídon átkelők pedig két ellentétes csapat tagjai, akiket fenntartanak. A játékban a bekezdők mindenképpen át akarnak menni, de ezért vámot kell fizetniük. A vám legtöbbször bor, alma és leány, amelyek közül végül a leányt adják oda, vagy esetleg más esetekben egy katonát vagy egy lovat. A két világ közti átjárás szimbolikus célja a természet újjaszületésének és az emberi élet

megújításának, kiteljesedésének biztosítása testi és lelki megtisztulás által.

Ezt a hidas-kapus játékot legtöbb esetben a *Bújj, bújj zöld ág...* kezdetű játékváltozat követi, mely a bújó-vonuló játékokhoz tartozik, és a fiatalok hazaérkezésének és az élet kiteljesedésének motívumait fogalmazza meg. Szövegét tekintve szimbolikus jelentőségű eszközöket és napokat jelenít meg. A bennük szereplő szítának és rostának minősítő és tisztító szerepét emelhetjük ki, a más hangszerekkel párosítva szereplő dobnak pedig varázsszerek jellege által a gyógyító, a tavasz jelképeit megidéző, a nászt és a lelkek feltámadását előrevetítő szimbolikáját hangsúlyozhatjuk. A hét napjainak fordított sorrendje és a szítához és a dohoz való rendelése szimbolikus jelentéssel bír, melyet a szakirodalom a sámánizmusig vezet vissza. A néphit a pénteket gonoszjáró napnak tartotta, így a szítával összekapcsolva a játék a lélek értékére, minőségére, tisztaságára kérdez rá. A csüttörtök a tobzódás és a szerelem napja volt, míg a szerda gyakran a böjt, illetve a házasságkötés napja is lehetett.

A *hidas-kapus és bújó-vonuló* játékok szimbolikája és szövegváltozatai nagyon változatosak, Gazda Klára ebben a fejezetben több összefoglaló táblázatot is beilleszt a szövegrészbe, melyek valóban segítik az eligazodást a motívumok és szövegváltozatok sokasága között. A kötetet többoldalas bibliográfia, majd román és angol nyelvű kivonat zárja.

Gazda Klára munkájának értékét nemcsak a könyv témájának eredetisége és az érvelés kidolgozottsága, hanem a vizsgálathoz felhasznált forrásanyag mennyisége, a szerző szakirodalombeli tájékozottsága és az elemzett népi játékok szokás-elemei közötti összefüggések, kapcsolatok eredeti, izgalmas értelmezése adja, mely által – úgy gondolom – a könyv elérte célját: a folkloristák számára alapvető jelentőségű tudományos szakmunka, a népi játékok iránt érdeklődő olvasók számára pedig hasznos, érdekfeszítő olvasmány.

Luka Éva

A balladakutatás újabb rejtelméi

Nagyszalontai népballadák és epikus énekek. 1912–1919. Sajtó alá rendezte Olosz Katalin.

Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár 2018.

472 old., 16 fekete-fehér fénykép (Kriza Könyvtár sorozat)

A Kriza János Néprajzi Társaság *Évkönyvei* és *Értésítői* mellett az 1990-es évek elejétől két könyvsorozatban, a *Kriza Könyvtár* és a *Kriza Könyvek* sorozatban jelenteti meg kiadványait. Újabb sorozatai a 2006-ban indított *Néprajzi Egyetemi Jegyzetek*, valamint a 2018-ban kezdeményezett, és az első évben négy kötetet közzétevő *Dissertationes Ethnographicae Transylvanicae*, de e sorozatokon kívül is szép számmal jelentek meg kötetei. A Kriza Könyvtár sorozat első kötete 1994-ben jelent meg, és 2018-ban a 15. kiadványaként került ki a nyomdából az Olosz Katalin által sajtó alá rendezett *Nagyszalontai népballadák és epikus énekek 1912–1919* című, közel ötszáz oldalas, reprezentatív gyűjtemény, a Kriza János Néprajzi Társaságnak ebben a könyvsorozatában immár a negyedik kötet – (2015) Kanyaró Ferenc: *Erdélyi népballadák és epikus énekek 1892–1905*; (2011) *Fejezetek az erdélyi népballadagyűjtés múltjából* és (2009) *Ne mondd anyám, föld átkának. Dimény Mózesné Szabó Anna énekei, Szabéd, 1895–1896. Rédigér Ödön gyűjtése Kanyaró Ferenc hagyatékából* –, mely a balladakutatás erdélyi nagyasszonyának nevéhez fűződik. Szaklektora Keszeg Vilmos, a Kriza Könyvtár jelenlegi sorozatszerkesztői: Ilyés Sándor, Jakab Albert Zsolt és Vajda András.

A Folklore Fellows magyar osztálya nagyszalontai gyűjtőszövetségének hagyatékából összegyűjtötte, szerkesztette, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közléteszi Olosz Katalin – olvashatjuk a főcím alatt. No de miért csak száz esztendő elteltével jelent meg a nemzetközi folkloristaszövetség magyar tagozata által támogatott gyűjtemény? A 20. század második évtizede az első világháború időszaka, ami bizonyára nem kedvezett a könyvkiadásnak, de a válasz a kérdésre ennél jóval összetettebb és bonyolultabb.

A sajtó alá rendező háromoldalnyi bevezető szövege (*Előljáróban*), majd a gyűjtemény elé írt hetvenoldalas tanulmánya (*Balladagyűjtés Nagyszalontán a 20. század második évtizedében*) ad választ a kérdésre, avatja be az olvasót a folklórkutatás, balladanyomozás rejtelméibe.

Megtudhatjuk, hogy a Folklore Fellows elnevezésű nemzetközi folkloristaszövetség 1907-ben azért jött létre, hogy az egyes országokban gyűjtött, az európai archívumokban rendezetlenül, kiadatlanul halmozódó folklóryanag a tudomány és a nemzetközi összehasonlítás számára hozzáférhetővé váljon. Bár a Magyar Néprajzi Társaság már 1908-ban kimondta a csatlakozást a szervezethez, a Folklore Fellows magyar osztálya csak 1911-ben alakult meg, ám 1913-ban már 14 magyarországi város 41 fő- és középiskolájában, valamint két néptanítói testületében működött gyűjtőszövetség, országos gyűjtőmozgalom bontakozott ki. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata, az *Ethnographia* mellékleteként jelent meg 1912-ben a *Tájékoztató a Folklore Fellows magyar osztályának országos gyűjtéséhez* című terjedelmes gyűjtési útmutató, melyet Sebestyén Gyula elnök Bán Aladár titkár közreműködésével szerkesztett. A Magyar Néprajzi Társaság állandó folklore-bizottságot szervezett, befogadta a Folklore Fellows magyar osztályát, az addig begyűlt kéziratok a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárában kaptak helyet, a gyűjtött anyag kiadására a Kisfaludy Társaság vállalkozott volna, sorozatában, a *Magyar Népköltési Gyűjteményben*, és további gyűjtőszövetségek szervezését tervezték – csak hogy a békeidőben elgondolt terveket nemcsak az első világháború évei alatt, de soha többé nem sikerült megvalósítani.

A nagyszalontai gyűjtőszövetség megalakításának gondolata Szendrey Zsigmond tanár nevéhez fűződik, aki 1912 őszétől vette át Viski Károly helyét a hajdúváros főgimnáziumában és népköltészetének gyűjtésében is. Az 1912/13-as tanévben diákjai bevonásával, de még egyéni kezdeményezéséből kezdte összegyűjteni Nagyszalonta népköltészetét és hiedelmeit. A nagyszalontai gyűjtőszövetség 1913 decemberében alakult meg, és ettől kezdve két, sőt három szálon futott tovább a néphagyományok gyűjtése, mert Szendrey Zsigmond is tovább folytatta egyéni gyűjteménye gyarapítását, másrészt a diákok központilag szervezett gyűjtőmunkája mellett tanári gyűjtőszövetség is alakult. 1916 őszétől Kodály Zoltán is bekapcsolódott a gyűjtőmunkába, ami cezúrát jelentett a Folklore Fellows nagyszalontai gyűjtőszövetségének tevékenységében.

1913–1918 között több mint negyven nagyszalontai diák kapcsolódott be a népköltészet minden műfajára, a szokás- és hiedelemvilág egészére kiterjedő gyűjtőmunkába. Mivel nevüket összefoglaló névsor nem maradt fent, csak azt lehet pontosan tudni, hogy a budapesti Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivumában jelenleg 49 nagyszalontai diákkéziratot tartanak nyilván, azt viszont nem, hogy hány pályázat kallódhatott el, vagy lappang még a feldolgozatlan kéziratállományban.

A Folklore Fellows magyar osztályának tizenöt gyűjtőszövetsége által összegyűjtött folklórananyagból egyedül a nagyszalontai diákok pályamunkáiból jelent meg válogatás, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatának utolsó, XIV. köteteként, *Nagyszalontai gyűjtés* címmel, Kodály Zoltán zenei függelékével kiegészítve a pusztán szöveglejgyezésre szorító gyűjtéseket. Ráadásul ez a kötet is csak hosszas huzavona után, 1924-ben jelent meg, pedig Szendrey Zsigmond még 1913-ban javaslatot tett egy valamennyi népköltészeti műfajt felölelő gyűjtemény, akkor még saját gyűjteménye közzétételére és nem a Folklore Fellows gyűjtőszövetségének pályamunkáira gondolva. Az eredeti terv időközben változott: Arany János születésének századik évfordulója alkalmával, 1917-ben jelent volna meg válogatás a nagyszalontai gyűjtőszövetség

pályamunkái alapján. Kizárólag olyan szövegek kerültek volna a kötetbe, melyeket Arany János is ismerhetett, vagyis a népköltészetnek csak a régi rétege kapott volna benne helyet. Az első világháború ideje alatt viszont még erre sem nyílt lehetőség, a kéziratot többször is átszerkesztették, terjedelme egyre csökkent. A szerkesztési koncepció az 1920-as években sem változott, és bár az 1924-ben megjelent *Nagyszalontai gyűjtés* 370 oldal terjedelmű, mégis csak töredéke kapott benne helyet a hatalmas összegyűjtött anyagnak. Betlehemes játékok és kántálók, dalok, mesék, legendák és mondák olvashatók benne, valamint a dallamok gyűjteménye, melyet Kodály Zoltán gyűjtött és szerkesztett, meg a szövegek jegyzetei Berze Nagy Jánostól és Szendrey Zsigmondtól. Csak 2001-ben jelent meg a *Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtése* című kötet, Szalay Olga és Rudasné Bajcsay Márta szerkesztésében. A többi kézirat közzététele továbbra is váratott és mindmáig várat magára.

A szalontai gyűjtések rendkívül gazdag anyagát számba véve Olosz Katalin arra gondolt, hogy ha Arany János születésének centenáriuma alkalmával nem sikerült annak idején megjelentetni az emlékkötetet, akkor a bicentenárium évében, 2017-ben lehetne egy Nagyszalontán gyűjtött balladakötettel tisztelegni a balladairó Arany János előtt, hiszen Nagyszalonta népköltészetéről is éppen az Arany család tudósított első ízben, a 19. század második felében. Arany János 1851-ben jelentette meg Fábján Pista, szalontai betyár nótájának két változatát, majd 1862-ben jelent meg fia, Arany László kötete, az *Eredeti népmesék* című gyűjteménye.

Olosz Katalin szerint az 1924-es kiadású *Nagyszalontai gyűjtés* létrejöttének története három szerkesztője (Szendrey Zsigmond, Sebestyén Gyula és Kodály Zoltán) folklórszemléletének különbözősége, a magyar folklórisztika dualizmus kori történetének kicsinyített mása, mintegy visszapillantó tükörben mutatja meg a folklórról való gondolkodás 19. századi és 20. század eleji változásait, a népköltészet gyűjtéséről és közléséről kialakult teóriákat és azok gyakorlati megvalósulásait, a folklór és irodalom viszonyáról kialakított képet.

A terjedelmes, izgalmasan olvasmányos bevezető tanulmányt a szövegközlés és kötet szerkesztés szempontjait ismertető tájékoztató egészíti ki, mely – többek között – arról is tudósít, hogy betűhű másolatban kerülnek közlésre a szövegek.

A 240 oldalas szövegtár szerkezeti felépítésében nem követi a Folklore Fellows rendszerezési javaslatát, mely a verses epikai népköltészet kategóriájában, balladák és rokonneműek címen öt alcsoportot különített el, és amely szerint a nagyszalontai diákok gyűjteményeik adatait csoportosították – „a) Régi balladák. – b) Újabb eseményeket tárgyaló epikai dalok. – c) Zsványhistóriák és rabi énekek. – d) Verses mesék, mondák, legendák. – e) Koldusénekek, versenydalok és gajdok”. A 20. századi balladagyűjtemények szerkesztési elvét sem követi, melyek történeti rétegződés, tematikai szempontok alapján vagy e kettő kombinálása révén osztályozták, rendszerezték a balladákat. A korábban szintén Olosz Katalin által sajtó alá rendezett Kriza- és Kanyaró-hagyaték balladáihoz hasonlóan (Kriza János: *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2013; Kanyaró Ferenc: *Erdélyi népballadák és epikus énekek 1892–1905*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2015) ebben a kötetben is alfejezetekre tagolt kilenc nagy tematikai csoportba sorolta be a balladaanyagot: I. mágikus-mitikus balladák, II. szerelmi balladák, III. családi balladák, IV. társadalmi konfliktusok, V. történeti és rabénekek, VI. betyárballadák, VII. baleset-, sirató- és kórházballadák, VIII. büntényballadák, IX. tréfás és csúfolódó énekek. Ezt a rendszerezési módszert 1966 szeptemberében, egy Freiburgban megrendezett nemzetközi értekezleten határozták meg, az európai népballadák típuskatalógusának egységesítése érdekében. A nagyszalontai gyűjtőszövetség balladaanyagát közzétevő szövegtárban összesen 239 balladaszöveget olvashatunk, 82 balladatípus változatait, és túlnyomó többségük, 92%-uk itt jelenik meg először nyomtatásban.

A kötet záró része szakszerű filológiai apparátussal egészíti ki a szövegtárat. A Függelékben kapott helyet Arany János közleménye Fábján

Pista nótájáról, a diákgyűjtők által feljegyzett, néhány balladahősről szóló prózai szöveg, valamint Szendrey Zsigmond *Szalonta betyárköltészete* című, kéziratban fennmaradt tanulmánya. A jegyzetek kiegészítő információkkal bővítik a tájékoztatást, elsősorban Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtésének szövegkiegészítésein alapulnak. A *nagyszalontai balladák gyűjtői* című fejezet a gyűjtők egyéni hozzájárulását veszi számba a gyűjtőmozgalomban, életrajzi adataikat, pályájuk későbbi alakulását ismerteti. A *Források* jegyzékében a Budapesten, a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivumában található azon kéziratokat sorolja fel, azokat a nagyszalontai gyűjtéseket, melyekben balladák és epikus énekek, illetve azok prózai változatai szerepelnek. Öt táblázat segíti a diákgyűjtőkre és a balladakorpuszra vonatkozó információk áttekinthetőségét: 1. A szalontai diákgyűjtők névsora, 2. A nagyszalontai balladák megoszlása típuscsoportonként és gyűjtők szerint, 3. A nagyszalontai balladagyűjtések évenkénti megoszlása, 4. A szalontai balladák megoszlása tematikus csoportok és típusok szerint, 5. Balladák és epikus énekek Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtésében. A kötetben használt rövidítések és jelek mutatója, a típusmutató és a személynév-mutató került az utolsó alfejezetbe.

A romániai magyar népballada-katalógus és balladatar összeállításához Olosz Katalin hosszú évek óta gyűjti az anyagot – kéziratárak, levéltárak, régi hírlapok és folyóiratok títkait kutatja, és új szempontokat érvényesítő megfigyeléseivel, felfedezéseivel kiegészíti, sőt olykor átírja a tudomány- és kutatástörténetet. Az erdélyi könyvtárak és levéltárak mellett néprajzi forráskutató, balladanyomozó munkája során átnézte a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivumának, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának, az MTA Könyvtára Kézirattárának anyagát is. Gyűjteni kezdte a szövegeket és a hozzájuk kapcsolódó információkat, és ezek a forráskritikai szemlélettel, precízen adatolt „előmunkálatok” immár tanulmányok és önálló kötetek egész sorát eredményezték.

Tekei Erika

Újabb népköltészeti kiadványok a Kreatív Könyvkiadó gondozásában

Nagy Zsolt (vál., átdolg., szerk.): *Arany László. Fehérlófia és más mesék. Fábíán Gabriella rajzaival.* Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely 2018. 48 old.

Nagy Zsolt (vál., szerk.): *Találós kérdések és gyermekmondókák. Fábíán Gabriella rajzaival.* Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely 2018. 48 old.

Nagy Zsolt (vál., átdolg., szerk.): *Benedek Elek. A nap fája és más növénymesék Fábíán Gabriella rajzaival.* Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely 2018. 48 old.

Tekei Erika (vál., átdolg., jegyz.): *Anekdoták. Pápai Barna illusztrációival.* Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely 2018. 48 old.

Anelija Hrisztova Vezdarova (vál.) – Iván Andrea (ford.): *Az aranyleány. Bolgár népmesék Pápai Barna rajzaival.* Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely 2018. 32 old. (Népek meséi 1. Sorozatszerkesztő: Tekei Erika)

Tasnády Erika (vál. és ford.): *Szürke farkas felesége. Breton népmesék. Fábíán Gabriella rajzaival.* Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely 2019, 32 old. (Népek meséi 2. Sorozatszerkesztő: Tekei Erika)

A népmeséket eredetileg felnőtt mesemondók mesélték felnőtt hallgatóságának, és a népmese gyűjteményeket is felnőtt olvasóknak szánták. A 19. század eleje óta, a *Kinder- und Hausmärchen* (a *Gyermek- és házimésék*), a Grimm testvérek mesegyűjteményének megjelenésétől (1812) a gyermekek számára összeállított mesekönyvekre is igény van. Viszont folklorisztikai és művelődéstörténeti igény van a hitelesen lejegyzett szövegek közzétételére, a területi, nyelvi kultúra megőrzésére is. A nemzeti és lokális identitás megkonstruálásában jelentős szerepet betöltő folklór-műfajok, így a népmese regisztrálása és megőrzése is kiemelt jelentőségűvé vált a 19. és a 20. században egyaránt. Klasszikus népmesekincsünk továbbadása a 21. század kis mesehallgatóinak, olvasóinak újabb kihívást jelent a népmesekönyvek összeállítói, kiadói számára. Hogyan válogassunk a rendelkezésünkre álló népmese gyűjteményekből, hogyan illusztráljuk, hogy utat találjon a multimédia világában, a mediális közteségek labirintusában? Hogyan segíthet az olvasóvá nevelésben és közben az élőszavas mesemondáshoz való visszatérésben is?

Az óvodások számára összeállított foglalkoztatókat, általános iskolai tankönyveket és munkafüzeteket, atlaszokat és gyermekenciklopédiákat közlétező marosvásárhelyi Kreatív Könyvkiadó kortárs írók

gyerekkönyvei mellett 2018-ban és 2019 elején újabb népköltészeti kiadványokkal bővítette kínálatát.

A *Fehérlófia és más mesék* című, kemény táblás, szépen illusztrált, reprezentatív meseválogatás a kiadó gondozásában közzétett emlékkötet Arany János fia, Arany László (1844–1898) tiszteletére, aki 175 esztendeje született, és 2018-ban volt halálának 120 éves évfordulója. A szövegeket válogatta, átdolgozta, szerkesztette Nagy Zsolt néprajzkutató, az igényes, finom vonalú, pasztellszínű rajzok Fábíán Gabriella textilművész és könyvillusztrátor munkái. A kötetben nyolc mese olvasható: a címadó, közkedvelt hősmesénken kívül (*Fehérlófia*, AaTh 301B) négy varázsmese, tündérmese (*Jankó és a három elátkozott királykisasszony*, AaTh 400; *Gagyi gazda*, AaTh 560; *Pancimanci*, AaTh 500; *A szomorú királykisasszony*, AaTh 571), valamint három állatmese (*A kis malac és a farkasok*, AaTh 121; *A kakaska és a jércike*, AaTh 2021A és *A szürke ló*, AaTh 47A) – köztük formáját tekintve formulamese, láncmese, halmozó mese is. A válogatás alapjául Arany László 1862-ben közzétett *Eredeti népmesék* című gyűjteménye, valamint a Magyar Elektronikus Könyvtárban is elérhető Arany László: *Magyar népmesék* című kötet szolgált, mely a Gyulai Pál által szerkesztett, 1901-ben megjelent *Arany László népmese gyűjteménye* című kiadást

Tekei Erika (1970) – néprajzkutató, PhD; szerkesztő, Kreatív Könyvkiadó, Marosvásárhely, tekeierika@gmail.com

Nagy Zsolt (1991) – néprajzkutató, kertészmérnök, Sapientia EMTE, Marosvásárhely, nagyczsolt@yahoo.com

követi. A Nagy Zsolt által kötetbe válogatott nyolc mese közül hét az *Eredeti népmesék*ben is megjelent, *A szürke ló* című mesét viszont Arany László később közölte, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében (*Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből*), melynek Gyulai Pállal együtt szerkesztője volt.

Az idén jelent meg egyébként *Az Arany család mesegyűjteménye* című kötet, az MTA BTK Néprajztudományi Intézet munkatársai, Domokos Mariann és Gulyás Judit szerkesztésében, az Universitas Kiadó gondozásában. Ez a folklórtörténeti szempontból is jelentős mű az Arany család kéziratot mesé- és találósgyűjteményének, valamint Arany László *Eredeti népmesék* című könyvének szinoptikus kritikai kiadása. Többek között azt is megtudhatjuk belőle, hogy nem állnak rendelkezésre pontos adatok arra vonatkozóan, hogy az 1862-es gyűjteményben közzétett mesék Nagyszalontán vagy később, Nagykőrösön megismert mesék-e, valamint azt is, hogy bár az *Eredeti népmesék*hez egyetlen szerző, Arany László neve társul, valójában a gyűjteményt nővérével, Arany Juliskával együtt állították össze, majd a szerkesztésben Arany János is közreműködött.

A Kreatív Könyvkiadó gondozásában megjelent *A Nap fája és más növénymesék* című kötet Benedek Elek meséiből nyújt érdekes válogatást. Klasszikus népmesegyűjtőink közül Arany László és Benedek Elek is alkalmazta a gyermekolvasókat szem előtt tartó átírási, megfogalmazási gyakorlatot, és persze az általuk közzétett meseszövegekben az adott kor hangulata és a mesegyűjtő/(át)író egyénisége is érezhető. Mivel manapság a környezetvédelem, a környezeti nevelés egyre nagyobb jelentőségű, a néprajzkutató és kertész-mémők Nagy Zsolt arra gondolt, hogy a mesék nyelvén, a mesék világán keresztül lehetne megszerettetni a gyerekekkel a bennünket körülvevő, a saját létünk-höz is szükséges növényvilágot. Néprajzkutatóként figyelt fel arra, hogy – amint a könyv hátsó borítójára írt ajánló szövegben megfogalmazza – „varázs- és tréfás meséinkben a hőst nemcsak természetfölötti lények, állatok és tárgyak veszik körül, hanem mitikus, gyógyító és segítő növények is; a magyar mesekincs ritkaságszámba menő növényfabulái pedig

erkölcsi tanulságot fogalmaznak meg, a növényeket is emberi tulajdonságokkal ruházzák fel.” Ebben a kötetben is nyolc mese kapott helyet, varázs- és tréfás mesék, valamint rövid, csattanóval végződő növényfabulák, melyek egy-egy növény nevének vagy tulajdonságának eredetét magyarázzák meg (*A nap fája; Szőlő szőlő, mosolygó alma, csengő barack; Az aranytulipán; A szegény ember szőlője; Jakab és a zab; Az árvalányhaj; Mese a dohányról; Mese a fákról*). Kertész-mémökként Nagy Zsolt arra csodálkozott rá, hogy „a növényeink mesések”, ám a mesék nyelvén, szórakoztató formában való ismeretszerzésen kívül botanikai ismeretekkel sem árt a gyerekek tudását bővíteni, s ezért egy növényatlaszt is összeállított – *Növények. Gyermekatlasz* címmel –, mely szintén 2018-ban jelent meg a Kreatív Könyvkiadó gondozásában, magyar és román nyelven.

A növénymesék kedves illusztrációi és borítója is Fábian Gabriella munkája, csakúgy, mint az óvodások és az olvasni tanuló kisiskolások számára összeállított *Találós kérdések és gyermekmondókák* című kötet, melyet szintén Nagy Zsolt válogatott és szerkesztett. A válogatás dallamos hanglejtésű, rimbe szedett huszonnyolc találós kérdést, három nyelvtörő mondókát, tizennégy állatokról szóló mondókát és harminkét kiszámoló szöveget tartalmaz, melyek nemcsak mulattatják a kicsiket, hanem egyéni fejlődésüket is segítik, készségeiket is fejlesztik.

A Kreatív Könyvkiadó dicséretes vállalkozása az *Anekdóták* címmel megjelent, apró, mulatságos történeteket tartalmazó válogatás, melyben kiemelkedő történeti személyiségek (Arany János költő, Brassai Sámuel polihisztor, Hunyadi János erdélyi vajda, Magyarország kormányzója, Franz Joseph Haydn osztrák zeneszerző, Rákóczi Julianna, I. Rákóczi Ferenc leánya, Csokonai Vitéz Mihály költő, Deák Ferenc politikus, Kossuth Lajos államférfi, az 1848-as magyar szabadságharc szellemi vezére és mások, összesen harmincnégy közismert személy) hétköznapijai elevenednek meg: emberi gyengeségek, szellemes elszólások, kis párbeszédes jelenetek tanúi lehetünk a kötetet olvasva, s a történetek – anekdotákhoz híven – mindig csattanóval, erkölcsi tanulsággal zárulnak.

A tetszetős kivitelű, szépen illusztrált kiadvány szöveganyagát Tekei Erika néprajzkutató válogatta, és dolgozta át gyerekek számára. Az egyes történelmi korokat megidéző rajzok Pápai Barna munkáját dicsérik. Valamennyi esetben az illusztrátor igyekezett az anekdotákban szereplő személyeket korhű öltözetben és környezetben ábrázolni.

A kötetben húsz, kronológiai sorrendbe rendezett anekdotát találunk. Az anekdoták szövegének megértését személynévmutató is segíti. A válogatás Tóth Béla 1898 és 1903 között megjelentetett *A magyar anekdotakincs* című gyűjteménye alapján készült. Tekei Erika tartalmilag ugyan nem, de stilisztikailag valamelyest átdolgozta a száz évvel ezelőtti szövegeket, s azokat a mai helyesírási szabályok érvényesítésével közölte újra. A kötetben helyet kapott húsz anekdotaszöveg eredeti forrását maga Tóth Béla is jelölte, így akad közöttük Dugonics András *Magyar példa beszédek és jeles mondások* című 1820-as kötetéből (*Megfelel magáért; Hunyadi János ajándéka; Kinizsi, az óvatós*), Fridvalszky Joannes 1767-es *Minerologia magni principatus Transylvaniae Metalla, Semi-metalla, Sulphura... conscripta* könyvéből (*Az aranycsészés kamarás*), Kövály László 1857-es *Történelmi adomák* kiadványából (*A basa esküje; A kis legátus*), Thaly Kálmán *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból* című 1885-ös munkájából (*Rákóczi és a nénye*), Reiner Bertalan *Magyar kultúrképek* című 1891–1892-es szintéziséből (*Grassalkovich bókja*) és Ludwig Nohl *Life of Haydn* 1898-as (*A Búcsú szimfónia*), illetve Gyöngyösi László *Arany János élete és munkái* című 1901-es (*Arany János ifjúságából*) életrajzi munkájából való is. *A nyári szánkázás* francia eredetű vándoraneckdota, a *Hadik András kesztyűi* a már említett gyűjtő, Tóth Béla egy másik, *Mendemondák* címmel megjelent (1900) kötetéből való, *A jégcsap* pedig Hatvány Lajos közlése. A Tekei Erika által válogatott anyagba Tóth Béla kötetéből három olyan történet is bekerült, melyeknél a múlt századfordulón nem jelölt meg forrást a szerkesztő (*A hibátlan könyv; A kolozsvári botanikus kertben; A filozófusruha*), illetve két esetben – pontatlanul – „egykorú lapok” vannak feltüntetve forrásként (*Kossuth és az őrszem; A medve, mikor kacsá*). Egyike a legérdekesebb szövegeknek

mindenképpen a *Debrecenben mindenki doktor* című, hiszen témája valójában Gonello XV. századbeli francia udvari bolond elhíresült tréfájában gyökerezik. Szintén érdekes *A legelső gőzhajó Magyarországon* anekdota, mely Jókai Mór lejegyzésének köszönheti fennmaradását. Ugyan a magyar irodalomban a 16. századtól maradtak fenn az első anekdotaszövegek (Heltai Gáspár és Bornemissza Péter nevéhez fűződően), az anekdota műfajának első tudatos gyűjtőjeként Jókait tartjuk számon.

Összességében tehát egy igényes, reprezentatív válogatást vehet kézbe az olvasó, „erőt, derűt, megnyugvást meríthet belőle bárki, aki a művelődéstörténet mozaikszerű darabkáiból is kiolvassa az egészet, aki a kicsiben is meglátja a nagyot” – írja a kötet hátsó borítóján a kötet összeállítója.

Szintén a Kreatív Könyvkiadó 2018-ban indult vállalkozása és vállalása egy olyan sorozat indítása, mely a magyar népköltészeti alkotások mellett a világ más népeinek, nemzeteinek folklórját kívánja fel- és bemutatni. A *Népek meséi* címmel indult sorozat szerkesztője ugyancsak Tekei Erika néprajzkutató, s eledig két gyűjtemény látott napvilágot: az első 2018-ban, *Az aranyleány. Bolgár népmesék* címmel, a második idén, 2019-ben, *Szürke farkas felesége. Breton népmesék* címmel.

Bár a magyar, sőt az erdélyi könyvpiacra sem egyedi a kezdeményezés, a más gyerekkönyvkiadókól ismert, népek meséit bemutató sorozatokhoz képest a Kreatív Könyvkiadó kötetei, úgy tűnik, újdonságot is képesek felmutatni. Az újszerűség egyrészt a kötetek igényes kivitelében, mesés illusztrációanyagában, másrészt a következetes fordítói, szerkesztői, szöveggondozási és -közlési elvek érvényesítésében mutatkozik meg.

Az aranyleány kötet bolgár földre invitálja a gyereket és felnőtt olvasókat, a benne szereplő két varázsmesét (*Az aranyleány; Szívből jött ajándék*) és egy tréfás mesét (*Aki nem dolgozik, ne is egyék!*), valamint az öt oktató jellegű fabulát, ezópusi mesét (*Mese a hordóról; Az öregek; A gonosz szó örök sebet ejt; Beteg viszi az egészségeset; Az öreg szarvas és a kicsi szarvasborjú*) Anelija Hrisztova Vezsdarova, a sumeni „Petr Beron” Általános Iskola tanítónője válogatta (a

válogatás során az elsődleges szempont az volt, hogy a mesék régi, közismert bolgár népmesék legyenek), és Iván Andrea, az Eötvös Loránd Tudományegyetem bolgár nyelv és irodalom szakot végzett bölcseste fordította magyar nyelvre. Nevéhez több igényes fordítás is kötődik: magyar nyelvre átültetett szövegei 2006 óta több magyarországi folyóiratban olvashatók, fordított már Elin Pelin-, Jordan Radicskov-, Stanislav Stratiev-, Maria Stankova-, Alek Popov- és Boris Aprilov-műveket, az ő fordításában jelent meg a Napkút Kiadónál Konsztantin Pavlov *Antik tragédia* (2006) és Ivan Dimitrov *Mások szemével* (2014) című drámája, de számos, gyerekek számára írt irodalmi szöveget is lefordított magyar nyelvre, amelyeket a Bolgár Országos Önkormányzat adott ki. Bár a kötetet elsősorban gyerekeknek szánták (a színes illusztrációk ugyancsak Pápai Barna munkái), a szakemberek is haszonnal forgathatják. A fordítás egy része a Következő Oldal Alapítványnak és a Szófiai Fővárosi Községnek köszönhetően a szófiai Irodalom és Fordítás Házában készült, az összeállításban pedig a bulgáriai Sumeni Egyetemről Magyarán Pápai Sarolta, a KKM-Balassi Intézet magyar lektora is segédkezett.

A sorozat második köteteként legutóbb napvilágot látott *Szürke farkas felesége* című összeállítás nyugat-franciaországi, breton népmeséket tartalmaz. Ízelítőt nyújt abból a hatalmas, több mint négyszáz mesét felölelő mesekincsből, amelyet François-Marie Luzel (1821–1895), breton nevén Fañch an Uhel költő és folklorista a 19. század derekán

gyűjtött Alsó-Bretagne-ban. „Luzel nevét olyan tisztelet övezi a bretonok körében, mint nálunk Kriza Jánosét (1811–1875), magyar kortársát. A nemzetek hajnalán, Európa északnyugati partján Luzel a kelta eredetű breton nyelv és kultúra ügyét tette életcéljává. Járt a falvakat, s a jó mesemondókat több időre is meghívta saját lakására [...] Csak így jegyezhetette le a lehető legpontosabban a hosszú meséket akkor, amikor még nem volt hangfelvevő készülék” – írják róla a kötet utószavában annak összeállítói. A válogatás és fordítás Tasnády Erika munkája, aki a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem magyar–néprajz szakát végezte, s többször is előadást tartott Quimper városában, abban a múzeumban, ahol Luzel sok éven keresztül dolgozott. A kötet összesen négy mesét tartalmaz (*Szürke farkas felesége; A szkarabeuszündér; Barbaik Lohó és a házimanó; Tronkolen királykisasszony*); az illusztrációk Fábíán Gabriella munkái.

Az itt bemutatott újabb – elsősorban a gyerekközönséget megcélzó – kötetekkel a Kreatív Könyvkiadó népköltészeti kiadványkínálata – 2016-tól – elérte a tízet. Fontos megjegyezni végül, hogy a kiadó folytatni kívánja a népköltészeti gyűjtemények szépen illusztrált formában való kiadását; az előkészületben, illetve megjelenés alatt lévő idei kiadványai sorában a *Népek meséi* sorozat újabb kötetei mellett – a Benedek Elek emlékévre való tekintettel – egy újabb Elek apó kötet is szerepel.

Tekei Erika – Nagy Zsolt

Végtelen történet

Keszeg Vilmos: A történetmondás antropológiája, Egyetemi jegyzet.

Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kvár 2011. 303 old.

„*Tudod a lényeg nagyon más, / Mint a könyvekben, mint a filmekben*” – a Pál Utcai Fiúk zenekar 2000-ben megjelent albumának egyik dalszövegéből idéztem. Ez a kiragadott mondat azt sugallja, hogy vannak olyanok, talán nem is kevesen, akik összetévesztik a

valóságot a fikcióval. Ám amikor ezt teszik, mégsem követnek el főbenjáró bűnt, legalábbis nem viselkednek teljesen logikátlanul.

A történetekről szóló tudományos kutatások azt látszanak alátámasztani, hogy a történetalkotás az

Molnár Eszter (1985) – művészettörténész, irodalomtörténész, az Eötvös Loránd Tudományegyetem *Irodalmi modernség* programjának abszolutóriumot szerzett doktorandusa, Budapest, eszter.molnarka85@gmail.com

emberi gondolkodás egyik alapvető formája, illetve a világ birtokbavételének eszköze is. Az ember énjének kialakulásában és annak megértésében is pótolhatatlan szerepük van a történeteknek. Gyerekkorunkban először tündérmesék, mítoszok formájában találkozunk a világgal, később pedig regények, filmek alapján ismerjük meg a minket körülvevő közelebbi vagy távolabbi élőközégeket. Kamaszkorban, az „én” születésének idején meggyőződéseinket, saját magunkat történeteken keresztül tesszük hozzáférhetővé a külvilág számára, de általában az egész életünk történetekben és történeteken keresztül zajlik. Keszeg Vilmos 2002-ben megjelent *Homo narrans* című könyvének címe – ez a kifejezés egyébként egyre népszerűbb, egyre több szakkikk, könyv keletkezik ilyen címmel és témában – már érzékeltette, hogy az embert környezetéből (az állatvilágból) a történetmondás képessége emeli ki, amely alapvető természetéhez tartozik.

A történetmondás három emberi viselkedésforma kereszteződéséként modellezhető. Igényli az emlékek felidézésének képességét, intencióját, másrészt a gondolatok, élmények, kifejezésének igényét; harmadrészt pedig a világ átalakításának vágyát. A történeteink befolyásolják, sőt meghatározzák, hogy milyennek látjuk a bennünket körülvevő valóságot. A három alapelem közül talán a harmadik komponens a leginkább csodálatra méltó. A történet nemcsak leírja, dokumentálja, hanem át is *alakítja* az emberi világot, képes „újra-szerkeszteni” a létező tényeket vagy létrehozni olyan fiktív valóságot, amely csak mint narratívum létezik.

Narratológiának a történetek kutatásának tudományát nevezzük, amelynek számos irányzata alakult ki. Keszeg Vilmos könyvének első egysége arra vállalkozik, hogy a szerteágazó tudományterületek (irodalomtudomány, történelemtudomány, szociálpszichológia, szociológia, pszichológia, nyelvészet, néprajz, szemiotika etc.) területeinek a narratológia halmazában összetetlalkozó és összegződő tudását, fogalomkészletét összefoglalja olvasói számára (*Irányzatok és elméletek*). Ezen elméletek és egyben módszerek kutatási eredményeit, terminológiáját a könyv második nagy egységében olvasható egyes narratív műfajok átfogó esetelemzéseivel a gyakorlatban is felmutatja vagy alkalmazza a szerző (akár a földrajz-történeti

irányzatra, a műfajelméletre, a beszélés etnográfijára, a kontextuselméletre vagy a magyar iskolaként is emlegetett egyéniségkutatásra gondolunk).

A *Narratológia* illetve a *Történetek és kontextusok* című fejezetek a kérdésre vonatkozó kurrens, valamint régebbi, hazai és nemzetközi szakirodalmat egy szövegfolyamba sűrítve, remek áttekintést nyújtanak a történetek tudományainak fő tematikai vonulatairól. Keszeg Vilmos olyan szervesen kapcsolódó alapfogalmakkal szembeveti a *történet* fogalmát, mint *korszak*, *társadalom*, *attitűdök*, *jelentések*, amelyek voltaképpen a már említett különböző tudományágak (történelemtudomány, szociológia, szociálpszichológia, nyelvészet, szemiotika) történetre vonatkozó vizsgálódási szempontjait is kirajzolják, összefoglalják.

A történetek számtalanok és nagyon sokfélék, ezért mondhatni megszámlálhatatlan mennyiségű műfajba sorolhatók. A *Médiумok és műfajok* alfejezet sokat ismertet e műfajokból, de mi most csak azokat emeljük ki közülük, amelyek a könyv második egységében is kiemelt szerephez jutnak, egy-egy egész alfejezetnyi kifejtés formájában. 1. *A mese, népmese*, amely valószínűleg eredetileg mitikus-mágikus funkciójú műfaj volt, később heroikus, majd az újkortól szórakoztató szerepű történeté vált. 2. *A népballada* (a latin *ballare* 'táncolni' szóra visszavezethető etimológiájú) kötött verses formában előadott epikus ének. 3. *Az élettörténet*, mely egy személy sorseseeményeit jeleníti meg a születés, a szerelem, a munka, a küzdelem, a halál „biografikus toposzaival”. A sors egy összetett viszonyhálózatban, annak olykor nekifeszülve válik láthatóvá, a földrajzi, időrendi, szociális, történelmi, gazdasági folyamatok által meghatározva, befolyásolva. 4. *A rátótiáda* (falucsúfoló népköltészet) egy adott helység lakóinak viselt dolgairól, tulajdonságairól (harciaság, ostobaság, ravaszság) szóló történet. 5. *A reklám* olyan tömegkommunikációs műfaj, amely változatos médiumok segítségével két kommunikációs fél között gazdasági kapcsolatot próbál teremteni, azaz egy szolgáltatás vagy áru értékesítését tűzi ki céljaul.

A népmese elmondásának módja és kontextusa című fejezet a romániai magyarság népmesei történetmondását mutatja be az 1950-től 2000-ig tartó periódusban. Az ún. egyéniségkutató módszer lehetővé

teszi, hogy Keszeg Vilmos rövid életrajzok segítségével egyrészt bemutassa magukat a mesemondókat, másrészt a mesemondók mesékhez és magához a meséléshez fűződő attitűdjeit is. A fejezetből megismerjük több mint egy tucat mesemondónak a saját mesemondói szerepkörére vonatkozó személyes indítékait vagy mesélésük társadalmi beágyazottságának (milyen környezetben, kiknek, hogyan mesél) tényeit is. A szerző bizonyítandó tételei között van, hogy a mesemondás olyan sajátos kapcsolattartási forma, amely *beszélőközösséget* hoz létre, amely a helyi társadalom viszonyait újraalkotja. A mesemondói szerep az egyén sorsát döntően és nem csak érintőlegesen meghatározó szerep, kulturális közvetítői feladat, amely a mesélő egész lényére, viszonyrendszerével hatással van, nemileg és életkoronként eltérő jellegzetességeket mutat. A mesemondásban sajátos dramaturgia, a mesemondó egyéniségére jellemző egyszemélyes színházi élmény felé vezető frontális előadásmód érvényesül. A mesemondás olykor létszükségletet is jelenthetett, így volt ez például a havason, ahol a munkamegosztás rendszerébe tartozott a mesemondás feladata. Az őszi szezontól egészen tavaszig, estétől estéig szükség volt mesemondóra, aki baraktról baraktra járva teljesítette feladatát, gyakran egész éjszaka mesélt – ahogyan például Berekméri Sándor a marosvásárhelyi cukorgyár munkásszállóján –, és végül teljesen kialvatlanul ment másnap munkába. A mesemondás és -hallgatás számos lelki és gyakorlati értelemben vett haszonnal járt. Erősítette, láthatóvá tette a társadalom tagjai közötti kapcsolatokat, megtanította az embereket az archaikus tudatszínhez tartozó jelenségekre, hiedelemalakokra – mint táltos, boszorkány, lidérc, garabonciás etc. – felismerésére, el is hitetve ezzel létezésüket. Előremozdította tehát a képzelet és az érzelmek fejlődését, valamint a múltra, illetve a jelenre is figyelni tudás képességét. A mesemondás sokszor egybemosódott a helyi közösséget érintő történelmi múltra való emlékezéssel, a napi események, szenzációk, a közelmúlt irreális (babonás eseményei), helybéli személyekkel kapcsolatos anekdoták felidézésével, tehát a mesei szöveghagyományok egy sajátos többlettudást, beleértési tartományt is aktivizáltak a helyi hallgatókban. Ezeken kívül funkciója lehetett még pusztán

az idő eltöltése, az álomba való átvezetés, az érzékek kikapcsolása is. Talán nem alapvető létszükségleteink közé tartoznak-e mind e felsorolt dolgok?

A mesemondás különböző alkalmakhoz kötődött. Katonaszolgálatban, fronton, munkaszolgálatban például a mesehallgatás az idegenség és kiszolgáltatottság érzését tudta ellensúlyozni. A vizsgált időszakban megfigyelhető egy olyan tendencia, amelyet átfogóan racionalizációnak nevezhetünk. A mesemondás egyre több realiztikus elemmel bővült, a valóságból vett életképeket trágárnak minősíthető anekdotákkal vagy olyan életrajzi elemekkel egészítették ki, amelyek a hétköznapi ész számára hihetőbbé tették a csodás eseményeket. A mesemondók közül többen szóvá tették, hogy a rádió és a televízió elterjedése a mese halálához vezetett, mert azok kielégítették a környezettel való napi kommunikációs igényt: informáltak, szórakoztattak. A fejezet többször is megemlíti és kifejti a mesemondás és a szépirodalom közötti kapcsolat kérdését. A kérdéssel foglalkozó tudósok megállapították, hogy a mesekönyvek, tankönyvek, legendáriumok révén végül sok történet „visszakerült” a falvakba.

A *Lokális ballada: beszédmód és kontextus* című fejezetben a szerző először a balladakutatásra vonatkozó szakirodalmat, kutatásokat, gyűjtéseket ismerteti, az utóbbit körülbelül százötven évre visszamenően, amikor a romániai magyarság balladakincsét többnyire regionális módon gyűjtötték. A másik nagy hagyomány az erdélyi balladakutatásban az egyéniségkutatás, azaz egy-egy személy által ismert repertoárok összeállítása. Ennél a módszernél Kallós Zoltán, Ráduly János, Albert Ernő nevét emelhetjük ki. A romániai magyar népballada kutatásában egy különleges balladatípust ismertet Antal Árpád tanulmánya. Az 1929-es eset – a Moldvából történő sócsempészetben vétkesnek talált gyalogkatonára kivégzése – nagy felháborodást váltott ki a katona szülőfalujában, Kézdicsmortánban. A só monopolizálása és a hatalmi szervek kegyetlen döntése ellen való tiltakozás olyan nagy volt, hogy a helybéli tanító által papírra vetett balladatörténet azonnal elindult a szóbeliség útján. A ballada addig maradt forgalomban, amíg a tiltakozást kiváltó helyzet (sóhiány, csempészet szükségessége) meg

nem szűnt. A balladákról elmondható, hogy általában helyi eseményekhez kapcsolódtak, és nem „kerek” történetek. Többnyire büntettek (pl. gyilkosság, meggyalázás), baleseteket dolgoztak fel. Előadásuk alkalmi a mesemondáshoz hasonlóan közösségi alkalmak lehetettek (közös munka, családi ünnepek, esti együttlét), a legendaballadákat viszont vallásos ünnepeken adták elő. A ballada előadása, akár egy előre megtanult, akár egy már ismert történet spontán megénekléséről volt szó, az énekestől ünnepélyes, mozdulatlan testtartást, a hallgatóságtól pedig figyelmet követelt.

A balladatípusok különböző *forгатókönyvek* alapján különíthetők el. A forгатókönyv képes egy szét-tartó, ellentmondásos eseményköteg rendszerezésére, sematizálására, olyan narratív struktúráként, amely az események helyes sorrendjét rögzíti egy adott kontextusban. A balladák közül ilyen a *törvénytészi vallatás* forгатókönyve, amelynek számos alesetét különíthetjük el: pl. a *meggyilkolt leány, illetve apa, legény* vagy a „*gazdája gyilkosa*”, „*barátja gyilkosa*” etc.). Ezeknél a történetípusoknál többnyire forгатókönyvenként kialakul egy „hagyomány”, pl. egyes típusoknál a bűnelkövető feladja magát a nyilvánosság előtt, vagy az áldozat édesanyja kifaggatja, esetleg egy szemtanú tárja fel a gyilkosság körülményeit. A ballada forгатókönyve lehet továbbá *halottbúcsúztató, biográfia, tudósítás, helyi igaztörténet, pletyka* is. A helyi balladáknak van egy olyan alcsoportja is, amelyet *regénynek, regényességnek* nevezhetünk, s amely egy valószerűtlen, nem mindennapi, különleges esemény történetét mondja el.

A következő nagy fejezet az *Élettörténetek populáris regiszterekben* címet viseli. Ebből a fejezetből megismerhetjük az élettörténetre, életrajzra vonatkozó általános szakirodalmat, nemzetközi és magyar kutatástörténetet. Az élettörténet-kutatás mára egy olyan óriási narratológiai tudományterületté nőtte ki magát, hogy autonómiája evidenciaként kezelhető. Az emberiség története nagy emberek élettörténeteiben is megírható volna – vallja a skót történész, Thomas Carlye. Az élettörténet műfaját a 18. századi nyugati irodalmi érzékenység alakította ki. Jacques Voisine szerint a saját életét rekonstruáló szerzőről egyrészt egyfajta gög feltételezhető: élete megírásával azt

demonstrálja, hogy különbek tartja magát a többiekénél, másrészt viszont nagyfokú szolidaritás is szükséges ehhez a munkához, hiszen enélkül lehetetlen volna egy ember társadalmi viszonyrendszerét, élettörténetét megfogalmazni.

Az élettörténet mint műfaj a paraszttársadalomban is helyet kap a 18. század harmadik harmadától kezdve. A parasztek által írt személyes feljegyzések krónikák és számadáskönyvek formájában keletkeztek. Habár a fejezet címe azt ígéri, hogy a populáris irodalom élettörténeteiről fogunk benne olvasni, ténylegesen azonban csak elenyésző része szól erről. A szerző valójában egy általánosabb élettörténetekre vonatkozó elméleti összefoglalást nyújt olvasóinak. Megismerteti az élettörténetek típusait (*geneológia, élménytörténet, igaztörténet*), történeti változásuk alakulását, műfaji jellemzőit (ennek legfontosabb elemei közé tartozik a *nézőpont* kérdése, a *szerzői intencionalitás*, az *önéletrajzírói paktum* vagy az *én-ontológia* fogalma) referenciáit. (Tudniillik az önéletírás definíciószerűen a valóság egyéni birtokbavételeként ragadható meg, az élettörténet megjelenítése *szimbolikus*, az egyes életszakaszok között pedig *fordulópontok* helyezkednek el, amelyek a történet hőstől *adaptációt* követelnek. A fordulópontokat a főhős *sorseseeményként* éli meg, amely identitásának újrafogalmazására kényszeríti őt.) Az élettörténetek gyakorlati céljai között lehet családi közegben megvalósuló tanítás, példaadás, de tágabb kontextusban társadalmi igény is életre hívhatja azt, például a *reprezentatív biográfiák* esetében, amelyek valamilyen szempontból – akár elrettentő módon, akár pozitív értelemben – kiemelkedő emberek élettörténeteivel lokális mítoszokat, kultuszokat tartanak fenn. Ehhez hasonlíthatunk az ún. *státustörténetek*, amelyek az egyén társadalmi kapcsolatait legitimálják, támasztják alá. A *státustörténet* olyan életrajzi motívumokat hangsúlyoz, amelyek egy adott társadalmi kontextusban reprezentatívnak minősíthetők. A szerző még számos további altípust sorol fel és jellemez (*presztízs-történet, sztereotípiatörténet, pseudo-biográfia, elhallgatott-kikényszerített történet*). A fejezet emellett foglalkozik az élettörténetnek az írással mint médiummal való kapcsolatával, az élettörténetek összeállításának különböző stratégiáival, az arra kívülről, minták vagy

intertextusok révén ható jelenségekkel, illetve az élet-történet különböző *regiszterekbe* való rendeződéséről.

A *Rátótiáda és a lokális társadalom* című fejezetben Keszeg Vilmos először a komikumnak a népi kultúrában kijelölt helyét, jelentését tisztázza, majd főbb megjelenési formáit, műfajait vizsgálja a népszokásokhoz köthető játékoktól, paródiáktól, állatalakoskodásoktól kezdve az egyszerű nyelvi humorig. Végül rátér egy konkrét műfaj, a rátótiáda ismertetésére.

A rátótiáda egy olyan történet, amelyet nem igazságtartalma vagy kötött szűzsége, hanem inkább kommunikációs potenciálja, identitás erősítő képessége révén ragadhatunk meg. „Többlépcsős alakzatként” nemcsak egyszerűen egy történet, egyfajta jelentéssugárzást, jelentésanalógiát is elindít maga körül. 1. Adott városban (Tordán) megesett egy különleges történet. 2. A történet bármely tordai személlyel megtörténhetett. 3. Egy tetszőleges személy is tordai. 4. Egy tetszőleges személy a rátótiáda alapján megvádolható, felelősségre vonható. A leírtak alapján elgondolható, hogy egy-egy rátótiáda milyen „humorbuzjángást” indíthat el egy közösségben, és alkalmas a múlt történeteinek, anekdotáinak továbbadására, éltetésére is. Ezt a szerző a tordai rátótiádák ismertetésével bizonyítja, az apró betűs olvasmányrészben.

Az utolsó fejezet *A hírlapok reklámszövegeinek autobiografikus funkciói* címet viseli. A függelékben közölt tetemes forrásanyag segítségével egészen közeli betekintést nyerhetünk a tordai újságok hirdetésrovataiba. A szerző az újságok hirdetéseinek értelmezését pontos statisztikai adatok ismertetésével és részletes tartomelemzéssel valósítja meg. Az elemzés tanúbizonyága szerint a hírlapírás és a reklámok nem pusztán visszatükrözik, hanem újra is szervezik, befolyásolják a társadalmi életet, az egyén viselkedését. A reklám és a divatipar modern mitológiáját képviselő szimbólumok és archetípusok segítségével a reklám egy modern meseként határozható meg, amelyben a hős különböző erőfeszítések révén birtokába jut a vágyott tárgynak, szolgáltatásnak. A tömegsajtó és az írás egyre szélesebb körben történő elterjedése a társadalomról szóló tudás *patrimonizálását és demokratizálódását* vonja

maga után. A különböző írott sajtótermékek egyre nyitottabbá válnak az ún. *betolakodó írók* (ilyenek lehetnek a reklámok feladói vagy az olvasói levelek fogalmazói) felé. A reklámszövegekre, hirdetésekre és az olvasói levelekre az ún. *kevert szóbeliség* műfaji jegyei jellemzőek.

A *történetmondás antropológiája* című könyv két, tartalmilag markánsan elkülöníthető részre bontható: 1. elméleti és 2. az elméletet gyakorlatban alkalmazó esetelemzések. Az utóbbi részt képviselő fejezetek önálló tanulmányként is olvashatók. Az egyes esetelemzések jellemzően meg is jelentek már korábban tanulmánykötetekben vagy folyóiratokban. A fejezetekben közös, hogy mindegyik ismereti a legalapvetőbb narratológiai fogalmakat és törvényszerűségeket, olykor ismételve is tartalmi részeket vagy példákat. Ez azért nem zavaró, mert a könyv eredetileg nem „végigolvasásra” volt szánva, ez csak a recenzens feladata lehetett, aki az egyes narratív műfajok nyilvánvaló különbözőségei mellett sokkal több párhuzamos jellegzetességre figyelhetett fel. Mind az elméleti, mind a gyakorlati fejezet más-más funkciót tölt be, de minden fejezetben kielégítő mennyiségű és az egyes műfajok főbb jegyeit összefoglaló fogalomrepertoár jelenik meg, amely bevezetheti az érdeklődő diákot, leendő kutatót a narratológia egyébként áttekinthetetlenül tetemes szövegvilágának megértésébe és a terminológia megfelelő, mindig műfajra szabott alkalmazásának gyakorlati művelésébe.

Emellett kiemelendő, hogy a jegyzet az utóbbi évtizedekben a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Néprajz és Antropológia tanszékén született szakdolgozatok, doktori értekezések friss adatait, eredményeit is gyakran idézi. Ezekből kiderül, hogy a népi kultúra narratívumainak módszeres, irányított kutatása – nem elhanyagolandó módon éppen a szerző, a jeles egyetemi professzor, Keszeg Vilmos irányításával – kolozsvári központtal egész Erdélyben most is folyamatosan zajlik, az ott élő emberek nevében és javára végezve a valóság birtokbavételének és újrateemtésének morális kötelességét.

Molnár Eszter

Rész az egészben, az egész mint rész

Keszeg Vilmos (szerk.): Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai.

Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2015. 400 old. + 53 kép + CD melléklet (Emberk és kontextusok 12.)

A rendszerváltás utáni évtizedekben, erdélyi viszonylatban is, minél inkább tematizálódik a közbeszédben a globalizáció folyamata, annál inkább, egyfajta természetes ellensúlyként, felértékelődik újra a lokális értékek, a helyi közösségek vizsgálata, megörökítése, leíró vagy elemző felmutatása. Ez vélhetően, részben, még napjainkban is, válasz vagy reagálás arra a hiányra, amelyet a szocialista államrendszer, a kommunista országvezetés megszorító intézkedései eredményeztek az egyéni és kollektív önazonosság megőrzésének terén, nagyon hosszú ideig. A recenzált kötet több szempontból vizsgálja, pragmatikusan illetve egymáshoz a megközelítéseket, azt a módszertant, amellyel, amint címe is jelzi, a lokális történelem és emlékezet alakzatai felfejthetők, értelmezhetők, rendszerbe foglalhatók.

Ehhez egyrészt elméleti fogódzókat tekint át, foglal szintézisbe, másrészt forrásközlésekkel és konkrét esettanulmányokkal világítja meg a különböző teóriák és módszerek működését a gyakorlatban.

A kulcstéma a kötet tanulmányaiban a településtörténet (falutörténet), akkor is, ha kifejezett módon nem ez áll egy-egy szakírás középpontjában, nem ez a vezértéma, hanem, például, az aranyosrákosi unitárius egyházközség története (Fodor Attila) vagy Kovács Márton szásznyíresi autodidakta költő és verses legendája (Kiss Lehel): ezeknek a témáknak a taglalási módja, a beágyazottsága ugyancsak egy tágabb kontextust rajzol ki, ebben egy-egy kisközség és egy-egy helység életét, működését.

Külön erőssége a kötetnek, hogy például a Kovács Mártonnal szóló tanulmányhoz az autodidakta költővel, a *Csaba és Benedek története* című elbeszélő költemény szerzőjével Keszeg Vilmos által készített mélyinterjú rendel hozzá, ily módon az oral history által felszínre hozott adalékokkal erősíti a témáról alkotható összképet.

A kötetindító tanulmány (Vajda András: *A falutörténetek szerzői, forrásai, médiumai és a helyi kultúráról alkotott szemléletük*), különböző kutatási modelleket és kutatói attitűdöket vizsgálva, lényegében rávilágít a helytörténet, helyismeret rugalmasan definiálható fogalmának értelmezési módozataira, helyenként dilemmáira is, amelyeket egyértelműen az interdiszciplinaritás oldhat fel: „A falutörténet a polgári társadalom kialakulásával egy időben született [...], benne a lokális múlt iránti érdeklődés, a lokális történelem megszerkesztésének általános emberi/közösségi igénye csapódik le. Olyan »pótlólagos eljárás« eredménye, mely a globalizációt a regionális, a helyi felé fordulással kompenzálja [...]. Több tudományterület, köztük a történettudomány, könyvtártudomány és a néprajztudomány is vizsgálati körébe vonta a falutörténetek termelésének és használatának kérdéskörét. A témára reflektáló – főleg történészek és levéltárosok által készített – munkák jelentős része a kutatással (adatgyűjtés), a monográfia szerkezetének kialakításával, a vizsgált témákkal, valamint a nyelvezettel kapcsolatos gyakorlati kérdéseket járja körül, tehát elsősorban a falutörténetek készítői számára, útmutató gyanánt készültek [...]. A falutörténetek írásával és a kész munkák

természetével kapcsolatos kérdéseket teoretizáló kutatások száma ez előbbieknél jóval szerényebb, és a téma nyújtotta lehetőségekhez képest igen szűk körben mozog.”

A bevezetőnek is felfogható áttekintés ugyanakkor kijelöli a kötetben szereplő írások módszertani irányultságát is, azt, amiben, témakörük mellett, szintén rokoníthatók: „Jelen tanulmány szintén a Kolozsváron végzett néprajzi-antropológiai kutatások által kijelölt irányt követi, illetve azt vizsgálja, hogy ezekben a történelmekben milyen szerepe van a helyi hagyományoknak. A kutatás eddig olyan kérdéseket hagyott megválaszolatlanul, mint: ki az, aki méltó a település történetének megszerkesztésére? Milyen kutatói magatartások válnak láthatóvá ezekben az írásokban? Milyen szövegrendező elvek vannak érvényben a falutörténetek esetében?”

Ily módon megvizsgálja, kronologikus és analitikus módon, többek között a következő résztémaköröket: a helyi történelem iránti érdeklődés korszakai (ezzel egyetemben: a helytörténeti érzékenység variációi), a potenciális falumonográfia-szerzőtípusok, a források és forráshasználat, a helyi történelem megörökítésének mozzanatai, monográfiászerzői viszonyulásmódok, falutörténet és népi kultúra viszonya, megjelenítési-szerepelletési módszerek stb.

Az összegző részben megállapítja egyebek mellett: „A falumonográfia az akkulturációs folyamatok eredménye/terméke. A lokális hagyományairól levált, elidegenedett ember a lokális közösségében is az ottlanság érzésével küszködik, és ebben a bizonytalanságában a múlt felé fordul, innen vár visszaigazolást. A falutörténet az örökségesítés szándékával készül, az örökségképző tevékenység termékének számít. Szerzői az idő mellett a helyi hagyományokat, rokoni relációkat, családi történeteket és személyes emlékeket egyaránt az örökség részévé teszik.”

Vajda András, *20. századi lokális történelmek két Maros menti településen* című tanulmányában, alapos elméleti felvezető után, három írói attitűdöt mutat be, reflektálva arra a közösségre,

amelyekben ezek a történetek íródtak, bemutatva a közösség viszonyulását is az adott szerzőhöz. Megtudjuk, hogy Sáromberkén több helyi értelmiségi tett kísérletet a lokális történelem megszerkesztésére. A tanulmány szerzője a Mózes András által összeállított, négy kötetbe szerkesztett kézirat és a Berekméri D. István által készített verses falumonográfia részletesebb elemzését végzi el. A másik vizsgált település Marossárpatak, ahol az elmúlt bő egy évszázad során több alkalommal és többen vállalkoztak arra, hogy megszerkesszék a település és lakóinak történelmét. A tanulmány szerzője bemutatja ezeket a kezdeményezéseket, a 2011-ben megjelent falumonográfiáig elmenően, rávilágít ezek recepciójára is, illetve Adorjáni Károly helytörténetírói tevékenységét ismerteti részletesen. Azt is megtudjuk, hogy az adott közösségekben él a vágy a saját történelem újraírására, a régebbi vonatkozó szövegeket beépítik, adott esetben újra is értelmezve a faluról megjelenő frissebb kiadványokba. „Annak ellenére, hogy a településtörténetet egy személy vagy egy szűk munkacsoport készíti el, a településtörténet alapjául szolgáló narratív bázist és interpretációs modellt mindig egy emlékezőköztség, vagy még pontosabban interpretív közösség alakítja ki és tartja mozgásban, az ismétlődő témaorientált történetmondás révén. A településtörténetek szövegei egyszerre progresszív és repetitív szövegek. Bár szerzőik a korábban készült falutörténetek anyagából építkeznek, mégis ezekkel szemben fogalmazódnak meg. Rivalizálnak velük, pontosítják, kiigazítják vagy megcáfolják azok kijelentéseit. Ugyanazokra a forrásokra támaszkodnak, de a felhasznált források adatait folyamatosan ártértékelik, újraértelmezik. A település egymást követő történeteinek szövegei megismétlik az előzőek állításait, de folytatják és továbbírják azokat, az elbeszélt múltat újra és újra közel hozzák a jelenhez” – állapítja meg Vajda András. A tanulmány mellékleteként szereplő adattárban Marossárpatak és Sáromberke öt szerzőtől származó, hat kéziratos történelmét teszi közzé.

Nagy Réka, *Szabó Miklós és Szilágybagos lokális történelme* című tanulmányában Szabó Miklós történetírói, -értelmezői tevékenységét mutatja be, akiről megtudjuk, hogy a román közigazgatási rendszer kiépítésének idején, 1956 és 1960 között írta meg *Szilágybagos Község és Egyház Történelme (1205–1960)* című kéziratát, amely aztán alapja lett későbbi ilyen tárgyú munkájának is. A lokális történelem megszerkesztésében ismerte fel azt a lehetőséget, amely által „láncszem maradhat az elődök és utódok egymást követő láncolatában, amely által az utódok emlékezetében tovább élhet”. A vizsgált kézirat helytörténeti munkáinak sajátossága, hogy általa írt verseket, egyfajta, rímbe szedett, krónikás tudósításokat tartalmaznak.

A kötet következő tanulmánya Fodor Attila *Gombási János: Az Aranyosrákosi Unitárius Egyház-község története (1629–1968)* című munkája. Az Aranyosrákosi Unitárius Egyház-község történetének megírására szintén több kísérlet történt, ezeket röviden be is mutatja a szerző, majd ismerteti Gombási János lelkész életének, munkásságának főbb állomásait. Megtudjuk, hogy lelkészi tevékenysége nagyon gazdag volt, egyházi, nevelési, társadalmi, kulturális, gazdasági és építkezési vonatkozásban egyaránt, így a tanulmányban felsorolt aranyosrákosi egyház-községi monográfiák közül mind terjedelemben, mind összetételében, mind a felhasznált források szempontjából az általa megírt tekinthető a legpontosabbnak. Ez indokolja részletesebb elemzését is. A tanulmány a Gombási-szöveget terjedelme miatt csupán szerkesztett változatban adja közzé, de a mű teljes terjedelemben hozzáférhető a kötet DVD-mellékletében.

Kiss Lehel *Kovács Márton szásznyíresi auto-didakta költő és verses legendája* című írásával van jelen a tanulmánykötetben. Kovács Márton népi költőként és történelemkutatóként definiálja önmagát, és Szásznyíres keletkezéstörténetével, megnevezésével kapcsolatosan írta meg, színes mesevilágba ágyazva, *Csaba és Benedek története* című, a tanulmány tárgyát is képező elbeszélő

költeményét. Ehhez más típusú verseire is alapozott (életképek, szerepversek, episztolák, elégiák, köszöntők). „E verstípusok szinte mindegyikét felismerhetjük a Csaba és Benedek történetében, ami kutatóknak és laikusoknak, gyermekeknek és idős embereknek egyaránt érdekes, hasznos olvasmány lehet” – állapítja meg Kiss Lehel. Ehhez a tanulmányhoz kapcsolódik a már említett, Keszeg Vilmos által Kovács Mártonnal készített mélyinterjú, amelynek végén a *Csaba és Benedek történetét* is olvashatjuk.

A tanulmánykötetet Keszeg Vilmos *A történelmi emlékezet alakzatai: lokális történelmek* című írása zárja, elméleti keretbe helyezve a könyvben felsorakozó, a népi emlékezet folklorisztikai kutatására vonatkozó ismereteket. A szerző következtetése az, hogy a bemutatott források különböző eredetűek, eltérő szándékkal születtek meg, de „a változatosságban ugyanaz a motiváció csapódik ki: a lokális múlt iránti érdeklődés, a lokális történelem megszerkesztésének igénye”.

A könyv egyszerre tudományos részsztézis, illetve izgalmas betekintés egy – mintha éppen zajló – műhelymunkába, ily módon hasznos és időállóan alkalmazható kézikönyv mindazoknak, akik ilyen irányultságú kutatást végeznek (így jelen recenzió írójának számára is, aki kutatási témáját – a csernátoni múzeum történetét – csakis településtörténetbe ágyazottan látja jól kivitelezhetőnek, és ehhez igen hasznos szakmai ismereteket talált a recenzált kötetben).

Ugyanakkor, tekintve a napjainkban alkalmazott, néha igen eklektikusnak bizonyuló, ezért zavaróan széttartó településmonográfia-szerzői elveket és módszereket, a kötet igen eredményesen, hatékonyan alkalmazható vezérfonalat nyújt ehhez a közösségtudat alakulása tekintetében is lényeges, a kollektív emlékezetet átörökítő munkához; ezt a célt erősíti az egyes fejezetek végén található, a továbbgondolást és az ismeretek elmélyítését remekül szolgáló szakirodalomjegyzék is.

Dimény-Haszmann Orsolya

A lokális múlt birtokbavétele a narratív emlékezési alakzatokban

Keszeg Vilmos (szerk.): Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai.

Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2015. 400 old. + 53 kép + CD melléklet (Emberk és kontextusok 12.)

A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének oktatói és hallgatói által 2008-ban elindított *Emberk és kontextusok* sorozat 12. köteteként jelent meg 2015-ben a *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai* című tanulmánykötet. A sorozat szerkesztői – dr. Keszeg Vilmos és dr. Szikszai Mária – a forrásközlő kötetek kiadásával elsősorban a társadalomkutatók, a népi életforma és a néphagyományok iránt érdeklődő olvasók figyelmére számítottak.

A jelen kötet szerkesztője, Keszeg Vilmos, a könyv hátsó borítólapján, a rá jellemző rendkívüli szakmaisággal, tömörséggel és precizitással foglalja össze és jelöli meg a kiadványban szereplő tanulmányok célját és tartalmát. A kötet szerkesztője egy jól átgondolt koncepció szerint állította sorrendbe az öt szerző hét írását. Vajda András és Keszeg Vilmos szerzők munkája mintegy keretként zárja közre a primer szövegeket is feltáró Nagy Réka, Fodor Attila és Kiss Lehel tollából származó esettanulmányokat. Az esetelemzések a lokális közösség perspektívájából olyan narratív emlékezési alakzatokat tárnak fel, melyek megszerkesztik és tárolják az adott közösség múltját. A kötet elméleti és módszertani keretének csúcspontján az a hat elemi végzett szilágybagosi Szabó Miklós helytörténet-író imperatívusza áll Nagy Réka gyűjtésében, mely szerint: „Mert nem lehet, hogy amelyeket láttunk és hallottunk, azokat ne szóljuk.” (ApCsel 4,20) (162. old.) Ez a kényszerítő erő irratja meg, sok más egyéb motiváció mellett, a lokális történelem változatos szövegtípusait, amelyek majd kihatnak az adott közösség identitására, önmeghatározására.

Vajda András bevezető tanulmánya, *A falutörténetek szerzői, forrásai, médiumai és a helyi*

kultúráról alkotott szemléletük már a kötet elején 11 alpontban tisztázza azokat az elméleti kérdésfelvetéseket, melyek a továbbiakban mankót, segítséget jelentenek a primer források sűrűjében való eligazodáshoz. Szakmai alázattal térképezi fel annak a tudós társaságnak a közösségét, amelynek a tagjai a téma ismerői; munkásságuk és a felhalmozott ismeretanyag biztosítja a megfelelő forráskritikát, valamint a további tudás megszerzésének irányát. A helyi történelem iránti érdeklődés korszakainak lajstromozása után arról is olvashatunk, hogy kik írnak és írhatnak falumonográfiát. Vajda András felhívja a figyelmet arra is, hogy a képzettség, a felkészültségből adódó hiányosságok, a forrásfeltárás, az adatgyűjtés egyenlenségei, a nyelvezet, az alkalmazott módszerek igen eltérő írói attitűdöket eredményezhetnek. Ezeket az írói habitusokat kategorizálni, bizonyos szempontok szerint tipizálni lehet. Nem elhanyagolható kérdés az sem, és nem kis tétje van annak, hogy végül kinek a nevét is őrzi a szöveg: a szerzőt-e vagy az adatközlőt?

Szintén Vajda András nevéhez fűződik a következő *20. századi lokális történelmek két Marosmenti településen* c. tanulmány. Ebben egy elméleti keret bevezetővel Marossárpatak és Sáromberke öt szerző összesen hat kézirat történelmét teszi közzé a hozzájuk tartozó elemzésekkel, 31 szakirodalmi műre való hivatkozással és a mintegy 50 lábjegyzettel együtt. Marossárpatakról három helytörténet született, melyből kettő Adorjáni Károly tanító munkája, a harmadik szerzője ismeretlen. Sáromberkéről szintén három szöveget tesz közzé: Mózes András teológiai professzor, Szabó Miklós történész és Berekméri D. István történelemtanár munkáit. Mózes András négykötetes munkájának közlésétől terjedelmi okok miatt eltekintett

a szerző. A tanulmányt táj- és jövevényszavak mutatójával, valamint helynévmutatóval egészítette ki. Ezek a kötet további tanulmányainál is ugyanúgy jelen vannak. A kötethez tartozó DVD-mellékletben kaptak helyet azok az adattárhoz tartozó szövegek, amelyek a helyszűke miatt kimaradtak a nyomtatott szövegrészekből.

A következő helytörténet Szabó Miklós szilágybagosi helyi specialista nevéhez fűződik; kéziratának feldolgozását és értelmezését Nagy Réka teszi közzé a *Szabó Miklós és Szilágybagos lokális történelme* c. tanulmányában. Az autodidakta író, parasztköltő azt a múltat örököltette meg, azt a tudást rögzítette, „amelynek kiszorítása, felszámolása folyamatosan zajlott a hivatalosnak számító történetírásban” 1956 és 1960 között. Nagy Réka a következőket reflektál a különböző műfajokban megírt személyes történelemre, összefoglalva annak értékeit, funkcióit. Tanulmánya mellékleteként Szabó Miklós biográfiai adatait, kéziratának jegyzékét, ezeknek átiratát fűzi: Szilágybagos Község és Egyház Történelme (1205–1960), A Szilágybagosi Református Anyaszentegyház 300 éves Történelme 1663-tól 1963-ig, a Vadgyümölcsök I–II–III. versesköteteiből szemelvényeket.

Fodor Attila korábbi kutatásai, több tanulmánya is Aranyosszékhez kapcsolódik. Ebben a kötetben megjelent gyűjtése szintén arról a vidékről, Aranyosrákosról származik, ahol Gombási János unitárius lelkész az egyházközség történetét az 1629-es évtől kezdődően 1968-ig kéziratban hátrahagyta *Az aranyosrákos unitárius egyházközség története (1629–1968)* címmel. Az általában püspöki rendeletre vagy pályázatokra megírt egyházközségi monográfiák közül Fodor Attila a legterjedelmesebbet, a felhasznált források szempontjából a legpontosabbat választotta, a Gombási Jánosét. A teljes kézirat digitális változatban a DVD-mellékletben olvasható.

A továbbiakban a szásznyíresi születésű, magát népi költőnek és történelemkutatónak defineáló Kovács Mártonról olvashatunk. Kiss Lehel a *Kovács Márton szásznyíresi autodidakta költő és verses legendája* c. tanulmányában bemutatja a

„táltosi adottságú” költő élettörténetét, irodalmi munkásságát, illetve annak pályája ívelését művei felfedezése után. A baptista lelképásztor és levéltáros Kiss Lehel a bátorításával, az odafordulással is részese volt ennek az egyre gyümölcsözőbb költészetnek. Verseit életképeként, szerepversekként, episztolákként, elégiákként, paszkvillusokként egyaránt tipologizálni lehet. Kovács Márton, mint kiderült, nem törekedett hiteles történelem írására, hanem ő maga kreálta lehetséges történeteit, ahogy nevezte: regékben, mesékben, legendákban.

Kovács Mártonnal folytatva a sort Keszeg Vilmos interjúja (*Beszélgetés Kovács Mártonnal*) bevezetéseként rövid életrajzi keretben összefoglalja a népi költő olvasói és írói habitusát, motivációit, belső késztetéseit. Kovács Márton számára az írás identitásteremtő gesztus, valamint az emlékezés „elsősorban belső szükséglet”-ből ered. Keszeg Vilmos olyan kérdéseket tesz fel a vele való beszélgetés során, melyből kiderül, hogyan születik a vers lépésről lépésre, szinte nyomon követhető a gondolat csírájától a saját útját járó és külön életet élő felnőtt korú narratológiáig. Ezután következik az egyenként négysoros, 525 versszakból álló *Csaba és Benedek története (Bándó-völgyi rege)*.

A kötet záróakkordjaként Keszeg Vilmos *A történelmi emlékezet alakzatai: lokális történelmek* c. tanulmánya összegezi azokat a „kortárs eszmeáramlatokat”, amelyekben a népi emlékezetet, a népköltészet szerepét, az időt, az emlékezetet, a történelmet antropológiai megközelítésben is értelmezni tudjuk. A *longue durée*, az *histoire à soi* fogalmaknak bevezetésével új kontextusba és perspektívába helyezte el azokat a recens kutatásokat, amelyek a lokális emlékezet és lokális történelmek felé irányultak. A múlt letétbe helyezése és a történelem „házasítása” volt/van folyamatban, lett legyen szó toronygombiratokról, egyházmegyei, egyházkerületi, közigazgatási egységek vagy bármelyik település monográfiájáról. A nem kevesebb mint 110 szakirodalmi műre való hivatkozása a tudomány és a szakma iránti rendkívüli alázatot és elkötelezettséget példázza.

A kötet végén támpilléreként teszi kerek egészszé a vizuális formanyelv azt a kontextualizált és személyesen megélt történelmet, mely az 53 fekete-fehér képillusztrációban külső formát kap, alakot ölt. Az első 17 kép Sáromberkéhez és Marossárpatakhöz, 6 kép Szabó Miklós szilágybagosi történelmi helyi specialistához, 18 kép Gombási János unitárius lelkészhez, 13 kép Kovács Mártonhoz kötődik.

Keszeg Vilmos 1990-től a történetmondás antropológiájával új korszakot nyitott a népi kultúra feltérképezéséhez. Az alfabetizáció, az írásszokások, a „homo narrans” megrajzolása után a lokális emlékezet alakzatai új fejezetet jelentenek nemcsak a magyarság kultúrájának patrimonizálásához, de

új utakat is nyitnak a továbbgondoláshoz. A kötet szerzői is ilyen értelemben tették közkinccsé, birtokba vehetővé egy nagyon olvasmányos, élvezhető formában az általuk felfedezett helyi múltat, néhány lokális történelmet.

A könyvet az Erdélyi Múzeum-Egyesület adta ki 2015-ben; felelős kiadója Biró Annamária, lektorálta Jakab Albert Zsolt. A korrektúrát András Zselyke, tördelését Sütő Ferenc végezte. A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia és a Bethlen Gábor Alap támogatta.

Kicsi Noémi

Folyamatok, szövegek, események és ezek permutációi

Keszeg Vilmos (szerk.): Folyamatok, szövegek, események.

A kolozsvári Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola tanulmányai.

Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, Kvár 2014. 318 old. (Egyetemi Füzetek 21.)

2014-ben a Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola doktorandusainak közös kiadványa jelent meg az Egyetemi Műhely Kiadó Egyetemi Füzetek sorozatában, majd folytatásaként 2015-ben és 2017-ben másik két kötet látott napvilágot. A sorozatban 21., 27. és 34.-ként megjelent három könyv a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem négy képzési irányját (irodalomtörténet, nyelvészet, zszurnalisztika és etnológia) magába foglaló doktori iskola tanulmánykötete, amely az iskola hallgatóinak kutatási területét, szemléletét, módszereit és eredményeit hivatott bemutatni. Több tanulmánykötethez hasonlóan a bemutatott témák sokszínűsége heterogén jelleget kölcsönöz a műnek, amely a fiatal szerzők kutatóvá válásának egy mozzanatát örökíti meg. Mindhárom egyetemi füzet felépítése azonos struktúrát követ, az első, terjedelmesebb részben a doktori iskola hallgatói

közlnek munkáikat, a második részben az újonnan megvédett doktori disszertációk kivonata olvasható, majd a végén a szerzők néhány soros angol és román nyelvű bemutatása, valamint a tanulmányok rezüméje következik. A disszertációk kivonatai és szerzőik rövid bemutatása fontos adalékként szolgál a kolozsvári doktorképzés történetéhez.

A kiadványokban összesen 37 tanulmány szerepel, ezeket egészíti ki az első kötet bevezető tanulmánya, amelyben Péntek János, a doktori iskola volt vezetője, a kolozsvári egyetemi képzés és a doktori iskola történetét ismerteti. A dolgozatok szinte fele irodalomtörténeti és irodalmi témát dolgoz fel, tizenegy írás néprajzi kérdésekkel foglalkozik, míg zszurnalisztikai témáról öt tanulmány értekezik. A történeti és nyelvészeti témákat taglaló tanulmányok mennyisége elmarad a többi kérdéskör mellett. Összesen harmincnégy kutató

jegyzi a tanulmányokat, közülük három: Bakó Edit, Máté István és Zsigmond Júlia két tanulmánnyal van jelen.

A kötetek nagy érdeme, hogy egy helyre gyűjtik a kolozsvári doktorandusok munkáit, így a három kiadványon keresztül megismerhetjük a fiatal kutatókat foglalkoztató tárgyköröket. A dolgozatok strukturálisan hasonló irányelveket követnek: cél meghatározása, módszerek és források felsorakoztatása, a téma kifejtése, valamint összegzés vagy következtetések levonása. A kiadványok nem a mutatós könyvek sorát gyarapítják, képanyagot nem tartalmaznak. Két szerző táblázatba foglalva összegzi eredményeit, további két doktorandus pedig grafikonokat, adattárat használ a szemléltetés módjaként.

A következőkben a három kiadvány közül időrendben az elsőként megjelent *Folyamatok, események, események* című, Keszeg Vilmos által szerkesztett kötetéről írok részletesebben. Az általam bemutatásra zánt kötetben nagyobb terjedelemben szerepelnek a doktori tézisek kivonatai, mint a soron következő kettőben, ami azon egyszerű okkal magyarázható, hogy első kötetként három év megvédett disszertációinak ismertetését is felvállalta. A román és angol nyelvű rezümék, valamint a szerzői névjegyek előtt hat, a Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola keretén belül doktori címet szerzett kutató könyvének recenziója szerepel.

A 318 oldalas kötet 11 doktorandus tanulmányát fogja össze, amelyet Péntek János – a már említett – intézménytörténeti összefoglalója egészíti ki. Péntek a történelmi korszakok sajátosságait szem előtt tartva a doktori iskola nagy tapasztalattal ismerőjeként tárja fel az eddig kevésbé ismert részleteket. Sorra veszi mindazokat, akik a doktorképzés elindításához és működtetéséhez hozzájárultak, kitér a tanerő megújulásának dinamikájára és a változások adta következményekre, valamint oktatásszervezésről, rendszerszintű átalakulásokról értekezik.

Bakó Edit az újságírás intézményesítésének történetét, majd az 1895-ben létesített Itthon kör megalakulásának kontextusát, történetét és

működését mutatja be. A kör alakulástörténetét három kolozsvári lap (Kolozsvár, Ellenzék, Erdélyi Híradó) tükrében vizsgálja. A csoportosulás a művészvilág széles körének fórumaként újságírókat, írókat, költőket tömörített, akik számára aktív társas életet, kulturális programokat, szórakozást kínált az irodalom, színház és zene világában. A tudományos érdeklődés elkerülte az Itthon kör kutatását, ezt a sajtótörténeti űrt pótolja Bakó Edit áttekintése.

Gyulay Lajos gróf, a magyar irodalom kevésbé kanonizált alakjának naplóköteteit vizsgálja Bilibók Renáta, ezen belül is a megemlékezés Gyulayra jellemző sajátosságait, a halottkultusz megélését elemzi. Megállapítja, hogy a megemlékezések szervesen beépülnek Gyulay írásgyakorlatába, aki szemléletesen láttatja az emlékezés sokféle gyakorlatát.

Bóné Éva Geleji Katona István prédikációírással kapcsolatos elveinek vizsgálatát végzi, két fő gondolatot érvényesítve: meghatározza az ortodox prédikáció műfaját, majd Geleji prédikációinak a szerkezeti felépítését elemzi, különös tekintettel az adventi prédikációk bevezető részére.

Dimény-Haszmann Orsolya a csernátóni Haszmann Pál Múzeum történetét kutatja. Ebben a tanulmányában az intézménnyé alakulás, gyűjteményépítés kezdeteit tárja fel, forrásként a múzeum irattárát és az intézményről megjelent újságcikkeket és egyéb médiamegjelenéseket használ. A sajtóanyagokat mint a biográfia populáris regisztereit értelmezi, amelyek kulcsszerepet töltenek be a Haszmann család életében, amely gondosan őrzi a múzeumból szóló megjelenéseket.

1751 és 1772 között jelent meg Denis Diderot és J. R. D'Alembert szerkesztésében a 24 kötetes *Francia Enciklopédia*. Lokodi Ildikó a többszerzős mű – köztük a kor híres francia gondolkodói, értelmiségiek és gyakorlati szakemberek – Diderot nevéhez fűződő szócikkeit elemzi, különös tekintettel a szatíra megjelenésére. A szövegek tematikus vizsgálatát helyezi előtérbe, figyelve a bennük megnyilvánuló szerzői magatartást. Lokodi szerint Diderot szócikkeire jellemző a burkolt szatíra, de

néhány nyíltan kifiguráz személyeket, elméleteket, nevetség tárgyává teszi az egyházi és világi hatalmat.

Székelyudvarhelyi iskolák tanulmányi kirándulásairól értekezik Miklós Alpár, a dualizmus 49 évének írásos dokumentumai (iskolai értesítők, sajtómegjelenések) alapján. Célja a turizmustörténet eddig kevésbé ismert oldalát bemutatni, helytörténeti adalékként a látnivalók körét bővíteni, nyomon követni a mobilitás és szabadidő fogalmainak megváltozását. A szerző több mint 90 kirándulás kapcsán vizsgálja az ideológia és a tanulmányi kirándulások viszonyát, a kirándulók, kirándulás-szervezők és kísérők körét, a legitimitás kérdését, az úti célok, útvonalak és látnivalók sorát.

Molnár Eszter József Attila és Weöres Sándor költészetét alapul véve bizonyítani kívánja, hogy a mágikus nyelvhasználat a 20. században sem tűnt el, a modern társadalom bizonyos megnyilvánulásaiban felfedezhető. A szerző Weöres Sándor delejfogalmát és József Attila névvarázs fogalmát értelmezi, valamint a mágikus nyelvhasználat jellemző színtereit – mint az átok, ráolvasás, áldás – elemzi a költők írásgyakorlatában.

Molnár Ildikó kettős célt fogalmaz meg dolgozatában, egyrészt ízelítőt adni Jancsó Elemér publicisztikai tevékenységéből, másrészt a megjelent publikációkat elhelyezni az életműben. Az Utunk és Igaz Szó hasábjain tekinti át az emlékezés hagyományait és kultúráját Jancsó Elemér irodalmi bírálataiban.

Dubravka Ugrešić regényét alapul véve Nagy Anna arra keresi a választ, hogy az irodalom és fotográfia találkozásakor hogyan formálódik az emlékező, magát folyamatosan újradefiniáló szubjektum. Ehhez a fotográfia regényben megtalálható létmódjait tekinti át, és intermediális kapcsolatok keres a regény szövege és a fotográfiák között. A két médium – fotográfia és irodalom – egymásra hatásában az emlékezés és önreprezentáció problematikája foglalkoztatja.

Jósika Miklós *A könnyelműek* c. regényének színpadi újraalkotásaként értelmezhető Finta Károly *A néger* drámája. Pavelka Orsolya Petra a két művet egymás mellé helyezve azt elemzi,

hogy miként avatkozik bele a drámaíró az eredeti mű természetébe, amikor hatásában azonos, mégis autentikus új művet hoz létre. Pavelka szerint Finta Károly dekonstruálja a regény narratív diskurzusát, újraminősít mentalitástörténeti mozzanatokot.

A kiadvány utolsó tanulmányát Zsigmond Júlia jegyzi, aki négy kalotaszentkirályi református aszszony szakrális tárgyait, valamint az adatközlők ezekhez való viszonyulását vizsgálja. Pontosabban azt, hogy a tárgyak reprezentációin keresztül mit tudunk meg használóik vallásosságáról. Dolgozatában számba veszi a négy háztartásban fellelhető szakrális tárgyakat, tárgycsoportok szerint rendszerezi őket, megvizsgálja azok történetét és a tárgyakhoz kapcsolódó narratívákat.

A fent összegzett tanulmányokat elsősorban a négy tudományterület képviselőinek ajánlom, de a kötet tematikus, stílusbeli sokszínűsége minden nyitott olvasó számára élményszerű olvasást ígér. A teljes kötet oktatástörténeti forrásanyag, így kiemelt figyelmet érdemel az intézmény története iránt érdeklődőktől.

A három fogalom – események, szövegek, folyamatok – felcsereléséből nyert kötetcímek (*Folyamatok, szövegek, események; Szövegek, folyamatok, események; Események, folyamatok, szövegek*) akár matematikai feladvánnyként is szolgálhatnak, hiszen ezek a három elem permutációiból nyerhető alakzatok. A három fogalom összesen hat változatban helyezhető egymás mellé, tehát bizakodva várjuk a Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola hallgatóinak további három kötetre való munkáját. Összegzésképp úgy vélem, a doktori iskola életében fontos szerepe van a három kötetnek, így a doktorandusok, szerkesztők és a kiadó közös munkájának további eredményeire is számítunk. A kiadványok a fiatal kutatók bemutatkozásának kiváló felületei, amelyek doktorandus kollégák, tanárok, egyetemi hallgatók, kutatók számára is kaput nyitnak az intézmény működésének megismerésére. Reméljük, hogy a hagyomány még hosszú éveken át folytatódik.

Virginás-Tar Emese

Úton a megértés felé

Kerti József – Dr. Keszeg Vilmos (szerk.): *Szövegek, folyamatok, események.* Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság. Kvár 2015. 298 old. (Egyetemi Füzetek 27.)

Benke András – Bilibók Renáta – Dr. Keszeg Vilmos (szerk.): *Események, folyamatok, szövegek.* Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság. Kvár 2017. 359 old. (Egyetemi Füzetek 34.)

Az Egyetemi Műhely Kiadó által megjelentetett Egyetemi Füzetek sorozat a Bolyai Társaság névjege alatt napvilágra jött kezdeményezés. Tudományos konferenciák anyaga, valamint kutatási eredmények számára kínál publikációs lehetőséget. A kolozsvári Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola első tanulmánykötete Keszeg Vilmos, az iskola vezetője szerkesztésében 2014-ben *Folyamatok, szövegek, események* címmel jelent meg a sorozat 21. füzeteként. A sorozat 27. (2015) és 34. (2017) kiadványai ugyancsak a fenti doktori iskola hallgatóinak tanulmányait adja közre. Az irodalom, a nyelvészet, a média és a néprajztudomány területén született dolgozatok a képzés spektrumát vetítik az olvasó elé.

Az alább ismertetendő második kötet (*Szövegek, folyamatok, események.* Egyetemi Füzetek 27., 2015) szerkesztői dr. Keszeg Vilmos és Kerti József. A kiadvány nagy részét az 13 tanulmány teszi ki, amely egy a doktorandusok számára szervezett konferencián kerültek bemutatásra, de a könyv tartalmazza a 2014–2015-ben megvédett doktori disszertációk rövid magyar, román és angol nyelvű kivonatát is.

Az első tanulmány szerzője Bakó Edit, aki 2015-ben védte meg doktori disszertációját, melyben a 19. század második felének erdélyi magyar sajtóját vizsgálta. Doktori téziseinek kivonatát a kötet második része tartalmazza. Tanulmányának címe *Egy „renegát” a Magyar Polgárnál? (Grigore Moldovan újságírói attitűdje)* azokat a szemléletbeli különbségeket jelöli, amelyek a kor kolozsvári sajtójának hasábjain a nemzeti identitás és elkötelezettség kérdéskörében artikulálódtak. A magyar sajtóban kifejtett munkássága révén Moldovan Grigore az ország „felemelésére”

törekszik azokkal az újságírókkal majd tanártársakkal szemben, akik megkérdőjelezzik hitelességét és nemzeti önazonosságát. A gazdagon dokumentált szöveg tömör és szerzteágazó utalások által konstruálja meg a román származású, de országához hűséges író, tanár, közéleti személyiség méltatlanul elfeledett alakját.

Bekecsi Emőke Erzsébet a *Gasztronómia a diplomáciában* címmel a konyhaművészet reneszánszára világít rá, mely szabaddidős tevékenységet biztosít, közösségépítő, lokális és nemzetközi vonatkozásban fontos szerepet tölt be az identitás, a turizmus alakulásában.

Bóné Éva a 17. századi prédikátor Geleji Katona István munkásságának vizsgálatára vállalkozik, elszlatva a méltatlanul megítélt ígéhirdető „ortodoxiája” körüli viták létjogosultságát, jelezve, hogy a nagy műveltségű szerző teológiai és tudományos érdeklődése korának református hitvallásosságát nem téveszti szem elől.

Csibi László Teleki Sámuel kelet-afrikai expedíciójának indítékait keresve mutatja be a gróf kapcsolat-hálóját és egyéni jellemzőit. Azokat a hatásokat fogja csokorba, melyek ahhoz vezettek, hogy a kor expedícióinak megfelelően többszázadmagával, fegyveresen eljusson a Kilimandzsáró vidékére, talán lázadó természete által vezérelve, új állatfajok felfedezése céljából, esetleg azért, hogy magyar nevet kölcsönözzön valamely afrikai tájnak. A 19. század végi Afrika-kutatás láza által elragadott felfedező útjának sajtóvisszhangját szövegezzük meg a tanulmány szerzője.

Kerti József *Emberkép Aranka György írásában (előtanulmány)* címmel a felvilágosodás korának versíróját idézi elénk, rámutatva azokra a hatásokra,

amelyeknek Aranka György költészete révén szerzett érvényt. Az elme és az erkölcs, a polgári attitűdök, a földi javak, a lét végső kérdései olyan témák ebben a költészetben, melyeket a rend igénye kovácsol egybe. A verselemzésekkel gazdagított tanulmány a költő szóhasználatának tartalmára és céljára egyaránt kitér, kiemelve a sorok didaktikus jellegén túl a gyönyörkötetés szándékát is.

Kovács Dóra genderkutatásként jelöli meg doktori disszertációját, melynek helyszíne Magyarózd. A férfi és női szerepek a táncművelés révén elevenednek meg, egy mesterségesen létrehozott farsangi bál során. A kutatói kérdés az, hogy a 21. század elején egy organizált folklóresemény milyen organikus örökséget hoz a felszínre a kutatott településen. Megállapítja, hogy a népi hagyományok (pl. a csujogató) meglehetősen elveszítették közösségszervező erejüket, a táncművelés elsilányult a popkultúra zenéjének és mozgásvilágának hatására.

Die Buchstaben. A szerző személye címmel Lokodi Ildikó az irodalomtörténet számára hiánypótló elemzést ad gróf Fekete János névtelenül megírt kézikönyvről. Az elveszettnek hitt, csupán a bibliográfiai utalásokban megőrzött művet a kutató megtalálta és hivatkozások, recenziók segítségével bizonyította a 18. század végén született kétkötetes munka szerzőjének kilétét.

Máté István a Kalotaszegi Református Egyházmegyében tevékenykedő lelkésznek és lelkészfeleségek mindennapjait elemzi. Bár a férfiak által végzett lelképásztori szolgálat kedvezőbb közösségi fogadtatásnak örvend, mint a lelkészneké, kétségtelenül erősödik egy olyan tendencia, mely révén az egyházi munka leépíti nemi kötöttségeit, és így hozzájárul az előítéletek felszámolásához, a női lelkészesség elismeréséhez. A lelkészfeleségek esetében két különböző magatartásformával találkozhatunk, ami a gyülekezeti integrációt illeti. Többségük lelképásztor férjük oldalán szembesül a helyi közösség elvárásrendszerével, ám megjelenik egy olyan attitűd is, melynek értelmében a közösségtől függetlenül, saját szakmájuk, munkájuk által körvonalazódik az önazonosságuk. A tanulmány ezeket a tendenciákat igyekszik megragadni

a nyilvánosságelmélet, gender studies, szerepel-méletek kulcsfogalmait segítségével.

Molnár Ildikó *Jancsó Elemér felvilágosodás-konceptiója* című dolgozatában a 20. századi irodalomtörténész szöveg-hagyatékának kontextusba helyezésére vállalkozik. Az elemzett szövegek révén feltárul a felvilágosodásról alkotott kép mellett Jancsó Elemér öndefiníciós törekvése is.

Nagy Ákos a kollektivizálás által meghatározott egyéni és közösségi narratív identitást veszi górcső alá, egy maroszséki falú lakosainak emlékezetében. Tanulmányának címe: *A jobbágytelki kollektivizálási kísérlet időszaka. Visszaemlékezések és beszédmodok*. Az elemzés tárgyát képező hat interjú a helyi közösség egészére vonatkozó narratív elemek által valósítja meg a történelem háziasszisztását, az emlékezés kultúráját. Az erőszakos kollektivizálástól megmenekült falu számára a múlt értékelése a széles körben elterjedt narratív elemek által hozzájárult egy sajátos helyi identitás kialakulásához.

Nagy Anna *Metamodernizmus és intermedialitás a kortárs magyar irodalomban* című dolgozata négy irodalmi munka elemzése által igazolja, hogy a posztmodern paradigma, melyre a közönség oly jellemző, alkalmatlan azoknak a finom tendenciáknak a megragadására, amelyeket tetten ért. A metamodernizmus mint új korszakdefiníció az irodalomban a szabad választás lehetőségét kínálja a gondolatok tömkelegében.

Székely Melinda egy klasszikus antropológiai téma, az átmeneti rítus fogalmainak és fázisainak érvényességére, alkalmazhatóságára kérdez rá. Az erdélyi Mezőségen megfigyelt házasságkötési szokások arra készítetik, hogy az átmeneti rítust árnyaltabban, közösségi beágyazottságában, illetve a helyi közösségben érvényesülő gazdasági változások, technikai fejlődés kontextusában értelmezze. Dolgozatának címe: *Az átmeneti rítus fogalmának útvesztői*.

Zsigmond Júlia Kalotaszentkirályon végzett te-repkutatása a vallásos hiedelmek változását követte nyomon. Az egykori református lelkész apologetikai tevékenysége és az egyháztagokkal ápolta kapcsolata a népi hiedelemvilág újragondolását eredményezte. Az interjúalanyok adatközlései alapján az észszerűség, a bibliai mérce számos, főleg a temetéshez kötött helyi

szokást, hiedelmet szorított háttérbe, ám ezek egy-egy gesztus révén mégis a mentalitás és a mindennapi élet részei maradtak.

A kötet további részében a tanulmányok szerzőiről és dolgozataik fő tételeiről olvashatunk néhány soros ismertetőt román és angol nyelven. Végül pedig a doktori disszertációjukat megvédett hallgatók téziseinek összefoglalóját nézhetjük át. A bemutatások Bakó Edit, Dóczy Órs, Furu Árpád, Gergely Zoltán és Korondi Ágnes munkáját követik.

Az Egyetemi Füzetek sorozat 34. kiadványa a Benke András, Bilibók Renáta és dr. Keszeg Vilmos által szerkesztett *Események, folyamatok, szövegek* című, 2017-ben megjelent kötet.

Egyén és közösség, múlt és jelen, tudatosan vállalt vagy kutatói hozzájártsárral kibontott identitásmentázatok széles skálájába tekinthet bele az olvasó. A kötet nemcsak gazdag szövegteremtő igyekezetről tanúskodik, de megeleveníti a mindennapi élet, az emlékezet narratíváinak, a közösségi szabályok által moderált egyéni életutak számos epizódját is. A 13 tanulmányt tartalmazó kötet híven tükrözi a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskolájának kutatói etikáját és irányelveit. Recenziómban minden tanulmányból egy idézzel igyekszem körvonalazni a szerző mondanivalóját, azzal a szándékkal, hogy találkozásunk a szöveggel, a kutatás tárgyával és a doktorandusokkal egészen közeli és élményszerű legyen.

Bakos Áron katonatörténeteket elemzett az erdélyi Aranyosszéken, arra figyelve, hogy az élettörténetek, a katonaságról szóló igaztörténetek és a tágabb történelmi perspektíva hogyan fonódnak össze. „A különböző témájú igaztörténetekben, az élettörténet mikro- és a történelmi elbeszélés makroszintjén ugyanazt a fő üzenetet tapinthatjuk ki, az én- és a világlép harmonizál, támogatja egymást” – írja a szerző (21.). Dolgozatának címe: „*Ilyen könyvet írhatnak né, min mentem ott keresztül!*” *Egy marginalizált személy élettörténete, katonatörténete és történelemképe.*

Deák Szebeni (Bán) Imola a gasztronómia és az irodalom viszonyát fejtegetve megállapítja, hogy „az utóbbi években tapasztalható gasztronómiai divat nálunk is egyre jobban begyűrűzött a magaskultúra

egy-egy területére, úgynevezett kulináris forradalomról beszélhetünk, ami időszerűvé, népszerűvé tette az irodalmi szakácskönyv műfaját is” (25.). Témáját szövegének címe ekképpen tömöríti: *A gasztronómia képzeletbeli világa. Irodalom és konyhaművészet intermediális kapcsolatának tanulmányozása Alexandre Dumas Konyhaszótárában.*

Benke András Tarr Sándor *Ennyi volt* című novelláskötetében elemzi az írói attitűdöt, a narratív koherenciát, a szereplők kapcsolatrendszerét, sőt istenkeresését (*Szubjektivitás, transzcendencia és egyetemesség kapcsolata Tar Sándor novelláiban*). A kötet metafizikájának kiteljesedése azon a ponton valósul meg, „ahol a mechanikus munkafolyamatok ritmizáltságának eszközeként felfogott test saját purgatóriumán keresztül eljut oda, hogy pontosan saját partikularitásában megragadható egyedisége által teremtsen egyszeri és megismételhetetlen kapcsolatot az egyetemessel” (68.).

Deák Anita (*Intertextualitás a Macskafogó című rajzfilmben*) a magyarországi rajzfilmipar aranykorának egyik alkotását elemezve arra keresi a választ, hogy milyen mögöttes, felnőtteknek szóló tartalmi elemeket rejt az animáció, az intertextualitás, az allegória, az irónia eszköztára által. *A Macskafogóban* megjelenített kétpólusú világ üzenetével, kifejezőmódjával kapcsolatban kérdés formájában fogalmaz a szerző: vajon létjogosultságuk csupán „kedvelt stratégiák a történetmesélések, azon belül is főként a filmkészítés területén vagy, mert a Kádár-korszak médiapolitikájának is kedvelt propagandafogásai voltak ezek az eszközök” (83.).

Ferenczi Szilárd *Önkormányzati képviselőválasztások Kolozsváron 1888–1918* című munkájában két korszakot különít el. Az első évtized az értelmiségieket juttatta vezető szerephez, a második pedig a kereskedőknek és helyi gazdáknak kedvezett a városvezetésben. „A közigazgatási elit története szervesen összefonódik a városigazgatás kérdéskörével, hiszen a testület vagyoni, pártpolitikai vagy közéleti bizalom alapján történő kiválasztási rendszere, majd a személyeknek a közgyűlés zárt munkamódszerébe való illeszkedése, attitűdje, csoportos és önös érdekeinek a politikai gyakorlatban való felhasználása alapvetően

meghatározta a város korabeli nagyléptékű fejlődését.” (87.)

Goron Sándor *William Shakespeare Szentiványéji álom című vígjátékának magyarított személynevei* című dolgozatában kiemeli, hogy a fordítás és modifikáció eszközével élnek a szöveg magyarítói. „A legmerészebb fordító Nádasdy Ádám, aki a foglalkozásokból kiindulva kreálja humorossá Shakespeare mesterembereinek magyar nevét.” (118.)

Pasztoráció, nyelvhasználat és identitás Kostelekben a második világháború előtt címmel Györffy Eszter magyarok és románok eltérő nemzetépítési stratégiáit tárja elénk, melynek eredményei megmutatkoznak a vallási, nyelvi, gazdasági vagy éppen házassági szokásokban. „Az 1930-as években kezdődött el egyfajta pasztorációs rivalizáció a két katolikus egyház (görög- és római katolikus) plébánosai között, akik egészen az 1940-es évekig különböző évekkel és vádakkal igyekeztek a híveket egyik vagy másik oldalhoz való tartozásának az egyházi és állami hatóságoknál is érvényt szerezni.” (147.) Ennek a harcnak eredményeképpen Kostelek lakossága vallásilag két közösségre szakadt az 1940-es években.

Kerti József *A Magyar Parnaszus Virágjai szóképben Aranka György kéziratosa versei Szirmay Antal versgyűjteményeinek tükrében* irodalomtörténeti érdekességeket tár fel a két, címben említett szerző irodalmi kapcsolatáról. A kutató összegzése szerint „láthatjuk, Szirmay hogyan retorizált át saját célja és ízlése szerint egyes szövegeket, ugyanakkor hogyan kanonizálta Arankát a Hungaria in parabolis oldalain” (182.).

Lőrincz Éva Noémi *A gyermeki nézőpont és a mágikus látásmód összefüggései Dragomán György Máglya című regényében* címmel írt dolgozatot, melyben a mágikus realizmusra vonatkozó elemzést alkalmaz Béneyi Tamás módszertana alapján. „Bizonyos tárgyak esetén eldönthetetlen »valóságos« mivoltuk, ez arra irányítja a figyelmet, hogy a mágikus, illetve a valóságos világlátás is konstrukció, a dolgok nevei csupán metaforák” (203.) – például a kavics-fog-kenyérből, pók-parázs, árnyék-tükörkép, vagy könnyecsepp-izzadságcsepp. A szereplők emlékezetvilágában megszületett narratívák a nagy,

tekintélyelvű történelem alternatívái, melyek terápiás jelleget öltenek az aktív felejtés, a párbeszéd és a meghallgatás által.

Máté István tanulmánya, *Az egyházi fegyelmezés lehetőségei Kalotaszegen* azt a változást igyekszik leírni, amely az egyházi fegyelmezés gyakorlatában következett be a huszonegyedik század hajnalára. Bár az intézményes egyházi fegyelmezés nagymértékben háttérbe szorult, a helyi közösség a „régii hagyományokra hivatkozva olykor a lelkesnél is következetesebben tartja számon a vétket. Igaz, szelektív módon, hiszen a vallásgyakorlás általános visszaesésével bizonyos vétkekre már fel sem figyel.” (247.)

Szémán E. Rózsa dolgozata: „*álmatlan éjszakák gyötrődéseiben siratott álmom*”. Tessitori Nóra művészete leveleinek tükrében a két világháború közötti időszak erdélyi magyar szavalóművészetét elemzi. Tessitori levelezése előadói önreflexiót tartalmaz, mely felfedi az előadó egyéniségét. A versmondó saját gondolatvilágán átszűrni a verseket, így kölcsönözve egyéni hangvételt a versmondásnak, jelenség, mely a néma versolvasás során nem nyilvánulhat meg. A költő társaként a szavalónak költővé kell lennie. „Mint írja, szöveg nélkül is tudna »artisztikus hangokat megszólaltatni«, de mivel szöveg nélkül az emberi beszéd értelmetlen, ezért kellene a versek – ezek pedig természetesen csak olyanok lehetnek, amelyek fedik indulatait, érzéseit, egész lényét.” (261.)

Tóth Orsolya: *Kolozsvár filmtörténeti reprezentációi az első filmfelvételektől 1948-ig. Helytörténet a megtalált mozgóképek tükrében*. A szerző négyes korszakolást alkalmaz a kolozsvári filmgyár létrejöttétől a párizsi békeszerződésig, ezeket nemcsak filmtörténeti szempontból értékeli, hanem kitér a város fejlődésének, közéletének számos korabeli eseményére is. „A kis csónakház ma is megvan, a kaszinó épülete a háttérben, a tó partja a felvételeken még nincs betonba öntve. Ezek az első benyomások mai nézőként azok alapján, amik feltűnnek a kockákon.” (289.)

Vincze Eszter Beáta egy teológiai kérdés vizsgálata által fedi fel a tanbeli különbségeket Luther, Kálvin és Pázmány írásai alapján. A dolgozat végkicsengése szerint a vitázó felek elbeszélnek egymás mellett, „mert nem is akarják egymást megérteni, mivel a

hitviták többségéhez hasonlóan a vita itt is lezárt horizontok között zajlik...” (322.). Az elemzés címe: *A reformáció korának megigazulás-tana és Pázmány Péter Kalauza*

A kötet további részében a tanulmányok szerzőiről olvashatunk rövid ismertetőt, illetve a szövegek néhány soros összefoglalóját román és angol nyelven (325–339 oldal). Végül pedig a 2015–2016-ban megvédett disszertációk téziseiről olvashatunk a következő szerzőktől: Ádám Biborka, Furu Adél, Kommer Erika,

Lokodi Éva-Ildikó, Serestély Zalán, Szakál Anna, Székely Károly.

Gazdag és szerteágazó kutatási területeket idéznek a két kötetben közzétett szövegek. Találunk bennük történeti jellegű kutatásokat és recens tematikát. A megjelent kötetek bepillantást engednek a Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola szakmai világába és szellemiségébe.

Máté István

Bernády György Marosvásárhely lokális történelmében

György V. Imola: *Bernády György és kultusza Marosvásárhelyen. A lokális történelem mint narratív identitás. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2018. 224 old., CD melléklettel (Emberek és kontextusok 15.)*

György V. Imola *Bernády György és kultusza Marosvásárhelyen. A lokális történelem mint narratív identitás* című munkája az *Emberek és Kontextusok* sorozat 15. köteteként jelent meg 2018-ban, amely a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Intézetének könyvsorozata. A sorozat olyan forrásközlő köteteket jelent meg, melyek nemcsak a társadalomkutatók, hanem a népi életforma, a hagyományok iránt érdeklődő olvasók igényeinek is megfelelnek. A jelen kötet a 20. század elején aktívan tevékenykedő marosvásárhelyi polgármester, Bernády György személyi kultuszának kialakulásáról, továbbéléséről értekezik, és a szerző doktori disszertációját tartalmazza. A munka nem előzmény nélküli. A szerző 2008 és 2011-ben megjelent írásai a marosvásárhelyi Bernády-emlékezet köré szerveződnek (*Bernády György lokális mítosza Marosvásárhelyen; A boldog békeidők. Bernády emlékezetének mechanizmusai; A tér szimbolikus birtoklása Marosvásárhelyen*). A szerző kutatási területe a kulturális emlékezet.

György V. Imola munkája arra keresi a választ, hogy egy adott település milyen jellegű stratégiákat

érvényesít annak érdekében, hogy a múlt ne merüljön feledésbe, illetve hogyan mitizálódik a „városépítő” polgármester, Bernády György személye és kora a város emlékezetében. A szerző kutatása a 20. század eleji sajtóban fellelhető írott anyagra, a rendszerváltás után megalapított Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány néhány tagjával készített interjúkra, a részt vevő megfigyelésre, a településről írott művekre alapoz. Célja fényt deríteni egy lokális közösségben kiépült kultusz tartalmára, motivációira, illetve a mögötte húzódó narratívákra, rákérdezve a kultusz kialakulásának idejére, szerveződési formáira, ennek jelentéseire. Továbbá azt vizsgálja, hogy az emlékezési folyamatok hogyan tartják fenn, illetve hogyan erősítik a lokális identitást, melyben egy közösség településéhez, megnyilvánulási tereihez, múltjához, történetihez való viszonya mutatkozik meg. A szerző állítása szerint a Bernády György-kultusz az 1989-es fordulat után épült ki, a helyi elit kultuszteremtő törekvései eredményeképpen. A főleg politikusokból álló helyi elit megteremtette a kultusz helyét, idejét, a

reprezentációk tárgyi világát, illetve a polgármesterről szóló diskurzust.

A kötet kutatástörténeti összefoglalóval kezdődik, mely részletesen bemutatja a témakörben használt fogalmi apparátust, az elméleti és tudománytörténeti vonatkozásokat, ismerteti a felhasznált forrásokat, meghatározza a kutatás módszertani kereteit, ezáltal biztosítva a téma megközelítésének interdiszciplináris jellegét. A kutatás alapfogalmai az emlékezés, a kultusz, a mítosz, emellett gyakran él a kulturális emlékezet, kollektív emlékezet fogalmakkal. A téma explicit módon magában foglalja a helyi történetírások, várostörténet-írások fogalomhálóját is. A helyi közösség által továbbörökített emlékezet narratív eszközök segítségével megeremti a lokális identitást, mely elengedhetetlen tartozéka a kultusz, a személyi kultusz generálásának. Mivel a hősteremtési folyamat megalkotói a helyi politikai és társadalmi elit köréből kerültek ki, a szerző patrimoniumról, örökségállításról és az eköré épített kitalált hagyományról beszél. A kutatás tehát a néprajzi, antropológiai és történelmi tárgykörök területén teljesedik ki, magába foglalva az emlékezetkutatás, a mítosz- és kultuszkutatás, az örökségkutatás, a városkutatás, a politikai antropológia, a társadalomtörténet szakterületeit.

A forrásként használt írásos dokumentumok alapját a század eleji sajtóközlemények jelentik. Ezt a majdnem százévnyi időszakot három nagy korszakra bontva vizsgálja a városban megjelenő sajtókiadványok szövegeinek áttekintésével: a 20. század eleji sajtó (1900–1913, 1913–1938), a hallgatás éveinek anyaga (1940 és 1989 között), az 1989 utáni sajtóanyag. A kutató objektívan és több oldalról közelíti meg ezeket a forrásokat, mindvégig szem előtt tartva az adott kor diskurzusára jellemző sajátosságokat. Az 1989 utáni sajtóanyag mellett más műfajú szövegek is előtérbe kerülnek, irodalmi, tudományos vagy bulvárjellegű írások.

A kiadvány meghatározó része a Bernády György-imázs megkreálása köré épül. A szerző öt fejezetre osztva tárgyalja ennek a folyamatnak az alakulását. A Bernády-érát megelőző múltbeli események, személyek tárgyilagos bemutatásával indít, így ecsetelve a város történelmi hátterének fontosságát a

Bernády-kultusz történetének kontextusában. Bernády György polgármestersége első időszakának vizsgálatában a szerző kitér az újságcikkek jellegére, hangvételére, a diskurzus résztvevőire, Bernády kvalitásaira, tevékenységére, a környezet viszonyulására, nem vesztve szem elől azt sem, hogy alakja miként kapcsolódik össze a korszakforduló fogalmával. Az itt tárgyalt jelenségeket a szerző a kultusz előzményeinek tekinti. Arra próbál választ kapni, hogy lehet-e már ebben a korban kultuszról beszélni. A vizsgált adatokat táblázatokba foglalva szemlélteti. A történelmi események hatását vizsgálva az életút további szakaszait tárja az olvasó elé. Az imázs alakulásában újabb öt időszakot különít el, azt bizonyítva, hogy a politikai helyzet változása hatással volt mind az életpályára, mind pedig a Bernádyról szóló diskurzus alakulására.

Az utolsó előtti fejezet az 1940 és 1989 közötti időszakot öleli fel. A felmerülő kérdés a lokális történelem megjelenítésének eszközeihez kapcsolódik, illetve ezeknek a nyilvánosság elé helyezéséhez. Nem utolsósorban azt is megkérdőjelezi, hogy van-e valamilyen emlékezési folyamat, melynek központjában Bernády György személye áll. Az áttekintett sajtóanyagból főleg azokat a szövegeket emeli be, melyek a várostörténethez kötődnek. Megállapítása szerint a tárgyalt időszakban a lokális identitásra vonatkozó recepció esélyei korlátozottak voltak.

A szerző állításából merítkezve az 1990 utáni időszakot a felismerés időszakának nevezhetjük, ugyanis ekkor válik egyértelművé a politikai elit számára, hogy véget ért a megszorítások ideje, az emlékezet a nyilvánosság alatti kommunikációból átvihető volt a nyilvános szférába.

A szerző végkövetkeztetése, hogy a toposz mentén szerveződő narratív identitás a politikai elit létesítménye, és az egyszerű városlakók, akiknek megszólaltatása elmarad, csak fogyasztói a médiában megjelenő diskurzusnak, tehát az emlékező-közösség a helyi értelmiségiekből tevődik össze. A Bernády György emlékezetét és kultuszát a személyi, politikai, profán kultusz kategóriába sorolja. Ugyanakkor azt is kihangsúlyozza, hogy a várospolitikusok kultuszának kutatása még fiatal területnek számít, és példát kíván nyújtani a hasonló lokális

történelmi hősök emlékezetének elemzésére. Amint a szerző is kiemeli, kutatása viszonylag újkeletű, hiszen kevés olyan írás született eddig, amely egy adott település politikusának kultikus tisztelete köré épült volna, inkább irodalmi vagy országos szinten is tisztelt történelmi személyiségek emlékezete a domináns a kutatási paradigmában.

A Bernády György és kultusza Marosvásárhelyen. A lokális történelem mint narratív identitás című kötet 224 oldal, minden fejezet végén tömör összegzés található, mely egyben összefoglalja az adott fejezetben tárgyaltakat, illetve előrevetíti a következő fejezet kérdésfelvetését is. A kiadvány végén egy 298 tételből álló irodalomjegyzék található, a legújabb hazai és magyarországi kiadványok mellett nagy számban használ külföldi munkákat. A szövegmellékletben a Bernády Györgynek címzett leveleket, a teljes alakos szobor

avatásakor elhangzott kórusművet, illetve három anekdotát olvashatunk, mely a polgármester személyét örökíti meg. Mindezt a kötethez csatolt CD-melléklet ismertetése, egy román és egy angol nyelvű tájékoztató jellegű összefoglaló és a Fotómelléklet követi. A CD egy Excel-táblázatba szerkesztett adatbázist, a 20. század eleji sajtó forrásanyagának rendszerezését és négy PDF-dokumentumot tartalmaz. A dokumentumokban a következő forrásanyagok találhatóak: I. 20. század eleji sajtóanyag, amely 350 oldal terjedelemben közli a korabeli sajtóközleményeket; II. a hallgatás korszakának anyaga, 34 oldal betűhív átírásban; III. az 1989 utáni sajtóanyag, 23 oldalon; IV. interjúk a Dr. Bernády György Közművelődési Alapítvány néhány tagjával.

Tóth Mária Orsolya

Milyen és hogyan változik ma a vidék?

Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): Változó ruralitások. A vidékiség mai formái. Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár 2019. 264 old. (Kriza Könyvek 45.)

A Kriza Könyvek sorozat legújabb kötetében a 2018. szeptember 21-én Gernyeszegen, az MTA BTK Néprajztudományi Intézetével és a Sapientia EMTE Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszékével közösen szervezett *Párhuzamos ruralitások. A vidékiség formái Erdélyben – a KJNT vándorkonferenciája* című konferencia előadásaiból közöl válogatást a Kriza János Néprajzi Társaság. A konferencia az erdélyi vidékkel és vidékiséggel kapcsolatos kutatásokat, az eddig elért eredményeket és tapasztalatokat tárta az érdeklődők elé. Annak ellenére, hogy az erdélyi néprajzkutatás észlelte és rögzítette a hagyományos paraszti társadalom és a gazdálkodó falu átalakulásának (vagy éppen megszűnésének) tényét, mégis adós maradt annak megválaszolásával, hogy mivé alakult a vidék az európai uniós csatlakozást és

a modernizációs hullámokat követően. Ezt a hiányt volt hivatott pótolni a konferencia, amelyen az átalakult földhasználat, a megváltozó gazdasági és szociális kapcsolatrendszerek, a népességmozgások, az új kapcsolatkeresési stratégiák, valamint új közösségformák kérdéskörét vizsgálták az előadók. Az elhangzott előadásokból közölt válogatásba elméleti igényű tanulmányok mellett esetelemzések is helyet kaptak. Ezek a változó ruralitások kulturális (identitás, hagyományörzés hagyománytalanítás, örökségesítés, globalizálódás), társadalmi (átalakult kapcsolatrendszerek, népességmozgások, új kapcsolatkeresési stratégiák, új közösségformák) és gazdasági dimenzióját (vidéki gazdálkodás átalakulása, projektalapú fejlesztések, modernizáció, gazdasági migráció, egyéb egyéni és közösségi stratégiák) veszik górcső alá.

Nagy Ákos (1986) – doktorandus, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, fradiforever@yahoo.com

A vidék változó képe Erdélyben című szerkesztői bevezetést követően Vajda András *Falusi közösségek, változó életterek, átalakuló lokalitások* címmel egy átfogó képet nyújt az uniós csatlakozás utáni romániai falu átalakulásáról. Tanulmányában a falusi közösségeket és változó lokalitásokat néprajzi-antropológiai megközelítésben vizsgálja, illetve a gazdálkodói stratégiákat, a változó és változatos, párhuzamos és különidejű mentalitásokat is elemzi.

Balogh Balázs és Fülemlé Agnes *Jelenlét, kapcsolattartás és terepmunka módszerek a változó Kalotaszegen* címmel több évtizedes kalotaszegi terepmunkájuk tapasztalatait tárják az olvasó elé, illetve a több színterű etnográfia módszertani kérdéseit járják körül.

Kovács Barna *Jegyzetek a megélt tér fogalmához* című írásában a marosvásárhelyi agglomerációjához tartozó Marosszentgyörgy urbanizációs/infrastrukturális fejlődésének példáján keresztül a megélt tér fogalmának elméleti hagyományait mutatja be.

A vidéki lakosság földhöz való viszonyának változásairól ír Gagy József a *Deszkralizáció. A földhöz való viszony megváltozásának új fordulata vidéken* című tanulmányában. Ebből kiderül, hogy miként üresedett ki és deszkralizálódott a föld szimbolikus szerepe, illetve hogyan változott meg a vidéki lakosság nagyobb részénél a földdel való szimbolikus kapcsolat.

Peti Lehel *A falusi gazdálkodás változásai egy erdélyi településen* címmel egy mezőségi falu jelenleg követett gazdasági stratégiáit és az utóbbi években végbement változásokat elemzi. Tanulmányában kiemelt szerepet kap a gazdaságok jövedelemszerkezetének bemutatása is, illetve részletesen elemzi a településen jelen levő különböző gazdálkodástípusokat.

Szilágyi Levente *Parasztok és mezőgazdasági vállalkozók. Piacozási gyakorlatok egy szatmári faluban* címmel egy határ menti település, Óvári piacozási gyakorlatait ismerteti. Három család gazdasági stratégiáinak és társadalmi attitűdjeinek elemzésén keresztül egy átmeneti, útkereső időszakot mutat be.

Simon Zoltán *Divergens társadalmi-gazdasági kapcsolatrendszerek és identitásvetületek az Alsó-Nyárád mentén* című tanulmányában az Alsó-Nyárád

menti falvak magyar–cigány kapcsolatrendszerét és a közösségek aktuális társadalmi-gazdasági kapcsolatrendszerét, illetve ezek változását ismerteti az olvasóval.

Nagy Ákos *Szocialista urbanizáció és ruralitás. Kollektivizálási és városrendezési kísérletek* címmel a jobbágytelki kollektivizálási kísérlet és a hóstáti városrendezés példáján mutatja be a román kommunista hatalom felülről jövő, a helyi viszonyokkal nem törődő és átgondolatlan hatalmi beavatkozásait és azok hatásait a rurális közösségekre, amelyek vagy visszafordíthatatlan károkat okoztak, vagy nem érték el a kívánt célt.

Sárosi-Blága Ágnes *A rurális elit identitásának vidékfejlesztési szerepe* című tanulmányában a felcsiki példák alapján elemzi a vidék meghatározó, elől járó társadalmi csoportjainak vidékfejlesztési szerepét. Ugyanakkor bemutatja azt is, hogy ennek a rétegnek milyen a térhez való viszonyulása, és identitásának melyek az összetevői.

A lokális léptékű agrárinnovációról mint a ruralitás új dimenziójáról szól Biró A. Zoltán *Szempontok innovatív agrárkezdeményezések társadalmi beágyazottságának vizsgálatához* című tanulmánya. Ebben a strukturális mintázatok, a gyakorlati eljárások és a narratív (diszkurzív) formák alapján vizsgálja meg a székelyföldi térség innovatív agrárkezdeményezéseinek társadalmi beágyazottságát.

Bodó Julianna *A munkamigráció hatása a rurális közösségekre* című tanulmánya az elmúlt évtizedek munkamigrációs gyakorlatait és a fejlődés kapcsolatát vizsgálja a székelyföldi rurális közösségekben. Ugyanakkor kitér arra is, hogy milyen szerepe van a munkamigrációnak a térség fejlesztéspolitikájában.

A külföldi munkavállalás gyimesi értelmezései: problémák és a lehetséges megoldások a mindennapi és nyilvános diskurzusok szintjén címmel Balatonyi Judit gyimesi kutatásai során megfigyelt munkamigrációs folyamatokat mutat be. Elemzi a külföldi munkavállalás gyimesi értelmezéseit, a migrációt meghatározó helyi diskurzusok formálódását, illetve gazdasági, társadalmi és kulturális összefüggéseit is.

Kotics József *Folytonosság vagy megtorpanás? A zabolai cigány–magyar kapcsolatviszonyok*

változásfolyamata 1998–2018 címmel a háromszéki település interetnikus kapcsolatrendszerének két évtizedet felölelő változásfolyamatát mutatja be. A szerző többek között kitér a kapcsolatviszonyok változásaira, a lokális együttélési modellekre, az egymásról formált kép változásaira, a cigány csoportok belső tagoltságára és a vallás integrációs folyamatban betöltött szerepére is.

A Párhuzamos ruralitások Kárpát-medencei református falusi közösségekben című tanulmányában Bali János egy olyan terepkutatás eredményeit ismerteti, amely a vallásnak és az egyháznak közösségekre gyakorolt hatását, közösségszervező munkáját vizsgálta hét udvarhelyszéki, egy dél-hevesi és négy Eszék környéki református (többségű) faluban.

Kastély a faluban. Kísérlet az épített örökség és annak társadalmi környezete közötti viszony vizsgálatára címmel Kiss Dénes egy Maros megyei barokk kastély revitalizációját tárja az olvasó elé, illetve az ahhoz kötődő pozitív és negatív diskurzusokat, a helyi

közösségnek a kastéllyal kapcsolatos attitűdjeit és vélekedéseit is göröcső alá veszi.

Szabó Lilla *Kalotaszegi Magyar Napok – hagyományteremtés vagy politikai játszma* című tanulmányában egy évente megrendezett (hagyományörző) fesztivált mutat be. A szerző megvizsgálja, hogy a kalotaszegiként azonosított és kalotaszeginek mondott örökség miként kerül bemutatásra egy megadott forgatókönyv mentén, illetve hogyan sajátítja ki azt a politikum.

A kötet tanulmányaiból kiderül, hogy milyen folyamatok játszódtak le vidéken Románia 2007-es EU-s csatlakozása után, ami a társadalmi élet szinte minden területére kihatott. A tanulmánygyűjtemény a változó vidék és az ott lezajló különböző folyamatok iránt érdeklődő néprajzosok, antropológusok vagy éppen szociológusok mellett az átlagolvasó számára is tanulságos olvasmány lehet.

Nagy Ákos

A politikai környezethez igazodott intézmény története

Szabó Béla – Szilágyi Tibor – Lőrinczi Zoltán (szerk.): A marovásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés 70 éve. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár 2015. 284 old.

1995-ben a marovásárhelyi magyar nyelvű orvosképzés 50. évfordulójának tiszteletére a Péter Mihály és Péter H. Mária szerzőpáros magánkezdeményezésre emlékkönyvet jelentetett meg. Ekkor ezt nem kísérte hivatalos megemlékező ünnepség. Húsz év elteltével a magyar tagozat ismét kötet formájában emlékezik meg a marovásárhelyi magyar orvosképzés évfordulójáról. A kiadvány ezúttal az Erdélyi Múzeum-Egyesület Orvosi és Gyógyszerészeti Szakosztályának gondozásában jelenik meg. A szerkesztők előszava és az egyetem helyzetének alakulását napjainkig vázoló szöveg fogja közre az egyetem létrehozásának történetét. A visszatekintést az 1995-ös

emlékkönyv szerkesztői indítják, az egyetem első rektora, Csögör Lajos, majd tisztségében az öt követő Puskás György szavai zárják. Ahogyan az előszóban is olvashatjuk, a kötet alapját a Barabás Béla, Péter Mihály és Péter H. Mária által szerkesztett 50. évfordulóra kiadott emlékkönyv adja. A kötet szerkezetileg is hasonló, az elmúlt húsz év történéseivel kiegészítve mutatja be a tanszékeket és klinikákat (preklinikai és klinikai tanszékek történetét). Az egyes fejezeteket a magyar ajkú klinika és tanszékvezetők — vagy ezek hiányában a legmagasabb beosztásban levő oktatók írták. Az elgondolás, miszerint a már 50. évfordulóra kiadott kötetet folytatják, nemes feladatnak bizonyult,

Tatai Orsolya (1986) — doktorandus, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár; muzeológus, Maros Megyei Múzeum, tataiorsi05@gmail.com

hiszen a szerkesztők példaértékűnek tekintik Barabás Béla, Péter Mihály és Péter H. Mária munkáját. Míg az előző kötet számos fontos és hasznos jegyzéket tartalmaz a magyar nyelvű könyvismertetőkről, román és magyar nyelvű szakkönyvekről, a tanszemélyzet és a végzősök szak és szépirodalmi munkáiról, addig ebből a kiadványból sajnos ez kimarad. Ezen jegyzékek összehasonlítások, kérdések, majd következtetések megfogalmazására ösztönözhetnének. Többnyire éppen azokra a tágabb kontextusokra vonatkozathatók, melyek továbbviszik a végzősök névsorát, munkáját és pályakezdését. Az előszót a szerkesztők, Szabó Béla, Szilágyi Tibor, Lőrinczi Zoltán, Sipos Emese, Szatmári Szabolcs, Pávai Zoltán és Frigy Attila jegyzik. A kötet végül az egyetem fontosabb tisztségeit betöltő személyek jegyzékével és szolgálati periódusával zárul.

Amit a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem vezetői, professzorai belülről vizsgáltak és értelmeztek, azt megkíséreltem kívülről szemlélni és értelmezni. A kötetet a Kultúrpalota nagytermében szervezett ünnepi rendezvényen mutatták be, melyet Sebestyén Spielmann Mihály történész, Spielmann József, az egyetem egykori professzorának fia méltatta. Az emlékkiadvány megjelenése magán hordozza azokat a körülményeket, melyek az intézményt jellemezték és jellemzik napjainkig. A szerkesztők az előszóban a 2011-ben megjelent tanügyi törvény előírásainak számonkérésekor kialakult ellentétéről írnak. A törvény a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem és a marosvásárhelyi Művészeti Egyetem mellett a MOGYE-t multikulturális egyetemnek nevezi meg, és előírja, hogy az anyanyelvi oktatás önálló tagozatba vagy oktatási vonalba szerveződik. A kötet eseményhez köthető, hiszen a történelem és az emlékezés szoros kapcsolatban áll egymással, ezért a tér és idő összefüggés értelmében megközelített szempontot ismertettem. A megemlékező ünnepek, ballagások, évzárók és egyéb fontos eseményekhez kötött rendezvények a város műemlék épületeiben kapnak helyet. Jogosan tehetjük fel a kérdést a kötetre vonatkozóan, hogy: az orvosok megragadják a történelem pillanatait az igazság keresése végett? A kötet hátlapján az a királyi rendelet szerepel, melyben Mihály király az

1945. május 29-i Hivatalos Közlönyben a kolozsvári magyar tannyelvű egyetem létrehozását hirdette ki, mely magába foglalta az orvosi kart is. Az intézmény a törvény közzétételéig meg nem szüntetett magyar tannyelvű egyetem jogutódja volt. Ezzel szemben az egyetem előcsarnokában táblát helyeznek el Mihály király domborművével. Ugyanazon a dátumon aláírt rendeletet másképp értelmezve, új kezdetnek tekintik, vagyis a Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem létrehozását tüntetik fel a márványtáblán.

A Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem neve, szerkezete és összetétele szintén többször változott. Az egyetem hivatalos elnevezése igazodott a politikai környezethez, végigkövetve annak fontosabb periódusait: 1944–1945 között a Kolozsvári Magyar Tudományegyetem negyedik kara, 1945-től 1949-ig a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Orvosi Kara, majd szovjet mintára önálló Orvosi és Gyógyszerészeti Intézet alakították át, az általános orvosi kar mellett kibővítették (1949–1991) gyermekgyógyászati, közegészségtani, fogorvosi és gyógyszerészeti karral. 1991-ben az intézmény nevét Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetemre (MOGYE) módosították, majd végül 2019-ben egyesülve a Petru Maior egyetemmel a Marosvásárhelyi Orvosi, Gyógyszerészeti, Tudomány- és Technológiai Egyetem (MOGYTTE) nevet kapta. A szerkesztők úgy vélik, az egyetem történetében körülbelül 15 évenként történik egy jelentős visszalépés a magyar oktatás terén. 8 év telt el a tanügyi törvény sajtós értelmezése óta. A 2019-es év elején megtörtént a két egyetem egyesítése, valamint január 15-én döntött az egyetem vezetősége az angol kar létrehozásáról. Az egyetemi charta kidolgozásában nem merülhetett fel a magyar nyelvű gyakorlati (klinikai) oktatás, így a főtanszékek megalakulását is elvetették.

A szerzők a kötetben egy, az egyetem vonzáskörzetébe tartozó szervezet keretében folyó munkát is bemutatnak. A Marosvásárhelyi Magyar Diákszövetség 25 éves történetének összefoglalásával zárják a preklínikai és klinikai tanszékek ismeretetésének sorát. Ugyanakkor Péter Mihály professzor tanulmányát szintén a kötetbe foglalják, melyben az

Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem folyóiratának sorsfordulóiról olvashatunk.

A kötet egyetemi tanárok, előadótanárok, neurológusok, gyógyszerészek, belgyógyászok, rangos szakemberek tollából született. A szerzők listájának jegyzékét hiányolom, amely hasznossá válhatna a különböző tanszékeken betöltött funkciók nemzetiségi arányának feltérképezésében. Az egyes tanszékek és klinikák bemutatásában viszont megtaláljuk a teljes tanszemélyzet felsorolását.

Az emlékkönyv 284 oldal terjedelmű, és közel száz szerző munkáját foglalja egybe. A szerzők hangsúlyt fektetnek a minőségi oktatás bemutatására,

amely függ a diákok létszámától, a tanári állások keresettségétől, az ezeket elfoglalók felkészültségétől, szakmai elismertségétől, tudományos tevékenységétől. A kötet által a szerzők az egyetem múltját viszik át a jelenbe. A marosvásárhelyi orvosi és gyógyszerészeti egyetem átfogó, 2015-ig tartó történetének dokumentumát vehetjük kézbe. Reméljük, a 80. évfordulóra ismét egy olyan kiadvánnyal járulnak hozzá a marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos és gyógyszerészképzés történetéhez, amely a törésvonalak ellenére is továbbviszi azt.

Tatai Orsolya

A változó jelenről. Naprakész gondolatok örökségről, kultúráról és kisebbségi viszonyokról

Árpád Töhötöm Szabó – Mária Szikszai (eds.): Cultural Heritage and Cultural Politics in Minority Conditions. Kriza János Ethnographic Society – Intervention Press, Cluj-Napoca– Aarhus, 2018. 264 old.

Amikor az ember magyar, erdélyi kutatók, szakemberek idegen nyelven kiadott munkáját veszi a kezébe, mindig van benne egy aprócska félelem. Nemzetközi kommunikációs nyelven, azaz világnyelven publikálni kihívás. Nem csak azért, mert gyakran a szöveg szerzője nem a saját nyelvén ír (bár tény, hogy sokszor – esetünkben is – inkább fordításokról beszélhetünk), az igazi nehézséget az jelenti, hogy hogyan találják, találjuk meg a középutat. A középutat, mely által egy szaktudományos cikk egyszerre élvezhető annak, aki ismeri a kulturális, történelmi és politikai kontextust és annak, akinek csak sejtései vannak az erdélyi, romániai magyar, szász, csángó – a kisebbségi – viszonyokról.

A Szabó Árpád Töhötöm és Szikszai Mária által szerkesztett kötet is ezzel a kihívással szembesül. Örökségről, kultúráról beszél, arról, ami

minden népnek a sajátja, sablonosan szólva legféltebbje, privátja, úgy, hogy szeretné, ha az amerikai antropológus, a francia szociológus és a csíkszentdomokosi néprajzkutató számára egyaránt izgalmas és informatív lenne. Ám tény, hogy ennek a könyvnek minden nehézsége ott van már a címben: örökség, politika, kisebbségi viszonyok. Már maguk a címszavak is meghatározást igényelnek, pontos körülhatárolást. A szerzők rövid, néhány soros bemutatása után, Szabó Árpád Töhötöm előszava és Keszeg Vilmos bevezető tanulmánya igyekszik ezeket a feladatokat ellátni.

Keszeg Vilmos közel harmincoldalas tanulmánya egy tipikus „alpmű”, nemcsak a könyv bevezető tanulmánya, hanem bevezetés a romániai magyar néprajzkutatás történetébe, hagyományába. Leírja a magyar néprajzkutatás történetét egészen a 19. század eleji kezdetektől, a táncházmozgalom

részletes bemutatásán át napjainkig, akár olyan közismert, közkedvelt elemeket is kiemelve, mint a *Fölszállott a páva* tévéműsor. Keszeg szövegének egyik kiváló jellemvonása, hogy egyszerre ismertet kronologikus sorrendben eseményeket, történeket, és magyaráz, határoz meg fogalmakat, úgy, hogy ez nem töri meg a „tudományos történetalakítást”, nem száraz meghatározás, elmélkedés, hanem a szöveg szerves része. Külön figyelemre méltó, hogy olyan újmédiákkal is foglalkozik, mint a fénykép és a film. Az írás elterjedése és beépülése a mindennapi kultúrába és a privát szférába érdekes bevezetője ennek a részegységnek, tulajdonképpen arra mutat rá, hogy ugyanaz a folyamat játszódott le a 20. században a fénykép, a film, tágabb értelemben a sajtó esetében, melyek új tereket nyitottak minden „használójuk” számára. Egy rövid rész jutott az erdélyi sajtó történetébe való betekintésnek is, mely rész naprakészen az internetes világ lehetőségeinek bemutatásával, a cyber- vagy e-folklor kifejezések megjelenésével zárul. A tanulmány másik kiemelten fontos fejezete a szocialista-kommunista népi kultúrával foglalkozik, pontosabban felteszi a kérdést, hogy egyáltalán van-e létjogosultsága erről beszélni. A fejezet jó áttekintése a szocializmusban átalakult írásbeliségnek, annak, ahogyan 1945 után megnőtt az írni-olvasni tudók száma, illetve annak, hogy a korabeli vezetés ezt milyen tudatosan használta ki, pontosan látva, hogy a propaganda egyik leg-hatékonyabb eszköze lehet a sajtó, a könyv. De nemcsak a korban közkedvelt és népszerűsített regények, könyvek áttekintése válik lehetségessé az olvasó számára, hanem a román filmgyártásba is betekintést enged a szöveg (mely a történelmi témákat kedvelte a leginkább). A tanulmány zárófejezete a kolozsvári néprajzoktatás, illetve a Kriza János Néprajzi Társaság múltját és jelenét tárja fel.

A kötet második tanulmánya szintén Keszeg Vilmos munkája, mely magyar nyelven is megjelent már, 2013-ban az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadásában: *Lokális történelmek. A lokális emlékezet alakzatai* címmel. A tanulmányban, melyben a szerző elsősorban francia szakirodalomra

támaszkodik, a lokális emlékezet öt formáját különíti el: a toronygombiratokat, az egyházi és egyházkerületi monográfiákat, a közigazgatási egységek monográfiáit, a tananyagként kidolgozott településtörténeteket és a településmonográfiákat. Már magából a felsorolásból is kitűnik a tény, melyet Keszeg részletesen is elemez, hogy a lokális emlékezet szoros kapcsolatban állt, áll az írásbeliség elterjedésével. Az összegzésben fogalmaz meg egy a kötet címének vonatkozásában fontos gondolatot, hogy a lokális történelem az emlékezet által válik az adott közösség kulturális örökségévé, örökségének részévé.

A kötet következő tanulmányát Jakab Albert Zsolt jegyzi, és szintén a lokális emlékezet témájával foglalkozik. Tanulmánya nem annyira általános, a 19. és 20. századi magyar viszonyokra koncentrál, az emlékezés formáit vizsgálja. A közel húszoldalas felsorolás a kolozsvári lokális emlékezet elemeivel foglalkozik, eseményekkel, motívumokkal, a megemlékezés ceremóniájával. A számbavételen túl a tanulmány egyik legfontosabb eredménye a következtetés, hogy az emlékezés gyakorlata alapvetően a halotti kultushoz, illetve az egyházi rituálékhoz kapcsolódott, kapcsolódik.

A kiadvány negyedik tanulmánya Vajda András szövege, mely egy 2016-ban megjelent szöveg fordítása, eredeti címe: *Hagyomány, örökség, érték. A hagyomány használatának változó kontextusai*. Vajda írása nagyon aktuális, a hagyományt, a kultúrát a jelen társadalmi, politikai és tudományos keretei között vizsgálja. Érdekes, ahogyan a hagyomány és örökség viszonyát tárgyalja, idézem: „ha a hagyomány a mindennapokba beágyazott, jelenben élő múlt, akkor az örökség az a jelenben élő múlt, ami levált a mindennapokról.” A szöveg egyik legizgalmasabb fejezete, hagyomány és internet kapcsolatát tárgyalja, rámutatva, hogy a modern technológiák átírják a szokványos átörökítési formákat, és lehetőséget adnak a globalizálódásra. Külön egység foglalkozik a hungarikumok kérdésével, illetve ahogy a szerző beszél róla, a hungarikum mozgalommal. Az elméletileg alulról

építkező, de az igencsak központosított értéktel-
tárára, értékmegőrzésre koncentráló folyamatot
annak minden pozitív és negatív vonatkozását ki-
elemezve mutatja be.

Tánczos Vilmos tanulmánya, mely a csiksomlyói búcsúhoz, illetve zárandoklathoz kapcsolódik, inkább egy részletes esettanulmány. Tánczos szövegében azzal foglalkozik, hogy a csiksomlyói búcsúnak – melynek 2016-ban napirendre került a szellemi világörökségi listára való felvétele – milyen ideológiai és kulturális-gazdasági vonatkozásai vannak napjainkban. A szerző többek között kifejti, hogy maga a búcsú hogyan alakult át, értékelődött át az elmúlt évtizedekben, hiszen eredetileg egyfajta rituális drámaként tekinthettünk rá, melynek komoly teológiai alapja volt, ám mára más érdekek, értékek váltak uralkodóvá. A tanulmány tulajdonképpen egy jelenleg is átalakulóban lévő zárandoklatot, búcsút tárgyal különböző kontextusokban, a helyi és nemzetközi értékét vizsgálva, egyházi és szekuláris szempontokat is felvezetve. Tánczos rávilágít, hogy az a fajta vallásos hagyomány, melyet egykor a néprajzkutatók leírtak, tulajdonképpen eltűnőben van. Maga a búcsú és a zárandoklat egyfajta hibridtevékenységgé vált, melyben, ha meg is található még a vallási elem, a résztvevők magatartása és viszonyulása átalakult, átalakulóban van a modern, fogyasztói társadalmat jellemző elvek mentén. A szerző arra is rámutat, hogy ez tulajdonképpen egy visszafordíthatatlan folyamat, és a búcsú hagyományos értékeit nem az UNESCO listára való felkerülése fogja megvédeni.

Szabó Árpád Tőhötöm kultúra és kulturális örökség kérdéskörével foglalkozik konkrét erdélyi példák tükrében. Tanulmányának nyitó gondolata, hogy napjainkban a kulturális örökség fogalma kezdi a kultúra fogalmát „maga alá gyűrni”, nem először tűnik fel ebben a kötetben, tulajdonképpen egyfajta paradigmaváltásról van szó. A szerző tanulmányát a Kis-Küküllő menti, illetve a Bonyhán végzett kutatásaira alapozza. A tanulmány egyik vissza-visszatérő gondolata a kulturális örökség fogalmának és az etnikai alapú rivalizációnak

az összekapcsolása, mely gondolat egyébként jól tükrözi a szerző objektív, kritikus hozzáállását a témához. Összegzésében is kifejti, hogy a kulturális örökség alapvetően kozmopolita, globális, multikulturális elképzelése nem mindig tud összhangban kerülni a gyakorlattal (főleg a kevésbé fejlett országok esetében), gazdasági tényezők, a centrum-periféria kapcsolata, nemzeti érdekek, politikai kontextusok befolyásolják egy-egy térség örökségfelfogását.

Szikszi Mária tanulmánya, mely 2017-ben az Erdélyi Múzeum 2. számában magyarul is megjelent, *A kulturális örökség melankóliája* címet viseli. Már maga a cím is figyelemfelkeltő, akárcsak a tény, hogy kutatása egyik fontos forrását az Erdélyi Értékek Tára jelentette, ebben a komplex online adatbázisban vizsgálta Nagykaroly és a környező települések jelenlétét. A szerző az Erdélyi Értékek Tárának példáján keresztül foglalkozik örökség és patrimonizáció kérdésével, olyan részletekre kitérve, mint a patrimonizáció miatt felerősödött turizmus hatása a lokális közösségekre. Izgalmas fejezete a tanulmánynak az, mely a patrimonizáció és a tudományos gondolkodás kapcsolatával foglalkozik, tulajdonképpen a „szakma” viszonyulását tárgyalja. Rámutat, hogy az örökségesítési folyamatok nemcsak a helyi közösségekre hatnak, hanem a néprajzkutatók, antropológusok is kell tudatosítsák, hogy olyan újszerű folyamatokról van szó, amelyek hagyományok, közösségek megítélését is befolyásolhatják. A kutatók pedig e változások közepette látókörüket szélesítve kell a tudományosság útján haladjanak, hangsúlyozva maguk és a nagyközönség számára is, hogy a patrimonizáció a kultúra csak egy vékony szeletét érinti.

Könczei Csilla szövege egy jellegzetes erdélyi táncnak, a boricának az esettanulmányára épül, de olyan elméleti kérdésekkel foglalkozik, mint a szellemi tulajdonokra, konkrétan a különböző történelmi időkben kialakult táncokra, táncrendekre vonatkozó (tulajdon)jogok. A szöveg kiválóan rávilágít arra, hogy egy olyan térségben, ahol nagy etnikai diverzitás tapasztalható a térség kultúrájának elemei, így konkrétan a táncok eredete

és „birtoklása” egyaránt sok kérdést vetnek fel. A szerző a borica kialakulására vonatkozó legvalószínűbb hipotézist tárja az olvasók elé, egészen annak 11. századi gyökereiig visszanyúlva. Összegzésében hangsúlyozza, hogy egy tánc mint az örökség egy birtokolható eleme nem köthető nemzethez, nemzetiséghez, hiszen az ilyen irányú próbálkozások nem lehetségesek interetnikus konfliktusok kialakulása nélkül.

Pozsony Ferenc tanulmánya szintén egy nagyon konkrét esettanulmány, a prázsmári evangélikus temetővel foglalkozik. A tanulmány bevezetője a helyi kulturális viszonyok bemutatásával, illetve a szász temetkezési szokások leírásával kezdődik. A szerző kihangsúlyozza, hogy a szászok egyre csökkenő létszáma miatt különös, izgalmas emlékcsoportról beszélhetünk, hiszen eltűnően lévő (sőt az emlékek száma már a 20. század folyamán is csökkent, illetve egyre kevesebb új emlék született a szászok migrációs tevékenysége miatt). A prázsmári temető kiemelkedő gazdagságú a sírok díszítése, illetve vizuális elemeinek tekintetében, Pozsony ezen elemek típusait veszi számba és írja le. A szöveges bemutatást képi anyag kíséri.

Szöcsné Gazda Enikő tanulmánya a székelyföldi háziipar változásait mutatja be a 20. században, konkrétan a vert csipkéekkel foglalkozik. A szerző röviden felvázolja a téma irodalmát is, illetve a csipkeverés társadalmi vonatkozásait is tárgyalja, valamint megítélését egészen a 16. századtól a szocialista-kommunista rendszerig. Két konkrét települést emel ki a szerző, a Hargita megyei Székelyszentkirályt és a Kovászna megyei Zágont, kitérve a tipikus formák, minták leírására.

A tanulmányok sorát Peti Lehel írása zárja, mely migráció és etnikum kérdéskörével foglalkozik a moldvai csángók példáján keresztül. A tanulmány adatgazdag és nagyon aktuális, akár 2017-es adatokkal is dolgozik. Tánczos Vilmos kutatásaira is hivatkozva jegyzi le, hogy az alapvetően kisebbségi keretek közt élő csángó lakosságnak, még a székely, illetve magyar közösséggel sem jó a viszonya, mivel mind a magyarországi, mind az

erdélyi magyar népesség diszkriminatívan viszonyul hozzájuk. A szerző részletesen foglalkozik a csángók jelenkori migrációjával, illetve a vendégmunkásokkal, a jelenség gazdasági vonatkozásaival. Ám a gazdasági következményeknél talán még érdekesebb a külföldi munkának a csángók identitására gyakorolt hatása, hiszen a célszágok lakói (is) negatívan viszonyulnak hozzájuk. A szerzői által végzett közvéleménykutatások során a megkérdezett csángók „inkább románnak” vallották magukat, de a már 15-20 éve Olaszországban dolgozók esetében az is megfigyelhető, hogy egy „olasz identitás” alakult ki. A csángó identitás kérdése jól szemlélteti, hogy kisebbségi körülmények között milyen új irányok rajzolódhatnak ki, hogy az identitástudatra, hogyan hatnak, hathatnak a társadalmi mozgások, gazdasági szükségletek.

Jelen kötet nem az az olvasmány, amit laza mozdulattal összecsuk és visszatessz a polcra az olvasó a tizenegy tanulmány elolvasása után. Esettanulmányokat olvasunk, helyi közösségek, sajátos jelenségek példáit látjuk, ám a bevezetők és konklúziók, a közbeékelte kérdéssel felvetések nehéz kérdéseket feszegetnek. A kötet szerzői úgy beszélnek örökségről, kultúráról, kisebbségi létről, hogy amit mondanak, minden aktuális, a jelen, a változó jelen részei. Új folyamatok, új irányok mutatkoznak meg, melyek felett a szakma sem tud még ítélni. Látja, rögzíti és próbálja értelmezni a változásokat, de mint oly gyakran, a válaszok csak még több kérdést szülnék. Így hát maga a kötet is kijelöl új (kutatási) irányokat.

És hogy mit ad ez a kötet a francia antropológusnak, az amerikai szociológusnak vagy a kínai etnológusnak? Jó estben nekik is kérdéseket. És remélhetőleg a felismerést, hogy legyen szó bármely globális koncepcióról – akár a kulturális örökségről –, vannak helyzetek és helyzetek, helyek és helyek, közösségek és közösségek, és bár szépek és hasznosak a skatulyák, vannak, amik mindig is ki fognak lógni. De ezekkel a kilógó „örökségdarabokkal” is érdemes, kell foglalkozni.

Tóth Gödri Iringó

A hazai terepkutató klasszikusok. A korrekt parasztok Átányon és társadalomtörténeti hatása

Fél Edit – Hofer Tamás: „Mi, korrekt parasztok...” *Hagyományos élet Átányon.*
Korall Kiadó, Bp. 2010. 479 old. (Korall társadalomtörténeti monográfiák 1.)

A közülünk már sajnálatosan távozott, gazdag emlékü Hofer Tamás pályája kezdetén a „saját kultúrájában kutató etnológus” (Fél Edit) munkásságához kapcsolódva, már a 20. század ötvenes éveiben is megnevezhető kutatótársi önképpel büszkélkedhetett, s az önreflexió antropológikus szemléletmódja meg a mérhető dolgok léptékeinek egzakt felmérése nem csupán megalapozták tisztos világhírét (hisz az átányi kutatás, a mértékek és léptékek szaknéprajzi feltárásának életvitelre vonatkozó komplex felmérésébe átvezető törekvése meghozta Számára ezt is), de mindemellett életút-végi összegző kötetében a szaktudomány egy részletező, ugyanakkor mindenkor saját kutatási tudáson, forrásismereti alapon nyugvó szempontrendszerét jeleníti meg, amit ekképpen csakis Ő irhatott meg. Az *Antropológia és/vagy néprajz* kötetéről (2009) itt most nem szólnék, ez ugyanis az 1960-as évektől 2006-ig megjelent tanulmányainak speciális válogatása, hét, korábban csak külföldön megjelent dolgozat magyar változatával, s köztük „új kérdések, fogalmak, módszerek bevonásának”, egy új kutatónemzedék új elveivel és új felkészültségeikkel ékes szakmába illeszkedésének átfogó rajzolata is, így többek között számos árnyalat az elsők közötti nagy átányi kutatásból. Az pedig immár régi társadalomkutatási tapasztalat jele, hogy mindahányszor, amikor az egyetemes és hazai etnológia, az empirikus szociológia, a magyar néprajz vagy a kulturális antropológia végtelen vidékein járunk, valahol ott körözz „fölköttünk”-bennünk az elődök felfogásmódja, a példamutató vagy tanító előképe s mintegy tudás-hagyatékaként a „miként kell csinálni” metodikai kényszere... Vagyis velünk jön a kultúraelmélet és a tárgyi vagy szubsztanciális

megjelenésmódok, szemléleti térhódítások múltban gyökerező, de a jelenben is kihívó megannyi változata, melyeket kutatók, körünkben való gondolkodók, talányokat fejtő értelmezők, érdekes és érdeklődő emberek pillantása hívott vagy keltett életre. Hofer életre ébresztett, másképp szólva: tekintetével, kiemelő figyelmével avatott „témává”, nemesített kérdéssé vagy talányba font tudássá olyan elméleti örökséget, mely mindig nehezen „lekezelhető”, cáfolható, „zárrójelbe tehető” példatára a kutatások históriájának, és még talán ennél is inkább kart karba öltve jár vele a kutatások rangja, ismertsége, forrásközlései, hazai vagy nemzetközi presztízse is, legtöbbször egy-egy konkrét település nevével jelezve vagy kutatási terep, időszak témakörével megszemélyesítve. A magyar néprajztudomány néhány ilyen nagy múltú, kardinális fontosságúvá erősödött témakörének egyike volt Fél Edit és Hofer Tamás átányi kutatása, melynek nemcsak mostanság jelennek meg forráskötetei, hanem a hazai társadalomtudományi kutatás több műhelye (Néprajzi Múzeum, ELTE Atelier, Corvinus Egyetem) is fontosnak ítélte a nehezen hozzáférhető művek közé sorolni azt a monográfiát, mely mintegy kötelező iskolapéldája volt és maradt ennek a diszciplínának az elmúlt fél évszázad alatt („*Mi, korrekt parasztok...*” *Hagyományos élet Átányon.* Bp. 2010).

Kevés itt a hely az összes részlethez – de hát ezért vannak a könyvek, melyeknek ötszáz oldalas mivoltában jelentőségük sem csekélyebb. Kiemelni leginkább az egészet lehetne, akkor meg már közvetlenebb maga a mű megismerése!... Az átányi kutatómunka (mely néhány résztanulmány hazai megjelenésétől függetlenül eredetileg amerikai kiadónál került a nemzetközi

A. Gergely András (1952) – politológus, kulturális antropológus, az ELTE TÁTK és a PTE DTI oktatója, szerkesztő, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság elnöke, Budapest, andrasgergelya@gmail.com

megmértetés elé, *Proper Peasants. Traditional Life in a Hungarian Village* címen (Aldine Publishing Company, Chicago 1969) és rendkívül elismerő fogadtatásban részesült), ekképeni összegzésben hosszú idő óta a magyar paraszti gazdálkodás, a család, a falu és lakói, a társadalmi kapcsolatok, életutak, belső rétegződésmódok, rang és presztízs, közigazgatás és egyház, szomszédsági viszonyok szempontjából az első olyan monográfia volt, mely Erdei Ferenc vagy Szabó István agrártörténeti tónusú munkája mellett a néprajz európai (euroamerikai) irányzatát képviselte. E képviselő voltaképpen a brit szociálanropológia és a hazai néprajztudomány módszertani és szemléleti házasítását szimbolizálta, a paraszti társadalom még messze fölszámolás előtti állapotát rögzítette, mégpedig nem a távolnzeti leírás vagy folyamatára formájában, hanem a falu társadalmát történeti dimenziók között és modernizációs út kezdetén ragadta meg, elsősorban is a terepkutatás szakembereinek aspektusából. Megvolt e szemléletmódban az európai etnológia Volkskunde irányzatának, a paraszti helyzet és társadalmi függésrend magyar történetiségének, a „megmentő néprajz” leíró aprólékoságának és a jövő felé irányuló változások együttes leképezésének szintetizálását vállaló analízis is, melynek a magyar agrártörténet és a leletmentő néprajztudomány közötti vitában (a hatvanas évek elején) egyértelmű volt állásfoglalása és kihatása. Ugyanis nemcsak az utolsó kapaszkodó aprólékos leírását, társas kapcsolatok és rokonság, ünnepek és jelképek, építkezés és eszközhasználat részleteit keresték-fotózták-filmezték vagy örökítették meg adatgyűjtéssel, hanem hangot adtak a paraszti világnak, nevet adtak a gazdáknak, idézték interjúszövegeiket is. Vagyis a térképek, kataszteri leírások, munkatípusok, családmódok, eszközhasználati és lakásmódok, tanulás és hagyományátadás, ünnepek és iskolázottság, háztípusok és jószágartás, csereviszonyok és életvezetési minták szinte teljes körű feldolgozásával teremtettek összhangot az átányiak és környékiek értékrendszere, életmódja, normái, gondolatai, struktúrák és tradíciók változatai között – honosítva is, de egyúttal megteremtve is „a saját társadalmában kutató” etnológus hazai előképét, mely azóta is reflexív tárgya a néprajzi, antropológiai,

szociológiai, kommunikációs vagy történeti folklorisztikai kutatómódszertannak.

Megosztható kellene legyen itt a felelősség: vagy kijegyzetelem a kötetet, s azt a negyven-ötven oldalt, ami ebből a négyszáz oldalból számomra kisugárzó információ, a tisztelt Olvasó majd aprólékosan végigolvassa (bár az meg az én olvasói aspektusaimmal lesz telítve!), vagy pedig egy kivonat kivonatából mutatok föl néhány tónust, s ezzel invitálom az érdeklődőt a kötet kézbevitelére, ismeretére. Egyik megoldás sem könnyű. Szerencsére, a szerkesztők, Granasztói Péter és Pozsgai Péter igen alapos *Előszót* kerítettek a kötethez, s maga Hofer Tamás is egy kiadós *Bevezetést* írt a magyar kiadáshoz, melyben a mű születési körülményeivel és a(z) amerikai) címválasztás értelmezésével avatja be olvasóit. A szerkesztői előszó fontosságát hangsúlyozandó, érdemes fölfigyelni a finom (történeti, módszertani, szakmakulturális, tudományelméleti) distinkciókra, melyek a monográfia szellemiségével összhangban funkcionálnak: értékeli Fél Edit és Hofer Tamás amerikai (és világszintű) fogadtatásának olyan szempontjait is, mint a közösségtanulmány készítése, a társadalomtörténeti metszet, a foglalkozásszerkezet és társas kapcsolatháló leíró mivolta, a tradicionális paraszti létforma konzekvens jelenségeinek kelet-európai hely(zet)e, a lokális fejlődésmóddal, a néprajzi jelenkutatás vállalása (pl. az iparosítás hatásainak, az életmódváltásnak ábrázolása), a család és háztartás dinamikus változásából következő értelmezési keretek stb. A szerkesztői értékelés nemcsak a mű kiadásának részkérdéseire (fordítás, ábrák megoldása, glosszárium átvétele, bibliográfiák melléklete) tér ki részletesen, de súlyba veszi a hazai társadalomtörténeti munkák számára is régóta mértékadó opusz antropológiai jegyeit, a saját (kutatási) kultúra kelet-európai örökségének műbe vitelét is. Ez a „korrekt eljárás” szinte rímeli Fél és Hofer eredeti szándékára és a bevezetőben kifejtett szempontokra: az „igazi falusiak” Átányban, tehát a nem betelepültek, hanem őshonosak, s az önmagukra alkalmazott „korrekt parasztk” jelzője úgy tükröződik az átányi értékrendben és identitástudatban, mint a néprajzkutatók saját társadalmunkról megfogalmazott képe (lásd ehhez *Az átányiak képe*

saját társadalmukról. 83–89.). Korrekt/tényleges parasztokról korrekt etnológia...

Talán érdemes külön is kiemelni Hofer bevezetőjéből és a szerkesztői előszóban is megfogalmazott tipológia egybecsengéséből a „beilleszkedő megfigyelés” mibenlétét, a hosszas terepmunka, árnyaltan sok időt igénylő feltárás jellegadó voltát s ebben is a „saját kulturális örökségük népi alkotóelemeinek” megjelenítését. A szerzők (és a szerkesztők is) a magyar paraszttársadalom érték- és mértékrendjének alapos bemutatását tartják kiemelendőnek (mi több: csak az 1997-ben megjelent *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban* monográfia is ugyanekkora anyag, pedig – címében is vállaltan – csupán néprajzos-adattári alaposítással megjelenített tárgyi néprajz dominál benne), ám a falumonografikus feltáró mód sugárzik az Átány-trilógia első kötetétől, melynek egésze mintegy strukturális antropológiai és (agrár) társadalomtörténeti bevezetés a két szerző még sokkal gazdagabb életművének adott korszakából.

Fél Edit és Hofer Tamás munkájából itt most még roppant sok fejezet-részt, témakört kiemelhetnénk. Ám ez az, amit a kísérletező-érdeklődő olvasó megellelhet első keresés során vagy könyvtári-könyvesbolti szemrevételezés után is. Azt azonban már kevésbé, amit az összehasonlító néprajztudomány, valamint a néprajzi/antropológiai kutatáshagyomány jellegzetes eltéréseként, valamint az amerikai-nyugati és a magyar település/parasztságtudomány különbségeiről Hofer hangsúlyoz: bár a Robert Redfield nevéhez köthető amerikai társadalomkutatás megkülönbözteti a „nagy tradíció” és a „kis tradíció” közötti fordulat, szemléleti különbség és elemzési keret alkalmazásának terepét, technológiáját, értékrendjét..., saját munkájukat viszont „magyar kutatók írták egy magyar faluról”, kortárs szemléletmóddal, a néprajzi kutatást előzőleg az jellemezte, hogy „a terepmunkát saját hazájuk paraszti közösségeiben folytatják, [...] eredményeiket nagyobbrészt magyar közönségnek mutatják be. A szerzők a néprajzi kutatás *magyar iskolájához* tartoznak, amelyen a magyar társadalom és nemzeti kultúra sajátos vonásai tükröződnek.” (23.)

E jelzésértékű idézet csupán halvány és távoli körvonal, metodikai nézőpont. Ami erre

következik, na... az a néprajzi monográfia időtálló iskolapéldája! Ennek indokoltsága amúgy is jelen van a Hofer Tamás szerkesztette és bevezette *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai* (Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 2001.) kötet írásában (ezek felében Hofer társszerző is), a körkép pedig kicsit körvonalazva (Hofer szavaival) „még az ipari forradalom, a városiasodás, a szocializmus által kevésbé fölforgatott, maga hagyománya szerint élő falukat mutat be. A kötet egésze, mai szemünkkel nézve, *a régi falusi társadalomról* szól.” Nos itt, még a közös tevékenység lényegére utalva, „Fél Edit gyűjtőtűjtjai” alcímen a terepmunkával folytatott paraszti társadalomkutatás árnyalataira világít rá: ahogyan az „etnoszociológia”, a „társadalomnéprajz”, végül a „saját kultúrájában kutató etnológus” (1982) diszciplináris sajátosságában mindvégig jelen lehetett a muzeológia, a magyar paraszti életmód térbeli-időbeli összefüggéseit, a szaktudományi viták diszciplináris és irányzatos („nemzeti iskolák”) amerikai és európai fővonalait, a hagyomány és népi kultúra fogalomváltozatait, az antropológia mai-tegnapi szemléletmódjának politikai szcénára alkalmazhatóságát, végül mindez kiegészül az egyes jelesebb kutatókra, „nagy öregekre” emlékezés válogatott gesztusait összefoglaló gyakorlati tevékenység körképével. S ebben a korszakosan közös pályáivben formálódik az is, hogy a néprajz európai modelljét követve, de az amerikai és brit szociálandropológiai vagy kulturális antropológiai irányzatai által is áthatottan dolgozhattak, kutathattak, publikáltak. A későbbi Hofer-kötetcímbe emelt néprajz *és/vagy* antropológia dichotómiája számukra nem olyan kérdés-ként merült fel (idézem), „hogy a két diszciplína közül »ki kit győz le«, és nekünk hol kell harcba szállnunk, hanem hogy miképpen találjuk meg azt a nézőpontot, ahonnan reálisan mérlegelhetjük a különböző irányzatokat, és az, hogy számunkra belőlük mi használható. A legalkalmasabb megoldás (valószínűleg) egy olyan átfogó fogalom lenne, amiben az antropológia is, a néprajz is benne van, [...] a két diszciplína között a kutatóknak természetes és szabad átjárásuk van.” (8.) S hát éppen

ez az, ami már az átányi kutatásban jelen van mint a közös tudás, a közös rész módszertani és szemléleti rugalmasság terén is megmutatkozó esélye.

Hofer „utómunkálatai” a Fél Edit-hagyatékon, egyben saját terepmunkás identitásának változásai is alaposan tükrözik a terepmunkás gyűjtő és a lokális határokon is átlátó egyetemes néprajzi-etnológiai szemléletmód eredendő értékeit, melyeket az Átány-kötet is felmutat. A szerkesztők révén is tükrözi mindez, hogy a kutató valójában azt kíváná: ne legyen tilalom „a határon átról” való tanulásban, a korszakok közötti kölcsönhatásokban, a jeles kutatók (mondjuk ahogy Jankó János Balaton-melléki parasztok, magyarok, románok, sokácok, valamint az Ob melletti osztjások,

vogulok körében végzett kutatásai vagy Honti János magyar folklórkutatásai mellett a kelta örökséget is vizsgáló érdeklődése) nemcsak elkülönítésekben fogalmazható meg, s az elődök hatását egyben és összehasonlítón tekintve a hazai folklór/etnográfia és a messzi tájakon végzett etnológia/antropológia éppúgy alkalmas eszköz lehet. Mindezek már arra is esélyt kínálnak, hogy a klaszszikus és a kortárs gondolkodók közötti belátások ne váljanak megosztó tartalmúakká, a történeti időben se korlátozzanak, inkább a helyi létformák összhangja mögött a teljesebb létet fölfedezve a kutatók saját gondolatformáit is a teljesedés felé segítgessék.

A. Gergely András

Honosság / hontalanság?

Papp Árpád (szerk.): Honosság / Hontalanság. A bukovinai székelyek és a Délvidék/Vajdaság etnikai és társadalmi változásai a 20. században. Tanácskozás. Szabadka Városi Múzeum, 2018. 254 old.

Mind a tudományos, mind a hagyományörző és közéleti diskurzusban számos alkalommal hangzik el, hogy a bukovinai székelyek a magyar nyelvterület egyik legjobban kutatott csoportja. Fontos hozzátenni, hogy ez a kijelentés főleg émiikus szempontból állja meg a helyét: a körükben gyűjtő, történetüket összegző fontos szerzők között nagy számban találunk képzett és amatőr, bukovinai székely származásúakat (például Sántha Alajos, Sebestyén Ádám, Lőrincz Imre, Gáspár Simon Antal stb.). Továbbá, a néprajzi csoport története, néprajza sok szempontból jól dokumentált és alaposan kutatott téma, azonban több részterülete kevéssé feldolgozott. Új kutatási irányt jelent például az 1941-es áttelepülésüknek és integrációjuknak komplex (például oral historyk, levéltári források alapján történő), történeti és társadalomtörténeti feldolgozása vagy az így kialakult,

soknemzetiségű vidékeken megfigyelhető kulturális kölcsönhatások vizsgálata. Részben ebbe az irányba illeszkedik a Papp Árpád által szerkesztett *Honosság / Hontalanság. A bukovinai székelyek és a Délvidék/Vajdaság etnikai és társadalmi változásai a 20. században.* címet viselő kötet is.

Úgy tűnik, hogy a történeti, néprajzi és kulturális antropológiai kutatásokban az utóbbi időszakban, elsősorban a 2000-es évektől kezdve időről időre ismét előtérbe kerül a bukovinai székely tematika (például Foki Ibolya, Solymár Imre, Szóts Zoltán, Daniel Hrenciuc, Zsóka Béla, Forrai Ibolya, Tóth Mária Orsolya, Mayer János, Mayer István, Raffai Judit munkáiban). Ebben a sorba illeszkedik és jelen kötet fontos előzményének tekinthető Papp Árpád, a Szabadka Városi Múzeum (Gradski Muzej Subotica) munkatársának a bácskai éveket kutatástörténeti kontextusba helyező, *A zenélő kút.*

A bukovinai székelyek a Bácskában (1941–1944) című munkája és az ugyanitt látható, magyar és szerb nyelvű, *Bukovinai székelyek a Bácskában* című időszaki kiállítása. A kiállításhoz kapcsolódva a Szabadkai Városi Múzeum szervezésében valósult meg 2018. május 26-án a *Honosság / Hontalanság – etnikai és társadalmi változások* címet viselő konferencia, ahol a bukovinai székelyek bácskai néhány évét és a régió főként az 1940-es évekre vonatkozó történetét tárgyaló előadások hangzottak el. Az itt bemutatott tanulmánykötet a tanácskozás előadásait tartalmazza.

Az előszót követően a kötet két nagyobb tematikus egységre oszlik: míg az első rész öt tanulmánnyal *A bukovinai székelyek 20. századi történetéhez*, a második a nyolc írással *Bácska, Bánság (Erdély) etnikai és társadalmi változásáról* címet viseli. Számos tanulmányt archív fényképek egészítenek ki. A kötetet a szerb, majd az angol nyelvű rezümék zárják. Itt érdemes néhány szót ejteni a szerzőkről. Sajnálatos, hogy a szakmai háttérük nem derül ki a kötetből, csak részben a kapcsolódó konferencia programjából; illetve az írások változó minősége, stílusuk és újszerűségük enged következtetni erre. Ugyanakkor kiemelendő, hogy – amennyire az a programból kideríthető – különböző diszciplínák képviselői, így történészek, néprajzkutatók, helytörténeti kutatók együttműködésére és párbeszédére adott lehetőséget a konferencia és a megjelent kötet. A következőkben röviden bemutatom az egyes tanulmányokat; és a teljesség igénye nélkül, a téma kutatása szempontjából egy-egy fontosabb írást emelek ki.

Az első írásban Fábíán Margit a bukovinai székelyek történetét foglalja össze röviden már ismert források alapján a bácskai telepítésig; illetve az itt töltött évek során történt életmódbeli változásokra és az oktatás kérdésére tér ki visszaemlékezések alapján. Szóts Zoltán egy kisebb, ám tartalmilag roppant izgalmas forráscsoport bemutatására vállalkozik. Egy 1941-es, 38 kérdésből álló kérdőívről van szó, melynek célja a „hazatelepített székelyekkel kapcsolatos lélektani adottságok feltérképezése” volt, a kutatás gyakorlati céljaként pedig a

jellemző népi tulajdonságaik felderítését várták, amelyekre a későbbiekben építeni lehet. Vélhetőleg csak a próba lekérdézésre került sor, a tervezett százfős mintavételre nem; azonban a kérdések és a válaszok is egyaránt reflektálnak a hontalanság, az otthonosság vagy éppen a más csoportokkal való együttélés témáira. A következő tanulmány Fülöp Hajnalka nevéhez köthető, aki a bukovinai székelyek otthonosságát vagy éppen otthontalanságát a viselet vizsgálata felől közelíti meg. Nemcsak a viselet egyes darabjaira vonatkozó alapvető tudnivalókat összesíti, hanem reflektál a változásokra a bukovinai, a bácskai és a dunántúli időszakra (és egyúttal az itt élt csoportokra) vonatkozóan; valamint arra is, hogyan válhat egy-egy darab az emlékezetkultúra és a hagyományörzés részévé. Az első nagyobb szerkezeti egység egyik legizgalmasabb, több aspektusában újszerű tanulmányát Landgraf Ildikó jegyzi. Részben Ortutay Gyula eddig alig ismert, 1943-as bácsjózseffelvi gyűjtését mutatja be a nemrég előkerült gyűjtési naplója alapján. Ezen túl a bácskai időszakról szóló élménytörténeteket, azok visszatérő motívumait vizsgálja gyűjtések és nyomtatásban megjelent visszaemlékezések alapján. Záró gondolatként James Clifford diaszpóra fogalmát kapcsolja a bukovinai székelyekhez, amely korábban csak elvétve merült fel velük kapcsolatban. Sajnálatos módon a szerző ezt nem fejti ki részletesebben. Egyetértek abban, hogy a bukovinai székelyek bizonyos csoportjai bizonyos időszakokban a diaszpórák bizonyos jellegzetességeit mutatják (elsősorban az otthonkeresés kapcsán); s ebben az értelmezési keretben számos izgalmas kérdés továbbgondolható lenne, melyek természetesen már nem csak a folklorisztika területét érintik. Ezen rész utolsó tanulmánya, az elsővel együtt mintegy kronológiai keretbe is foglalja az első egységet. Ebben Nagy István a völgyeségi telepítést és a kapcsolódó politikai-társadalmi kontextusokat összegzi, és nagy vonalakban kitér arra is, hogyan határozzák meg jelenleg is a bukovinai székelyek a térség kulturális arculatát.

A második nagyobb egység tartalmilag jóval heterogénebb képet mutat az elsőhöz képest.

A nyitó tanulmányban Németh Ferenc a bukovinai székelyek al-dunai telepítésének előzményeit, foglalja össze, részben kitérve a telepítés egyébként igen gazdag sajtórepresentációira is. Veress Emese-Gyöngyvér egy kevésbé feldolgozott témát, a Bácskába és az egykori Torontál vármegyébe került Brassó megyei menekültek történetét és későbbi nyomait kutatja, és ad összefoglalót erről visszaemlékezések, interjúk és korabeli sajtótermékek felhasználásával. Sajti Enikő a bánági magyarok 1941–1944 közti helyzetét mutatja be. Elsődleges forrásként Várady Imre (1867–1959) bánági magyar kisebbségpolitikus iratait használja, melyekben reflektál a németek által elfoglalt területen élő magyar kisebbség helyzetére, változásaira; valamint olyan eseményekre; melyekben valamiképp a hontalanság érzése ragadható meg. Fábíán Borbála a bajai ferencesek háztörténetének tükrében vizsgálja az észak-bácskai katolikusok helyzetét az 1940-es évek első felében. A korábban gyakran szűkszavú háztörténetekhez képest számos, a háborúval kapcsolatos hír, ezek mindennapokra gyakorolt hatásai, a korabeli kisvárosi élet változásai kerültek bejegyzésre; valamint részben kiolvasható az is, hogy a háború miként befolyásolta a hívek vallásgyakorlatát. A következő tanulmányban Kovács Róbert a szabadkai zsidók nyelvi megoszlását mutatja be egészen a kétezres évekig, hangsúlyozva a csoport kétnyelvűségét. Stefan Mačković a szabadkai fegyveres kommunisták alakulat (partizánosztag) 1944 őszétől kezdve megfigyelhető, katonai és polgári célpontok ellen szervezett támadásait tekinti át. A likvidálásokra településekre lebontva mutat be példákat, melyek legtöbbször magyar és német célpontokat érintettek, és csak a legkritikább estében került sor bírósági tárgyalásokra. Papp Árpád tanulmányában egy szintén érzékeny, eddig nem vagy csak nehezen hozzáférhető, kevésbé kutatott forráscsoporttal dolgozik, nevezetesen az 1944–1947 között Bácska és Baranya területén történt feljelentések anyagával és kihallgatási jegyzőkönyvekkel. A szerző részletesen kitér a szabadkai eseményekre az 1944. októberi impériumváltást követően.

A számos beszédes statisztikai táblázatot tartalmazó írás szervesen kiegészíti az eseményekről szóló, fellelhető szóbeli visszaemlékezéseket, és teszi lehetővé ilyen módon a többszemponútú eseményvizsgálatot. A kötet záró írása egy filmtanulmány, mely Vörös T. Balázs nevéhez kötődik. Témája az a szimbolikus tartalmakkal is bíró, 1984. július 5-i sepsiszentgyörgyi esemény, amikor is robbanás történt a városban, melynek egy 12 éves fiú, Vaszi Jánoska esett áldozatul. A film a robbanást követő eseményeket, az emlékezés különböző formáit, a hozzátartozók és a lokális közösségre gyakorolt hatásokat és a mindezek mentén kitapintható etnikai és társadalmi konfliktusokat mutatja be. S bár a filmtanulmány nem kapcsolódik a korábbi írásokban vizsgált bukovinai székelyekhez vagy éppen a Bácskához; az emlékezés-felejtés dinamikája és fogalmai mentén kapcsolódik azokhoz.

Az 1941–1944 közötti bácskai időszak, bár mindössze néhány évet tett ki, mégis sok szempontból jelentős állomás mind a Bácska, mind pedig a bukovinai székelyek történetének. Az időszak szakszerű feldolgozása kisebb részben megtörtént; azonban számos részterülete feldolgozatlan; például hogy az milyen életmódbeli, gazdasági, családszerkezeti, mentalitásbeli változásokat, kulturális kölcsönhatásokat eredményezett. A téma feldolgozására sok esetben éppen a források nehéz hozzáférhetősége, a kutatói kérdések érzékenysége és az érintettségek okán nem, esteleg részben vagy egyoldalúan került sor. Jelen tanulmánykötetben megjelent írások, bár eltérő minőségűek, mind a feldolgozás, a mélyebb és több szempontból történő megismerés irányába mutatnak. Ilyen módon nem csak az itt jelzett szűkebb témák iránt érdeklődők számára jelenthet hasznos olvasmányt, hanem azok számára is, akiket foglalkoztat az otthonosság-otthonatlanság kérdése és az otthonkeresés különböző lehetőségei. Hiszen a 20. század nagy történelmének és a regionális vagy éppen lokális eseményeinek következményeképp Európa számos térsége vált az otthontalanság otthonává.

Gatti Beáta

Magyarfalutól Egyházaskozárig

*Jankó Antal: Apa és fia. Csángómagyar paraszti önéletírások.
Babér Kiadó, Bp. 2018. 326 old. és 24 kép.*

A két világháború közti időkben regnáló magyar kormányról kevés jó vagy akárcsak elfogulatlan véleményt hallhattunk az utána következő politikai rendszer történéseitől, még kevesebbet a politikusaitól. De azt hiszem, még a legelfogultabbak sem helytelenítik azt a döntést, hogy több mint 150 évi távollét után hazahozták az egykor Bukovinába menekült s magyarságukat öt nemzedéken át megőrzött székelyeket, legföljebb a hazahozatal módját lehetett jogosan kritizálni. De hát nem tudjuk, mi lett volna, ha... Az 1941-ben hazatért bukovinai székelyek nyomában, részben velük, főleg pedig utánuk, mintegy 150 moldvai csángó magyar család, csaknem ezer ember is velük járta történelmi kálváriáját és áttelepült Magyarországra. Közöttük volt a moldvai Găiceana (Gajcsána) község akkor még Unguri, később Arini nevű, a lakói által pedig Magyarfalunak nevezett településéről való *Jankó János* és fia, *Jankó Antal*, akik ezt a könyvet írták. De hogyan? „*Habent sua fata libelli*” – mondja a latin mondás, ennek a könyvnek pedig különösen érdekes a sorsa. Mint a szerzők falustársa és rokona, a könyvet szerkesztő *Iancu Laura* költő és néprajzkutató utószavából megtudjuk, ezt a „kétrészes”, részben egymásba folyó, egymást olykor át is fedő önéletírást Jankó János kovácsmester már Magyarországon kezdte papírra vetni az 1950–1960-as években, s azt a műhelyfiókban tartott szöveget Antal fia elolvasta ugyan, de aztán a kézirat eltűnt, „talán hamuvá vált”. A „tettes” nem derült ki, de ha föltennénk a *cui prodest?* kérdést, akadna néhány „gyanúsított”. De hát nem ez a dolgunk, hanem hogy bemutassuk ezt az 1977-ben elhunyt apai önéletírását tartalmazó, részben fia emlékezetéből, részben saját egykori dajkája emlékei alapján újraírt, majd saját élettörténetével kiegészített könyvet.

Sem az önéletírást kezdő apa, sem a fia nem a moldvai csángó magyar paraszti világ hagyományos

életformáját élte. A szerző – Jankó Antal – egyik nagyapja tímár, a másik erdész, apja pedig a falu első, mesterlevéllel rendelkező, tanult kovácsa. Már ebből is gondolhatjuk, hogy nem olyan életsorsokról olvashatunk, amik az „egy a sok közül” kategóriába tartoznak, és ehhez még társul két rendkívüliséget jelentő tényező. *A történelem*, ami a maga sajátos útjain és útvesztőin kihajtotta e két családot – a többi másfél százal – a moldvai idegenségből az idegen otthonosságba; s másik pedig egy különös családi helyzet, amelyben az anyja által nem kívánt, sőt szándéka ellenére született fiúnak, bár átlagon felüli képességekkel rendelkezik, ezzel a nem mindennapi – deviáns – állapottal kellett együtt élnie, dolgoznia és teljesítenie. Mindez kiváló alapanyag lehetne egy szociológiai, sőt manapság oly divatos „szociálintropológiai” tanulmányhoz, ha nem „paraszti önéletrajz” lenne. Így azonban az a feladat vár a recenzensre, hogy megtalálja ebben a sajátos műfajú könyvben a néprajzi hozadékot, legalábbis igyekezzen elválasztani a tradicionális jelenségeket az egyedi példáktól.

A moldvai közállapotokról, az ott élő magyarság helyzetéről inkább csak közvetve, egy-egy elejtett mondatban megfogalmazott véleményből értesülünk, a hivatalok hosszasan húzódó, bürokratikus ügyintézéséről, az anyanyelvű vallásgyakorlat lehetetlenségéről, amit „nem lehet megszokni csak elviselni” – írja az apa, a fia pedig gyermekként úgy éli meg: „hallja, hogy beszél a pap, de számára nem mond semmit”. A történelem malomkövei közé szorultságot már nehezebben viselik közösségként és egyénileg is. Nem is csoda, hiszen négyszeri alkalommal kerültek bele a népek nagy és kíméletlen darálójába: egyszer az elszakadás attól a szülőföldtől, ami bármennyire is nem tudott „anya” föld lenni, bármilyen mostohán is bánt velük, mégis nemzedékeik sorának adott otthont.

Aztán az otthonnak vélt, de mégiscsak idegennek bizonyult, bácskai földön való gyökéresztés kezdetei, amit oly gyorsan és kegyetlenül tépett ki a háború által gerjesztett méltánytalanság; majd az újabb kitaszítottság, amit ismét a magyarságuk miatt kellett elszenvedniük a dunántúli svábságtól; végül pedig utolsó nagy csapás, amit úgy élt meg ez az űzött, sokat szenvedett népcsoport, hogy „Rákosi elvtárs véget vetett a parasztságnak”, s mindazoknak az értékeknek, amelyek őket – érzésük szerint – addig is megtartották és hazahozták. Minderről eddig – elszórt adalékokon kívül – csak a Magyarfaluvallás szomszédos Lányikból indult s ugyancsak Egyházasközpárra került Laczkó István által kezdett önéletírásban és Mihály fia által kibővített monográfiából (*Észre sem vettük, magyarok lettünk*. Moldvai csángómagyarok Magyarországon. I. Bonyhád 2004) tudhattunk, s a Jankók könyve jól kiegészíti, vagy mondhatom úgy is: jól rimel – a Laczkókéval. Persze mindegyik más és más részletre emlékszik arra az egész életüket felforgató, óriási elhatározást igénylő eseményre, aminek csak az elindításába, sorsuk vízre bocsátásába volt beleszólásuk, a továbbiakban már a történelem hullámai hányták és vetették őket kényük-kedvük szerint.

Magyarfalu az egyik legnagyobb és legkeletibb, kompakt magyarságú moldvai település volt, és különösen mielőtt a könyv későbbi szerzője és édesapja átmentek volna Magyarországra, az egész faluban magyarul beszéltek. Még az 1930-ban készült hivatalos román népszámlálás szerint is a 847 lakosból 843 római katolikus vallású volt, akik közül 837 magyar nemzetiségű és anyanyelvű. Nem véletlenül nevezték tehát Magyarfalut még romául is Unguri-nak! Jankó János önéletírásában olvashatunk a falu hagyományos életéről: a kendertermesztésről, a fonal szövészekre való felvetéséről, a tímár- és a kovácsmunkáról, különösen a szénégetés nehézségeiről, bővebben az udvarlási szokásokról. Mindezt a maga életén, a vele történt eseteken keresztül, az „... akkor ha így volt nekem, így volt az egésznek is” törvénye szerint. A megélt élmények több finom részlettel szolgálnak, például hogy milyen baj származhat abból, ha a leányt nem az a legény kíséri haza a táncból, aki elkérte a szüleitől, vagy miként ózdkodik a lány, hogy anyjával megbeszélje

házasodási szándékát. Részletesen írja le az apa lakodalmát, amire 1926-ban került sor, a *kézfogótól*, a leánykérőn, a papnál való *iratkozáson*, aztán a lakodalmi *ajándékozáson* keresztül a *keresztapák* szerepéig. Érdekes megfigyelni, hogy az iparosréteghez tartozó Jankó János és a főerdész lányának lakodalmán éppen úgy megtartották a hagyományos elemeket, a menyasszonykiadás során a két násznagy képletes huzavonáját, az ajándékok listáját, ahogyan a falu paraszti családjainál szokás volt.

A „paraszti önéletíró” emlékezete természetesen szelektív, és legkevésbé sem veszi figyelembe a később és másfelől megnyilvánuló szociológiai vagy éppen néprajzi szempontokat, így aztán aki ilyen szemmel olvassa, sokszor a képzeletére szorul, vagy saját ismereteivel kénytelen – ha tudja – foltozni a hiányokat. Máskor viszont, saját ismeretének hézagait egészítheti ki, színesítheti, árnyalhatja az önéletíró szubjektív emlékeivel, érzéseivel, gondolataival. Különösen így éreztem ezt a várandósággal és a gyermekszüléssel kapcsolatos tudnivalókat bemutató részeknél. Számomra, aki éppen a Moldvában gyűjtött, párválasztásra és családalapításra vonatkozó anyagaim feldolgozásával gyöttrődöm, különösen izgalmasak lettek az önéletírásnak ezek a részei. Jankó Jánosék első gyermeke halva született, a második pedig kilenc hónapos korában halt meg. Így az ilyen nem mindennapi esetekre vonatkozó teendőkkkel is megismerkedhetünk: a bába a halva született gyermek után is ugyanúgy látta el az anyát, „mintha megélt lenne az újszülött”. Úgy is fizették. A második gyermeket egy akkori gyermekbetegség-járvány vitte el, mint oly sok más gyermeket is a faluból, alig győzték a sok temetést. Megtudjuk, hogy a kicsi bubának szokás szerint „felöltött temetést” rendeztek, torral, asztal-tevéssel, ami azonban nem enyhítette a szülők bánatát. A harmadik gyermekkel már több szerencséjük volt. Közben megismerhetjük a falusi bába tevékenységének részleteit, hiszen abban az időben ő volt a falu egészségügyi mindenese, akinek nem volt állami fizetése, hanem minden rászoruló család az „utolsó ellátás” után fizette. Az is szokás volt akkoriban, hogy keresztelés előtt a gyermeket nem viheték be a templomba, mert az anyja még nem volt kiatvatva; a sekrestyében keresztelték, ami ingyenes

volt, hanem utána az avatásnak már megkérte a pap az árát, mégpedig „két megtermett tyúkot”. Ezzel azonban nem ért véget a bába dolga, mert még egy hétig ő fürdette a *bubát*, és *kente* (masszírozta) az anyát. Az anyát, aki a harmadiknak sikeresen megszült gyermeke után nem akart többet szülni, de férje „akaratóból” mégis megfogant, s bármennyire is igyekezett, hogy elveszítse a gyermekét, kénytelen-kelletlen világra kellett hoznia. Ez a kényszerűség azután egész hátralévő életére, második fiával való kapcsolatára rányomta a deviancia olyan jegyét, ami eltorzította az egészséges anya-gyermek kapcsolatot, s megrontotta a férjével való együttélés szépnek indult folyamatát. Ebben a természetellenes helyzetben nevelkedett és élt azután a fiú, s ha önéletírásából le is vonjuk az általa megélt méltánytalanságok olykor talán eltúlzott mértékét, ezt a súlyos családi örökséget és annak minden következményét vonszolni kellett szinte egész életében.

A családi és a történelmi körülmények ismeretében talán természetesnek is kell tekintenünk, hogy míg az *apa* életírásában inkább találunk a hagyományos népeletre vonatkozó ismeretanyagot, néprajzi adatokat, a fiában inkább a történelmi és a szociográfiai jellegű jelenségek uralkodnak. Nagy élmény volt a vallásosan nevelt gyermek számára, hogy a templomban megértette a prédikációt, de a „vánszorgó kocsi hosszú sorá”-ban való menekülés a nyolcesztendő gyermek számára – utólag – inkább élmények sorozatát jelentett, nem pedig tragédiát, mint a felnőtteknek. Így aztán csak egy-egy kalandos esemény maradt meg az emlékezetében, például mikor egy bácskai ember kecskejátékot készített neki az öreg lúd mellcsontjából. Az Egyházasközpáron való megtelepedés nehézségei, a kitelepített svábsággal való összecsiszolódásuknak és összszördüléseiknek gyermekfejjel megélt részletei beleolvadtak a kommunistáknak az egész magyar parasztság felszámolására való törekvésebe. Közben belekóstolt a katonaéletbe is, de leszerelése után egyre nehezebb lett az élete a családjával, érdeklődése mindinkább beszűkült és életírásában egyre nagyobb teret kapott a panaszkodás. Maga is érzi helyzete fonákságát és a panaszkodás céltalanságát, s lemondóan vallja be: „mindezt csak azért írom le, hogy kicsit könnyítsek magamon...!”

Élete a nyomasztó örökségű családból való kilépése, házassága után már szinte észrevétlenül simul bele az 1960–1970-es évek magyarországi termelőszövetkezeti tagság egyéniségeket összemósó, értékkülönbségeket kiegyenlítő szűrkeségébe. Nem véletlenül, de tudom, hogy a Moldvából Egyházasközpárra érkezett csángóknak milyen nagy, mondhatni évszázados lemaradást kellett behozniuk, gazdálkodásban, életmódban, értékrendben, s becsületükre legyen mondva, behozták, sőt szövetkezetük időnként még járási elismerésben is részesült. Ebből persze az „egyszerű” tagság keveset érzékelhetett, vagy legalábbis Jankó Antal önéletírásában kevés nyoma van. Saját házuk építésének részleteiről természetes módon többet megtudunk a leírásból, mint a település vagy a termelőszövetkezet sorsáról. Ezt az építkezést pedig emberi és családi kicsinyességek, politikai súrlódások, hirtelen felemelkedett, törpe kiskirályok visszaélései, a saját ügyeskedések apró büszkeségei, a „szocialista” bürokrácia packázásaival szemben aratott kisebb-nagyobb győzelmek, vereségek kísérték. Az önéletírás az 1980-as évek végén fejeződik be, bár végleges leírásának dátuma 2014, de úgy tűnik, hogy idővel nemcsak a panaszkodni való fogyott el, de az önéletíró kedv sem tartott tovább.

A két Jankó, apa és fia önéletírását olvasva számos nyitott kérdés marad a recenzensbe. A könyvet szerkesztő Lancu Laurának, a kézirat szerkesztésének és nyomdai előkészítésének alighanem körülményes és időigényes munkája mellett kevés ideje vagy energiája maradt arra, hogy a homályosabb vagy elnagyoltabb részletek alaposabb kidolgozására, netán magyarázatára, helyismeretére alapozott kiegészítésére ösztönözze a szerzőt. Ő maga is sajnálkozva állapítja meg Utószavában, hogy az önéletírásból – mint általában az ilyen műfajú írásokból – nem derül ki, „hogymint történt az adott helyzetben a közösség egészével, »pusztán« az, hogy az adott történelmi helyzetben mi történt Jankó Jánossal és/vagy Jankó Antallal”. Ezt sajnálhatjuk, de természetesen nem róhatjuk fel sem a szerzőknek, még kevésbé a szerkesztőnek, hiszen így is elismerésre méltó, hogy szellemi bábaasszonyként napvilágra segítette ezt az értékes munkát.

Halász Péter

Juhászok és mobiltelefonok

Salló Szilárd: *A csíkmadarasi juhászok életmódjának változásai a 20–21. századok fordulóján.*
 Kriza János Néprajzi Társaság. Kvár 2018. 248 old. (*Dissertationes Ethnographicae Transylvanicæ*)

Salló Szilárd könyve – doktori disszertációjának könnyvé formált változata és egyben a Kriza János Néprajzi Társaság hasonló műveket közlő új sorozatának egyik nyitódarabja – sokarcú mű, kutatása tárgyát számos oldalról egyszerre megvilágító munka. A kötet témája, a pásztorság archaikus elemei miatt a néprajzi érdeklődésnek kezdetektől tárgyát képezte. Jelen kötet azonban épp ellenkezőleg, nem az archaikumokat állítja a középpontba, hanem ennek a sok szempontból most is nagyon hagyományörző társadalmi rétegnek az elkerülhetetlen modernizációját és életmódjának változásait veszi górcső alá. A kötet abban is különleges, hogy az alapvetően az agrárnéprajzi megközelítés mentén sokat kutatott témát a hálózat-, a vállalkozás- és az életmódkutatás eredményei mentén is vizsgálja, különösen nagy hangsúlyt fektetve a juhászok társadalmi szerveződésének, illetve a lakáskultúrájuk és tárgyi ellátottságuk bemutatására. Legfőbb elemzési módszere a tárgyak kontextusvizsgálata és a kapcsolatiháló-elemzés.

A kötet az erdélyi juhászat kutatási eredményeinek nagy ívű, teljességre törekvő összegzésével indul. Fontos szemléleti újítás, hogy a szerző a hatalmas, áttekintett tudományos irodalom mellett a tudománynpszerűsítő, ismeretterjesztő cikkeket is összegzi azok forrásértéke miatt. Egy ilyen részletező, egy kortárs személy életútjának intim részleteit is bemutató műnél különösen érdekes a módszertan bemutatása is, hiszen egy ilyen vizsgálathoz meglehetősen mély bizalmi szint szükséges. A szerző részletesen beszámol arról, hogyan fogadták a kutatókat a róluk szóló tanulmányokat, és miképpen váltak azok a kezdeti bizalmatlanság után a büszkeség tárgyává a családban. A mű első

nagyobb egysége a település bemutatása után a csíkmadarasi juhászat társadalmi szerveződését, a juhászélet szokásait és az juhászat változásait tekinti át. Megismerjük, hogyan formálódott ezen gazdasági ág a II. világháború előtti időszakban és a kollektivizálást követően, majd a rendszerváltozás után, egészen a jelenkorig.

A mű gerincét a következő rész képezi: egy egyéniségvizsgálat, az időközben tragikusan fiatalon elhunyt Vánca Imre bács teljes életének és életformájának monografikus igényű összegzése. Salló Szilárd a bács mint innovatív vállalkozó tevékenységét a vállalkozás-vizsgálatok elméleti irodalmát segítségül hívva elemzi. Ezután közönségen belül betöltött szerepét is megvizsgálja, egyrészt teljes gazdasági kapcsolathálójának felméréseivel, másrészt a többi juhással készített, a hozzá való viszonyulásukat feltáró interjúkkal. A kérdés értelmezéséhez a hálózat kutatás eredményeit is felhasználja. Vánca István bemutatásán keresztül tehát, mint minden jó egyéniségvizsgálat esetén, a település egészének változó értékrendjére, a gazdálkodás íratlan szabályaira kapunk rálátást a választott személy nézőpontjából. Ezen fejezetek révén látunk bele igazán a csíki juhászat jelenébe, és óhatatlanul is eszünkbe juthat a párhuzamos különidejűségek fogalma. Az évszázadokra visszamenő szokásokat őrző juhászok mobiltelefonnal tartják a kapcsolatot, és immár vállalkozóként működnek, bevételüket pedig modern fogyasztási cikkekre, például háztartási gépekre, szórakoztató elektronikai cikkekre költik. Habár még nem integrálódtak a globális gazdaság hálózataiba, hagyományos életformájuk – például a gyapjú megszűnő helyi fogyasztói igénye és az eltűnő

felvásárlási lehetőségek következtében – egyre jobban átalakul.

Egy második nagyobb egység a vizsgált esztana tárgyközpontú elemzése. E részt olvasva a szerző le se tagadhatná muzeológus vénáját: a fejezet a juhászok tárgyakban objektíválódott társadalmi életét tekinti át, a tejlótkádtól a rádióig. Igaz ez az utolsó nagyobb egységre, a család lakáskultúrájának értelmező bemutatására is. Az olvasó e fejezetben több ponton saját életvilágára ismerhet, hisz szinte minden kelet-közép-európai lakás berendezésében akadnak közös, állandó pontok. Így a kötet nemcsak a pásztorok jelen iránt érdeklődő olvasó számára tartogat izgalmakat, de a napjaink lakáskultúrája iránt érdeklődők is élvezettel olvashatják. Mivel az otthon tulajdonosaik számára sokkal bensőségesebb közegnek számított, mint a munkahelyként szolgáló esztana, a kutatói etika ez esetben felülírta a dokumentálás igényét, és a lakás tárgyállományáról nem kapunk olyan részletes leltárt, mint az esztenáról. Mindez persze maga is „adat” a tárgy- és lakáskultúrával kapcsolatos mentalitásra.

A kötet külön értékét és a főszöveggel egyenrangú részét képezik a terjedelmes mellékletek. Az itt szereplő ábrák, táblázatok, grafikonok és dokumentumok segítségével látjuk át igazán a bács

kapcsolatrendszerét, de a mellékletben kapott helyet az esztana tárgykészletének és tárgycsoportjainak részletes dokumentációja, a bemutatott ház alaprajza, valamint a települést bemutató térképek is. Örömteli, hogy az ábrák mellett rengeteg színes fotó is bekerült a kötetbe, így az olvasó a csíki juhászat jelenéről vizuális antropológiai módszerek révén is képet nyerhet. A kötetet tájnyelvi szöveget, valamint román és angol nyelvű rezümé zárja.

Salló Szilárd műve jó példája annak, hogy az eltérő megközelítések és kutatási hagyományok együttes használata, a hagyományos témák prekonceptiókat meghaladó, a változásokra érzékeny vizsgálata milyen izgalmas és eredeti műveket eredményezhet. Könyvét élvezettel és haszonnal forgathatja bárki, aki kíváncsi az erdélyi juhászat évszázados múltú mesterségét üzők jelenkori életére. A néprajzos és antropológus, valamint szociológus és közgazdász olvasók mellett mindazok érdeklődésére számot tarthat, akik a helyi gazdaság fejlesztésében érdekeltek, és ismerni, valamint érteni szeretnék ezen fontos gazdasági szereplők életmódjának átalakulását és a gazdasági döntéseik mögött álló motivációkat.

Balogh Pál Géza

Egy életpálya tanulmányokban

Sárkány Mihály: Társadalom és gazdaság. Válogatott szociálantropológiai tanulmányok.

Összeállította Vargyas Gábor.

L'Harmattan Kiadó – MTA Néprajztudományi Intézet, Bp. 2016. 562 old. (Kultúrák keresztútján 22.)

A bemutatott kötet Sárkány Mihály 70. születésnapjára készült, melyen rendhagyó módon saját tanulmányai gyűjteményével lepték meg öt pályatársai. A csaknem 600 oldalas kötetbe azonban még így is csak a „Varsánytól Ritiig” terjedő életmű „Varsány” része, vagyis a magyar tárgyú

tanulmányok fértek bele, a szerző etnológiai tárgyú írásai még ebből a kötetből is kényszerűen kimaradtak. Ezek az írások vélhetően nem ismeretlenek senki számára, aki a közelmúltban Magyarországon foglalkozott néprajzzal vagy antropológiával. Sárkány Mihály írásai már részei a néprajzi

kánonnak, klasszikusokká váltak: a szakma több generációja nyert bevezetést tudományunkba, és sajátította el az antropológiai szemléletet Varsányról és Afrikáról szóló írásai vagy épp nagy ívű elméleti összegzései alapján. Tanárként is rengeteg tanítványra gyakorolt nagy befolyást előadásaival, és sokakat kifejezetten a gazdaságantropológiai kutatások irányába is elindított. Jelen sorok írója már ahhoz a generációhoz tartozik, amelynek tagjai elsőként kötelező olvasmányként találkoztak a szerző nevével, hogy majd később, immár nem kötelező voltak miatt is állandóan forgassák őket. Megengedve némi szubjektivitást, számomra – és tudomásom van róla, hogy több pályakezdő társam számára is – a Varsány-tanulmányok jelentették az első olyan olvasmányélményeket, melyek elindították bennem a gazdaság működése iránti érdeklődést – egyúttal pedig kifejezetten élvezetes olvasmányokat is jelentettek. De a gazdaság iránti érdeklődés felkeltése mellett az antropológiai szemléletre és módszertanra magára, az egyes jelenségek egymással való összefüggéseinek magyarázatára vonatkozóan is máig pályánk egésze szempontjából meghatározó olvasmányélményeket jelentettek. A ritkaságszámba menő nyilvános előadásokról is mindig jó pár gondolatot vittünk magunkkal, melyek aztán beépültek szemléletünkbe és hivatásunk gyakorlásába is. Ezért is volt eddig szerencsétlen az a helyzet, hogy ezeket az írásokat nem emelhattük le egyben a polcra, hanem a különféle tanulmánykötetekből és folyóiratokból kellett őket összevadászni. Így valóban egy régóta fájó hiányt pótol a szakma gyakorlói számára a Vargyas Gábor szerkesztette kötet.

A kötet tanulmányai, ahogy a szerkesztő az előszóban is jelzi, három nagyobb tematikai blokkba sorolhatók, azonban pontos határokat nem látta szerencsésnek megvonni, hiszen az írásokat nagyon nehéz lett volna merev kategóriákba sorolni, ami szintén az életmű koherenciáját jelzi. Így a kötet az írásokat folyamatosan közli.

Az első nagyobb blokk a társadalommal foglalkozó írásokat tartalmazza. Az indító írás, a magyar

társadalomnéprajz kutatástörténetének nagy ívű, a néprajz kézikönyvébe készült összegzése jó példa arra, miképpen jelenthet a tudománytörténet jóval többet a száraz kutatástörténetnél, és lehet valóban izgalmas, a különféle tendenciákat értelmezni is kívánó, az elméletek fejlődését és a nagy ívű összefüggéseket is feltáró bemutató műfaj. Ezt követi a társadalomnéprajzi jelenkutatások hasonló műfajú összegzése, majd a vidéki életmód és kultúra közelmúltbeli átalakulásait összegző írások, melyek jól jelzik a szerző érdeklődésének egyik fő csapásvonalát, a jelen és a változások iránti állandó érzékenységét. Ezt a lakodalom átalakuló funkcióját elemző, klasszikus tanulmány követi. Egy következő kisebb blokkban a rokonsággal mint klasszikus antropológiai témával foglalkozó írások kaptak helyet, melyek között a terepmunkaanyagokon alapuló moldvai és baranyai rokonságvizsgálatokat, de a társadalmi szerveződés kezdetének bemutatását és a magyar rokonsági rendszer egészének vizsgálatát is megtaláljuk. A blokkot három, a témához kapcsolódó kutatóra – Bodrogi Tiborra, Bartha Antalra és Láng Jánosra – való emlékezés zárja.

A második nagyobb blokkot a gazdasággal foglalkozó tanulmányok alkotják. Egymás után kaptak helyet a Varsánnyal foglalkozó tanulmányok: az első kutatásból származó, a gazdaságot és a társadalomszervezetet bemutató írás, majd a megismételt vizsgálat eredményei, a gazdaságról és társadalmi tagolódásról szóló összegzés, illetve a falu vállalkozóiról és a jövedelmek, munkák és a tekintély családon belüli megosztásáról írott tanulmány. Talán itt a legnagyobb öröm így egyben olvasni ezeket az írásokat: a példaértékűnek számító, több évtized múltán ugyanazon kutató által megismételt terepmunka révén így egyben ugyanis kirajzolódik a változás folyamata és az évtizedes összefüggések. Így az egyik legjobb elemzést kapjuk a rendszerváltás utáni agrárátalakulásról, a falusi társadalom változásáról és a felemelkedő új típusú falusi vállalkozói kultúráról, melynek élete és gazdasági működése már a globalizálódó

világ terméke is. A kiemelkedően hosszú időt át-fogó kutatásnak köszönhetően az is kiderül, hogy a múltból eredő folytonosságok hogyan határozzák meg máig a társadalmat és kultúrát. A tanulmányok nemcsak az élő és a tanulmányokon is átütő tereptapasztalat, de az értelmezésük mögött álló hatalmas elméleti felkészültség miatt is friss és izgalmas olvasmányok. Örömteli, hogy helyet kaptak a blokkban Sárkány Mihály egy 2005-ös kerekasztal-beszélgetésen elhangzott megszólalásai is, melyek egy egészen más műfajban született szöveggént jelentenek értékes kiegészítést a tanulmányok mellé, és segítenek kijelölni a vidék átalakulásával kapcsolatban a leghangsúlyosabb kérdéseket.

Ezután a gazdasági antropológiával foglalkozó elméleti tanulmányok kaptak helyet: a gazdasági antropológia irányzatait bemutató írás, a törzsi társadalmak gazdaságáról, valamint a csere törzsi társadalmakban betöltött szerepéről szóló összefoglalás, illetve Somló Bódog sokáig méltatlanul mellőzött életművének áttekintése. A gazdálkodás etnográfijának és a gazdasági antropológiát összevető elméleti írással indul egy következő gondolati egység, melyet Tálasi István, Gunda Béla és Hoffmann Tamás életművének összegzése követnek. Az egységet a parasztságról mint kutatási dilemmáról írott elméleti tanulmány, valamint a gazdaság és etnicitás kutatásainak összegzése és az Európai Unió és a nemzeti identitás kérdésével foglalkozó írás zárja. A blokk írásai azt mutatják, hogy Sárkány Mihály mindig a gazdaság mint társadalomba ágyazott jelenség értelmezése iránt érdeklődött, legyen szó törzsi, akár paraszti, akár vállalkozói formáról. A térben és időben távoli jelenségekről szóló tanulmányok hasznosan egészítik ki egymást, kiemelve a hasonlóságokat és a történetileg és kultúráként változó jelenségeket egyaránt.

A harmadik blokk az etnográfia, etnológia és antropológia tudományával, a két, sokszor ellentétbe állított diszciplína viszonyával foglalkozó írásokat tartalmazza. A blokk a BUKSZ-ban a két

tudomány viszonyáról lezajlott vitában megfogalmazódó véleménnyel indul, majd a magyar néprajz tudománytörténetéről és a három tudományág születéséről, illetve az etnológia elméleteiről és az MTA Néprajzi Kutatóintézetének etnológiai kutatásait összegző írásaival folytatódik, majd három etnológus: Boglár Lajos, Ecsedy Csaba és Füssi Nagy Géza búcsúztatása következik. A blokkot és egyúttal az egész kötetet a néprajz és szociokulturális antropológia viszonyát összegző tanulmány zárja. Ezen írásoknak és egyúttal Sárkány Mihály életművének is fontos üzenete, hogy a különféle kutatási irányzatok és kutatástörténeti hagyományok, legyen szó néprajzról, etnológiáról vagy szociokulturális antropológiáról, mind tartalmaznak értékeket, és szembeállításuk helyett együttes alkalmazással és egy általános kritikus szemlélettel érdemes társadalomtudományi kutatást végezni. Történetiség és jelen viszonylatában is hasonló a kötet tanulmányainak szemlélete: emellett, hogy Sárkány Mihály kiemelten érzékenyen fókuszált a jelenre, a történeti dimenziót sem hanyagolta el, és a kettőt sosem egymás ellen kijátszva, hanem mind a két idődimenzióra érzékenyen végezte kutatásait, tudva, hogy a jelenkutatás is folyamatosan válik a múlt kutatásává.

Sárkány Mihály egyaránt otthonosan mozog, legyen szó kelet-európai paraszti társadalmakról vagy afrikai törzsekről, gazdasági antropológiáról vagy néprajzról, de bármivel is foglalkozik, a kritikus szemlélet és a valóság értelmezése iránti érzékenység mindig közös. Az eddigi életműve magyar tárgyú írásait összegző kötetre egy jó szó van: alapmű. Egy gazdag és koherens életmű betetőzése, melynek ott a helye nem csak néprajzosok és antropológusok, de közgazdászok, szociológusok, vidékfejlesztők és bármely társadalomtudós könyvespolcán. Ám nem elég, ha csak a polcon marad, forgatni is kell rendszeresen, mert egy olyan örökséget jelent, melyet szemléletben és módszertanban is szükséges büszkén tovább vinni az olvasóknak.

Balogh Pál Géza

Mítosz mítosz hátán

Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése. Szerk. Hubbes László Attila – Povedák István. Magyar Kulturális Antropológiai Társaság (MAKAT), Modern Mitológiakutató Műhely és MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged 2015. 292 old. (Vallási Kultúrakutatás Könyvei 18., MAKAT – Modern Mitológiakutató Műhely Könyvek 1.)

A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszéke az elmúlt másfél évtizedben a szakrális néprajzi kutatás irányát kezdte kiválasztott tudásterületként kezelni, s ez idő alatt mintegy félszáz kötetet adott ki a Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár köteteiként, nem is egyet közös kötetben a vajdasági, délvidéki vagy erdélyi kutatókkal. A Vallási Kultúrakutatás sorozata köré sereglett szerzők törekvése mellett egyre izmosabban terepet nyer a szegedi egyetemen kialakult Modern Mitológiakutató Műhely is, amely 2015-ben konferenciát rendezett a kortárs mitológiakonstrukciókról. A magyar alternatív történettudat diskurzusai vizsgálatának szentelt, *Új magyar mitológia: a szakralizált őstörténet médiareprezentációi és rítusai* címmel meghirdetett II. Szemeisztosz Műhelykonferenciát a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Karának Társadalomtudományi Tanszékén működő Szemeisztosz Webszemiotikai és Online Kommunikációs Kutatócsoport szervezte 2015 márciusában Sepsiszentgyörgyön a MAGMA Kortárs Művészeti Kiállítótérben, a Székely Nemzeti Múzeum partnerintézményi támogatásával. E tematika köré szerkesztett anyagból jelent meg az a kötet, melyben Jan Assmann kultúraelméleti szaktekintély megközelítése dominál: „a mítosz: megalapozó történetté sűrített múlt”. A társadalmi közösségek nemzeti vagy csoportos önképkeresésének velejárója kell legyen, hogy bizonyos jelentéssel ruházza fel a történelem eseményeit, így kínálva értelmet a közösség önismereti és mitikus múltban kollektív értelmet sejtítő igényeit.

A *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése* című tanulmánykötet Hubbes László Attila és Povedák István

szerkesztésében a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság (MAKAT) Modern Mitológiakutató Műhely és a szegedi MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport kiadásában került napvilágra, mégpedig a tudás- és képzethatárok feltárója, kitartó vándora és hű elemzője, „*Ilyés Zoltán emlékére*”. A markáns és közel háromszáz oldalas tanulmánykötet a múlt és a még múltbb jelen, pontosabban az emlékezet és mitikus történelem viszonyrendszerét fogja át, kimutatva, hogy a kortárs magyar társadalomban egyre sürűbben mutatkozik az elmúlt években az öskultusz szimbolikájának használata, egyre markánsabb hangot nyer az őstörténeti kultuszok, táltoshitek, öskultuszok és nemzeti hőeszokok átmitologizálásának vagy újraélesztésének programossága. Az elszigetelt vallási csoportok körében teret nyerő újsámánizmus és neopogányság leginkább a populárisnak nevezett kultúrában mutatkozik, de körülötte is valamiféle új mitológiában egységesülni próbáló önképforgalmazás is hangot kap. A közös identitástudat keresése közben a historikus képzetekből és narratív tényekből formálódó kollektív nemzeti azonosságtudat egyfajta neoreneszánsza vagy pregótikája van most soron, s ezen belül egy bizonyos „új magyar mitológia”, neofolklorikus tünemény, keresztény eredettudatot népvándorlás kori nemzeti világra visszavetítő mitopolitika jegyében kap életre mindazon törekvések és útkeresések csokra, ahol izzasztókemencék, parázsjárás, lóról nyilazás, prefeudális küzdősportok, antikizáló lovagi tornák, sámánkultuszok és New Age-mozgalmi szerveződésminták, „civil vallások” vagy épp poszthistorikus történettudományi útkeresések mintázatait keresik vagy írják elő mintaként egy új nemzet- vagy közösségtudat jegyében. S miközben

a történések még azon is vitakozni látszanak: maga a nemzet sorsának elbeszélése nem konkrét előzménye vajon a mitikusparadigma-képződésnek, eközben más történelmi irányzatok az ideológiák, vezéregyéniségek vagy esemény- és ténytörténetek aktuálpolitikai tónusúra hangolt konstrukcióit forgalmazni lettek hivatottak. Ha az ehhez kapcsolódó politika-, intézmény-, kultúra-, jogrend-, régészet- és nyelvtörténeti ráközelítéseket is figyelemmel kísérjük, valójában a metaforikus vagy objektíviztikus ősparadigma vitájába veszünk bele.

E folklorisztikus és társadalomismereti szempontból is nővumnak számító kötet tanulmányai a régenvolt, még kereszténység előtti magyar ősvallások nyomait, a folkloristák és nyelvészek valláskutatási tudását, a jelenkori nemzetépítési folyamatok politikai nacionalizmusra hangolt változatait, a kortárs pogányság újrajelentkezésének szociológiáját, a premodern kommunikációs mintázatok technológiáit és több más kortárs áramlat ismételt megjelenésének trendjeit világítják meg. Eközben azt sem titkolják mint eshetőséget, hogy mindezen trendek (melyek többségét összefoglaló vagy sematizáló terminológiával újpogányságnak nevezik) messze nem függetlenek globális vallási mozgalmakra is jellemző törekvésektől. A neopogány, etnopogány, táltos, misztikus, Fény és Igazság, Szent Korona tana, Boldogasszony kultuszok és más eredettudati konspirációs teóriák mind-mind a származástudat fontosságával és igazolhatóságának igényével lépnek föl, vagy akár szembesülnek is egymással. (Lám, az Orbán Viktor által „félázsiai nomádok” jelzővel illetett véleménynyitottság politikai kontrasztban áll a kanonizált uráli vagy finnugor, pártus vagy sumér, szkíta vagy pártus, szabir vagy ősi elő-európai származásinterpretációkkal napi politikai kiszólások, hírlapi vagy magazincikkek, kurzusok és tanfolyamok, „elvonulások” és hétvégek, nyári táborok és titkos kurzusok vidékein. De jelen van a „mitikus múltazás” a kortárs vallástudomány és a nemzetábrándokat dédelgető közbeszéd számos egyéb területén is.) Az Arvisura-tan vagy a rovásírás hívei, a Babba istennő vagy Boldogasszony Mária országának virtuális lakói nemegyszer a Napkelet és Napnyugat közötti összekötő hidat keresgéljük, s a történelmi

mítosz-képződés korábbi irányzatainak is új hóbortja, hívőköre, áldozó és elkötelezett követői vannak, akik itt élnek közöttünk.

Mindezek nemcsak közvetlen hithűséggel összefüggő vallási, másutt és másért etno-politikai nemzetképek (a példa kedvéért a finnugorszarmazás-elv hívei kontrasztban állnak a sumér, szkíta, turáni, örmény, etruszk vagy hun, palóc vagy székelyföldi hithagyományok). Hanem lokális közfelfogások, szakrális szimbólumok, nemzeti romantikus képzetek és mintegy akár ezoterikus szinten is újratereztető kultuszformák sokszínűségét adják. Hubbes László Attila és Povedák István múltira kérdező és új mitológikus világképek esélyeit bevezető tanulmánya, Hoppál Mihály elmélet-történeti vázlatja, Voigt Vilmos szemiotikai optikája a mitikus paradigmák definiálásához járul hozzá, a Kapitány-házaspár hermeneutikai-szemiotikai alapvetéssel, Szabados György az Álmos/Árpád krónikai tükrökben mutatkozó lenyomatok pontosításával, Szeverényi Sándor a finnugor mítosz/ellenmítosz viadal alakuláshistóriájával, Povedák István magyar populáris kultúránkban megjelenő Szent István-kép és turáni átok kategóriáit vizsgálva, Windhager Ákos a magyar őstörténelem osztályozáskategóriáinak listájával és szépirodalmi példatárral, Tamás Dénes a dokumentumfilm-sorozatba illesztett nosztalgikus Kárpát-medence tájfel-felfogásával, Balázs Lajos az ázsiai hagyomány és életvitel „együttevés”-mágiától a „magyarok kenyerének” mágiikus-mitikus hatáselemzésén át vezetnek el a múltbéli, a tovább élő, a mesterségesen gerjesztett, a funkcionális vagy alternatív közösségi diskurzusokig, pszeidotudományos képzetekig és online kapcsolati kommunikációig. A záró blokk az új magyar mitológia székelyföldi verzióiból válogat, Hubbes László Attila magát az átértelmezést követő kutatást ismerteti a nemzeti jelképek, világnézetek, hithagyományok és nemzeti romantika dimenziói között, Csáji László Koppány hagyománykonstrukciós narratíváktól Csörsz Édua Kurultaj-mozgalmi rítusbemutatóiáig, a sztyeppei rokonnépek felé kapirgáló bugaci rendezvény-szervezés rituális színtereinek korrajzáig, Illés Anna az újítatlanság követőinek világnézeti és identitástudati körképéig, Fejes Ildikó izgalmas új székely nemzetmítosz-változatokat feltáró összegzéséig

és Mihály Vilma mitikus nőiség-képek székelyföldi megjelenésig a legtöbb írás részletesen is elemezhető lenne, ha ugyan nem volnának egyenként is súlyos konnotációkkal telítettek, a hagyománykonstrukciók és értelmezési keretek tömegével körülvéve. A kötet komplexitását épp ezért nemcsak maga a nemzeti mitologizálódás és kortárs populáris alakváltozatai adják, de végső soron az Assmann megkülönböztette abszolút és viszonylagos múlt, történelem és történetmegalapozás episztemológiai különbségei, az objektív meg a hagyományra fókuszált analógiás logikának megfelelő kényes kérdések újragondolása, az ezekkel kapcsolatos tudományos kérdésfeltevések legitimitásának elfogadtatása és a további kutatások megindításának kezdeményezése éppúgy.

E könyvszemlében már idáig eljutók számára titkos hálaaként jelezhetjük, hogy a kötet elérhető online is: <http://vallaskultura.u-szeged.hu/images/Mar-a-mult-sem-a-regi-beliv.pdf>. Nemcsak a kötetből, hanem a konferencia előadásából, a könyv szerény sajtóvisszhangjából és a társadalomtudományi érdeklődésük szakmai reflexióiból is jól látható, hogy bár a megismeréstudományi megközelítések nem túl régóta,

de a szakrális néprajz, a vallásantropológia és főként a multidiszciplináris válaszok keresése egyre erőteljesebb új felismerésekhez, a korábbiakhoz képest markánsabb diskurzusok megnevezéséhez járulnak hozzá. Mégpedig leggyakrabban úgy, hogy meglehetősen komplex, összetett és sok nézőpontú megközelítéseket szorgalmaznak, vagy fölújítják egy-egy diszciplína konvenciói mellett a lehetséges, a hagyománytisztelő, de az új kérdések vallási és hívőtársadalmi érvényességét is keresve kutató felfogásmódokat. A kötet szerzői köre a mai magyar és számos határon túli kisebbségi társadalomban mindegyre divatosabbá váló újpogány-ság, újmitológiai konstrukciók tényeire és fejleményeire kérdez rá – talán elsőként a jelenlegi szaktudományi és közismereti felfogástérben. De mindenképpen úttörőként, további megismerésmódokat serkentőként, önképek és nemzetképek értelmezőiként. Ennél ma már több kereső szempontot és árnyaltabb együttélési-kutatási aspektust szorgalmazó új szakrális néprajzi kutatás juthat csak messzebbre, aminek e kötet okvetlenül alapozó hivatkozása lesz...

A. Gergely András

Menzák, gasztrobloggerek és fogyókúrázó nagymamák

Báti Anikó: Mai menü. Néprajzi tanulmányok a változó táplálkozáskultúráról. MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Bp. 2018. 208 old. (Életmód és tradíció 16.)

Az utóbbi két évtizedben a táplálkozáskutatás új lendületének lehetünk szemtanúi a társadalomtudományok területén, köszönhetően az új jelenségeknek, amelyek e tárgy körben megjelentek. Ilyen például a gasztroturizmus, a gasztrofesztiválok, az ökológiai tematika bekerülése a táplálkozáskultúrába, az egészséges táplálkozás körüli kérdések folyamatos jelenléte, a táplálkozásdivatok, a gasztrobloggerek mint influencerek megjelenése, a helyi termékek és piacok dinamikusan növekvő népszerűsége és még

sorolhatnám. Ez az érdeklődés pedig, a kortárs vizsgálatokba integrálva, magával hozza a korábbi táplálkozás-kutatások áttekintését, illetve az újonnan felmerülő kérdések történeti kontextusba helyezését is. Ennek kitűnő példája Báti Anikó 2018-ban megjelent tanulmánykötete.

Báti Anikó az MTA Bolyai János Ösztöndíj támogatásával 2011–2014 között *Eltérő értékrend, változó gyakorlat. A mai táplálkozáskultúra vizsgálata Budapest 20. kerületében* címmel végzett kutatást.

Farkas Judit (1970) – PhD, habil., egyetemi adjunktus, tanszékvezető-helyettes, Pécsi Tudományegyetem BTK Társadalmi Kapcsolatok Intézete, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék

A kötet ennek a munkának az összegzése, illetve a munka közben felmerülő, új kérdések megnyitása. A vizsgálat legfőbb célja az volt, hogy, idézem: „városi környezetben a táplálkozás mozgásfolyamatainak egy olyan szeletét tárja fel, dokumentálja a néprajz eszközeivel, amelyre az eddigi hazai munkákban kevés figyelem irányult.” (7.) A kutatás legfőbb helyszíne Pesterzsébet: egy 100 lakásos társasház és annak lakói, illetve óvodai és iskola menzák. A vizsgált korszak pedig a 20. század második felétől napjainkig terjedő időszak. A szerző ezen időintervallum választását azzal indokolja, hogy ebben az időszakban komoly, a háztartásszervezés egészét érintő változások zajlottak. Ilyen például a folyamat, melynek során az ételkészítéstől a túlkínálatig, az éhezés problémájától a túlsúlyosságig jut el a városi népesség. Ebben az időszakban egységesültek az étkezési szokások és a tárgyi világ, így például a városi és falusi különbségek lassan eltűntek, helyettük inkább a jövedelemszintbeli különbségek határozzák meg a táplálkozáskultúrát mindkét településtípuson. De ugyanilyen meghatározó jelensége e korszaknak a nők munkába állása és annak radikális visszahatása a háztartásra; az egyszemélyes háztartások megszorodása; vagy az új táplálkozási trendek, főzési és étkezési szokások kialakulása.

Ami a kutatás módszerét illeti: Báti Anikó a néprajztudomány eszközeivel mikrovizsgálatot végez, az egyének, az egyes családok felől közelít, és azok táplálkozáskultúrájának egészét áttekintve látta az életstratégiákat, preferenciákat és adaptációs gyakorlatokat, amelyek segítségével a városi emberek megélik és kezelik a társadalmi és gazdasági változásokat. Teszi mindezt a szerző a legváltozatosabb témák tárgyalásával.

A könyv főcíme – *Mai menü* – szellemesen és pontosan utal arra, hogy a kötet a kortárs táplálkozáskutatás számára elérhető „kínálat” egy részét tekinti át, és – ahogyan a szerző fogalmaz (8.) – sokszínű, mozaikos képet rajzol fel. A mozaik egyik képe egy társasház lakóinak életmódját, tárgykultúráját és ennek modernizálódását mutatja be (*A társasházi konyhák tárgyi világa* című fejezet). A háztartási gépeknek, a konyhák és étkezőhelyek berendezési tárgyainak, a főzés és a tárolás eszközeinek, a tálalás és az étkezés tárgyainak

precíz leírása nem csupán „tárgygyűjtemény”, leltár, hanem – ahogyan a tanulmány utolsó, *A konyhák változó világa* című részében láthatjuk – az értő szem az életmód változását, e mögött pedig a gazdasági és társadalmi változásokat is kiolvashatja belőlük. A következő mozaik egy *éhező árva lányból fogyókúrázó nagymamává* váló idős asszony életútjával meséli el a vizsgált korszak táplálkozáskultúrájának változását. Megrendítő élettörténet edényekkel, élelmiszerekkel elbeszélve. Báti Anikó kutatásai közül kiemelkedik az oly sok vitát kavaró és – úgy tűnik – soha nyugvópontra nem jutó óvodai és iskolai közétkeztetés vizsgálata: az egészséges táplálék, a gazdaságosság és a gyerekizlés örök harcának bemutatása, értelmezése, sőt! megoldási javaslatok felkínálása. A kortárs táplálkozás kapcsán valószínűleg nagyon sokaknak a különböző alternatív táplálkozásmódok és divatdiéták jutnak eszükbe, hiszen egy rendkívül dinamikus fejlődő, változó és sok vitát generáló jelenségről van szó. Ugyancsak megkerülhetetlen a jelenkori táplálkozáskutatás számára a gasztroblogok és blogerek vizsgálata. Báti Anikó két külön fejezetet szánt e témáknak. Az elsőhöz a fő terepként szolgáló társasház egyik lakójának alternatív táplálkozási szokásai vezették el. A gasztrobloggerséget vizsgáló tanulmány pedig egy, elsősorban kenyérsütéssel foglalkozó, arról író és azt tanító asszony munkásságát kíséri el. A tanulmánykötet utolsó szövegének is a kenyér tárgya. A címe ugyan *A kenyér szerepe a mai magyar táplálkozáskultúrában*, de ez a fejezet is körbejárja röviden a kenyérfogyasztás történetét a hagyományos házi sütéstől a bolti kenyéren át vissza az otthon sültöt vagy az ún. kézműves kenyerekig.

Ez utóbbi fejezet is jól rámutat a szerző kutatói attitűdjére és módszerére: nem úgy tekint témáira, mint teljesen új, előzmény nélküli jelenségekre, hanem rámutat a lehetséges kapcsolatokra korábbi, hasonló jelenséggel. Így például vizsgálja a gasztroblogok és a kézíratos receptgyűjtemények viszonyát, ugyanígy a kortárs diéták és a böjt közös értelmezési lehetőségeit. Másfelől az egyes jelenségeket igyekszik széleskörűen, kontextusukban is megérteni és megértetni és olyan kortárs jelenségek felől értelmezni, mint például a testkép és változása,

marketing, generációs kérdések, egészségügy, hagyományalkotás stb.

Ezt a megközelítés- és írásmódot már a bevezető fejezet is megelőlegezi: Báti Anikó saját munkáját elhelyezi nemcsak a néprajzi táplálkozástudományokban, hanem megmutatja előzményeit a városkutatótudományban, az 1930-as évekbeli szociográfiákban, a történettudományban (amely leginkább az életmódon belül foglalkozott a táplálkozás vonatkozó kérdéseivel), a mezőváros-kutatásokban, illetve rávilágít a skandináv kutatások jelentőségére és hasznára. Rámutat továbbá, hogy a néprajzosoknak feltétlenül nyitniuk kell a piacutatótudományok eredményei és az egészség- és élelméztudományi felmérések használatára felé, mert – ahogyan

fogalmaz: – azok nyomvonalat mutatnak ahhoz, hogy hol érdemes a társadalomtudományi táplálkozástudományok bekapcsolódni a kortárs táplálkozástudományokba. Úgy véli, hogy a néprajzi szemlélet általában és e konkrét kutatás is hozzájárulhat a táplálkozástudományi szakemberek által készített egészségfelmérések eredményeihez, azok értelmezéséhez. Ez pedig már nem is csak egy javaslat vagy terv Báti Anikó részéről, hanem folyamatban lévő munka, hiszen a szerző egy NKFI-pályázat keretében, a kutatócsoport vezetőjeként a *gyermek-közvetítés társadalmi beágyazottsága* terén éppen ilyen kutatásokat folytat.

Farkas Judit

A székely népzene és néptánc kutatásáról

Pávai István – Sófalvi Emese (szerk.): Székely népzene és néptánc. Énlaka Konferenciák V. Hagyományok Háza – Pécsi Tudományegyetem – Pro Énlaka Alapítvány, Bp. – Pécs – Énlaka 2018. 233. old.

A székely népzene és néptánc című tanulmánykötet a 2015. szeptember 11–13. között megszervezett, V. Énlaki konferencián elhangzott előadásokat tartalmazza. A konferenciát a Pro Énlaka Alapítvány, a Pécsi Tudományegyetem Régészet Tanszéke, valamint a Nemzetstratégiai Kutatóintézet szervezte. A két-évente megrendezett konferenciasorozat, 2007-ben, Énlaka történetének és kultúrájának bemutatásával kezdődött. A szervezők 2009-ben a székely mestersegekre, 2011-ben a középkori székely történelemre és régészetre, 2013-ban pedig a székely gazdaságra helyezték a hangsúlyt. 2015-ben a székely népzene és néptánc alkotta a konferencia témáját. A DVD melléklettel ellátott publikációt Pávai István és Sófalvi Emese szerkesztette, megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális alap támogatta. A kiadás összesen 14 tanulmányt tartalmaz, a következőkben ezeket szeretném röviden ismertetni.

Pávai István *A Székelyföld népi tánczene szempontú táji tagolódása* című tanulmányában, amint a címből is kiderül, a régió népzenei táji tagolódását ismerteti részletesen. A szerző alaposan bemutatja a kistájak táncalkalmait, táncait, tisztázza a különböző táncelnevezéseket, beszél a tánczenét szolgáltató helyi zenekarokról, ezek felállításáról, az általuk használt hangszerekről, különböző harmonizálási módokról, repertoárjukról.

Almási István, a kibédi születésű Seprődi János – akit úgy jellemez mint „*Bartók Béla és Kodály Zoltán jeles elődje az erdélyi népzene kutatásban*” – marosszéki népzenei gyűjtését ismerteti az olvasókkal. A kolozsvári népzeneutató, pár kibédi dallampélda bemutatása után, alaposan ismerteti Seprődi fontosabb írásait, kutatási elveit és módszereit is. A tanulmányból az is kiderül, hogy Seprődi nemcsak a népzenei gyűjteménye volt dicséretre méltó, hanem a népdalok

Gergely Zoltán (1987) – PhD, tudományos kutató, Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Folklor Intézete, zoli_gdur@yahoo.com

életéről, használatáról, elterjedéséről, a dalolási alkalmakról vagy a táncokról szóló megfigyelései is.

Richter Pál a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetének a folklórgyűjteményéről számol be. A gyűjtemény öt nagy csoportba lett rendszerezve: ezek a Bartók-rend, a Kodály-rend, a Járdányi-rend, a Szendrey–Dobszay- és a Bereckey-rend. A Bartók-rendben összesen 457 adat van Udvarhelyszékről, valamint Udvarhely megyéből. A szerző *Udvarhelyszéki gyűjtések a Bartók-rendben* című tanulmányában hét, nagyon értékes korai dallampéldáról ad áttekintést.

A kászoni népzene a Kolozsvári Folklorintézet adatainak tükrében című tanulmányában Gergely Zoltán a kászoni gyűjtésekről számol be. A kolozsvári intézet munkatársai 1942–1955 között több mint 500 népdalt gyűjtöttek a Kászonokban, ezeknek nagy részét különböző publikációkban meg is jelentették. A nagyon változatos népzenei anyagban olyan történeti adatok is előkerültek, mint például a *Báthory András históriája* vagy az *Apor Lázár tánca*.

Szalay Zoltán, *Imets Dénes csiki gyűjtése* című tanulmányában Imets Dénes zenetanár, népzene-gyűjtő, drámaíró népzenei munkásságát mutatja be; 1962–1972 között Imets nagyon értékes anyagot rögzített Csíkban, a Gyimesekben, Felcsíkon, Csíkszereda környéki falvakban, Alcsíkon és a Kászonokban. Hagyatékában két kézirat található; gyűjteménye, melynek digitalizált változata a Hagyományok Házában található, több mint 100 órányi hanganyagot tartalmaz. A szerző ezek közül párat röviden ismertet.

A következő tanulmányban Lázár Katalin a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetének a játékgyűjteményét ismerteti részletesen. A 34 700 játékvaltozatot tartalmazó gyűjteményből 4376 származik a Székelyföldről, ebből 432 dallamos.

Bíró Viola *A román népzene „székelyes-magyaros” dialektusa – Bartók mezőségi gyűjtéseiről* című tanulmányában Bartók Béla 1902–1916 közötti mezőségi gyűjtéseit vizsgálja, mutatja be. Abból a bartóki meggyőződésből kiindulva, hogy a mezőségi román népzeneben a székely régi stílusú dallamok hatása érezhető, a szerző pár olyan román népdalt mutat be,

amelyekben felfedezhető, vagyis kimutatható a magyar hatás.

Mihály János *Táncalkalmak, vigasságok a régi Székelyföldön* című tanulmányában 16–19. századi írott forrásokra támaszkodva szemlélteti a székelység tánc kultúráját, szokásait és hagyományait. Kutatása fontos, eddig ismeretlen adatokkal járul hozzá az erdélyi, ezen belül a székely tánc kultúra kutatásához.

Mihály János tanulmányát egészíti ki Dóka Krisztina kutatása. *A Székely kalákától a Csúrdöngölőig. A székely tánc hagyomány bemutatása a 19. században* című írása olyan 19. századi forrásokra támaszkodva foglalja össze a régió tánc kultúráját, mint például Orbán Balázs, Benedek Elek vagy Kriza János munkái. Részletesen beszél a különböző táncalkalmakról, táncokról, táncszókról, valamint a székely lakodalomról.

Jánosi József tanulmánya az erdővidékiek táncéletét mutatja be az 1940–1998 közötti időszakban. Írásában részletes áttekintést ad a táncalkalmakon szolgáló cigányzenekarokról, ezek összetételéről, valamint az erdővidékiek népdalrepertoárjáról is. Táncleírásai nagyon alaposak: nemcsak a különböző táncnevezéseket tisztázza, hanem kiter a táncosok testmozgására, valamint a dallamok ütembeosztására, tempójára és kíséretére is.

Bali János *A székely népzene és néptánc bekerülése a magyar nemzeti kultúrába* című tanulmányában antropológus szemszögből közelíti meg a témát. Olyan kérdésekre válaszol, mint például: kiknek és milyen szellemi mozgalmaknak a segítségével került be a székely népzene és néptánc a 19–20. században a magyar nemzeti kultúrába; hogyan fedezték fel a székely népi kultúrát, illetve milyen társadalmi funkciókkal rendelkezik a székely népzene és néptánc napjainkban.

Lakner Tamás tanulmánya Kodály Zoltán *Székely keserves* című zongorára és vegyes karra írt kompozícióját elemzi mélyrehatóan. Miért dolgozta fel Kodály a népdalt zongorára és kórusra is? A kérdésre a Liszt Ferenc-díjas karnagy válaszol.

Szücs Imola *Régi és új Gyergyóalfalu kántorkönyveiben* című tanulmányában a település két kéziratot kántorkönyvét mutatja be. A korábbi kutatási eredmények összevetése után a szerző megállapítja,

hogy a kéziratos kántorkönyvek, a nyomtatott hivatalos kiadványokkal ellentétben, jobban reagálnak a település repertoárjának a változásaira, ugyanakkor újabb anyagot tartalmaznak.

Korzenszky Tamás az elektronikus pop-folk zene, más szóval a *manele* hatását vizsgálja a zabolai/pávai cigány közösségek hagyományos táncgyakorlatában. Tanulmányában egy olyan fiatal, kivételes tehetségű táncos egyéniséget is bemutat, aki figyelemre méltó tudatossággal vall a táncgyomány átadásának a

fontosságáról, valamint a táncnak a cigány közösségekben betöltött szerepéről.

A Pávai István és Sófalvi Emese által szerkesztett publikációt egy DVD-melléklet egészíti ki, amely nemcsak a tanulmányok elektronikus változatait tartalmazza, hanem olyan 514 hangzó és 4 videó archív felvételt is, amelynek a segítségével az olvasó jobban megismerheti a székelyföldi néptánc- és népzenei kultúrát.

Gergely Zoltán

Merre tart a táncházmozgalom?

A 40 éves kolozsvári táncház sajtókronológiája. I. 1977–1990.

Összegyűjtötte, válogatta és szerkesztette Könczei Csongor.

Hagyományok Háza – Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár 2017. 288 old. (Kriza Könyvek 41.)

A 40 éves kolozsvári táncház sajtókronológiája. II. 1990–2017.

Összegyűjtötte, válogatta és szerkesztette Könczei Csongor.

Hagyományok Háza – Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár 2018. 318 old. (Kriza Könyvek 44.)

Könczei Csongor *A 40 éves kolozsvári táncház sajtókronológiája* című kétkötetes munkája összefoglalót nyújt a kolozsvári táncház múltjáról, jelenéről. A könyv legnagyobb érdeme, hogy a szerző figyelemmel válogatja össze a táncházról szóló összes cikket, riportot, interjút, lejegyzett beszélgetést, hű képét mutatva a Kolozsváron 40 év alatt lezajló táncházmozgalomnak. Bár a történetiség kérdésének elemzését a szerző nem vállalja föl, mégis az egybegyűjtött anyag lehetőséget nyit egy ilyen irányú összegzésre is, amely egy másik órási hozadéka a munkának. A két kötet nem az erdélyi táncházak történetét írja meg, de jó alapja lehet egy ilyen jellegű tudományos kutatásnak is, hiszen a szerző akkurátus gondnal gyűjtötte össze azokat az írásokat (műfajtól függetlenül), amelyek a kolozsvári táncházakat illetik.

Hogy miért éppen a kolozsvári táncház kötötte le a szerző figyelmét? Erre a kötet előszavában maga válaszol: egyrészt, mert a kolozsvári táncház volt az

első az erdélyi táncházak közül, és későbbi kisugárzását illetően is az egyik legjelentősebb városi táncház Erdélyben, másrészt, mert a kötetben olvasható írások nagy része a kolozsvári táncházakat érinti, harmadsorban pedig, és azt hiszem ez az érv a legerősebb, mert maga is a kolozsvári táncházban nőtt fel.

Az előszó világosan megfogalmazza a kötet célját. „Az erdélyi táncházak eszméletörténetét, működését és társadalmi-kulturális hatásait átfogó tudományos igényű és kritikai értékeléssel közelítő összegző munka” (I. 9.) kíván lenni. Elsősorban történeti kronológiája az elmúlt 40 év táncmozgalmának eseményeinek, másodsorban pedig a jegyzetanyag által a társadalomtudományi rálátást is megvalósítja. A könyv az erdélyi táncház kialakulásának okaira, időbeni változására, az különböző ideológiák hatására, a vitákra, a média hatására, a színpadi néptáncval való kereszteződésekre figyelve dokumentálja a kolozsvári táncház utóbbi 40 évét.

A kötet struktúráját tekintve tulajdonképpen egy olyan cikkgyűjtemény, amely időrendbe helyezve közli a táncház témájában megjelent összes írást. A cikkek lelőhelyei az 1990 előtti sajtóorgánumok: A Hét, az Ifjúmunkás, a Művelődés és a Korunk heti- és havilapok, a Dolgozó Nő, a Falvak Dolgozó Népe, az Igaz Szó, az Utunk és az Új Élet lapok, ugyanakkor a koloszvári Igazság. Az 1990 utáni sajtóanyag egy része az írott sajtóból származik: a Szabadság, a Krónika, a Művelődés hasábjairól, de a Perspektíva diáklapból és a Transindex illetve a Maszol hírportálról is.

A két kötet közötti legalapvetőbb különbséget maga a szerző is aláhúzza: „A kronológikus sorrendben újraközölt írások tehát sokrétűek: a zömében beharangozó és beszámoló jellegű írások mellett olvashatunk elemző szövegeket is (igaz, megállapítható, hogy már hiányoznak a '70-es és '80-as évekre jellemző, az újdonságnak számító táncázás jelenségről elmélkedő tanulmányok és viták), illetve egyre több az érintettekkel, elsősorban a »főszereplőkkel« készített interjú. Ez utóbbiak szerves részét képezik az 1990 után kialakuló városi táncházról való beszédmódnak, a »visszaemlékezéseknek.«” (II. 9.)

Mivel a címben a sajtókronológia kifejezés szerepel, ez indokolhatja azt a tényt is, hogy a kötetek nem tematikusan, hanem időrendben közlik a cikkeket. A két kötet két időegységet fog át. Az első az 1977–1999 közötti sajtóanyagot tartalmazza, a második kötet pedig az 1999–2017 közöttit. Az első kötetben összesen 220 bejegyzés található, a második kötetben pedig 499, tehát összesen 719. Amint a szerző maga is megjegyzi, az 1983-as év vizválasztót jelentett: „1977-ben felfigyeltek a jelenségre, 1978 és 1982 között nagyon sokat foglalkoztak vele, majd 1983-ban bekövetkezett egy hirtelen megállás. (További levéltári kutatásokat igényel annak a pillanatnak a kiderítése, hogy pontosan mikor és kik döntötték el a táncházak ellehetlenítését, s egyúttal a róluk való írások beszüntetését.) Ezért, mivel 1984 és 1989 között tulajdonképpen nem jelent, azaz nem jelenhetett meg táncházról szóló írás, a kötet cím 1990-es évszáma az erdélyi táncházmozgalom első periódusának a behatárolására vonatkozik.” (I. 11.)

Nehéz feladat az írásokat csoportosítani, hiszen ezek tematikailag, hangnem, megközelítés szempontjából nagyon eltérőek. A cikkekhez társított magyarázatok a lapalji jegyzetekben jelennek meg. Igazából a szerző hagyja a cikkeket magukat megszólalni, a jegyzetek csak akkor jelennek meg, ha feltétlenül szükséges valamit megmagyarázni, kiegészíteni. Műfaji szempontból sokféle szöveget találunk a két kötetben:

1. Mindössze néhány soros hír, hirdetés, közlemény. – Ezek a szövegek általában egy-egy táncázás eseményt harangoznak be az újságban, ezért erőteljes a felhívó jellegük, pontos adatokat: időpontot, helyszínt közönek az eseményekre vonatkozóan.

2. Tudósítások, riportok (például az első táncházakról, megemlékezések a 15, 25, 30 stb. éves táncházról, együttesek, zenekarok „születésnapjai” stb.).

3. Interjúk.

4. Élménybeszámolók.

5. Tudományos igényű írások a táncház társadalmi szerepéről, hagyományörző funkciójáról, a tánc és a zene eredetiségének fontosságáról, közösségépítő funkcióiról. Tánctanítási szakmódszertan.

6. Cikk a táncházmozgalom besűgőiről.

7. Kritikák, táncházetiikai fejtegetések, glosszák.

8. Nekrológok.

9. Nyílt levelek, köszöntők.

10. Beszélgetések a táncházmozgalom résztvevőivel.

11. A Román Televízió Magyar Nyelvű Adásának *Kaláka* nevű műsoranyaga, amelyben találhatóak pl. táncvárosi kérdezz-felelek típusú szövegek, folkloristák véleménye a táncházról, reflexiók a projektről stb.

12. Fotók, amelyek pillanatképeket rögzítenek a 40 év alatt megszervezett táncházakból (bár ezek lelőhelye nincs feltüntetve, feltehetően a szerző saját fényképgyűjteményéből származhatnak).

A táncház problémája már az 1970-es években való megjelenése óta foglalkoztatta a néprajzkutatókat és a táncázás társadalmat egyaránt. A revival mozgalmakat Marót Károly mint „valamely már funkcióját veszített vagy csak emléknak számító kulturális jelenség újjáéledését, újbóli funkcionálását” (Survival és revival. Ethnografia, 1945) határozta meg. Ebből a meghatározásból kiindulva a táncház jelenséget is

revival jelenségnek nevezhetjük, hiszen a magyar népi kultúrának egy új közegben való újjáéledését, tovább-étetését jelenti. Természetesen ennek a mozgalomnak a kialakulása sok társadalmi, kulturális, politikai tényezővel is összefüggött már a kezdetekkor is. A hosszú „tánc házas” történet legnagyobb sikerének talán azt tekinthetjük, hogy 2011. november 25-én az UNESCO által is elismert modellé vált, mint az elismert szellemi kulturális örökség megőrzését célzó legjobb gyakorlat. Bár a jelenségből módszertanilag megalapozott modell vált, máig alakulóban levő folyamat a tánc ház, és azt, hogy honnan, hova, merre tart, hogyan alakul tovább, senki sem tudja előre látni. Ma már intézmények állnak a tánc ház mögött, ezért kérdéssé válik, hogy meg tud-e maradni a tánc ház egy alulról építkező, erős civil alappal rendelkező jelenségnek, amelyet a népi kultúrára építő, szórakozni vágyó emberek határoznak meg, vagy pedig maga is intézménnyé válik.

Az összegyűjtött szövegek maguktól beszélnek, magyarázatokra szinte nincs is szükség, hiszen kérdésfelvetéseik, a bennük megjelölt irányvonalak, a múltra való visszatekintésük vagy éppen a jövőre vonatkozó jóslataik, felhívásaik megfogalmazzák a tánc házmozgalom máig legfontosabb kérdéseit.

Szükséges-e a népi kultúrát a maga autentikus változatában megőrizni? Azok, akik ezt a kultúrát élik, ösztönösen teszik-e, vagy tudatosan törekszenek az értékőrzésre, a hagyománymentésre? Vigyük-e színpadra ezt a kultúrát, és ha igen, hogyan? Ki a „tánc ház”, elég-e ismerni a táncokat, vagy szükséges a tánc megjelenési közegét is átlátni ahhoz, hogy valaki ezt az identitást felvállalhassa? Tartoznak-e kellek (öltözködés, hangnem, magatartás stb) ehhez az identitáshoz? Fenntartható-e a tánc ház identitásőrző hatalomellenessége a mai világban? Ugyanazt jelenti-e a tánc ház egy mai fiatalnak, mint az 1990 előtt élőknek? Divat-e a tánc ház, vagy valami egyéb (is)? Intézmény-e a tánc ház, amelyhez szerepek, státusok, hierarchiák társulnak? stb.

Aki ezeket a kérdéseket megpróbálja megválaszolni, támaszkodhat Kőnczei Csongor kétkötetes gyűjteményére, hiszen a fentiekben bemutatott munka óriási segítséget jelent. A tánc ház témájában kutató számára elengedhetetlen forrásanyag összegyűjtése megtörtént, a tánc ház történetének megírása pedig egy következő lépés lehet.

Székely Melinda

Múzeumi vagányság

...NYITOTT MÚZEUM... *Együttműködés, részvétel, társadalmi múzeum. Szerk. Frazon Zsófia, Néprajzi Múzeum, Bp. 2018. 600 old.*

Ez egy *vagány* könyv. A szó etimológiáját figyelembe véve *vagány* (*vagant*), mert ahogy a középkorban a tanulni-tapasztalni vágyó, kihívásokat és kalandokat kereső, gyakran az akkori hagyományokra kételkedve tekintő, azok ellen tiltakozó diákok, a *vágánys* is kritikai szemlélettel rendelkeztek, és ennek megfelelően írták meg szövegeiket, úgy gondolja és fogalmazza újra saját tudományterületének kereteit

és értelmezési fogódzóit a *...Nyitott múzeum...* című kötet is. Ugyanakkor nem rugaszkodik el a valóságtól, nem elméletekből építkezik, hanem a kultúra használói oldalát vizsgálja, az ebből kirajzolódó tudásokat, illetve tapasztalatokat igyekszik integrálni a tudományos gondolkodás eszközeivel és módszereivel. Mindezt közvetlenül, többirányú párbeszédet kezdeményezve tudományágak (pl. etnográfia, kulturális

Molnár Beáta (1991) – doktorandus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Tanulmányok Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, *molnarbeavagynok@gmail.com*

antropológia, muzeológia, új muzeológia), műfajok (szócikkek, esettanulmányok, interjúk), fogalmak és jelentések között.

Emellett vagány (merész, divatos, bevállalós, laza) köznapi értelemben is, hiszen olyan tipográfiai-formai kivitelezésben került az olvasók elé, amely a kiadványban és a múzeumi világban létező belső párbeszéd-kezdeményezéseket kifelé irányítja. Bevonja, partnerként kezeli az olvasót, szövegkiemelőt ad a kezébe, üres oldalakat kínál firkák és kommentárok számára: ki- és felszabadít az olykor merev gátaakat szabó akadémiai diskurzusok megszokott medréből, és megteremt a tudományosság és a hétköznapiság közötti dialógus lehetőségét. A megszokottól eltérő forma gesztusértékű előremutatás: részvétel és együttműködés nélkül öncélúvá válik a mindenkori tudományosság és elméletiség, tovább erősítve a hierarchiák, autoritások társadalmi, illetve tudományos szerepét. Az online térben is jelenlévő tudásbázis (nyitottmuzeum.neprajz.hu) dinamikus, interaktív háló, amely más formában ugyan, de érzékelteti a kutatók szándékát: felderíteni – gondolatok és körülmények széles tárházát, feltárni – láthatatlan mindennapi gyakorlatokat, megérteni – eseteket különböző perspektívából, valamint dialógust kezdeményezni – fogalmak és diskurzusok, elméletek és gyakorlatok között. A határvonalak együttes újrahangelése hatékony módja lehet a közös gondolati terek megteremtésének, erre tesz kísérletet a (hagyományos/webes) kézikönyv tartalmi-módszertani és formai-kivitelezési szempontból egyaránt.

A ...*Nyitott múzeum*... könyv önmagában, tárgyként is izgalmas. A könyveket elsősorban nyilván a tartalmukért szeretjük, de nem tagadhatjuk le az első benyomás szubjektív élményét: mit érzünk, amikor először (vagy másodsor, harmadszor) kézbe fogjuk. A viszonyulásunkat kétségtelenül meghatározza tárgyjellegük is, méretük, tapintásuk, kinézetük, akár illatuk. A kézikönyv első ránézésre nem hasonlít semmire, amit eddig klasszikus értelemben könyvként ismertünk, teljesen fehér védőborítója nem sokat árul el a belső tartalmakról, még csak hangulatot sem sugall, hanem arra ösztönöz, hogy kinyissuk. S ha már kinyitottuk, elénk tárul az otthonos világ, a „mindenkinek ismerős dolgok” (a Budapesti Metropolitan Egyetem

hallgatóinak és a Néprajzi Múzeum kutatóinak kiállításai, 2017) jelensége visszaköszön a dizájnban, hiszen szövegkiemelővel aláhúzott, keretezett, kijelölt szövegrészek, címszavakat tartalmazó, hashtagelt emlékeztető cédulák, illetve összefirkált oldalak, még zöld mosolygós arcok (szmájlik) is megjelennek, akárcsak a vizuális típusúak által megpreparált egyetemi jegyzetekben. Emellett pedig ott van a könyv mellé ajándékba kapott mini-szövegkiemelő, amely közreműködésre invitál, bár mi tagadás, nem annyira egyszerű nekirugaszkodni és „befirkálni” egy könyvbe, hiszen eddig úgy tudtuk, hogy ez nem szép dolog. Már tárgyként is eléri azt, amire – tartalmilag is – kísérletet tesz: kérdésfelvetésre, továbbgondolásra és együttműködésre ösztönöz, ugyanakkor értelmezési szabadságot kínál, hatást gyakorol. A lehetséges többszólamúság Eco-i értelemben is a nyitott mű jelentőségét és felelősségét hangsúlyozza. Ez a könyv (így is) provokál, és nagyon jól teszi.

A látszólag laza megjelenés mögött viszont komoly kutatás és tartalom húzódik: az egyszerre elvont és konkrét *nyitott múzeum* fogalom jelentését kutatók boncolgatják, a részvételen és együttműködésen alapuló múzeumi folyamatokat vizsgálják. A kiadvány „ars poeticája” egyértelmű: „A kézikönyv legfontosabb kérdése, hogy a mindennapi múzeumi praxis ismerete és kritikai gyakorlata nélkül vajon létrehozható-e adekvát módszertan. A kézikönyv válasza erre, hogy nem nagyon. [...] Ez pedig nem magányos tudóstevékenység – hiszen a múzeum mint intézmény bonyolult szereposztással, komplex szakértői gárdával dolgozik –, hanem az egyes szakágak közötti szakmai együttműködés és diszkusszió.” Ilyen kontextusban is dialóguskezdeményező a kézikönyv, hiszen olyan fogalmi apparátus keretezésére vállalkozik, amely minden múzeumközeli szakember számára (legyen az belső munkatárs vagy külső elemző) aktuális és megkerülhetetlen.

A fogalmi háló megteremtésében olyan kulcsszavak játszanak fontos szerepet, mint például az autoritás, demokratikus alkotói folyamat, diverzitás, élő archívum, humor, kommentár-muzeológia, közösségi múzeum, laboratórium, lokális nézőpont, multiperspektivitás, önetnográfia, radikális múzeum,

részvételi kutatás, szubjektív múzeum, társadalmi tárgy és múzeum, tudáskörforgás, újrarájátszás, vendégtárgy. Bár önmagában értjük az egyes szavak jelentését, az ilyen jellegű – konkrét meghatározás, körülhatárolás nélküli – fogalmaktól gyakran ózkdodik a tudomány, hiszen jelentésük használatól és kontextustól függő. Ezért is fontos és hasznos az eltérő jelentéshorizontok, és személyes, kognitív szótárak összehangolása. Ilyen kezdeményezés volt az a „kurátori szótár” (tranzit.org/curatorialdictionary), amely szintén az új muzeológia tárgyköréből választott ki és tisztázott néhány fontosnak ítélt fogalmat. A ...*Nyitott múzeum*... ezt gondolta és fejlesztette tovább, kibővítve az eszköztárat: a szócikkek mellett múzeumi esettanulmányokat, kurátorokkal, múzeumpedagógusokkal, egyetemi oktatókkal, művészettörténészekkel készült interjúkat, illetve szakirodalmat találunk. És ami a legfontosabb: a kézikönyv megjelenését többéves kutatási folyamat előzte meg (Mai tárgyak, mai emberek, társadalmi múzeumok. Út a részvételen alapuló múzeumok felé OTKA-NKFI), a kutatók között találunk etnográfust, muzeológust, esztétát, kurátort, irodalomtörténészt, kultúrantropológust, levéltárost.

A kézikönyv aktualitása többek között a perspektívában is rejlik: a múzeumi tudást és az ebből származtatott folyamatokat a „múzeumhasználó” szemszögével, a látogatói szereppel egyenértékűnek tekinti, nem hierarchizál, hanem közös platformot teremt, amelyben az önreflexív szemlélet, a kritikai gondolkodás élvez kiemelt szerepet. A kutatás, illetve a kiadvány

elkészítéséhez is ilyen jellegű, demokratikus munkamódszerre volt szükség, ún. „kommentáron és kritikán alapuló diszkurzív írással” készültek a szövegek, a kötet szerzői, vendégszerzői és vendégkommentálói kölcsönösen hatottak egymásra, közösen vettek részt a tartalmak létrehozásában, így tágitva az értelmezési kereteket. Ezt támasztja alá a szerzőség (vagy inkább szerzőnélküliség) jelensége is a könyvben. A kollektív szerzőség mint fogalom már a bevezetőben megjelenik, és végigkísér a kiadványon. Nincsenek tolakodó személynevek és hozzájuk köthető szövegek, csupán az utolsó két oldalon – mintha csak protokollból – szerepelnek az alapadatok között. Akár humorosan is hathat, hogy a kutatók, szerzők és könyvtervezők nevei ugyanolyan hangsúllyal jelennek meg a kötet végén, mint a papír minőségét jelölő adatok, illetve a felhasznált betűtípus neve és tervezője.

Nagyon vagány és demokratikus kötetről van tehát szó, amely bár szembeszáll a múzeumi elitizmussal, mégiscsak irányt jelöl. De ez az iránymutatás nem autoriter stratégia, hanem kölcsönösségen és párbeszédre alapuló közös munka, illetve módszertan, amely nem kijelent, hanem új lehetőségeket keres, és ezekre reflektál. A múzeumi diskurzusok változásai és új kontextusai mindenképpen kihívások elé helyezik az intézményeket, a ...*Nyitott múzeum*... ehhez nyújt segítséget és egyben inspirációt.

Molnár Beáta

Rituális tárgy, látható leltár, örökítés

Szarvas Zsuzsa: Zsidó tárgyak. Jewish Objects.

Néprajzi Múzeum, Bp. 2017. 160 old. (A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 24.)

Talán minden múzeumlátogató felfedező készletettsége mélyen ott ül a „vidéki helytörténeti múzeumok” padlóviaszos szimatmintájába, épületes méretű portréfestmények, ismeretlen arcalakok, cícomás edénykészletek és színes posztamensre emelt

agyagtörmelékek élményébe savanyodott kíváncsiság. Meg tán ki se jön onnan, ha ki nem mozdítja valami, s az nem föltétlenül a csoportos múzeumlátogatás... Valami, ami egyszerre élmény és kísértés, adat és tárgy, vízió és olvasmányvilág, képzelet és dokumentáció

A. Gergely András (1952) – politológus, kulturális antropológus, az ELTE TÁTK és a PTE DTI oktatója, szerkesztő, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság elnöke, Budapest, *andrasgergelya@gmail.com*

szerves egyvelege. Egy „tárgykatalógus” például, ahogyan a szakszerű közlésnyelv és a sorozat-címke is jelzi a Néprajzi Múzeum kötetei között. Több korábbi után most épp egy ilyet lapozgatok: *Zsidó tárgyak*. Ennyi a cím. A szerző Szarvas Zsuzsa. Amúgy a szaktudomány doktora, egyben a Néprajzi Múzeum főigazgató-helyettese is. De ezek már talán a formális adottságok – ezeknél sokkal fontosabb, ami belül van.

S éppen ez az, ami viszont lenyűgözően van. Életfóhász, ünnep, illat, szokás, hitvilág, normák, értékek rendje – mintegy képenként is ez ül az albumban. Nem a hit. Az csak mögötte-alatta-körülötte. Hanem a tárgyakkal élő, sőt tárgyaiban élő, tárgyak révén megjelenő és így is megjeleníthető Embert tükrözi szinte minden fotó. A tárgyhasználó, a jelentéstulajdonító, a használatot szerető Embert, aki megszokja, ragaszkodik, fenntartja, örökíti, gyarapítja vagy menti a maga tárgyi és szellemi kultúráját. S amiért a muzeológus maga is ezt teszi az örökséggel, hagyatékkal, a maradványaikból megismerhető emberlét teljességével. Fotókkal, tónusokkal, válogató gonddal, aprólékos pontosításokkal, kiterjedő utalásrendszerben, tárgymegjelenítési precizításban, történeti hűséggel, adatolt forrásmegjelöléssel. A látogató, lapozgató, kutató és „fogyasztó” még csak nem is kell belegondoljon, mi mindenben áll vagy bukik a megléte vagy elvesztődése, születése és halála, megszerzése és megmaradása minden egyes darabkának... miből mennyi rakódott a tárgyak rendszerére, a katalógus műfajára, a feltárás módjára, a beszerzés, állagóvás, tartósítás, elemző figyelem, kutatói szorgalom mögöttes szféráiba, s mennyi szaktudás, eltökéltség, közlésbátorság, türelem, rugalmasság, csököttség szükséges ahhoz, amin alkalmi látványként végigsétált valaha. Nos épp a katalógus – ha nem valami egyszerűbb lajstrom – szolgáltat ezúttal kellő derűt, mély értelmű belátást, hőkkenést és belesimulási kedvet, amikor hordozható tárgyi örökség, szimbolikus töke, tárolható identitás, kulturális erődtítmény, mentális regiszter is egyben. Katalógusnak nevezett album is, a szakrális és mindennapi, a megkülönböztetett és fölszentelt, a megkopott és mivesre formált, az értelmezhetővé váló vagy töredékként korát túlélő tárgyak életvilág-özöne.

A forráskiállítás (eredetileg a Néprajzi Múzeum tárlata 2014–15-ben, majd vándorkiállítás a Párizsi Magyar Intézettől a Nagyatádi Múzeumig) katalógusának előzménye kellett legyen – mint erre Szarvas Zsuzsa illő és érzékeny előszava is rámutat – nemcsak a szakmai kör, Bata Tímea, Gebauer Hanga, Sedlmayer Krisztina és a fotós Samyai Krisztina kollektív munkája, de mint forrásanyagot a hazai zsidóságkutatás és judaisztika legkiválóbb képviselői, Bányai Viktória, Komoróczy Szonja Ráhel és Toronyi Zsuzsa lektorálták, a kitűnő és sok-sok éve mesebelien bevált Gerhes Gábor (ezúttal Medve Zsuzsával közösen) tervezte, egyszóval kies csapat összmunkájának eredménye. De a Nekik szóló köszönetnyilvánítás előszava után, továbbá már a címlapon-előzőeken is szereplő tárgyak is elemi módon mutatják és adják meg a választ, mitől is zsidó egy tárgy.

Az álnaiv kérdés persze rögtön az álokos választ is igényli: hát nem vallás, hitvilág, értékrend, szokásnorma ez? Lehet egy tárgynak vilásképe, hite, vallása? S van akkor – persze a lapidáris tényyszerűségeken túl – keresztény tárgy, muszlim tárgy, krisnás tárgy, taoista tárgy, sámántárgy, eszkimó vagy indián hitközösségek tárgykészlete is? S ha van, hol volna hát, hol láthatjuk, hogyan mutatkozik, ki mutatja fel vagy rejti el, mit takar vagy jelképez, kinek szól és kitől kapja jelentését vagy szakrális használati módját? Nekünk (nézőknek, látogatóknak, keresgélőknek) szól-e emez vagy amaz a tárgy, kaszafenő vagy garaboly, szárnyék vagy bődönhajó, indián toll vagy mérgezett nyílhegy, pendely vagy mives nyakék?

A részletekig (és tovább) vezet a kötet. Erendendően, mit tagadjuk, e könyvsorozat részint jelzőjében is tárgykatalógus, tehát tükröznie illik (vagy kell) gyűjtött és feltárt, megnevezett és rendszerbe szedett objektumokat, de másrészt meg a (ki látta, ki nem...) kiállítások anyagából font ajándék, emlékeztető és tartósító objektum maga is. Ékítménye a múzeumnak, gyűjteményeinek, raktárainak, feldolgozó munkálatainak, installációs érzékenységeinek, az emberi kultúrák sokféleségét megidéző komplexitásnak...

Egy herendi szédertál, egy szombati lámpás, egy sátoros ünnep fotója, egy sétatolt jiddis felirattal és a

jeruzsálemi szentély ábrázolásával, egy adománygyűjtő napló, egy mézeskalácsütő bélyegző, tóraolvasó mutatópálca, egy tfilin vagy trenderli pörgettyű, tórászék fűszertartó, imaszij vagy imakendő pedig mitől is ne lenne elemi módon „zsidó tárgy”, ha külleme, funkciója, szimbólumai, anyaga, színvilága, formai sajátosságai is ahhoz a létmódhoz, szokásrendhez, vallási élethez és mindennapi megmaradáshoz alkalmazkodnak, amely körülveszi, jelentést tulajdonít neki, őrzi és megbecsüli szimbolikus súlyát, üzenetét. De megszébbre is érdemes elmenni a kérdéssel: sátor, jurta, fészter, szárnyék sokféle van, de amelynek anyaga és megmunkáltsága a használat során kell szolgálja az ünnepi szertartás nyitottságát az égbolt csillagai felé, vagy egy zsolttároló tábla, purimi fakalapács, hanukai méces vagy sófár már önmagában is megjeleníti, sőt megtestesíti a megélt szertartások jelentésterét, megértésük adott körét és készítési módjukat is sokszor. A kiddus pohár, a fából vagy papírból készített Dávid-csillag, házi áldást hordozó üvegfestmény, szombati terítő vagy haggada-könyvecske, szegetlen rojtos pamutmellény vagy mértani motívumokkal díszített kipa, faragott képtartó és ajtófélfára rögzítendő mezüze, izraeli fiúcskát ábrázoló baba vagy egy máramarosi orthodox rabbi prémsüvege pedig mitől is ne lenne olyan kifejezetten zsidó tárgy, hogy összetéveszthetetlen maradjon bármely más nép bármely más tárgyától, öltözkétől, életmódjától.

A kötet, miközben a mimelten naivra formált látogatói kérdést Szarvas Zsuzsa aprólékos történeti és kutatásmódszertani, gyűjtési-válogatási és kiállításformálási ismertetőjével kiadósan megválaszolja, kitér, sejtet, megismertet az életmód, a nyelv, a szokások, a kifejezések zsidó kultúrában használatos verzióival, magában rejt még a részletes katalógus, a zsidó kifejezések szótára, a helynevek és a javallott szakirodalom mellett egy önálló fejezetet is. Mégpedig Bányai Viktória és Komoróczy Szonja Ráhel ismertetése révén egy 1829-es pápai adománykönyvet (35–61.), mely magában véve is ritkaság: a Bikur Holim Beteglátogató Egylet örökségét, egy mesebeli kis megoldását, amelyben az adományozók neveinek nyilvántartására a könyvforma kivitelben laponként húsz zsebecske van, összesen ötszáz névbetű fér el (s

ebből 423 kis cetli meg is van), annak feltüntetését szolgálva, ki és mennyi felajánlást tett a pápai egylet eredményes működését segítő... Mint készítmény is érdekes, mint funkció is jellegzetes, és megmaradása, múzeumi gyűjteménybe kerülése ugyancsak sajátlagos. Az akadémiai kisebbségkutatás judaisztikai jelenléte itt jól láthatóan nemcsak a múzeum és a tudomány, a restaurációs munka és a vizuális megőrkítés, a tárgy-tünemény és a háttérelemzés összehangolt értékrendjét tükrözi, de egyben bepillantást enged egy jótékony-sági, szociális intézményrend működésébe, ennek értékterébe, a közösség együttes vállalási formáiba, a Talmud korától rögzítésre érdemesnek tekintett felajánlások, jótétemények, pénzadományok, természetajándékok, temetési költségköltyések, magamutogatás nélküli hagyatékmegosztások, viszonzásra nem váró gesztusok tradicionális rendjébe és szakirodalmába is. De merthogy az alkalmi felajánlások egyike például a Tóra-olvasás heti rituális rendje is, a temetéshez vagy betegsegélyhez kapcsolódó mindennapi micvák rendje is, ekként e kis vidéki egyleti könyvecske is híven tükrözi az adomány mint gesztus, a hitélet mint közösség, a vallás mint társadalmi létmód és kultúra együttes megjelenítését már pusztán a tárgyi világ maradványain, szimbólumain, értékein túl is. S épp ez az a többlet, mely nemcsak levelezőlapnyi tárgyi lenyomat, színes polcdisz, alkalmi üdvözlőkártya vagy cícomás könyvjelző, de a legkövetesebb tükre a létbe tagolt közösségiségnek, a szakrális értékrendnek, a hagyománytudat folytonosságának, az írásbeliséghez kötődő kultúra tárgyasult belső képzeleinek.

A bevezető tanulmány – miként e százötven éves egyleti adománykönyv tükrözi „Pápa szent községe” bőrkötéses örökségét, vagy a miskolci, óbudai, mádi, dunaszerdahelyi, debreceni, kiskunhalasi, szegedi vagy pápai, bécsi vagy pozsonyi emléktárgyak léte is mutatja – mindezek révén nemcsak zsidó tárgyak, hanem zsidó létmódok, családok, közösségek, értékrendek, hagyatékok, épületek és emlékezeti momentumok roppant széles körét is magába foglaló társadalmi üzenetek lenyomataira ugyancsak utal. S értelmezi azt is, miért és miképpen nem volt fontos korábban e tárgyi kultúra elhagyott, gazdátlan örökségének felfedezése, muzeális értékékként őrzése, feltárása és

megbecsülése. De jelzi azt is: miképpen nem volt, nem lehetett vagy lehetetlen is maradt magának a magyarországi népességnek szerves tagjaként közöttünk élő zsidóságnak az a megközelítésmódja, mely lehetővé tett volna tárgyi gyűjtést és feltáró kiállítást, értékörzést és állagóvást – akár a közösségeken, akár a néprajzi tárgyi gyűjtés körein belül. Sem a valóban zsidó szakrális tárgyak gyűjtőköre, sem a néprajztudománynak a zsidó létformák felé fordulása nem volt elegendő a rendezett gyűjteménybe szervezéshez. Kezdve már nemcsak a zsidóság vallásként, majd kulturális hagyományként vagy népcsoportként, „felekezatként” meg a végleges pusztulásból épp csak megmenekedett túlélőként meghatározottsága miatti mellőzöttséggel s folytatva a marginalizált vagy üldözött, menekülő vagy elnémult közösségekenti meghatározásokkal, egészen addig, amíg a népi kultúra kizárólagosságai meg nem engedték az együtt élő népek szűkebb kulturális csoportjainak, maradék kultúrát átörökítő funkcióinak, tárgyi és jelképi továbbélését kutatás vagy gyűjtés tárgyának tekintő szemléletmód kialakulását. Ahol a vidéki zsidóság java többsége megsemmisült a holokauszt során, maradék tárgyi anyaga elorzott kincsként került (ahová éppen került) örökség-morzsaként valahová, definiálatlan helyre éppen vagy raktárak, csűrök, pincék és padlások mélyére... – ott a tárgyi kultúra értékei nem lehettek költséges muzeológiai kutatás, tartósítás, gyűjtőköri gazdagítás lehetőségeivé. Sőt magának a túlélő zsidóságnak sem maradt meg a mutatóközi szándéka, a folklóron és etnográfiai hagyományokon túli tülekedés akarása a megőrzés céljával.

Szarvas Zsuzsa (okkal és érzékeltesen) azzal is kezdi rögtön áttekintő leírását: mikor nem és miért, mikortól másként és ma hogyan tekintünk a magyar állampolgárságú magyar zsidóság tárgyi örökségére mint gyűjtőköri törekvésre, s egyáltalán: mitől zsidó tárgy egy tárgy, mitől rituális és mitől etnográfiai érték, s mi kell mindennek akár megosztott, akár kettős, akár még komplexebb értékbecsléséhez, az adományozók szándékához, a támogatók pártolásához, a tárgye gyűjtés gyűjteménykénti felépítéséhez, majd végül kötetforma megjelenítéséhez.

A könyv – talán nem függetlenül a Néprajzi Múzeum látogatóinak vélelmezhető vásárlókörétől – eredendően is kétnyelvű katalógusként szolgál. Ez nemcsak értékét növeli a nemzetközi könyvpiacon, kultúrakutatásban, tárgyi és szellemi örökségvédelemben, hanem mutatja azt is: a tudomány és a szépirodalmi tudások nem idegenek, hanem szerves egységben működni képes partnerségi lehetőségek, s nem csupán a muzeológia kortárs piacán, hanem az értékonzerválás szándékát meghozó újabb idők során még inkább. Szarvas Zsuzsa és munkatársainak kötete ennek sem csupán bizonyossága, hanem valamelyest a magyar zsidó kulturális örökség szakrális példatárát gyarapító szemléletváltás lehetséges tanúsága is. A korábbi „Kő kövön...” kiállítás ekképpen megtestesülése katalógus formájában is az „...add tovább fiadnak...” elkötelezett vállalását mutatja föl, immár nem csupán szimbolikus, hanem örökség-tárgyi mivoltában.

A. Gergely András

A középkor szelleme, (ál)tudományossága és erkölce, avagy história az orvostudomány fejlődéséről

Hints Elek: A középkor orvostudománya. Sajtó alá rendezte Sebestyén Mihály. Szerkesztette Káli Király István. Mentor Könyvek Kiadó – Studium–Prospero Alapítvány, Marosvásárhely. Második, javított kiadás. 2018. 428 old.

Az utóbbi szűk fél évben két olyan jelentősebb orvoslástörténeti kiadvány is napvilágot látott, mely erdélyi, marosvásárhelyi születésű szerzők munkáját

dicséri. Kovács András művészet- és művelődéstörténésznek a *Fejedelmek gyógyítói. Gyógyítók, gyógyiszerek és gyógyítás az erdélyi fejedelmek udvarában a*

Nagy Zsolt (1991) – néprajzkutató, kertészmérnök, Sapientia EMTE, Marosvásárhely, nagycszozt@yahoo.com

17. század első felében (L'Harmattan, Budapest, 2018) című kötete mellett nemrég megjelent *A középkor orvostudománya* című Hints Elek-kötet javított kiadása is, melynek szerzője épp nyolcvan évvel ezelőtt publikálta a második kiadás alapjául szolgáló szintézisének (*Az orvostudomány fejlődése az emberiség művelődésében*) első két részét, az őskort és ókort, valamint a középkort összefoglaló áttekintéseket. Sajnos az eredetileg négykötetesre tervezett mű nem készülhetett el, a második világháború derékba törte az ifjabbik, vásárhelyi Hints igyekezetét, s a már megírt újkori fejezet is megsemmisült. („Politikamentes mentalitása viszonylagos nyugalmat biztosított neki, hogy kellőképp hódolhasson szakmája mellett az orvostörténetírásnak, amely a háború kezdetével részéről lezárult” – írta minderről Szállási Árpád orvostörténész egy értekezésében.) Időközben a szerző 1966-ban bekövetkezett halálával valamiképpen a megjelent két rész is az enyészeté lett, lassacskán elfelejtődött, s az ókortudomány is hatalmas léptekkel haladt előre, így mindaz, ami az 1939-es szintézis ókort tárgyaló első részében szerepelt (legalábbis annak egy jelentős része), több szempontból meghaladtá vált. Nem így a középkori orvoslás történetét bemutató egység, mely modern szemlélete mellett máig érvényes s az újdonság erejével ható megállapításokat, adatokat közölt. „[A] középkor viszonylatában magát az orvoslást, a gyógyítók-kuruzslók, egyetemek, istápolyok sajátos világát kevésbé érintette a szélesebb körű, a laikus közönség érdeklődésére is számot tartó feltárás és bemutatás, népszerűsítés. Ha ma a középkorkutatások középpontjában az ember áll, az ember fizikai léte fölött valahogy átsiklott az érdeklődés, hiányos az új szempontok, tárgyalásmódok rávetítése a megmaradt, feltárt tényanyagra. Pedig legalább ilyen fontosak azok a hiedelmek, szemléletváltozatok és a gyógyítás művészetének-tudományának érlelődése, mint a másféle mentális képzetek, egyházi állásfoglalások, társadalmi változások, a kulturális és civilizációs haladás vargabetűi” – fogalmazta meg Sebestyén Spielmann Mihály művelődéstörténész, aki ugyancsak Marosvásárhely szülőtte, s akinek javaslatára a Mentor Könyvek Kiadó és a Studium–Prospero Alapítvány közös kiadásában, az említett alapítvány anyagi-szakmai

hozzájárulásával végül is újra megjelenhetett Hints Elek munkájának a középkort tárgyaló egysége (Marosvásárhely, 2018).

Jogos, szinte elvárt kérdésként merülhet fel, hogy egy nyolcvan évvel ezelőtt írt orvoslástörténeti munka mivel tud szolgálni egy mai olvasónak. A válasz csak a könyv kézbevétele követően válik egyértelművé, vitathatatlan: egy olyan, a múlt század elején tevékenykedő orvos-tanár alakja rajzolódik ki, aki kivételes műveltségét kiválóan tudta megszerezni, és tudását közérthető nyelven tudta visszaadni. Szisztematikus beosztású, logikusan – szinte tankönyvszerűen – összeállított könyvében Hints úgy veszi számba a középkor egyes időszakait, az orvoslás főbb irányzatait és szakirányait, hogy közben a középkor egy évezredet kitevő időszakát, annak szellemét, tudományos, társadalmi és erkölcsi életét is fejlődési folyamatában láthatjuk. Teszi mindezt egy élvezhető, könnyen fogyasztható stílusban.

Az újrakiadott mű mellett azonban az 1939-es eredeti kötet (Eggenberger-féle Könyvkereskedés, Rényi Károly kiadása) azon példányának a hányattatástörténete is izgalmas, mely végül az anyagot sajtó alá rendező Sebestyén Spielmann Mihály személyes könyvtárába került. A példányt ifjabb Hints Elek, a szerző még a kiadás évében dedikálta dr. Miskolczi Dezsőnek, aki akkoriban a szegedi orvostudományi kar egyetemi tanára volt. A kötet Miskolczi Dezsőtől került be a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem Ideg- és Elmegyógyászati klinikájának szakkönyvtárába, amikor az intézmény Szegedről Kolozsvárra szakköltözött. Később, 1945-ben az említett szakkönyvtár egy jelentős része, a dedikált példánnyal együtt Marosvásárhelyre került át, az akkor már Bolyai Tudományegyetemként működő kihelyezett orvostudományi karra. A negyvenes évek végén, illetve az ötvenes évek elején azonban a Hints Elek által írt történeti szakmunkát ideológiai okokból „számúzték” a könyvállományból, arra hivatkozva, hogy a 20. század elején született magyar műveket nem szabad az orvostanhallgatók kezébe adni. „Valaki a jobbérzésű könyvtárpurifikátorok közül” visszajuttatta a kötetet Miskolczi professzornak, aki 1960-ban, mielőtt végleg hazaköltözött volna Magyarországra,

azt átadta dr. Spielmann József tudománytörténeti és orvosszociológiai szakírónak, Sebestyén Spielmann Mihály édesapjának, aki ekkor már az orvostörténeti tanszék vezetője volt. 1986-ban, amikor Spielmann József elhunyt, a személyes könyvtárában lévő köteteket az egyetemről fiai hazamentették, s így került a már ritkaságnak számító 1939-es kiadás középkor kötete a majdani sajtó alá rendezőjének tulajdonába.

Hints Elek munkája hét nagyobb fejezetre tagolódik. A mű első része (*Az európai népek orvostudománya Kr.u. 400-tól 1100-ig*) a Római Birodalom bukásától az ezredik évig kíséri figyelemmel a középkori irányzatok alakulását Európában (ókori görög és római örökség, a népvándorlások hozadékai, a kolostori gyógyászat szerepe stb.). A második részben (*Az iszlám vallású népek (arabok) orvostudománya 600-tól 1500-ig*) a keleti népek, az arab orvosok jelentőségét hangsúlyozza, kitérve a bizánci orvostudomány közvetítő szerepére, amely „mintegy hídként működött a klasszikus ókor és a Kelet orvostudománya és hiedelemvilága között”. A harmadik rész (*A középkor szelleme, áltudományossága és erkölce*) a néprajzos szakma, az etnomedicina és etnofarmakobotanika, a hiedelemkutatók figyelmére tarthat különösen számot, amelyben a szerző orvosszakemberi szemmel, a rendelkezésére álló magyar, francia, német és angol szakirodalom alapján mutatja be a középkor egészség- és betegségszemléletét, a gyógyító gyakorlatokhoz szorosan fűződő hiedelmeket és hiedelemcselekvéseket, valamint áltudományokat. A negyedik rész a skolasztika orvostudományának izgalmas bemutatása (*A skolasztikus (egyetemi) orvostudomány 1000-tól 1300-ig*), melyben Hints kitér többek között a salernói, bolognai, páduai, montpellier-i, párizsi és oxfordi egyetemek tanaira, a spanyol és portugál, a német, de a magyar orvostudomány jellemzőire is. Szülész-nőgyógyász szakorvosként külön alegységet szentel továbbá a nyugat-európai népek szülészetének bemutatására. E fejezet, különösen az előző részek elolvasását követően válik érdekessé, hiszen szembeállítva láthatjuk egy kor népi és magaskultúráját, az áltudományok kategóriájába rendelt gyógyászati módok, eljárások mellett pedig ott találjuk a kor által hivatalosnak elfogadott, intézményesülő orvosgyakorlatokat és tanokat is.

Közben ráeszmélhetünk, hogy e két réteg a középkorban kéz a kézben járt, szerves egységként volt jelen az európai népek orvosláskultúrájában. Az ötödik részben (*A késői középkor orvostudománya 1300-tól 1500-ig. A humanizmus kora*) Hints Elek az európai késő középkori orvoslás és gyógyítás szakirányainak, szakágainak sorravételét és részletes bemutatását végzi el: bonctan, sebészet, szemészet, fogászat, kórtan, diagnosztika, belgyógyászat, elmegyógyászat, gyógykezelés, gyógyszerteran, szülészet-nőgyógyászat, gyermekgyógyászat kerül tárgyalásra, majd a hatodik részben a középkori fertőző betegségekről, járványokról olvashatunk (*Járványos betegségek a középkorban*). A kötet utolsó része egyféle összefoglaló (*Összefoglaló fejezetek a középkorról*), melyben Hints kitér a középkori bőrbetegségek bemutatására, a tanítás kialakulására az iskolákban és egyetemeken, összehasonlítja az ókori és középkori tanokat, bemutatja a fontosabb középkori orvosrendeket, a középkori kórház- és betegápolásügyet, s közlésezi az általa hasznosított főbb forrásmunkák jegyzékét. Itt érdemes megjegyezni, hogy a Hints-kötet második, javított kiadásának előkészítését Sebestyén Spielmann Mihály mellett a kötet szerkesztője, Káli Király István vállalta. A kronológiai adatokat a ma rendelkezésünkre álló szakmunkák, életrajzi lexikonok alapján frissítették, korrigálták. Emellett a kötet gondozói úgy gondolták, hogy a szerző szóhasználata olykor némi többletmagyarázatot igényel, ezért a könnyebb érthetőség érdekében a szöveget több mint kétszáz lábjegyzettel látták el, ami igen csak megnöveli annak szakmai-tudományos értékét is. A művet záró bőséges névmutató esetében – amely valóságos orvostörténeti-életrajzi kislexikon –, ahol lehetséges volt, ott az adatokat szintén kiegészítették, s a műhöz egy hasonlóan gazdag hely- és tárgymutatót kapcsolnak. Szintén a szerkesztési, sajtó alá rendezési munka fontos része volt a kötet ábraanyagának (232 ábra) válogatása és elhelyezése is. A képanyag jelentős részét az eredeti műből emelték át a második, javított kiadásba, de más, hasonló tematikájú és jellegű könyvekből is átvettek néhány illusztrációt. Most ezt az igényes, tetszetős újrakiadást ajánlom lapozásra, olvasásra nemcsak társadalomtudósok, művelődéstörténészek, néprajzkutatók és antropológusok, valamint

az egészségügyben dolgozó orvosok és más szakemberek számára, hanem mindenkinek, akit érdekel a középkor szellemének, társadalmának és erkölcsének fejlődéstörténete, egy olyan koré, amelyben Hints Elek

szerint az orvostudományi gondolkozást még mindig a földöntúli erőkből való hit, a *credo quia absurdum* (hiszem, mert képtelenség) irányította.

Nagy Zsolt

„Élt egyszer egy utazó...” – izgalmas élet- és korrajz kiváló magyar fordításban

Andrea Wulf: A természet feltalálója. Alexander von Humboldt kalandos élete. Fordította Makovecz Benjamin. Park Könyvkiadó, Bp. 2017. 516 old.

Andrea Wulf indiai születésű, Angliában élő történésznőnek a *The Invention of Nature. The Adventures of Alexander von Humboldt. The Lost Hero of Science* címmel írott életrajzi kötete volt a sorban az ötödik a fontosabb önálló publikációi közül. A 18–19. század fordulóján tevékenykedő nagy híri tudós-kalandor, Alexander von Humboldt életét feldolgozó monografikus mű, mely a polihisztor emberi nagysága mellett annak máig érvényes felismeréseit is megmutatja, 2015-ben jelent meg, s rövid időn belül elnyerte nemcsak a szélesebb olvasóközönség, hanem a szűkebb körű történész-, természettudós- és kulturális-antropológusszakma képviselőinek elismerését is. A szerző műve, lendületes stílusának, elegánsan kidolgozott részleteinek, kifinomult nyelvezetének köszönhetően, amellyel az Amazonas párás medencéjétől Kazahsztán hóborította csúcsaiig kalauzolja az olvasót, 2015-ben a Costa Könyvdíj életrajz kategóriájának győztese lett, 2016-ban pedig elnyerte a Royal Society nagydíját tudományos könyv kategóriában, amelyet követően recenziók egész sora kezdett beszélni a kötetről elismerően olyan nemzetközileg számontartott fórumokon, mint a *The Times*, a *Sunday Times*, a *Mail on Sunday*, a *The Independent*, a *Financial Times*, a *Scotsman* vagy a *National Geographic*, illetve a *The New York Review of Books*.

Az első angol nyelvű kiadás óta a művet több nyelvre is lefordították, 2017-ben pedig a budapesti Park Könyvkiadó gondozásában, Szalay Marianne szerkesztésében és Makovecz Benjamin kifogástalan

– talán az eredeti mű nyelvezetét is felülmúló – fordításban magyar nyelven is megjelenhetett *A természet feltalálója. Alexander von Humboldt kalandos élete* címmel. A fordítás alapjául nem az eredeti 2015-ös, hanem egy későbbi, 2016-os angol kiadás szolgált.

A kötet *Prologussal* indul. Alexander von Humboldt jelenik meg előttünk, amint három társával 1802. június 2-án a Chimborazo meghódítására indulnak az Andok fenséges, csaknem 6300 méter magasságú kialudt vulkánjára. Andrea Wulf azért emeli ki épp ezt a mozzanatot Humboldt életéből, mert véleménye szerint ez volt pályájának az a meghatározó pontja, ami szerepet játszott nagy látomásának, a *Naturgemälde* körvonalazódásában, tudniillik hogy „úgy érezte, hogy az egész Föld egyetlen hatalmas, eleven organizmus, amelyben minden mindennel összefügg”. „Ez a mérész és teljességgel újszerű látomás máig meghatározó hatással van természetszemléletünkre.” – írja könyvében.

Már e bevezető részben egyértelművé válik tehát, hogy egy kivételes tudósszemélyiség kalandos életrajzát tarthatja kézben az olvasó, mely közel hozza az embert és a zseniális összefüggéseket feltáró tudóst egyaránt. Szerzője ugyanakkor a lehető legkörültekintőbben dokumentálódott, komoly történelmi munkát végzett műve megírása előtt. Rögtön a könyv első bekezdéseiben hivatkozik az általa feltárt és kutatott Humboldt-jegyzetfüzetekre, a tudós naplójára, számtalan könyvére vagy a több mint ötvezer Humboldt-leveleire is – azzal a céllal indult világgörül

útra, keresett fel levéltárakat Kaliforniában, Berlinben, Cambridge-ben, New Yorkban és még sok-sok helyen, követte nyomon Humboldt utazásait, és olvasott el több ezer levelet, hogy kitapints azokat a láthatatlan szájakat, amelyek „ezzel a rendkívüli emberrel fűznek össze bennünket”. A könyv a sikerét talán épp a szerző mérhetetlen nagy erőfeszítéseinek, példaértékű kutatómunkájának köszönheti, amely által megpróbálkozott Alexander von Humboldt újrafelfedezésével és azzal, hogy az öt megillető helyre állítsa a tudomány panteonjában. A Humboldt által írt levelek mellett a neki küldött mintegy százezer válaszlevelet is rendezte és átolvasta. A kötetben sok helyütt ezen levelekre alapozva tesz megállapításokat, rajzol meg korabeli karaktereket, így kirajzolódnak előttünk a „levelek köztársaságának” polgárai: a tudósok és kutatók a 18–19. században mind tagjai voltak egy olyan szellemi közösségnek, amely nem ismert államhatárokat, sem nyelvi vagy vallási különbségeket – levelezésük számai sűrűn beszélték Európát, átíveltek az Atlanti-óceánon, terjesztve az új eszméket és felfedezéseket. A kötet a társadalomtudósok számára rendkívül hasznos olvasmány lehet a forrásfeltárás és -használat módszertanát tekintve. A szerző a felsoroltakon kívül kiváló érzékenységgel hasznosította munkája során a legkülönbözőbb forrástípusokat: Humboldt herbáriumi lapjait, spanyol útlevelét, korabeli ábrázolásokat, előadásjegyzeteit, dedikációkat, könyvek margójára széljegyzeteket stb.

Alexander von Humboldt 1769-ben, az új felvilágosodás korszakában született porosz arisztokrata családban. Fiatalkorában ötéves expedícióra indult Latin-Amerikába, és újszerű természetszemlélettel tért vissza Európába. Könyvei tucatnyi nyelven jelentek meg, többek között magyarul is (a mű e könyvek születésének hátterét, körülményeit is feltárja), élete utazással és szüntelen munkával telt. Szemlélete, megfigyelései máig érvényesek. Az ő szellemében fogjuk fel és értelmezzük az ökoszisztémákat, ő használt először izotermákat (a mai időjárási térképeinken látható, az azonos hőmérsékletű helyeket összekötő vonalakat), ő fedezte fel először a mágneses egyenlítőt, ő dolgozta ki a Földet körülölelő vegetációs és éghajlati zónák fogalmát. Megírta a világ első ökológiai dolgozatát,

elsőként kezdett beszélni az emberi tevékenység okozta veszedelmes éghajlatváltozásról. Tudtán kívül a környezetvédelmi mozgalmak alapító atyja lett: öellette soha senki nem ismerte fel, hogy az erdők pusztítása, a meggondolatlan öntözés vagy az ipari központok által kibocsátott nagy mennyiségű gázok befolyásolják az éghajlat alakulását. Felismerte, hogy a kereskedelmi hasznot hozó növények kizárólagos termesztése nem teremt boldog társadalmat, rámutatott a gyarmatosítás és a környezetrombolás közötti összefüggésekre, felemelte szavát a rabszolgaság megszüntetése érdekében. Nyilvános előadásai újszerűek voltak, hiszen azzal, hogy nem szedett belépődíjat, voltaképpen demokratizálta a tudományt: a széksorokban a királyi család tagjai mellett kocsisok, diákok, szolgák, tudósok, kőművesek foglaltak helyet, sőt a hallgatóság közel felét lányok, asszonyok tették ki, ami elképzelhetetlen lett volna korábban. Forradalmasította a tudományokat is: 1828 szeptemberében több száz tudóst hívott meg egész Európából egy berlini konferenciára, ahol Humboldt egy egészen szokatlan programot állított össze; a tudósoknak nem előadniuk kellett, hanem beszélgetniük egymással. Kétségtelen, hogy Humboldt sokakra gyakorolt jelentős hatást, a mai gondolkodók, művészek és tudósok közül is. Elsők között végzett összehasonlító tanulmányokat; megfigyelései ma már annyira nyilvánvalóak és maguktól értetődőek, hogy az ember jószerivel el is tűnt mögülük. Abban a korban halt meg (1859), amikor az egyes tudományágak kezdtek egyre élesebben elhatárolódni egymástól, s lassan idejétmúlttá vált az ő holisztikus, az átfogó teljesség megértésére törekvő szemlélete. Ez Andrea Wulf könyvének köszönhetően került ismét szélesebb körben látóterünkbe.

Természettudományos munkássága mellett mint kulturális antropológus is számottevő felfedezéseket tett: kapcsolatokat és összefüggéseket ismert fel. Az európaiak túlnyomó többségétől eltérően nem tartotta barbároknak a távoli földrészek őslakosait, sőt csodálta kultúrájukat, hitvilágukat és nyelveiket. Az őslakosok által ismert növényektől és állatoktól az inka építészeti gyakorlatilag minden érdekelt. Útjai során gyakran ejtették ámulatba a hajdani civilizációk fennmaradt emlékei. Mexikóban feljegyzéseket

készített a levéltárak anyagáról és múzeumok tárgyi anyagáról, végigböngészte a gyarmati könyv- és levéltárakat. Kéziratokat másolt, rajzokat készített, szótárakat állított össze (sajnos Andrea Wulf a mexikói egy évtől csupán néhány bekezdésben tárgyalja a könyvben). Amikor Humboldt visszatért útjairól Európába, merőben új és szokatlan képet festett az úgynevezett „vademberekről”. Több helyen is kifejtette például azt a nézetét, miszerint az őslakosok helyi nyelvei annyira árnyaltak és kifinomultak, hogy nincs olyan magasröptű európai nyelv, amelyiket ne lehetne bármelyikre lefordítani. „Még az olyan elvont fogalmakra is vannak szavaik, mint a jövő, örökkévalóság vagy létezés” – mondta. Ugyancsak ő volt az, aki megcáfolta azt a korábbi állítást, hogy Dél-Amerika az óceánból történelem és civilizáció nélkül kiemelkedett kontinens. Az ősapítészeti emlékek, amelyeket felfedezett és könyveiben ismertetett, egy magas kultúrájú, fejlett társadalomról tanúskodtak. Semmi sem támasztja alá a korábbi felfedezők állításait – jelentette ki –, s az őslakosok semmiképpen nem veszedelmes vademberek, amilyenek az európaiak látták őket az elmúlt három évszázadban. *Kozmosz* című szintézisének második kötetében Humboldt az emberiség történelméről átvezető szellemi utazásra is elviszi olvasóit, az ősi civilizációktól egészen a korabeli társadalmakig. Téves lenne tehát őt csupán természetudósként számon tartani, inkább volt természetfilozófus-antropológus, egy olyan tudományág művelője, amely a 18. században még csak a bölcsélet egyik területe volt, s nem különült el az olyan tudományágaktól sem, mint a logika, a metafizika vagy az erkölcsfilozófia. Az ún. kulturális ökológia, ökológiai antropológia, az etnobotanika vagy az etnoökológia egyik előfutárát is benne tisztelhetjük. Fontos ugyanakkor megemlíteni, hogy Albert Gallatint, az Egyesült Államok korábbi pénzügyminiszterét, aki először Washingtonban, később pedig Londonban és Párizsban is találkozott vele, annyira elragadta Humboldtnek az őslakos népek iránti lelkesedése, hogy maga is tanulmányozni kezdte Észak-Amerika bennszülött népeit, s Gallatint ma az amerikai etnológiai tudomány atyjaként tartjuk számon. „Ez irányú érdeklődésének oka és eredete

[...] Alexander von Humboldt egy kérése volt.” – írja a szerző.

A néprajzkutatók és kulturális antropológusok számára a kötet más érdekességgel is szolgálhat. A szerző az Alexander von Humboldt halála után kialakult Humboldt-mítoszt, emlékezés- és emlékezetalakzatokat is vizsgálja könyvében. Korabeli újságcikkeket, tudósításokat (The New York Times, Daily News stb.) használ például a Humboldt születésének 100. évfordulójára rendezett emlékünnepegek bemutatásánál, melyeket 1869-ben világszerte több nagyvárosban és kisebb településen is megszerveztek. De könyvében több helyen részletesen ír a Humboldt emlékezetét névadással fenntartó rítusokról, névadási ünnepegekről is, melyek a 19. századtól az egész világot behálózták: „Grönlandon van Humboldt-fok és Humboldt-gleccser; Humboldt-hegy vagy -hegység található Kínában, Dél-Afrikában, Új-Zélandon és az Antarktiszon. Folyók és vizesések viselik a nevét Tasmaniában és Új-Zélandon, parkok Németországban és utca, a Rue Alexandre de Humboldt Párizsban. Egyedül Észak-Amerikában négy megyét, tizenhárom várost, hegyeket, öblöket, tavakat és folyókat neveztek el róla; Kaliforniában van a Humboldt Redwoods State Park, Chicagóban és Buffalóban pedig egy-egy Humboldt Park. Amikor az 1860-as években az alkotmányozó gyűlés Nevada állam leendő nevééről vitatkozott, kis híja volt, hogy nem a Humboldt nevet választották. Közel háromszáz növény- és több mint száz állatfajt neveztek el az ő tiszteletére, köztük a kaliforniai Humboldt-liliomot (*Lilium humboldtii*), a dél-amerikai Humboldt-pingvint (*Spheniscus humboldtii*) és a Humboldt-áramlat vizeiben élő ádáz, közel kétméteres ragadozó Humboldt-kalmárt (*Dosidicus gigas*). Több ásvány is az ő nevét viseli, például a humboldtit és a humboldtin, s a Holdon egy jókora terület neve Mare Humboldtianum. Több helyet neveztek el róla, mint bárki másról a világon.” – írja a prológius megfelelő részében Andrea Wulf. Ezért is érdekes, hogy az akadémiai falain kívüli világ – legalábbis az angolul beszélő világ – mára szinte teljesen megfedkezett róla, noha egykori úttörő felismerései máig meghatározzák gondolkodásunkat, s míg művei a könyvtárak mélyén

porosodnak, neve ezerfelől köszön vissza ránk: „viseli a Chile és Peru partjai mentén hömpölygő tengeráramlat; számtalan hegy, park és emlékmű Latin-Amerikában, köztük Mexikóban a Sierra Humboldt és Venezuelában a Pico Humboldt; Argentínában egy város, Brazíliában egy folyó, Ecuadorban egy gejzír, Kolumbiában pedig egy tengeröböl.”

Andrea Wulf könyve öt nagy egységen keresztül mutatja be Humboldt életét, munkásságát és korának társadalmi, gazdasági, politikai, illetve kulturális viszonyait, a korszak nagy gondolatainak, eszméinek, elméleteinek, nézeteinek megszületését vagy azoknak a bukását: a *Felbukkanó gondolatok* (I.), *Megérkezés: az eszmék gyűjtögetése* (II.), *Az eszmék rendezése* (III.), *Az eszmék terjedése* (IV.), illetve *Új világok: bontakozó gondolatok* címmel ellátott fejezetek egy olyan világot rajzolnak meg, ami abban az időben változóban volt, egyre tágabb lett, és egyre beláthatóbb. A Humboldt születése előtti hónapokban került sor például a világ első nemzetközi tudományos együttműködésére, amikor tucatnyi nemzet tudósai szervezeten, közösen figyelték meg a Vénusz bolygó napkorong előtti átvonulását; a földrajzi hosszúság kiszámításának problémája végre megoldódott; a Föld 18. századi térképén sebesen zsugorodtak az addig fehérén maradt területek; nem sokkal Humboldt hetedik születésnapja előtt a lázadó amerikaiak kikiáltották a függetlenséget, és 1789-ben még hűsz sem volt, amikor a franciák követték a példájukat; az olyan találmányok, mint a távcső vagy a mikroszkóp új világokat tártak fel; olyan világvárosok ma is ismert történelmi képe alakul ki, mint Washington, Berlin vagy Párizs. A sort, a könyvben még feltűnő történelmi eseményekkel, tudományos eredményekkel természetesen hosszasan folytatni lehetne; illusztrálásképpen és mintegy kedvcsinálóként álljon itt még csak néhány, a monográfiában feltűnő – mindenki számára ismerősen csengő – Humboldt-kortárs, -előd vagy -utód nevei: Francis Bacon, Carl Linné, Montesquieu francia gondolkodó, Jean-Baptiste Lamarck francia természettudós, Charles Darwin, Henry David Thoreau, Napóleon, Simón Bolívar, James Watt, Lord Byron, Benjamin Franklin, René Descartes francia filozófus, Newton, James Cook, Puskin, Friedrich Schiller, Honoré de Balzac,

Károly Ágost, Jöns Jacob Berzelius, Thomas Jefferson az Egyesült Államok harmadik elnöke, Immanuel Kant, Jules Verne, Edgar Allan Poe, Ralph Waldo Emerson, Gabriel García Márquez, Antoni Gaudí, John Muir, Giuseppe Garibaldi, James Madison, Ernst Haeckel vagy Johann Wolfgang Goethe, akiről a kötetből az is kiderül, hogy bár ma irodalmi munkássága miatt tiszteljük, de szenvedélyes tudós és kutató is volt, akit ugyanúgy érdekelt a Föld létrejötte, mint a botanika. Számtalanszor fogadta otthonában Humboldtot, folyamatos levelezésben álltak, sőt a Faust doktorban is sokak számára nyilvánvaló volt, hogy valamilyen mértékben jelen van Humboldt karaktere. A Goethe által jegyzett *Vonzások és válasziások* című műben így az sem meglepő, hogy az egyik főszereplőtől, Ottiliától a következő mondat hangzik el: „Milyen szívesen hallanám egy Humboldt elbeszélését!”

Az olvasmányos élet- és korrajzot a kötetbe gondosan válogatott és elhelyezett mintegy 68 fekete-fehér és 15 színes korabeli rézkarc, metszet, festmény és digitalizált dokumentum teszi még élvezetesebbé. Az olvasó tájékozódását, Humboldt kalandozásainak követését az előzéklapon és a hátsó, belső borítón elhelyezett, Rodney Paull által rajzolt két térképlap is segíti. Előbbi az 1799 és 1804 közötti észak- és dél-amerikai utazást, míg utóbbi az 1829-es oroszországi utat összegzi. A kötet belvelei között találjuk továbbá a Humboldt 1800-as venezuelai utazását bemutató térképlapot. A főszöveget számos lábjegyzet egészíti ki új információkkal; a könyvhöz tartozó, a szakirodalmi hivatkozásokra vonatkozó jegyzetanyag pedig a kiadó honlapjáról (parkkiado.hu) tölthető le.

A kötet egy összeggéssel, *Epilógussal* zárul, s ugyancsak itt találjuk a Humboldt fontosabb megjelent műveiről szóló jegyzeteket (*Jegyzetek Humboldt műveiről*), a mintegy 474 tételt tartalmazó forrás- és irodalomjegyzéket, az illusztrációk forrásjegyzékét, a betűrendes név- és tárgymutatót, a tartalomjegyzéket, illetve egy köszönetnyilvánítást, melyben a szerző a kutatómunkáját és a könyv megírását, megjelenését segítő több száz személynek, tudományos intézménynek mond köszönetet.

Az olvasó talán fenntartásokkal vesz kezébe egy olyan könyvet, amely 2016-ban felkerült a The New

York Times Best Seller listájára is. Valamiképpen úgy gondolhatjuk, hogy egy sikerkönyv nem törekedhet történelmi hűségre, körültekintő forráskritikára. Andrea Wulf könyve azonban mindennek a tökéletes cáfolata, komoly szakmai teljesítmény, élet- és korrajz, valamint eszmetörténeti munka, s helyenként olyan is, mint egy kalandregény, sok-sok apró érdekességgel, adalékkal fűszerezve fő mondandóját. Megtudjuk például, hogy Humboldt volt az, aki Európában meghonosította a brazil paradiót vagy ráébredhetünk arra, hogy miképpen volt személye és munkássága hatással a szecesszió szín- és formavilágának kialakulására, s így közvetve a szecesszióból táplálkozó magyar népi díszítőművészet bizonyos újkori-modern kori rétegeinek kialakulására is. A számtalan típusú és nagy mennyiségű forrásból könnyű, de egyben nehéz is lehetett a szerzőnek megrajzolni Alexander von Humboldt alakját, gazdag életpályáját és korának főbb jellemzőit. Olyan „bőség zavarában” küzdhetett, mint amikor

Humboldt először partot ért egy ismeretlen földrészen, s csak kapkodta a fejét a sok újdonság, felfedezésre váró kultúra, élőlény, természeti képződmény láttán. Feladatát azonban – Humboldthoz hasonlóan – Andrea Wulf is kiválóan elvégezte. Ajánlom könyvét mindenkinek elolvasásra, azzal a meggyőződéssel, hogy akár csak Humboldt esetében az utazás minden pillanatát, az olvasást is a kaland és a szabadság mámoros öröme tölti majd be. Humboldt nem új földrészt vagy fizikai törvényt fedezett fel. Az ő nevét nem egy bizonyos cselekedet vagy felfedezés, hanem a világszemlélete tette ismertté, s története érthetővé teszi, hogy miért látjuk és értelmezzük máig így és nem másként a természetet vagy az emberi kultúrákat, illetve a kettő közötti kapcsolatokat, összefüggéseket. Humboldt egységesítő látásmódja erősíti és igazolja mai természet- és kultúraértelmezésünket.

Nagy Zsolt

Szovjet ikonkutatók a 20. század elején

George Ruzsa: Icon Researchers and Icon Reserch in the Soviet Union in the First Hals of the 20th Century. Sziklatemplom Pálos Fogadóközpont, Bp. 2018. 155 old., 58 kép

Ruzsa György művészettörténész egyetemi tanár az ELTE Művészettörténet Tanszékén. Neve Magyarországon egyet jelent az ikonkutatással. Munkásságáról az Erdélyi Múzeum olvasói legutóbb Voigt Vilmos tollából olvashattak kitűnő méltatást (2017/2). A neves ikonkutató legfrissebb kiadványa angol nyelven nyújt áttekintést a 20. század első felében lezajlott szovjet ikonkutatásról és a kutatókról. A kiadványt a Sziklatemplom Pálos Fogadóközpont adta ki 2018-ban. A kötet 155 oldal terjedelmű, amelyben a 25 oldalas tanulmány mellett a szerző képeket, fényképeket is közöl.

A professzor jelen munkájának címe sokat ígér, ám a bevezetőben ő maga figyelmeztet arra, hogy szinte lehetetlen képet festeni a címben

jelzett témáról, a szovjet időszakban végzett ikonkutatásról, ezért ebben a kötetben olyan, csak a kevésbé vagy egyáltalán nem ismert információkat emel ki, amelyekhez ő maga jeles kutatókkal való személyes kapcsolattartás révén jutott hozzá.

A szerző előbb kontextusba helyezi az orosz ikonkutatást, és ehhez felvillant egy jelentősebb eseményt a 20. század elejéről, amely fordulópontot jelentett az ikonok értelmezése szempontjából. A 19. század végére, 20. század elejére ugyanis az ikonkutatásban a teológiai, filozófiai szempontú érdeklődés volt a jellemző. Az esztétikai szempont a szerző elmondása szerint akkor kapott szerepet, amikor 1913-ban megrendezték Moszkvában a nagy ikonkiállítását a Romanov dinasztia 300 éves

fennállásának tiszteletére. A kiállítás legnagyobb érdeme az volt, hogy ez alkalomra az ikonokat megtisztították attól a lakkrétegtől, amely bár védelmet biztosított számukra, hosszú távon élvezhetlenné tette a képeket, akkor, amikor a lakkréteg már sárgulni, barnulni kezdett.

A szerző rámutat arra is, hogy a 19. században az ikonokat merev, egyhangú alkotásoknak vélték, amelyeket túlságosan nagy mértékben szabályoz az egyház ahhoz, hogy igazi művészetnek lehessen tekinteni. A 19. század közepén Napoleon Diderot (1806–1867) francia régész úgy vélekedett például, hogy Görögországban és a keleti kereszténység területein a teológia zsarnoksága elnyomja a művészetet, és ennek következtében Görögországot ő rabszolgának tekintette. Erre a felvetésre Makszimilian Volosin (1877–1932) válaszolt igen elmésen, amikor 1914-ben párhuzamba állította a költők és az ikonfestők kánonokkal szembeni magatartását. Ahogy a költő is tiszteletben tartja a szonett formai kereteit, és közben kreatív módon alkot, mondta, úgy az ikonfestő esetében is felismerhető a kánon szabályainak betartása mellett az egyéni kreativitás.

Oroszországban tehát komoly elméleti és esztétikai kutatások folytak a témában már a 19. században, ám ezeket beárnyékolta az 1917-es októberi forradalom. Ezt követően egyes kutatók emigráltak, mások otthon maradtak, vállalva gyakran tragikus sorsukat.

A könyv szerzője 15 oroszországi művészettörténész rövid, szócikkszerű életrajzát mutatja be, akik a 19. század végén, illetve a 20. század első évtizedeiben zajló ikonkutatás meghatározó egyéniségei voltak, ám legtöbbjük karrierjét kerékbe törte az 1917-es oroszországi rendszerváltás.

Azok a kutatók, akik emigráltak Oroszországból a kommunista hatalomátvétel első éveiben, mint André Grabar (1896–1990), a tanára, Nyikogyim Pavlovics Kondakov (1844–1925) és Pavel Pavlovics Muratov (1881–1950), az előszóban szerepelnek. A főszövegben csak azok a kutatók kaptak helyet, akik odahaza maradtak, és megpróbálták szakmai feladatokat ellátni.

Itt elsőként saját tanárát, doktori irányítóját, Viktor Nyikityics Lazarevet (1897–1976) említi a szerző, akinek az előadásait diákként hallgatta Moszkvában. Egyik ilyen előadását meg is említi, amelyet Lazarev 1967-ben tartott a Moszkvai Állami Egyetemen, és amely előadásban Lazarev kritizálta azokat a kutatókat, akiket az akkori hivatalosságok nagyra tartottak, de akik munkája Lazarev szerint nem felelt meg a szakmai módszertani elvárásoknak. Az orosz nacionalista szemlélet ellen szólal fel itt tulajdonképpen Lazarev mondván, hogy nem lehet a régi orosz művészetről úgy beszélni, mintha az nem kapcsolódna szervesen a bizánci vagy a délszláv művészethez, hanem önállóan alakult volna ki. Nyilván Lazarev munkásságának jelentősége óriási, és ez nem illusztrálható egyetlen előadása kiemelésével sem, és ez nem is lehet ilyen kis áttekintés célja, ám ezek azok a személyes vonatkozások, amelyekre a szerző a bevezetésben felhívta a figyelmet.

A könyv következő lapjain feltárul az a tragédia, amely az ikonok otthon maradt kutatóit – de nyilván nemcsak őket, hanem a teljes orosz tudományos életet – sújtotta ebben az időszakban. Viktor Mihajlovics Vaszilenko (1905–1991) művészettörténész 1947–1956 között volt börtönben, Alekszej Ivanovics Nyekraszov (1885–1950) művészettörténész 1938–1948 között, majd másodsor is le tartóztatták 1949-ben. Második alkalommal száműzték, és nemsokára elhunyt. Grigorij Oszipovics Csirikovot (1882–1936) még 1918-ban bízták meg azzal, hogy restaurálja az egyik leghíresebb oroszországi ikont, a Vlagyimiri Istenanya képet. Később azonban, 1928-ban kitiltották 6 nagyobb városból, 1936-ban pedig kényszermunkára ítélték. Pavel Alekszandrovics Florenszkij (1882–1937) filozófus, művészettörténész, pap 1933-ban került börtönbe, és kényszermunkára ítélték, 1937-ben pedig kivégezték. Alekszandr Ivanovics Anyiszimov (1877–1937) történész, művészettörténész, restaurátor 1929-ben kapott tíz év kényszermunkát – feltehetően egyik publikációja miatt. Miután ugyanis odahaza a Vlagyimiri Istenanyáról szóló tanulmányát nem sikerült publikálnia, Anyiszimov elküldte Prágába a kéziratát,

ahol meg is jelent 1928-ban. Ennek következtében 1929-ben letartóztatták, tíz év kényszermunkára ítélték, majd 1937-ben kivégezték. Nyikolaj Petrovics Lihacsov (1862–1936) művészettörténészt, gyűjtőt 1930-ban tartóztatták le, de ő „csak” 3 év száműzetést kapott. A szerző szerint 1935-ben lett a Tudományos Akadémia rendes tagja. Ez nyilvánvaló elírás, már csak azért is, mert az 1930-as letartóztatása és száműzetése után nem sokkal valószínűleg nem történhetett volna ez meg. Az akadémikussá történő megválasztásának helyes dátuma 1925, és letartóztatása után el is távolították őt a Tudományos Akadémiából. Lihacsov jelentős gyűjteménnyel rendelkezett, nemcsak ikonok, hanem más műtárgyak és könyvek gyűjtője is volt. Ikongyűjteményét, amely több mint 1500 darabot számlált, elkobozták, és az Ermitázs Múzeumba vitték. Nyikolaj Petrovics Szihov művészettörténész, muzeológus, restaurátor először 1933-ban került börtönbe, 8 év után szabadult, majd másodszer is börtönbe zárták, és ezt követően is sikerült élve szabadulnia. Evgenyij Nikolajevics Pogozsev (1870–1931) író, esszéista 1930-ban került börtönbe, ahol 1931-ben kivégezték. Csak keveseknek adatott meg, hogy a börtönévek után visszatérhettek a szakmai életbe (Viktor Mihajlovics Vaszilenko, Mihail Andrejevics Iljin, Nyikolaj Petrovics Szihov).

A felsorolt kutatók között szerepelnek a korabeli arisztokrácia egyes tagjai is, ami nem meglepő, hiszen nekik megvolt a családi háttérük ahhoz, hogy művészeti gyűjtemények közelében szocializálódjanak. Jurij Alekszandrovics Olszufjev gróf (1878–1938) családjának jelentős gyűjteménye volt. Művészettörténészként, restaurátorként dolgozott, és egy ideig sikerült elkerülnie a letartóztatást. Közben a Tretyjakov Galériában is dolgozott, ám végül 1938-ban letartóztatták és kivégezték szovjetellenes propaganda terjesztéséért. Feleségét 1941-ben ítélték tíz év kényszermunkára, 1943-ban a börtönben halt meg. Vlagyimir Alekszejevics Komarovszkij gróf (1883–1937) restaurátorként, ikonfestőként is dolgozott, 1925–1928 között szibériai munkatáborban volt, ahonnan visszatérve Moszkvába restaurátorként dolgozott. 1937-ban újra letartóztatták, és kivégezték. Ennél enyhébb

volt a büntetése Jelizaveta Szergejevna Kropotkina hercegnőnek (1870–1944), akit múzeumi munkahelyéről menesztettek, és lakását is elveszítette.

Kevesen, de vannak olyanok is ezen a listán, akik együttműködtek a kommunista hatalommal: Igor Emmanuilovics Grabar (1871–1960) művészettörténész, festő és restaurátor például 1941-ben Sztálin-díjat kapott, 1943-ban a Szovjet Tudományos Akadémia rendes tagja lett, és jelentős karriert futott be.

Az ismertetett életrajzi adatok egy része hozzáférhető internetes oldalakon, adatbázisokban, ám vannak a könyvben olyan adatok is, amelyek nem jelennek meg internetes forrásokban, és olyan eset is van, amikor egyes adatok, évszámok más-kepp szerepelnek ezekben a forrásokban. Sajnos a közzétett életrajzi adatok forrását nem közli a szerző.

Aki kézbe veszi a könyvecskét, talán szívesen olvasott volna a közölt életrajzok után egy összegzést, értékelést, hiszen a szerző a korszak tudományos eredményeinek kitűnő ismerője, sőt személyesen is ismert pár kutatót a bemutatottak közül. Ám az összegzés elmaradt, a könyv az utolsó ismertetett életrajzzal zárul, mintegy rábízva az olvasóra az információk feldolgozását és értelmezését. Az összegzés helyett a hivatkozott irodalom és a képek következnek: 58 képet tartalmaz a könyv, ezeknek egy része ikonok, másik része az áttekintéshez kapcsolódó korabeli fényképek, illusztrációk, többségükben források megjelölése nélkül. A kötet végén kétoldalnyi terjedelemben a szerző saját könyveinek jegyzékét közli, 38 tétellel.

A fenti, nemegyszer tragikus adatokból származó szomorú hangvételt oldandó talán érdemes hozzátenni, hogy az eltelt évtizedekben javult a kapcsolat az európai és az orosz művészeti múzeumok és szakemberek között. Egy példa erre az a 2011-es olasz–orosz együttműködés, amely keretében például Giotto di Bondone és Andrej Rubljov művei cseréltek helyet.

Szikszai Mária

„Az utazások nagy tanítómesterek.” Rendhagyó meghívó szövegkalandozásokra

Vörös Éva: *Otthon-próbálgatások. Esszék, riportások, meditációk.*
Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. [Debrecen], Bp. [2018.] 255 old.

A vándorló (*homo viator*) és mesélő emberként (*homo narrans*) pozicionálódó szerző harmadik kötete, akárcsak az előző kettő (*Lélekszirom*, 2006; *Kötényes teológia*, 2015 [1. kiad.], 2016 [2. kiad.]), beszédes című gyűjteményes munka. A borítót díszítő arany(szinű) spirálok egyikén araszolható csiga és a vele együtt növekvő többretegű meszes váz, az ún. csigaház (*testa*), amely találóan rimel mind a címre, mind a szerző „mint csiga a házát” (7.) sorára, Adorjáni László borítótervező szuggesztív képalkotása. Hasonlóan érzékletesek a személyes hangvételű és erős érzelmi töltetű *Előszót* (7–9.) követő, hat fejezetre szerkesztetten olvasható esszék, riportok és meditációk, amelyek között ego-dokumentumok (pl. magánlevelek, naplórészletek) is felbukkannak.

A műfajilag heterogén, összesen ötvennyolc rövid (többnyire 1,5–5 oldalas) szöveg az otthon részben létélményként, részben életcélként tematizálja. Bennük és általuk az otthonvázlatok „(vad)keleti”, „gyermeki” és „nyugati próbálgatás/~ok”-ként, illetve – a művészetek, majd az Ige érték- és értelemteremtő kontextusában, továbbá egy szalontörténetből felsejülő közösség kapcsán – „keresés/~ek” eredményeként villannak fel. Az át-, be-, ki-, el-, vissza-, valamint az együtt utazások történéseit és tapasztalatait fel- és megidéző írásokban a kilencvenes évek végétől napjainkig nyomon követhető mind az „Erdélyben bolyongó, olykor Németország felé kanyarodó, majd Amerikába repülő” (7.) szerző életútja, mind azon embertársak élettörténet-töredékei, akikkel egy s más helyen, ideig-óráig együtt volt. Mint maga írja: „nem vagyok én igazi őstermelő, csak forgalmazó. Továbbadom azoknak a történeteit, akik között éltem és élek.” (8.)

A kötetnyitó fejezet – erdélyi „sors- és történet-gyűjtőmedencé”-ből (9.) merített – tizenkilenc

története (11–87.) a „(vad)kelet” társadalmi kör-, illetve kórképéből tipikus és atipikus egyaránt felvillant. A buszon, vonaton megismert, idegenben munkát, továbbtanulást vállalók mellett olyan önkéntesek is felemlítődnek – pl. Kolozsváron tanító amerikai tanárnő, ugyanitt diakóniai munkát végző fiatal borsodi lány vagy a közösségépítő Agnus Rádió –, akiknek sor(s)át a Miatyánkot az elhunyt betegársért egy kórterem sajátos zajában elszuttogó nő vagy a magyarórdi Bonus Pastor Alapítvány Drogrterápiás Otthonában felépülő szenvedélybetegek egyikének megtéréstörténete – a saját életbe való visszaköltözés lehetséges példájaként – csak még fordulatossábban kerekíti ki. Az egyéni arcélek mellett lokális közösségek képe is körvonalazódik. A „táncbóros mintafalu”-ként (33.) láttatott Kalotaszentkirály mellett, egy húsvéti és egy karácsonyi legáció kapcsán két másik település – Alsórákos (46–49.) és Méra (50–57.) – ünnepi arca és ünneplő közössége is kirajzolódik, a szerző jelenlegi lakhelye pedig többször is láthatóvá válik (*Györgyfalvi kalandok*, 57–65.; *Csodatalálka*, 65–67.; *Egér-elmélke*, 67–70.). Míg karakteres címként a 2015-ös Bonyhai kastélynap keretében esti imádságként azonosított és ’Uram, köszönöm a mai napot.’ jelentéssel bíró *Istenem, ma lájkoltalak* mondat válik hangsúlyossá (44–46.), a kötet egyik legghoszsabb és legmarkánsabb írása a *Mezülábas reformáció* című számvetés (74–87.), amely az „azért esedezem: hogy lakhassam az Úr házában életemnek minden idejében” (Zsolt 27,4) zsoltársort idézve, a kötet cím vonatkozásában is sokatmondó.

A kötet második részegységéhez tartozó, *Gyermeki otthon-próbálgatások* cím alatt felidézett tizenhárom történet (88–115.), mintegy az idő otthonosságát, annak zamatát, hangulatát, élményét nyomatékosítja. Marcel Proust madeleine-jének

analógiájára, gyerekkori ribizlitorták és mézes-krémes süteményvégek, sohasem csúnya karácsonyok narancsillata és fenyőszaga, kályhamelege és halászléje ragadja ki az olvasót a folyamatosan áramló időből, miközben „a legutóbbi [2014-es] jó meleg gyümölcs- és mentatea, a csokoládés muffin meg az együttlét jó íz”-t (89.) hordozó családi bibliaóra gyerekszivaja mellett „méhzümmögéses falusi parókiák”-on (93.) cseperedő „cserfes” fiúgyermek rotációs kapák iránti szenvedélye, vagy a kolozsvári zeneiskola egyik hatéves diákjának megrázó felismerése (*Ez a mi nyelvünk csak bajnak van...*, 95–97.) is helyet kap. A fejezetben belül külön tematikus blokkot alkotnak az ún. Dani-történetek (97–107., 110–112.), amelyek kiskorú főszereplőjéhez a szerzőt vallomása szerint „majdhogynem születése óta töretlen” barátság fűzi. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az először két és fél évesen sírásra görbülő szájjal a játszótéren látottat (*Dani „történetek”*), egy gyermeknap sportvetélkedőn háromévesen lufit szerző (*Dani és a nagyok*), majd az óvodából hazatérve a rendbontók fegyelmezését célzó „felállt, leül” utasítást is szent szöveggé kanonizáló imájával az egész családját meglepő (*Dani és a Szentháromság*), az Istent négyévesen „Ügyelő”-ként érzékelő (*A főnökös sapka*), a műtőbe maga mellé viszont Jézust kérő gyermek (*Újra Dani*) azon későbbi gesztusa, aki a szerzővel együtt a kolozsvári Mozart kávézóba beülve (a habos kávé és sütemény mellé) egy Mozart- és egy Bartók-darabot, majd egy saját szerzeményt is eljátszik a zongorán (*Stilusérvék nyolc évesen*). A „kisebbség kicsinyei” (8.) kapcsán kifejtettek a „kontextuális teológia” (103.) igazára való rácsodálkozás példáiként is olvashatók, de mellettük a gyermekek számára az operát is hozzáférhetővé tévő leckeeladások méltatása (108–110.), valamint Andersen *A kis hableány* című meséjének egy rendhagyóbb olvasata (112–115.) is fellelhető.

Vörös Évának a művészetek világában zajló otthonkeresései „kor- és ember-exegézis”-ként (127.) értelmezett filmek, könyvek, versek körül zajlanak. Bergman *Suttogások és sikolyok* című filmjének kolozsvári színhadi értelmezése, a viharos időjárás miatt Visky András *Júlia* című monodramájának piliscsabai katartikus élménye (121–122.), a John

Jakes regénytrilógiájából készült *Észak és dél* amerikai történelmi filmsorozat és Collen Mc Cullough *Tövismadarak* című családregénye, Kundera *Hamis autóstóp* című elbeszélése, továbbá Lars von Trier *Hullámtörés* és *Melankólia* című filmjének a *Prédikátor* könyvének igesoraival (3,1-8) való összeolvasása által és/vagy kapcsán felvetettek, illetve megosztottakat egy rendhagyó köszöntés zárja, amelyben a 75 éves Péntek Imre („kriptokatolikus”, 132.) költőnek a szerző református nagycsaládjába való befogadás-történetén keresztül és *Halk fazon* című versének margóján a migráció és a lokalitás teológiai kihívásairól értekezve, a szerző a felvetődő dilemmákhoz (pl. migráció, menekültors, család, nép, kultúra) ugyan lábujjhegyen, de eltökélten közelít.

Othonpróbálgatás Nyugaton cím alatt egy 2013 márciusában keltezett müncheni levél (138–144.) egyidőben látatja a városházával szemközti étteremben felszolgáló felvidéki magyar pincérnőt, a metrón utazó „fiatal, bogárszemű anyuká”-t, aki székely tájszólással fegyelmezi kicsinyeit, majd zokogva számol be az idegenbe szakadás halmozott nehézségeiről, a tübingeni koldusokat és a kapcsolati tőkájukat a „kinti munka” vállalásával eltékozlókat, de ugyanezen fejezetben olvashatók a hamburgi Egyházi napok (*Kirchentag*) élményeit és gondolatait rögzítő naplórészek (144–156.), egy betegségétörténet (*Vesemese*, 156–162.) kontextusában, a tübingeni klinika egyik ágyán íródott nagyheti meditáció (*Zoltáros nagyszombat*, 163–164.), valamint a debreceni nagycsaládból kiszakadt legkisebb lánytestvér Kaliforniába átívelő életútjának sorsfordulóit összesítő írás (164–165.) és az ott fogorvosként tevékenykedő családtaggal készített interjú (166–174.), végül egy amerikai „istentiszteletnek alig nevezhető előadás” (174.) ellensúlyozásaként, a széphalmi teológus kolléga „húsvéti pakkba csomagolt Isten-érintés”-ként (177.) értelmezett szövegajándéka is.

A kötet ötödik fejezetében közzétett tizenhárom igemagyarázat (*Égi otthonkeresések*, 182–230. old.) a református lelkészként (is) tevékenykedő szerzőt látatja, aki ezekre az *Előszóban* ekként utal: „még a templom lépcsőit sem kell megmásznod, így is végighallgathatod (szoknyás) prédikációimat, amiket

Erdély-szerte eldugott kis falvakban mondom, a belső parancsba kapott »Vigasztaljátok, vigasztaljátok népemet!« (Ézs 40,1) alapján”. (7.) Az ókori (biblikus) sorokra (1Tim 1,11; Ef 5,14-17; Jel. 20,4; 2Kor 9,5; 1Kor 15,19; 2Sám 23,3-5; Lk 15, Zsolt 63,4; Luk 1,68; Ján 1,14; Ézs 49,14-26; Jn 16,32; 1Pt 1,3; Róm 9,27) és ezredfordulós sorsokra (pl. hétgyermekes családanányára, alkoholos állapotban dulakodó házastársakéra) mindvégig célzatosan reflektáló pap(nő) i hang épp a nyíltságával bizonyul itt is megrendítőnek: „hangosabban üzen az, akik vagyunk, mint az, amit mondunk”. (*Spirituális orcátlanság, avagy a hitélet magasiskolája?*, 200.) S míg egy, az Elizabeth Taylor (amerikai filmszínésznő) *Mrs. Palfrey at the Claremont* című regényéből készült forgatókönyv alapján megfilmesített (*Különös barátság*, 2005) alaptörténetből kiinduló 2018-as prédikációszöveg (*Emberbőjt és Isten-telítődés*, 216–221.) az egyedüllételemény „áldott és áldatlan változatai”-val szembesít, egy másik (a 2010-es *Történetek története*, 221–227.) a generációs-specifikusan elkülönülő húsvéti élményeket veszi göröcső alá. Nem a deszakralizálódást követi nyomon, hanem a reszakralizáció egy lehetséges nyomvonalát jelöli ki, ti. a „hogyan is lesz a »bűdös és kellemetlen« ünnepből üdvtörténeti fordulópont?” (227.) Az „átjárható világok” kapcsán a virtualitást is másként tematizáló (183.), az „ösjóságot” képviselő „jóság-jegyűiek” (188.) védetté nyilvánításáért és a „maradékmentőkért” (228. old.) a hangját hallató, a tékozló fiú történetét pedig az elengedés iskolapéldájaként újraértelmező (203–207.) lelkész- és író nő ebbe a részegységbe is beépít tanulságos (pl. 1989-es, történelmi vonatkozású) emlékképeket és jelenkori történeteket, tapasztalatokat (pl. az idős, járásképtelen

györgyfalvi szomszéd 2017 januárjában tervezett látogatását) frappánsan ötvöző írást (lásd *Istenlátogatás*, 208–212.), de *A csavaros csoda* kortárs példázata (189–190.) sem nélkülözi a tanulságig elkalauzoló szellemes szellemiséget. Hasonló tonalitású a meghívók alapján rekonstruált, kötetzáró szalontörténet is. (231–255.) Az 1992 és 1999 között működő „szellemi társas szalon”-t három nő (egy orvos, egy tanár és a szerző) alapította. Szigeti Adrienn 2016-os visszaemlékezése szerint: „Együtt indítottuk el »Alternatív Istentisztelet« címmel irodalmi szalonunkat, ahova korra és nemre való tekintet nélkül nyitott, őszinte, újrarendelésre hajlandó testvéreink és barátaink jártak...” (232.) Az egykor szellemi társakat „toborzó” levelek a tematikus beszélgetéseket megcélzó együttlétek gyakoriságát, helyszínét „krónikási hűség”-gel (87.) jegyzi, ugyanakkor bibliai, magyar és világirodalmi, sőt Istennek címzett (gyerek)szövegekbe is bepillantást nyújtanak. Az „Isten-kíváncsiság” és az „emberkereső vágy” által (254.) hónapról hónapra működtetett szalon történetét egy 2000. április 13-ai misszilis és egy 2018. május 19-ei e-mail szövegrészlete zárja, de az otthonkeresés kaptatóit a kötetzáró, utolsó bekezdésig végigjáró olvasót a szerző itt „tiszteltbeli szalontagga” avatja. Így aztán a szövegkalandozások tanulságaival – értsd: a(z ön)magához (be)térés exkluzív (csiga)tapasztalatával – felvértezett olvasó egy Pétfürdőn 1961 februárjában tartott előadás során elhangzott és Vörös Éva által idézett gondolatot is fontolóra vehet: „Most az emberbőrbe kötött remekművek kora következik...” (Németh László: *Sajkódi esték*, Bp. 1974. 340.)

Czégényi Dóra

Nevek tanúságtétele

Bárth M. János: Névfeldrajzi térképlapok Erdélyből. A helynévadás területi variabilitása a történeti adatok tükrében. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. 2018. 176 old.

Bárth M. János legújabb, önálló kiadványa értő olvasatához előzetes tapasztalatok is szükségeltetnek:

nem árt ismerni, kézbe venni forrásanyagát, mégpedig a 2000-es évek elejétől kötetenként publikált, Szabó

András Zselyke (1978) – nyelvész kutató, Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, azselyke@yahoo.com

T. Attila-féle történeti helynévgyűjtést (a továbbiakban: ETH), illetve rákeresni ennek elektronikus változatára. A nagyszabású sorozatban a toponimaanyag csoportosítása a jeles erdélyi nyelvész módszerét követi: egyrészt az uralomváltás előtti közigazgatási felosztást szem előtt tartva, a régiségből merített névanyag (nagy részt a 16–19. század közöttiek az adatok) az eredeti elképzelés szerint vármegyéenként, illetve székenként (egykori székely adminisztrációs egység) rendeződik kötetekbe az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Dialektológiai és Szociolingvisztikai Tanszéke gondozásában. Szerzőnk is az említett tanszék munkatársa, az ETH kötetekinek technikai, majd az első kötet után teljes jogú szerkesztője. Szakmai tapasztalatainak lenyomataként értékelhetjük tehát névtani-névföldrajzi elkötelezettségű írását, amely azonban tematikájából következően eredendően interdiszciplináris. A szerző már az előszóban utal rá, hogy több rokontudomány művelői érdeklődéssel lapozgathatják könyvét, hiszen a nevek fejtegetésével a meglévő nyelvi állapotok megragadásán túl egy adott népesség múltjára, kultúrájára, társadalmi-gazdasági szerveztségére egyaránt fény derülhet. Bárth azt is megindokolja, miért éppen névföldrajzi (a nyelvöldrajz társ-, illetve részdiszciplinája) irányba indultak el kutatásai: merthogy a kötetek megjelenésével egy időben körvonalazódott a szerkesztőkben az igény, hogy korszerű számítógépes módszerekkel is dolgozzák fel a hatalmas adathalmazt, amelyben így a keresés lényegesen egyszerűbbé válhat, valamint a különböző adatok összevetése, csoportosítása is meggyorsítható, illetve a tévedések előfordulása is számottevően csökkenthető. A névföldrajzi módszer lényege ugyanis egy nagyobb tájegység vagy akár az egész magyar nyelvterület nyelvi jelenségeinek egyidejű vizsgálata, párhuzamba állítása; az adatok szinkrón módon történő térképre vetítése, amelyet az újonnan kifejlesztett keresőszoftver és informatikai adatbázis lehetővé tett. A szerző kutatói módszerei Szabó T. Attila helynévgyűjtői hozzáállására rezonálnak, hiszen utóbbi volt az, aki a névtudományban úgyszólván meghonosította a mikrotoponímiai vizsgálatokat, a korábbi, főként településnevekre és víznevekre koncentrált szemlélethez képest. A *Névföldrajzi térképlapok Erdélyből* c.

kötetben is mikrotérstínmformák nyelvi leképeződésével, azok interpretációival, rendszerbe helyezésével találkozunk, nagyrészt egész Erdély területén gyűjtött és vizsgált névanyagban.

A kötet első nagy fejezete A kutatás korpusza, forrásai című, amelyben a szerző elsősorban ismerteti a Szabó T. Attila neve fémjelezte névkutatási irányt, módszereket és elért eredményeket, a helynévkorpusz viszontagságos útját a nyolcvanas évek végén (amikor a megszorítások végképp tűrhetetlenekké váltak) Budapestre, az OSZK-ba, említést téve arról is, hogy Szabó T. Attila iránymutatásai alapján az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* szócikkeiben mindvégig helyet kaptak az értékes névletelek.

Benkő Loránd vezető szerepet játszott a mentőakcióban, a cédulaanyaggal első körben Szabó T. Ádám kezdett foglalkozni, majd korai halála után Hajdú Mihály irányítása alá került az anyagrendezés és -feldolgozás.

Az adatok kronológiájára, korszakokkénti számszerűsítésére is kitér Bárth, beavat, hogy nagyobb hányaduk a 17–18. századból való, 15. századi előfordulása helyneveknek csak szórványosan mutatható ki, nyilván, mert a magyar nyelvű írásbeliség Erdélyben akkor kezd szárba szökkenni. 19–20. századi névadat szintén ritkábban fordul elő az ETH-ban, a múlt századi névkincs igazából Szabó T. szinkrón gyűjtése, amely mai távlatból vált diakrónná, és a sorozatszerkesztők megítélése szerint méltán kap helyet a történeti névanyagban. Betűhív közlésre vállalkoztak a szerkesztők, ebben benne foglaltatik az, hogy híres nyelvészünk kézírásának pontos olvasatára kell kísérletet tenniük, amely – külső nézőpontból szemlélve is – sok esetben nem sikerült, amire utal is Bárth János, kifejezve reményét, hogy az időnként feltűnő pontatlanságok, elírások nem nehezítik a kutatók munkáját. Véleményem szerint (magam is merítve a sorozat adataiból helynévtani kutatásaimhoz), a félreolvasatok, sajnos, igenis a névkutatás rovására mehetnek, az adatok megbízhatósága ugyanis előfeltétele a következtetések hihetőségének. Főként a román eredetű nevek olvasásában ütköztek problémákba a kötetek anyagának közreadói. Az EHA-ban (Erdélyi helynévtörténeti adattár és interaktív névföldrajzi atlasz) meg

lehetne próbálkozni a későbbiekben a hibák lehetőség szerinti javításával, hiszen az elektronikus adatbázis előnye, hogy utólag szerkeszthető, korrektúrázható. Az egyik alfejezet külön ki is tér az adattár elektronikus feldolgozására, rálátást nyújtva a forradalmasító technikai előzményekre, az informatika szállította előnyökre, ami az adatbázisok könnyedebb építését, valamint az azokban való tájékozódást illeti. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke indította el a Magyar digitális helynévtár (később: Magyar nemzeti helynévtár) kiépítését, amely egységbe foglalja – lehetőség szerint – a Kárpát-medence helynévgyűjtéseit, adatait. Analóg módon személynevek térképekre vetítésében, összefoglalásában is segíthetnek a különböző, újító jellegű térinformatikai alkalmazások. A következőkben megismerjük az EHA gyakorlati megvalósulásának mozzanatait: elsősorban a mutató manuális elkészítése rendkívül időigényes lett volna, ezt váltották ki a szerkesztők úgymond az elektronikus eszközök bevetésével. Kifejlesztettek egy szoftvert, Olló elnevezéssel, amellyel könnyen lehet keresni az adatbázisban, de az eredmény prezentálásakor értesülünk a háttérmunkák nehézségeiről is (pl. úgy megtervezni a szoftvert, hogy a keresés az összes odaillő adatot dobja, akkor is, ha az anyagban különleges karakterekben bővelkedő nyelvi adatokkal találkozni, valamint kis és nagy kezdőbetűs nevekkal, amelyeket a kutató hiánytalanul szeretne szemrevételezni). Bárth röviden, de érthetően ismerteti a keresés mikéntjét, lehetőségeit, egy kis használati útmutatót kapunk, ami segítheti a laikusabb keresgélők eligazodását is, majd az adattárat mutatja be, különös tekintettel a nevek megjelenítési formáira, elkülöníthetőségükre, szövegkörnyezetükből való „kihámazhatóságuk” nehézségeire, illetve sokszor a helyfajta egyértelmű meghatározásának buktatóira is, hiszen amikor a kontextusban erre semmi eligazító nyom nincs, akkor kapaszkodó sincs az elemző számára. Névelméleti kérdések is megfogalmazódhatnak bennünk az adatok tanulmányozása során: ilyen pl. hogy mi számít valódi helynévnek, és mi csupán névszerű körülírásnak. Az adatgyűjtemény időnkénti átláthatatlansága azonban – meglátásom szerint – épphogy izgalmassá, valódi bűvárlattá teheti a kutatást, hiszen ha egy nyelvi jelenség egyértelmű,

információtartalma hiánytalan, akkor már nem jelent kihívást az azzal való megbirkózás.

Mielőtt tulajdonképpen munkálatait részletesen ismertetné a szerző, először kitér az azokat meghatározó, predesztináló elméleti-tudománytörténeti háttérre, stílusosan egy Szabó T. Attila-idézettel indítva a fejezetet, amely felvázol egy jövőbeni kutatási stratégiát, mégpedig „összefoglaló helynév-földrajzi térképlapok” szerkesztését, amely segítene kimutatni az egyes tulajdonnevek és elemeik elterjedésének irányait és határvonalait, valamint az egyes népek közti nyelvi érintkezésre is adatokkal szolgálhatna. A névföldrajzi vizsgálódásokra – bár meglehetősen új tudományág-nak számít – már megvolt az igény a 20. század első felében is, de a század végére hódított teret magának a névelmészekben. *A névföldrajz általános kérdései* alfejezet mindenekelőtt igyekszik definiálni a névföldrajzot magát, illetve bevezet egy terminust, a *névjárást*, valamint annak legitimitását járja körül, a két alapvető névtípus, a személy- és helynevek csoportján belül, érintve azt is, hogy mely névfajták kutathatók leginkább e specifikus szempontok szerint. Röviden vázolja a legelismertebb névkutatók szakvéleményét is a különböző nyelvi jelenségek névföldrajzi szempontú vizsgálhatóságát illetően, amelyből körvonalazódik, hogy körültekintően kell eljárunk a hipotézisek megalkotásában, a következtetések megfogalmazásában. (Ha a történeti névadatokra gondolunk, pl. mindig szem előtt kell tartanunk az adatok lejegyzőinek feltehetően egységesítő szándékát, ami az egyik fő gátló tényező abban, hogy bizton elkülöníthessük a nyelvjárási határmezsgyéket.) A következő alfejezetek a névföldrajz hasznosíthatóságát járják körül különböző tudományágak (történettudomány – főként népiségtörténet –, nyelvtörténet, dialektológia, névtan) kutatási programjaiban, meghatározó tudományos felfedezéseiben. Itt találkozunk Kniezsa István nyelvész nevével, aki megkerülhetetlen településtörténeti műveiben a helynevek elemzésére támaszkodva von le tanulságokat a Kárpát-medence népszerűségi összetételéről, a betelepülések kronológiájáról stb. Hosszú kitérőt szentel Bárth Benkő Loránd tanulmányainak, köteteinek, akit úttörőnek tart módszertani szempontból is, és saját

kutatásai szempontjából is kiemelkedően fontosnak tartja írásainak tanulmányozását, hiszen főként Székelyföld népességével, nyelv- és névhasználatával foglalkozik behatóan, ami szerzőnk kötetének is alapvetése, sok esetben összehasonlítási felület. Meglátása szerint Benkő egyik legfontosabb felfedezése, hogy összefüggéseket figyel meg a magyar nyelvterület peremvidékeinek (Ormánság, a Dráva alsó folyásának vidéke, Órség, Pozsony környéke, Kassa környéke, Székelyföld, valamint a dél-erdélyi nyelvjárászigetek) dialektusában, és azt a merész következtetést fogalmazza meg ennek nyomán, hogy ez annak bizonyítéka, hogy ugyanazon nyelvjárást beszélő népcsoport szétszórt maradványai élnek ezeken a vidékeken, mégpedig a székelyeké, és ezt okleveles adatokkal is alátámasztja. Felvázolja a Székelyföld benépesedését is, ennek nyugat-keleti irányultságát; településnevek elemzésével következtet a térfoglalás időbeliségére, és párhuzamokat állapít meg különböző székely székek és nyugat-, valamint délnyugat-magyarországi területek nyelvjárása között (pl. az udvarhelyszéki nyelvjárást a baranyai és szlavóniai dialektussal rokonítja). Bár megállapításait azóta vitathatóknak tartják, mégis mérföldkőnek számítanak a népiségtörténeti kutatásokban, elméletének azóta is népes követőtáborra van szakmai körökben. A települések létrejöttének, népességszerkezetének rövid kutatástörténete átvezet a nyelvtörténeti, nyelvjárástörténeti elkötelezettségű szakmunkák taglalásához, mégpedig azokéhoz, amelyekben a nevek az általuk vizsgált nyelvi viszonyok rendszerének alappillérei. Az első kutató, aki a földrajzi köznevek elterjedtségét, területi meghatározottságát vizsgálta, Hefty Gyula Andor volt, aki 1911-ben közölte *A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben* című munkáját. A névtani, névközpontú, névélettani célú névföldrajzi munkák áttekintésekor a nemzetközi szakirodalmat is számba veszi, majd a legalaposabb magyarországi szakíráásokat (Hoffmann István, Mező András, Tóth Valéria stb. kutatásait). Az erdélyi helynévkutatás legújabb eredményeit is ismerteti Csomortáni Magdolna kitekintései, összefoglalói (*Erdélyi magyar helynévkutatókunk jelene, Névgyűjtés és feldolgozás Erdélyben*)

nyomán: a Szabó T. Attila körül kiépült névtani iskola reprezentánsait említi (Benkő Loránd, Murádin László, Hints Miklós, Tibád Levente, Csomortáni Magdolna stb.), valamint legismertebb, korszakalkotónak számító névrendszertani tanulmányaikat, köteteket.

A harmadik, egyben utolsó nagyfejezet tartalmazza a szerző saját bejáratú, nyelvöldrajzi kutatásait az ETH adatanyaga alapján, illetve mindegyik nyelvi jelenség tanulmányozására, a különböző megnyilvánulási formák összevetésére térképlapokat prezentál (a térképek a tágan értelmezett Erdélyt jelenítik meg), amelyekre kivetíti a különböző névalakokat.

Elsőként a hangtani jelenségeket vizsgálja a helynevekben: az ő-zést (megállapítja, hogy a legtöbb ezen tendenciát mutató adat Udvarhelyszék anyagából kerül elő – pl. *Pörhög* (1931, EHA 6.) –, de találni csíki, háromszéki, valamint belső-erdélyi adatokat is elvéve), a mezőségi e-zést (hangsúlytalan helyzetben az ő helyén az e hangot találjuk: pl. *In fátze lá Búdeskut* EHA 10.); az adatok nagy számát figyelembe véve külön foglalkozik az *irtás* ~ *orotás* alakváltozataival, párhuzamba állítva az EHA adatait a MNyA e jelenséget érintő gyűjtéseivel. Erdélyben csupán Székelyföldön találni a mély hangrendű formát, de ott meglehetősen sűrűn, a teljes Kárpát-medence magyarlakta területeit vizsgálva viszont, déli és palóc nyelvjárási régiókban is találkozni ezzel a formával gyakorta. A szerző ezen terület vizsgálatakor egyetért Benkő Loránnal, ő is bizonyítékát látja ebben a két népcsoport közti egykori szoros érintkezésnek. Ugyanígy vizsgálja Bárbh a *bükk* ~ *bikk* hangrendi variációit Erdély térségében, a *lyuk* ~ *lik* ~ *juk* változatait, valamint a *bodza* tájnyelvi változatait (az EHA szókincsében ezek a találatok rendszeres előfordulásúak, így vizsgálatuk igencsak indokolt). A következő alfejezet kimondottan a földrajzi köznevek, valamint a névalkotó közszavak típusait, előfordulási arányát veszi számba, de ezt megelőzően beavatja az olvasót a tulajdonképpeni földrajzi köznévfogalma definiálásának képlékenységébe, arra vonatkozóan, hogy mit tekinthetünk névalkotó elemnek, névrésznek

vagy -formánsnak, és mi csupán járulékos tartozéka a névnek. A Szabó T. Attila gyűjtötte helynévkincset szerzőnk a nagy elődök földrajzínv-kategorizációi alapján osztályozta, és szemantikai vonatkozásait figyelembe véve csoportosította őket. Kázmér Miklós, Hoffmann István, valamint Kálnási Árpád egyéni kutatói látásmódot tükröző helyfajtarendszerét áttanulmányozva, módszereiket adaptálva, illetve helyenként átértelmezve, szem előtt tartva a sajátos világlátást tükröző, erdélyi történeti helynévanyagot, valamint az adatmennyiség korlátait, megalkotta a saját helynévcsoportjait, melyek a következők: 1. bemélyedést jelölő térszinformanevek, 2. kiemelkedést jelölő térszinformanevek, 3. egyéb térszinformanevek, 4. erdő- és fanevek, 5. irtásnevek, 6. gazdálkodásra utaló szavak, 7. vízrajzi köznevek.

A toponimákat gyakorisági vizsgálatnak veti alá, így állít fel statisztikákat, melyekből kiderül, melyik név a legelterjedtebb használatú (pl. a bemélyedést jelölő térszinformanevek közül a *völgy* a legsűrűbben előforduló, és a *gátlás* a legritkább), valamint összeveti a székely-nem székely, dél-erdélyi – észak-erdélyi régiókat, a lexikai különbözőségekre és hasonlóságokra koncentrálna. A nyelvjáráskutatóknak, nyelvtörténettel foglalkozóknak igazi kincsébánya az EHA, hiszen olyan archaizmusokra, tájszókra bukkanni benne, amelyeket a mai nyelvjárások már nélkülöznek, és már csak egyes helynevekben élnek (pl. *áj, üver, debren ~ dobra, vápa, lok, aszó* stb.).

A harmadik alfejezet a névtípusok földrajzi vizsgálatára összpontosít, ezen belül településnév-típusokat, birtokos jelzős szerkezetű neveket, valamint határozós szerkezetű neveket gyűjt össze az adattárból a szerző, és részletes elemzésükből, illetve más történeti, összefoglaló jellegű helységnév-tárakkal (V[istai]. András János: *Tekintő. Erdélyi helynévkönyv* I–III, Szabó M. Attila: *Erdély, Bánság és Partium történeti és közigazgatási helységnév-tára*) való összevetésükből kirajzolódik Erdély benépesedésének lehetséges „forgatókönyve”, az ún. erdélyiségek a névkeletkezésben és -használatban. Ilyen pl. a törzsnévi eredetű helységnevek hiánya

Erdélyben, amely alapján Benkő feltételezi, hogy a 11. századig szűkebb hazánk még nem népesült be. Ezzel szemben nagy számban találunk pusztaszemélynévi, illetve -d képzős toponimákat Belső-Erdélyben, valamint patrocíniumi településneveket egész Erdély területén (Székelyföldön is sűrű előfordulású). A *-falva, -laka, -háza, -telke* stb. utótagos helynevek előfordulási sűrűsége tájegységenként változik: pl. a *-falva* összetételűekkel nagyrészt Székelyföldön találkozni. A nyelvészeknek-történészeknek erre is van elmélete: a magyar nyelvterület legkeletibb vidékét később foglalják el a lakók, mint Belső-Erdélyt, és akkor már a településnevek létrejöttében az archaikusabb pusztaszemélynevek, illetve a *-d* valódi helynévképző nem játszik szerepet.

A birtokos jelzős szerkezetű toponimák esetében Bárh megállapítja, hogy az erdélyi névanyagban ezek felülreprezentáltak, főként Székelyföld területén, ezért jellegzetesen székely névadó szokásként is értékelhetjük (bár természetesen a teljes magyar nyelvterületről adatolhatók, főként az ómagyar kori névanyagban). Az effajta névleletek feltűnő sokaságán, a szerkezet ismétlődésének motiváltságán is elgondolkodik a szerző, próbálja felfejteni ennek társadalmi-néplelektani, valamint a sajátos domborzat meghatározta okait. Ezen névtípus boncolgatásakor fontos tényező lehet még a valódi szemantikai tartalom, amelyet kifejez, hiszen sok esetben nem igazi birtokviszonyt takar. A határozós szerkezetű nevek kutatásának dilemmáit már érintette a szerző a kötet első felében: ezek esetében merülnek fel leginkább kétségek a „névség”-et illetően, főként, hogy az ETH-ban a legnagyobb arányú a jelenléte ezen névtípusnak, más helynévtárakhoz viszonyítva, és ez gyanakvásra adhat okot: nem csak egyfajta körülírással van-e dolga a nyelvésznek (ilyen névalakulatok pl. az *X-re menő/hágó/járó-félék*)? Egy másik elbizonytalanító tényező még, hogy a jelenkori helynévgyűjtesekben már nagyon szórványos felbukkanásúak ezek a szerkezetek, ezért a szerző véleménye is az, hogy körültekintően kell eljárni ezen adatok besorolásakor.

A konklúzióban Bárh újra nyomatékosítja, mennyiben megkönnyítették, gördülékenyebbé tették munkáját az informatika nyújtotta lehetőségek, milyen hatalmas adatkollekción tudott tájékozódni ezáltal, illetve a névleletek térképre vetítése, csoportosítása is sziszifuszi munka lett volna a megfelelő fejlesztések hiányában. Ami az elemzés mikéntjét illeti, röviden még egyszer összefoglalja a tájékozási pontokat, amelyek mentén haladt, illetve utal a névföldrajzi vizsgálatok lehetőségeire és korlátaira is. Nagyon fontosnak tartja, hogy a történeti adatok feltárása olyan tanulságokat hozhatott, melyek nyomán pl. Székelyföld

névadó mintázatait hitelt érdemlően elkülöníthette más erdélyi tájegységekeitől.

Véleményem szerint dolgozata alapos szakirodalmi tájékozottságról, lényeglátásról tanúskodik; módszertani alapvetése világos, alaposan megindokolt; felépítése logikus, követhető, érthető; nem utolsósorban pedig jelentősen bővítheti ismereteinket az erdélyi névalkotás hagyományairól. A hasonló szakterületen kutatók haszonnal forgathatják, joggal inspirálódhatnak belőle.

András Zselyke

A politikai változások és kulturális különbségek hatása a nyelvre

Susan Gal: A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok.

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara, Nyitra, 2018. 352 old.

Susan Gal *A nyelv politikája. Nyelvi antropológiai tanulmányok* című tanulmánykötete 2018-ban jelent meg a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara gondozásában Nyitrán. A kötet szerkesztői, Vančo Ildikó és Kozmács István abban látják a kötet fontosságát, hogy jelen munka rálátást biztosít a kutató 40 éves munkásságára. A kötetben olvasható 13 tanulmány között a legkorábbi 1978-ban, a legfrissebb pedig 2016-ban jelent meg. A tanulmányokat Bács Ödny Ágnes, Balogh Erzsébet, Barát Erzsébet, Hegedűs Orsolya, Horváth Péter, Horváth Veronika, Kozmács István, Kulcsár Szabó Enikő, Madarász Eszter, Petykó Márton, Vančo Ildikó fordította.

Susan Gal magyar származású amerikai nyelvész, antropológus, aki az 1956-os forradalom után hétéves korában családjával együtt az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. A New York-i Columbia Egyetemen 1970-ben egyetemi diplomát szerez pszichológiából és antropológiából. Magiszteri, majd 1976-ban PhD fokozatot kap a Berkeley-i Kaliforniai Egyetemen antropológiából,

nyelvészeti specializációval. Első egyetemi állása a New Brunswick-i Rutgers Egyetemen volt, majd 1994-től a Chicagói Egyetem antropológia- és nyelvészprofesszora. Az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottsága javaslatára 2016 májusában Arany János Életműdíjjal tüntették ki, hiszen magyar vonatkozású publikációival jelentős mértékben hozzájárul a magyar nyelvi és társadalmi kérdések külföldi bemutatásához.

A jelen tanulmánykötet három korpuszból áll: Nyelvi antropológiai elmélet, Tanulmányok a nyelvi variáció területéről (a Kárpát-medencében), A politika szemiotikája. Mindhárom korpusz változó számú tanulmányt foglal magába. Ezek az írások nem az időrendiség kritériumát követik, hanem a fejezetcímekben meghatározott irányvonalat.

Írásaiban Susan Gal a hatalom és nyelv kapcsolatát vizsgálja, illetve azt, hogy mi a nyelv szerepe a társadalmi, gazdasági, politikai folyamatokban, hogyan alakítják a mindennapi szokások, előfeltevések a nyelvhasználatot. Évtizedek óta figyelemmel kíséri a magyarországi helyzeteket, a történelem és a politikai

viszonyok alakulását, illetve ezek nyelvre gyakorolt hatását. A jelen kötetben közreadott kutatásai főleg két magyar-, illetve németlakta településre terjednek ki. A dél-magyarországi Bóly/Bohl német ajkú lakosainak nyelvről való gondolkodását, illetve a mai Ausztriához tartozó Felsőőr/Oberwart magyar ajkú népességének kódváltását vizsgálja, az 1980-as, 90-es évek elején. Vizsgálatának egyik tárgya a II. világháború utáni nyelvhasználati habitusok feltérképezése. Felismeri azt, hogy a felsőöri nyelvhasználatban megjelenő különbségek az életkörülményekkel is összefüggésben voltak. A beszélők társadalmi helyzetének eltérése nagyban befolyásolja a magyar vagy a német nyelv használatának elsőségét. Három tanulmányában is rávilágít arra, hogy a magyar nyelvnek ezen a településen egyfajta degradálódása követhető nyomon, hiszen legfeljebb az idősebb generáció használja családon belül. A státust kereső réteg a német nyelvet részesíti előnyben, hiszen ahogy a helyi mondás is tartja: „Magyarral csak Hegyeshalomig lehet menni.”

Fő kutatási szakterülete a nyelvészeti antropológia, ezen belül a nyelv politikai gazdaságtana, a társadalmi nem kérdése, a nyelvi ideológia, a nyelvi nacionalizmus, a szemiotikai folyamatok vizsgálata. Jelentős számú írása látott napvilágot ezekben a témakörökben. A legtöbbet idézett írása a *Language Shift*, melyet 1979-ben adott közre, s amely még mindig nincs magyarra fordítva. Készülőben van a *Language. Gender and Power: New Developments* című munkája. Susan Gal jelen tanulmányai kiemelik a szerző társadalmi problémák, politikai változások, kulturális különbségek iránti érzékenységét, ezek alapos feldolgozását, dokumentálást.

A jelen kötet első fejezetében többek között Charles S. Peirce nyelvészeti antropológiájának következményeiről, a jelekkel és az indexikalitással kapcsolatos fogalmairól tárgyal. Továbbá a standardizáció és a térbeliség kapcsolatáról értekezik, kiemelve, hogy a térszemlélet mindig valamilyen elképzelt vagy tényleges fizikai pontból, illetve társas nézőpontból konstruálódik meg. A helyi és a standard nyelv közötti eltérések kapcsán megállapítja, hogy a helyi nyelv soha nem elszigetelt vagy önmagában álló, hanem azáltal jön létre, hogy egy kulturálisan felfogott

középponthez viszonyítják. Hosszasan értekezik azokról az ellentmondásokról, melyeket a standard állít a nem az elithez tartozó beszélők elé (lásd a migránsok, kisebbségek helyzete), illetve a standard ideológiájának az elitre gyakorolt hatásairól, különösen azokra, akik a politikai kommunikációt gyakorolják. Következtetésként megállapítja: az ellentmondások bemutatják, hogy milyen hatékonyan kelt feszültséget a beszélők számára az ideológia. További két példával mutatja be, hogy a beszélők a nyelvi formákról szerzett érzékszervi tapasztalataikat hogyan azonosítják, illetve ezek hogyan válnak hasznossá a társadalmi projektben. Nem utolsósorban megismerhetjük a szociolingvisztikai differenciálódás új felfogását, mely három folyamatot határoz meg: az ikonicitást, a rematizációt és a minőségjelet.

A második fejezet a nyelvi ideológiák sokszínűségét, a kódváltás és öntudat kapcsolatát vizsgálja az európai periférián, emellett a nyelvi változásokat és a nemi szerepek helyzetét kétnyelvű közösségekben. A nyelvcsere és ennek folyamatát tanulmányozza felsőöri példákon keresztül, kihangsúlyozva, hogy a magyar nyelv használatának térvesztése a német nyelv tekintélynyerésében érhető tetten. Ellenpéldaként a romániai német–román nyelvcsere hozza, ahol a folyamat nem presztizskérdésben gyökerezik. A külső társadalmi és gazdaságpolitikai tényezők mellett a belső feltételeket is tárgyalja, az emberek mentalitását, a nyelvhez tapadó értékrendszerüket.

A harmadik fejezet első tanulmánya Bartók Béla újratemetését elemzi, górcső alá véve a magyar sajtó korabeli írásait, ugyanakkor felteszi azt a kérdést is, hogy mit mondanak róla a magyarok, illetve milyen szélesebb politikai összefüggés része volt. A szerző az eseményt specifikus történelmi mozzanatként értelmezi, megvizsgálva azt a retorikát, amely a temetést megkonstruálta, illetve azokat az eljárásokat, amelyek a mítoszt arra használták, hogy Bartókot nemzeti hősként mutassák be. Továbbá a köz és a magán közti distinkció szemiotikájáról értekezik, megállapítva, hogy a megkülönböztetés referenciális tartalma mindig a használat kontextusától függ. A nőkről szóló beszédmód kapcsán azt vizsgálja, hogy a szövegek miként (re)kontextualizálódnak különböző politikai

és kulturális kontextusokban. Utolsó tanulmányában a nyelvről megalkotott alternatív felfogások bemutatására vállalkozik.

A kötetet Susan Gal angol, majd magyar nyelvű előszava indítja, melyben kijelöli tanulmányainak irányvonalát, érdeklődési területeit. Mindegyik tanulmány után részletes bibliográfia található az éppen aktuális könyvészeti anyagból. A tanulmánykötetet Kontra Miklós Susan Gallal készített interjúja és Utószava zárja. Az interjú 2014 szeptemberében készült Nyitrán, a 18. Élőnyelvi Konferenciát követően. Az interjú kérdései között szerepel a felsőöri nyelvcsere is, első nagy jelentőségű írásának dokumentációja. Susan Gal ennek kapcsán állapította meg, hogy az ehhez hasonló kutatások során elsődleges vizsgálódási pontként az adott közösség politikai helyzetének felmérését kell kitűzni, majd ezt követően lehet értelmezni a nyelvcserét.

A nyelvészeti antropológia kutatási területe szerteágazó. Beletartozik a nyelvhasználat, a nyelvváltozatok, különösen a nem hatalmi helyzetben lévők gondolkodási formáinak elemzése, a kulturális hagyományok, minták és hiedelmek viszonyának tanulmányozása. Ugyanakkor hatókörébe tartoznak a nyelvi univerzálák és unikumok, valamint a nyelvi centrum és periféria kérdésköre, a nyelvi konfliktusok, a különböző nyelvi funkciók közösségi reprezentációja is. Susan Gal munkássága és kutatásai az Edward Sapir, Dell Hymes által képviselt irányvonalat követik. Hasonló kutatási eredménnyel rendelkező magyar szerzők: Balázs Géza, Takács Szilvia, Kontra Miklós (Magyarország), illetve Péntek János, Kádár Edit és Németh Boglárka (Erdély).

Tóth Mária Orsolya

EGYESÜLETI KÖZLEMÉNYEK

Az Év Könyve 2018

16 kötetet kellett számba vennie a felkért bizottsági tagoknak (Kása Zoltán, Sipos Gábor, Szabó Á. Töhötöm), korántsem volt könnyű dolguk. Nem okozott meglepetést a kiadványok műfaji változatossága, ezt az utóbbi években már megszoktuk, az EME régóta olyan tudományos könyvkiadóként (is) működik, amely nem csupán a saját körében született munkák megjelenítésére vállalkozik.

Hosszú töprengés után, a könyveket újra és újra kézbe véve körvonalazódtak azok a szükségképpen szubjektív szempontok, amelyek alapján döntésre juthatott a bizottság. Már az elején leszögeztük, hogy egyetlen kötet kiemelése helyett hármat javasolunk e kitüntető címre, így némiképp tükrözhető az említett műfaji változatosság.

Kétségtől igen fontosak a nyomtatásban közreadott doktori értekezések, kiadónknak már régi gyakorlata ezek közreadása, a tavaly három fiatal szerző, György V. Imola, Vulkán Vera Tünde és Zsoldos Ildikó tisztelte meg kiadónkat a kéziratával, azonban úgy véltük, más jellegű kiadványok lennének érdemesek a kitüntetésre. Ugyanerre a megegyezésre jutottunk a rengeteg szerkesztői munkát is magukba foglaló konferenciakötetek esetében is (Aranka György konferencia – Biró Annamária, Egyed Emese, Kolozsvár 700 konferenciakötet Lupescu Makó Mária főszerkesztésében).

Hasonlóképpen méltánylást érdemelnek Wilhelm Sándor biológiai kiadványai vagy Jancsó Árpád vasúttörténeti kismonográfiái, ezeket azonban együtt volna érdemes díjban részesíteni. Gyéresi Árpád tudománytörténeti jelentőségű, a marosvásárhelyi magyar nyelvű gyógyszerészképzés történetét összefoglaló monográfiáját sokat fogják forgatni és sokszor idézik majd a következőkben. Kelemen Lajos jelenleg hozzáférhető Naplóit két vaskos kötetben adta közre Sas Péter, a tavaly megjelent II. kötet rengeteg érdekes adalékot nyújt a két világháború közötti kolozsvári tudományos és irodalmi élet vonatkozásában.

Az Év Könyve 2018 címre javasolt kötetek, véleményünk vagy inkább szubjektív megérzésünk szerint teljesen megfelelnek az EME kiadói programjának, egyikük a Kutatóintézet keretében készült, másikuk kiadandó kéziratként került hozzánk, a harmadik pedig egy több évtizedes tudományos kutatás méltó lezárása. Következzék a kiadványok rövid méltatása a szerzők ábécérendjében.

Bogdándi Zsolt: *A kolozsmonostori konvent fejedelemség kori jegyzőkönyvei* I. 1326–1590. ETA X.1.

E kiadvány a Jakó Zsigmond-féle forráskiadási és regesztázási elveket követve három – 1575 után vezetett – hiteleshelyi protocollum teljes anyagát, illetve a 17. század végéig fennmaradt

jegyzőkönyvek 1590. december 31-e előtti bejegyzéseinek magyar nyelvű kivonatait tartalmazza, szám szerint 867 darab regesztával gazdagítja Erdély kora újkori történetét. A bejegyzések zöme a hiteleshely törzsterületére: Kolozs, Torda és Doboka vármegyékre vonatkozik, kiemelendő viszont a Kolozsvárral kapcsolatos bejegyzések magas száma (Kolozsvár történetére tehát különösen gazdag anyagot tartalmaz). Megemlítendő, hogy Bogdándi több bejegyzést teljes szöveggel közölt részint, mert azokat – bizonyos szempontokból – jelentőseknek vélte, részint, mert egyes bejegyzés-típusok, mint például az osztálylevelek, különféle összeírások és leltárak szétfeszítik a regesztának mint forráskiadási műfajnak a kereteit, és kivonatolásukkal a kutatás számára fontos adatok veszhetnek volna el. Pontosan ezért a történészek mellett a nyelvtörténészek is haszonnal forgathatják a kiadványt, amely a kora újkori erdélyi kutatások megkerülhetetlen munkaeszköze lesz.

Hermann Gusztáv Mihály, Orbán Zsolt: *Csillagösvény és göröngyös út. Mítosz és történelem a székelység tudatában.*

A telitalálatnak bizonyuló főcím mellett az alcím közelíti meg a kötet témáját, a székely eredetudat történelmi változásait és jele helyzetét kívánták összefoglalni a szerzők. Alapos elméleti bevezetés után sorra veszik a székelység múltképeinek forrásait a középkori krónikáktól (Anonymus, Kézai Simon) kezdve a reneszánsz szerzőkön át a 18. századi tankönyvekig. *Tudósok és szemfényvesztők* beszédes alcím alatt olvashatjuk a nevezetes Csiki székely krónika szövegét a megfelelő kritikai apparátussal Nagy Géza tollából, de nem hiányzik a kevésbé ismert Kázi Lajos-féle krónika sem, amely állítólag 1250-ben született volna. Áttekintik a szerzők a hun mítosznak a szépirodalmi megjelenését is Dózsa Dánieltől Jókai Mórig és természetesen Elek apó meséi meg a nemzedékek történelmi tudatát meghatározó történelemkönyve is elemzésre kerül. Kiemelendő érdeme a kötetnek a székelyek hun származása tükröződésének számbavétele a legkülönbözőbb megjelenési formákban: országgyűlési beszédek, megyegyűlési szónoklatok stb. a 19–20 század folyamán. A könyvet egy 2012-ben készült kérdőíves felmérés zárja le, amely a székely eredetudat mai állapotát vizsgálta reprezentatívnak tekinthető minta alapján.

Péntek János (szerk.): *A moldvai magyar tájnyelv szótára.* (1.1–1.2–2. kötet)

A moldvai magyar tájnyelv szókincsének összegyűjtésén az elmúlt több mint száz évben nyelvészek és néprajzkutatók sokasága dolgozott. Az általuk feljegyzett lexikológiai anyagból Péntek János professzornak 15 éves munkával sikerült megszerkesztenie egy két részből (moldvai magyar–közmagyar, illetve a fordított közmagyar–moldvai magyar) álló három kötetes dialektológiai szótárt. Munkájának nagy érdeme, hogy benne a szerkesztő megtalálta és gyakorlatban is alkalmazta a rendelkezésre álló nyelvi anyag közzétételének adekvát és minden tekintetben szakszerű rendszerét. A kézikönyv fényképekkel és rajzokkal gazdagon illusztrált második része egyszersmind a moldvai csángó népi kultúra fogalomtára is. A kiadvány megjelenése a magyar nyelv- és néprajztudomány történetének nagyobb időtávlatában is jelentős esemény.

Dr. Vincze Mária Magdolna egyetemi tanár laudációja az EME tiszteleti tagjává választásának alkalmával

Nagy örömmre szolgál, hogy a IV. Jog-, Közgazdaság-, és Társadalomtudományi Szakosztály nevében immár másodikkal javasolhatok tiszteleti tagot az EME számára. Ezt a laudációt Balla Emesével, a szakosztály alelnökével közösen írtuk, hiszen Vincze Mária mindkettőnk életében hasonlóan fontos szerepet játszott: ő a Tanárnő, aki doktori dolgozatunkat irányította, bevezetett a tudományos kutatás rejtelmeibe, és támogatta első lépéseinket az egyetemi oktatói pálya rögös útján, és az is, hogy ma mindketten itt vagyunk, nagymértékben neki köszönhető.

Vincze Mária 1965-ben matematika-fizika tanári, majd 1970-ben közgazdász diplomát szerzett a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen. A közgazdaságtudományok doktora címet 1977-ben a bukaresti Közgazdasági Akadémián megvédett dolgozatával nyerte el. 2000-től a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja.

1965–1977 között a kolozsvári Agronómiai Intézetben dolgozott matematikusi beosztásban, 1977-től 2012-es nyugdíjazásáig pedig a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Közgazdaság- és Gazdálkodástudományi Karán tanított, végigjárva az egyetemi oktatói karrier lépcsőfokait adjunktustól a doktorátusvezető egyetemi tanárig.

Szakterületei az agrár-közgazdaságtan, agrárpolitika, vidékfejlesztés, régiókutatás és az európai integráció gazdaságtana. Főbb kutatási témái a matematikai modellek alkalmazása a közgazdaságtanban, illetve az európai regionális és vidékfejlesztési programok alkalmazásának problémái. Hat könyvet publikált egyedüli szerzőként, ötöt társszerzőkkel és közel kétszáz szaktanulmánya jelent meg román és külföldi szakfolyóiratokban, valamint gyűjteményes és konferenciakötetekben.

Számos nemzetközi kutatási projektnek ő volt a romániai vezetője. A tapasztaltabb szakemberek mellett mindig figyelt arra, hogy kezdő, fiatal kutatókat is bevonjon ezekbe a projektekbe, így nekünk is volt szerencsénk részt venni több nemzetközi kutatásban.

Elévülhetetlen érdeme, hogy 2000-ben beindította a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen a magyar nyelvű közgazdászképzést, legyőzve az akkori vezetőség ellenállását és felülkerekedett azon a valós problémán, hogy abban az időben alig akadt doktori fokozattal rendelkező magyar közgazdász Erdélyben, aki oktassa a magyar nyelven beinduló négy szakirány diákjait. A magyar tagozatot dékánhelyettesként 2007-ig vezette, és nagy szerepe volt abban, hogy ez alatt a hét év alatt nagyjából összeállt a ma is működő magyar oktatói csapat.

2004-ben a Pécsi Tudományegyetem, 2014-ben pedig a Budapesti Corvinus Egyetem avatta tiszteletbeli doktorává, a „doctor honoris causa” cím odaítélésével ismerve el a professzoraszony kiemelkedő oktatói és kutatói munkásságát, valamint a kolozsvári magyar nyelvű közgazdászképzés újraindítása és működtetése érdekében kifejtett fáradhatatlan tevékenységét.

Oktatói és kutató tevékenysége mellett aktív közéleti és tudomány népszerűsítő szerepet is vállalt. A Romániai Magyar Közgazdász Társaság munkáját a kezdeti években vezetői beosztásban, majd rendezvények rendszeres előadójaként és a Közgazdász Fórum szakfolyóirat szerkesztőbizottságának tagjaként segítette.

1990-ben alapító tagja az újrainduló Erdélyi Múzeum-Egyesületnek, 2003–2009 között választmányi tag, 2010–2017 között pedig a IV. Jog-, Közgazdaság-, és Társadalomtudományi Szakosztály elnöke volt. Őszintén hitt az EME-ben, és soha nem fáradt bele népszerűsítésébe a diákok körében. A szakosztályi előadásokra rendszeresen elhívta a diákjait, és nemcsak a hallgatóság, hanem az előadók sorát is fiatalokkal gyarapította. Emlékezetes esemény marad az, amikor egy egyetemi évnnyitón tartott lelkesítő előadása után az elsőévesek szinte teljes évfolyama beiratkozott az EME-be. Tevékenysége elismeréseképpen a 2017-es Közgyűlésen Gr. Mikó Imre emléklappal tüntették ki.

Vincze Mária számára a MUNKA maga az ÉLET. Lételeme a tevékenység, szenvedélye az örökös munka, életformája a „nincs megállás”. Kutatásaiban kitartó, állandóan újat kereső, ezt könnyedén felfedező és alkalmazó. Szorgalmas tudós. Munkabírása példaértékű. A szakma fiataljainak pártfogója, pályánk segítője, követője. Több évtizedes kutatói és oktatói pályája során mindig céltudatosan dolgozott, a körülötte levő fiatalokat pedig folytonosan arra biztatta, hogy igyekezzenek eljutni a kezdetektől a beteljesülésig, Ady Endre szavaival: az Értől az Óceánig. Azt közvetítette a fiatalok felé, hogy erős akarattal minden legyőzhető. Nem szabad, nem kell megtorpanni semmiféle akadály előtt, hanem előre kell tekinteni a jövőbe és a cél érdekében becsületesen dolgozni minden változást hozó környezeti, társadalmi körülmények között.

A Tanárnő számára mindig akadt tennivaló, elintézni való. S ha véletlenül nem akadt, akkor szenvedélyesen kereste. Nyugdíjba vonulása után is aktív maradt. Egy munkahelyről ugyan nyugdíjba lehet menni, de a létet meghatározó kereső, kutató szenvedély nem nyugszik. Most a munka mellett szabadabban utazhat, de ezt is az örökös kutatás, felfedezés jegyében teszi. Új dolgok keresése új ismereteket hoz magával. Új világot látni, talán egy kicsit megpihenve megtapasztalni, megcsodálni mindazt, amit a lét, a tudat, a gondolkodás minden percét betöltő kutatómunka közepette nem engedhetett meg magának. Köszönjük áldozatos munkáját, biztatását, és jó egészséget kívánunk további tartalmas életéhez.

Kérem a Közgyűlést, hogy az Alapszabályzat értelmében erősítse meg a szakosztályi és választmányi döntést, és fogadja tiszteleti tagjává Dr. Vincze Mária Magdolnát.

Kolozsvár, 2019. április 5.

Balla Emese és Kerekes Kinga

Contents

Vilmos Voigt: What is the „second” folklore of Europe?	1
Szilárd Biernaczky: The Poetry of Africa’s „Wild Peoples”. A History of a Philological Discovery and Investigation. Malgasy Songs in Döbrentei Gábor’s Magazine (Erdélyi Muzéum, 1815)	13
Anna Szakál: „Do I Know Tiboldi? Who Doesn’t Know Here in Szeklerland Our Good Old Uncle, Our Dear Storyteller!” The Excellent Teacher, the Famous Occasional Poet and Diligent Collector Tiboldi István	28
[János Egyed]: Mythical Data about Kóbor from 1944	82
Péter Halász: The Ritual Role of the “Flower Stick” in the Wedding Traditions of the Moldavian Hungarians	91
Győző Zsigmond: St. George’s Day in Boteni, a Village on the Transylvanian Plains, in the Twentieth Century	101
Melinda Székely: Love Magic in Feketelak/Lacu	108
Mária Orsolya Tóth: The Formation of Ethnic and Sacral Spaces in Luduş-Roşiori/Andrássytelep	116
Orsolya Dimény-Haszmann: A History of the Cseh Tibor Memorial Library. Building its Repository, Dedications, Network of Connections	127
József Gagy: Use of Electricity on the Countryside The Case of an Electricity Bill Collector	140
Orsolya Tatai: The Hungarian Medical Education in Târgu Mureş as Cultural Heritage	151

Review

Ildikó Kriza: A Milestone in the Research of Historical Legends	160
Ferenc Pozsony: A Synthesis of Hungarian Historical Legends	164
Éva Luka: Symbolic Messages of Three Spring Games	168
Erika Tekei: New Mysteries in Ballad Research	172
Erika Tekei: New Publications of Folk Poetry at the Kreatív Kiadó/Edition	175
Molnár Eszter: Endless Story	178
Orsolya Dimény-Haszmann: Part in the Whole, the Whole as a Part	183
Noémi Kicsi: Owning the Local Past in Shapes of Narrative Memory	186
Emese Virginás-Tar: Processes, Texts, Events and Permutations of These	188
István Máté: On the Road Towards Understanding	191
Mária Tóth Orsolya: Bernády György in the Local History of Târgu Mureş/Marosvásárhely	195
Ákos Nagy: What’s the Countryside Like and How Does It Change Nowadays	197
Orsolya Tatai: The History of the Institution that is Adapted to the Political Environment	199
Iringó Tóth Gödri: About the Changing Present. Ready-made Thoughts about Heritage, Culture and Minority Relations	201
András A. Gergely: The Country’s Field Researcher Classics. The Correct Peasants at Átány and its Effects on Social History	205
Beáta Gatti: Autochthonousness/Statelessness	208

Péter Halász: Csángó (Moldavian Hungarian) Autobiographies	211
Pál Géza Balogh: Sheperds and Cellphones	214
Pál Géza Balogh: A Biography in Studies	215
András A. Gergely: Myth Upon Myth	218
Judit Farkas: Cantines, Food Bloggers and Grandmas on Diet	220
Zoltán Gergely: On the Research of Szekler Folk Music and Folk Dance.....	222
Melinda Székely: Where the „House of Dance” Movement is Heading.....	224
Beáta Molnár: The Coolness of a Museum.....	226
András A. Gergely: Ritual Object, Visible Inventory, Inheritance	228
Zsolt Nagy: The Spirit, (False) Science and Morals of the Middle Ages, or a History of the Evolution of Medical Science	231
Zsolt Nagy: „Once Upon a Traveller...” – an Exciting Biography and Snapshot of the Age in Excellent Hungarian Translation	234
Mária Szikszai: Sovyet Icon Researchers at the Beginning of the 20th Century	238
Dóra Czégényi: „Travels are great Teachers.” An Unusual Invitation to Adventures in Texts	241
Zselyke András: The Testimony of Names	243
Mária Orsolya Tóth: The Effect of Political Changes and Cultural Differences on Language	248

Society Communications

The Book of Year 2018	251
Laudation of dr. Mária Magdolna Vincze on the Occasion of Her Election as Honorary Member of the TMS	253

Cuprins

Voigt Vilmos: Al doilea folclor al Europei?.....	1
Biernaczky Szilárd: Poezia „popoarelor sălbatice” din Africa. Istoria unei descoperiri și a unei investigații filologice a surselor. Cântece malgașe în revista lui Döbrentei Gábor (Erdélyi Muzéum, 1815)	13
Szakál Anna: Un dascăl excelent, autor apreciat al unor poezii ocazionale și culegător silitor al folclorului secuiesc, Tiboldi István	28
[Egyed János]: Însemnări din 1944 despre credințele și superstițiile din satul făgărășan Cobor	82
Halász Péter: Rolul ritual al „nuielii împodobite” în obiceiurile de nuntă la maghiarii din Moldova	91
Zsigmond Győző: Ziua de Sfântu Gheorghe în secolul 20 la Boteni, sat din Câmpia Transilvaniei	101
Székely Melinda: Vrajile de dragoste în Lacu	108
Tóth Mária Orsolya: Formarea spațiului etnic și sacral în colonia Luduș-Roșiori	116
Dimény-Haszmann Orsolya: Istoria Bibliotecii memoriale „Cseh Tibor” din Cernat. Constituirea fondurilor,, dedicații, rețeaua de relații	127
Gagy József: Folosirea electricității în mediul rural. Cazul unui cititor-încasator	140
Tatai Orsolya: Învățământul medical și farmaceutic în limba maghiară la Târgu Mureș în contextul patrimoniului cultural.....	151

Recenzii

Kriza Ildikó: Un miliar al cercetării baladei istorice	160
Pozsony Ferenc: Sinteza legendelor istorice maghiare.....	164
Luka Éva: Mesaje simbolice ale unor jocuri de primăvară.....	168
Tekei Erika: Enigme recente în cercetarea baladei populare	172
Tekei Erika: Noi ediții folclorice publicate de Editura Kreativ din Târgu Mureș	175
Molnár Eszter: O istorie infinită	178
Dimény-Haszmann Orsolya: Parte în întreg, întregul ca parte	183
Kicsi Noémi: Însușirea trecutului local în formele memoriei narative.....	186
Virginás-Tar Emese: Procese, texte, evenimente și permutațiile acestora	188
Máté István: În drum spre înțelegere	191
Tóth Mária Orsolya: Bernády György în istoria locală a orașului Târgu Mureș	195
Nagy Ákos: Cum e și cum se dezvoltă în prezent provincia	197
Tatai Orsolya: Istoria unui institut orientat spre mediul politic	199
Tóth Gödri Iringó: Despre prezentul schimbător. Gânduri actuale despre moștenire, cultură și relații minoritare.....	201
A. Gergely András: Clasicii maghiari ai investigațiilor pe teren. Cercetările în comuna Átány, duse de Fél Edit și Hofer Tamás și efectul acestora în istoria socială.....	205
Gatti Beáta: Autohtoni/apatrizi	208
Halász Péter: Autobiografii ceangăești	211

Balogh Pál Géza: Ciobani cu telefoane celulare.....	214
Balogh Pál Géza: Cariera unui om de știință inclusă în studii.....	215
A. Gergely András: Mituri, unul peste altul.....	218
Farkas Judit: Cantine, gastrobloggeri și buniciuțe care fac cură de slăbire	220
Gergely Zoltán: Despre cercetarea muzicii și dansului popular secuiesc	222
Székely Melinda: În ce direcție se îndreaptă mișcarea „Casa dansului”	224
Molnár Beáta: Iscusința unui muzeu.....	226
A. Gergely András: Obiect ritual, inventar vizibil, patrimonizare.....	228
Nagy Zsolt: Spiritul evului mediu, știința (falsă) și etica acestuia sau o istorie a evoluției științei medicale	231
Nagy Zsolt: „A fost odată un mare călător...” Biografia palpitantă și evocarea epocii lui Alexander Humboldt, într-o traducere maghiară excelentă	234
Szükszai Mária: Cercetători de icoane sovietici la începutul secolului 20	238
Czégényi Dóra: Invitație la aventuri prin texte.....	241
András Zselyke: Mărturia toponimelor.....	243
Tóth Mária Orsolya: Influența asupra limbii a schimbărilor politice și a diferențelor culturale	248

Comunicări ale Societății

Cartea anului 2018	251
Laudația profesorului universitar dr. Vincze Mária Magdolna cu ocazia alegerii domniai sale ca membru onorific al Societății Muzeului Transilvan	253

Tartalom

Voigt Vilmos: Európa második folklórja?.....	1
Biernaczky Szilárd: Afrikai „vad népek” költészete. Egy filológiai felfedezés és oknyomozás története. Malgas énekek Döbrentei Gábor folyóiratában (Erdélyi Muzéum, 1815).....	13
Szakál Anna: „Ismerem-e Tiboldit? Már ki ne ismerné itt Székelyországban a mi jó öreg bátyánkat, a mi kedves mesemondónkat!” A kiváló tanító, a híres alkalmi költő és szorgalmas gyűjtő Tiboldi István.....	28
[Egyed János]: Hiedelemadatok Kőborról 1944-ből	82
Halász Péter: A „virágospálca” rituális szerepe a moldvai magyarok lakodalmi szokásaiban.....	91
Zsigmond Győző: Szent György-nap a 20. században egy mezőségi faluban, Botházán.....	101
Székely Melinda: Szerelmi varázslás Feketelakon.....	108
Tóth Mária Orsolya: Az etnikus és szakrális tér kialakulása/kialakítása Andrásytelepen.....	116
Dimény-Haszmann Orsolya: A Cseh Tibor Emlékkönyvtár története. Állományépítés, dedikációk, kapcsolatháló	127
Gagy József: Vidéki villanyhasználat. Egy <i>villanyos</i> esete	140
Tatai Orsolya: A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvosi és gyógyszerészeti képzés a kulturális örökség olvasatában.....	151

Szemle

Krizsa Ildikó: A történeti mondakutatás mérföldköve.....	160
Pozsony Ferenc: A magyar történeti mondák szintézise.....	164
Luka Éva: Három tavaszi játék szimbolikus üzenetei	168
Tekei Erika: A balladakutatás újabb rejtelsei.....	172
Tekei Erika: Újabb népköltészeti kiadványok a Kreatív Kiadó gondozásában	175
Molnár Eszter: Végtelen történet	178
Dimény-Haszmann Orsolya: Rész az egészben, az egész mint rész	183
Kicsi Noémi: A lokális múlt birtokbavétele a narratív emlékezési alakzatokban.....	186
Virginás-Tar Emese: Folyamatok, szövegek események és ezek permutációi	188
Máté István: Úton a megértés felé	191
Tóth Mária Orsolya: Bernády György Marosvásárhely lokális történelmében.....	195
Nagy Ákos: Milyen és hogyan változik ma a vidék?	197
Tatai Orsolya: A politikai környezethez igazodott intézmény története	199
Tóth Gödri Iringó: A változó jelenről. Naprakész gondolatok örökségről, kultúráról és kisebbségi viszonyokról	201
A. Gergely András: A hazai terepkutató klasszikusok. A korrekt parasztek Átányon és társadalomtörténeti hatása	205
Gatti Beáta: Honosság/hontalanság	208
Halász Péter: Magyarfalutól Egyházaskozárig	211
Balogh Pál Géza: Juhászok és mobiltelefonok	214

Balogh Pál Géza: Egy életpálya tanulmányokban	215
A. Gergely András: Mítosz mítosz hátán	218
Farkas Judit: Menzák, gasztrobloggerek és fogyókúrázó nagymamák	220
Gergely Zoltán: A székely népzene és néptánc kutatásáról	222
Székely Melinda: Merre tart a táncművelés	224
Molnár Beáta: Múzeumi vagányság	226
A. Gergely András: Rituális tárgy, látható leltár, örökítés	228
Nagy Zsolt: A középkor szelleme, (ál)tudományossága és erkölce, avagy történelem az orvostudomány fejlődéséről	231
Nagy Zsolt: „Élt egyszer egy utazó...” – izgalmas élet- és korrajz kiváló magyar fordításban.....	234
Szikszai Mária: Szovjet ikonkutatók a 20. század elején	238
Czégényi Dóra: „Az utazások nagy tanítómesterei.” Rendhagyó meghívó szövegalkalmazásokra	241
András Zselyke: Nevek tanúságtétele	243
Tóth Mária Orsolya: A politikai változások és kulturális különbségek hatása a nyelvre.....	248

Egyesületi közlemények

Az Év Könyve 2018.....	251
Dr. Vincze Mária Magdolna egyetemi tanár laudációja az EME tiszteleti tagjává választásának alkalmával	253

